

Türkistan Kaygısı

Alihan Töre Şagunî

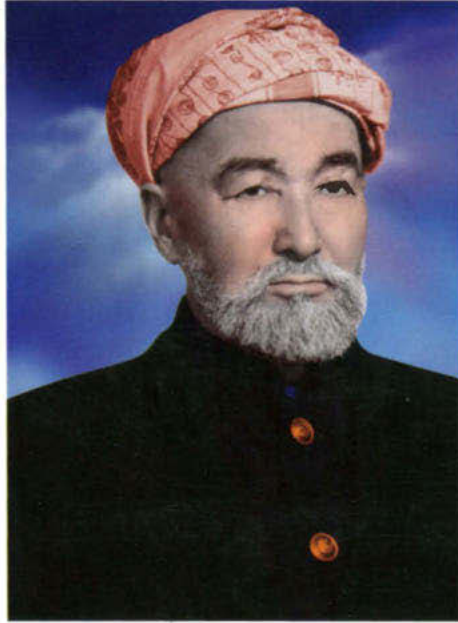
Çevirmenler

Kutlukhan-Edikut Şakirov

Oğuz Doğan

Editör

Kutlukhan-Edikut Şakirov

Türkistan Kaygısı

ISTANBULER TEXTE UND STUDIEN

HERAUSGEGEBEN VOM
ORIENT-INSTITUT ISTANBUL

BAND 5

Türkistan Kaygısı

Alihan Töre Şagunî

Çevirmenler

Kutlukhan-Edikut Şakirov
Oğuz Doğan

Editör

Kutlukhan-Edikut Şakirov

WÜRZBURG 2016

ERGON VERLAG WÜRZBURG
IN KOMMISSION

Umschlaggestaltung: Taline Yozgatian

Das Bild auf dem Umschlag zeigt Alihan Töre Şahirhan Töreoğlu Saguni. 1964. Taşkent/
Özbekistan.

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen
Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de>
abrufbar.

Bibliographic information published by the Deutsche Nationalbibliothek

The Deutsche Nationalbibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie;
detailed bibliographic data are available in the Internet at <http://dnb.d-nb.de>.

ISBN 978-3-95650-179-1

ISSN 1863-9461

© 2016 Orient-Institut Istanbul (Max Weber Stiftung)

Das Werk einschließlich aller seiner Teile ist urheberrechtlich geschützt. Jede Verwertung des
Werkes außerhalb des Urheberrechtsgesetzes bedarf der Zustimmung des Orient-Instituts
Istanbul. Dies gilt insbesondere für Vervielfältigungen jeder Art, Übersetzungen, Mikro-
verfilmung sowie für die Einspeicherung in elektronische Systeme. Gedruckt mit Unter-
stützung des Orient-Instituts Istanbul, gegründet von der Deutschen Morgenländischen
Gesellschaft, aus Mitteln des Bundesministeriums für Bildung und Forschung.

Ergon-Verlag GmbH

Keesburgstr. 11, D-97074 Würzburg

Yüzyirmibirinci doğum yıldönümü münasebetiyle
Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin son Cumhurbaşkanı, büyük mütefekkir
Alihan Töre Saguni (1885-1976) hazretlerinin aziz hatırasına

Zum Geleit

Mit dem Zusammenbruch der Sowjetunion und der Gründung ihrer Nachfolgestaaten wurde eine schier unübersehbare Menge von politischen und kulturellen Entwicklungen eingeleitet. Hierzu gehört unter anderem, daß eine Vielzahl von Dokumenten ans Tageslicht gekommen und der Öffentlichkeit zugänglich geworden sind, die während der Sowjetzeit entweder staatlicherseits unter Verschluss gehalten wurden oder von ihren Besitzern geheimgehalten wurden. Ein solches im Familienbesitz befindliches Dokument ist der Ausgangstext der im vorliegenden Band publizierten Übersetzung. Die Entscheidung, die Übersetzung ins Türkei-türkische vorzunehmen, hatte verschiedene Gründe. Zum einen war es der Wunsch des Besitzers des Manuskripts, Herrn Kutlukhan Shakirov. Weiterhin sprachen übersetzungstechnische Gründe dafür: Wie sich zeigte, war es für Herrn Shakirov, ein usbekischer Muttersprachler, der selbst seit einigen Jahren in der Türkei lebt, ohne größere Probleme möglich, den Text mit Unterstützung eines türkei-türkischen Muttersprachlers ins Türkei-türkische zu übertragen. Eine Übersetzung ins Deutsche oder Englische hätte einen unverhältnismäßig großen Zeitaufwand bedeutet und die Publikation unnötig verzögert, von dem Verlust stilistischer Nuancen (mit denen man natürlich auch bei einer Übersetzung ins Türkei-türkische rechnen muß) einmal ganz abgesehen. Ohnehin kann von einem Publikum, das sich mit diesem Typ Literatur befaßt (besonders wenn es sich um Wissenschaftler handelt), erwartet werden, daß es des Türkei-türkischen mächtig ist. Wie sonst sollte bei der Quellenlage eine eingehende und ernsthafte Beschäftigung mit dem Themenkreis, in den dieser Text gehört, möglich sein?

Natürlich ist es für den Historiker unbefriedigend, nur mit einer Übersetzung arbeiten zu können. Aus diesem Grund ist auch eine Publikation der Quelle selbst geplant, und zwar als Faksimile. Das Originalmanuskript ist aus Furcht vor einer Entdeckung durch die sowjetischen Behörden in arabischer Schrift in einer Sprache geschrieben, die wir als „Neu-“ oder „Usbek-Tschagataisch“ bezeichnen können. Die Papierqualität der Hefte, in die der Text geschrieben wurde, zusammen mit der Tatsache, daß sie zum Großteil mit Bleistift geschrieben ist, hat einige Probleme bei der Erstellung des Faksimilebandes aufgeworfen, so daß wir uns entschlossen haben, zunächst die Übersetzung zu publizieren; der Faksimileband soll aber bald nachfolgen. Dieser kann dann nicht nur dem an der inhaltsorientierten Lektüre der Quelle Interessierten nützlich sein, sondern mag auch die Grundlage von sprachwissenschaftlichen Untersuchungen bilden.

Wir hoffen, daß wir mit der Publikation dieses Textes einen Beitrag zur weiteren Erforschung der näheren Vergangenheit Zentralasiens unter verschiedenen Gesichtspunkten geliefert haben.

Claus Schönig,
Istanbul, den 07. Juli 2006

İçindekiler

Takdim

Orta Asya ve Doğu Türkistan'ın yakın tarihine ait önemli bir kaynak 3

Türkistan Kaygısı I

Aliban Töre Sagını.....5

Yazarın önsözü 5

Komünist iktidarın ilk şenaatları.....6

Sokuluk'ta Dunganlara yapılan katliam 7

Kaşgar'a hicret ve tarihi mülahazalar.....9

Hokand Muhtariyeti ile ilgili olaylar 24

Ateizmle mücadele 25

Basmacılık hareketinin sonu ve bundan çıkarılması gereken dersler.....32

Tokmak'a dönüş sonrasında cereyan eden hadiseler 43

Yeniden hicret yollarında 49

Kırgızların büyüğü Şadman Batur 51

Komünist rejimin çarlıktan farkı.....54

Kurtuluşun yolu 57

Hicret yolculuğumuzun durdurulması.....59

Mahpusluk ve firar 68

Doğu Türkistan'a hicret 80

Gulca ve İli bölgesi hakkında müşahedeler 90

Kumul ayaklanması 96

Go Siling'in devreye girmesi 102

Şin Duben'in Kremlin tarafından yönetime getirilmesi

ve Hoten ayaklanması 111

Go Siling'in devre dışı bırakılması ve ayaklanmanın sonu. 116

Şin Duben'in baskısından kaçış ve hapis.....124

Türkistan Kaygısı II

Asılhan Alibantöreoğlu 157

Eski bir hatıra 157

Kardeşi ağabeyiyle takas siyaseti 158

Hicret için hareket.....160

İkinci kez hileyle hapis ve hapisten kaçarak Gulca'ya geçiş.....162

Ağabeyimin planları 164

Ulaştığımızda Gulca'nın durumu 169

Ağabeyimin Gulca'dan Tokmak'a gidişi 174

Şin Duben diktatörlüğünün başlangıcı.....	180
Doğu Türkistan'ın gerçek vatanseverlerini yok etmek için kurulan tuzaklar.....	182
Zorbalık, zulüm ve iftira siyaseti.....	184
Gulca'da geçirilen ikinci korkunç gece	186
Babamızı kaçırmamız.....	190
Yıldız Yaylası hakkında	193
Babamızın kaçak olduğu günlerde aile hayatımız.....	195
Ülke çapında bazı gelişmeler	197
Araltepe.....	198
Sırta kadem basan babamızı ararken	202
Gulca yolculuğu	211
1942 olayları	221
Yarkent macerası ve sonrasındaki gelişmeler	225
Gulca ayaklanması ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kuruluşu.....	235
Nefir-i amm zaferi ve Milli Kurtuluş hareketinin genişlemesi.....	244
Sovyetlerin ihaneti ve sonuç	278
Sonsöz Yerine [Doğu Türkistan istiklal hareketinde Alihan Töre Saguni'nin tarihi rolü ve yeri]	299
Ek (Fotograf, Harita, Resim, Belgeler)	305
İndeks.....	325

Takdim

Orta Asya ve Doğu Türkistan'ın yakın tarihine ait önemli bir kaynak

Elinizdeki kitap Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (1917-1991) gibi bir komünist süper devletin dünyaya meydan okuduğu “soğuk savaş” diye bilinen dönemde yazılmıştır. Onun müellifi Alihan Töre Saguni, şimdiki Çin’in kuzeybatı bölgesinde 1944 yılının Kasım ayında çıkan silahlı ayaklanma sonucu kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanıdır. O 1946 yılının Haziran ayında kaçırılarak, o vakitlerde Sovyet sınırları içinde bulunan Özbekistan’ın Taşkent şehrine sürgün edildi. Komünist iktidardan gizleyerek kaleme aldığı “Türkistan Kaygısı” isimli eseri, bugünlerde de ilim dünyasının tam anlamıyla tanımadığı bir kaynak durumundadır. Onun, ithaf edildiği esas Türkçe konuşan halklarına ve bunun yanısıra İslam alemine ve dünya kamu oyuna ulaşamamış olması da acı bir gerçektir.

Eserin birinci bölümü – Türkistan Kaygısı I –, 1969 yılında bizzat yazarın kendi kaleminden çıkmıştır. Modern Özbekçe döneminde yazılmış olmasına rağmen eserin dili, yüzyıllar mabeyninde tüm Türkistan milletinin ortak lisanı olagelen Çağataycadır. İkinci kısmı – Türkistan Kaygısı II – ise 1969–1980 yılları arasında, müellifin talimatıyla, oğlu Asılhan tarafından yazılmış ve böylece bir bütün hâline getirilmiştir. Bu eserin, Arap harfleriyle yazılmış orijinal nüshası, Muhammedyar Töre tarafından birinci kısmının temize çekilmiş kaligrafik nüshası ve Kutlukhan Şakirov’un Kirilce’ye aktardığı şekli bugün hâlâ muhafaza edilmektedir. Bu son Kirilce nüsha, daktilo sayfasıyla toplam 460 sayfadan ibarettir. Eserden bazı parçalar “Yaşlık” isimli Özbek edebiyat dergisinde (no: 3-4, 5-6; 1992) yayınlanmış ve eserin birinci kısmı Taşkent’te kitap olarak (Şark Neşriyatı, 2003) basılmıştır.

“Türkistan Kaygısı” isimli eserin, önemli bir kaynak olmasının birinci sebebi, yazarın Batı ve Doğu Türkistan’da 1917–1950 yılları arasında yaşanan olayları ele alması, o dönemde bölgede yaşanan gelişmelerin bilinmeyen yönlerini aydınlatmasıdır. Bu da eseri tarihî ve siyasî açıdan kıymetli kılmaktadır.

Eserde, Sovyet rejiminin, devlet terörünü nasıl siyaset hâline getirdiği ve onu hangi tarzda pratiğe döktüğü, uluslararası düzeyde Rus-Çin antitürkistan işbirliğini hangi yöntemlerle oluşturduğu ve bu siyasetin bölge halklarının mukadderatını ne denli feci şekilde etkilediği açıkça anlatılmıştır. Böylece Çin’in, sadece Orta Asya için değil, bütün dünya için büyük bir tehlike olduğuna dikkat çekilmiştir. Bununla beraber müellifin Türkistan millî istiklalinin geleceği hakkında kaygılanarak beyan ettiği fikir ve mülâhazaları istikbale ışık tutucu niteliktedir.

Kitabı önemli kılan diğer bir sebep ise onun, müellifin kendi tabiriyle, Çağatayca denilen klasik Özbek dilinde, kendine özgü bir üslûple, yani, “Baburname” geleneklerini icadî tarzda geliştirerek kaleme alınmış olmasıdır. Eserin meydana geldiği dönemde komünistlerin, Türkçe konuşan halkların lisanını Büyük Rus so-

venizmi ve Sovyet ideolojisi temeline oturtarak, Kırgızca, Kazakça, Özbekçe ve saire diye parçaladıklarını düşünürsek, bu yapıtın dilbilim ve edebiyat açısından taşıdığı mana kendiliğinden ortaya çıkar.

Elinizdeki Türkçe “Türkistan Kaygısı” Alman Doğu Enstitüsü’nün saygın bir katkılarıyla uzun bir çalışma sonucu hazırlanmıştır. Eksiği giderilmiş, metin başlıklara ayrılmış, içerik düzenlenmiş, açıklamalar, indeks verilmiş, konuyla ilgili materyaller eklenmiş ve de Arap harfleriyle yazılmış orijinalinin kopyası (tıpkıbasımı) alınmıştır. İşbu eserin, bugüne kadar ulaşmasında en büyük emek şüphesiz, her türlü tehlikeye göğüs gererek onu koruyan baş yazar oğullarınındır. Bunu burada zikretmek bir vefa borcudur.

Türkçe “Türkistan Kaygısı”nın neşri seksan yıldan beri milletten politik nedenlerden dolayı çok bir titizlikle gizlenegelelen tarihi vakia ve olguların gerçeğini bilmeyi hak ettiklerini düşünen pek çok okuyucunun ilgisini çekecektir diye ümit ediyoruz.

Kutlukhan-Edikut Şakirov

Türkistan Kaygısı I

Alihan Töre Sagunî

Yazarın önsözü

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Yüce ruhlu, kâmil akıllı kişilerin söylediklerine göre; her insanın muhakkak surette özünde var olan iyiliklerden, ilim, hüner ve faziletlerden başkalarına fayda sağlayacak, sonraki nesillere ibret olacak yazılı bir eser bırakması lâzımdır.

Ben Alihan Töre Sagunî; gençlik, delikanlılık günlerimden başlayarak Arap ve Fars dillerini mükemmel olarak öğrendim. Zamanın önüne çıkardığı engellere rağmen, Tanrı'nın yardımıyla geniş çapta dinî, tıbbî, özellikle de tarihî bilgiler kazandım. Arapça'yı, Farsça'yı yalnızca yazılı dil ve konuşma dili olarak değil; belki bu iki dilde kitap yazacak, şiir söyleyecek derecede bilmeme rağmen, kendi ana dilim olan Türkçe'yi başka dillerden daha üstün gördüm. Çünkü hangi milletin ana dili kendi vazifesini yerine getiremeden, başka yabancı diller önünde mağlubiyete uğrar, diz bükerse; böyle bir millet aradan çok geçmeden insanî haklarını da kaybeder ve onun hayat defterinin üstüne yok oluş kaleminin çekilmesi kaçınılmaz olur. Böyle milletler, yalnızca vatanlarını yitirmekle kalmaz, belki bütün varlıklarıyla tarih sahnesinden silinmeye mecbur kalırlar.

Böylece, bilge ağızlardan çıkan yukarıdaki sözler ışığında bende var olan faziletler içerisinde tarih ilmini seçtim. Çünkü bugünkü günde, yani 1966 yılında öz vatanlarında gurbette gibi yaşayan halkımız için tarih ilminin balığın suya ihtiyacı seviyesinde gerekli olduğunu çoktan beri hissediyordum. Geçmiş tarihini unutup, bugünkü tarihini de idrak edemeyen bir millet; karanlıkta kalmış, elinde değneği olmayan kör bir adam gibi nereye adım atacağını bilemediğinden düşmanın kılavuzluğuyla yaşamaya mecbur olur. Aydın fikirli, ferasetli vatan evlatlarının, tarihin ne kadar zaruri olduğunu benim bu sözümden yola çıkarak en iyi şekilde anlamaları gerekmektedir.

Şimdi, vatanım beni sevmese de, ben onu sevdiğimden; ulusum beni tanımasa da, ben onu tanıdığımдан dolayı vatanımda cereyan eden tarihî değişiklikleri ve bunların gelecekteki kötü neticelerini göstermek amacıyla, vatan evlatlarına ülgü¹ olacak, diğer insanların da ibret alabilecekleri tarihî bir eser yazma işine giriştim.

Ancak ben İslamiyete olan meftuniyetimin yanında, aynı zamanda doğuştan gönlü insan sevgisi ile dopdolu olan bir şahsiyet idim. Halka hangi yollarla iyilik edebilirim diye gençlik, delikanlılık çağımda sıkıntılı, çileli günler yaşadım. Şimdi ise, saç sakalım ağardı; ihtiyarlık mevsimine ulaştım. Yaşım seksene varıp, manevi

¹ Ülgü: (Çağatay Türkçesi) Numune, örnek, ders.

ve fiziki güçlerim azalmaya başladı. İhtiyarlık yükü altında belim bükülürken, artık görünmeye başlayan milletimin yok oluş çukuruna yaklaşmasına dayanamadım ve gelecek nesillerimizin derdiyle, her türlü güçlüğe rağmen bu tarih kitabını yazmaya başladım. Kalemimden çıkan dertli sözlerim, adeta kanlı gözyaşım gibi bu kitabın sayfaları üzerine dökülmüştü. Bunun için kitaba “Türkistan Kaygısı” adını verdim.

Lâkin, ben bu eserimi, buradaki tarihî sözlerimi bugün Özbekistan adı verilmiş olan öz vatanım Uluğ Türkistan üzerine yazmam gerekirdi. Ancak, buralarda son günlerde olup biten ağır hadiseler, korkunç olaylar; dipsiz bir denizcesine tükenmez bir destan gibi olduğundan; geçici olarak da olsa bunları bir yana bırakıp, şu günlerde ejderhanın ağzına dayanan, bizden önce yutulma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Doğu Türkistan hakkında yazmayı daha uygun gördüm. Çünkü burada 1931 yılından, 1946 yılına kadar cereyan eden büyük tarihî olaylara kendim önderlik edip, emek harcamış ve bizzat şahit olmuştum. Başka vicdansızlar gibi tarihî gerçekleri karalamaktan kaçınıp, geçmişte meydana gelen olayları hiçbir tarafa saptırmadan, olduğu gibi doğru yazmayı gerekli saydım. Bunun yanı sıra, bu iki ülkenin tarihî ve siyasî durumları da birbirine sıkı sıkıya bağlıydı. Ayrıca, bütün dünyaya meydan okuyan² Sovyet idaresinin, 1917 yılında kurulduğu günden başlayıp 1931 yılına dek yaşattığı korkunç günler hakkında; harmandan bir dâne, denizden bir damla misali de olsa yazmayı tarihî vazifem olarak bildim.

Bunun için, sonsuz kudret sahibi ulu Tanrı’ya sığınarak, Doğu Türkistan’a geçtiğim güne kadar başımdan geçenleri anlatarak söze başlıyorum.

Komünist iktidarın ilk şenaatları

“Dünya tarihi, insanların sınıfsal mücadelelerinden ibarettir” şeklindeki yanlış fikir, Karl Marks tarafından ortaya atıldığı günden itibaren, milletlerin içindeki gizli haset odu alevlenmiş, insanlık alemi için fitne ve fesat kapısı açılmış oldu. Bu fikri kör gibi kabul eden insanlar, iktidarı ele geçirdikten sonra halk arasında sınıf ayrılığını ve özel mülkiyeti kaldırmak için işçi egemenliğine dayalı dehşet verici kanunlar çıkardılar. Bunun neticesinde, vasıfsız işçiler ile cahil çiftçilerin dışındaki halk arasında “haklı-haksız” fitnesi ve kavgası başladı. Dindar bir bakışla ilahî kurallara, dünyevi bir yaklaşımla ise tabiat kanunlarına aykırı davranarak; dünyaya

² Meydan okumak: Bu ibare müellif’in klasik Özbekçe’siyle “meydan okıgen” şeklinde verilmiş olup, bununla ilgili şu açıklama yapılmıştır: Tarihte iki rakip ordu savaş için birbirlerine yaklaştıklarında, ordulardan birinin bahadır(lar) öne çıkıp birebir bir vuruşma için karşı taraftan bahadır(lar) talep ederdi. Genellikle, meydan okuyan bahadırlar rakiplerinin gönlüne korku salmak maksadıyla kendi kahramanlıklarını tek tek sayar, düşman tarafı söz ve heybet gösterisiyle aşağılardı. Bu bahadırlar meydan okuma işinden sonra birebir vuruşurlardı. Vuruşmanın bitmesinin ardından iki ordu arasında savaş başlardı. Ateşli silahlar icat olunup da iyice yaygınlaştığında, bu askerî gelenek de uygulanmaz oldu.

eşit haklarla gönderilmiş olan insanlar arasından bir kısmını kendi çıkardıkları hayalî kanunlara dayanmak suretiyle temel haklarından tamamen mahrum kıldılar.

Bu şekilde kurşuna dizilen, saldırıya uğrayan günahsız kişilerin haddi hesabı yoktu. Bu hücumlardan kurtulan ve hakları elinden alınmış, kaçıp saklanarak ele geçirilemeyen kişiler için ise çeşitli cezalar belirlenmişti. Bazılarının bütün mal varlıklarına el konulup, çoluk çocukları sokağa atıldı; kendileri ise uzak yerlere sürgün edildiler. Çoğunluğuysa uzun süreli hapis cezalarına çarptırılıp, ağır işlerde çalıştırıldılar. Halk arasındaki bazı insanları korkutma ve aldatma yoluyla gizli casusluk görevleri verdiler. İmanlı veya imansız, vicdanlı veya vicdansız herkes; dayak ve işkence vahşetinden nasibini, bu makam düşkününü cellatların elinde, eşit olarak aldı. Çünkü, [jurnalçılık] ödevlerini tam olarak yapmadıkları takdirde, kendileri için belirlenen ağır cezaların derhal uygulanacağına şüphe yoktu. Hiçbir günahları olmayan, ancak kendilerine karşı olarak bildikleri kişileri dışarıya ses geçirmeyen yer altı evlerine sokup, işkence altında öldürmek gibi vahşilikler alışılmış işlerdendi. Bu cellatların eline düşen bahtsız mazlumlar işkencenin şiddetinden dolayı; gönüllerindeki sözlerinin, gömülü mallarının gizli kalması şöyle dursun; ömürlerinde iştmedikleri, insanın hayaline dahi gelmeyen siyasî suçlamaları kabul etmeye mecbur kaldıklarından, çokları feci şekilde yok edildiler.

İhtilal'in³ başladığı günlerde ön planda olan kişiler kendi evlerinde bile rahat olamadıklarından dolayı, ben dahi kendi memleketim olan Tokmak⁴ şehrinde duramadım ve bizden 100 çakırım⁵ uzaklıktaki Sokuluk denen yerde Dunganlar⁶ arasında hayatımı sürdürmeye mecbur kaldım. Çünkü Buhara'daki eğitimimi o devrin adetince bitirip döndüğüm yıllarda, din ilimleri okuyanların sayısı, az olsa da, bunların içinde bulunabilirdi. Üstelik, başkalarına kıyasla bize her konuda yardımcı oluyorlardı. Yeri geldiğinde Dungan halkının ortaya çıkış tarihini yazmak da elbette bizim vazifemizdir.

Sokuluk'ta Dunganlara yapılan katliam

1919 yılının sonlarında başta Pişpek'e⁷ bağlı Karabalta ve Aksu köyleri olmak üzere on sekiz Rus köyü birleşerek komünistlere karşı ayaklandı. Zenginlik içinde yüzen Pişpek ve Sokuluk Dunganları da, işin sonunu düşünmeden bu harekete

³ İhtilal: Vladimir İliç Lenin önderliğinde 7 Kasım 1917'de yapılan Komünist Rus İhtilali. Diğer adıyla; Büyük Ekim Sosyalist Devrimi.

⁴ Tokmak: Bugünkü Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'e 60 km uzaklıkta, kadim Balasagun şehrinin yakınındaki şehir.

⁵ Çakırım: (Çağatay Türkçesi) Bir uzaklık birimi. 1 çakırım = yaklaşık 800 m.

⁶ Dunganlar: Çin'in Şensi, Gansu ve Tsinhay eyaletlerinde, Doğu Türkistan, kısmen Kırgızistanda ve Kazakistanda yaşayan Orta Asya Türk menşeli müslüman bir halktır. Kendine özgü kültürlerini koruya gelmişlerdir.

⁷ Pişpek: Bugünkü Kırgızistan Cumhuriyeti'nin başkenti Bişkek'in o devirdeki adı. Sovyet döneminde Ruslar; Türkistan'ı işgal eden ve kendisi de Pişpek doğumlu olan Bolşevik kumandan Mihail Frunze'den dolayı bu şehri "Frunze" olarak adlandırmışlardır.

katıldılar. Neticede suç, bütünüyle onların üstüne kaldı ve en ağır eziyetleri de onlar gördü. Öyle ki, ahalişi beş yüz haneye ulaşmayan Pişpek ve Sokuluk Dunganlarından sekiz yüz kişiyi sürükleyerek getirip pazar yerinin ortasında makinelî tüfekle taradılar. Bunların içinde kendisine kurşun isabet etmeyen veya yaralı olarak kurtulanları, kızıl askerler, arayıp bulup süngüleriyle öldürdüler. Ayaklanmacıların merkezi olan ve beş bin kadar halkı bulunan Aksu köyü Ruslardan ise ölüm cezasına çarptırılanların sayısı otuzu geçmiyordu. “Allah’ın esirgeğine belâ yoktur” sözündeki gibi, o yıl benim Sokuluk’a gitmemi engellemekle, böyle neticesiz ve kanlı bir ayaklanmanın afetlerinden beni yine O korumuştur. Bu vaka cereyan ederken ben, Tokmak’ın sekiz çakırım kuzeyindeki Dungan köyü Karakonguz mescidinde kalıyordum. Pişpek ve Sokuluk mültecilerinden tanıdık tanımadık birçok kişi; kılıç, tüfek gibi silahlarla donanmış halde, bana güvenerek yanıma sığınmışlardı. Bunu gören mescit cemaati, hem kendi başlarından endişe etmelerinden, hem de bana acımalarından dolayı, onların burada kalmalarına engel olmayı teklif ettiyse de, ben buna razı olmadım. Bunun gibi nice büyük belâdan beni defalarca korumuş olan esirgeyici Tanrı’mın teveccühüne inandığım için, bu mazlumları erkekçe, güler yüzle karşılayıp, kırık kalplerine moral verdim. Burada çok fazla saklanma imkânının bulunmamasından dolayı, bunlar topu topu iki üç günlük bir konukluğun ardından Almatı-Yarkent sınırından Gulca’ya⁸ geçmek niyetiyle ayrıldılar.

Sokuluk Dunganlarının bana tuz ekmek hakkı geçmiş, kendilerinin çok iyiliklerini görmüştüm. Bunlar içinde güvendiğim öğrencilerim ve dostlarım da çoktu. Böyle bir zamanda yanlarına gitmek tehlikeli de olsa, yerimde oturmaya tahammül edemedim ve üç dört öğrencimle bir araba adam olup Sokuluk’a doğru yola çıktık. Pişpek’e ulaştığımızda, başka bir Dungan kenti de yol üstünde olduğundan, buraya da uğramak icap etmişti. Yaklaştıkça burada gözümle gördüğüm moral bozucu manzaraları dil söylemeye, kalem yazmaya tahammül edemez. Düzenli bir orduya; silahlı güçlere; dilleri başka, dinleri başka bir topluluğa; elleri bomboş insanlar, nasıl karşı dursunlar?! Bu aleme ilahî bir emirle gönderilen büyük peygamberlerin bile, bu tabiat kanununa boyun eğmekten başka çareleri yoktur. Savaş sanatının kurallarına göre; askerinin sayısının, gücünün, askerî teçhizat ile disiplinin hiç olmazsa düşmanınkinden az ve zayıf olmaması birinci şarttır. Eğer bu şartlar yerine getirilirse, bu durumda dine ve milliyete yapılan hakarete boyun eğmemek, düşmana karşı silaha davranmak elbette farz olur. Şartların sağlanmaması halinde ise, kendini boşu boşuna ateşe atmak demek olan savaştan sakınmaktan, geçici olarak sabretmekten başka çare yoktur. Biz bugün dahi böylesine olumsuz şartlar altında bulunuyoruz.

Mahallelerindeki sokaktan geçerken, yol boyunca gözümüze talan ve yağmadan geriye kalan enkazlar; savrulup gitmiş eşyalar; ateşe verilmiş, yakılmış bina-

⁸ Gulca: Bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti’nin doğu sınırı yakınlarındaki bir Doğu Türkistan şehri.

lar; mahvolarak viraneye dönmüş evler çarptı. Bütün bunları görüp, daha göz yaşımız kurumamışken mazlum insanların kanlarıyla boyanmış Sokuluk köyüne girdik. Bu olay olup bitip, biz ancak arkasından ulaştığımız için Müslümanların kurşuna dizildiği, saldırıya uğradığı sokaklardaki kanlar temizlenmiş de olsa, diğer işaretler hâlâ kaybolmamıştı. Muhafızlar bizim dışarıdan geldiğimizi anlayınca, önümüzü kesip bizi karakollarına götürdüler. Ölenlerin eşleri, kızları ve yetim kalan çocukları için yanımızda getirdiğimiz bazı eşyalarla giysileri gösterip, yardım için geldiğimizi bildirdik. Sonra yolhatlarımızı⁹ kontrol edip, bize izin vermişlerse de, tam olarak inanmadıkları için, aramızda epey bir konuşma geçti. Öyle ya, esaret altında ezilen, silahsızlıktan tutulmuş, kekeme diller; galibiyetin zulmüyle gururlanan, her biri burnundan kıl aldırmayacak derecede kibirli, silahlı zalimlerin küstah dilleri karşısında ne diyebilirdi ki?

Derken, galip durumdaki düşmanın elinden bir şekilde kurtulduktan sonra yardım için getirdiğimiz üç beş şeyi dağıttık. Ölenlerin ailelerine göz yaşlarımızla Kur'an okuyup, taziyelerimizi bildirdik. Bu neticesiz ayaklanma sırasında benim kendi öğrencilerimden de yirmiden fazla kişi şehit olmuştu. Bunların en büyüklerinin yaşı otuzu geçmiyordu...

Böylece burada iki üç gün kaldıktan sonra geri dönüp tekrar Tokmak şehrine geldik.

Kaşgar'a hicret ve tarihi mülahazalar

Kışın sonu yaklaşmış, bitkiler topraktan daha yeni yeni boy vermeye başlamıştı. Bir gün sabah vakti sokak kapımızda bir kişinin sesi işitildi. Baktım ki; karşımda mahallemizde yaşayan Mirzabay adlı kişi duruyor. Beni gördüğünde gözlerine yaş dolarak; "Sizin için iyilikten başka bir şey dilemiyoruz. İşittiğime göre, bu hükümet nezdinde hakkınızda çeşitli söylentiler dolaşıyor gibi. Şimdi size tavsiyem odur ki; bu işleriniz biraz unutuluncaya kadar, yerinizi değiştirerek başka bir yerde kalmanız daha iyi olacaktır." dedi. Onun bu sözü sayesinde uyanarak, ihtiyaten yabancı bir ülkenin topraklarına geçmek niyetiyle yol hazırlıklarına giriştim. Ancak başka ülkelerin sınırları bize uzak olduğundan, Kaşgar tarafına geçmeyi daha mantıklı gördüm ve fedakâr talebelerimden Dungan Davud Hacı'yı da yanıma yol arkadaşı olarak alıp yollara düştüm.

Balasagun (Tokmak) ile Kaşgar arası atlı olarak 10-11 günlük bir mesafedir. Balasagun'un lâkabı Eski Türkçe'de Makulbalık olup, "makul" = "iyi" ve "balık" = "şehir" sözcüklerinden müteşekkildir.

İslâm'dan çok yıllar önce Issık Köl boylarındaki Beşbalık ve Balasagun şehirlerinde Uygurlar gibi yerleşik kültüre sahip olan Oğuz Türkleri yaşıyorlardı. Roma imparatorlarının unvanının "Kayser", İran hükümdarlarınıninkinin ise "Hüsrev"

⁹ Yolhat: (Özbekçe) Özel bir izin kağıdı. Sovyet hakimiyetinin ilk yıllarında bir yerden başka bir yere gitmeye, ancak böyle bir izin kağıdı ile ruhsat ediliyordu.

olması gibi; kim Beşbalık ve Balasagun'a padişah olursa, ona da "Edikut" unvanı verilirdi. Aslında Türkistan'ın beşiği ve başkenti, Beşbalık ve Balasagun şehirleridir. Issık Köl'ün güney ve kuzey kıyılarından kayıkla geçen insanlar, bugün bile Beşbalık harabelerini görebilirler. Bizim çocukluk yıllarımızda gölün sığ bir noktasında bir hamam kalıntısı bulunmuştu. Kırgızların buradan çıkan tuğlalardan alıp, ölen manaplarının¹⁰ kabirlerinin üstüne birkaç kümbet yaptırdıkları halen hatırımızdadır. Gölün dalgalarıyla sürüklenerek kıyıya vuran o zamanlara ait ev aletleri ve tarım malzemeleri ile bugün bile karşılaşılabilir.

Beşbalık adı verilen bu şehirlerin harap oluş maceralarına gelecek olursak; doğrusu bizim gördüğümüz tarih kitaplarının hiçbirinde bu konuyla ilgili bir bilgiyle karşılaşmadık. Bu şehir havzalarının, geçmişte oluşan tabiat hareketlenmeleri sebebiyle meydana gelen depremler neticesinde sular altında kalarak göl haline dönüşmüş olması da mümkündür. Ne olursa olsun, Beşbalık harabelerinde bulunan eserler, yerleşik Türklerde ilim ve medeniyetin eskiden beri var olduğu manasına gelmektedir.

Balasagun'un kuruluş tarihi ise şöyledir: Bu şehir, milattan iki bin yıl kadar önce İran'da hüküm sürmüş Keyanî hanedanı hükümdarlarından Keykavus ile Keyhüsrev'in çağdaşı olan ve İran dilinde "Afrasiyab", Türkçe ise "Duku Han" olarak bilinen Türk hakanının üçüncü başkentiydi. Tarihçiler bu bilgiden şüphelidirler. Ancak şehrin dışında bulunan geniş kent meydanının harabesine yerli halk tarafından "Afrasiyab" adının verilmesi ve yakın bir zamanda burada milattan önceki devirlere ait eserlerin bulunmuş olması, bu şehrin Türk hakanı Afrasiyab'ın başkenti olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Buna göre; bazı tarih kitaplarındaki 'Semerkant şehrinin de tanınmış cihangir Büyük İskender tarafından kurulduğuna' dair bilgiler mesnetsiz kalmaktadır. Zira İskender'in, Afrasiyab devrinden çok yıllar sonra buralara geldiği herkesin malûmudur.

Hicretin 536. yılı¹¹ Hitay Kuhan¹² ile Sultan Sancar Binaket¹³ yakınlarında karşı karşıya gelmiş, Sultan Sancar Kuhan karşısında ağır bir yenilgi almıştı. Bu savaşta Sultan Sancar'ın¹⁴ askerinden otuz bin kişi hayatını kaybetmiştir. Böylelikle bütün Maveräünnehir¹⁵ Sancar'ın elinden çıktı ve bundan sonra 71 yıl süreyle Kuhan'ın idaresinde kaldı. Sonraları ise Harzemşahlardan Sultan Mahmut,¹⁶ Kuhan'ın askerlerini Buhara, Semerkant ve Fergana'dan sürüp çıkarmıştır.

¹⁰ Manap: Kırgız asilzadesi.

¹¹ Hicri 536 = Miladi 1141.

¹² Hitay Kuhan: Moğol asıllı olup Çinleşmiş bir kabile olan Karahıtayların hükümdarı Gürhan'a işaret ediliyor olmalıdır.

¹³ Binaket (Binkat, Çaç): Kadim Çaç Devletinin merkezi. XI. Asırdan itibaren Taşkent adını almış olup, 1924 yılından itibaren Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkentidir.

¹⁴ Sultan Sancar Melikşah (1086-1157): Selçuklu Devletinin son hükümdarı.

¹⁵ Maveräünnehir: Amuderya'nın kuzeyindeki Orta Asya topraklarının Arapça adı olup, Yunanca Transoksaniya sözcüğünün çevirisidir. Bu yerin asıl ismi ise Türkistan veya Turan'dır.

¹⁶ Sultan Mahmut: Tekeş Sultan Muhammet. Harezm hükümdarı (1172-1200).

Tıraz'da¹⁷ (bugünkü Cambul) yapılan meydan savaşında Kuhan taraftarları tamamen yenilmiş olup, başkumandanları olan Tayanku ise esir alınmıştır. Bunu haber alan Kuhan; Almalık ve Beşbalık Türklerinden kendi kumandasında güçlü bir ordu hazırlayıp, kaybedilen toprakları geri almak için yola çıktı. Sultan Mahmut, Tıraz zaferinden sonra Tayanku başta olmak üzere bütün esirleri alarak Harezmi'ye geri dönmüşse de, Kuhan haberini işitir işitmez var olan bütün askerleriyle ona karşı durdu. Yine Binaket yakınlarında, bu iki hükümdarın komutasındaki iki ordunun askerleri de Türk olduğundan çok şiddetli bir çarpışma gerçekleşti. Bu çarpışmada Kuhan taraftarları kesin bir yenilgiye uğramamış da olsa, Kuhan geri çekilmeye mecbur kaldı. Çünkü bu arada Altay'daki Nayman Türklerinden Tayanhan oğlu Küçlükhan'ın, Kuhan'a karşı arka taraftan bir hücum başlatarak Almalık (bugünkü Gulca) şehrini ele geçirdiği ve Balasagun'a doğru gelmekte olduğu haberi gelmişti. Kuhan'ın bu geri çekilişi sırasında Harezmliler, arkadan takamış¹⁸ yapıp, düşmanı Tıraz'a ulaşıncaya kadar kovaladılar. Kuhan burada da durup karşılık vermeyince, bu geri çekilişin bir savaş aldatmacası olması ihtimaline karşı, Sultan Mahmut da bu noktada durakladı. Kuhan, bu yürüyüşünde devam ederek Balasagun'a ulaştı. Vardığında kale kapılarının yüzüne kapalı olduğunu gördü. Çünkü buradaki Müslüman Oğuzlar, Harzemşah'ın Kuhan'ı yendiğini işitip, Kuhan tarafından tayin edilen şehir baskakını¹⁹ onun idaresindeki bütün adamlarıyla birlikte öldürmüşler ve sultanın askerlerinin gelmesini bekliyorlardı. Ne var ki, bunların Kuhan'ın arkasından yetişip düşmana son darbeyi vuracak güçleri yoktu. Bundan dolayı, çeşitli konar göçer Türk boylarından topladığı askerlerle ilerleyen Kuhan, yardımsız kalan Balasagun şehrini müthiş bir kuşatma altına aldı. Silah ve mühimmat yönünden donanmış, savaştan yeni dönmekte olan, arzuladıkları ganimete ulaşamayarak elleri boş kalmış, en az yüz bin kişilik asker karşısında, bu şehrin halkı o zamanın şartlarında nasıl tutunabilirdi ki? Kuşatmanın üstünden 16 gün geçtikten sonra aç kurtlar gibi olan çok sayıdaki asker, güç kullanarak girip şehri aldı. Alınan ganimet ve esirlerin dışında, bu savaşta Müslümanlardan yetmiş bin kişi öldürülmüştü. Oğuz Han'dan miras kalmış eski bir medeniyete sahip Oğuz Türklerinin merkezi olarak kabul edilen Balasagun şehri, böylelikle tarih sahnesinden silinmiş oldu.

Cengiz devrine gelene kadar Türkistan halkı böyle bir katliam yaşamamış, bu yerde bu denli kan dökülmemişti. Bu şehir, geçmişteki şanlı günlerine tanıklık edercesine, bugünlere Akpeşin, Törtköl ve Burana harabelerini miras bırakmıştır. Burada haksız yere dökülen kanların sahipleri, Burana Minaresi ile adeta şahadet

¹⁷ Tıraz: Kadim Türk şehirlerinden olup, günümüzde Kazakistan sınırları içindedir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından adı tekrar Taraz olarak değiştirilmiştir. Bu şehir için Talas, Evliya Ata, Cambul gibi adlar da kullanılmıştır.

¹⁸ Takamış: Türkçe askeri terim. Kesin yenilgiye uğramamış düşman ordusunu takip etmek suretiyle zayıf düşürmek ve savaşamaz hale getirmek amacıyla uygulanan yıpratıcı savaş taktiklerinden biri.

¹⁹ Baskak: (Çağatay Türkçesi; Mogolca) Şehir yöneticisi; kale muhafızı.

parmaklarını gökyüzüne kaldırıp, Müslümanlıklarını gelecek nesillere bildirmektedirler.

Bütün Türk Ulusu'nun eski medeniyetine ait edebi dil örneklerinden biri kabul edilen "Kutadgu Bilig" (Kut adlı bilim) kitabını yazan Yusuf Hacıp, Balasagunlu idi. İslam aleminde şöhret kazanan meşhur lügat kitabı "Sihah-ı Cevherî"yi Arapça'dan Farsça'ya tercüme eden Cemal Karşî de Balasagunlu'dur. "Tarih-i Reşidi"²⁰ ("Kaşgar Tarihi") adlı eserin sahibi Mirza Haydar Köregen,²¹ adı geçen kitabında, bir zamanlar Balasagun'da yüzlerce kitap müellifinin bulunduğunu, yazmıştır.

1908 yılında Balasagun harabelerinin yaklaşık 15 çakırım kuzeyinde, bugünkü Tokmak şehrinde bir mezar taşı bulunmuştu. Buradaki Arapça kitabeyi gençliğimde kendim okuyup çözmüştüm. Aradan altmış yıldan uzun zaman geçmiş de olsa, muhtevası hatırımdadır. Burada yazılanlardan, bu kabrin sahibinin kendi zamanının en büyük alimlerinden biri olup, birkaç kitap kaleme aldığı ve yaşı otuza ulaşmadan Hicri 500 tarihinde²² şehit düştüğü anlaşılmaktadır. Bu taşıki bütün yazıları bir yere kaydetmeyi istemişsem de, buna imkan bulamadım. Çünkü bu taş, Tokmak'taki Dungan zenginlerinden Muhammercan Şiysangoy'un evinde saklanmaktaydı. Müslümanlara ait bir bayram gününde, onları tebrik etmek için şehirdeki Rus yöneticilerinden birkaçı ziyarete gelmiş. Bunların aç gözleri, insanın hemen ilgisini çeken görkemli bir heykel gibi bu evin duvarına yaslanmış mezar taşını görünce, adamlar "O ne?" diye sorarlar. Taş hakkında bilgi aldıktan sonra; "Bunu biz Ak Padişah'ın²³ müzesine göndereceğiz" diyerek alıp götürmüşler. Böylelikle her şeyimizden nasıl ayrıldıysak, bundan da öyle ayrılmışız. Oysa, taşın üstünde baştan ayağa, yer kalmamak şartıyla, birçok tarihi söz yazılıydı.

Ne olursa olsun, Issık Köl'den başlayıp Merki'ye kadar yedi sekiz günlük yol boyunca uzanan harabeler, uzun yıllardan beri buralardan çıkarılmakta olan tarihi eserler; bir zamanlar bu yerlerin yerleşik ve medeni Oğuz Türklerinin bayındır şehirleri olduğunu ispatlamaktadır. 1960'lı yıllara dek Sovyet hükümetinin kazı-bilimcilerinin Akpeşin harabesinde bir küp dolusu kitap, yine Burana çevresindeki bir kuyunun içinde ise İslam'dan önceki en eski Türk yazısıyla yazılan bir kitap ve ayrıca birçok tarihi eser bulduklarını, bunu gören kişiler bize anlatmışlardı. Ben 1965 yılında Tokmak'a gittiğimde tarihi yad edip, büyüklerin ruhuna dualar etmek için Balasagun harabelerine çıktım. Yerli ahalinin söylediğine göre;

²⁰ "Tarih-i Reşidi": Kaşgar, Yedisu, kısmen de Maverünnehir ve Afganistan tarihine dair bir eserdir. XVI. asırda yazılmış olup, XIX. Asırda Uygur Türkçesine ve İngiliz diline tercüme edilmiştir.

²¹ Mirza Haydar Köregen: Mirza Muhammet Haydar. Doğumu 1499 Taşkent; Vefatı 1551 Keşmir. Hüseyin Köregen oğlu ve Babür Mirza'nın akrabası. Ünlü tarih, coğrafya bilgini ve devlet adamıdır.

²² Hicri 500 = Miladi 1106.

²³ Ak Padişah: Rus çarının unvanlarından biri olup; Ruslar buna dayanarak Cengiz Han Devleti'nin halefleri olduklarını ima ederler.

o yıl kolhozcular²⁴ toprağı sürerlerken bir küp altın bulmuşlar. Aralarında anlaşılmadıklarından altınların hepsini hükümet almış, bunların da elleri boş kalmış.

Bundan başka; Tokmak pazarının karşısında, yani Çu Suyu tarafındaki Şortepe’de Hitay Kuhan’dan kalan bir kale vardır. İkinci olarak buranın kırk çakırım kadar aşağıda, gümbatısı tarafında büyüklüğü buna nazaran birkaç kat olan başka bir kale daha vardır ki, zamanında şehir kalesi olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir. Bence, Edikut ülkesinde bu iki kale kalıntısından başka işgalci Kuhan’dan kalan tek bir tarihi eser bile yoktur. Ama, kendileri bilmeseler de, halkın ağzında o günlerden biri “dâmla”, ikincisi “şiypanğ” olmak üzere iki Çince sözcük korunarak bugüne dek ulaşmıştır. İlk sözcük “büyük molla”, sonraki ise “ziyafet evi” demektir.

Bugünkü günde bu ülkenin güney bölgesinde Kırgız Türkleri, kuzeyinde ise Kazak Türkleri yaşıyorlar. “Tarih-i Kâmil”de Kırgız Türklerine Arapça olarak “Tağarğar” adı verilmiştir. Bu kitabın belirttiğine göre Kırgızlar, tahminen İslam’dan ancak bir iki yüzyıl kadar sonra kuzeydeki Moğol ve Oyrat gibi güçlü Türk uruklarının çapullarına dayanamayıp, güney bölgelerine çekilmiş, Edikut ülkesindeki Balasagun dağlarına yayılmışlardı. Sonraları bunların urukları çoğalıp güçlenerek sayıları artınca, konar göçerlik adetleri tekrar uyanmış olup, kuzeyden kovulmak suretiyle buraya geldiklerini de unutarak, yerleşik ve o zaman için medeni kabul edilen Oğuz Türklerinin üstüne göz açtırmamacasına çapul üstüne çapul yaptılar. Güçlü silahlara sahip olmayan şehir halkının, savaş meydanlarında konar göçerlere daima yenilmeleri adet hükmünü almıştı. Bunun sebepleri herkeşe malum olduğundan, bu konuda daha fazla yazmaya gerek görmüyorum. Bunun için Balasagun halkı, kendilerini Kırgızlara karşı müdafaa edemeyince, şöreti yeniden ülkeye yayılmaya başlayan Almalık’taki (Gulca) Hitay Kuhan’a tabi olup, onu yardıma çağırmaya mecbur kaldı. Halk ağzındaki “Çin halkının adaletinden şüphe edilmez” yalanına aldanan Balasagun halkı, kurttan kaçarken kaspıla karşılaşan koyun gibi olmuştu. Çünkü Kırgızlar, ne olursa olsun öz karındaşlarıydı. Bunlarla barış çarelerini aramak yerine yabancı bir milleti yardıma çağırmaları, kendi vatanlarına ihanet etmek demektir. Tarih, bu gibi yanlış siyasetler neticesinde özgürlüklerini kaybeden ve kulluk zincirine mahkum olan halklarla doludur.

Bugüne kadar benim okuduğum tarih kitaplarının hiçbirinde, kadim devirlerde “Makulbalık” adı verilen bu Balasagun şehri hakkında yazılmış tek bir sözle bile karşılaşmadım. Oysa bu yöre, “Türk beşiğı” olarak adlandırılan Uygur-Oğuz Eli’ni kendi kucağında saklayıp, bu milleti dünyaya tanıtan öylesine kutlu bir Ana Vatan’dır ki; öz evlatları cehaletleri yüzünden vatanlarının yabancılar tarafından işgal edilmesinin önünde duramamış, onun şan ve şerefini hatırlarından bütünüyle çıkarmışlardı. Aradan yüzlerce değil, binlerce yıl geçmiş bile olsa, ben

²⁴ Komünist Rusya’da devlete bağlı olarak tarım işlerinde çalışan kişi. Kolektif çiftlik (kolhoz) üyesi.

onun kence oğlu²⁵ olarak öz ulusu tarafından bütünüyle unutulmuş Anamızı andım. Bu konularda uzun zamandan beri gönlümde birikmekte olan tarihi sözlerimi, gelecek kuşaklarımıza bildirmek amacıyla buraya yazıyorum. Mevsimi geldiğinde; yabancıların, düşmanların ayakları altında çiğnenen Ana Vatanlarımızı hatırlasınlar.

Nihayet, Balasagun olayından sonra Kuhan da fazla yaşamadı. Devletini korumak için can düşmanı Küçlükhan'a kızını verip onu kendine damat yaptıysa da maksadına ulaşamadı. Küçlükhan'ın adamları ve Nayman Türkleri; Kuhan'ın başkenti olan Almalık bölgesi ve etrafını kırıp geçirmek suretiyle çapul ve yağma ederek yerle bir ettiler. Bundan sonra Küçlükhan, askeriyle Uyguristan'a geçip Yarkent ve Hoten'e kadar hakimiyetini kabul ettirmiş de olsa, son günleri Cengiz Han'ın yürüyüşüne rast geldiğinden, onun buyruğuyla öldürüldü ve devleti de böylece son bulmuş oldu...

Yeniden kendi sözüme dönelim. Tokmak'tan çıktuktan sonra doğruca doğu yönünde Çimkorgan, Buralday, Yelarik, Taygak, Maydamtal, Kuvaki üzerinden yürüyüp, Karagav Koçkar'a vardık. Bu yerden başladığımız yürüyüşümüz sırasında birkaç konalgu²⁶ geçip, Dolan Dağ geçidini aşarak Narın Suyu boyundaki Narın şehrine ulaştık. Burası dört tarafı dağlarla çevrili bir yerdir. Ruslar [Batı] Türkistan'ı işgal ettikten sonra, Doğu Türkistan'a da girmek amacıyla bir ön hazırlık olarak Narın Suyu kıyılarında bir kale inşa etmişlerdi. Alatav ve Tiyanşan sıradağlarının en yalçın tepelerinin bulunduğu ve konar göçer Kırgız Türklerinin adeta kaynadığı bu bölgenin güneybatısı Özbekistan, güneydoğusu ise Uyguristan olduğu için siyasi önemi çok büyüktür.

Bu yerden çıkıp yaklaşık kırk beş çakırım kadar uzaklıkta olan Atbaşı Köyüne ulaştık ve Taşkentli Tuyakbay Hacı'nın evine konuk olduk. Bu kişi Tokmak'ta uzun süre yaşamış olup, bizim mahallemizden buraya gelmiş biri idi. Burası dört tarafı yüksek dağlarla çevrili olmakla birlikte, ovaları geniş, otlak ve yaylaları bol bir yerdir. Bunlardan Arpa ile Aksu yöreleri, sık yeşillikleri ve bol kıyılarıyla ünlenmiştir. Atbaşı'da iki gün kaldıktan sonra bize buradan katılan Koşmak Hacı isminde kişiyle birlikte dört yoldaş olduk ve yola koyulduk. Önümüzde bir konalguluk uzaklıkta bulunan Taşrabat'taki sınır toskavullarında²⁷ başta Kırgız Şomurkan ve Rus Fyodor olmak üzere birkaç asker olduğunu öğrenmiştik. Bunları geçmek için yolhatımız olmadığı için, Koşmak Hacı'nın tavsiyesi uyarınca bu kullanışlı yolu bırakıp, Belaşuv adı verilen sapa bir yolla devam etmeye karar verdik. Yolda ilerlerken gözümüze atını yedeğine alarak yürümekte olan bir kişinin karaltısı çarptı. Geniş yoldan bu yola saptığımız an, önümüzde bize bakarak yürüyen bu kişi uzaktan işaret etti ve bizi yanına çağırdı. Çağırdığına göre sıradan biri olmadığını düşündük ve yanına gittik. Bunun, sınır muhafızlarının başı

²⁵ Kence oğlu: (Çağatay Türkçesiyle) Ailenin son erkek çocuğu.

²⁶ Konalgu: (Çağatay Türkçesi) Konaklanan menzil; han; kervansaray.

²⁷ Toskavul: (Çağatay Türkçesi) Kontrol noktası, kordon. Ayrıca buradaki görevliler için de bu tabir kullanılırdı.

Şomurkan olduğunu gördük. Bizi görür görmez: “Hey, siz ne biçim adamlarsınız ki; açık ve büyük yolu bırakıp, bu kapalı ve küçük yola giriyorsunuz? Hadi, gelin bu tarafa”, dedi ve önümüze düşerek bizi yol üstündeki kervansaraya götürdü.

Bu arada, nereden çıktıysa, eski adamlar gibi beline gümüş kemer bağlamış, yan tarafına eğri kılıç asmış bir halde yerli Kırgızların boluşu²⁸ yanında iki üç Kırgız genci ile birlikte çıkageldi. Bunu gören Koşmak Hacı, gözleri fal taşı gibi açılarak “Olamaz; halimiz ne olacak şimdi? Soracak olsa yolhatımız yok. Allah saklasın, bizi geri gönderip Narın’daki cellatların eline teslim ederse, böyle kötü bir zamanda halimiz felaket olur,” dedi. Gerçekten de aynen onun dediği gibi, o günlerde işçi-proleter hakimiyeti kurulmuş olduğundan Bolşevikler,²⁹ ufak tefek bahanelerle öldürmek veya hayatta bırakmak gibi aslında insanîyetin elinde olması gereken en büyük hakları, sağını solunu bile ayıramayan işçi-çiftçi kölelerine teslim etmişlerdi. Halk içindeki az çok düşünen, göz önündeki insanların tamamı devrim düşmanı olarak kabul ediliyordu. Kendileri açısından suçlu sayılan insanların cezaya çarptırılmaları için, o günün egemen güçlerinin gözünde bu biçârelerin kendilerinden başka hiçbir şahide ve hiçbir delile ihtiyaçları yoktu.

İşte bunun için onun sözünden sonra bende dahi bazı endişeler uyanmışsa da, kendimi hatırladığım ilk günden beri hiçbir işin Allah’ın izni olmadan gerçekleşmeyeceğine dair bir inancım olduğu için O’na sığındım ve bu meselenin haline giriştim. Şöyle ki; çay kaynar kaynamaz “Buyurun, buyurun beyler, çay içelim. Biz nasılsa elinizdeyiz” dedim ve çabucak heybedeki yağlı somun ekmekleri, leziz kazıları,³⁰ kuruyemişler ile meyveleri çıkarıp sofraya döktüm. Kemikte ilik azalmış bir ilkbahar günüydü. Bunlar da aç olsalar gerek ki, kurdun koyuna saldırdığı gibi yemeğe hücum edip yemeye başladılar. Açlıklarını giderdikten sonra “Tamam, şimdi konuşup tanışalım. Nereden geliyorsunuz; nereye gitmek istiyorsunuz?” dediler. Ben de doğrusunu söyleyip “Elimizde hiçbir belge yok. Şimdiki zamanları biliyorsunuz; biz kendimizden bile ürkmüş insanlarız. Sınırı geçip Kaşgar’a gitmeyi düşünüyoruz” dedim. Benim bu sözüme inandıkları için artık bizden şüphe etmiyor idiysele de, yanımızda “otkaz”³¹ mal olma ihtimaline karşı bizlere hitaben; “Konuklar, kusura bakmayın; kanuna göre heybelere bir bakmamız gerek” demişler ve işe benim heybemden başlamışlardı ki, bu adamların biri bir kitaba tesadüf etti. Bu adam diğer heybelere de sathi bir göz attıktan sonra şöyle konuştu: “Sizler iyi insanlara benziyorsunuz. Hepimiz Müslüman evlatlarıyız. Üstelik elinizden yemek yiyip, suyunuzu içtik. Bizim başımızdaki Rus, sizleri görececek olursa Narın’a geri göndermekten çekinmez. Şimdi bizim size yardım mahiyetindeki tavsiyemiz odur ki; bu büyük yolu bırakıp deminki yola

²⁸ Boluş: Rusça “volostnoy” sözcüğünün Kırgız Türkçesinin ses düzenine uydurulmuş hali olup, binbaşı mevkiindeki yerel idareci memurlara bu ad verilir.

²⁹ Bolşevik: (Rusça) Lenin taraftarı olan Rus komünistleridir.

³⁰ Kazı: (Çağatay Türkçesi) Sucuk şeklindeki at eti.

³¹ Otkaz: Rusça “otkaznoy” sözcüğünün kısaltılmış şekli olup, “yasaklanan”, yani “kaçak” anlamına gelir.

girin. Belaşuv yoluyla devam edip sınır muhafızlarından beş çakırım yukarıda bulunan Taşrabat'a ulaşacaksınız". Bize böyle bir ilgi göstereceklerini doğrusu onlardan beklemiyorduk. Bu sözü işitir işitmez kendilerine teşekkür ederek geri döndük ve Koşman Hacı önderliğinde yola koyulduk.

Buradan öğle namazını kılıp çıkmıştık. İki dağ arasından akan su kenarından yürüyerek üç dört saat kadar sonra Belaşuv Dağlarındaki geçide ulaştık. Gördük ki, geçidin ortasının bir çakırım kadar apak karlarla kaplı olmasına rağmen, öteki çıkışı görünebiliyor. Ancak baharın gelmesiyle kar da yumuşadığından, atımızı nereye sürsek, at kulağına kadar kara gömülüyor ve bir adım olsun ileriye gitmeye yol bulamıyorduk. Artık bir yandan dağ akşamlarının dondurucu ayazı bizi iliklerimize kadar dondurmakta, diğer yandan ise gece karanlığı yaklaşmaktaydı. Bu durumu görünce ben "Bu yol bize uygun gelmedi. Gece boyu karanlıkta ve soğukta kalıp başımıza bela almayalım. Dönsek nasıl olur?" desem de; Koşman Hacı "Efendim, dönmemiz her şeyden daha tehlikelidir. Yol kesen Kırgızlarla dolu bu dağdan geçmemiz gerek. Ne olursa olsun geri dönmeyelim" dedi. Bizler bu şekilde tartışırken dağ geçidinin uç tarafından bize doğru gelmekte olan bir adamın karaltısını gördük. Onu Hızır³² görmüşçesine sabırsızlıkla beklemeye başladık. Gelir gelmez ona halimizi anlattık. Eğer bir yol bulup bizi geçitten geçirirse, kendisine elli som³³ vermeyi vaadettik. Bu adam ise, yaya olmasının dışında, artık akşam olup gece karanlığı da çökmüş olduğundan dolayı isteksiz davranıp "Gideceğim yol uzaktır. Yolda zor durumda kalırım" diye söylenmişse de, zar zor kendisini ikna ettik. "Haydi, kalkın o zaman" diyerek bir atı yedeğine aldı ve önümüze düştü. Acaba yolu nereden bulacak diye bakınıyorduk ki, karla kaplı eski yolu bırakıp, atını dağın yamacındaki ince buz tabakasına doğru sürdü. Ancak ayağı kayarak takla attı ve gidip beş on kulaç aşağıdaki derin kar kütesine gömüldü. Onu bin türlü zorluklarla oradan çıkardıktan sonra başka bir yerden yol bulup, hepimiz geçidi selametle geçtik. Adam elindeki değneği kara saplara saplara eski yola girdi. Bizi arkasına aldı ve kendisi yaya, biz ise atlı olduğumuz halde bizleri sağ salım dağ geçidinin öte tarafına aşırıldı. Sevincimizden, vaadettiğimiz akçeyi fazlasıyla kendisine takdim edip kendisini uğurladık. Bu arada gecenin karanlığı bastırılmış olup, yürüdüğümüz yollar da iyiden iyiye karanlıklaşmıştı.

Geçitten kurtulmamızın ardından, beli aşırp iki dağ arasından akmakta olan uzun bir nehre indik. Üstü kar ve buzla kaplı da olsa, altından suyun akmakta olduğu hissediliyordu. Bir kılavuzumuzun olmamasından dehşete kapılmış halde, gece karanlığının içerisinde, dondurucu bir soğukta kalmış ilerlerken, üç dört yerden birtakım ateşlerin parıldayan ışıkları görünmeye başladı. Bunu görür görmez, kaybettiği malı beklenmedik bir şekilde karşısına çıkan bir kişi gibi hepimiz sevinç içinde yürümeye başlamıştık ki, birden bire üstünde yürüdüğüm

³² Hızır: Gezginlerin ve yolcuların koruyucusu olduğuna inanılan peygamber.

³³ Som: Para birimi. O zamanlarda 1 som = 1 rubleye eşit idi.

buz kırıldı ve belime kadar suya battım. Yoldaşlarım çılgık çılgıca beni sudan çıkardılar. Gocuğuma su dolmuş, üstüm başım tamamen ıslanmıştı. İyi ki de konalguya çok yaklaşmıştık. Işığı yanmakta olan evin önünde durup “Konuk geldi; kimse yok mu?” dediğimiz an üç dört kişi koşarak dışarı çıktı. Baktım ki, bunlar bizim mahallemizden, yani Beşkerem Kervansarayı’ndan olan tüccar gençler. Beni görür görmez alelacele ateşin yanına götürüp, ıslak giysilerimi çıkarttırdılar ve yeni pişmiş yemeklerinden ikram ettiler. Kendi evimize gelmişçesine sevinecek, Taşrabat Kervansarayı yakınlarındaki bu mütevazı konar göçer evinde, ortada asılı duran büyük kazanın altına yakılmış kuvvetli ateşin etrafında bizler; Türk ulusunun temiz yürekli, güler yüzlü, doğru sözlü Kırgız ve Uygur gençleriyle birlikte oluşturduğumuz bir grup halinde oturduk. Gün soğuktu, karnımız aç. Ah, o gün yediğimiz yemeğin tadı yok mu. Aradan kırk altı yıl geçmiştir de, hala gönlümdedir.

Böylelikle, o geceyi bir dostun evinde konuk olmuşçasına gönül huzuru içinde geçirdik. Sabahleyin kalktığımızda bir de baktım ki, Taşrabat denilen eskiden kalma tarihî kervansarayın önünde konaklamışız. Bu eserin ilk inşası Kaşgar valisi Muhammet Han tarafından yapılmıştır. Bu kişi ise Şeybanilerden olan ve Hicri 1005’te³⁴ vefat eden meşhur Buhara padişahı Abdullahan’ın zamandaşdır. Doğu ve Batı Türkistan ticaret kervanlarını Kırgızların hücumlarından korumak için iki hükümdar kendi aralarında anlaşarak, bu noktaya gözcü asker koymuşlardı. Bunun nasıl bir netice verdiği belli değildir. Ben buradan geçtiğimde Taşrabat binasından geriye hiçbir şey kalmamış idiye de, ön cephesindeki giriş kapısının üstüne bir iki gez³⁵ yekpare taş konmuş olup, ayrıca ortadaki uzun koridorun her iki yanına kurulu kırk kadar kümbetli evin kalıntıları mevcuttu. Kible tarafındaki mihrabı ve üstü tahrip olmuş, altında yüz kişinin rahatlıkla yatabileceği kümbeti ise hala ayakta idi. Bu özelliklerine bakılırsa bina, zamanında büyük bir ihtişamlı kurulmuş olsa gerektir.

Sözümüze geri dönelim. Sonrasında hepimiz on kişi kadar olup Taşrabat geçidini aştık ve Çadirköl kıyılarına ulaştık. Burası başı sonu rahatlıkla görülebilen ve çevresi otuz kırk çakırım kadar ancak gelecek küçük bir göldü. Kestirme yolu tercih ettik ve yeni erimeye başlayan buz tutmuş gölün üstünden geçerek Torukat Kervansarayı’na vardık. Bu yerde bir kervansaray görevlisi ile burada evi bulunan bir Uygur’dan başka Çin hükümeti tarafından tayin edilen hiç kimse yoktu. Burada bir gece konaklayıp, ertesinde Kaşgar sınırındaki Tuyuntepe denilen yere geldiğimizde yolumuz ikiye ayrıldı. Doğru gidecek olsak ileride Çakmak Karavulu adı verilen bir yer olup, orada Çinli yol bekçilerinin bulunduğu haberini aldık. Bunun için, biz üç kişi olarak diğer yoldaşlarımızın tavsiyelerine uyup sol kanada doğru saptık. Kara Teke Geçidi istikametinde yola düştük.

³⁴ Hicri 1005 = Miladi 1693.

³⁵ Gez: Uzunluk ölçüsü. 1 gez = yaklaşık 85 cm’dir.

Dağ geçidine ulaştığımızda 1800'lü yıllarda Kaşgar valisi olan merhum Yakupbek'ten³⁶ kalan büyük karakol istihkamının yanından geçmemiz icap etti. Aradan uzun zaman geçmediğinden, kale binaları henüz fazla bozulmamıştı. Bu kalıntı gözüme görününce, şu iki Türkistan'ın tarihini gönlümden geçirdim ve bugünkü acılı halleri üstünde düşüncelere dalıp uzun uzun donup kaldım. Bakın Türk ulusunun Oğuz, Uygur gibi evlatlarına! Bilinçsizliklerinden, bilgisizliklerinden dolayı bugünkü günde kollarına, ayaklarına kulluk, esirlik prangaları vuruldu ve bütün insani haklarını kaybettiler. İşgalci düşmanlarının yönetimindeki öz Ana Vatanlarında tarifsiz acılara, eziyetlere maruz kalıp, hayvanmışlırcasına egemenlikleri ve söz hakları olmadan, adeta bir mecburiyet kamçısı altında yaşıyorlar. En büyük kudret sahibi Allah gibi tanrısı olan, bütün aleme gönderilmiş Muhammed (s.a.v.) gibi yolbaşçıcı bulunan, ilahi bir kanun olan İslam gibi bir dine inanan Müslümanların, böylesine eziyetlere maruz kalmaları Kuran hükümlerine göre mümkün değildir. Çünkü, Kuran'da belirtildiğine göre; İslam dini öyle bir ilahi kanundur ki, onun hükümlerini eksiksiz olarak yerine getiren Müslümanlar, kesinlikle her iki dünya mutluluğuna da sahip olacaklardır. Bu sözün doğruluğuna hiç şüphe yoktur. İslam devletinin ilk yılları, özellikle de Hazret-i Ömer devrindeki İslam'ın şan ü şevketi, bu sözü açıkla ispatlıyor. Osmanlı sultanlarından Kanuni Sultan Süleyman devrinde de bütün Avrupa devletleri İslam padişahının buyruğuna boyun eğmişlerdi.

Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.) "Ümmetim ilk başta neyle yükselmişse, sonunda da onunla yükselecektir"³⁷ demişlerdir. Malumdur ki, Resulullah devrinde başlayarak İslam'ın bütün ilerleyiş sürecinde Kuran hükümleri İslam padişahları tarafından en öncelikli rehber olarak kabul edilmişti. Öyleyse yukarıdaki sözlerden de açıkça anlaşılıyor ki; bilim ve sanatta geride kalıp, başkalarının ayakları altında ezilen Müslümanlar, Kuran'ın hükümlerini yerine getirememiş, hakiki İslamiyet'ten nasiplerini alamamışlardır. Oysa Kuran'ın emirleri başlıca üç noktaya odaklanmakta olup, bunların:

- Birincisi; birlik ve beraberlik;
- İkincisi; çağdaş bilim ve sanatı öğrenip, her işe ait sebepleri imkan daire-sinde yerine getirmek;
- Üçüncüsü; düşman karşısında ölümden korkmamaktır.

İşte kim hayat aleminde bu üç noktaya dikkat ederse, öz Vatanını ve bütün insani haklarını işgalci düşman hücumlarından elbette koruyabilir.

Ne yazık ki, biz geçmişinde birliğini iğrenç bir şekilde kaybetmesi sebebiyle öz devletinden olmuş bir milletiz. Rus işgalcileri, 1840'lı yıllardan itibaren Orta

³⁶ Yakupbek Pir Muhammet Mirzaoğlu (1820 Piskent - 1877 Kaşgar): Hokand Hanlığı ordusunun yetenekli komutanı, Ak Meçet (Kızıl Orda) kalesini Ruslardan başarılı mudafaa etmiştir, sonradan Kaşgar merkezli bağımsız Doğu Türkistan Devletinin kurucusu.

³⁷ Ebu Abdillah Muhammed ibn İsmail el-Buhari. Sahih-i Buhari ve Tercemesi, Ötügen, İstanbul, 13. cilt, s. 6214 ve 14.cilt, s. 6380 deki hadislerle göre zikir ediliyor olmalıdır.

Asya'yı istila etmeye başladılar. Bu topraklarda üç bağımsız devlet vardı ki bunlar; Buhara Emirligi, Hokand ve Harezmi Hanlıklarıydı. Avrupa'nın bilim ve medeniyette gelişip bütün insanlık alemine uyanışın [Rönesans] nurunu saçmaya başladığı bir devirde, bu hanlıklar hurafe dünyasına batmış, cahilliğin son sınırına erişmişlerdi. Nice kabiliyetli vatan evlatları ömürlerini Buhara'nın kadim, eski medreselerinde sadece Arap ve Fars dillerini öğrenmekle geçirirlerdi. Farabileri, İbni Sinaları yetiştiren bu Vatanın ve bu milletin gelecek günleri için hiç kimse endişe duymazdı. Durum böyle olduğu halde, düşmana karşı birleşmek yerine, birliksizlik belasının en üst seviyesine ulaştıklarını ispatlarcasına, kendi aralarında devamlı olarak kavga etmek ve kan dökmekle meşgul oluyorlardı. Yok olma arefesinde olmalarına bakmaksızın, cehaletleri neticesinde bunu önlemek için ellerinde bulunan imkanlardan faydalanamadılar. Eğitim ve öğretim işlerinin ortaçağdakilerden farkı yoktu. Onca ekonomik zenginlikleri olmasına rağmen, devletin savunma işlerine hiçbir şekilde önem vermediler. Askeri düzen eski usuldeydi ve nizami düzen kullanılmamakta olup, modern silahları da yoktu. Böyle bilinçsiz bir yönetimin yıkılması çok tabidir. Bunlar vatan ve millete karşı affedilmez bir suç işlemiş adamlardır. Çünkü bu adamlar, devletlerini çöküşe, milletlerini köleliğe, vatanlarını ise aşağılanmaya mahkum ettiler. Nerede bunların Kuran hükümlerine uygun amelleri?

Yeniden kendi sözüme gelelim. Kara Teke istihkamından geçtikten sonra dağ geçidinin yamaçlarına doğru tırmandık. Halkın ağzından bazı dağların havasının tütekli³⁸ olduğunu işitmiş olsam da, kendim böyle bir şeyle karşılaşmamıştım. Yolun sarp, dağın dik olmasından dolayı at üstünde fazla duramadık ve hepimiz atlarımızdan inip yayan yürümeye mecbur olduk. Biraz yürüdükten sonra kalp atışlarımız sıklaşıp soluğumuz kesilmeye başladı. Bu dağlarda tütek olduğundan haberimiz olmayınca, bunun tıbbi açıdan tedbirini de almamıştık. Tam gençlik zamanlarım; vücudum sağlam. Tüteği olmayan dağlarda teke gibi seke seke gezdiğim yıllar. Bu yerde ise hiçbirimizde yukarı doğru adım atmaya kuvvet kalmadığından, atın kuyruğuna asıla asıla, bin türlü zorlukla güç bela geçidin tepesine çıktık. Baktık ki, düşmana karşı durmak için bir zamanlar dağın zirvesindeki dar bir alana çep bağlanmışlar.³⁹

Sonunda dağ geçidini aşip tütekten kurtulduk ve konaklamak üzere dağın eteklerinde bulunan Kırgız Sal Mirza Kervansarayına geldik. Ertesi gün buradan ayrılıp yolumuza devam ederek yüz çakırım kadar süren bir yolculuktan sonra; Ayak, Çamak ve Azgan çöllerinden geçerek, gün batımında Ağu kentinin girişine ulaştık. Yolumuzun üstünde olmadığı için buraya uğramak da mümkün olmadı. Bu şehri geçip biraz yürüdükten sonra, uzaktan koyu kara ağaçlar arasındaymış gibi görünen Astın Artuş yurdunun en başındaki Çıtılça kentine girdik. Yan yana

³⁸ Tütekli hava: İçerisinde normalden az oksijen bulundurduğu için soluk almayı zorlaştıran hava.

³⁹ Çep bağlamak: (Çagatay Türkçesiyle) Barikat kurmak.

dizilmiş başka kentlerden de geçmek suretiyle gece yarısında yoldaşım Koşmak Hacı'nın evine vardık.

Kaşgar, Yarkent, Hoten şehirleri ve hatta belki Çin toprağındaki Gansu bölgesi Hicri 95-96⁴⁰ yıllarında halifenin gönderdiği Kuteybe bin Müslim tarafından fetholunup, İslam dinine girmişlerdi. Böyle olmuşsa da, İslam dini Altışehir bölgesinde tam olarak yerleşmeden İslam askeri geri dönmeye mecbur oldu. Çünkü Bağdat'taki halife Süleyman bin Abdülmelik ile Kuteybe bin Müslim'in araları bozulmuştu. Bunun neticesinde geriye dönen asker arasında Fergana'ya geldiklerinde bir iç savaş başlamış olup, Kuteybe bin Müslim Andican şehrinin yirmi beş çakırım gün doğusundaki Sofi Kışlak yakınlarında bulunan ve bir zamanlar Fergana'nın merkezi olan Hılıçşehir önlerinde kendi askeri tarafından öldürüldü.⁴¹ Bölgenin yerlileri bugün burayı Kuruç (Hılıç) Mezar Şah Kuteybe olarak adlandırıyorlar. İslam kumandanlarının ilki meşhur Halid bin Velid'den sonra, ünü dünyaları aşan Horasan fatihi; Buhara, Semerkant, Fergana, Kaşgar, Hoten, Gansu olan, İslam fütuhatını Çin'in merkezine kadar ulaştıran bu kahraman kumandan; birlik olamama belası yüzünden böylesine bir faciaya uğradı. Musa bin Nasır, Tarık bin Ziyad gibi kumandanların hasetten kaynaklanan ihtilafları, İslam'ın Batı'daki fetihlerine nasıl engel olmuşsa; bunların dahi birbirlerine hasetten dolayı yağı⁴² olmaları Doğu'da İslam'ın yayılışına en büyük darbeyi vurmuştu. Bunun neticesinde, merkezi şehirlerde daha yeni yeni yayılmakta olan İslam dini engellenmiş, yaygınlaşması da bir iki asır sekteye uğramış oldu.

Bu arada Maveräünnehir bölgesinde adaletiyle tanınan Samanoğulları Devleti⁴³ kurulduktan sonra başlayan kutlu devir neticesinde bilim ve İslam medeniyeti gelişmeye başlamış olup, bu sayede Farabi, Biruni, İbni Sina gibi bilimsel eserleri bütün dünyaya dağılmış büyük bilginler yetişti. İşte bu devirde, İslam öncesinde İran'ındaki Keyani hanedanı hükümdarından Keykavus ve Keyhüsrevlerin zamandaşı olan Dukuhan'ın (Farsça Afrasiyab) neslinden gelen Satuk Buğra Han;⁴⁴ Kaşgar, Balasagun ve hatta bütün Türkistan'a han olmuştu. Satuk Buğra Han, Samanoğullarıyla sınırdaş olduğu için, bunlardan Nasr Samani'nin⁴⁵ vesilesiyle babasından gizlice İslam dinine girdi. Ardından Hoten bölgesi ve çevresi ile bütün Uyguristan halkı, hanın himmetiyle İslam dinini tekrar kabul etti.

Burada İslam'ı ilk tanıtan Kuteybe bin Müslim de olsa; İslam dinini ikinci kez halkına duyurup, yerleşmesini sağlayan Satuk Buğra Han oldu. Kendisi hicretin tahminen 380'inci (Miladi 990) yıllarında vefat etmiş olup, Astın Artuş'ta gömülmüştür.

⁴⁰ Hicri 95-96 = Miladi 713-714.

⁴¹ Olay Miladi 715 yılında gerçekleşmiştir.

⁴² Yağı: (Çagatay Türkçesi) Düşman.

⁴³ Samanoğulları Devleti (875-999): Orta Asya'daki ilk Müslüman Türk devleti. Başkenti Buhara olup, Samaniler döneminde dünyaca ünlü bir bilim merkezi haline gelmiştir.

⁴⁴ Satuk Buğra Han: Abdülkerim Satuk Buğra Kara Han. Karahanlılar Devleti'nin (927-1212) kurucusu olup, ilk Müslüman Türk hükümdarıdır.

⁴⁵ Nasr Samani: Nasr ibn Ahmed ibn Esat (906-943). Samanoğulları Devleti hükümdarı.

Yine sözüme dönelim. Böylece, Astın Artuş'ta yoldaşımız Koşman Hacı'nın evinde iki gün erü kılıp⁴⁶ dinlendikten sonra Kaşgar şehrine gitmek üzere yola çıktık. Güneşin sıcağı yetmezmiş gibi, iyice toza dumana bulanarak buraya ulaştık. Aslında buralı olup Tokmak'ta yaşayan epeyce tüccar bulunduğundan, burada tanıdık bildik insan da çoktu ama biz bunların yanına varmadık ve Yarbağ Kervansarayında bizi beklemekte olan Tokmaklı yoldaşlarımızın yanına gittik.

O günlerde, yani Miladi 1920 yılında iç ve dış dahriler birleşerek, çürümüş durumdaki emir devletini yıkmış, Buhara'yı da işgal etmişlerdi. Fergana şehirlerinin her birinde yaşayan bütün köylü halk ayaklandı ve Basmacılar⁴⁷ adı verilen isyancılar da bu duruma baş kaldırdılar. Neticesinde, sağını solunu bile ayıramayan, ellerindeki çapalarla meydana atılmış bu alelade çiftçiler, yer altı ve yer üstünü mekan edinerek günübürlük yaşayan alt tabakaya mensup şuursuz ve vasıfsız işçiler hariç, geriye kalan bütün halkın başına kıyamet kopmuştu. Halk içindeki yüksek dereceli zenginler ise kurşuna dizilip talana uğradılar ve cesetleri kireçli sulara atıldı. Geriye kalanların büyük kısmı ise uzun süre ölümden beter işkencelerin uygulandığı hapishanelerde yatırıldıktan sonra, uzak yerlere sürgüne gönderildi ve buralarda en ağır işlerde çalıştırıldı. Hapis ve sürgün müddetinin en çoğu yirmi beş, en azı on yıl olduğundan; yüzde bir oranında geriye dönen oluyorsa da, orada sağlıkları bozulmuş olduğu için, bunlardan geldikten sonra yaşamayı başaranları çok az görülmüştü. Rusya topraklarında patlayan fitne volkanları önce bütün ülkeyi ateşe vermiş, kıvılcımları sınır dışına kadar sıçramıştı.

İşte ben, böylesine ağır şartlar altında, böylesine zorlu günlerde; derin düşünceler ve büyük ümitlerle Kaşgar'a gelmiştim. Buradaki bilinçsizlik ve bilgisizlik belasının bizden yüz kat fazla olduğunu gördüm. Bunu görünce kafamdaki bütün planlar bozulup, şaşkınlık içinde kaldım. O zamanlarda Kaşgar'da; hadis, ayet tefsiri ve diğer din ilimleriyle uğraşan yüzlerce hoca, binlerce talebe bulunuyordu. Bütün Özbekistan ve Kırgızistan şehirlerini dolaşan Uygur tüccarları, buralarda gezerlerken halkın üstünde uygulanan korkunç zulümleri gözleriyle görmüş, hatta kendileri de bundan nasiplerini almışlardı. Bin kez işitmektense, bir kez görmek daha tesirli olmalıydı. Oysa ilginç ve en şaşırtıcı olan odur ki, Uygurlar kan kardeşleri Özbeklerin başlarına gelen böylesi büyük belaları görebildikleri halde, bilinçsizlik ve bilgisizliğin koyu karanlığı yüzünden bundan etkilenmediler ve zerre kadar ibret almadılar. Çünkü bu uğursuz zihniyetin⁴⁸ ilerlemesi için

⁴⁶ Erü kılmak: (Çağatay Türkçesiyle) Yol üstünde mola verip dinlenmek. Çevre halkı tarafından erü kılanlara erülük (yiyecek, kalacak yer v.s.) vermek bir zamanlar vazife telakki edilmiş olup, bu adet unutulmak üzere olan milli değerlerimizdendir.

⁴⁷ Basmacı: (Özbekçe) Bolşevik İhtilaline karşı Türkistan'da kurulan silahlı direniş güçlerinin tanımlanmasında Ruslar tarafından yayılan ve "baskıncı" anlamına gelen bir sözcüktür. Aslında yeni komünist iktidarın dayanılmaz zulmüne ve kızıl teröre karşı bir tepki hareketi olarak patlak veren silahlı bir halk hareketidir. Genişleyerek bir kurtuluş savaşı hareketi niteliği kazanan ve 30'lu yıllara kadar varlığını sürdüren bu ayaklanma hareketi, korkunç şekilde bastırılmıştır.

⁴⁸ Komünizm kast edilmektedir.

iki şeyin; yani fakirliğin ve bilinçsizliğin mevcut olması mutlak surette şarttır. Bu kavramlar ise Rusya topraklarında, özellikle de Doğu Türkistan ve Çin’de ziyadesiyle bulunduğundan, ateistler bundan faydalandılar ve kokuşmuş zihniyetlerini buralarda yerleştirebildiler. Neticede silah gücü ve baskı ile halkın boynuna yüklenen bu bela, bugünlere kadar kurtulması zor, ağır bir yük olarak boyunlarda kaldı.

Burada kaldığım zaman boyunca benimle işbirliği yapacak, gelecek hakkında endişeleri olan bir kişi olsun göremedim. İşte bundan dolayıdır ki; aklı başında olmayan, bilgisiz bir milletin düşmanları önünde, mezbahaya sürülmekte olan bir hayvan sürüsünden hiç mi hiç ayraması⁴⁹ yoktur. İnsanın kendisine en yakın, en ölümcül düşmanı bilinçsizlik ve cehalettir. Bunun için Allahu teala Kuran’ın ilk suresine⁵⁰ “okumak, anlamak, bildirmek, yazmak, kalem” gibi kavramlarla başlamıştır. Peygamberimiz (s.a.v.) erkek kadın, oğlan kız demeden bütün ümmetine ilim öğrenmeyi buyurdular. Gerektiği kadar din ilimlerini okumak herkese farz olduğu gibi; öz devletini, Vatanını ve milletini korumak için modern pozitif bilimlerini okuyup öğrenmek de farzdır. Bu durum Kuran’da Huda tarafından “Ve e’iddü lehüm mastata’tüm min kuvvetin”⁵¹ ayetiyle açıkça emredilmiştir. Bu ayetin meali “Onlara (düşmanlara) karşı toplayabildiğiniz kadar kuvvet hazır edin” şeklindedir.

Peygamberimiz (s.a.v.); “Alâ innel kuvvete erremiyu”⁵² sözünü üç kere tekrarladılar. Yani; “Uyanık olunuz. Muhakkak ki güç ve kudret, düşmana ok atmaktır” buyurdular.

Bundan 1380 yıl evvel söylenen bu sözlerin ne kadar doğru olduğunu bugünün fen ilmi açıkça ispatladı ve tecrübesini de bizim üzerimizde gerçekleştirdi. Bugün geçmişteki hatalarımıza hayıflanıp oturmak yerine; onlardan ibret almak, geleceğimiz için hazırlık yapmak gerektir. Çünkü iki Türkistan’ın çocukları, iki ejderhanın ağızları önünde, onlar tarafından yutulma tehlikesiyle karşı karşıyadılar. Bu durumdan kurtulmanın yegane çaresi olarak bunların, çağdaş bilim ve fen ile baştan başa silahlanmaları, bunun yanısıra milli hislerini kaybetmeden kendi ana dillerini canları gibi korumaları lazımdır. Bu noktada niye “milli his” dedik de “dini his” demedik? Zira, ateist hükümetin kurulmasından başlayarak bütün dini mektep ile medreseler yok edildi ve hemen ardından eğitim öğretim işleri dinsizlik temeline dayandırıldı. Ondan bu yana yetişen okul çocuklarımız dini terbiye görmediklerinden, Müslümanlığın esaslarını da iyi derecede tanıma fırsatını bulamadılar. Bunun için, Vatan evlatlarının dini eğitim alması engellenmiş bile olsa, bugün öz milliyetlerini korumaları için ana dili eğitimlerini asla ihmal etmemeleri gerekmektedir. Çünkü, hangi millet dinini kaybetmesinin üstüne bir de dilini kaybederse; o milletin milliyeti de yok olmuş, hayatı sona ermiş demek-

⁴⁹ Ayrama: (Çagatay Türkçesi) Fark.

⁵⁰ Alak suresi, 1-5. ayetler.

⁵¹ Enfal suresi, 60. ayet.

⁵² Buhari, 6/2723.

tır. Bu yönden bakıldığında, günümüzün Doğu ve Batı Türkistan'ının evlatlarının, özellikle de Uyguristan'ın geleceğinin bu müthiş tehlikeyle nasıl karşı karşıya olduğu, gözümüzün önünde şüpheye yer bırakmayacak derecede aşikardır.

Biz yine kendi sözüme gelelim. Benim Kaşgar'a geldiğim günler Sovyet hükümetinin yeni yeni kurulmaya başladığı günler olup, dünya devletleri tarafından tanınmadığı için burada henüz herhangi bir konsolosluğu da açılmamıştı. Ancak bu memleketin Çatral Dağ geçidi ve Tibet üstünden Hindistan, Afganistan gibi ülkelerle ticari bağlantılarının bulunduğu malumdur. Yarkent ve Hoten vilayetlerine yerleşmiş durumda birkaç İngiliz vatandaşı da vardı. Bu sebepten, bu bahanelerle Kaşgar'da açılan Büyük Britanya Konsolosluğu uzun yıllar hizmet vermiştir.

Bilinen bir gerçektir ki, İngilizler nereye adım atarlarsa, "medeniyetsiz" yerli halkla ilgilenmek için geldiklerini söylerler. Eğer bu söz hakikat olsaydı, onlar için Doğu Türkistan halkını Bolşevizm belasından kurtarma imkanlarını bulmak hiç de zor değildi. Ne var ki, insanlığa gerçek ilgiyi gösteren Peygamberimiz Muhammed'den (s.a.v.) ve onun hakiki ümmetinden olmayan birilerinin böylesine büyük bir şerefe erişmesi mümkün değildir. O günlerin Altışehir'deki, yani Uyguristan'ındaki Çin idaresi; sadece kağıt üzerinde ve sözde devlet merkezi olan Pekin'e bağlı da olsa, ortaçağdaki Çin hanedanı devrinden kalma yadigar bir heykel görünümündeydi.

Görülüyor ki, her iki Türkistan'ın halkı da, bilinçsizlik ve bilgisizliğin koyu karanlığı yüzünden, böylesine müsait şartların da mevcut olmasına rağmen, bunlardan zamanında faydalanma yollarını bulamadılar. Önlerine kesin bir hedef koyduktan sonra, örgütlü bir şekilde işleri yürütmek için harekete geçecek bir kişi olsun çıkmadı. Oysa onların geleceklerini kendilerinden başka hiç kimse düşünmezdi. Çünkü bu biçare halk, hurafe karanlığına ve cehalet batağına bütünüyle batmıştı. Bunun suçlusu o devrin mevcut ortamıdır. Kuran'ın "Kul hel yestevellezine ya'lemune vellezine lâ ya'lemûn";⁵³ yani "De ki: Hiç bilenler ile bilmeyenler bir olur mu?" şeklindeki hikmetli beyanının mutlaka hayata geçirilmesi gerekirdi.

Türkistan halkı son asırlarda niçin böylesi bir cehalet batağına saplandı? Bunun baş sebebi, dini gerçek manada anlamayan bilim ve medeniyet düşmanlarının yönetim mekanizmasında olmasıdır. Bunlar, kendilerini dinin koruyucuları ilan edip, halkı marifet nurundan mahrum, çağdaş pozitif bilimlerinden irak tutular. Yabancı devletlerle ilişkiler kurmadılar ve eğitim öğretim faaliyetlerine hiçbir şekilde önem vermediler. Bunun için Türkistan halkının uyanma, aydınlanma ve mevcut şartlardan faydalanma imkanı da olmadı. Devletin çöküşünün ve milletin bilinçsizleşmesinin müsebbibi işte bu cahillerdir!

⁵³ Zümer suresi, 60. ayet.

Hokand Muhtariyeti ile ilgili olaylar

Böylece, buradan ümidimi kestikten sonra Afganistan ve Hindistan sınırlarındaki boşluktan faydalanıp o taraflara geçmeyi düşünmüşsem de, yalnız hayatta kalma düşüncesiyle, çocuk çocuğumdan ayrılarak, sevgili vatanımı düşman elinde bırakıp gitmeyi kendime yakıştıramadım. Özellikle Dungan yoldaşlarımdan Davud Hacı, benden ayrılmamaya yemin edip, kalmama şiddetle karşı çıkmıştı. Bunun üstüne Geçici Kerenskiy⁵⁴ hükümetinin kurulmasının ardından Fergana'ya muhtariyet verilmiş ve hükümete Polonya Müslümanlarından Ağayev⁵⁵ adlı bir hukukçu başkanlığında on iki de üye seçilmişti. Bu üyelerden biri ağabeyim Alimhan Töre cenaplarıydı. Bu işe adeta diş ve tırnaklarıyla karşı duran Bolşevikler, Müslümanların en kinli düşmanları oldukları bilinen Ermeniler⁵⁶ arasından topladıkları askerleri eksiksiz olarak silahlandırıp halkın üstüne sürdüler. Bunlara önderlik eden kumandanlar Türk kanına susamış, kan içici Taşnak Partisinin⁵⁷ üyeleri olduğu için, bu canavarların Hokand şehri üstünde gerçekleştirdikleri vahşet, Ortaçağ barbarlarından Cengiz'in vahşetlerini bile geride bırakmıştı. Bilinçsiz halk bütün bunları unutmuş bile olsa; düşmanın süngü ve mızrak darbeleriyle yürekleri parçalanan, zulmün dehşet verici satırlarını gönül sayfalarına gözlerinden akan kanlarla yazan tarihçiler böylesine faciaları hiçbir zaman unutmayacaklar. Halkın gözünü korkutup üzerlerinde dehşet salmak için bir yandan kurşuna dizme ve yağma faaliyetlerine başlarken, diğer yandan da yangınlar çıkarıp şehir pazarındaki bütün dükkanları ateşe verdiler. Bu olaydan beş altı yıl sonra Hokand'a gittiğimizde mahvedilmiş, viraneye dönmüş, yerle bir olmuş birçok bina ile yanmış dükkanların yerinde duran sayısız kül yığınına gözümüzle gördük.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Hokand Muhtariyeti'nin hükümet başkanlığına seçilen kişi Polonya asıllı olup, Ağayev adındaki bir Leh Müslümanı idi. Çarlık hükümetinin yıkılmasının ardından, Polonya başta olmak üzere bütün Baltık ülkeleri⁵⁸ kendi haklarına sahip çıkmış ve özerklik kazanmışlardı. Bizim ülkemizde ise, bütün bunları idrak edip kendi hakkını talep edecek, bu işe önder olacak hiç kimsenin bulunmadığını bilen Müslüman aydınların dini hissiyatları harekete

⁵⁴ Aleksandr Fyodoroviç Kerenskiy (1881, Simbirsk – 1970, New York). Rus siyaset adamı. Çarlık Rusyası yıkıldıktan sonra kurulan Geçici hükümetin başkanı (1917). Sosyal Devrim Partisi mensubu ve Avukat. 1918'den sonra Fransa ve ABD'de sürgün hayatı yaşamıştır.

⁵⁵ Hidayetbek Yuralı Ağayev (Hidayet Yurgul-Ağa).

⁵⁶ Ermeniler Orta Asya'ya Rus işgalinden sonra gelmeye başlamış olup, Türkistan Genel Valiliğine (eski Hokand Hanlığına) bağlı şehirlere yerleşmişlerdi. Çarlık Rusyası zamanında dini baskıya uğramış bir millet gibi görüldükleri için, yerli Türkistan ahalisi bunları büyük bir hoşgörüyle karşılamıştır.

⁵⁷ Taşnak Partisi: Ermenice "Taşnaksütyun" (İttifak) olarak adlandırılan, milliyetçi Ermeni partisidir. 1890'da Tiflis'te kurulan bu partinin programında 'Batılı devletlerin de desteğini alarak, silahlı eylemler ve terör yoluyla Türk topraklarında bir Büyük Ermenistan kurma' amacı öngörülmüştür.

⁵⁸ Baltık ülkeleri: Litvanya, Letonya ve Estonya.

geçmiş ve Türkistan'daki kardeşlerinin yeni kurulmakta olan ilk devletlerine yardım etmek amacıyla bunu göndermişlerdi. Bu kişi aslen bir hukukçu olup, Rus hükümetine karşı ayaklanan Müslüman Leh devrimcilerindendi. Hokand'a gelir gelmez onu az çok anlayan kişiler kendisini takdirle karşılamış ve kurulmakta olan milli muhtariyet hükümetine başkan seçmişlerdi. Tam bütün işleri düzene sokmuş ve on iki kişiden oluşan hükümet heyetini kurarak işe girişmişti ki; bir bela ve musibet gibi gelen Bolşevikler yönetimi ele geçirdiler. Kaçmayı başaranlar kurtulabilmişlerse de, kaçamayarak ele geçirilen bahtsız heyet üyelerinin sayısı da az değildi. İşte bize yardım etmek maksadıyla ailesi, vatanı ve belki bütün mutluluğundan geçerek gelen bu Polonyalı din kardeşimiz de, yerli ahaliye mensup zavallılarla birlikte tutuklandı ve bizler için kurban oldu. İştittğimiz kadarıyla, bu kişinin o vahşi zihniyetten haberi dahi yoktu. "Bütün dünyanın her köşesinde insanların bütün insani haklarına kavuştuğu şu yirminci asırda, bunlar da vahşice katliamlar yapmaz, insanlara saldırmazlar herhalde. Bunlarla görüşüp bir konuşalım. Maksatları nedir, onu bilelim" demiş ve bu barbarlara kanuni yolları takip ederek laf anlatmayı düşünmüşse de; bu onun tutuklanarak ele geçirilmesine engel olamamıştır. Yoksa, canını kurtarmayı başaran diğer bahadırlar (!) gibi, onun da kaçıp kurtulması mümkündür.

Bu kahraman, yakalandıktan sonra böylesine ağır eziyetlere ve zulümlere maruz kalmaktansa ölümü yeğlemiş, açlık orucuna başlamıştı. En son çare olarak başvurulabilecek böyle korkunç bir girişimin, insanlık aleminde bir netice çıkarılması beklenirdi. Oysa bunlar duruma hiç aldırmadıkları için, bu kişi on beş gün kadar aç bırakıldı. Aklına yitirmek ve hatta ölmek üzereyken bunu alıp başka bir yere götürmüşler. Ondan sonra kendisine ne olduğunu ise bilmemekteyiz.

İnsan haklarını korumak için kurban olup, böylesi bir alicenaplığı göstermiş olan bu kardeşimize, bütün insanlık adına, kor halindeki gönlümden çıkarıp teşekkürlerimi sunuyor ve onun mukaddes ruhuna ebedi rahmet dileklerimi yolluyorum. Onun gibi insanlık kahramanlarıyla dünyada fazla karşılaşmadığı için, hakkaniyet yolunda kendini feda etmiş böyle bir insanın hizmetleri tarihe gömülüp unutulmasın diye, vicdanım burada onun hakkında yazmaya beni mecbur etti.

Ateizmle mücadele

Yine kendi sözüme dönelim. Şunu bilmek gerektir ki; Kuran'ın emirlerini, Resulullah'ın (s.a.v.) yolunu doğru anlamayarak dine ihanet eden, iki dünyasını da kaybedip öz vatanında aşağılanma görerek yaşayan sahte Müslümanlara göre; ilmi, fenni, medeniyeti iyice öğrenip, bütün haklarına sahip çıkan kâfirler, elbette yeğdir. Bütün Uyguristan'ı kaplayan böylesi bir bilinçsizlik belasını görünce buradan ümidimi kestim ve çaresiz yeniden, alevlenmiş bir fitne ocağının içinde yanmakta olan memleketim Tokmak'a geri döndüm. Gördüm ki, gölgesinden korkan tavşan gibi her yerde kaçıp pırsarak yaşayan, hiçbir hakka sahip olmayan

insanlar burada da az değil. Bunlar gibi ben de şehrin biraz dışındaki Şortepe adı verilen Dungan köyüne yerleşip, çiftçilikle geçimimi sağlamaya karar verdim. Merhum babamın öğütlerini tutarak Nakşibendi geleneğine göre imam olmaktan kaçınıp, bir iki yıl boyunca burada kendi işimle uğraşıp yaşadım. Lâkin, bu bölgede orta halli bir tahsil almış veya hiç almamış cami imamları varsa da, dini gerçek manada anlayan bir tane bile alim yoktu. Üstüne üstlük, Bolşevik hükümet dinsizlik temelleri üzerine kurulmuş olduğundan, Tanrısızlar Cemiyeti⁵⁹ her yerde yürütmekte olduğu din aleyhtarı propaganda faaliyetlerini yaygınlaştırmış olup, dindarlara karşı da saldırı hareketlerine başlamıştı. Peygamberimizin (s.a.v.) ifadelerine göre, böyle bir devirde alimlerin olup bitenlere sükut ederek bakıp durması, kendi dinlerine hıyanet etmeleri demektir.⁶⁰ Bu söze muhatap olmamak için, merhum babamın “Sakın imam olma” şeklindeki vasiyetlerine rağmen, halkın talebini kabul ettim ve Tokmak şehri merkez camisine imam oldum. Hemen ilk Cuma’da minberden en az bin kişiye seslenerek, akli ve nakli delillerle göstermek suretiyle dinsizliğe karşı etkili bir vaaz verdim. Cami cemaati bundan oldukça etkilenmiş olacak ki, insanların yürekleri eriyip gözleri yaşlandı. Her yerden “ah u vah” sesleri yükselerek ağlamalar başladı. Böylesine geniş çaplı dini meclislerde vaaz dinlemeye gelenler arasında, devrin merhametsiz cellatları olan, üç harfli teşkilat GPU’nun⁶¹ şarbon casuslarından da birkaç kişinin bulunacağı bilinen bir gerçektir. Durum böyle de olsa, yaptıklarımın açık surette engellenmediğini görünce, işime dini bir heyecanla devam ettim.

Bu arada, 1922 yılında Atbaşı ve Narın’daki Rus Kazaçileri,⁶² Bonduruf⁶³ yönetiminde şiddetli bir ayaklanma başlatmışlardı. Bunlara karşı derhal “atlasına atasına bile acımayan” alelade Türkmenlerden oluşan bir bölük silahlı asker getirildi. Yardım alacakları bir destekçileri olmayan ayaklanmacılar ise bunlara karşı tutunamadılar ve Kaşgar yönüne doğru geri çekilerek kaçtılar. Bunların yüzünden, Tok-

⁵⁹ Tanrısızlar Cemiyeti: 1921’de Moskova’da kurulmuş bir cemiyet olup, Sivil Toplum Teşkilatı maskesi altında faaliyet gösteren bir Parti ve Devlet kuruluşudur. “Bezbojnik” (“Tanrısız”) (1925-1941), “Ateist” (1923-1930), “Antireligioznik” (“Din karşıtı”) (1926-1941), “Voinstvuyuşçi Ateizm” (“Saldırğan ateizm”) (1931) gibi dergiler resmi yayın organlarıdır. Bu taife Özbekistan’da ise “Hudasızlar” dergisini çıkarmıştır.

⁶⁰ Nesai, Biat, 37 den mülhem bir ifadedir.

⁶¹ GPU: (Rusça) Gosudarstvennoye Politiceskoye Upravleniye (Devlet Siyasi İdaresi) kelimelerinin kısaltılmış hali. Gizli Bolşevik polisinin o devirdeki adı. Bu idare, “proletarya diktatörlüğünü korumak” amacıyla 20 Aralık 1917’de Lenin’in direktifi üzerine kurulmuştur.

⁶² Rus Kazaçileri: Türk Kazaklarından ayırmak için, Rus Kazaklarını müellif “Kazaçi” olarak adlandırmıştır. Rus Kazakları, Güney Rusya bozkırlarında göçebe veya yarı yerleşik olarak yaşayan bir halktır. Sefaletten veya askerden kaçan Rus asıllı süvarilerden oluştuğu tahmin edilmektedir. İlk defa 15. asırda görülen Rus Kazakları, ilk başlarda komşu halkların zararına olarak yağmacılıkla yaşarlardı. Son dönemlerde iktidarın en güçlü savunucusu oldular ve Sibiryaya ile Orta Asya’nın işgalinde öncülük yaptılar. Ayaklanmalara karşı Çarlık Rusyasının sınır mevkiilerinde özel yerleşim bölgelerine sahiptiler. Komünist rejim, Rus Kazaklarının özel imtiyazlarını ortadan kaldırmışsa da, sonradan yeniden eskisi gibi teşkilanmalarına izin vermiştir.

⁶³ Rusça orijinali “Bondaryev” şeklindedir.

mak ve Pişpek'teki zengin tüccarlar, hatta halk arasından gözlerine kestirdikleri seksen kadar insanın evlerine bir gecede baskınlar düzenleyen askerler; inceleme, soruşturma yapmaksızın, hemen o gece, bu insanları ellerini arkadan telle bağlamak suretiyle şehir dışındaki Karaağaçlık Bağı'na götürdüler ve burada kurşuna dizdiler. Bu günahsız mazlumları öldürmek amacıyla, kazdıkları bir çukurun kenarına getirdikleri ve rasgele ateş ettikleri için; bunlardan çoğu tam olarak ölemedi bile. Buralılardan olayı görenlerin anlattıklarına göre; bunların üstlerine daha canları çıkmadan toprak attıklarından dolayı, toprağın üst kısmı üç gün boyunca sürekli kımıldayıp durmuştur. Bu medeni (!) barbarların böylesine yürek titretici, böylesine yürek parçalayıcı, dilin adeta söylemekten ürktüğü, yazmaktan kalemin iğrendiği vahşiliklerini burada kağıda dökmeye mecburuz. Çünkü, tarihte olup biten şeylerin tamamını, iyi veya kötü diye ayırmadan, şahit olduğu yahut öğrenildiği şekliyle kaleme almak; tarihçinin üstüne yüklenmiş mukaddes bir vazife olarak kabul edilir. Bu yazdıklarımız, dinsiz ateizm idaresinin daha yeni şekillenmeye giriştiği başlangıç dönemlerinin harmandan bir avuç, denizden bir kepçe misal göstergesidir. Ulaşmayı amaçladığımız hedef, kuru söz destanları yazıp, hikayeler anlatmak değil; bilakis gelecekteki Vatan evlatlarımızın bunlardan ibret almalarını sağlamak, istikbalde nasıl yaşamaları gerektiğini onlara bildirmektir.

Tarih, bugün üstünde yaşadığımız vatanımız Özbekistan ülkesinin nice defa doğudan ve kuzeyden gelen bela selleri altında kaldığını, nice defa harap edildiğini anlatıyor. İşte bundan dolayı, geçmişteki parlak medeniyetimizin nasıl viraneye döndüğünü, nesillerimizin tabii nüfus artışının ise nasıl sekteye uğradığını daha rahat görebiliyoruz. Bize sınır komşusu olan Çin'in halkı, son sayımlara göre yedi yüz milyona ulaştığı halde; biz Türkistan halkı, bunlarla aynı devirde yaşıyor olsak da, niye bunların yaklaşık yüzde birine eşit olan on milyon rakamına bile ulaşamadık? Bunun sebepleri çok yönlü olarak incelendiğinde, ortada ne kadar çeşitli gerekçe olduğu anlaşılıyor. Ancak, eski büyük filozofların ifadeleri ve tarihi tecrübeler gösteriyor ki, tarihte hangi millet kendine ait milli devleti kaybeder, hakimiyetini yitirirse; o milletin nüfusu da yönetimi ele geçiren işgalcilerin lehine olmak üzere her yıl biraz daha azalır ve bu millet en sonunda bütünüyle yok olur. Milli hakimiyeti kaybetmek demek, yok olmak demektir. Bunun içindir ki, dünyadaki bilinçli ve medeni milletler, hakimiyetlerini korumak uğruna milyonlarca kurban vermeye hazırdırlar. Hakeza, her Müslüman millet için İslam imanını korumak Kuran'ın emirlerine göre nasıl farz ise, benliğini ve kendi milletini korumak daha büyük bir farzdır. Çünkü, Peygamberimiz (s.a.v.), kim kendi babasını bırakıp başka birinin çocuğu olduğunu söylerse⁶⁴ veya hangi millet dilini, dinini, örf ve adetlerini başka bir milletin karşında yitirirse, böylelerini kesin bir dille kınamış, rahatsızlığını bildirmek suretiyle bu duruma düşenlerin üzerine lanet okumuşlardır. Milli duygularını kaybederek öz milletinden ayrılmak, Kuran'ın emirleri uyarınca haramdır.

⁶⁴ İbn Saad, Tabakat, 1.

Adeta bir yeryüzü uçmağına⁶⁵ benzeyen, cennet misal nimetlerle dolu, nice nice yaylalara, nice nice akarsulara sahip, bağlı bostanlı, güzel vatanımız Özbekistan ülkesinin; etrafımızda bulunan açgözlü düşmanlar tarafından her devirde hücumla maruz kaldığı, meşhur tarih kitaplarının tamamında kaydedilmiştir. Günümüzden yedi yüz seksen yıl kadar önce, bütün dünyaya dehşet salan, kasırgalar estiren Ortaçağ vahşisi Cengiz'in askerleri, ilk darbelerini biz Türkistan halkının üstüne indirmişti. Aynen bunun gibi, yeryüzündeki insanlar için kendisinden iyilik umulan yirminci asırda ortaya çıkan Bolşeviklerin de ilk darbelerine, yine biz Türkistan Müslümanları maruz kaldık. Yukarıda belirttiğimiz gibi, dünyadaki insanlar bu medeniyet devrinin tatlı meyvelerinden faydalandılar ve insani haklarına bütünüyle sahip çıktılar. Ayrıca bu sayede bilim, kültür ve sanat yeryüzüne yayıldı; hatta Afrika çöllerine bile girmeye başladı. Bizlerden başka, dünyanın her yerindeki irili ufaklı milletler, vatanlarını işgalcilerden kurtarıp, tam bağımsız milli hükümetlerini kurmayı başardılar. Biz ise, doğrusu Bolşevik hükümetin kurulduğu günden itibaren; yalnız milli, dini ve vatani haklarımızı değil; bütün insani haklarımızı da kaybettikten sonra, özgürlükten yoksun hayvanlar gibi çalışmaya mecbur kaldık. Bir milletin kendine ait hakları tamamıyla yine kendi elinde bulunmadıktan sonra; "Özbekistan" adının kağıt üstüne yazılması ile yahut "Özbek" adını taşıyan ama başkalarının yükünü omuzlayıp arabasını çeken eşeklerin, atların derecesinde bulunan ve bu yönleriyle vicdandan mahrum, ruhsuz heykellere dönmüş olan birkaç zavallıya, düşmanın maksadına ulaşmak için koltuklar vermesi ile; o millet, nasıl olur da 'özgürlüğümüze kavuştuk' diyebilir?! Böyle milletlerin, böylesine hıyanet perdeleri altında bütün hissiyatlarını yitirerek başkalarına yem olmaları ve sonunda da yüzükoyun yokluk çukuruna yuvarlanıp helaka sürüklenmeleri kaçınılmazdır. Tarihte Özbekistan toprağında binlerce yıl boyu yaşayan bağımsız devletimizi 1865 yılında Çarlık Rusyasının işgaliyle kaybetmiş bile olsak, o devirde dahi bazı konularda bizim sözümüz geçiyordu. Üstelik bu dönemde, Buhara ve Harezmi hükümetleri de 1919 yılının sonlarına kadar hayatını devam ettirmişti. Bütün avantajlar onların lehineyken, bilinçsizlik belası ve siyasi körlük yüzünden, yüzlerce yıldır beklenen böylesi bir fırsatı boşu boşuna kaçırdılar. Oysa bu iki hükümetin birleşmesinin ve bunun üstüne halkın zenginliğiyle tabii zenginliklerin de eklenmesi suretiyle vatanımız Türkistan'da güçlü ve milli bir devletin kurulmasının, tam sırası gelmişti. Ne var ki, bizim kaderimize karşı kendimizi savunacak kuvvetimiz bulunmadığı için, öz yurdumuzda garip olduk ve mirasımıza sahip çıkamadık.

Burada "savunma kuvveti"nin ne demek olduğunu okuyucularımıza izah etmemiz gerekmektedir. İşgalcilere karşı kullanılacak savunma kuvveti, günümüzün çağdaş teknolojisine ve silah donanımına sahip olmaktan başka bir şey değildir. Yalvarıp yakararak düşmandan şefkat ve merhamet dilenmek, şeytandan insaf ümit etmek gibidir. Bunun için, vatanımızın evlatları önümüzdeki gelecek

⁶⁵ Uçmak: (Çagatay Türkçesi) Cennet.

günleri düşünüp, büyük bir istekle çağdaş bilimlerini öğrenmeye girişsin; bize atalarımızdan helal bir miras olarak kalan vatanımıza sahip çıkmak için savunma kuvvetleri hazırlama işine dişleriyle ve tırnaklarıyla yapışsınlar.

Tekrar kendi sözüme dönelim. Kaşgar yolculuğundan döndükten sonra, merhum babamız Şakirhan Töre Hacı'nın vasiyetlerine uyararak yazları çiftçilik yapıp, kışları Dunganlar arasında ilmi hizmetlerde bulunmak suretiyle ömür geçirmeyi başladım. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in "Akli başında her insanın kendi zamanını iyi anlaması ve ona göre hareket etmesi gerektir"⁶⁶ şeklindeki hikmetli beyanından ilham alarak, o günlerde daha yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan 'komünizm'in esaslarını iyiden iyiye inceledim ve onu herkesten daha erken olmak üzere, iyice anladım. Bu zihniyetin bütün dünya yüzündeki bilcümle dinlere, özellikle de İslam dinine; ateş ile su ve gece ile gündüz kadar taban tabana zıt olduğunu kesin olarak kavradım. Öyle bile olsa, ben kendim doğruyu söyleyip doğruyu düşünmeye alışmış olduğum için; başlangıç devirlerinde bunların aldatma siyasetlerine de aldanarak anlattıklarımı gerçek sanmış ve doğrusu bunlara inanmıştım. Şöyle ki; tahminen 1922 yılında V. Ulyanov (Lenin) imzasıyla şu satırlar kaleme alınmıştı: "Eğer Orta Asya Müslümanları 'Bizim yaşantımız için Kuran'ın emirleri yeterlidir; Kuran'ın rehberliğinde yaşamak istiyoruz' diyecek olurlarsa, bizim bunu muhakkak surette kabul etmemiz gerekir."⁶⁷

Müslümanların hoşuna gidecek bu gibi güzel sözlerin gazetelerde Lenin'in ağzından yayınlanmasından etkilenip, bunlar hakkındaki düşüncelerim az çok değişmeye başladı. Bunun için, başkalarına bakmaksızın halkın talebine uydum ve Tokmak merkez camisine imam hatip seçilince de, her Cuma günü cami mescidinde en az bin kişiden oluşan vaaz meclisleri kurarak, dinsizliğe karşı bir mücadele başlattım. Lenin'in yukarıdaki sözünü kullanmak amacıyla başlattığım bu hareket, üç dört yıl aralıksız olarak devam etti. Bu işte hedeflediğim maksat; Nemrud'un İbrahim Halilullah'ı ateşe vermek için yakılan muazzam ateşini söndürmek amacıyla gagasında su taşıyan kırlangıç gibi, gönlümde beslediğim sadakati ilahi bir kanun olduğuna inandığım İslam dinine karşı ispat etmektir. Bu yüzden, "Gönülden çıkan söz, yüreğe ulaşır" sözünde olduğu gibi, benim bu dini vaazlarımın da halkın gönlünde büyük tesirler bırakmakta olduğu anlaşılınca, demir kollu siyasi yönetimler beni kendilerinin onulmaz düşmanları ilan ettiler. İşte o günden başlayarak sözlerim her geçen gün biraz daha denetim altına alındı. En sonunda olan oldu ve 1922 yılında üç harfli teşkilat GPU'nun Pişpek (Frunze) şehri yeraltı hapishanesinde yattım. Her ne kadar içeride çok yatmamışsam da, böylesine dehşet verici bir duruma ilk defa olarak maruz kaldığım ve böyle korkunç bir yere ilk kez girdiğim için, gönlümün iç ve dış hissiyatı bu zulüm darbesiyle epeyce yaralanmıştı. Gazete sayfalarında Lenin'in imzasıyla yayın-

⁶⁶ Buhari, 13/6095-6096 daki hadisten mülhem ifadedir.

⁶⁷ Burada Bolşevik yayınlarda geniş kapsamlı bir propaganda malzemesi olarak kullanan, Lenin ve Stalin imzalı "Rusya ve Doğu'nun bütün emekçi Müslümanlarına çağrı" sözkonusudur.

lanan yukarıdaki sözlerin tamamıyla yalan olduğu, bir aldatma tuzağından ibaret bulunduğu böylece anlaşılmış oldu.

Eski peygamberlerden Yusuf (a.s.), başta firavun'un vezirinin karısı Züleyha olmak üzere, Mısır kadınlarının iftiralarıyla bir rivayete göre yedi yıl, ikinci bir rivayete göre ise on iki yıl zindanda kalmıştır. Sonraları Mısır hükümdarı firavun'un gördüğü bir düşün tasvirini hiç kimsenin yapamadığı bir ortamda, Yusuf (a.s.) bu düşün yorumlamayı başarmış; yedi yıl bolluk, yedi yıl kıtlık olacağını haber vermiş ve eğer vezirlik vazifesi kendisine teslim edilirse, bu konuya etkili çözümler bularak halkı bu beladan kurtarabileceğini bildirmiştir. Bu bahane ile zindandan kurtulan Yusuf (a.s.), çıkacağı zaman kapının üzerine iki üç kelimelik şu hikmetli sözü yazmıştı: "Bu yer, dirilerin kabirleridir. Düşmanları sevindirir; dostları ise sınar."

Hz. Ömer (r.a.),⁶⁸ Müslümanların mümkün olduğunca hapsedilmemesini buyurmuştu. Bunun içindir ki, İslam şeriatında bu cezanın üç yıldan fazla olmasına pek izin verilmez. Çünkü, bu sürenin uzamasının insanlar üzerinde çok yönlü zararlar bırakacağı, özellikle de bu insanların aile hayatlarının mahvolacağı şüphesizdir. Eğer bir kişi "Ben bu dünyada durmayacağım" diye kasem etse ve zindana girip orada yaşasa, şeriata göre onun kasemi bozulmaz. Bu da zindanın, şeriat gözünde, dünyadan bir parça olmadığını gösterir. İslam kanunları uyarınca; bütün dünya haksız yere dökülen bir kişinin kanına değmez. Bugünün dinsizlerinin medeniyet anlayışına göre ise, bir insanın ölümünün, bir eşeğin ölümü kadar bile kıymetinin kalmadığını görüyoruz. Bunlar tarafından siyasi cinayet olarak kabul edilen herhangi bir düşünceyi hayata geçirenler şöyle dursun, sözü ağzından çıkar çıkmaz sorguya çekilen ve cellatlar tarafından yok edilen insanların sayısı sonsuzdur.

Bunların beni hapsedmekten maksatları; korkutarak, bana da başkalarına olduğu gibi mecburi bir vazife, yani casusluk vazifesi vermektir. Çünkü o devirlerde halk içinde göze çarpan, nüfuzlu kişilere karşı böyle bir siyaset uyguluyor, bunu yaparken de bu işten iki yönlü olarak faydalanmak istiyorlardı. Bu yönlerden biri, kendi dediklerini yaptırarak; ikincisi ise yapılmadığı takdirde, bu insanları derhal belirledikleri en ağır cezalarla cezalandırmaktı. Durum böyle de olsa, esirgeyen Tanrı'nın yardımıyla aradan bir ay bile geçmeden hapisten kurtulur kurtulmaz, onların düşündükleri gibi hareketlerimi yumuşatıp geri adım atacağım yerde, işe daha da kararlı bir şekilde giriştim. Böylece, dünyayı basan bela selinin karşısında durdum ve otuzlu yıllara değin dinsizliğe karşı devamlı surette bir antipropaganda faaliyeti yürüttüm. Tecrübesizlikten olsa gerek, gönlümden hiçbir Müslüman'ın dünyaya ait şahsi menfaati için ahiretini mahvedeceğini ve öz dine hıyanet edeceğini geçirmiyordum. Sonradan malum olduğu üzere, böyle insanların her millet içinde parmakla sayılacak kadar az olduğuna dahi inanmaz

⁶⁸ Hz. Ömer: Ömer bin Hattab. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) en yakın dört arkadaşından biri olup, İslam devletinin üçüncü halifesidir.

oldum. Bugünün medeniyet aleminde milletlerin kendine ait hakları koruma şerefine ulaşması, ancak silah gücüne bağlanmış durumdadır. Söylediğimiz üzere, mükemmel bir müdafaa gücüne sahip olmayan milletler, insan haklarından bütünüyle mahrum kalıp, hayvanlar gibi aşağılanarak yaşamaya mecburdurlar. Özellikle, dinsizlik aleminin merkezi olarak kabul edilen bir ülkeye sınır olan bir milletin, kendi haklarına sahip çıkabilmek için maddi manevi her türlü gücü ve kuvveti, yani çağdaş teknolojiyi ele geçirmekten başka çaresi yoktur.

Burada bugünkü Avrupa medeniyeti üzerinde de durup, vatan evlatlarına bu konudaki en önemli bilgileri aktarmak istiyorum. Öncelikle “medeniyet”in ne demek olduğunu ve nasıl olması gerektiğini bilmek gerekmektedir. İşte bu sorunun cevabını doğru anlayabilen kişi, gerçek ve doğru medeniyeti bozuk medeniyetten de ayırabilir. Eğer medeniyet diye görünüşte gelişmiş, ancak hakikatte harap durumdaki şu dinsizlerin, edep ve ahlaktan uzak zavallıların medeniyetini anlatacak olsak, büyük bir hata yapmış oluruz. Çünkü dünyadaki bütün varlıklar, insan hayatına hizmet etmek için yaratılmıştır. Bozuk medeniyette ise, bunun tam tersine, insanlar dünyadaki varlıklar için feda edilebilir. Medeniyetin gelişme sürecinin her safhasında ortaya koyulan bütün yeniliklerin, insan hayatını iyileştirmeye hizmet etmesi lazımdır. Dünyada yaratılmış olan bütün varlıklar içinde en şereflişinin ve en ulusunun insan olduğunu, delilerden başka herkes, muhakkak ki anlayabilecektir. Bunun için, insan haklarını en üst derecede korumak, hakiki medeniyetin en vazgeçilmez özelliğidir.

Malumdur ki, dünyada yaşayan her insanın en çok sakınıp, en çok esirgediği beş şeyi vardır: Bunlardan birincisi, canı; sonrakileri ise dini, malı, ailesi ve Ana Vatanıdır. Akli başında olan insanlar, bu beş şeyi korumak için ne büyük fedakarlıklarda bulunurlar! Dünyanın her bölgesinde dökülmüş ve dökülmekte olan insan kanları gözümüzün önünde duruyor. Bu faciaların tek sebebi, yukarıda belirttiğimiz konulardan başkası değildir. Hal böyle olunca diyebiliriz ki; medeniyet nerede, hangi millette olursa olsun, yukarıda ifade ettiğimiz üzere insan haklarını korumak için hükümetin elinde bir adalet silahı gibi durursa; ancak o zaman bütün halk medeniyete ulaşır ve huzurla rahat bir hayat geçirebilir. Bunun neticesinde, insan olmanın özelliği olan erk ve hürriyet, her bir insanın kendi elinde kalmış olur. Kim yeryüzünün hangi ülkesinde yaşamayı dilesse, bu isteğinde engellemeyle karşılaşmaz. Eğer medeniyet, az önce belirttiğimiz gibi faydalı özellikler taşırsa, Doğu’nun büyük filozofu Farabi’nin deyimiyile böyle medeniyete “Medeniyet-i İslamiye” yahut “Fazile” adı verilir. Bütün medeni gelişimi, ancak böyle olduğu takdirde, yalnızca insanın faydası için kullanmak mümkün olur. Yoksa, şu anda bize hakim olan medeniyet gibi bir medeniyetin, ona yön verenlerin yaptıkları hatalardan dolayı; yalnız canileri değil, belki de bütün insanlık alemini helak oluş çukuruna sürüklemesi kaçınılmazdır. Zira günümüzün dinsiz medeniyetinin zararlı etkileri yüzünden, insanların ahlaki yönden iyice bozulmaları sebebiyle maddi manevi pek çok konuda zarar görmekte olduklarına açıkça şahit oluyoruz. Bu adamlar, kendi zihniyetlerini başkalarına kabul

ettirmek yolunda halkın düzelmesi veya bozulması, bin türlü zarara ve eziyete maruz kalması gibi noktaları hesaba katmıyorlar. Tersine, sadece silah gücüne başvurup, çeşitli baskı metotlarını uygulayarak da olsa insanları kendi yollarına sokabildiklerinde, dilediklerine de ulaşmış oluyorlar. Bunların halkın kırılması veya coyulması⁶⁹ ile işleri yoktur. Medeniyetin bilim, fazilet, sanat ve sanayi gibi yönlerini insanların ihtiyaçlarını karşılamak, insanoğlunun faydasını gözetmek amacıyla kullanmak şöyle dursun; bu yönlerden fertleri, kör gibi tutmuş oldukları kendi sapkın yollarına sokmak maksadıyla bir silah olarak faydalanıyorlar. İşte böyle bir medeniyet, sapkınların başını çektiği bir partinin elinde olursa, onun yönetimindeki bütün halk da erk ve özgürlüğünü kaybedip, en aşağılık hayvanların seviyesinde yaşamaya mecbur olur. Bilge kişiler ve filozoflar böyle medeniyete “Zálláta, fasıka medeniyet”; yani “Körler, sapkınlar medeniyeti” adını vermişlerdir. Bunun en açık şekilde görünen örneği, bugünlerde üstümüzde hükümlan olan ve Bolşeviklerin getirdiği “reziller medeniyeti”dir. Çünkü, elli yıldan beri zorbalardan ayakları altında ezilmekte olan on beş uydurmaca cumhuriyetin halkları, özellikle de Özbekistan Müslümanları; milli, dini ve vatani bütün haklarını yitirdiler. Bu insanlar, yeryüzü yaratıldığından beri kendilerine ait bulunan ve atalarından kalmış en helal miras olan gül gülistanlı, bağ bostanlı Ana Vatanlarından kovulmakta; yurtları gözlerinin önünde işgalciler tarafından bölüşülmektedir. İşte biz Özbekistan Müslümanlarının bunların getirdiği kokuşmuş istilacı medeniyetten aldığı pay, günümüzde bu dereceye ulaştı. Dahası, gelecek günler için üstümüzde ne gibi planlar kurduklarını ve nasıl hesaplar içinde olduklarını, çağını anlayabilen vatandaşlarımız bilseler gerektir. Yukarıdan başlayarak buraya kadar anlattıklarımız, bugünün medeniyetini ve gelişim sürecini insanların faydasına olarak nasıl kullanmak gerektiğinin farkına varmak adına, herkes için açıklayıcı olmuştur diye düşünüyoruz.

Basmacılık hareketinin sonu ve bundan çıkarılması gereken dersler

Dinsiz devletin kuruluş devrine tekabül eden 1917 yılından 1925 yılına kadar olan dönem içinde, Özbekistan’ın bütün bölgelerinde sahneye “Basmacılar” adı altında ayaklanmacı bir hareket çıkmış ve hızla ülkeye yayılmıştı. Bu ayaklanmacıların en meşhurları; Hokand’da Ergeş; Mergilan’da Medeminbek ve Şirmatkör;⁷⁰ Andican, Oş ve Özgen taraflarında Halhoca, Ahuncan ve Abdürrezzak; Nemengan’da ise Aman Pelvan ve başkalarıydı. Bunların hepsi de sade halkın içinden çıkan alelade kahramanlar olup, “Rus kafirlerini yok edip, İslam’ı yücelteceğiz” demekten başka bir şey bilmiyorlardı. Yukarıda adları zikredilen korbaşların⁷¹ komutasında alevlenmiş bir ateşe benzeyen, bahadır yürekli, ser-

⁶⁹ Coyulmak: (Çagatay Türkçesi) Yok olmak; mahvolmak.

⁷⁰ Şir Muhammed.

⁷¹ Korbaşı: (Özbekçe) Silahlı toplulukların önderi, komutanı.

dengeçti Özbek yiğitlerinden en aşağı on binden fazlasının varlığı biliniyordu. Ne yazık ki, bu kahraman çocuklarımıza bilinç aşılayarak onları yönlendirecek, her işin üstesinden gelebilecek nitelikte bir tane bile siyasi önderimizin bulunmaması ve kesin bir hedef belirlemek suretiyle sistematik şekilde işe koyulmamasından dolayı; memleketimizin en kahraman ama bahtsız evlatları, düşmanın eline geçtikleri her yerde kurşunlanarak boş yere yok edildiler. Tarihin çeşitli devirlerinde başımıza gelen bu tür belaların, sıkıntıların, acıların tek sebebi; İslam dinini gerçek manada anlamamamız ve çağdaş bilimden, hünerden yoksun kalmamızdır. Bunun için Peygamberimiz (s.a.v.) “Cahillik ve anlayışsızlık küfürden kötüdür”⁷² demişlerdir. Kuran’ın emri uyarınca; her Müslüman için, iman ile İslam’ı öğrendikten sonra, kendi zamanının bilimlerini okuyup anlamak ve çağının teknolojisini öğrenmek kesinlikle zaruridir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere; Kerenskiy tarafından kendisine özerklik verilen Hokand Muhtariyeti adına hükümete on iki kişiden oluşan bir üye heyeti seçilmişti. Bu üyelerden birinin merhum ağabeyimiz Alimhan Töre olduğunu ve onun işe koyulmasının üzerinden altı ay kadar geçer geçmez açık vagonlar üstüne yerleştirdikleri toplarla burayı işgale gelen Bolşevik bölüğünün Hokand’ı topa tutup, şehri önemli ölçüde tahrip ettiğini de yukarıda ifade etmiştik. Tabiatıyla böyle günlerde en ağır, en korkunç zulümlerin hükümet üyeleri üzerinde uygulanacağı herkese malumdur. Bu sebepten ağabeyimiz hakkında net bir haber gelmeyince, kardeşlik duygusunun etkisiyle duruma tahammül edemedim ve fedakar dostlarımdan merhum Dungan Ebil Ahun’u⁷³ da yoldaş edinerek Andican’a doğru yola çıktım.

O günler, ihtilalin ilk günleri olduğu için izleyeceğimiz yollar da bir hayli tehlikeliydi. Buna rağmen, bu bir taat seferi⁷⁴ olunca, Tanrı’ya tevekkül eyleyerek yollara düştük. Sokuluk, Aksu, Karabalta ve Aşmara’dan geçip, dördüncü menzile; yani Merki’ye⁷⁵ ulaştık. Buranın; Balasagun gibi, İslam’dan önce ve sonraları Türkistan toprağında yaşayan yerleşik Oğuz Türklerinin şehirlerinden biri olduğu, şehir merkezindeki erkin⁷⁶ çevresinde bulunan kalıntılardan rahatlıkla anlaşılabilirdi. Şimdi ise; eski devirlerde Oğuz Türklerinin, yani atalarımızın yaşadığı bu Ana Vatan toprağının Issık Köl’den Otrar’ın ötesindeki Siriderya boylarına kadar ulaşan bölgelerinde, yerli halktan sayıca daha fazla olmak üzere, işgalci Ruslar yaşamaktadır.

Derken, Merki’de bir gün konaklayıp, ertesinde dağ yolunu takip ederek gitmeye karar verdik ve güneşin ilerlediği taraftaki; yani batı yönündeki Tiyanşan Dağları içinde bulunan Cargart geçidine doğru yola koyulduk. Bu geçit, Arka

⁷² Buhari, 7/3321, 3322 dekilere işareten söylenmiş olmalı.

⁷³ Ahun: Din ilimlerini öğrenmiş kimse; hoca.

⁷⁴ Taat seferi: İbadet niteliğindeki yolculuk.

⁷⁵ Merki (Merke): Kazakistanın Tıraz (Cambıl) iline bağlı kent, Tıraz şehrinin 173 km doğusundadır.YI-XI yy.da Büyük İpek Yolunda ünlü ticaret merkezi olmuştur.

⁷⁶ Erk: Şehir içindeki hükümdara ait kale.

Türkistan⁷⁷ ile Fergana Vadisi arasında bulunan Alatav Dağları içindeki en yüksek geçitlerden biri olarak bilinir. Burayı aştıktan sonra, iki tarafı büyük dağlarla çevrili ve sık bir ağaçlığın içinden akan Saçkansay adlı dar nehre indik. Bu dağlık yaylalarda Türk boylarından Sayak ve Cetigen Kırgızları yaşıyorlarmış. Halkın yayladan göçüp, kışı geçirmek üzere alçak yerlere inmekte olduğu günlere rast geldiğimizden, göç kafilesinin arasından geçerek yürüyüp, yatsı vaktinde akarsuyun orta noktasına ulaştık. Bu yakında yolcular için belli bir konalgu yoktu. Akşam olup da önce alacakaranlık bastırarak hava karardığında yoldan biraz kenara çıktık ve etrafı açıklık olan bir dağın eteğinde yattık. Çünkü, akşamleyin yolda gelirken bizi gören göçerler, bu yakınlarda konaklayacağımızı fark etmişlerdi. Bu dağ kurtları, her iki tarafa doğru da alabildiğine uzayan sıradağlar arasında yolculuk eden bizim gibi iyi atlara binmiş silahsız yolculara göz dikmesinler diye bu geceyi uyanık olarak geçirmeye karar verdik. Birlikte sabahlayacağımız atların ayaklarına Kalmuk usulü çidar⁷⁸ vurup, onları getirip gözümüzün önüne koyduk. Bugünkü gece nöbetini kendim almaya karar verdim. Ancak yoldaşım Ebil Ahun, bana müsaade etmedi ve bu işi yalnız başına yerine getirmek istedi. Buna rağmen, ona çok güvenmedim ve vakit gece yarısını geçince beni uyandırıp kendisi uyuması şartıyla yattım. At üstünde onlarca saat yol yürüyüp, başımı koyar koymaz uykuya dalmışım. Gecenin bir vakti uyanıp baktım ki; Ebil Ahun kütük gibi uyuyor; atların ikisi de ortalıkta yok. Ben yüksek sesle “Hey; sana ne oldu?” diye bağırınca o da uyandı. Her ikimiz de ne yapacağımızı bilemez hale düşmüş ve epeyce sersemleşmiştik. Çünkü bu yerden her iki tarafa da yayan olarak yürümek üç dört gün alırdı ve yol çok tehlikeliydi. Heybelerimizi sırtlayarak yiyeceksiz, içeceklessiz halde birkaç gün yol yürümemiz icap edecekti. Böyle durumlarda Resulullah (s.a.v.), yolculuğun tehlikelerinden korunmak için, evden çıkmadan önce sefer namazı niyetiyle iki rekat namaz kılarak “Elhamdü”⁷⁹ suresinin sonunda “Ayete Kürsi”yi⁸⁰ veya iki “Kul euzu”yu⁸¹ okumayı ve namazdan sonra da şu duayı etmeyi buyurmuşlardı:

“Allahümme innî eüzü bike min ve’sâis seferi ve kâbetil münkelebi ve suil münzeri vel ehli vel veledi”. Yani “Ey Allah’ımız; bizi yolculuğun tehlikelerinden koru. Geri dönüşte malımız, canımız veya ailemiz konusunda üzücü bir durumla karşılaşmaktan bizi sakın”.

Baktık ki, vakit gece yarısını geçmiş. Acaba atları bizi gözlerine kestiren konar göçerler gelip kasten mi çaldı yoksa karınları acıkan, susayan atlar bir şekilde kurtulup da suyun sesini takip ederek kamışlığa mı indiler diyerek meraktan yerimizde duramadık ve gözün gözü görmediği böylesine kapkaranlık bir gecede ye-

⁷⁷ Arka Türkistan: Türkistan’ın doğu bölgeleri için kullanılan bir tabirdir.

⁷⁸ Çidar: Köstek; atın hareketini sınırlamak ve kaçmasını önlemek amacıyla ön ayaklarını urganla bağlama usulü.

⁷⁹ Fatıha suresi sözkonusudur.

⁸⁰ Bakara suresi; 255. ayet.

⁸¹ Felâk ve Nas sureleri.

rimizden doğrularak atları aramak üzere ikimiz birlikte iki koldan kamışlığa daldık. Böyle yerlerde kurt, ayı gibi yırtıcı hayvanların da bulunduğu bilinen bir gerçektir. Tedbir olarak bıçağımı elime alıp, onu etrafa dürte dürte iki saate yakın aranmama rağmen, atların karaltısı bile gözükmeyince geri çıkmaya mecbur oldum. Ah o gecenin uzunluğu yok mu; bizi canımızdan bezdirdi. Her ikimiz de boş boş etrafa bakına bakına sabahı ettik. Yoldaşım Ebil Ahun, yaptığının utançından, başını bile kaldıramıyordu. Uygurların “Mollam, dâni zolang”⁸² dedikleri gibi ben de kendi adetim olduğu üzere duaya başlayıp, tanyeri ağarınca dek “Salâten tüncina”⁸³ okuyarak sabahladım. Tan atar atmaz namazımı kılıp, tekrar aramaya başladım. Güneşin iyice yükseldiği saatlerdi. Derince bir çayın boyun-daki sık kamışlığın içinde dolanırken uzaktan “Hey! At bu taraftaymış” diye bağır-an yoldaşımın sesini işittim. Bu haberle bir anda başımızdaki keder dağı kalktı; böylesine korku verici yerlerde edilen yolculuğun getirdiği tehlikelerin adeta sıkıntılı karanlık bir gece gibi üstüne çöktüğü elemli gönlümüzün bulutları bir lah-zada dağıldı. Şükürler olsun ki, Tanrı’nın yardımıyla onlara belalı bir el dokun-mamıştı. Hemen atlarımızı buradan aldık ve yem, ot yedirip karınlarını doyurduktan sonra yolumuza koyulduk.

Bir süre yürüdüktan sonra, Ketmantepe yönünden kaçmakta olan çoluklu çocuklu birçok Rus, kabileler halinde biz menzilimize ulaşınca dek önümüzden geçti. Tam da “Ne oldu acaba?” diye merak ederken öğrendik ki; Oş dolaylarında başkaldıran Halhoca adlı korbaşı, yanına kattığı silahlı silahsız yüz kadar gençle birlikte Ketmantepe Köyüne gelmiş ve burada kavgasız dövüşsüz yaşamakta olan Rusları kuşatarak bunlara korku salmış. Orada bir gün konakladık ve ertesi gün Ketmantepe’ye ulaştık. Burası, Arka Türkistan ile Fergana Sıradağlarının tam ortasına düşen bir yayla olup, suyuyla havası meşhur Suvsamır Yaylasının bittiği noktada bulunan, arazisi geniş, suları bol bir mevkidir ve çarpıcı bir güzelliğe sahiptir. Burada tarım yapılan toprak da oldukça verimli olup, diğer yerlere nazaran özellikle tahıl bitkileri bu yörede daha bol miktarda yetiştirilir. Bu civarın buğday ekmekleri epey bir lezzetli olduğu için, dışarıdan gelen yolcuların canları, o varken, pek başka bir şey çekmez. Onun için, bu yerlere karşı duyulan ilgi daha Çarlık Rusyası zamanında başlamış; önemli yerlerin tamamı yerli Kırgızlar tarafından değil, dışarıdan gelen Ruslar tarafından doldurulmuştu.

Derken, o gece Atuşlu tüccarlardan birinin evinde konuk olup bir gün dinlendikten sonra, buradan hareketle adına Eşim’in Çayı denilen uzun bir ırmağa ulaştık. Başı sonu görünmeyen çayın etrafını kaplamış olan fıstık, badem, ceviz gibi meyveli sık ağaçların arasından geçerek Narın nehrinin kıyılarına ayak bastık. O günlerde, bu nehir iki dağ arasına sıkışmışçasına akıyor olduğundan, dik dağ belinde bulunan tek yoldan da atlı olarak yürümek hayli tehlikeliydi. O gün ko-

⁸² “Mollam; haydi duaya sarılın” demektir (Uygurca).

⁸³ Allah (c.c.) den sıkıntı ve her tur beladan kurtarması için bu “Necat duası”nı okumak müslümanların adetidir; her namazda farzdan sonra da okunur. Dua metni ve meali ekte verilmiştir.

nakladığımız yerden ayrıldıktan sonra bir kez daha mola verdik ve Narın Suyunu geçerek Üçkorgan köyüne girdik. Yolcuların kuzeydeki sıradağlardan geçip Fergana Vadisine indiklerinde ilk karşılaşacakları köy bu köydür. Nemengan, Hokand, Andican ve diğer Fergana şehirlerine bu yerden dağılırlar.

Bizim bu yolculuğumuz 1921 yılında gerçekleşmişti ve bu zamanlar Basmacı adını taşıyan halk ayaklanmacılarının güçlerinin doruğuna ulaştıkları zamanlardı. Bir köyde Bolşevikler, ikinci bir köyde ise Basmacılar durur ve aralarında meydana gelen çatışmalardan yayılan tüfek sesleri hiç kesilmezdi. Bindığımız atları gören kişiler “Hey! Olur da bu iyi atları bir görürlerse, hiçbir şekilde kurtulamazsınız. Çelimsiz atları verip, sizin bu atlarınızı elinizden çeker alırlar” diyerek içimize evham saldılar. Hal böyle de olsa, Andican şehrine ulaşana kadar sürekli olarak birbirinin ardı sıra dizilmiş köylerin içinden geçerek ilerledik. Sokak başlarında oturan insanlar “Basmacılar, beğleriyle az önce şu tarafa doğru gitti; siz onlarla karşılaşmadınız mı?” diye soruyorlardı. Allah korumuş olacak ki, hiçbir şey görmeden, iyi veya kötü hiç kimseyle karşılaşmadan yolumuza doğruca devam ettik. Ürgenç köyünden çıkıp da Andican’a yaklaştıkça savaş alametleri de görünmeye başladı. Öyle ki; Andican, Nemengan trenleri tamamen durmuş, demir yolları tahrip edilmiş, tren istasyonları ateşe verilmişti. Bu gibi çarpışma alametleri arasından ilerlemek suretiyle sağ salim Andican’a ulaştık. Şehrin içine girince bir de baktık ki, bütün sokaklarda etrafa saçılıp savrulmuş sayısız pamuk balyası yerlerde yatıyor. Sorup öğrendiğimize göre; biz gelmeden üç dört gün evvel Medeminbek şehre hücum ettiğinde iki tarafın askerleri, pamuk balyalarını kendilerine kalkan ederek çatışmışlar. Sonra bunları şehirden çıkarmak için, kaleye kapanmış olan Bolşevik askerleri tarafından atılan top mermilerinden şehir halkına ait evler ve pazar yerindeki dükkanlar büyük hasar görmüş. Tam bu günlerde, bütün Rusya çapında pek çok yerde daha halk, Bolşeviklere karşı ayaklanmıştı. İç Rusya’da Kolçak,⁸⁴ Vrangeli⁸⁵ gibi asker kökenliler ve Orenburg Kazakçilerinden Dutov,⁸⁶ Annenkov⁸⁷ gibi generaller de başkaldırmışlardı. Bolşevikler, ülke çapında her yana yerleştirdikleri silahlı güçler ve iktisadi şartlar tahribata uğradığı için, artık ihtiyaçlara cevap veremez duruma gelmişti. Yakıt bitmeye yaklaşmış, kömür kalmadığından demiryolu araçlarında odun yakmaya mecbur duruma gelmişlerdi.

⁸⁴ Aleksandr Vasilyeviç Kolçak (1974-1920): Çar donanmasının amirallerinden olup, 1918-1920 yılları arasında Bolşeviklere karşı aktif mücadelede bulunmuştur.

⁸⁵ Pyotr Nikolayeviç Vrangeli (1878-1928): Rus asilzadelerinden olup, Çarlık Rusyası ordusunda tümgenerallik ve Rusya’nın Bolşevik aleyhtarı silah kuvvetlerinin başkumandanlığını yapmıştır.

⁸⁶ Aleksandr İliç Dutov (1864-1921): Çar ordusunda kurmay albay olup, Ural bölgesinde Bolşeviklere karşı mücadele veren Rus Kazakçı kuvvetlerinin komutanıydı.

⁸⁷ Boris Vladimiroviç Annenkov (1889-1927): Çar ordusuna bağlı Rus Kazakçı askeri birliklerinde subay olup, 1917 Ekim İhtilali sonrasında Doğu Kazakistan, Yedi Su ve Kuzey Sibirya’da Bolşeviklere karşı ciddi mücadeleler vermiştir.

Yine o günlerde, bütün Özbekistan'daki Rus sayısı, bugünkü sayılarının yüzde birini bile bulmuyordu. Üstelik, uçsuz bucaksız Deşt-i Kıpçak bozkurları sebebiyle düşmanla aramızdaki mesafenin çokluğu, vatanımız Özbekistan'ın istilacı Avrupalıların merkezinden de uzakta bulunması, ayrıca dini ve milli hislerimizin bugüne göre az çok kuvvetli olması gibi etmenler, o günlerde, yapmamız gereken bütün işler için bize en uygun ortamı sunuyordu. Kısacası, vatanımız Özbekistan'ı işgalci Rusların elinden çekip kurtarma şartları, o çağda tam anlamıyla doğmuştu. Bu fırsatlardan faydalanma yollarını neden bulamadılar?!...

Bunun bir tek sebebi vardı; o da, o günlerde halkımızın içinde siyasetten anlayan, azıcık da olsa çağdaş bilimleri okuyup öğrenmiş insanlarımızın bulunmamasıydı. Mesela; inşaat ve yapı malzemeleri ile donanımlar yeterli miktarda mevcut olduğu halde; eğer bir inşaatı yöneten mühendisler, tecrübeli ustalar ve işçiler yoksa, binanın kurulması da elbette mümkün değildir. Aynen bunun gibi; bir millet, kendine ait milli devleti kurabilmesi için, çağına uygun bütün malzeme ve donanımı elde ettiği takdirde dahi, bu donanımı yerinde kullanabilecek, milli hislere sahip uzman siyasetçilere kesinlikle muhtaçtır. Günümüzün okumuş, idrak sahibi vatan evlatları, eğer milli hislere de sahip olmazlarsa; onların bize, yani öz halkına herhangi bir faydalarının dokunması hiçbir şekilde mümkün değildir. Aksine, böyleleri ancak, sapı kendimizden olan bir balta gibi, bizi derinlere inmiş köklerimizle birlikte kesip kurutma işine alet olacaklardır. Bu da, kendilerine büyük ümitler bağlanan vatan evlatlarının, yine vatanımızın ahalisini gömmek üzere, kendi elleriyle mezar çukurları kazdığı anlamına gelir.

Evlatlarımızın milli hislerini koruyabilmeleri için, kendilerinde iki şeyi buldurmaları mutlak surette şarttır. Bunlardan biri, din; ikincisi ise her millet için kendine has olan ana dilidir.

Bolşevik hakimiyeti, daha kurulduğu günden başlayarak dini merasimlerimizi kökten yok etmeye giriştiğinden dolayı, bugünkü çocuklarımızda dini hisler yok denecek kadar azalmıştır. Bunun üstüne bir de ana dillerini kaybederlerse, o zaman dini ve milli hislerinin bütünüyle yok olması ve çok geçmeden de Ruslar tarafından yutulup gitmeleri kaçınılmaz olacaktır. Bu ise, atalarımızın kemikleri üstünde yükselen anavatanları Özbekistan'ı işgalcilerin eline bırakmak, kendilerinin ise yok oluş çukuruna yüzükoyun düşmek suretiyle tarih sahnesinden ebedi olarak silinmeleri demektir. Peygamberimiz Hz. Muhammet (s.a.v.), kendi atalarını unutup başkalarına katılan kişileri onaylamamış; böylelerine lanet okumuşlardır.

Yine kendi sözüme gelelim. Daha sonra şehir içine girdik ve ruhu sönmüş insanlarla can sıkıcı sokaklar arasından geçerek Hoten Arıkboyu adındaki eski mahallemizde oturan eniştemiz Abdulla Hacı'nın evine geldik. O gece bu evde dinlenip, ertesi gün Alimhan Töre ağabeyimiz ile de görüştüğümüzden sonra burada bir hafta on gün kadar kalmayı uygun gördük. Bu süre içinde çok sayıda insanla konuşmuşsam da, o günlerde düşmanlar tarafından yürütülen siyasetin hilelerinin gerçek anlamda farkına varmış bir kişiyle olsun karşılaşmadım. Öyle ki, Moskova'nın düzenbazları, "Basmacılar" namıyla ortaya çıkan ayaklanmacıları, hiç

kimseye sezdirmeden, en sadık silahlı güçleri gibi kabul ederek, onlardan faydalanmaktaydı. Çünkü Bolşevikler, insan nesli yeryüzüne yayıldığından beri hiçbir devirde görülmemiş alçaklıktaki ve iğrençlikteki sistemlerini hiç kimseye kabul ettiremeyince, insanların hayatlarını devam ettirebilmek için muhtaç oldukları yeme içme kaynaklarına, sularına, aşlarına kadar tecavüz ettiler ve bir kişinin olsun evinde fazladan bir tahıl tanesi dahi bırakmamacasına her şeyi toplayıp götürdüler. Bu yolla, yani açlıktan ölme korkusuyla halkın kendilerine boyun eğmesini sağlamayı amaçladılar. Ancak bu zulümleri şehir merkezlerinde hapis ve sürgün gibi türlü vahşilikler sayesinde uygulayabildiyse de, şehir dışlarında bulunan köylerde şartlar istedikleri gibi oluşmayınca hıyanetlerini hayata geçiremediler. Çünkü, halkı böylesine karanlık ve çıkmaz bir sokağa sokmak, ancak iktisadi ve siyasi baskı yoluyla mümkün olabilirdi. Bu sebepten Bolşevikler, burada kendilerine başkaldıran cahil düşmanlarına karşı, yine onlara gizlice silah temin etmek siyasetini kullandılar. Yerli halkın içinden; ülke çapında sayıları on binden fazla olarak tahmin edilen ayaklanmacı askerleri bir maksada, bir noktaya yönlendirecek, bir bayrak altında toplayacak kapasitede bir kişi bile çıkmadığından, bu safdil bahadırlar hayatlarını devam ettirmek için ne yaptıklarını bilemez halde halka ait zenginlikleri yağmalamaya başladılar. Neticede, bütün halk varını yoğunu kaybederek, adeta kanadı kolu kırılmış, bir lokma ekmeğe muhtaç, “hık” dence sahibinin koluna konacak bir kuşun durumuna düştü. Böylece halkın, çağının idrakinde olmayan bu safdil bahadırlara karşı olan nefreti iyice arttı ve yine halkın kendisi bunlara “Basmacı”⁸⁸ adını verdi. Bunların içinde biraz olsun çağı idrak eden, halkın gözünde itibarı olan ve insanlar tarafından kendisine güvenilen Medeminbek’i ortadan kaldırmak düşmanlar için mecburiyet haline gelmişti. Nedendir bilinmez, bu meseleyi silah gücüyle değil, hile ve desise ile halletmeye giriştiklerinden, aşağıdaki maddeleri kabul etmiş gibi davrandılar ve kendisiyle sözde bir anlaşmaya vardılar:

1. Fergana Muhtariyeti tanınacak;
2. Medeminbek’in idaresinde, sayıları şartlara göre on binden kırk bine kadar ulaşacak bir milli asker kuvveti bulundurulacak; ayrıca bunların silahları ve donanımları merkezi hükümet tarafından temin edilecek;
3. Eğitim öğretim işleri yerli hükümetin yetkisi dahilinde ve ana dilinde yürütülecek;
4. Müslümanların dini meseleleri ve kendi aralarındaki davalar gibi iç işleri, bütünüyle kendi yetkilerinde çözülecek ve şeriatın emirlerine göre halledilecek.⁸⁹

İşte bu gibi iştirildiğinde hayli faydalı gibi görünen şartlarla imza konulan anlaşmanın ardından Medeminbek, 1920 Mart ayında Taşkent’e çağırıldı. Onun gelişinin hürmetine, dış ülkelerden gelen hükümdarlara yapıldığı gibi sokaklar süs-

⁸⁸ Basmacı: (Çağatay Türkçesi) Baskıncı, baskın yapan, haydut anlamında.

⁸⁹ İşbu anlaşmanın Bolşeviklerce tab edip dağıtılan metninin aslı ve tercümesi ilavede verilmiştir.

lendi ve kendisi törenle karşılanıp, büyük merasimler düzenlendi. Bunu gören Müslümanların moralleri yükselerek tarihi hatıraları canlanmış olduğundan, milli bağımsızlık ümidi ile milli hükümetlerini de hatırlamış oldular. Vatanı işgal eden istilacılar ise bunu görünce, önceden hazırlamış oldukları hileli planlarını bir an önce hayata geçirme yolunu tuttular. Oysa, her iki tarafın da rızasıyla kabul edilen anlaşmanın maddelerini, uluslararası kanunlara göre uygulamaları lazımdı. Buna aldırmaksızın, Medeminbek'ten rica edemiş gibi bir tavırla, kendisine Fergana'da kalan Körşimet ve Halhoca gibi ayaklanmacıları da Taşkent'e getirmesini teklif ettiler. Bizimkisi de, bunlara inandı ve biraz ihtiyatlı olmayı aklından bile geçirmeden "Onlar benim sözümünden çıkmaz" diyerek bu teklifi kabul etti. Halbuki, bu düzenbazlar onların çukurlarını kendi elleriyle çoktan kazmışlardı bile. Öyle ki, "İşte sizin güvendiğiniz Medeminbek ruhunu kafire satıp, kendi menfaati için sizleri yakalayıp teslim etmek istiyor. Bu işi halletme vazifesi ona verilmiştir. Bu yakınlarda gelecek olursa, ona göre çaresine bakmak gerek" şeklindeki dedikoduları tam da halk arasında yaydıkları ve bilinçsiz ayaklanmacıların da bunlara inandığı bir anda Medeminbek de buraya geldi. Hakikatte göğüslerini kabartarak at koşturmaktan başka bir iş bilmeyen bu idealsiz ayaklanmacılar, onu görür görmez kendisine tek kelime dahi ettirmeksizin "Hey, sen bizleri Bolşevik kafirlerinin eline mi teslim edeceksin?" diyerek öldürdüler. Bu büyük cinayetin işlenmesinin ardından, az çok beslenen ümitler de kesildi ve tasarlanan planlar bütünüyle değişti. İşgalcilere korku salan Medeminbek'in ayaklanmacılar tarafından öldürülmesi ve yerli halk için her yönden faydalı görünen yukarıdaki anlaşmanın bozulması, gelecekte Müslümanlar adına umulan menfaatlere de ağır bir darbe vurmuş oldu. Vatanı istila eden işgalciler, bu feci olaydan iki yönlü olarak faydalanmayı bildiler ve hain maksatlarına eriştiler.

İşte bu faciadan sonra ülke çapında yayılmış olan ayaklanmacıların birlikleri bozuldu ve teşkilat yapıları çözüldü. Moralleri bozularak örgütlenmeleri dağılmaya başladı. Yalnız Bolşeviklerin değil, kendi halklarının gözünde dahi hırsız ve basmacı lakabını layık görüldüler. İşgalciler, bu konudaki planları başarıya ulaşıncaya, bunu birkaç yönlü olarak kullanma işine giriştiler. Basmacı adıyla ortaya çıkan bu insanlar, halkı yağma, talan etme, kundaklama ve katletme işlerinde bunların en ön safta yer alan askerleri görevini yerine getirdiler. Düşündükleri maksatlara ulaşıp planlarını başarıya ulaştırana dek, yerli halk üzerinde yapacakları her türlü vahşilikleri, bu cahil basmacıları maşa olarak kullanmak suretiyle gerçekleştirdiler. Basmacı çetelerin silahları da yine bunlar tarafından temin edilmekteydi. Yerli halk; işgalciler, işin sonunu düşünmeyen, dostun kim düşmanın kim olduğunu bilmeyen bir grup vahşi sayesinde tasarladıkları planları yerine getirip, amaçlarına ulaşmaya kadar canından bezmiş; kanadı kuyruğu yolunmuş, adeta gagasıyla yere dayanarak ayakta durabilen bir kuş gibi ne dense boyun eğmeye hazır hale gelmişti. Düzenbaz, hilekar Moskova hokkabazlarının yürüttükleri temel siyaset, yukarıda belirtildiği gibi, bütün yerli halkların kendilerini yine kendi elleriyle boğazlattırmak ve böylece onları ekonomik sefaletle düşürerek, ge-

lecek için planladıkları ebedi kulluğa hazırlamaktı. Delilerin, ruh hastalarının eline silahlar verilip, bu şekilde işleri görüldükten, planları başarıya ulaştıktan sonra iblis Kalinin⁹⁰ ancak Moskova'dan geldi. Her çeşit işkence azabına maruz kalan, adeta hayatının son nefesini bile güçlkle almaya çalışan Müslümanlar, onun gelişini kendileri için bir kurtuluş bayramı olarak gördüler ve onu törenlerle karşıladılar. Bu cellatların asıl maksadı, halkı sanki kurdun pençesinden kurtarmak, ama hakikatte kendileri için kurban etmektir. Basmacılık planı en iyi şekilde tutmuştu ve artık bu husustaki plan da değişmiş, Kalinin ile heyetinin gelişinin ardından pek çok yerde kurulan zulüm mahkemeleri bütün basmacıları ölüme mahkum etmişti. Bu bahaneyle, yerli halktan bunların fikirlerine uymayan ama vatanlarını düşünen çok kişi kurşunlanarak katledildi; geriye kalanlar ise sürgüne gönderildi. "Yılanın başını düşmanın eliyle ez" atasözümüz kendi üzerimizde uygulanmış oldu ve kendimizi bize yine kendi elimizle boğazlattılar. Böylece, altı yedi yıl devam eden ayaklanma hareketleri; bilinçli, bilimsel ve siyasi temeller üzerine kurulmadığı için, sonunda acınacak bir hale düştü ve hiçbir netice vermemiş oldu. Oysaki; halkımızdan nice insanın kanı boşu boşuna dökülmüş; nice kahraman yiğitlerimiz, vatan evlatlarımız kendilerini bu yolda feda etmişlerdi.

İşittigimize göre; Kalinin 1923-1926 yılları arasında Özbekistan-Türkistan ülkesindeki bütün işleri kendi diledikleri üzere becerip Moskova'ya geri döndüğünde, onu yirmi bini aşkın insan karşılamaya çıkmış. O zaman Kalinin'in onlara hitaben söylediği ilk söz "Arkadaşlar! Partimiz, bağlar bostanlarla çevrili, türlü nimetlerle dolu Özbekistan'dan sizler için; bütün Rus halkı için güzel yerler hazırladı. Öncelikle sizi bununla müjdelemek istiyorum" olmuştur. Günümüzden kırk kadar yıl önce söylenmiş olan bu soğuk sözler, yalnızca söylenmekle kalmayıp, her geçen gün biraz daha gerçek olduğu için; sayıları o günlerde yüzde ona bile ulaşamayan işgalci Rusların, bugünlerde bazı şehirlerde yüzde yetmiş geçmekte olduğunu görüyoruz.

Başından sonuna kadar böylesine acılı tarihi gerçekleri kaleme almaktaki asıl maksadım; içi boş destanlar düzme değil, bilakis bütün insan haklarından mahrum edilen, öz vatanında garip olan Türkistan halkını, özellikle de vatanımızın bugünkü ve gelecekteki gençlerini uyarmak, onları ölüm uykusundan uyandırmaktır. Gönlümdeki elemeleri, dertleri adeta kalemin ucundan akıtarak yazdığım bu kitabımı okuyan veya dinleyen vatanperver, milliyetsever kahraman çocuklarımıza vasiyet edeceğim ödev odur ki; dilimin ucuyla değil, dertli gönlümle kaleme aldığım bu kor kesilmiş sözleri göz ucuyla okuyup geçmesin ve her bir kelimesini iyice tartıp, onlar hakkında fikir yürütsünler. İnsanlığın değil, medeniyetin terakki ettiği şu yirminci asrın insanların; milli, vatani ve dini haklarını korumak için neleri elde etmelerinin gerektiğini iyi anlayıp, bu uğurda uğraş versinler. Görüldüğü gibi, özgür vatanımızın yönetimi kendi elimizde olma-

⁹⁰ Mihail İvanoviç Kalinin (1886-1945): Komünist Parti'nin ve Sovyetler Birliği'nin üst düzey yöneticilerindendir. Dünyada çocuk aleyhtarı olarak bilinen ilk vicdansız kanunun (Üç Başak Kanununun) da yürürlüğe koyanlardandır.

diğında, bütün hukuklarımız başkalarının lehine ayaklar altında çiğnenmektedir. Oysa, hakların korunmasında en güçlü silah olarak kabul edilen bilim, sanat ve eğitim kapıları insanlık alemine sonuna kadar açıktır. Bunun için, vatanımızın idrak sahibi oğulları ve kızları, çağdaş anlamda bilim ve sanatı tam manasıyla anlamak ve imkan elverdiğince öğrenmek konusunda başkalarından daha istekli olmalıdırlar. Çünkü, özlü “İş bilenin, kılıç kuşananın” atasözünü hayata geçirebilirlerse; ülke halkı, özellikle de modern tarzda eğitim göyerek yetişen oğullarımız ve kızlarımız, kendilerine düşen işi en iyi şekilde yerine getirebilecek, böylece hayatta hak ettikleri yere de mutlak surette geleceklerdir. Elinde imkan olduğu halde, bir hukuk devletinde kendi kanuni haklarına sahip çıkamayanlar; insan olma şerefinden mahrum, insan suretindeki hayvanlardır. Çünkü, imkan bulunduğu halde hakkını alamamak demek, acizliğin yanı sıra bir işe yaramazlık demektir de. Tarihteki büyük bilgiler, böyle insanları örnek göstererek, bunları ağızındaki ekmeği ite kaptıran, eli ayağı sağlam, silahlı insanlara benzetirler. İşte bunun için, Peygamberimiz Muhammet (s.a.v.), ümmetlerine aşağıdaki üç şeyden zinhar sakınmalarını buyurmuşlardır:

1. Acizlik,
2. Korkaklık,
3. Tembellik, haylazlık.⁹¹

İmkani olduğu halde haklarını alamayan kişiye Arapça’da “aciz” denilir. Kişi hangi şeyden korkarsa, o şey o kişinin başına bela olur ve böyle kimseler korktukları şeyin önünde mağlubiyete uğrarlar. Korkaklar pek çok iyilikten de mahrum kalırlar. Tembellik ve haylazlık ise, çalışkanlığın tam zıddı olup, hayatta insanlar için en zararlı özelliklerdendir. Bunun için Peygamberimiz (s.a.v.) “Huda, bünyesi sağlam olduğu halde aylak ve tembel insanları sevmez” demişlerdir.⁹² Yine Peygamberimizin söylediğine göre; akli yerinde olan insanların kendi durumlarını değerlendirmeleri, çağlarını tam manasıyla, en iyi şekilde anlamaları lazımdır.

İşte biz, Özbekistan halkı; hakikaten de bu vatanın evlatlarıyız. Atalarımız, insan nesli yaratılıp da yeryüzüne adım attığı günden itibaren şu Özbekistan topraklarında yaşamışlardır. Bu vatan, dirilerimizi göğsünde beslemiş, ölümlerimizi koynunda saklamıştır. Vatanımız Özbekistan toprağının bir tabakası, adeta atalarımızın kemiklerinden oluşmuştur. Demek ki, bizi göğsünde büyüten, koynunda saklayarak ak sütüyle besleyen bu Özbekistan-Türkistan, bizim öz anavatanımızdır.

Şu halde biz Özbekler; yukarıdaki mantığa göre, bugünkü halimizi yüzeysel olarak değil, daha derinlemesine ele almalıyız. Hangi durumdayız? Nasıl bir aşağılanma altında yaşıyoruz? Bütün hayatımıza kimler hükmediyor? Kaderimiz kimlerin eline teslim edilmiştir? Cennet misal bağlı bostanlı, nimetlerle dolu va-

⁹¹ Buhari, Cihad, 25 (Arapça nüsha).

⁹² Buhari, 6/2717 deki hadise göre zikir ediliyor olmalıdır.

tanımıza kimler sahip olmuş; bu topraklarda kimler oturuyorlar? Vatanımızı yitirmek yetmiyormuş gibi, malımızdan, mülkümüzden, ahlakımızdan ve törelerimizden bizleri kim ayırdı? Bütün hayatımızı, bütün gelir kaynaklarımızı, ve özgürlüğümüzü, bağımsızlığımızı elimizden kimler zorla çekip aldı?

İşgalciler; Özbekistan, özellikle de Kırgızistan ve Kazakistan bölgelerinde, buraların öz halkından kat be kat fazla olmak üzere çoğaldılar; bütün topraklarımız Ruslaştırıldı. İstilacılar ülkelerimize, başkalarının gözünü boyamak için, kağıt üzerinde “Özbekistan”, “Falanistan”, “Fılanistan” diye adlar verip, iş başına sözde yerli halk adına Moskova tarafından tayin edilen birkaç vatan hainini, Rus yalakçısını, makam sevdalısını, vicdansızı ve idealsizi getirmek suretiyle ekonomik, siyasi ve askeri bütün işleri bugün hala ellerinde tutmaktalar. Halkımızın bizzat kendi emeğiyle kazandığı ekonomik zenginliği ve vatanımızdaki tabii zenginlikleri utanmazcasına talan ediyorlar. Günümüzde, yani yirminci asrın ikinci yarısında, bütün dünyada sömürgecilik devri neredeyse sona ermişken; biz Türkistan halkı, işgalci Rusların akıl almaz sömürge politikaları altında eziliyoruz. Hatta, bu devirde halkımızın Ruslaşarak yok olma tehlikesi bile söz konusudur. Bizlerin bütün haklarımızı kaybetmemiz yetmiyormuş gibi; bağlık bostanlık, güzel vatanımız ve bize atamızdan miras kalan helal mallarımız, gözlerimizin içine bakıla bakıla istilacı düşmanlarımız arasında bölüşülmektedir. Verimli vatan topraklarından elde ettikleri milyonlarca ton “ak altını”; yani pamuğu düşmanın eline teslim eden bahtsız çiftçilerimiz, ekonomik açıdan müthiş derecede sıkıntıya girmiş olup, bugün tarifsiz zorluklarla geçinebilmektedirler! Öz elinde, öz toprağında garip duruma düşen bu zavallıların durumunu düşünen, onları hatırlayarak ıstırap duyan var mı?! Bu namussuzlar, “İtini aç tut ki, arkandan gelsin” atasözünü dile getirmeseler de, tam anlamıyla uyguladılar. Bugün, 1966 yılının Özbekistan’ındaki hükümet liderleri gibi bazı makam sevdalılarını ve birkaç açgözlü iti arkalarına takıp, bunlar sayesinde amaçlarına ulaşıyorlar. Depremi⁹³ bahane ederek, sözde bize yardım etmek için burayı sel gibi istila etmekte olan bu işgalciler, hangi hakla bu kadar rahat davranabiliyorlar ve kimlerin vatanını ele geçiriyorlar? Yerli halkımızı şehir dışlarına kovarak onların topraklarına çok katlı binalar kurdular ve bu binalara sadece göç ettirdikleri Rusları yerleştirdiler. Evini kaybeden yerli zavallı halk, küçücük çocuklarıyla uzun zaman soğuk sokaklarda titreşti ve küçük bir yuva kurma imkanını türlü güçlüklerle ancak bulabildi. Bu vatanın gerçek sahibi olan Özbek halkı, özellikle de bugünün gençleri, vatanımızın çağdaş bir eğitimden geçmiş evlatları, vatanperver siyasetçilerimiz ve modern bilimlerde uzman büyük bilimadamlarımız; bu facialara gerekli önemi vermek, bu konularda mutlaka kafa yormak zorundadır. Çünkü, bir milletin başına gelen belalar, o milletin fertlerinin cesetlerine yapışmış veba mikropları gibidir. Eğer buna bir çare bulunmazsa; o milletin adı tarih sahnesinden silinecek ve o millet en derin kökleriyle birlikte sökülüp atılan bir çınara dönecektir. Halihazırda iş-

⁹³ 26 Nisan 1966 tarihinde gerçekleşen büyük Taşkent depremi.

galcilerin üzerimizde uyguladıkları güç, ilk devirlerine nispeten yüz kat daha arttığınan; biz, bu vatanın gerçek sahipleri, onların karşısında bugün dağın altında kalan bir çekirge kadar bile güçlü değiliz. Ne var ki, bunların dağları devirecek kadar güce sahip olan düşmanları da, en uygun zamanı bekliyor ve bunlara karşı harekete geçmek üzere fırsatını gözlüyorlar. O halde bizim de, düşmanımızın demirden pençelerinden kurtulmak için; çağdaş bilimde, sanatta gelişmekten ve fırsat kollayıp hazırlık yapmaktan başka çaremiz yoktur.

*Sabret; bağlar zaman düşman kolun arkasına,
Vakit kaybetme o gün; düşmanı vur başına.*

Çünkü, bir devletin kuruluşu için, mesela bir fabrika binasının kuruluşunda olduğu gibi, öncelikle mutlaka yeterli alet edevatın ve donanımın hazırlanması lazımdır. Gerekli alet edevat, çalışacak ustalar, işçiler, kurulumu idare edecek uzman mühendisler temin edildikten sonra, vakti geldiğinde şartlar da oluşursa; devlet binası şüphesiz ki kurulmuş demektir. Ancak bu maksada erişmek için; çağdaş bilim ve teknolojiyi mükemmel derecede öğrenmemiz, gelenek göreneklerimizden ayrılmamız, dini ve milli hislerimizi kaybetmememiz en birinci şarttır.

Tokmak'a dönüş sonrasında cereyan eden hadiseler

Yine kaldığımız yerden devam ediyoruz. Başta ağabeyimiz olmak üzere akrabalarımızla görüşüp, zamanın şartlarıyla da tanış olduktan sonra, kendi memleketimiz olan Balasagun (Tokmak) şehrine dönmeyi kararlaştırdık. Geldiğimiz dağ yolunun tehlikelerinden kaygılanıp trenle Taşkent üzerinden gitmek istediysen de, o günkü kargaşa ortamından dolayı bir hafta on günden beri tren bileti alamamış olan insanları görünce, yine dağ yoluyla dönmeye karar verdik.

Geri dönüş günlerimizde basmacıların yerleştiği köylerin içinden geçmemiz icap ettiğinden, içimizde atlarımızı kaybetme korkusu olsa da, o tehlikeli yerlerden sağ salım geçerek dağların arasına girdik. Ketmantepe'yi de geçip yolu yarılamak üzereyken, basmacılardan dolayı buradan geçenleri kontrol etmek üzere yol boyunca muhafız askerler dikilmiş olduğunu gördük. Bunlarla karşılaşmak veya karşılaşmamak ihtimallerinin her ikisi de tehlikeli olduğu için, düşmanın yüzünü görmemeyi tercih ettik ve yolumuzu değiştirir gibi yaparak dikkatlerini dağıtmak suretiyle bunlardan kurtulduk. Bizi nasıl olup da gözden kaybettiklerini kendileri bile anlayamadılar. Gözden uzaklaştıktan sonra, bir saniye bile hız kesmeksizin kırlık yerlerden, pek çok kuytu dağlar arasından dört nala geçerek geniş ve dümdüz bir yaylaya çıktık. Gece karanlık olmayıp, o gün bir dolunay gecesi yaşadığımızdan uzaktan bize doğru gelmekte olan birkaç atlının karaltısını görebildik. Önümde atını rahvan koşuyla sürmekte olan yoldaşım Ebil Ahun korkarak gözlerimin içine "Ne yapacağız?" dercesine bakınca, "Bu yürüyüşünü bozma. Yoldan sapmadan, atını doludizgin sürebildiğin kadar hızlı sür" dedim.

Aramız bir iki çakırma kadar yaklaşmıştı ki, bizim kararlılıkla dosdoğru üstlerine gelişimizden korkmuş olmaları; düz yoldan dağ tarafına saparak gözümüzden kayboldular. Adamların bizden kaçtıklarını görünce, bunların muhtemelen Kırgızistan ile Özbekistan arasında kaçakçılık yapan tüccarlar olabileceklerini düşündük. Böylelikle, orada bir gece konakladıktan sonra Kalmuk Aşuv üstünden Merki şehrine indik. Burada da üç gece dinlenerek Tokmak'a geçtik. Bu yolculuğumuz, gidişi ve dönüşüyle birlikte yaklaşık üç ay kadar sürmüştü.

Derken, Tokmak'a geldikten sonra bin türlü tasayla nerdeyse bir yıl kadar geçirmiştim ki; günün birinde, bize konuk olarak Andican'dan meşhur Löli Kâri⁹⁴ lakaplı, Rozi Kari Hocaefendi, yanında on civarında talebesiyle birlikte çıkageldi. Bu kişi, bizim için bir pir, bir üstat olduğundan, en saygıdeğer konuklarımızdandı da. Beş on gün kadar bir süreyle, imkanlar elverdiğince ev sahipliği görevimizi yerine getirdik. Buraların havasının, suyunun kendisinin mizacına uyduğunu fark ettim. Meğer ki, asıl maksatları, Karakol üstünden Yarkent'e, oradan da Gulca'ya geçmekmiş. Kılavuzları o taraflardan haber getirinceye değin burada kalmak istediler. İstekleri üzerine kendilerini derhal Tokmak'a on iki çakırım mesafede, dağlar arasında bulunan Bektaş Ata Mezarlığına götürdüm.

Bektaş Ata, günümüzden dokuz yüz yıl evvel yaşamış Türkistan hakanlarından Cambul'daki Evliya Ata lakaplı Karahan Paşa'nın çağdaşıdır. "Bektaş Ata" kendilerinin lakapları olup, gerçek adları Abdülaziz Bab'dır. Bu Türkistan yurdu, Oğuz Türkleri için hanbalık⁹⁵ makamında olan Balasagun şehri, o günlerde son derece gelişmiş olup, yerleşik Türklerin ilim ve medeniyet merkezi olarak kabul edilirdi. "Tarih-i Reşidi"nin müellifi Mevlana Mirza Haydar Köregen, bu kitabında, Balasagun'dan zamanında her çeşit ilim dallarında kitaplar kaleme alan yüzlerce alimin çıktığını belirtiyor. "Kutadgu Bilig" adlı kitabı yazan Yusuf Has Hacip de Balasagun'dandır. İnsanı hayrete düşürecek bir konu da şudur ki; Arap dilinin en önde gelen lügat kitaplarından olarak kabul edilen "Sihahü Cevheri"nin müellifi (yazarı) Farab Türklerinden olduğu gibi, onu Arapça'ya tercüme eden Cemal Karşî dahi Balasagunlu Oğuz Türklerindedir. Bu kitabı yazan, ben Alihan Töre Sagunî de bu toprakta doğdum; burada yetişip, burada büyüdüm. Bunun için, şiirlerimde kullandığım edebi mahlasım "Sagunî" olmuştur.

Bu kutlu şehirden geriye kalan eserler, şehir harabeleri altında gömülü de olsa, şehrin kendisi yok olmuştur. Durum böyle de olsa, uzun yıllar boyunca bu konuda topladığım malumatları kitabın başlarında arz ettim.

Böylece konuklarımızı mezara götürdüğümüzde, buradaki ihlaslı Müslümanlar, onlardan her konuda yardımlarını esirgemediler.

Aradan otuz kırk gün geçtikten sonra kendilerini Gulca yönüne doğru uğurladık. O günler, dinsizlerin hakimiyetinin ilk günleri olduğu için, üç harfli teşkilat

⁹⁴ Bu lakap, "Çingene Hafız" anlamına gelmektedir. Böylesine bir lakap taşıyan bu kişi, bizce ya Çingene asıllı veya karakter olarak kalendermeşrep biri olmalıdır.

⁹⁵ Hanbalık: (Çagatay Türkçesi) Han şehri. Yani "başkent" anlamında kullanılır.

GPU cellatlarının dehşet verici eylemleri de hareket kazanmıştı. Konuklarımızın ayrılmasının üzerinden beş on gün geçmişti ki, beni Pişpek'e çağırdılar ve sorguya aldıktan sonra hapse attılar. Bu kişiler hakkında tekrar tekrar sordukları sayısız sorulara rağmen bir bağlantı elde edemeyince, üç ay kadar hapiste yatıp, sonra yine serbest kaldım. Bu dördüncü defa olarak hepsedilişim oldu.

Bu arada gönlüme yine seyahat arzusu düştüğünden, Tokmak'ın iki yüz elli çakırım kadar doğusundaki Karakol şehrine gitmek niyetiyle yola çıktım. Yoldaşım, Tokmak'ta yaşamakta olan Atuşlu deveci Abdurrahman oldu. Evden çıktıktan sonra yolda bir gece konaklayıp Issık Köl'e ulaştık. O günlerde muhteşem bir manzaraya sahip bulunan gölün kıyılarından yürüyerek, Tokmak'tan çıktıktan sonraki beşinci konalgu olan şehre girdik.

Karakol şehrinin kurulduğu mevki; pek göz alıcı, güzel manzaralı bir yerdir. Göldeki körfezin bir cephesi masmavi bir şişe gibi mavimtırak bir görünüşe sahip olup, diğer bir cephesi ise dümdüz sokaklardan oluşmakta ve alabildiğince uzayarak yemyeşil çam ormanlarıyla kaplı dağa ulaşmaktaydı. Bizim buraya geldiğimiz günler, cevza [mayıs] ayına rast geldiğinden, açık havada göl adeta gökyüzü gibi bir görüntü arz etmekte; bozkırlar, dağlar, taşlar yemyeşil gözükmekteydi.

Şehre girer girmez, merhum babamızın saygıdeğer dostlarından Atuşlu Rozi Ahun Hacı'nın evine vardık.

Karakol şehri, pek çok yönden tarihi ehemmiyete haiz bir bölgede kurulmuştur. Öncelikle, bu yerler bütün tarih kitaplarında Türkistan'ın beşiği, Türklerin atası Oğuz Han'ın başkenti olarak ifade edilmektedir. İkinci olarak bu bölge, İslam öncesinde dahi medeniyetli, yerleşik bir hayat tarzına sahip bulunan Oğuz Türklerinden Edikut elinin gerçek vatanı olup; Balasagun ise bu devirlerde Türk hakanlarının başkentiydi. Üçüncü olarak; Moğolların Maveraünnehir (Turan) memleketlerindeki hakimiyetine büyük bir darbe indiren Sahipkıran;⁹⁶ Tuğluk Timur'un oğlu İlyas Hoca'nın⁹⁷ ordusuna takamış kılmış ve yüz bin askerle birlikte Issık Köl kıyıları boyunca ilerleyerek; Karakol, Karkara, Tekes, Köksu ve Ağyaz üstünden Çong Yulduz'a inmişti. Oradaki Moğol kalıntıları da yenilince, İlyas Hoca'nın oğlu Oğlanhan, askerleri ile Altay üstünden Karakurum'a, oradan da Moğolistan'a kaçmıştır. Mirza Ulugbek, dedesi Timur'un buyruğuyla, on bin atlı askerle birlikte bunların ardından kovalamış ise de, kaçanlara yetişemediğinden, düşmanı İrtiş Suyu nu geçinceye dek takip etmiş ve geri dönmüştü. Sonrasında, yeterli sayıda askerle takviye edilen Mirza Ulugbek, Muzdavan'ı aşır Altışehir'e ulaştı ve Moğolların oralardaki hakimiyetine de son vererek, Kaşgar üstünden Andican'a yönelmesi buyruğunu verdi. Muhteşem ordusuyla birlikte

⁹⁶ Sahipkıran: Emir Timur'un onursal unvanı. Zühre (Venüs) ve Müşteri (Jüpiter) gezegenlerinin birbirine yaklaştığı duruma "Kıran Burcu" denir. Bu vakitte doğan çocukların ileride saltanat ve saadet sahibi olacağına inanılmaktadır. Timur da böyle bir zamanda doğduğu için, kendisine bu unvan verilmiştir.

⁹⁷ İlyas Hoca: Cengiz sülalesinden olup, belli bir süre Maveraünnehir'e hükmeden Çağatay hanı. Timur'un ortaya çıkmasıyla iktidarını da kaybetmiştir.

zafer bayrağını göklere kaldırıp; Tay Aşuv, Dağut ve Künes üstünden Tuğluk Timurhan'ın başkenti Almalık'a (bugünkü Korgas'a) girdi. Hanın buradaki hazinelerinden geriye kalanlar süpürülürcesine ele geçirildikten sonra, hakanın ailesine de sahip olundu ve hanın öz kızını dahi nikahına aldığı için Moğollar Emir Timur'a "köregen" (damat) adını verdiler. Kendi adetlerince bir hürmet ifadesi olarak yüz Moğol hanın kızının tarağını, yine yüz Moğol da küpesini⁹⁸ bir altın kutuya koyup, başlarının üstünde taşıyarak Semerkant'a getirdiler. Bunların soyundan gelen Tarakçı ve Isırgalı kabileleri Özbekleşmiş olup, günümüzde dahi Semerkant ve Şehrisebz çevresinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Semerkant şehrinin girişinde uzaktan bile ışıldarcasına görünen, muhteşem mozaikli ana kapı; Tuğluk Timurhan'ın kızı ve Timur Sultan'ın eşi adına yaptırılan Bibi Hanım Medresesi'nin harabesidir.

Timur Sultan, bu seferiyle Moğollara nihai darbeyi indirdi ve bunların hakiyetini Turan-Türkistan ülkesinden tamamıyla sökü� attı. Ayrıca o, Cengizliler Devletinin son hakanı Tuğluk Timurhan'ın hazinesini de Almalık'tan Semerkant'a getirmişti. Bu hazinenin içinde yeşim taşından yapılmış biri mavi renkli ve küçükçe, ikincisi ise ak renkli ve daha büyücek birer taht taşı da vardı. Semerkant halkı tarafından buna "Çin'den gelen gök taş" denmesinin sebebi bu olsa gerektir. Görenlerden dinlediğimize göre; bu taşların dört yanında kase ağzına benzeyen dört de oyuk varmış. Türkistan halkı, bir kişiyi kendilerine han yapmak istese, geleneğe göre bu oyukları altınla doldurur; sonra üstüne kırk kişinin sığabileceği büyük ve ak renkli bir keçeye han ilan ettikleri kişiyi oturtur; doksan iki namı Özbek-Türk boylarından gelen doksan iki boy beyi bu yeni hanı bu şekilde taht taşının üstüne kaldırırmış.

Medeniyet düşmanları vatanımıza henüz adım atmadan önceleri, Turan halkının seçim usulleri bu temele dayanırdı. Seçim işinde bütün halkın rızasının alınmasının şart olduğu biliniyor. İşte gerçek seçimin de böyle, halkın rızasıyla yapılması gerektir. Oysa, kendilerini halkın hükümeti olarak adlandıran bu medeni (!) vahşilerin göz boyayıcı ve yalancı seçimleri, elli yıldan beri bize bir film seyrettirilürcesine gerçekleştirilmektedir. Bu yönetimin düzenlediği seçimlerde hiç kimse, kağıdı bir delikten alıp, bir diğerine atmaktan başka şeyi bilmemekte olup, bilme hakkına da sahip değildir.

Tekrar anlattıklarımıza gelelim. Böylece Karakol şehrinde bir ay kadar kaldım. Bu yerdeki Müslümanların çoğunluğu Uygur olup; geriye kalanları ise Özbek, Nogay,⁹⁹ Dungan ve Sart Kalmukları (Müslüman Moğollar) idi. Buraya vardığım günden itibaren halk, gece gündüz yanıma akın etmeye başladı. Bahsettiğim bu günlerde Müslümanlar, benimle birlikte olup, bana dini meseleleri danışmaya ve benden ahlaki vaaz u nasihatlar dinlemeye büyük bir ilgi gösteriyorlardı. Birinci cuma Büyük Nogay (Tatar) Mescidinde, ikinci cuma ise Dungan Camisinde ayet

⁹⁸ "Küpe" sözcüğü, Türkistan Türkçelerinin hemen tamamında "ısırga" veya "sırga" sözcükle riyle karşılanmaktadır.

⁹⁹ Nogay: Burada Kazan Tatar Türkleri kast edilmektedir.

ve hadislerin manalarını açıkladığım, iman ve İslam esaslarını anlattığım, bu dertli gönlümden çıkan ve manevi tesiri büyük vaazlar verdiğim o günlerde, mescit dolusu binlerce Müslüman'ın hıçkırıkları, cami duvarlarını lerzeye getirmişti. Manevi yönden bu denli lezzet alınan, kalbi duyguların böylesine coştığı durumlar, ancak dini vaaz meclislerinde görülür.

Ademoğullarının iyileri, meleklerden bile üstündür.¹⁰⁰ Başta Peygamberimiz Muhammet (s.a.v.) olmak üzere, gelmiş geçmiş bütün yalvaçlar,¹⁰¹ bütün peygamberler; bu sözün ne kadar doğru olduğuna tanıklık ediyorlar. İnsanların kötülükleri ise, yırtıcı hayvanları bile geride bırakır; şeytanı dahi utandırır. Bunun da en canlı tanığı, Batı ve Doğu Türkistan'ı istila edenlerin bu günlerde [1967 yılında] uygulamakta oldukları baskı ve zulümlerdir. Yaratıldığı günden beri insanoğlu, çağımızda bu iki Türkistan'ın Müslümanlarının maruz kaldığı tarzda, verdiği ziyanlar bitmeyen, vurduğu darbelerde azalma olmayan böylesine uzun süreli bir afeti ve böylesine bir kızıl belayı katiyen görmemişti. Dünyanın var edilmesinden beri Allahsızlar, dinsizler; ellerine silah alıp, hakimiyet tahtına böylesine oturmuşlardı. Bu barbarlar, insanları yalnızca dini, vatani ve şahsi haklarından değil; insani haklarından da bütünüyle mahrum edip, hayvanlar gibi çalıştırmaktalar. Dünyaca ünlü siyasetçilerden biri, zamanımızda ortaya çıkmış siyasi ideolojiler hakkında, tahminen 1907 veya 1908 yılında yazdığı bir kitapta “Bunlar içinde komünizm gibi akıldan uzak, hayali bir ideolojiye mensup olan komünistler de var” demiştir. İşte bu hayali ideolojinin mensupları, bu akıl dışı sistemlerini elli yıldan beri halkın üstünde silah zoruyla uygulamaktadırlar.

Peygamberimiz Muhammed'e (s.a.v.) kıyametin alameti sorulmuştu. Bu soruya karşılık “Haramzadenin oğlu haramzadeler hükümetinin başına geçip, halkın üstünde zulüm faaliyetleri yürütecek” dediler.¹⁰² Şu anda tam bu günleri yaşıyoruz. Şimdi, bunların sistemlerinin temeli Allahsızlık, dinsizlik ve kendilerinden başka hiçbir şeye inanmamak mantığının üstüne kurulmuş olduğu halde; bu ideolojiden ne gibi bir iyilik ümit edilebilir? Çünkü dinsizlik, her türlü kötülüğün müsebbibidir. İnsanı insanlık vasıflarında sabit tutan ve her türlü iyiliğe yönelten şey ise, dindir...

Karakol şehrinde ne kadar süreyle kaldımsa, gelen gidenlerden dolayı uyku vakitlerinin dışında hiç boş kalmadım. Durum böyle de olsa, meşhur İsveç seyahatçısı Sven Hedin'in kaleme aldığı “Taklamakan ve Tibet” adlı seyahatnameyi okuyup bitirdim ve ondan çok faydalandım. İhtilal sırasında talana maruz kalan Karakol Kütüphanesi; Tatar ve Osmanlı Türkçelerine tercüme edilmiş nadir eserleri çokça bulundurmasıyla meşhurdu. İhtilalin ilk yıllarında, kanun tanımayan ve kaba gücüne güvenen cahil adamların hakimiyeti söz konusu olduğundan, şehirlerdeki kütüphaneler ve diğer kültür eserlerinin çoğu yok olmuştur.

¹⁰⁰ Buhari,10/4509 da zikri geçen hadisten müllhem ifadedir.

¹⁰¹ Yalvaç: (Çağatay Türkçesi) Elçi; peygamber.

¹⁰² Buhari, 15/7045.

Tarih kitapları; Ortaçağın vahşi Moğol askerleri, o devrin İslam merkezi olan Bağdat şehrini istila ettiklerinde, kendileri için mal olarak değer taşımayan, ganimet olmaya değmeyen ne kadar kıymet biçilmez, şaheser kitap varsa Dicle nehrine attıklarından, nehrin altı ay boyunca kapkara aktığını yazmaktadır. Bundan daha iğrendirici olmak üzere; yirminci asrın medeni (!) vahşileri Bolşeviklerin de, hakimiyetleri devrinde türlü vahşiliklere imza atmalarından dolayı; birçok tarihi eserimizi, halkın elinde saklanmakta olan nice kıymetli, nadide el yazma kitaplarımızı yine kendi sahipleri, korktukları için ateşlerde yakmak, sulara atmak mecburiyetinde kalmışlardı. Tokmak ve Sokuluk'taki yalnız bana ait bir at arabası dolusu kitap, onları gömmek zorunda kaldığım için çürümüş ve yer altında kalmıştır. Bu gibi facialar, sadece kenar bölgelerde değil, hükümet merkezi olan Petersburg kütüphanelerinde dahi gerçekleşmişti. Öyle ki, bu kütüphanede bulunan ve bütün İslam aleminin gözbebeği kabul edilen, bin üç yüz yıldan fazla şerefli bir geçmişi olan "Mushaf-ı Osmanî"; yani, Hazreti Osman'ın üstünde şehadete ulaştıkları Kuran'ın pek çok sayfası, ismen Müslüman olan bazı esrikler¹⁰³ tarafından çalınmıştır. Başta merhum Tataristan Müftüsü Hazreti Rıza Fahrî¹⁰⁴ olmak üzere, Musa Hazret ve başka alimler, bu faciayı haber alınca derhal bunun önlemlerini alıp, bu eski büyük Kuran'ın bugüne kadar ulaşmasına vesile oldular. Allah onlara rahmet eylesin! Bugün bu Kuran, Taşkent Tarih Müzesinde korunmakta olup, dış ülkelerden gelen turistler ve özellikle de Müslümanlar bu eseri oldukça ilgi çekici bir tarihi hatıra hüviyetiyle ziyaret etmektedirler...

Böylelikle, Karakol şehrinde bir ay kırk gün kadar kalıp da, tam buradan ayrılp Tokmak'a geri döndüğüm günlerde, sanki benim gelmemi bekliyormuşçasına ağır bir olay daha gerçekleşti. Şöyle ki; bugünlerde Arabistan'da yaşayan Altınhan ve Mübeşşirhan'ın¹⁰⁵ üstadı, aslı Kâsân asilzadelerinden, Fergana bölgesinde nüfuz sahibi olmuş, burada ünü yayılmış ve zamanının büyük alimlerinden olarak kabul edilen Nasırhan Töre merhum, komünistlere karşı bir ayaklanma başlatmıştı. Ne yapacaklarını bilemeyerek adeta sudan çıkmış balık gibi şaşkınlık içinde bulunan Müslümanların ve bu din alimini ilahi kuvvete sahip bir kişi olarak gördüklerinden mallarını, canlarını sakınmaksızın ona katılanların sayısı ülke çapında artmıştı. Ne var ki, işin vakti geçmiş, elden ne fırsatlar kaçırılmıştı. Bolşeviklere karşı başkaldıran ayaklanmacılar her yerde bütünüyle bastırılmış, işleri merkeze bağlanmış ve yollar düşmana açılmıştı.

Peygamberimiz Muhammed'in (a.s.) "Akı başında her kişi, kendi çağının idrakinde olsun"¹⁰⁶ şeklindeki hikmetli sözlerine göre amel edilmesi ve peygamberimizin yirmi üç yıllık nübüvvet devirlerinde yürüttükleri siyasetten, bütün ümme-

¹⁰³ Esrik (Türkistan Türkçesi): Sarhoş, ayyaş.

¹⁰⁴ Rızaeddin Fahreddinov (1859-1936) – şimdiki Tatarstan Muhtar Cumhuriyeti topraklarında doğmuş büyük ülema, edip ve dini lider.

¹⁰⁵ Altınhan [Tirazi] ve Mübeşşirhan [Türkistani]: Türkistanlı ünlü din alimleri. Sovyetler Birliği döneminde ülke dışına çıkmak zorunda kalmışlardır.

¹⁰⁶ Buhari, 13/6095-6096 daki hadisten mülhem ifadedir.

tine örnek olacak hayat hikayelerinden haberdar olunması gerçeği, herkesten çok İslam alimlerine lazımdı. Çağdaş siyaset aleminden habersiz olduklarından, bunların bütün işleri tersine çevrildi. Yalnız ayaklanmacıları değil, düşmanlar bu bahaneyle kendi ideolojilerine uygun olmayan veya insanlar üzerinde sözü geçen kişileri; Nemengan ve Kâsân¹⁰⁷ havalisinin hiçbir yerinde bir tane bile bırakmak üzere kurşuna dizdiler ve katlederek öldürdüler. Geriye kalanlarından ele geçirilenler ise, ağır hapis veya uzak yerlerde sürgün cezalarına çarptırılmak suretiyle yok edildiler. Zavallı Nasırhan Töre merhumun, kaçarken iki yeniyetme oğluyla birlikte yakalandığını ve Taşkent'e getirildikten sonra yeraltındaki karanlık ve şartları ağır bir evde yaşamaya mahkum edildiğini işitmiştim. Sonradan iki oğluyla birlikte ölüm cezasına çarptırılmış ve bu şekilde yok edilmişler. Eğer bu kişinin yerinde siyaset dünyasından haberdar, bilinçli başka biri olsaydı; işleri başka türlü, yani örgütlü şekilde yürütürdü. Yerli halkın, bu denli büyük bir ayaklanma hareketinde dökülen kanları boşuna gitmezdi. Çünkü, güney yöndeki Afgan ve Hindistan sınırlarını ele geçirip, oradan yardım getirme imkanı da doğmuştu. Bilinçsizliğin uğursuzluğundan dolayı bu işi beceremediler. Bu hareketin başlamasından önce Kırgızistan tarafına haberciler gönderilmiş. Allah korusu da, o günlerde ben Karakol'da olduğum için hiçbir işten haberim olmadı.

Böyle de olsa, ben geleli bir hafta geçmemişti ki, üç harfli GPU'nun cellatları, barbar karakterlerinin icabı olarak gece yarısı damdan inmek suretiyle bana tatlı uykumda baskın yaptılar. Gecenin karanlığında aniden silahlı askerlerle göz göze gelen ve korkularından savunmasızcasına bakakalan karım ile çocuklarımın halini hangi söz tarif edebilir? Bu sebepten, daha önce böylesine dehşet verici bir olayla karşılaşmayan çok kişi, yürekoynak¹⁰⁸ hastalığına yakalanmıştı.

Sonra, gözlerine iliştiirdikleri yazdığım her şeyi topladılar; beni de sürerek Pişpek'e getirdiler ve sorgusuz sualsiz bir yeraltı evine sokup burada hapsedtiler. Bu seferki tutuklanışımın neticesi olarak içeride yattığım yaklaşık üç ay zarfında yürütülen çok yönlü soruşturmanın bitirilmesinden sonra, benim bu işten haberimin olmadığını da tespit etmiş oldular. Bu netice bir bahane oldu. Hakikatte ise, gelen ilahi bir gücün yardımı olmalı ki; böylesine dehşet verici bir hapis belasından çok geçmeden kurtulup dışarı çıkabildim.

Yeniden hicret yollarında

Artık bundan böyle bu yerde kalmamın kendi başım ve dinim için tehlikeli olduğunu kesin olarak anlamıştım. Bunun için, Gulca tarafına gitmeyi düşünen bize dost insanlardan Abiş adlı Kırgız'a uğradım ve kendisiyle sefer yoldaşı olma konusunda anlaşarak el sıkıştık. Sonra, büyük bir tedbirle yolculuk hazırlıklarını

¹⁰⁷ Nemengan ve Kâsân: Özbekistan'ın Fergana Vadisindeki tarihi şehirler.

¹⁰⁸ Yürekoynak: (Çağatay Türkçesi) Ritim bozukluğu; aritmi. Kalp atışlarının psikolojik baskı veya korku sebebiyle bozulması, düzensizleşmesi.

halletme işine giriştim. Bineğimi atımı, yiyeceğimi içeceğimi temin etmiştim ki, 1930 yılı Eylül ayının başlarında, el sıkışarak anlaştığım yoldaşım Abiş geldi. Ben o günlerde Tokmak'a altı çakırım olan Şortepe'deki tarlamda ziraat işleriyle uğraşmaktaydım. İşlerim yarım da kalmış olsa, bölcerim¹⁰⁹ bozulmasın diye her şeyi Tanrı'ya emanet edip, akşam namazı geçtikten sonra Çelekazak Dağlarından Abdurreşit Hoca, Dungan Makimir ve rehberimiz Abiş ile birlikte biz dört yoldaş, insanların yatma saatinde Tokmak'taki düzlüğe geldik.

Kitabın bu satırlarını yazarken gönlüm kederlendi; gözlerim yaşla doldu. Zira, baktım ki; bugün hayatta yukarıda adlarını andığım yoldaşlarımdan ve bunların dışında pek çok dert ortağımdan bir tanesi olsun kalmamış. Gençlik, delikanlılık çağlarımdan beri halkım için yaşadığım sıkıntılı, çileli günler; hiç aralık vermeksizin bugüne kadar devam ediyor. Gözümü açığım günden başlayarak güttüğüm maksat olan Doğu Türkistan'ın hürriyeti, nice vatan evladının akıttığı mukaddes genç kanlar sayesinde kazanılmıştı...

Yazıklar olsun ki; kendini ezilen, sömürülen halkların zalimlerden kurtarıcısı, dünyanın neresinde haksızlığa uğramış mazlum varsa, tümünün yardımcısı olarak ilan eden yalancı, kezzap Sovyet hükümeti, altı milyon Uygur Müslümanını kendi menfaati uğruna kurban etti.

*Koyunu kurdum ağzından kurtardı; lakin akşamleyin
Kol ayağın bağlayıyan kassaba verdi, görün.*

Şu anda; yani 1967 yılının bu günlerinde; bu zavallı, mazlum kardeşlerimiz, Çin istilacılarının, vahşi komünistlerin dişleri arasında adeta çiğnenmekte; dini ve millî hakları şöyle dursun, sıradan insan haklarını dahi bütünüyle kaybetmiş durumda yok olmak üzere bulunuyorlar. Eğer bir şeyler olup da genel dünya siyaseti değişmez ise, Doğu ve Batı Türkistan halklarının çok geçmeden işgalcilerin şiddetli dalgaları altına gömülüp gitmeleri kaçınılmaz olacaktır.

Yine anlattıklarımıza dönelim. O gece ailemle birlikteyken apansızın gelip beni onlardan ayırdıkları zaman çektiğim manevi ve vicdani azapları, aradan kırk yıl da geçmiş olsa, şairane bir şekilde tasvir edecek olsaydım; bu facianın indirdiği darbenin gönlümde açtığı yara henüz kapanmamış olduğundan, kalemimin ucundan dökülen kara mürekkep o günü hatırlayınca kana dönüşürdü. Çünkü hiçbir şeyden haberi olmayan merhume anaları başta olmak üzere, daha hepsi küçücük çocuklar olan yarı uyuklu oğullarım ve kızlarım, o gün gecenin karanlığında kapıdan içeri girdiğimde gözlerimin içine şaşkınlıkla bakakaldılar. "Şimdi sizleri Allah'a emanet ediyorum. Bu dünya bana dar geliyor; artık hiçbir yere sığmaz oldum. Yoldaşlarım sokakta bekliyorlar. Dua edin; Gulca'ya gitmek üzere yola çıkıyorum" der demez, büyüğü küçüğüyle hepsi elime ayağıma sarılıp, "Bizi kimlere bırakıp gidiyorsunuz?" diyerek ağıt yakarcasına ağlamaya başladı. Moralim bozuldu ve dağlar sanki başıma devrildi. Ne yapacağımı bilemez halde, şaş-

¹⁰⁹ Bölcer: (Çagatay Türkçesi; Mogolca) Verilen söz, vaat;gerçekleşecek görüşmenin kesin zamanı ve yeri.

kınlık içinde kaldım. Öyle bile olsa, rahmeten lil âlemin¹¹⁰ olan Peygamberimiz Muhammed'in (s.a.v.) başlarına gelen sıkıntıları gözümün önüne getirmek suretiyle biraz kendimi yatıştırdıktan sonra, güzel sözler söyleyerek azıcık olsun çocukları da sakinleştirebildim. Böylece onlara aklıma gelen öğütleri verdim; vasiyetlerimi ilettim ve gerisini Allah'a emanet ederek yola çıktım.

Gece boyu yürüdüktan sonra seher vaktine yakın Karabulak'tan geçerek Burulday'ın girişindeki bir karasaraya¹¹¹ ulaştık. Gün boyunca bir odada hiç kimseye görünmeden yattık. Çünkü; biz dört yoldaşın yanında beşpatlar bir tüfek, Rus yapımı üç Berdanka tüfeği ve ayrıca başka silahlar da bulunduğu için; gündüz vakti körnay¹¹² ortalıkta dolaşmamız tehlikeliydi. Bu sebepten, yola akşam namazını kılıp da etraf kararınca düştük. Rehberimiz Kırgız Abiş, aramızdaki en cesur delikanlı ise Dungan Makimir'di. Eğer düşman toskavullarıyla karşılaşır ve başka kurtuluş çaresi bulamazsak; silah kullanma işiyle onu görevlendirdik. Böylece Kemin Suyu kıyılarını takiple ilerledik ve tanyerinin ağarmasına yakın Şadman Batur Hacı'nın¹¹³ kışlağı olan Çong Kemin Köprüsünün alt tarafındaki mevkiye ulaştık.

Kırgızların büyüğü Şadman Batur

Bu kişi, Kırgızlar içinde ataları da kendisi gibi ahaliye hükmeden Cantay Batur oğlu, Karabek Batur oğlu, Atake Batur oğlu, Tımay Batur oğlu Şadman Batur olup; dokuz atasına kadar halk üzerinde hükümrân bir sülâlenin neslindendi ve zamanında Kazak-Kırgızların Hanı olarak adlandırılan Kırgız manaplarındandı. Babam merhumla dost oldukları için, kendisi ile hayattayken görüşmüş, hatta hizmetinde de olmuşum. İnsanları memnun edecek iyi hasletlerin çoğuna sahipti. Allah rahmet eylesin; Kırgız aksakalları, onun insanı hayrete düşürecek derecedeki bahadırılıklarını kendi aralarında bugün bile iştiyakla ve destanlaştırarak anlatırlar. Kendim görmüşçesine dinlediğim hikayelerinden bir iki tanesini, hatıra amacıyla burada yazmayı uygun buluyorum.

Belirteyim ki; Batur Hacı'nın eskiden beri mekanı olmuş kışlak yerlerine Çong Kemin ve Küçük Kemin adları verilmektedir. Bu mevkiiler Tiyaşan Dağlarının sıklaştığı bir bölgede bulunmakta olup, Küçük Kemin'i Batur Hacı kışlak tutmuş idi. O devirde Edikut ülkesini ve Balasagun bölgesini sulayıp besleyen Çüy ırmağının yaklaşık yarısı, bu kışlağın ortasından akmaktadır. Bu su, kabarma vakitlerinde

¹¹⁰ Rahmeten lil âlemin: "Alemlere rahmet olarak gönderilen" demek olup, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vasıflarındandır.

¹¹¹ Karasaray: (Çağatay Türkçesi) Küçük kervansaray, han.

¹¹² Körnay (görnev): (Çağatay Türkçesi) Herkesin gözüne çarpacak tarzda, görüne görüne; açıktan açığa.

¹¹³ Şadman (Şabdan) Batur: Önde gelen Kırgız devlet adamlarındandır. Zamanında İstanbul'u ziyaret etmiş, Osmanlı hükümeti tarafından üst düzeyde kabul edilmiş ve Hicaz Demiryolu'na yaptığı bağışla büyük katkılarda bulunmuştur.

üzerinden atla, binekle geçme imkanı vermez. Suyun geliş tarafı yüksekçe olduğu için süratli akmasının yanısıra, dip kısımlar da korum¹¹⁴ taşlarıyla doludur. Böyle suların geçmek çok tehlikelidir.

İşte suyun kabardığı böyle günlerden birinde, su kükrercesine akarken, orada sığır gütmekte olan yaşlı bir Kırgız akıntıya kapılmış ve ırmağın ortasında gördüğü büyük bir taşın üstüne can havliyle ancak çıkabilmişti. Etraftaki Kırgız gençlerinden hiçbirisi onu bu öldürücü sudan kurtarmaya cesaret gösteremezken; “Şadman Batur’un elinden gelmeyecek iş yoktur; onda Hızır’ın tilsimi var” diye inanan Kırgızlar, bu dehşet verici haberi ona bildirirler. Bunu işitince, atılmaya hazır bir kaplan gibi oturan Şadman Batur’un morali bozulup rengi değişir ve “Hay aksi! Zaman bize ne işe yaramaz çocuklar vermiş. Getirin tor aygır¹¹⁵ atımı!” diye haykırır. Çocukluk günlerinden beri onun, ağzından bir kere çıkan sözden bir daha geri dönmediğini bilen hadimleri, çaresiz, dediği atı getirmeye mecbur olurlar. Bu arada kendisiyle akrayan bazı büyük adamlar gelip; “Hey Batur! Dilsiz düşmana karşı çıkıp, kahramanlık gösterisinde bulunmak nasıl bir iştir? Hepimiz toplanır, başka bir çaresini bulurduk” demiş ve ne kadar yalvarmışlarsa da, bizimkisi onlara aldırmaksızın atlanarak suyun olduğu yöne doğru harekete geçer. Kendisini bu işten geri döndüremeyen ahali, onun bu hareketini de görünce, ne yapacaklarını bilemez halde korkuya kapılır ve adeta donakalır. Müküş ile Kemal adlı oğullarının anası olan; onun sevdiği, ayrıca halk tarafından da kendisine büyük saygı duyulan karısı Şöke Baybiçe’nin ağlayıp “Ey baturum! Şu işten vazgeçin; sizden rica ediyorum” diye yalvararak kendini atın altına atmasına aldırmayan Şadman Batur, “atake”¹¹⁶ ve “urra” diye nara atarak suyun yukarı kısmına doğru at koşturur. Bu dehşet verici haber yayılınca, dört yandan at koşturarak gelen Kırgızlar, suyun kıyılarında toplanır ve şaşkınlık içinde olup bitenleri seyretmeye başlarlar. Olayı gören kişilerin söylediklerine bakılırsa; böylesine korku verici, böylesine hayati tehlikeye sahip, adeta dilsiz olan böylesine bir düşmanın üzerine yürüdüğü o gün, Şadman Batur’un yine her şeyinden bahadurluğu belli oluyordu ve tavırlarında hiçbir değişiklik olmamıştı. Belki, Peygamberimizin (s.a.v.) Allah’tan, kendisinden korunma dilediği bu gözsüz, dilsiz su belasının¹¹⁷ karşısında bulunduğu farkındaydı ve böyle korkunç, kara bir ejderhanın ağzına düşmüş bir zavallıyı kurtarma gayretinde olduğunu da bildiği için, kendi dilinde “Agur ay; kolday kör”¹¹⁸ diye nara atarak, suyun ortasındaki taşın üstüne bir kurbağaymışçasına yapışan ihtiyarı hedefleyip, epeyce ileriden “Allah” diye atını sürmüştü. Suyun kıyısında olan biteni seyreden kalabalık ahali; dağlar gibi kabaran, köpüren korkunç dalgaların içine beline kadar batmış olduğu halde taştan taşa savrulurken, ağzında “Agur ay” sözüyle ilerlemekte olan Batur

¹¹⁴ Korum taşı: (Çağatay Türkçesiyle) Büyük ebatlı, orantısız şekilli, kaba taş.

¹¹⁵ Tor: Doru (Cins bir at türü).

¹¹⁶ Ateke: (Kırgızca) Özellikle savaş esnasında atılan naralardan biri.

¹¹⁷ Buhari, 14/6297, 6507 de zikredilenlere dayanan ifadedir.

¹¹⁸ Kırgız Türkçesinde “Ey Tanrım; sen kolla” demektir.

Hacı'nın durumunu görünce; "Allah'ım, sen koru" feryatları göklere yükselmişti. Onun ailesine ve evine acıyan pek çok insan, her tarafta "Ağur ay" diyerek inliyordu. Şadman Batur, bu denli ürkütücü, bu denli dehşet verici bir suyun içinde canı gırtlığına gelmiş şekilde taşa yapışarak ve yarı ölü halde yatmakta olan ihtiyarın yanına gelip "Gücün varsa, uzat elini!" diye yüksek sesle bağırdıysa da; bu adam kendinden geçmiş olduğu için elini uzatamaz ve Batur'un elini tutamayaarak, yayından fırlanmış bir ok gibi akmakta olan suyun şiddetiyle akıntıya kapılır gider. Bunu gören bütün ahali, çığlıklar atarak "Artık olan oldu; siz bahadurluğunuzu gereğinden de fazla gösterdiniz. Sizin gibi adamı biz nereden buluruz. Böyle binlerce ihtiyar, sizin bir tırnağımız bile etmez" deyip feryat etmiş olsa da, bizimkisi bunlara hiç aldırmaşızın sudan çıkar; yine "Allah" diye haykırarak ikinci kez suya dalar ve Peygamberimizin (s.a.v.) "Bahadurlar Allah'ın dostlarıdır. Tanrı onların dileklerini geri çevirmez. Her işte sabır ve kararlılık gösteren kişiler, maksatlarına da ulaşırlar"¹¹⁹ dediği gibi, Allah ona da yardım etmiş olmalı ki; az sonra bu yarı ölü ihtiyarı ölümün eşliğinden kurtarıp atının terkesine attığı gibi bu dehşet verici sudan sağ salım çıkar.

Yine bir gün, Şadman Batur ak örkeve¹²⁰ akrabalarıyla birlikte kırmızı içip otururken, uzaktan gelen bağırtıları işitir ve bunun üzerine "Neydi bu?" diye sordduğunda; "Ey batur; halk, suyun kıyısındaki sık çırganaklıkta¹²¹ bir kaplanın yattığını öğrenince, keskin nişancılarıyla birlikte kalabalık bir topluluk buraya geldi ama onu yattığı yerden kaldırıp açıklık yere çıkaramıyorlar" cevabını alır. "Böyle durumlarda kalabalık bir şey yapamaz. Bu işler, her zaman o kalabalığın önünde duran bahadır ve yetenekli bir kişinin elinden gelebilir ancak" diyen Şadman Batur, yortavul¹²² günlerinde giydiği giysilerini giyerek kılıcını takınır ve atına atlar. Böyle hallerde yapmaya karar verdiği işten bir daha geri dönmeyeceği halk tarafından bilindiği için, onu vazgeçirmek için hiç kimse ağzını açmaz. Durum böyle de olsa, onun yeryüzündeki hayvanların en ünlülerinden ve en heybetlilerinden olan, korkunç pençeli, dehşet verici yırtıcı bir kaplanla boğuşacağını düşünerek, aynı zamanda çok keskin bir nişancı olan kardeşi Mamut, ona can yoldaşı olur. Böylece, olup biteni seyretmek için arkasından gelen insanlarla birlikte kalabalığın etrafını çevirdiği çırganaklığa yaklaşan Şadman Batur; "Hey canavar! Sen hayvanların kaplanıysan; ben de insanların arslanıyım!" diyerek parıldayan kılıcı elinde yalın kılıç kaplanın üstüne atılır. Baturun hücumuna karşı koyamayan kaplan, yattığı yerden kalkarak kaçmaya çalışırken, kardeşinin attığı kurşunla ağır bir şekilde yaralanır. Bunu görünce "Hey; düşman artık yaralandı. Yaralanan düşmanı kadınlar bile yener" diyen Şadman Batur evine döner.

Üçüncü bir olay da, hac yolculuğuna çıktığında yolda Emir Timur'un mezarını ziyaret etmek amacıyla Semerkant'a uğradığı zaman gerçekleşmiş. Emir Ti-

¹¹⁹ Buhari, 11/5041 de zikredilene göre; Muslim, Birr, 138 (Arapça nüsha).

¹²⁰ Örkev (örgev): Büyük ebatlı göçer çadırı.

¹²¹ Çırganak: Çalığıllardan dikenli bir bitki türü. Meyvesine özellikle sülünler düşkündür.

¹²² Yortavul: (Çağatay Türkçesi) Sefer, savaş yolculuğu, yolculuk.

mur'un kabrine girdiğinde bakar ki, seyahat için buraya gelen Rus subaylarından biri Timur Sultan'ın kabrine ayağını dayamış, bir şeyler yazıyor. Bunu görünce, manzara yığıtlığına dokunan Şadman Batur; "Hay bütün kesilgir cünbaş, er kadirin bilbegen, tart ayağındı!"¹²³ diye haykırır. Rus subay ise korkudan yerinden adeta sıçrar ve özür diler.

İnsanı hayran bırakan böyle olaylar, bu bahadırın çocukluk günlerinden beri bütün hayatında pek çok kez şahit olunan olaylardır. Bu kişinin bahadırlığı, cömertliği hakkında bırakın başkalarını, kendi gördüklerimi ve bildiklerimi yine ben yazacak olsam; kendi başına bir kitapçık olacaktır.

Böyle insanların iyilikleri tarihe gömülüp gitmesin, Türk Ulusu'nun Huda'nın hoşuna giden bahadırlığı gelecek nesillerimize de örnek olsun diye, böyle bazı noktaları bu kitapta anlatmaya çalışıyorum.

*Tilim, Türk halkıge köp aferin kıl,
Ne yanglığ mabtasang azdır, anık bil.*

*Yaraş çağıda mehmandek otrğay,
Uruş künleride arslandek atılğay.*¹²⁴

Ancak Peygamberimizin (s.a.v.) dedikleri gibi; her insanın kendi çağını iyi anlaması gerekmektedir. At koşturan, mızrak tutup düşman basan atalarımız, üstlerine yüklenen dini ve milli vazifeleri kendi zamanlarına yaraşır şekilde yaptıkları için, vatanlarını istilacılardan korumuş ve hakimiyetlerini kaybetmemişlerdi.

Komünist rejimin çarlıktan farkı

Son üç yüz yıllık bir tarihten beri, cehalet ve hurafe balçığına batarak bilgisizlik, anlayışsızlık belasıyla kıvranıyor olmamızın bir neticesi olarak; işgalci Rusların vatanımızı zorla ve silah gücüyle istila etmesinin, hür irademizi elimizden çekip almasının üzerinden tamtamına yüz yıl geçmiştir.

Vatanımızı ilk istila eden uğursuz ayaklı Çar hükümeti, elli yıllık devrinde Türkistan halkını bütünüyle karanlıkta, eğitim ve öğretimden bütünüyle uzakta tutmuş olsa da, ülkemize bu yüzüzler gibi, sayısız Rus'u göç ettirip getirtmemişti. Yerli halkın iradesi kendisinde, vatanı elinde olup; dini merasimleri, mektepleri, medreseleri ve toplumsal açıdan her türlü faaliyetleri yine kendi yetkisindeydi.

Ne zaman halkın gamını dindireceklerini iddia eden yalancı, düzenbaz, koltuk meraklısı, makam sevdalısı komünistler; silah gücünü ve önünü arkasını, faydasını ziyasını birbirinden ayıramayan, akılsız, vicdansız, karakörnav¹²⁵ cahilleri kullanarak hakimiyetlerini ilan ettiler; işte o zaman bütün her şeyi değiştirmeye

¹²³ Kırgız Türkçesiyle "Hay bacağıın kınılsın (kesilsin). Başı yünlü, erin kadrini bilmeyen herif; çek ayağını" demektir.

¹²⁴ (Ey) dilim, Türk halkını çok methet. Ne kadar övsen de azdır, (bunu) iyi bil. (Türkler ki) barış çağında misafir gibi oturur; savaş günlerinde arslan gibi atılır.

¹²⁵ Karakörnav: (Çagatay Türkçesi) Körü körüne birilerini taklit eden, taklitçi.

başladılar. Öyle ki; bunların hakimiyetleri dinsizlik, tanrısızlık temeline kurulduğu için; ilk günden başlayarak bütün din işlerini, şeriat hükümlerini kaldırarak; mektep medreselerden, mescit ve tekkelerden tahrip etmediklerini çayhane veya oyunhane gibi kendilerine uygun mekanlara dönüştürdüler.

Malumdur ki; yeryüzündeki insanlar dünya yaratıldığından beri, kendi iradeleince çalışmışlar, diledikleri yerlerde yine kendi iradeleriyle yaşamışlardır. Çünkü insan, yaratılışı itibariyle kendi iradesine, kendi erkine sahip olarak doğar ve hayvanlardan da bu yönüyle ayrılır.

Tarih içinde hiçbir zaman, hiçbir memlekette, hiç kimsenin hayaline insanları öz iradesinden ve hürriyetinden ayırarak, dilsiz hayvanlar gibi zorla çalıştırma fikri gelmemiştir. Oysa bu hayali ideolojiyi sırtlanan hayalperest komünistler, böylesine bir rezilliği silah gücüyle hayata geçirdiler ve elli yıldan beri bütün halk çok çektirdiler.

126

Kaygılık tünler özerde tang atar kün barmikin?

*Biz kamaldık bu temir korğan içide ingrenib,
Bu zulm korğan kapusun sındırar kün barmikin?*

*Barça alem yolları açık erür, bizge yapıq,
Ey Huda, hac yolu bizlerge açık kün barmikin?*

*Barça alem ebli öz maksatlarını tapdılar,
Özbekistan halkıge bu iş bolar kün barmikin?*

*Ruslar basdı vatannı, kapladı seldek kelib,
Bu felaketden Hodayâ, kutular kün barmikin?*

*Sagunı, derding ezildi bu vatannıng derdide,
Kim bilür, bu derdime derman tapar kün barmikin?¹²⁷*

Kağıt üstünde on beş egemen cumhuriyetin hükümeti olarak yazıyor olsa da, bu cumhuriyetlerin hiçbirinin kıl kadar dahi özgürlüğü yoktur. Bu memleketlerin hayati işleri bütünüyle Moskova'ya bağlı olduğundan, irili ufaklı ne kadar iş varsa, hiçbirini Moskova'nın buyruğunu almadan yapamazlar. Özellikle Özbekistan [Sovyet] Cumhuriyeti, başka cumhuriyetlere nispeten, her konuda en aşağılık duruma düştüğü için; dini, milli, şahsi, hatta insani haklarından da tamamıyla mahrumdur. Öz insanımıza "Halk düşmanı" şeklindeki palavra yaftayı takmak suretiyle 1936-1937 yılında milletin binlerce aydınını yok ettikleri, vatanın siyasetten

¹²⁶ Kitabın elyazma orijinalinde bu mısra eksiktir.

¹²⁷ (...) Kaygılı günler geçince, tanın atacağı günler var mıdır? Biz bu demir kalenin içine inleyerek hapsedildik. Bu zulüm kalesinin kapısının kırılacağı gün var mıdır? Alemin bütün yolları (herkese) açık (olmasına rağmen), bize kapalıdır. Ey Allah'ım, hac yolunun bizlere de açık olacağı gün var mıdır? Bütün insanlık alemi, maksadına ulaştı. Özbekistan halkının da amacına erişeceği gün var mıdır? Ruslar bastı vatani; (etrafi) kapladılar sel gibi gelerek. Allah'ım bu felaketten kurtulacağımız bir gün var mıdır? (Ey) Saguni; derdin bu vatanın derdiyle bir oldu. Kim bilir, bu derdime derman bulacağım gün var mıdır?

anlayan gençlerinin başlarını aldıkları günlerden itibaren, Moskova ne dese “baş üstüne” diyen, halkını tanımaz ve sevmezken Moskova’yı el üstünde tutan, vicdansız pislikleri kukla Özbekistan hükümetinin başına tayin ederek, bunlar vasıtasıyla maksatlarını gerçekleştirmeye başladılar. Üstüne üstlük, 1966 yılının 26 Nisanında Taşkent şehrinde gerçekleşen depremi bahane ederek, sözde evleri yıkılan Özbeklere yardım etmek amacıyla bütün cumhuriyetlerden buraya insan çağırıldılar. Hakikatte depremden zarar gören binaların çoğu Yeni Şehir’deydi.¹²⁸ Müslümanların çoğu bu afetten sağ salım kurtuldular. Durum bu da olsa, bunu şıltav¹²⁹ ederek binlerce Özbek’i mecburi göçe tabi tuttular ve şehir dışına sürdüler. Özellikle, Taşkent’in en tarihi yeri kabul edilen Şeyh Havend-i Tâhur¹³⁰ Mahallesi¹³¹ bütünüyle mahvedildi ve geri ondan hiçbir eser kalmadı. Şehir dışına çıkarılan bu zavallıları, Kurbağaabat denilen bozkıra götürüp, orada öylece bıraktılar. Bunlara evlerini yıkarak, tekrar yapabilmeleri için yeterince maddi yardımda bulunulmadı. Bu biçareler, küçücük çocuklarıyla birlikte bugün bile sıkıntı çekmektedirler. Yirminci asırda yaşayıp, kendi vatanlarında yine kendileri parya oldular...

İstilacıların ilk guruğu olan Çar hükümetinin elli yıllık hükümranlılığının sonunda, kafır kafırlığını edip bazı değişiklikler yapmaya başlamış ise de; o güne kadar halkın dini, milliyeti ve özellikle de dili üzerinde bir değişikliğe gidilmemişti. Bugün, bu dinsiz komünistlerin elli yıllık devirleri de öncekilere eklendiğinde, istilacı Rusların ülkemize gelmelerinin üzerinden yüz yıl geçmiş oluyor. Bunların pratikteki maksatları, bütün dünyaya dinsizliği yaymak, kendi çirkin ve kokuşmuş sistemlerini yerleştirmek olduğu için; bütün işleri bozuk siyasetlerine göre tatbik etmeyi ve her şeyin komünistlerin yönetimi altında olmasını mecburi surette şart kılmışlardı. Bunun neticesinde, bunlar her işe müdahale ettiklerinden dolayı, ayıklara esriklerin, akıllılara delilerin rehberlik etmesi gibi bir durum ortaya çıkmış, bütün memlekette bu çatlakların karışmadıkları iş kalmamıştı. Halkın kendi tercihihine göre geçim temin etme hakkı bulunmadığı için; insanlar, alın terleri ve helal emekleriyle elde ettikleri tarım ürünlerinin yüzde birine bile sahip olamamaktadırlar. Gıda mamullerini ve yiyecek içecek erzakı kendi ambarlarında saklamak ve halka ancak diledikleri ölçüde ara sıra dağıtmak, komünistlerin değişmez kanunlarıdır. Eğer üç gün gıda dağıtımını durduracak olurlarsa, halkın başına kıyametlerin kopacağı ve daha o günden büyük bir açlığın başlayacağı çok bellidir. İşte durum budur ve tarihte ışıklar saçarak arzı endam eden, dillere destan olan biz Türkistan Ulusu, biz Turan Müslümanları; bugün yalnızca dini haklarımızı değil, insanlık haklarımızı dahi yitirmiş bir durumda, yok olmak üzereyiz.

¹²⁸ Yeni Şehir: Taşkent şehrinin sadece Rusların yaşamaları amacıyla, Çarlık Rusyası hükümeti döneminde kurulan kısmı.

¹²⁹ Şıltav: (Çağatay Türkçesi) Gerçekle alakası olmayan, mahsus büyütülen bahane.

¹³⁰ Şeyh Havend-i Tâhur: XIV. asırda yaşamış ünlü mutasavvıf; tanınmış dini lider olup, Hoca Ahrar Veli’nin ceddidir.

¹³¹ Şeyh Havend-i Tâhur Mahallesi: Eski Taşkent’in dört semtinden biridir. XIX. asırda bu semtte 3 kapı, 48 mahalle, 70 mescit ve 3 medrese vardı.

Gelecekte bizim için gerçekleşebilecek en korkunç durum ise, saçma bahaneler arkasında on binlerle, yüz binlerle, adeta bir sel gibi gelmekte olan istilacıların vatanımızda tamamen yerleşmeleridir. Bazı milli histen yoksun insanlarımızın, gözlerimizin önünde asimle olmakta olduğunu açıkça görebiliyoruz. Özbekistan hükümetinin önde gelen makamlarında bulunan kişiler, kızlarını sürekli olarak Ruslara verip, oğullarını yine Ruslarla evlendiriyorlar. Böyle olunca, bu evliliklerden doğan çocukların da hangi milletten olacakları çok açıktır. Bu Rus hayranları, öz evlatları konusunda bile en büyük cinayeti işleyen adamlardır. Tarih kitaplarından okuduklarımıza göre; istilacılar bu gibi makam düşkünü hainleri daima en yüksek verimle kullanmışlardır. Günümüzde Çin hükümeti de, enternasyonalizm maskesi altında, Seyfeddin Azizî ve Burhan [Şehidî]¹³² gibi vicdan yoksunlarını kullanmaktadır.

Kurtuluşun yolu

Bu beladan kurtulma çarelerini aramak, her vatan evladının en mukaddes vazifesidir. Bunun için bizlerin, dini ve milli hislerimizi muhafaza etmenin yanı sıra, birlik ve beraberliğimizi de güçlendirerek, ilk evvela ilim silahını ele geçirmemiz gerektir.

Havadan başka; ateş ile su da dahil olmak üzere, insan hayatı için gerekli olan her şeyi, üzerinden kilitlemek suretiyle, kendi ambarlarına sakladılar. Ademoğullarının yarattığı bin türlü sanat eseri, her makamda söylediği beyt-ü gazelleri¹³³ bile; günü gelir, bir parça ekmek önünde baş eğmeye mecbur olur. Bundan yüzlerce yıl önce “Öldürmeden alır canını; boğazlamadan içer kanını; ölçerek verir nanını (ekmeğini)” diyen Kazak şairinin¹³⁴ sözüne, bugün tam anlamıyla biz maruz olduk. Dinsizlik yüzünden hırsızlık, edepsizlik, ahlaksızlık, karşılıklı hürmetsizlik ve vicdansızlık çoğaldı. Bugünün medeniyet anlayışındaki “Diyanet ile terakkiyat birlikte yaşayamaz” şeklindeki hatalı fikir; akli başında olanlar arasında değil, bütün cihanda ahmaklar arasında yayılmıştır. Doğrusu, bugünün terakkiyatının İslam dininin temellerine oturtulması halinde, bunun insanlar için en faydalı medeniyet haline geleceğine şüphe yoktur. İnsanlık alemindeki bütün haklar, yine bütün halkın namına, özellikle de hükümet dairelerinde kanun tarafından korunacak olursa, işte ancak o zaman medeniyet-i fazile¹³⁵ sağlanmış olur.

Bugünlerde üstümüzde hükümran olan dinsiz medeniyetine fasıka (yoldan çıkmış, sapkın) medeniyeti denir. Böyle bir medeniyet, insanları ahlaki ve manevi

¹³² Seyfeddin Azizî ve Burhan Şehidî: Çin’in Doğu Türkistan’ı ilhakından sonra, Uygur Özerk Bölgesinin kukla hükümet liderleri olarak, istilacılara hizmet eden yerli komünistlerdir. Her ikisi de Rusya’da yetiştirilmişlerdir.

¹³³ Beyt-ü gazel: (Türlü-türlü) şiirler, beyit ve gazeller.

¹³⁴ XV. sırada yaşamış olan ünlü Kazak halk ozanı ve düşünürü Asan Kaygı kast edilmektedir.

¹³⁵ Kitabın baş kısımlarında fazile ve fasıka medeniyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

faziletlerden bütünüyle ayırır. Komünistlerin baskıcı yönetimi altında yaşayan bütün insanlar, insan haklarından bütünüyle mahrum olup; biz bunların hayvanlar gibi tercih hakları olmaksızın çalışmakta olduklarına şahit oluyoruz. Bugünkü günde, hangi yol ile olursa olsun, bilimin günden güne gelişmekte olduğu açıktır. İnsanın gönlüne, bu sayede insanlık aleminin komünizm afetinden kurtulacağı günün geleceği gibi bir ümit de gelmiyor değil. Lakin, merkezdeki kadrolardan tutun, alt tabakadakilere kadar bütün faaliyetlerin yönetimini ellerinde bulunduran hükümet memurları, bencil ve vicdansız kişiler olduğundan, bu ümidin gerçekleşmesi de mümkün değildir. Çünkü, bilime aklın ışığı rehberlik etmezse, onu herkes ancak kendi kabiliyeti ölçüsünde kullanabilir. Bunun için, kötülerin biliminden, şimdi olduğu gibi, sürekli tarzda kötülükten başka netice çıkmayacaktır.

Bunun bir başka sebebi de; işlerin başında olanların çoğunluğunu teşkil eden iki çeşit zümredir. Bunlardan birinci; bir kör gibi ancak kılavuzunu takip eden ve kızıl kimlikten¹³⁶ başka inandığı hiçbir şey bulunmayan makam sevdalısı komünistlerdir. İkinci zümrenin mensupları ise, çağdaş uygarlık sahasındaki bilimlere yeterli derecede vakıf oldukları ve halka bilim yoluyla faydalı olma seviyesine ulaşmış buldukları halde, kendi menfaatleri için her şeyi feda edebilen adamlardır. Özellikle ekonomi ile ilgili makamları işgal edenlerin çoğu, işte böyle vicdansızlardır.

Durum böyle olunca, ilim ve marifet geliştikçe fikirlerin de değişeceğini, sistemin içten içe düzeleceğini beklemek de, ütöpik bir ümitten başka bir şey olmamaktadır.

Peygamberimiz Muhammet'ten (s.a.v.) şöyle bir hadis rivayet edilir: Ona "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sorduklarında, "Yönetim kötü adamların eline geçtiğinde kopacaktır. Ümmetim benim gösterdiğim aydınlık, ışıklı ve doğru yoldan çıktığında, başına öyle fitneler gelecektir ki; o zamanın en bilge alimleri bile buna bir çare bulamayarak şaşkınlık içinde kalacaklar"¹³⁷ cevabını vermişlerdir.

Bundan bin üç yüz yıl kadar önce verilen bu habere, bugün kendi gözümüzle şahit oluyoruz. Kuran ne demişse, Resulullah (s.a.v.) ne söylemişse, tamamen hak ve doğru olduğuna hiçbir şüphemiz yoktur. Bu konuda gönüllerine şüphe gelenler ise, söylenenlerin doğru çıktığını kendi gözleriyle gördüklerinde elbette inacaklardır.

İnsanın yaratılmasından beri yeryüzünde meydana gelen çeşit çeşit bela ve afetten yalnız tarih kitaplarında değil; Tanrı tarafından peygamberler vasıtasıyla bize ulaştırılan Tevrat, İncil, Kuran gibi ilahi kitaplarda da bahsedilmiştir. Ancak bu dünyanın ahali, yaşadığı bunca bela ve musibete rağmen, bugünlerde bizlerin tepesine binen bu dinsizlik belasını görmemişti. Başkalarıyla karşılaştırıldığında, bu beladan en ağır zararı biz Turan-Türkistan Müslümanları aldık. Çünkü,

¹³⁶ Kızıl kimlik: Komünist Parti'ye üye olanların taşıdığı kimlik kartı. Bu sistemde adam akıllı bir kariyere sahip olabilmek için, insanların Komünist Parti üyesi olması da şarttı.

¹³⁷ Buhari, 15/7146 ye göre.

istilacı Ruslar yurdumuza o uğursuz ayaklarını ilk bastıkları günden başlayarak devletimizden ayrılmış da olsak; milli, dini ve vatani haklarımız henüz kendi elimizdeydi. Ne zaman idare bu medeni (!) vahşilerin eline geçtiyse; işte o zamandan itibaren demin belirttiğimiz haklarımızdan olmamızın yanı sıra, insan haklarımızı ve egemenliğimizi de tamamen kaybettik. Peki, niye düştük bu duruma? Kuran'ın anlattıklarına göre; kullara verilen nimetlerin elden çıkmasına, yine kulların kendileri sebep olurlar. Huda, verdiği nimetleri hiçbir zaman geri almaz. Verilen bir şeyi geri almayı Allah kendisi kullarına yasak kılıp, onlara bu işi layık görmezken; kendisine nasıl görsün? Huda Kuran'da: "Andolsun, şükrederseniz elbette size daha fazla veririm ve eğer nankörlük ederseniz azabım pek çetindir"¹³⁸ demiştir.

Vatanımızı, dinimizi düşmanlardan korumak; Kuran'ın emrine göre, bütün Müslümanlara farzdır. Çünkü, Huda'mız Kuran'ında "Onlara (düşmanlara) karşı, gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın"¹³⁹ demektedir.

Resulullah zamanındaki Müslümanlara o devrin silahlarını hazırlamak farz kılınmıştı. Bizlere ise, öz vatanımızı özgürlüğe kavuşturmak ve onu korumak için en ileri silahları, en üstün donanımları kullanmak; teknolojiyi öğrenmek farzdır. Eğer bunu yapmayacak olursak, Allah'ın emrini de anlamamış oluruz. Vatanımızı korumak, tekrar kendi devletimizi kurmak için her devrin kendisine yaraşır bütün sebeplerini yerine getirmeyi, Kuran'da Allah tarafından verilen bir emir olarak bilmemiz gerekir.

Bazı cahillerin söyledikleri gibi Kuran'da "Bu dünya kafirlerindir; ahiret ise sizlerin" değil; "İslam herkesi yener ve hiç kimseye yenilmez. Herkesin üstünde olur da, kimsenin altına düşmez. Her iki dünyanın iyiliğini de Allah'tan isteyiniz"¹⁴⁰ denmiştir. Ayrıca Kuran, bunları sağlamanın yollarını da göstermiş; bütün sebepleri tam anlamıyla yerine getirmeyi buyurmuştur.

Huda'nın ve Peygamberin sözlerine hiç şüphe yoktur. Yine başımıza neler neler gelmişse, ne acılar görmüşsek; bizim de bunlardan ibret alarak geleceğimizi düzeltmekten başka çaremiz yoktur.

Hicret yolculuğumuzun durdurulması

Yine asıl konumuza dönelim. Yukarıda belirtildiği gibi, Şadman Batur'un kışlağı olan "Kıçık Kemin"e geldiğimizde bizi, beklemekte olan Kırgızlar karşıladılar. Yayladan dönen kalabalıkların arasından geçerek gece boyu yürümek suretiyle, seher vaktine yavuk¹⁴¹ bir yerde durduk. Biraz uyuyup dinlendikten sonra oradan da ayrıldık ve gün boyu yürümемizin ardından, sonunda öğle vakti yol arkadaş-

¹³⁸ İbrahim suresi, 7. ayet.

¹³⁹ Enfal suresi, 60. ayet.

¹⁴⁰ Bu mana, Bakara suresinin 201. ayetinden çıkarılmaktadır.

¹⁴¹ Yavuk: (Çagatay Türkçesi) Yakın.

larımızdan bir Kırgız'ın sık çam ağaçları arasına dikilmiş çadır evine geldik. Bu kişi, bizi beklemekte olan yolculuk başkanlarımızdan Nazarkul adındaki bir kişiymiş. Bizim bu yerde konaklamamızı sağladıktan sonra, arkada kalan diğer çadır evlerin gece koruculuğunu yapmak ve bunları da göçürüp geri gelmek üzere üç dört genci de yanına alarak gitti. Ertesi gün güneşin yükseldiği bir andı ki; yüz kadar atlı Kırgız, çoluk çocukları ile hafif yüklerini yanlarına almış; ama, diğer bütün hayvanlarını ve dikili çadır evlerini bırakmış bir halde, yalnızca uyurlarıyla¹⁴² yulkılarını¹⁴³ önlerine katarak geliverdi. Heybeleri Çin topraklarında para edebilecek nesnelere doldurulmuştu. Bunların çoğunluğu, çoluk çocuktan ve kadınlardan, kızlardan oluşuyordu. Her neyse; sefer sünnetine uyarak Nazarkul'u yolculuğumuzun başkanlığına, kendim başta olmak üzere altı kişiyi de ona yardımcı olarak seçtikten sonra, önümüze ve arkamıza keskin nişancı gençlerden kolcular yerleştirip yola düştük. Yanımızda iki beşpatlar, üç dört berdanka ve geriye kalanları da av tüfeği olmak üzere, yirmiden fazla silahımız vardı. Böylece Kök Uyrak ırmağının kıyılarından devam etmek ve yolculuk sırasında üç defa mola vermek suretiyle, Çuy ırmağının başındaki Aksu ve Çelek denilen iki dağ geçidinin kavşak noktasına ulaştık. Yolculuk ettiğimiz bu bölge; bizi yolu olmayan, kurdun bile gezmediği, dağlık taşlık yerlerden geçmeye mecbur ettiğinden; bize dağlarda yolculuk yapma konusunda tecrübeli, gözü pek ve yetişkin bir yolbaşçı¹⁴⁴ gerekiyordu. Bahtımız kapalıymış ki; anlaştığımız kılavuz (yolbaşçı) bir türlü gelmedi.

Yolda giderken, gözümüze bizimle kaçan Kırgızların avlularında yatan koyunları, sahihsiz kalmış hayvanları, dikildiği gibi yerinde duran çadır evleri, saçılıp savrulmuş yorganları döşekleri ve alet edevatları ilişti. Komünistlerin zulmünün insan hayatını ne denli mahvettiğini gördüğümüzde, gönlümüz alt üst oldu ve göz yaşlarımızı sile sile bitiremedik.

Bizim kaçtığımız haberi halk içinde yayılınca, bizi ele geçirmek için önümüze sınır muhafızları konuşlandırılmış olup, arkamızdan da silahlı Kırgız komünist birliklerini yollamışlardı. Biz kaçınlar ise, üç gün ırmağın kıyılarından devam ederek Aksu geçidine geldiğimiz zaman; uzaktan, ardımızdan gönderilen Kırgız komünistlerinin karaltıları göründü. Aramızda bazı çatışmalar oldu ve bu geceyi tetikte geçirdik. Yattığımız yer, büyük dağlara dayanmış bir mevkiye olup; sağ kolumuz Aksu, sol kolumuz ise Çelek geçidiydi. Ancak, yanımızda daha önce bu geçitleri aşmış ve yolları görmüş bir kılavuzumuz olmadığı için, hangi yola gireceğimize karar veremeyerek iki arada kaldığımız yetmiyormuş gibi, arkamızdan gelen ve önümüzde bekleyen kuvvetler tarafından kuşatılmıştık. Karşısına iki yol çıkıp da, hangisine gireceğini bilemeyen kişi; sağ koldan yürüsün, diyen Resulullah'ın bu sözlerini hatırlattıysam da, başka sebeplerden dolayı o tarafa yürümek mümkün olmadı. Sonunda, sol koldaki Çelek geçidini aşarak Kazak top-

¹⁴² Uyur: (Çagatay Türkçesi) Bir aygırlı kısrağ sürüsü.

¹⁴³ Yılkı: (Çagatay Türkçesi) At sürüsü.

¹⁴⁴ Yolbaşçı: (Çagatay Türkçesi) Yol gösterici kimse; kılavuz, önder.

raklarına inebilirsek, bunlardan kurtulabileceğimizi düşündük ve o taraftaki yola girme kararı aldık. Ertesi sabah, bir nehir suyunun kendisini delmek suretiyle altından dışarı çıktığı büyük bir dağ belinin¹⁴⁵ üstüne çıkıp, buraya silahlı Kırgız gençlerinden üç dört tanesini yerleştirdik. Geriye kalan çoğunluğumuz ise, bütün yüklerimizle birlikte beli aşıp, tek toynaklı geyiklerin izini takip ederek, başı bulutlara değen dört dağın arasındaki suyuyla meşhur Çukursuv, Kök Köl denen yöreye indik. Buradan da geçerek, etrafında mavi buzlardan ve ak karlardan başka hiçbir şeyin görünmediği, başı ve sonu bulutlarla çevreli Çelek geçidinin alt kısmına ulaştık. Güzün o soğuk havasında şiddetli kar yağışı adeta kıvılcımlar saçıyor. Karın içinde yer yer karşılaşılan kara taşlar arasından tek tük başını çıkarmış duran bir tür bitkiden başka odun bulunmayan böylesine zorlu bir yerde, Kırgız kadınlarının yemek hazırlama konusundaki becerileri beni hayrette bıraktı.

Peygamberimizin (s.a.v.) “Herkes bir şeye yatkın olarak yaratıldığından, o şey o kimseye kolay gelir. Her işi ehline teslim edin ki, işiniz kolaylaşsın”¹⁴⁶ şeklindeki hikmetli beyanlarının sırrını o zaman anlamıştım. Kendi dostlarımızdan özellikle Abiş ve Haydaralı’nın karıları Ayşe ve Aykan’ın, böylesine ağır yollarda, meşakkatli seferlerde bana gösterdikleri hürmeti, yaptıkları hizmetleri hatırlayarak, onlara hayatta olduğum müddetçe teşekkürlerimi sunacak, dualar edeceğim. Allah onlara rahmet eylesin; yerleri cennet olsun.

Her neyse; o gece karlar, buzlar arasında, kara taşlar üstünde sabahı ettik. Ertesi sabah, aynanın üstüne düşen bir ışıltı misali karlar buzlar üstünde parıltıdan güneş, yükseldi. Yolları bilen, izlerden anlayan bir yolbaşçımız olmayınca başka ne yapalım; çocuklar ve kadınlar dışında biz bütün erkekler, atlarımıza atlayıp dağa tırmandık. Bin bir güçlükte dağın tepesine çıkınca baktık ki, dağın buradan tahminen üç çakırım çekecek teskeyini¹⁴⁷ karlar kaplamıştı. İşte bu yerde, yaya ve atlı yüz kişiyle birlikte, bizden önce bu yolla kaçan insanlar bir yol açmış iseler onların izini takip ederek burayı geçerez ümidiyle o gün sabahtan akşama kadar yol arayıp, iz güttük. Ancak bahtımız yoktu ve bir toynak veya bir ayak izinin belirtisini dahi bulamayınca; gece soğuşunda borana, tipiye yakalanmayalım diyerek çaresizlikle geriye döndük. Huda’ya şükür ki, Kök Köl beline üç dört silahlı gözcü yerleştirerek buraya gelmiştik. Yoksa, arkamızdan gelenler izimize düşüp, bize baskın yapacaklarmış. İzimizden gelen bu adamlar belin üstüne çıktıklarında, bizim gözcülerimizden karşılık görüp geri dönmüşlerdi. Böylece iki gün boyu buzlu dağlar arasında yol bulamadan boşu boşuna dolaştıktan sonra, geriye doğru döndük. Atlarımız, bineklerimiz yorulup, kendimiz de büyük güçlükler çektiğimizden dolayı, belin alt tarafında bir iki gün erü kıldık ve bu arada iki kişiyi de bir saha araştırması yapıp gelmeleri için Aksu geçidi yönüne gönderdik.

Giden adamlarımız ikinci günü bu yolun güvenli olduğu haberini getirince, sözü edilen yol iki günlük bir uzaklıkta da olsa, başka çaresi olmadığından buraya

¹⁴⁵ Bel: (Çağatay Türkçesi) Dağ sırtlarında geçit veren çukur yer.

¹⁴⁶ Buhari, 14/6418-6420.

¹⁴⁷ Teskey: (Çağatay Türkçesi) Güneşin aksi istikametindeki cephe.

yönelmeye mecbur olduk. Halk yayladan göçmüş; yollar bomboştu. Açık bir hava vardı; ne soğuk ne de sıcaktı. Esenlikle Aksu geçidini aştık ve harika bir yaylaya indik. Buraya gelince, etrafımda adeta kırk daire çizerek dört bir yana göz attığımda, geçmişin özgür acununda¹⁴⁸ yaşamış orazlı¹⁴⁹ Oğuz boyunun, Edikut elinin, o dağ senin bu dağ benim, o çay senin bu çay benim diyerek kendilerine yer beğenmek suretiyle göçler düzenledikleri aklıma düşüp, hayal denizine battım. Oldukça geniş sabalarda¹⁵⁰ köpürtülmüş kımızlarını kızıl kökarlardan¹⁵¹ döküp içtikleri, koyun ve kuzu etinden bıktıklarında taylor keserek yedikleri günler gözümün önünde canlandı ve kendimden geçtim. Birazcık da olsa özgürlüğümüze kavuştugumuzdan, yorgunluk atmak için bu yerde erü kılıp iki gün durduktan sonra, Tay Savrun ve Bay Savrun denilen yaylalardaki halk henüz göç etmediğinden dolayı, buradan gecenin karanlığında geçmek suretiyle Cıla Karagay geçidinin alt kısmında bulunan sık çamlığın içine girip, burada konakladık.

Bizim üzerinden yürüdüğümüz bu yerler, Türkistan'ın beşiği, Oğuz Han [yurdunun] merkezi olarak bilinen Issık Köl bölgesinin kuzey yönündeki Tiyanşan Dağlarının devamıydı. Bizim buraya gelişimizin öncesinde yağmaya başlayan kar ve yağmur, gece boyu durmaksızın yağmaya devam etmişse de, her bir çam ağacı birer Kırgız otağı gibi büyük olduğundan, dibinde oturan gezgin konuklarını karın ve yağmurun hücumundan öz ailesiymiş gibi sakınıyordu. Ertesi gün hava açılıp da güneş yükseldiğinde, buradan ayrılarak kuzey yönüne doğru dağlar, taşlar aşıp yokuşlar tırmandık ve başı görünmeyecek kadar dumanla örtülü büyük bir dağın eteklerine ulaştık. Bu yere geldiğimizde hava bozulup, kar lapa lapa yağmaya başladı ve ilerlemekte olduğumuz biricik yol da kapanınca, nereye gideceğimizi bilemez halde olduğumuz yerde kalakaldık. Kırgız gençleri, yaya olarak dağın eteklerine tırmanıp yol aramaya giriştiler. Kar gittikçe şiddetlenip görüşü engelleyen beyaz bir toz perdesi haline geldiğinden, yol arayan gençlerimiz birbirlerini göremez duruma düştüler. Üstüne üstlük, yalnızayak yol üzerinde uzun uzadıya beklediğimizden dolayı atlarımızın beli ağrımış ve onlar da yatmaya başlamışlardı. Baktık ki, gün öğlen vaktini geçiyor. Eğer geceyi buralarda geçirecek olursak, kendimiz ve atlarımız için büyük zorlukların doğacağını düşünerek, her ne kadar yolculuktan geriye dönmek iyi sayılmazsa da, başka çaresini de bulamayınca çarnaçar geri dönmeye mecbur olduk. Geldiğimiz yoldan geri dönmek suretiyle, kar boran içinde altı saate yakın yol yürümümüzün ardından; gün batıp da karanlık bastırdıktan sonra, müthiş bir yorgunlukla sabahleyin ayrıldığımız sık çamlığın içine güç bela girerek selamete erdik.

Daha önce görmediğimiz bunun gibi bir dağ geçidinin yollarını aşabilmek için, gerçekten de tecrübeli bir yolbaşçı lazımdı. Böyle bir adamı bulup getirmesi için, buranın yerli ahaliyle alakası bulunan bir kişiyi akşama doğru onlara yol-

¹⁴⁸ Acun: Dünya, alem.

¹⁴⁹ Orazlı: (Çağatay Türkçesi) Kutlu.

¹⁵⁰ Saba (soba): 40-50 litre kapasiteli kımız tulumu.

¹⁵¹ Kökar: 5-10 litre kapasiteli, desenli deri kap.

ladık. Ertesi gün hava açılmış ve ayna gibi görünen güneş, bulutlara değen büyük kar dağlarını ışıldatarak yükselmişti. Tam bu sırada kılavuz da geldiği için, hepimiz sevinç içinde onun arkasına takılarak yola düştük. Bizi dün takılıp kaldığımız yerlerden geçiren, atın dizine kadar gelen karın içinde korum taşlarının arasından dikkatle yürümek suretiyle yol bulan ve yaşlı bir Kırgız olan yolbaşçımıza tebrikler ettik; onu pek alkışladık.

Böylelikle, Cıla Karagay geçidindeki karlı dağları sağ salım aşıp, öbür tarafa; yani Çelek ve Talgar yaylalarına indik ve burada iki gün erü kıldık. Bu yere geldiğimizde ünlü kılavuzlardan Kırgız Korçı Batur'un kaçkınlara yardım etmek için Gulca'dan çıkarak, önümüzde iki günlük mesafede bulunan ve Kodorgu adı verilen mevkiye geldiği haberini işittik. "Karakol şehrindeki muhafızlar haber almadan sınırı geçmemiz gerek. Gecikmek çok tehlikeli olur. Tez vakitte onları buraya yetiştirin" diyerek iki silahlı delikanlıyı bize göndermişti. Bize yolda katılan Kırgız yoldaşlarımız arkadan gelmekte olduğundan, onları beklemek için burada iki gün durmaya mecbur olduk. Bunun için Korçı Batur'dan biz gelene kadar beklemesini rica edip, hediye olarak kendisine semiz bir kısrak yolladık. Bu iki delikanlı, bizi Kodorgu Dağı'nın çamlıklı belinde beklemek üzere sıkı sıkıya sözler verdikten sonra, kısağı da yedeklerine alarak bizlerle vedalaştı ve geri döndü. Derken, iki gün sonra onların ardından biz de yola düştük.

Kendimin de merhametsiz ve güçlü düşmanların pençesine düşmekten korkup büyük dağlara sığınan, manen yıkılmış bir grup aciz mazlum birlikte olduğumu fark ederek, bu çirkin manzaradan fena etkilenmiştim. Bir zamanlar bütün dünyayı mızrağının ucunda oynatan Türk yiğitleri, bugünkü günde kartaldan kaçan tilkiye benzediler. Kaçacak yer, girecek delik bulamıyorlar. Önceleri neden öyle imişiz; şimdi niye böyle olduk? İşte bunun sebeplerini araştırmak ve iyice açığa çıkardıktan sonra çaresine bakmamız gerektir. Bizim inancımız hem bu dünya, hem öbür dünya üzere olup; ahiret gününe iman ediyoruz biz. Öyleyse şunu bilmek lazımdır ki; bu dünyanın işlerini Allahu Teala bütünüyle sebeplere bağlamıştır. Öbür dünyaya ait işleri ise, Kuran'ın ifadelerine göre sebepsizdir ve Huda'nın kudretiyle yaratılır. Hayat alemindeki dünya işleri, zerreden güneşe dek her şeyin olması yahut olmaması, tamamıyla sebeplere bağlıdır. Tevekkül etmek, yani her şeyi Allah'a teslim etmek ise, insanın takatının dışında olan durumlar içindir. Şeriat, yalnızca elden gelmeyecek işleri Allah'a teslim etmeyi buyurur. Öyle ki; çiftçi toprağı seçer ve sürer; bütün şartları yerine getirdikten sonra toprağı tohum eker. Ama, onu büyütüp toprağın içinden çıkarmak onun işi değildir. Bu durumda tevekkül edip beklemekten başka çare yoktur. Bizim bu sözlerimiz herkesçe anlaşılır sözler olduğuna göre, Müslümanlar dünya işlerini buna göre yapmalıydılar. Peygamberimiz (s.a.v.) diyorlar ki: "Müslümanlar dünyada iyilik görürlerse, Allah'a hamd etsinler. Eğer kötülük görür iseler, kendilerinden bilsinler; yaptıkları onlara geri çevrilmiştir".¹⁵² Ayet ve hadislerden; yani, Huda ve Pey-

¹⁵² Buhari, 9/4206.

gamber sözlerinin muhtevasından çıkarılan hüküm odur ki; İslamiyet'in şartlarını yerine getirmek koşuluyla, dünya işlerinde zamanın maddi ve manevi bütün sebeplerini eksiksiz olarak ele geçirmek, Müslümanlar için farzdır. Eğer bir işi gerçekleştirmek için yüz şart varsa ve eğer bir kişi bunlardan doksan dokuzunu yerine getirdiği halde birini özürsüz olarak bırakmışsa, bu kişi şeriata göre hıyanet etmiş bir cani olarak kabul edilir. Çünkü, böyleleri Allah'ın dünya hayatı için koymuş olduğu kanunu bozup, ona riayet etmemiş olur. Bir şeyin olumlu veya olumsuz olması yahut olmamasının sebepleri belirlenmiş olup, kimin elinden geliyorsa o işin onun tarafından gerçekleştirilmesi emredilmiştir. Biz Müslümanlara da, işte böyle bir inanç lazımdır.

Çünkü, bir işin oluşabilmesi için onun sebepleri tam olarak tatbik edilirse, onu hayata geçirmek Allah'ın dünya hayatı için belirlediği bir kanundur. Kuran'ın deyimiyle buna "âdetullah", "sünnetullah"; yani, "Allah'ın adeti", "Allah'ın yolu" denmektedir. Peygamberlerden başlayarak dünyada yaşayan bütün herkes, bu kanuna boyun eğmeye mecburdur. Buna misal olarak; Uhut Savaşı'nda bu kanuna tam anlamıyla riayet edilmemişti. Bir anda durum değişerek, iş müminlerin aleyhine dönüştü. İşin özünü anlamayan birkaç kişi "Muhammed'i Huda göndermiş olsaydı, biz böyle bir durumda olur muyduk? Kendisinin dışı kırıldı; başı yarıldı; yoldaşlarından kaç kişi düşmanlarının elinde öldürüldü" diyerek yanlış bir fikre kapıldı. Hakikatte bu işe kendileri sebep olmuşlardı. Huda'nın Kuran'da gösterdiği savaş kanunlarını çiğneyip, Resulullah'ın (s.a.v.) buyruklarını yerine getirmedikleri için, zafer bunlardan yüz çevirmişti. Bu kanun, dünya durdukça devam edecektir.

Oysa biz Müslümanlar; özellikle de, bu iki Türkistan'ın halkları olan Özbekler ve Uygurlar, Allah'ın dünyaya kurduğu sistemi, onun adetini iyi anlayıp, dinimiz ve Kuran'ımızın buyruğunu hayata geçiremedik. Bunun için, bugün düşmanların elinde erkimizi ve hürriyetimizi bütünüyle yitirmiş halde, burnumuz yerlerde sürtilerek, hayvan gibi çalışarak, köleler gibi azap çekerek gün geçirmekteyiz. Hal böyle olsa da, gelecek için beslenen ümitlerin temelleri atılmış; uyanış duygusu, okumuş gençlerimiz tarafından sezilmeye başlanmıştır. Fikri uyanışın ardından işlerin değişmesi ve bunun da sonuçta netice vermesi, dünya siyasetinde eskiden beri olagelen bir durumdur. Tarih sayfalarında böylesi hallerle çokça karşılaşırız.

Kafirlik mi; yoksa bilmezlik, anlamazlık mı kötüdür? Bu soruya dünyanın en uluları olan peygamberlerden başlayarak ilim sahibi bütün bilgeler "Bilmezlik ve anlamazlık, küfürden daha kötüdür" diye cevap vermişlerdir. Çünkü, kendi çağını anlamayan Müslümanlar, şeriata gözünde İslam'ın esasını bilmeyen insanlardır. Kendi milli devletlerini kaybeden insanlar, kendi vatanlarında da yaşıyor olsalar; onların da biz Türkistan halkı gibi bütün haklarından mahrum olacakları ve aşağılanarak yaşamak zorunda kalacakları şüphesizdir. Biz, öz mirasımıza, anavatanımıza sahip çıkamadığımız için, bütün varlıklarımızdan, dinimizden, kıracası her şeyimizden tam anlamıyla ayrılmaktayız.

Yirminci asır medeniyeti sayesinde bilim dünya çapında yayılınca, bunun neticesinde Avrupa ejderhalarının sömürgeleri olarak yaşayan insanlar özgürlüğe kavuşup, kendi milli devletlerine sahip oldular ve olmaktadırlar da. Bununla birlikte ikinci bir tarafta, kendilerini emekçilerin koruyucusu olma perdesinin arkasına saklayan komünist kızıl ejderhalar ise; o akıl almaz, o bozuk sistemleri altında ezdikleri halkı kurtuluşu olmayan bir kölelikte hayvanlar gibi çalıştırmaktadırlar. Özellikle de biz, iki Türkistan'ın Özbek ve Uygur Müslümanları, bu iki ejderhanın ağızları önünde, yine onlar tarafından yutulmak üzereyiz. O halde, böylesine feci bir durumda bulunan bizlerin, bundan kurtulmak için ne gibi çarelere başvurmamız mümkündür ve nasıl çözümler üretmemiz gerekir? Zira, dünya hayatındaki bütün işlerin sebeplere bağlı olduğunu, bir işin sebepleri yerine getirildiğinde onu hayata geçirmenin de Kuran'ın hükümlerine göre Allah'ın değişmez adeti bulunduğunu iyice öğrendik. Böyle olduğuna göre, bu fırsatı ganimet bilmemiz ve mahvolup gitmeden kurtuluş çarelerini uygulamaya girişmemiz lazımdır.

Yer üstündeki insanlar, yer altındaki madenler gibi türlü türldür.¹⁵³ Bunların içinde demir ve kömür çok olduğu gibi, altın ve elmas dahi az sayılmaz. Dolayısıyla, gelecek günlerde biz Müslümanlar için elverişli şartlar oluşur da uygun çağı gelirse; vatanımız Türkistan'ı, üstümüze devrilmiş bir dağcasına tepemize binen işgalci Rusların elinden elbette kurtarabiliriz. Çünkü; şu anda bizler dağın altında kalan bir karınca gibi aciz durumda da olsak; görüyoruz ki, bizim düşmanlarımızın karşısında da dağları yıkacak müthişlikteki bazı güçler fırsat kolluyorlar. Eğer öyle bir gün gelecek olursa, bizim de Türkistan halkı olarak kendi devletimizi ilk sırada, vakit kaybetmeden kurmamız lazımdır. Bir milletin kendi yönetimi yine kendinin elinde değilse; o millet, çobanı olmayan bir koyun sürüsü gibi kurda kuşa yem olur ve sonunda tamamen yok olarak silinip gider. O halde, maksada ulaşabilmek için, devletimiz her ne kadar elimizden gitmişse de, milletimizi yok olmaktan kurtarmamız gerektir. Bunun ise tek bir çaresi vardır; o da, dini ve milli hislerimizi unutmamaktır. Ancak bu düzenbaz istilacılar, zulüm ve baskı yoluyla kurdukları hakimiyet sayesinde; dişleriyle, tırnaklarıyla dini ve milli hislerimizi yok etmeye uğraştıklarından, Türkistan halkının dini hisleri de yavaş yavaş gönüllerinden çıkmaya başlamıştır. Nasıl çıkmasın ki? İlk iş olarak din ilimlerinin öğretimi mektep ve medreselerden alınmış olup; bütün eğitim ve öğretim işleri, elli yıl oldu, Sovyet hükümetinin komünist baskısı altında bulunmaktadır. Dini ve milli hisleri halkın gönlünden bütünüyle çıkarmak için, maddi ve manevi bütün imkanlar dine karşı seferber edilmiştir. Bunun kötü tesiri yüzünden, bugünkü gençlerimizin din hakkındaki fikirleri değişmiş olup, dini duyguları da yok olma-ya başlamıştır. Üstüne üstlük, uluslararası olma maskesi arkasına gizlenerek milliyetçiliği reddeden ve böylece diğer milletleri yok etme amacı taşıyan kurallarını hayata geçirmek suretiyle bizi de asimle etmek istiyorlar. Öyleyse, bu cadılar tara-

¹⁵³ Buhari, Manakıb, 1 (Arapça nüsha).

findan yok edilmekten kendimizi kurtarmak için, dini ve milli hislerimizi korumak şartıyla, çağdaş bilimleri sahiplenmekten başka çarenin bulunması mümkün değildir. Özetle; şimdilik milli egemenliğimizden yoksun da bulunsak, eğer milli hissiyatımızdan ayrılmaz ve onu koruyabilirsek, kendimizi gelecekte düşmanlar tarafından yok edilmekten de kurtarabiliriz.

Bu maksada ulaşabilmek için ele alacağımız konuların en önceliklisi; dil meselesidir. Eğer biz dil ve edebiyatımızı geliştirmek suretiyle, onun değerini diğer medeni dillerin seviyesine yükseltecek olursak, işte o zaman milletimiz ve milli hissiyatımız da daimi surette gelişecek; böylece korunmuş olacaktır. Eğer böyle olmaz da; aksine, anadilimizin kadrini bilmez ve ona önem vermezsek; o vakit, çok geçmeden kendisine “elveda” diyerek anadilimizden ebediyen ayrılırız. Anadilden böylesine bir ayrılık, milli hissiyatı yitirmenin bir neticesidir. Bu durum, insanlık aleminin gözünde büyük bir hıyanet, affedilmez bir cinayet olarak kabul edilir. Vaziyetin böyle olması; büyük Türkistan Ulusunun, Turan neslinin; istilacı Ruslara diledikleri gibi kurban edilerek, korkunç bir çöküş yaşaması ve Allah saklasın, tarih sayfalarındaki şerefli namımızın silinmesi demektir. Eski zamanlardan bize miras kalan “Hanlığımı kaybetse dahi, ulusunu kaybetme” atasözümüz ne hikmetli bir sözdür. Zira bizim durumumuz ve bize benzer diğer milletlerin durumu, bugünkü günde mücadele halinde bulunan şu dünya siyasetine bağlıdır. Zamanı gelene kadar dil ve edebiyatımızı unutmaksızın ve milli hissiyatımızdan ayrılmaksızın çağdaş bilimlere hakim olabilmek, gelecekte ulaşmayı ümit ettiğimiz büyük maksatlara erişebilmenin de ilk şartıdır...

Biz yine asıl konumuza dönelim. Böylelikle; dağları ve geçitleri aşarak iki gün yol yürüyüp, bizi beklemek üzere söz veren o delikanlının bulunduğu dağa ulaştık. Bir de baktık ki, bizim anlaştığımız kişilerden hiçbirisi burada değiller. Bu durumu düşünerek evhama kapıldık ve ileriye doğru dikkatle yol alıp, öğlen vakti Kodorgu Dağı'na vardık. Korçı Batur'un bizi karşılamak niyetiyle gizlendiği çamlık arazi, karşımızdaki dağın yamacında görünüp duruyordu. Görüş alanımızda hiç kimse bulunmadığı ve burası gerçekten de kuytu bir yer olduğu için şaşkınlık içinde bekliyorduk ki; dağın tepesinden birdenbire üç atlı çıkageldi. Bunlar bizim adamlar olsa gerek diyerek sevinçle çığlıklar atıp mendillerimizi sallamak suretiyle onları yanımıza çağırmağa başladık. Onlar da bize doğru dostluk işareti yaparak cevap verdiler. Biz aşağıda, onlar ise dağın üstünde olduğu için aradaki mesafe oldukça uzaktı ve bu da sesin ulaşmasını engelliyordu. Aradan bir saat kadar geçmişti ki, adamlar dağdan inerek çamlığın içine daldılar ve iki üç saat bekledik; oradan çıkmadılar. Bu işten iyice kuşkulunup içimize korku düşünce, işin aslını öğrenip gelsinler diye o tarafa iki kişi gönderdik. Bunlar gizlice varıp adamları gözetlediklerinde ne görsünler; bizi yakalamak üzere Karakol şehrinden yollanan otuz kadar asker pusuya yatmış. Bunu görünce alelacele geri dönen bizimkiler, yolda Korçı Batur'un bunlar tarafından öldürülmüş o iki delikanlısını da görmüşler. Bununla işin asıl yüzü bize malum olunca, silahlı adamlarımızı derhal dağın yamacındaki gizli mevzilere yerleştirdik ve o günü birbirimizi bekleyerek geçir-

dik. Akşama doğru hava iyice bozup kar yağdı ve nihayet gece karanlığı bastı. Bizim devam edeceğimiz o tek yolu düşman kestiğinden dolayı, ya sıcak çatışmaya girmek pahasına da olsa bunların önünden geçmemiz veya geriye dönmemiz gerekiyordu; başka çaremiz yoktu. Yoldaşlarımızın çoğunluğunun yanlarında yükleri, kadınları ve çoluk çocukları da bulunduğundan; bunlar düşmanın önünden geçmeye cesaret edemediler. Üstelik kar o kadar şiddetli yağıyordu ki, önümüzdeki ve arkamızdaki yol da tamamen kaybolmuştu. Yüksek dağlar arasında kılavuzsuz olarak devam ettiğimiz bu alternatifsiz yoldaki korkulu yolculuğumuzda, bir de her cepheden düşman tarafından kuşatılmak suretiyle böylesine bir sıkıntıya duçar olmak, bizi ziyadesiyle dehşete düşürmüştü. Sonunda, kendi aramızda istişare ettikten sonra, önümüzde bizi bekleyen düşmanın eline düşmemek için geriye döndük.

Gözün gözü görmediği gecenin o karanlığında bin türlü zorlukla dağları aşarak, seher vaktine doğru bir çayın kıyılarına ulaştık. O gece her ne kadar meşakkat çekmiş olsak da, o an için acımasız düşmanın işkencesinden kurtulmuş olduk. Eğer bu vahşilerin eline düşseydik; biliyorduk ki, bunların en büyük adetleri, kadınlar ve çocuklarla birlikte bir tanemizi bile sağ bırakmamacasına hepimizi kurşuna dizmek, kılıçtan geçirmek ve yok etmektir. Huda korumuştur ki, o gece kar yoğun olarak yağdığı için sabahleyin izimizi bulamayarak, başka yoldan gittiğimizi sanıp geri dönmüşler. Kar vesile olmuş; Huda bunların haksız zulümlerinden bizi kurtarmıştı. İkinci günü o çaydan ayrılıp, Çelek geçidi çıkma-zındaki sık çamlığın içine girerek kendimizi sağlama almak niyetiyle ilerlerken, önümüzde beyaz bayrak sallayan Issık Köl boyunun Kırgız aksakallarından birkaç kişi göründüler. Daha sonra anladık ki, bunlar bizi yoldan geri çevirmek amacıyla birçok yalan vaatle hükümet tarafından yollanmış adamlarmış. Bunların yanlarında kaçınlar içindeki fakirlere dağıtılmak üzere bazı eşyalar da vardı. İçimizdekilerin beş altısının dışında çoğunluğu, bu adamların dışı tatlı, içi zehir sözlerine aldandı ve dönmeye eğilim gösterdi. Böylelikle, ilerlediğimiz yolu bırakarak, Süttü Bulak geçidi üzerinde bulunan ikinci bir yolla; atlarımız zayıflamış, kendimiz de iyice yorulmuş bir halde, Issık Köl üstünden Bay Savrun Yaylasına geri döndük. Bu yörede Sayak uruğuna mensup Kırgızlar içinde baba dostlarımız çoktu. Her biri sırayla bizi evlerine çağırıp, ziyafetler verdi. Bedenimiz sağlam olsa da, gönlümüz rahatsız olduğundan, yemenin içmenin bizim için tadı yoktu. Burada üç dört gün durduktan sonra, Kırgız yoldaşlarımızın her biri kendi köyle-rine dağılıp gitti. Bizler, bu grup içindeki önde gelen beş altı kişi, başımıza dağ yıkılmış gibi olduk ne yapacağımızı bilemez halde, şaşkınlık içinde kaldık. Sonunda, istişare ederek Tokmak'a dönme kararı aldıktan sonra, falan yerde buluşalım diyerek yoldaşlarımdan ayrıldım ve onları gece vakti yola saldı. Burası ile Tokmak arası iki yüz çakırım kadar vardı. Sonra, yanımıza yakın dostlarımdan bir Kırgız'ı yolbaşçı olarak aldık ve göl boyunca uzanan hem tek, hem de gizli bir yoldan üç gün yürüyerek, Kırgız İrisbek'in Issık Köl'e otuz çakırım kadar uzaklık-taki Maydamtal denilen sık bir kamışlığın içinde bulunan evine vardık. Bu kişi,

Allah rahmet eylesin, bizim en güvenilir dostlarımızdandı ve onun elinde bize ait yüzden fazla töl koyun¹⁵⁴ vardı. İhlaslı bir Müslüman; ihanetten uzak, bize karşı muhabbeti olan, iyi bir kişiydi. Bizden önce görüştüğü yoldaşlarımızdan olup bitenleri dinleyince, gelişimiz için hazırlıklar yapmış, hiç kimseye duyurmadan bu sık kamışlığın arasına bir çadır ev dikmiş; bizi beklemekteymiş. Bu yerde üç dört gün yatıp dinlendikten sonra, kimsesiz dağ yollarından ilerleyip, arada bir gece mola vererek ertesi sabah Tokmak'a geldik.

1930 yılı Eylül ayının on beşlerinde çıktığımız bu tehlikeli yolculukta yirmi günü aşkın süre dağ taş, kar buz arasında epey sıkıntı çektikten sonra; nihayetinde yazgıdan ötesi olmadığı için kaderimize boyun eğmekten başka çare bulamadık.

Mahpusluk ve firar

Bu merhametsiz zalimlerin zulmünden kaçalım derken sevgili anavatanımızı da arkada bırakmak suretiyle; ayrıca bütün hayatımızın mahsulü olan öz ailemizden ayrılarak, hasret dolu gözlerimizden kanlı yaşlar dökerek bu yolculuğa çıkmış olsak bile; yarınlarmın özgür ve bağımsız dünyasına ulaşmak ümidiyle gönlümüz o yüksek dağların zirvesinde ferahlamış, moralimiz yükselmişti. Bu yoldan geri döndüğümüzde, her ne kadar düşman tarafından henüz ele geçirilmemiş de olsak, bağladığımız ümitler boşa gittiği için öz vatanımız bize düşman kafesi gibi görünmüştü. Ne çare; başka yolunu bulamayınca, hiç kimseye duyurmaksızın yaklaşık kırk gün burada kaldım. Sonra, Sokuluk'taki Dungan talebelerim haber almışlar ki, gizli beni alıp götürdüler. Dungan halkı bize çok iyilik yapmıştı. Buna karşılık olarak, onlar için Allah'tan iyilik dilemekten başka hiçbir şey yapamadım. Bunların yanında kendi ailemin yanında kaldığımdan daha uzun süre kalarak, iki üç ay geçirdikten sonra; nereden öğrenmişlerse, komünistlerin üç harfli teşkilatları GPU'nun cellatları merhum ağabeyimiz Alimhan Töre'yi çağırıp; "Erkek kardeşiniz Alihan, sınırı geçemeyerek geri dönmüş ve şimdi de Sokuluk Dungalarnının yanında saklanıyormuş. Bizden kaçan kişi, bu şekilde kurtulamaz. Siz gidip, onu beraberinizde getirin; kendisi için bir iyilik düşünürüz" diyerek onu yanıma göndermişler. Ağabeyimin gelmeme gibi bir tercihi olamazdı. Yanıma gelip de kendisiyle görüştüğümde, aslında kaçıp kurtulmam da mümkün olmasına rağmen, ağabeyim için endişe ettiğimden "Ne göreceksin, kendim göreyim" dedim ve onunla birlikte Frunze'ye gittim. Ertesi gün, mecburi olarak bunların gözüne bir cellatlar evi olarak görünen idarelerine girip adamlarla görüştüğümde, kendilerinden hiç beklenmeyecek derecede yumuşak bir muamelede bulunarak beni tuzağa düşürmek istediler. Bu idaredeki hilekarlardan biri benden, yolculuğumuz sırasında meydana gelen olayları başından sonuna kadar, ek-

¹⁵⁴ Töl koyun: (Çagatay Türkçesi) Doğuracak, kuzulayacak koyun.

siksiz olarak anlatmamı rica etti. Ben de “Ennecâtü fısıdkı”;¹⁵⁵ yani “Kurtuluş doğruluktur” hadisine uyararak, bir aylık yolculuğumuz zarfında, evden çıktığımız günden başlayarak olup bitenleri anlattım. Buna rağmen, ağzımdan çıkan sözlere kanaat etmedi ve bunları bir iki gün içinde bir kağıda yazıp getirmemi söyleyerek beni bıraktı. Verdiği süreyi aşmadan söylediklerimin hepsini yazıp getirdikten sonra, eve gidip ailemle birlikte on beş gün dinlenerek geri gelmemi emretti. Ancak, beni kendilerine hizmet etmeye razı etmek amacıyla, Çımkorgan denen Kırgız köyündeki insanlar hakkında gizli bilgiler toplayarak bunlara getirmemi de bana görev olarak verdiler. Eğer bu melunların emirlerini yerine getirecek olursam, inandığım mukaddes Kuran hükümlerine de karşı gelmiş olacaktım. Bu sebepten, bu yolda ne tür sıkıntılara girersem gireyim, İslam’a karşı olan hürmetimi korudum ve o zalim vahşilerin verdikleri vazifelerin bir tanesini bile yerine getirmeksizin geri döndüm. Ertesi günü bununla görüştüğüm zaman, vazifenin yapılmadığını anlar anlamaz o kafır, rengi atıp gazaba geldi ama Huda korudu; başkaları üzerinde uygulamayı adet edindikleri dayak ve işkence gibi zulümleri bana uygulamaya cesaret edemedi. Tavırları iyice değişmiş halde ikinci bölüme çıkarak, bizim üstümüzde tatbik edecekleri zulümler konusunda oradakiyle fikir alışverişinde bulundu. Aradan biraz vakit geçtikten sonra, beni o üç katlı büyük binanın en alt katında yerden dört metre kadar dipte bulunan tek kişilik hücreye indirip, burada hapsedtiler.

Kış günü çillesinin¹⁵⁶ zehir gibi soğukunda altı ve üstü buz gibi kaskatı olan yeraltı zindanına girince kendimi dünya hayatından başka bir dünyadaymışım gibi hissettim. İşte böylesine dehşet verici bir yere kışın çillesinde, Ramazan ayında oruçlu olarak girmiştim. O günden itibaren hapishane kazanından aş yememeye şart edip, ağız açarda¹⁵⁷ ve sahurda kuru ekmele kaynamış suya kanaat kıldım. Ateş görmeden ve sıcak bir şey içmeden oruç tutmak suretiyle bu tek kişilik hücrede böylesine zorluklar altında on üç gün geçirdikten sonra, Leningradlı¹⁵⁸ bir Rus gencini gece vakti getirip benim yanıma tıktılar. Kış gününün soğuğu; yatak döşek eksikliği; üstüne üstlük hücredeki tek yatağa uzansan ayağını uzatamıyorsun; uzunlamasına yatsan iki kişi sığmıyor; bir de kış çillesi var ki, ayaklar soğuğa dayanamıyor. Bu dehşet verici hali gören genç, herhalde zorluk görmemiş bir zengin çocuğu olsa gerek ki, bana acıyan gözlerle bakarak; “Bu azap evinde kaç gündür kalıyorsun?” diye sordu. “On üç gün oldu” dediğimde başımı sallayıp, bana acıdığını gösterdi. Bundan sonra, uzun kış gecelerinde soğuğa dayanmak zor olduğu için gece yarısına kadar hücre içinde nöbetleşe olarak oradan oraya volta atıp durduk. Böylesine aşağı bir azaba maruz kaldığına daya-

¹⁵⁵ Buhari, 13/6070.

¹⁵⁶ Kış günü çillesi: Kışın 40 gün süren en soğuk dönemi. Orta Asya halk meteorolojisine göre kış çillesi, 25 Aralıktan 5 Şubat; yaz çillesi ise 25 Hazirandan 5 Temmuz kadar devam eder. Bu tarih aralıkları binlerce yıllık tecrübeyle sabittir.

¹⁵⁷ Ağız açar: (Çagatay Türkçesi) İftar (Ağız açmak: İftar etmek).

¹⁵⁸ Sankt-Peterburg şehrinin Sovyet iktidarı dönemindeki adı.

namamış olsa gerektir ki, bir parça çay ambalaj kağıdına bir şeyler yazıp nöbetçi askere ilettili. Bana bakarak “Böyle ağır şartlar altında yaşamaktansa, ölsek daha iyi. Ben açlıktan ölmeye razı olduğumu bildirir bir dilekçe verdim” dedi. Aradan bir iki saat geçer geçmez hücre gardiyanı bıyıklarını sıvazlayıp “Kim o açlık isteyen?” diyerek heybetle yanımıza geldi. Genç “Benim” diye yerinden doğrulunca, onu bunun gibileri için ayrılan tek kişilik bir hücreye çıkarmak istedi. Benim burada yattığım gün de on üçü bulmuştu. Böyle ağır şartlar altında on günden fazla tutmadıklarını işitmiştim. Ayrıca soğğun şiddetinden vücut sağlığım da bozulmaya başlamıştı. Bunu hatırlatıp “Beni de çoğunluğun arasına katsanıza” diyerek gardiyandan ricada bulundum. “Seni hapseden yukarıdaki kişilerle konuşup, daha sonra cevabını veririm” dedi. Böylelikle, bir gecelik hücre arkadaşımı alıp yukarı çıktılar. Sıkıntılarımı az da olsa paylaştığım dert ortağımdan da ayrılınca, soğuk hücrede yine yalnız kaldım. Neyse yahu, iki kelime konuştuktan sonra çıkıp giden adam beni niye hatırlasın, diye düşünmeme rağmen; çok geçmeden gelerek beni çok kişinin yattığı 8. koğuşa çıkardı. Burası gözüme başka bir alem gibi göründü ve buzhaneden çıkıp hamama girmiş gibi oldum. Bu koğuşta benimle birlikte bir Kırgız ile iki Rus vardı ve bunlar da Tokmaklı oldukları için beni iyi tanırlarmış; kendileriyle oturup sohbet ettik. O gün iftar vakti ağız açmak için bulabildiklerimi önlerine koyup, sıcak çay ile yumuşak ekme getirdiğimde; “Hey gidi; dünyada böyle bir yeri görmek de varmış” dediler ve şu gurbette biraz olsun rahatlayarak hep birlikte sofraya oturduk.

Birkaç gün geçtikten sonra beni yan koğuşa geçirdiler. Baktım ki; burada benim yolculuktaki yoldaşlarımdan dört Kırgız yatıyor. Birbirimizi görünce öz kardeşlerimiz gibi sevinerek kucaklaştık. Çünkü bunlar; kar buz, dağ taş arasından birlikte kaçtığımız günlerdeki dert ortaklarımızdı.

*Zatı yahşılar unutmaz heç kaçan
Kaygılik künlerdegi yoldaşların.¹⁵⁹*

Bu zalimler bizim yol arkadaşı olduğumuzu bilmiyorlardı. Bu sebepten, bunlarla bir ay kadar beraber kaldık ve oruç günlerini birlikte geçirdik. Diğer yol arkadaşlarımızdan ileri gelenlerini de, bir tanesini bile bırakmadan hapse atmışlar.

Daha sonra; Atbaşı, Narın, Koçkar, Comgal taraflarındaki Kırgızların önde gelenlerini de zengin ve manap oldukları bahanesiyle¹⁶⁰ hapse tıkmaya başladılar. En çok altı yedi kişinin sığabileceği bizim koğuşa da yirmiden fazla adam soktular. Bunların içinde ömür boyu çarşı pazar görmemiş, yüksek dağların tepesinde hayvan otlatmaktan başka bir şey bilmemiş, yaşları sekseni geçkin birkaç ihtiyar Kırgız olduğu gibi; on altı yaşında bir Kırgız çocuğu da vardı. Böylesine korkunç bir durumla karşılaşmak; dağlarda taşlarda at koşturup gezen, daha oyun çağındaki bu çocuğu son derece etkilemiş ve zavallı yavrunun saçına ak düşmüştü.

¹⁵⁹ Özü iyi olan insanlar, sıkıntılı günlerdeki yoldaşlarını hiçbir zaman unutmazlar.

¹⁶⁰ Burada, Bolşevik idarenin zenginlere ve soylulara hayat hakkı tanımadığını hatırlamak gerektir.

Adamın çokluğundan ve yerin darlığından dolayı, geceleri kıvrılarak yatmaya mecbur oluyoruz. Ayaklarımız uyuşmuş olduğundan eğer onları iyice uzatacak olsak, birbirimizin göğsü koltukaltlarımıza girdiği için uykumuz kaçıyor. Bu yeri zorluklarını görüp, acısını yaşamayan insanlar nereden bilsinler? Dini kitaplarımızda “öbür dünyadaki iyi ve kötü şeylerin birer örneğinin de bu dünyada bulunduğu” şeklinde bilgiler vardır. Bundan dolayı, akıllı kişilerin buradaki türlü kötü muameleyi, kötü ve ahlaksız kişileri görünce, öbür dünyada kullar için hazırlanan tamu¹⁶¹ azabını hatırlamaları; bundan ibret almaları gerektir.

*Âkil adam her işden ibret alır,
Kaysı hal içre tursa, faydalanur.*¹⁶²

Hapishane kurallarına göre, koğu su süpürme, paraşı¹⁶³ boşaltma gibi işleri her gün nöbetleşe olarak bir kişinin yapması lazımdır. Sıra yaşlı kişilere geldiğinde, onların bu görevlerini çoğunlukla ben yaptım. Ademoğlu her işe tahammül eder de, aylıklığa edemez. Bunun için Peygamberimiz (s.a.v.); “Allah, sağlam olduğu halde aylak olan gençleri düşman; çalışkan ve ihtiyar olanları ise dost olarak görür. Bozgunculuk, fitne ve fesat gibi işler çoğunlukla aylıklıktan çıkar”¹⁶⁴ demişlerdir. Özellikle dağlık taşlık yerlerden, bozkırdan gelen Kırgız ve Kazaklar; dini inançları gevşek, açık havada ve geniş bozkırlarda yetişmiş, böyle zorlukları çokça görmemiş, dolayısıyla hapishane meşakkatlerine de pek dayanamayan, sabırsız insanlardır. Burada, geçici bir süre için bile olsa, ayrıca işin sonu nereye varırsa varırsa, kurtulmanın çaresini imkan elverdiğince aramaya girişmediler. İşte o hilekarlar da, halkın bu durumundan faydalanıp, halk içindeki neyin ne olduğunu bilen, ileri gelen insanların pek çoğunu kendilerine casus etmiş ve onları adeta burunlarından bağlamışlardı. “Yılanın başını düşmanın eliyle ez” atasözü bunların sloganı idi. Bu vicdansız casuslar arasından bazı korkaklar, kendilerini korumak için başkaları hakkında asılsız iftiralar uydurup, çok kişinin kökünün kurumasına sebep oldular. Yalnız şehirlerde, mahallelerde, köylerde değil; ailelerin içlerinde dahi casusluk belası baş göstermeye başlamıştı.¹⁶⁵ Bundan kaynaklanan fitne ve fesat yüzünden, halk üzerinde çok yönlü olarak uygulanmakta olan baskı ve zulümlerin haddi hesabı kalmamıştı. Yer altındaki ve üstündeki bütün hapishaneleri Müslümanlarla doldurmuşlardı. Hiçbir devirde görülmemiş olan bu gibi dehşete düşürücü vahşetler, komünistlerin yönetimi ele geçirdikleri günden beri devam etmekteydi.

¹⁶¹ Tamu(ğ): (Çağatay Türkçesi) Cehennem.

¹⁶² Akıllı adam, her işten ibret alır. Ne halde olursa olsun, ondan faydalanır.

¹⁶³ Paraş(a): (Ruşça) Necaset kabı; Sovyet hapishanelerinde koğuşlarda tuvalet yoktur. Toplu tutuklamaların yapıldığı günlerde, bu kapların dahi yetiştirilemediği tespit edilmiştir.

¹⁶⁴ Buhari, 6/2717.

¹⁶⁵ O devirde yürürlükte olan Ceza Kanunu'nun 58. Maddesinin 12. fıkrasına göre; yönetim karşıtlarını ihbar etmemek suç sayılır ve bunlar ölüme kadar varan ağır cezalara çarptırılırlardı.

Derken, topu topu altı kişinin sığabileceği bu koğuştta, yirmi civarında adamla en ağır şartlar altında bir aydan fazla yattık. Sonra, hapishane kurallarına göre koğuşt değiştirme uygulaması başladı ve bizi 9. koğuştta geçirdiler. Bir de baktık ki, buradaki kalabalık öncekine göre kat kat fazla. Buraya geçtiğimiz günden itibaren; Tokmak ve Pişkek'e bağlı uzak veya yakın yörelerde yaşayan Kırgız zenginleri ile manaplarının hepsini getirip, bizim yanımıza tıktılar. Bunların içinde başta Sayak uruğundan yaşı sekseni aşkın Türkmen Aksakal olmak üzere, yaşları yetmişlere varan Kokumbay ve Kurman da olup; ayrıca bunların durumundaki, Kırgızlar arasında tanınmış değişik uruklara mensup birçok ünlü manap da vardı. Bunlar yeraltı koğuştlarında en çok beş on gün yattıktan sonra, havanın bozukluğuna dayanamayarak şişmeye başladılar. Sonunda, başta yukarıda adını zikrettiğimiz seksen yaşındaki Türkmen Aksakal olmak üzere, pek çok kişi esaretteki bu hapis azabı altında vefat etti. Allah onlara rahmet eylesin.

Hayatını kaybeden bu kadar çok Kırgız'la birlikte, seksen dört yaşındaki bir ihtiyar da kurtulup gitti. Bu kişi; Atbaşı, Narın taraflarından gelen, hayvan gütmekten başka bir şey bilmeyen, Huda nasıl yaratmışsa öyle temiz kalmış, mümin bir adamdı. Bundan kim bir şey sorsa, kendi diliyle "Bardık işti Sopam ele bilet ko"¹⁶⁶ diye cevap verirdi. Onun bu sözüne meraklanıp benden başka kulak salan kim vardı ki? Bir gün yine yukarıdaki sözü söylediğinde; "Sopam" dediği de ne demek acaba; yoksa "Sübhan"¹⁶⁷ olmasın, diye düşüncelere daldım.

Her gün, hapistekilerin hepsini hapishane kurallarına göre sabah akşam iki ke-re hapishane avlusuna çıkarıyorlar. Mahkumlar, çıkma vakti gelip de kapılar gü-rültüyle açıldığında, dar bir ahırda kapalı duran hayvanlar gibi kendilerini adeta kapıya vurup, dışarı çıkmak için can atıyorlar. Başka ne yapabilirler ki? Bir süreli-gine de olsa koğuştun o pis kokusundan kurtulup güneşin yüzünü görmek, saf ve temiz havada oturup diğer koğuştlardan çıkan kader arkadaşlarımızla görüşmek, bizim için çok önemli sayılırdı. Çünkü en çok on beş kişi alabilecek bir mekana elli kişiyi hapsetmişlerdi. Herkesin yüreği gamla, dertle dolmuş; üstüne üstlük hapishanenin temizliği insan sağlığına uygun olmadığı, her taraf pis kokular ve pislik içinde bulunduğu için herkesi bit basmıştı. Böylece, koğuştakiler alelacele dışarı çıkarırken, herkes yalnız kendisini düşündüğü için yalnız kaldığını gören o "sopamcı" ihtiyar; "Hay baldar; men dağı Kudaydın carığın köröyün; meni taştap ketpengder"¹⁶⁸ diye feryat etti. Bu kadar Kırgız arasından bir kişi bile onunla ilgilenmeyince, ben gittim ve onu koltuklayıp dışarıya çıkardım. "Sopam"ın hürmetine, başka günlerde de bu "Sopamcı"dan elimden gelen yardımı esirgemedim. Böylece aradan üç dört gün geçtikten sonra, bunun da sağlığı bozuldu; keyfi kaçmaya başladı. Baş ve ayağı tulum gibi şişmeye başlayınca kendi ayakları üstünde dışarıya çıkamaz oldu. O gün nöbet sırası bana gelmişti. Koğuştta

¹⁶⁶ Her işi Sopam (Sübhan) bilir (Kırgız Türkçesiyle).

¹⁶⁷ Sübhan: (Arapça) Tanrı.

¹⁶⁸ Hey çocuklar; ben de Tanrı'nın aydınlığını göreyim; beni bırakıp gitmeyin (Kırgız Türkçesiyle).

süpürürken ihtiyarcığın ağlamaya başlayıp “Aynalayın Sopam; meni taştap koydun bu?”¹⁶⁹ diyerek hüznü gözlerinden yaşlar döktüğünü ve bu sözü iki üç defa tekrarladığını gördüm. O zaman iyice emin oldum; onun “Sopam” dediği, “Sübhan” imiş.

Aradan on dakika kadar geçmişti ki, yukarıda oturan cellatların başkanlarından biri süratle aşağıya inip, elindeki kağıda bakarak herkesi kontrol ettikten sonra, koşarak tekrar yukarıya çıktı. Az sonra tekrar yanımıza inerek, hepimizi yeni baştan sorguya çekmeye başladı. Acaba kimin felaketi sona erip, kim için kurtuluş yolu açıldı, diyerek benden başka herkes yalvaran gözlerle adama bakıp durdu. Ben ise gönlümden; ihtiyarın az önceki iniltileri Huda’ya atılmış bir ok gibi ulaşmış olmalı, diye geçiriyordum. Bunun için hiç çekinmeden “Kimi istiyorsunuz; adı ne?” diye sordum. Diğerleri ise, celladın önüne getirilmiş ölüm mahkumları gibi sessizce bakıp duruyorlardı. Bu herif bizimkini istiyormuş; “Sopamcı” ihtiyar böylece serbest kalarak çıkıp gitti.

Her bir Müslüman’ın şunu iyi bilmesi lazımdır ki; Allah’ın herkese farz kıldığı iman, taklidi değil; hakiki imandır. Hakiki imana sahip olan insanlar, hak yolunda sabırla devam ederler; her işe hakkaniyet gözüyle bakarlar ve bu yolda hiçbir şeyden korkmazlar. Dinsiz ateistler devrinde kendi gözümüzle görüp, baştan geçirek edindiğimiz tecrübeler de; taklidi ve görüntü Müslümanlarının hiçbir işe yaramadığını doğruladı. Böyle adamlar, bırakın canlarının tehlikeye girmesini, gündelik hayatlarına olsun azıcık zarar getirebilecek bir durumun oluşma ihtimali karşısında dahi; dini ve milli hissiyatlarını bütünüyle feda etmekten çekinmezler. Bu dünyanın şeytanlarına karşı duramayan iman, ahiretin şeytanı olan lanetli İblis’le nasıl baş edebilir ki? Bu sebepten de; iki dünya mutluluğunu elde edebilmek için yüzeysel değil, hakiki bir imana sahip olmak her Müslüman’a Allah tarafından buyurulmuş bir farzdır.

Dünya tarihinin hiçbir devrinde, halkın başına çağımızdaki gibi yeryüzünü kaplayan, büyük afetlere yol açmış belalar gelmiş değildir. Çünkü, insan nesli yaratıldığından beri iktidar, hiçbir zaman Huda’ya inanmayan dinsizlerin eline geçmemişti. Bugün ise, bütün dünya halklarının neredeyse yarısı, hiçbir şeye inanmayan ateistlerin elinde bulunuyor. Bunların en nefret ettikleri şey, Huda’ya inanmak ve Huda’nın kanunları olan hakiki insani kurallara boyun eğmektir. Bunun için komünistler, hakimiyeti ele geçirdikleri ilk günden başlayarak dini mektep ve medreseleri tamamen yok ettiler. O günden beri birinci sınıfta okuyan çocuklardan tutun da, en yüksek dereceli eğitim yuvalarına dek dine karşı yönelmiş antipropaganda dersleri aralıksız olarak okutulmaktadır.

Maksatlarına erişmek ve insanlarımızı Ruslaştırmak için çıkardıkları Enternasyonalizm Kanunu; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve genellikle yine diğer Orta Asya halkları üzerinde yüzde yüz oranında uygulanmaktadır. Bunun tek sebebi olarak şunu söylemeliyiz ki; Moskova düzenbazları, kendi devletlerini güç-

¹⁶⁹ Kurbanın olayım Sübhan’ım (Tanrım); yoksa beni unuttun mu? (Kırgız Türkçesiyle)

lendirmek için bu ülkelerin, özellikle de Özbekistan'ın ne kadar büyük bir ehemmiyete sahip olduğunu iyi biliyorlar. Sovyetlere bağlı ülkeler, devlet yapısı içinde birer gövde gibi düşünülecek olursa, diğerlerine göre Özbekistan hayat veren can hükmünde kabul edilmelidir. Bizim şu vatanımızdan neler çıkmıyor ki? Bu zenginliklerin nereye gittiği herkesin malumudur; bir verip bin alıyorlar. Bundan dolayıdır ki, daha eski Çar hükümeti devrinden başlayarak Türkistan ülkesini hiçbir zaman elden çıkarmamak, hatta imkan elverirse bu ülkeleri bütünüyle Ruslaştırmak en büyük siyasetleriydi.

Ancak, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla dünya siyaseti de değişti. O zamanın hükümdarları tahtlarını kaybedince, Rusya'da komünist partiler galip geldiler. Bunun neticesinde Sovyet hükümeti kuruldu ve bu hükümete bağlı bütün ülkelerde dinsizlik, Allahsızlık cereyanları baş gösterdi. Artık, "Bu ejderhadan kurtulmak için ne gibi bir çareye başvurmak gerek?" gibi bir sorunun zamanı çoktan geçtiğinden, bu konuda fikir yürütmenin de hiç hacı yoktur. Ancak Peygamberimizin gaipten haber veren mucizevi sözlerine ve bugünkü dünya siyasetinin gidişatına bakılırsa, yarınlarda büyük olayların meydana geleceği şüphesizdir. İşte öyle büyük olaylar olursa da, dünya çapında umumi değişikliklerin oluşmaması ise mümkün değildir. Bu değişmelerin bir neticesi olarak, asırlar boyunca zalimlerin esareti altında yaşayan vatandaşlarımız, istilacı Rusların etrafımıza ördüğü demir duvarları tarumar edip; helal mirasları, anavatanları olan Türkistan ülkesine işte o zaman tekrar sahip olabilirler. Ama, o mübarek güne ulaşınca dek, bu ejderhadan kurtulmanın değil, kesinlikle onun tarafından yutulmaktan korunmanın çarelerini imkan olduğunca hayata geçirmeye devam etmemiz lazımdır. Yoksa, bu cadı karılarının, bütün dünyayı titreten Timur gibi şan ve şevkete sahip hakanların ülkesi olan Uluğ Türkistan ülkelerini yutup sindirmeleri çok uzak olmayacaktır.

Zira, Avrupa devletleri tarafından asırlardan beri bütün dünya çapında uygulanmakta olan sömürgecilik siyaseti, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle değişmiş ve her millet kendi vatanlarına sahip olup, kendi devletlerini tekrar ele geçirmiştir. O günden başlayarak yalnızca İngiliz devleti, Asya ve Afrika'daki sömürgelerinden otuzdan fazla ülke halkına özgürlüğünü geri verdi ve ayrıca hükümetlerini de yeni usulde kurmak suretiyle kendilerine teslim etti. Bugünlerde bütün alemde sömürgeciliğin ortadan kalkmasına, özgürlükler devrinin başlamış olmasına bakmaksızın; Sovyet hükümeti, bir taraftan idaresi altındaki on beş ülkenin halkına sözde, kağıt üzerinde özgürlük tanıyıp, ikinci taraftan ise sömürgecilikten de beter rezil bir siyaset uygulayarak bütün halkı, özellikle de Türkistan halkını köleleştirmekte; hayvanlar gibi çalıştırmaktadır. Bununla dahi yetinmemiştir ve yerli halkı asimle ederek sindirmek, vatanlarını da Ruslaştırmak gayretine düşmüştür. Rusya'dan türlü bahanelerle adeta bir sel gibi akıtırcasına ülkemize binlerce Rus getirip, vatanımızın en güzel yerlerini bunlarla doldurmaya başladılar. Eğer bu siyaset, Kırgızistan ve Kazakistan ülkelerindeki yerli Müslümanlar üzerinde bu şekilde uygulanmaya devam edilecek olursa, bu iki Türk boyu çok

geçmeden anadilleri ve vatanlarını kaybederek herkesten önce Ruslaşacak ve yok olmaya hazır duruma gelecekler. Çünkü, II. Dünya Savaşı'nın bittiği tarihten başlayarak bugünkü tarihe, yani 1968 yılına kadar bu iki ülkede istilacı Rusların sayısının, yerli halklara nispeten üç dört kat oranında çoğalmış olması, bunu ispatlıyor. Bunun için, şimdilik kurtulmak mümkün olmadığından dolayı, onun vakti gelene kadar kendimizi asimle olmaktan korumamız gerek. Hangi yolla olursa olsun kendini koruyabilen millet, vakti zamanı geldiğinde sebepleri yerine getirip sabırla işe girişebilirse, maksadına da elbette ulaşabilir. Düşman tarafından yok edilmekten korunmanın en güçlü iki silahı şunlardır:

Bunlardan birincisi milli; ikincisi ise dini histir... Hangi millet, bu hislerde kusur etmeyerek onları iyi saklarsa, öyle milletin düşman tarafından yok edilebilmesi de mümkün değildir. Komünist hükümet, dine karşı yürüttüğü elli yıllık mücadele sürecinde Özbekistan Müslümanlarını, özellikle de öğrenci ve öğretmenlerini dinlerinden hayli uzaklaştırarak, onların dini hissiyatlarını da mahvedebildi. Ne var ki, halkın milli hissiyatı ise, her ne kadar yaşanan çekişmeler neticesinde olsa bile, bu günlere kadar az çok korunagelmektedir. Bu hissiyatımızı daimi olarak koruyabilmemiz için, öğrenmek zorunda olduğumuz gerekli dilleri öğrenmenin yanında, kendi anadilimize büyük önem vermemiz, milli edebiyatımızı yüceltmemiz, onu bilim ve medeniyet dillerinin seviyesine ulaştırmamız lazımdır. İşte ancak o zaman, karşımızda ağzını açarak bizi yutmaya hazırlanan kıvılcık ejderhadan kendimizi koruyabiliriz. Dil ve edebiyatımız ne kadar gelişir ve ne kadar terakki ederse, ilim irfan çevrelerimiz de o nispette genişler. Böyle olursa, Özbekistan sadece adıyla kalmaz; dilimiz saygın diller arasına girdiğinde, dilimiz ve edebiyatımızın sahası her geçen gün genişleyerek saygınlığı arttığında, ülkemizin itibarı da yükselecektir. Bu iş, milli hissiyatımızı koruyabilmek için en güçlü silahlardan biri olarak kabul edilebilir. Doğrusu, dini hislerini kaybetmenin üstüne bir de milli hislerini yitirenler, yirminci asrın medeni (!) ejderhasının ağzına düşüp, onun tarafından yutuldu demektir. Bunun için, genç ihtiyar demeden bütün vatanperver ve milliyetsever Özbek alimleri, bu hizmeti gelecekteki evlatları için en mukaddes vazife bilsin; akıllarından asla çıkarmasınlar.

Bir milletin kendine ait hayati hakları gerektiği şekilde elde edebilmesi için o milletin fedakar evlatları, birer fedai gibi mallarını, canlarını esirgemeyerek; karşılarına bu yolda ne kadar zorluk çıkarsa çıksın bunlara göğüs gererek, sabırla iş görebilirlerse; işte ancak o zaman hakikati gün yüzüne çıkarabilir; maksatlarına da erişebilirler. Bütün yaptıklarını sadece kendileri için yapan adamların tüm hareketleri, hayvanların kendi karınlarını doyurmaları gibi olup, böyle adamlar iradesiz, insan suretindeki canavarlardır. Böyleleri, kendi dillerini unutup, mukaddes dinlerini de herkesten önce terk ettikleri için, yılanın ağzına kendi ayaklarıyla gelmiş bir tavşan gibi yutulmak üzeredirler.

Peygamberimiz Muhammed'in (s.a.v.) söyledikleri gibi; kişi hangi halkın dilini öğrenip ilmini alırsa alsın, onun tuzağına düşmeksizin kendini ziyan ve zahmetten kurtarabilir.¹⁷⁰

Öyleyse, bizim dil öğrenerek eğitim öğretim görmekten güttüğümüz birinci maksat, bütün dünya tarafından tanınan vatanımız Turan'ın, Türkistan'ın tarihinin karalanmasını engellemek ve gelecek nesillerimizi sel gibi akın etmekte olan istilacı Ruslar tarafından yok edilmekten kurtarmaktır. Eğer böyle yapılmaz ise, imanlılar Huda'nın huzurunda hesaba çekilecek; diğerleri ise gelecekteki çocuklarımız tarafından sonsuz bir lanete maruz kalacaklardır..

Biz yine asıl konumuza dönelim. Zalimler tarafından haksız yere hapsedilen bu kadar Kırgız arasında "Sopamcı" ihtiyardan başka hiç kimse kurtulamadı. Özellikle hastalığa yakalanan yaşlı kişilerden geriye kimse kalmadı. Bunun yanı sıra, yeraltı koşullarında tuttıkları mazlumlar arasından kendilerine karşı olduklarından şüphelendiklerini, gecenin karanlıklarında önceden kazıp hazırladıkları çukurların önüne getirip kurşuna dizmeleri de seyrek karşılaşılan olaylardan değildi.¹⁷¹ Başa böylesine ağır belalar geldiği vakit, neyin iyi neyin kötü olduğu anlaşıldı ve kimin dost kimin düşman olduğu da işte o zaman fark edildi. Böyle sıkıntılı günlerde, dar vakitlerde kişiliğini kaybetmeden kendini muhafaza edebilmek için tam bir erkek olmak gerektir.

*Yabşılık künlerde barça dost bolur,
Kara kün tışgende kimdir acralur.*¹⁷²

Böyle güç şartlar altında Pişpek (Frunze) yeraltı hapisanesinde yattığım günlerde bana destek olan ve vefa ile hizmet edenler, Sokuluk Dunganlarından Davud Hacı, Mesud Hacı ve Mesud Ahun başta olmak üzere benim kendi talebelerimdi. Bu tarih kitabını yazdığım şu günlerde bir de baktım ki, o olayın üzerinden 37 yıl geçmiş. Bugün, 1968 tarihinde o sadakatli dostlarımdan ve öğrencilerimden hayatta sadece iki üç kişi kalmış; diğerleri ise şu fani dünyadan göçüp merhum olmuşlar. Hepsi de, bizim için mallarını canlarını esirgemeyen, Huda yolunda dost olan, vefalı talebelerimizdi; Allah onlardan razı olsun...

O günlerde hapisane kurallarına göre, her on günde bir kere dışarıdan erzak almaya izin veriliyordu. O gün geldiğinde üç dört yerden ayrı ayrı yemek gelmesinin yanında, bir kişi içeriye on kişiye yetecek kadar erzak sokardı. Özellikle, Dunganların başkalarından daha lezzetli yaptıkları mantı,¹⁷³ menfer¹⁷⁴ ve suyak

¹⁷⁰ Müellifin kendi ifadesi olduğundan dolayı kaynak tesbit edilemedi.

¹⁷¹ Rusça kısa adı ilk önce ÇK (Çeka), daha sonra ise GPU (Gepeu) ve KGB (Kegebe) olan söz konusu Devlet Siyasi İdaresi; takip, soruşturma, tutuklama, sorgulama, yargılama, hüküm verme, hükmü icra etme işlevlerinin tamamını tek elden idare eden dünyadaki yegane kurumdu. Alınan kararlar temyize tabi değildi ve bunlar yaptıklarından sorumlu tutulamazlardı.

¹⁷² İyi günlerde herkes dost olur. Kara gün geldiğinde ise kimin kim olduğu anlaşılır.

¹⁷³ Mantı: (Çağatay Türkçesi) Bol etli ve buharda pişirilen, iri mantı şeklindeki yemek. 4-5 tanesi bir porsiyon eder.

aş¹⁷⁵ gibi yemekleri çoktur. Koğuştaki herkes, o günün gelmesini beklerdi. Bilhas- sa, İç Rusya'dan kaçıp gelen Ruslar içinde kendisi Hıristiyan din adamlarından olan sakalı göğsüne kadar inmiş bir papaz vardı ki; ona o kadar Rus arasından bir kişi bile iyi gözle bakmazdı.

Peygamberimiz (s.a.v.) demişler ki; “Üç türlü kişiye merhamet etmek gerektir: Birisi, evvela bir kavmin saygıdeğer kişilerindenken, daha sonra hor görülendir. İkincisi, zengin bir kişiyken, servetini kaybedip çağay¹⁷⁶ durumuna düşendir. Üçüncüsü ise, bir alim olduğu halde, kendi zamanında onu takdir edecek insanlar ve alimler bulunmayıp, saf cahillerin arasında kalmıştır. İşte böyle insanlara merhamet ediniz”.¹⁷⁷ Onun için, gelen yiyeceklerden koğuş sakinlerine gerektiği kadar dağıtırken, herkesten önce bu papaza verirdim.

Yerli Almanlardan olan eğitilmiş, mühendis bir genç vardı. Bu kadar kalabalık içinde başkalarına bakmaz; yalnızca benimle konuşurdu. Dediğine göre; Paris Üniversitesini bitirmiş ve diğer Avrupa dillerinden iki üç tanesini daha öğrenerek yüksek tahsil sahibi olmuştu. Sabah akşam ne zaman dışarı çıksak, koltuğuma girerek yürür; koğuşa girene kadar benden ayrılmazdı. Bir gün bana hitaben; “Hey dostum; bu yırtıcı barbarların elinden kurtulsak, insan eti yiyen yamyamların memleketine bile giderdik. İkimiz bu vahşilerin uğursuz ayaklarının değmediği pak yerlerde aynen böyle koltuk koltuğa gezebilseydik, böylesine bir vicdan azabından da kurtulur, en büyük mutluluğa erişmiş olurduk” diyerek “ah” çekti. Onun bu sözünden oldukça etkilenmiş olmalıyım ki, aradan 37 yıl geçmesine rağmen bu söz hala gönlümden çıkmadı.

Böylece, 1931 yılı kışının tamamını bu yeraltı koğuşunun azapları altında geçirdim. Ölümünden ve sürgünden kurtulabilenlerimiz güçlülük, zar zor yaza ulaşabilmişlerdi ki; bu sefer de inşaat çalışmaları başladı. Bir hafta on günde bir dışarıdan gelen helal yemeklere kanaat edip, hapishanenin haram yemeklerinin tadına bile bakmadan, kuru ekmeğe ve çayla yaşadım. Bunun üstüne, gece gündüz yeraltının bozuk havasında yattığımızdan olsa gerek ki, günden güne güçsüzleşip sağlığını da kaybetmeye başladım. Bunun için, dışarıda çalışmak amacıyla iş istediğimi bildirir bir dilekçe vermiştim ki; Allah'tan buna ruhsat ettiler. Bahar günü karanlık koğuştan dışarı çıkıp açık güneş altında, temiz havada ve o geniş alanda durunca, kendimi yeniden hayat bulmuş, başka bir aleme gelmiş gibi hissettim. Her ne kadar daha önce Kuran'ın “Ve in te'eddü ni'metallahi lâ tühsühâ”; yani, “Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, sayıp bitiremezsiniz”¹⁷⁸ ayetini okumuş idiysem de, bunun asıl manasını ancak o zaman anladım. Öyle ki, insanın her bir

¹⁷⁴ Menfer: Kurdele şekline getirilmiş olan hamurun küçük parçalara ayrılarak çorba halinde haşlanmasıyla pişirilen bol sulu yemek.

¹⁷⁵ Suyuk aş (suygaş); (Çağatay Türkçesi) Bol sebze ve etle, önce kızartılıp sonra haşlanarak pişirilen çorba.

¹⁷⁶ Çağay: (Çağatay Türkçesi) Fakir, sefil.

¹⁷⁷ Buhari, 5/2208,2209 dekilere göredir.

¹⁷⁸ İbrahim suresi, 34. ayet.

nefes alışında bile iki nimet vardır. Bunlar, temiz havanın alınması ve kirli havanın atılmasıdır. Durum böyleyken, diğer nimetlerin hesabını nasıl tutabiliriz ki?

Böylece, inşaat işlerinde birkaç vakit çalıştım. Çalışmaya çıkmak yarı yarıya kurtuluş gibi olduğundan, bunu işiten yakınlarımız neredeyse her gün bizi yoklamaya geliyorlardı. Özellikle, Uygur İbrahim Ahun Emekçi'nin -ölmüş ise Huda rahmet eylesin- her hafta getirdiği bir sepet yağlı külçe ekmeği, bir leğen mantı veya bir tabak pilav aşısı hiç eksik olmadı. Bir akşamüzeri çalışmaktan dönerken hapishanedekilerden bir kişi kolumdan tutup şöyle dedi: "Senin falanca Alman dostunun mahkemesi olup, uzak bir yere on yıllık sürgüne gönderilmiş. Benden rica etti ve dedi ki 'Özbek dostumun ellerinden tutarak benim hararetli selamlarımı kendisine ilet. Düşmanın pençesinde uzun bir yolculuğa çıkıyorum. Onun dertli gönlümün derinlerine yerleşen sevgisini bir ömür boyu saklayacağıma söz veririm' ". Ben de bu olaydan otuz yedi yıl sonra, 1968 yılında onun sözünü hatırlayıp burada zikrederek tarihe mal etmek suretiyle, muhabbet ehli olan kimse kim olursa olsun, benim için ne kadar büyük bir hürmete layık olduğunu açıkça gösterdim sanıyorum.

*Muhabbetdin köngiller nurge tolgay,
Sekiz cennet anımdan hasil olgay.¹⁷⁹*

Ondan ayrıldıktan sonra, üç dört ay boyunca kendi adetim olduğu üzere çalışkanlıkla türlü işlerde çalıştım. Hapsedildiğim günden itibaren bir kerecik olsun beni sorguya çağırmadılar. Buraya benimle birlikte tıklılan diğer yol arkadaşlarımı dayakla ve hakaretlerle türlü işkenceler altında sorgulamış oldukları halde, öncesinde ve sonrasında Allah beni böyle durumlardan korumuştur. Ancak hapishane kuralları katıydı ve haftada bir gün verilen dinlenme izninin dışındaki günlerde çalışma süresi on iki saatten az olmuyordu.

Böylesine ağır sıkıntılar altında dört beş ay çalışmanın ardından, bizi birdenbire siyasi idareye bağlı büyük bir hapishaneye geçirme kararı aldılar. Bizi çalışmaya çıkardıkları günden beri avlu içine dikilen keçeden otağlarda yatıyorduk. Bunları buradan yine bize kaldırtıp, hapishanenin önüne diktirttikleri zaman, bizi koğuşa sokmaksızın bu otağları bize yatakhane yaptılar. Bu yerin zor şartlarını gördükten sonra, daha önceleri çektiğimiz sıkıntılar bize hafif görünmüştü. Çünkü, Peygamberimizin (s.a.v.) söylediği gibi "Kimin başına bir musibet gelirse, ona sabretmesi gerekir.¹⁸⁰ Bundan daha kötüsü olmadığı için şükreylemesi lazımdır".

Böylelikle, burada da işe gidip gelip bir iki ay geçirmişsek de, kalabalık olduğumuzdan dolayı çok zorluklar altında yaşıyorduk. Bu arada bizim hakkımızda bir karar aldılar. Bu karara göre, ben ve başkanımız Nazarkul'a onar yıl,¹⁸¹ yine

¹⁷⁹ Gönüller, sevgiden nurla dolar. Sekiz cennet (de) bundan (sevgiden) hasil olur.

¹⁸⁰ Buhari, 3/1228; 15/7003 dekilere göredir.

¹⁸¹ Bu cezanın eski SSCB Ceza Kanununun suçlu veya suçsuz herkese uygulanmasıyla ünlenmiş 58. maddesinin 14. fıkrası (Devlete karşı işlenen suçlar bölümü) uyarınca verildiği anlaşılmaktadır.

İçimizden birine yedi yıl ceza kesiyor; geriye kalanları ise serbest bırakıyorlardı. Kurtulanlar seviniyordu; ancak, kalanlar, özellikle de bizim gibi ağır cezalara çarptırılanlar arasında ağlayanlar bile vardı. Karar kağıdını elimize verdiklerinde okuyup gördük ki, cezayı icra etme görevi Taşkent'teki toplama kampının yetkisine verilmiş. Burada kırk binden fazla insan olduğunu işitmiştik. Uzak yerlere sürgüne gönderilecek olan mazlumlara, ancak bu kamptan dağıtılırlardı. Sibiryaya'nın en uzak, en soğuk bölgelerine; Solovki ve Arhangelsk¹⁸² gibi yerlere gitmeye hüküm giyen kişiler de buradan gönderilirdi. Bu yerlerin korkunçluğu kulağıma gelmeye başlayınca, biz de insanız ya; gönlüme türlü hayaller gelerek bundan kurtulmanın çarelerini aramaya başladım.

Takati aşan işlerden kaçmak, her ne kadar peygamberlerin sünneti de olsa, bunu gerçekleştirmek çok zor olduğundan kara kara düşüncelere daldım. Kendi kendime "Ben ne günah işledim ki, on yıl verdiler?" diyordum. Dünyada yaşayan hiçbir insanın, onun ağır yüklerini omuzlamaktan ve acısını da, tatlısını da görmekten başka çaresi yoktur.

Kuran'ın hükümlerine göre; nimete şükretmek, zorluklara sabretmek ve ondan kurtulmanın çaresini aramak lazımdır. Hapishane kurallarınca, hüküm giyen kişileri dışarıdaki işlere çıkarmazlar; etabın¹⁸³ gönderileceği vakit gelene kadar da koğuştadır. Sabah kalkınca iş giysilerimi giymiş halde bakınıyordum ki, işçilere ait yoklama listesi okunduğunda, Allah'ın işi, benim de adım zikredildi. "Hazırım" diyerek sıraya geçtim. Kurallara göre beni koğuşa hapsedip, etapla birlikte Taşkent toplama kampına göndermeleri gerekiyordu. Hayır öyle olmadı ve ben de diğer işçilerle birlikte hapishanenin demir kapısından dışarı çıktım. Çalışma yerine vardığımda baktım ki, semaver kaynamış; çay saati gelmiş. İşte o anda, ne olduysa, etrafa dikilmiş nöbetçiler ortadan kayboldular. Ben de fırsatı ganimet bilip, önceden kararlaştırdığım üzre dikenli tellerin altından çevik bir hareketle geçtim ve gözden kayboldum. Ancak, ne yapacağımı, nereye gidip kimin evine sığınacağımı bilemez halde تنها sokaklarda biraz gezindikten sonra, saygıdeğer dostlarımdan Dungan Hiya Halfe'ye vardım ve kapıdan kendisini çağırdım; o da koşarak çıktı. Benim hapishaneden tahliye olduğumu düşünmüş olmalı ki, ağlayarak "Mübarek olsun" diyebildi. Kucaklaşırken kulağıma hapisten kaçtığımı fısıldadığımda; "Korkmayın; bu kurtuluş Allah'tandır" diyerek yüreğime büyük bir kuvvet verdi. Bunun sergilediği kişilik unutulmaz türdendi. O da ölüp gitmiş; Allah ona rahmet eylesin. İhtiyaten, çatı katında depolanan yoncalar arasında bir kişilik yer hazırladı ve akşama kadar beni burada sakladı. Daha sonra, kendi kendime yaptığım muhasebenin ardından akşam karanlığında Dungan mahallesinde oturan güvenilir Dungan dostlarımdan İshaza adlı kişinin evine geldim. Bu; imanlı, ihlaslı, insanlığı sınanmış, mert bir kişi olduğundan benim için fedakarlıklarda bulundu ve dostluğun gereğini en iyi şekilde yerine getirdi.

¹⁸² Solovki ve Arhangelsk: Rusya'nın kuzeyinde "ölüm kampları" olarak ün salmış ilk Sovyet toplama kamplarının bulunduğu ada ve şehrin adlarıdır.

¹⁸³ Etap: (Rusça) Sevki etmek amacıyla mahkumlardan oluşturulan topluluk (öbek, küme).

İnsanı hayrette bırakacak bir dikkat ve uyanıklılıkla beni evde üç gün kadar çok iyi sakladı. O ana değin güvende idiysek de, adamların beni aramaya çıktığı günün akşamı Pişkek'in günbatısına doğru yaklaşık kırk çakırım dışında bulunan Sokuluk'a yöneldim. Yolda, benden haber almaya gelen Mağar ve Mamaza adlı talebelerimizle karşılaşp, hep birlikte evlerine gittik. Buraya geldiğimizde, yalnız kendi talebelerim değil, neredeyse bütün Dungan halkı bana muhafız oldu. Benim buraya geldiğimi talebelerimden başka kimse öğrenmemiştir. Aralarında hükümete bağlı olarak çalışanlar dahi var idiyse de, onlar bile bana yandaş oldular. Bunun için, defalarca gelen hükümet casuslarını benim buraya gelmeyeceğim konusunda ikna etmişlerdi. Hal böyle de olsa, 'yılanın soktuğu kişi, urganın bile gölgesinden korkar' sözünde olduğu gibi, ben de imkan elverdiğince tedbirli olma yolunu tuttum. Bundan dolayı, bütün talebelerim dışarıdan bana göz kulak oldular. Gündüzleri gündelik işleriyle uğraşp, geceleri ise canım sıkılmasın diye benimle birlikte oluyorlardı.

Bunun için Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlar: "Hakiki dostlarınızı çoğaltınız".¹⁸⁴ Çünkü onlar, iyi günlerinizin süsleridirler. Başınıza bela geldiğinde ise sığınacağınız olurlar.

Doğu Türkistan'a hicret

Her ne kadar burada güvenlikteysem de, durumumuz günden güne daha da korku verici bir hal alıyordu. Eğer tekrar bu zalimlerin eline düşecek olursam, o zaman bana nasıl cezalar verecekleri malumdu. Bu sebepten, Salar¹⁸⁵ Dunganlarından Yusuf Kari adlı bir talebem Taşkent'teki Çin Konsolosluğundan büyük zorluklarla İsmail Ahun adına düzenlenmiş sahte bir pasaport hazırlatıp bana getirdi. Pasaport gelinceye kadar Tokmak'taki ailemle görüşüp, yolculuk hazırlıklarıyla ilgilendim. Bu arada en değerli yakınlarımızdan, ayrıca iki taraftan dünürümüz olan, uzun yıllar Tokmak'ta yaşamış, aslen Taşkentli olup daha sonra Gulca'da vefat eden Şah Hidayet Kari, bütün servetini kaybettiğinden dolayı yere göğe sığamadığı için kaçp Sokuluk'a gelmişti. Kimliğimi gizleyerek, başkaları vasıtasıyla ona devamlı surette yardım gönderdim.

İlk olarak sığındığım yerde beş altı günden fazla kalmamışsam da, bu ikinci yerde; yani, etrafına yonca depolanmış kamıştan çatı katında elli iki gün yaşadım. Daha sonra gönlüme hafif bir evham düşüp, oradan başka bir yere geçtim. Beni Allah korumuş. Benim buradan ayrılmamın ikinci günü iki casus yanlarında militsiya¹⁸⁶ ile gelerek, çatı katına kadar burada arama yapmış.

¹⁸⁴ Buhari, Cihad, 135; Tirmizî, Cihâd 4, (1673) (Arapça nüshadan) mülhem ifade.

¹⁸⁵ Salar: Büyük Dungan kabilelerinden birinin adı.

¹⁸⁶ Militsiya: (Rusça) Polis.

*Kişini saklasa u Halik-ı pak,
Zeher ağzıda bolgay misli taryak.*¹⁸⁷

Bu olayın meydana gelmesinden sonra, bir an önce buradan da kaybolmamız lazım geldi ve Doğu Türkistan'a geçmek niyetiyle ikinci defa olarak yolculuk hazırlığı yapma işine giriştim. Dostlarımızdan biri olan Dungan Hıyaz Mütevellî de bizim gibi bir kaçkındı. Onunla görüşüp, kendisiyle yolculuk arkadaşı olmayı kararlaştırdık. Yola çıkma gününü de belirledikten sonra, o gece bütün ahbablarımız ve arkadaşlarımız ağlayarak yanımıza geldiler. Tarikat mensuplarının adetlerince hatim indirip; dualar, fatihalar okumamızın ardından, Allah'a tevekkül ederek Sokuluk üstünden 4. Çuy tren istasyonuna doğru arabayla yola çıktık.

Ertesi gün, Çuy Suyundan öteki tarafa gemiyle geçerken, silahlı Rus toskavulları karşımıza dikildi ve bizim üzerimizde arama yapmaya başladı. Heybe ve torbalarımızı boşaltıp her şeye göz attıktan sonra yoldaşımdan pasaport sordular. Bizimkisi kendi adına çıkarttığı Çin pasaportunu gösterdi. Bu herifler, bir şeyler bulma ümidiyle problem çıkarıp bizi epey zorladılar. Burada en hayret verici durum şuydu ki; yoldaşımı uzun uzadıya kontrol ettikleri halde, benden tek kelime bile sormadan gidiverdiler.

Ardından biz yine yola düştük ve bu suretle yatsı vaktinde Çuy istasyonuna ulaştık. Aradan beş altı saat geçtikten sonra Alma Ata treni geldi ve buna binip yola koyulduk. Sarı Özek denilen yere geldiğimizde burada indik. Türksib¹⁸⁸ treni ise, kuzey yönüne, Sibiryaya doğru saparak gitti. Geceydi, güz mevsimiydi ve sert bir soğuk vardı. Kar tipi halinde yağıyordu. Trenden inen biz ve diğerleri, hepimiz istasyondaki küçük bir eve giderek, burada yattık. Gün ayazdı ve soba yakılmamıştı. Baktım ki, canını kurtarmak çeşitli yerlerden gelen bu adamların çoğu da, bizim gibi artık ülkelerinde yaşama imkanı bulamayan, zalimler tarafından adaletsiz bir takibe maruz kalmış, haklarını yitirmiş insanlardı. Buraya geldiğimizde, yolumuz üstündeki menzillerden birinde bekleyen GPU askerleri, yolculara ancak sıkı bir kontrolden geçirdikten sonra geçiş izni veriyorlarmış diye bir söz yayıldı. Bunların şüphelendikleri bir kişiyi olsun gözlerine kestirmeleri halinde, onu yoldan geri çevirmektense tutuklayıp hapse atmaları daha muhtemeldi. Bu sözü işitince, Çin'in Taşkent Konsolosluğunda çalışan memurlar dışında bütün herkes korkuya kapılıp, geri dönmek istedi. Baktım ki, biçarelerin kuvvetleri çekilip renkleri atmış. İnsanlar birbirlerine inanmadıkları için, aralarında surlarını paylaşmak, istişare etmek gibi durumlar da toplum içinde iyice yok olmuştu. Kendilerini gülüyor gibi gösterecekler de, içleri gam ve kaygıyla dolduğundan, insanların yüzleri sararmıştı. Bu duruma herkesten çok benim üzülmem gerekirdi. Zira, zalimce hükümlerini üzerimde uyguladıkları için onlara karşı gelmiştim.

¹⁸⁷ Her şeyden daha temiz olan o Yaradan (Halik-ı pak) eğer bir kişiyi korsa; o kişinin ağzındaki zehir adeta bir ilaca dönüşür.

¹⁸⁸ Türksib: Orta Asya'yı Sibiryaya bağlayan demiryolu hattının adı. Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonunun topraklarından geçen yolun uzunluğu 3500 km'dir. 1917-1930 yılları arasında kurulmuştur.

Oysa tam aksine, gönlüme başkaları gibi çok korku düşmedi. Allah'a tevekkül ederek yoluma devam etmek istedim. Ömrüm boyunca başımdan nice zorluklar, nice korkulu günler geçmişti. Öyle günlerde gönlümdeki iman ve itikat, Allah'a ve onun hak peygamberi Muhammed'e (s.a.v.) karşı beslediğim muhabbet, benim için en güçlü güvence ve en üstün dayanak noktası oldu. Ne çare; böylesine dini duyguların sınırlarını tatmamış zavallılar bunun güzelliğini nereden bilsinler. Oysa imanlı kişilere her zaman bu en büyük devlet nasip olacaktır. Tanıdıklarıma, bildiklerime bu yoldan dönmemeleri tavsiyesinde bulunmuş olsam da, hiç birisi devam etmeye cüret edemedi. Onlardan ayrılıp hayal kurmak suretiyle evden çıkarken, gözüm takırdayarak gitmekte olan üç dört boş at arabasına takıldı ve bunları durdurdum. Baktım ki bunlar, bizim ilerleyeceğimiz yolun üzerinde bulunan köye giden Ruslarmış. Onlarla anlaşip arabaya yerleştikten sonra geceye kadar yolculuk ettik ve büyük bir kervansaraya ulaştık. Bu kervansaray, birkaç taraftan gelen yolların, özellikle de Alma Ata'dan gelen büyük yolun kesiştiği noktada kurulmuş olup, zamanında çok iyi bakılan bir yer olmasına rağmen, sahipleri onu ihtilal bozgunundan sonra bırakıp kaçmışlar. Burada Alma Ata, Çelek, Çarın, Talgar ve Koram köylerinden evlerini barklarını bırakmak suretiyle ve çoluk çocuklarını yanlarına alarak ayrılan Müslümanlarla görüştük. Ancak çoluklarıyla çocuklarıyla göç etmekte olan bu insanların çoğu, konsolosluk aracılığıyla Çin pasaportu almış oldukları için yola ev eşyalarını ve arabalarını da alarak çıkmışlardı. Bu kervansarayın içine girdiğimde oldukça acınacak, ağır bir manzara ile karşılaştım. Öyle ki, gün çok soğuk olmasına rağmen; ateşi yakan, kervansaraya bakan hiç kimse yoktu. Zemini sap samanla döşenmiş de olsa, yüzleri mahzun birçok insan; bu ayaklar altında çiğnenmiş, upuzun karanlık binada tıklım tıklım yatıyorlardı. Soğuğa tahammül edemeyenler binanın içinde ateş yakmış olduklarından, burası burunları kırarak keskin bir dumanla dolmuştu. Özellikle, kendisi de hasta olan genç bir kadının, yerlerde yatan iki hasta çocuğunun başında birilerine yalvarırcasına ağlayıp oturduğunu görünce; ona çok acıdım. Başa bela geldiğinde, bütün insanlar yalnız kendileriyle meşgul oluyor; merhamet, şefkat gibi duygular ise hakiki müminlerin dışında herkesin gönlünden bütünüyle siliniyormuş demek. Yolhatları kontrol eden toskavullar karşımızda olup, başka türlü geçiş imkanı da olmadığından, hepimiz korku içinde kaldık.

Peygamberimizin (s.a.v.) "Sadaka belayı defeder"¹⁸⁹ sözü hatırıma gelince, iki çocuğuyla aç biilaç yatmakta olan bu hasta kadına yiyecek ve para sadakası verdim. Onu sevindirdikten sonra hemen sokağa çıkmıştım ki, bir kamyon geldi. Ona dönüp "Bizi Altın Emen"¹⁹⁰ Geçidine götürüp bırak; sana şu kadar para veriyoruz" dediğimde cevaben "Bir şartım var. İki balya yüküm dağdan oya"¹⁹¹ düşmüştü. Onu çıkartırsanız, ben de sizleri götürürüm" dedi. Biz bunu canımıza minnet bilip derhal kamyonu bindik. Ancak kendimizi işçilere benzetebilmemiz için,

¹⁸⁹ Buhari, 3/1340-41, 1343.

¹⁹⁰ Emen: Meşe.

¹⁹¹ Oy: (Çagatay Türkçesi) Dağın en dip, en alt kısmı; dere yatağı.

yolculuk işareti olan heybe ve torbalarımızın görünmemesi gerekiyordu. Bunun için, Alma Ata dolaylarından çıkararak ellerinde yolhatlarıyla çoluk çocuk arabalara dolmuş gitmekte olan Tarañçılara;¹⁹² “Toskavulların önünden geçene kadar, şu eşyaları arabanıza koyalım” diye ricada bulunduysak da; kabul etmediler. Sonra, o tarafa doğru hükümet mallarını yüklenmiş halde ilerlemekte olan Rus arabacılarına beş altı som para verme vaadiyle torbalarımızı teslim ettik ve yola düştük. Böylece arabamız, bizi toskavulların önünden tangır tungur geçirerek beş altı çakırım daha devam ettikten sonra, dağın belinde durdu. Vaadimize binaen, çayın içine düşen o iki balyayı bin bir zorlukla yukarıya çıkardık ve hep birlikte kamyona yerleştirdik.

Altın Emen geçidini aştıktan sonra Başçı Kervansarayı’na indik. Sokuluk Dunganlarından Hancaz Halfe adlı bir kişi atları, arabaları ve çoluk çocuğuyla birlikte bu kervansarayda kalıyormuş. Altın Emen geçidinde kar ve tipiye yakalandıklarından iki eli de donarak işe yaramaz hale geldiği için, ne yapacağını bilemez durumdaydı. Onlara yardım etmek benim için oldukça kolay bir işti ve bunlar da benim gibi güvenilir bir yardımcıya muhtaçtı. Bunun için, bu durum hepimizin işine gelip; ben arabacı koltuğuna geçtim ve hep birlikte yola düştük. Arada iki defa mola vermek suretiyle Böri Gucur köyüne ulaştığımızda gördük ki; buraya yukarıdakilere göre daha fazla toskavul yerleştirilmiş. Hal böyle de olsa, sanki buraların arabacısıymışım gibi kamçıyı sürükleye sürükleye nöbetçi kulübesinin önünden geçerek on beş çakırım kadar devam ettikten sonra sağ salim Yarkent şehrine vardık. Bu şehir, Çin sınırındaki Korgas’a kırk çakırım uzaklıkta olup, Doğu Türkistan’da bulunan Cungarya bölgesinin kuzey sınırı olarak kabul edildiği için, evvel ahir büyük tarihi ve siyasi öneme sahipti. Bu yerde yaşayan halkın çoğunluğu, bugünden tahminen iki yüz yıl önce buraya Altı Şehir’den getirilen Uygur asıllılar olsa da, kendilerine aralarında “Tarañçı” diyorlar. Bunların ortaya çıkış tarihleri, yeri geldiğinde anlatılacaktır. Bu şehir, Çar zamanında oldukça bayındır bir şehir olup, epeyce süslüydü. Özellikle, buranın en nüfuzlu büyük zenginlerinden, hayır hasenat sahibi merhum Velibay adında bir kişi vardı ki, son Çar’ın davetine icabet ettiğinde kendisine hürmet elbisesi giydirilmişti. Bu kişi, Çin’in başkenti Becin¹⁹³ şehrinde bulunan ve ejderha şeklinde yapılmış olan hükümdar sarayının bir benzerini Yarkent şehrine bir mescit olarak bina ettirmişti. Bugünkü günlerde bu eser, hükümetin koruması altına alınmıştır.

Burası, bizim buradan geçtiğimiz 1931 yılında öylesine harap olmuştu ki, hükümetin mantığına göre tek hak sahibi olan en alt tabaka işçilerinden başka bütün şehir halkı, kaçarak sınırı geçmişti. Geçmişte bağlık bostanlık olan bu yerler, bizim geldiğimiz günlerde adeta gönülleri kırılan bahtsız mazlumlar gibi olmuş, sanki külden tepelere dönüştürülmüştü. Biz dahi, baykuşlar gibi; bu terk edilmiş, harabe evlerden birine girerek yerleştik. İşte bu yerde ben, endişe altında Allah’a

¹⁹² Tarañçı: Doğu Türkistan’ın güneyinden İli Nehri boylarına göç ettirilen Uygur Türklerinin adı.

¹⁹³ Becin: Pekin.

sığınmak suretiyle zar zor iki gün kaldıktan sonra, Ebamüslim adındaki bir Tarañçı gencini yolbaşçı edinerek şehirden çıktım. İşinin ehli olduğu için, beni yola, herkesin yemek saati olan tam öğlen vaktinde çıkarmıştı. Şehir dışına çıktığımızda, akşam karanlığı düşünceye dek mezarlığın önündeki sık kamışlığın içinde baykuşlar gibi sivrisineklere yem olarak bekledik. Karanlık düşüp de göz gözü görmez olduğunda, yolbaşçımız yayan, biz iki atlı olarak yola düştük. Sınır ulaşınca kadar köylere uğramaksızın gizli yollarla ilerledik. Aktam Köyüne bir çakırım kadar uzaklıktan geçerken, uzaklardan ürümekte olan bir köpeğin sesini işittik. Buradan on beş çakırım kadar yol yürüdükten sonra, hayli çukurda bulunan bir çayın yanına gelerek biraz dinlenmek niyetiyle oturduk. Sonra, yolbaşçımız “Haydi yürüyelim” diyerek ayağa kalktı ve biz de arkasından onu takip etmek suretiyle yürümeye devam ettik. Bir iki saat yol yürüdükten sonra, uzaktan sık ağaçlı bir köy görüldü. Uzaklardan iki saat önce ürüyen itin sesini yine işittim. “Yolumuzu şaşırmaşa benziyoruz; dikkat edelim” diyerek yolbaşçımızı durdurduk. Dikkatle bakınca gördük ki; geriye dönmüş, dosdoğru Yarkent’e gidiyoruz. Bunu gören yolbaşçımız, müthiş bir korkuya kapıldı. Yolu olmayan kamışlıkların içinden yürümek suretiyle Kum Dağı eteklerine ulaştık. Kumlar arasından aşır, dört tarafı dağ gibi kumlarla çevrili seksavullu¹⁹⁴ bir azgala¹⁹⁵ indigimizde, fırtına çıkararak kar yağmaya başladı. İçecek su olmadığı için, karı eriterek içtik. Yaktığımız seksavul ateşinde ıslanan üstümüzü başımızı kurutup, ateşin altında kızmış olan kumun üstünde yattık. Akşamüzeri bu kum dağlarının arasından yürüyerek, ertesi akşam sınırdaki Korgas Çayının üstüne vardık. O zamanlar, yani 1931 yılında burası henüz dikenli telle örülmemiş olduğundan, her saat iki atlı sınır bekçisi aralıksız olarak burada mekik dokurdu. Atlarımızı kuytu, çukurluk bir yere bağlayarak, kendimiz yukarıdan bunların geçmesini bekledik. Bunlar geçer geçmez, durmaksızın yukarıdan inerek Korgas Suyunu aştık ve Çin sınırını geçtik. Allah’ın yardımıyla bu yırtıcı vahşilerden kurtulmuş olduk.

Şimdi ise, bu sefer Çinli vahşilerle karşılaşmanın çaresini bulmamız gerekiyordu. Yolbaşçımız, kimsenin bilmediği gizli yollar üstünden ilerleyerek, bizi gece yarısına doğru kararlaştırdığımız yere ulaştırdı. Böylece, insan hayatını azap zindanına çeviren Bolşevik zulmünden şimdilik de olsa kurtulmuş olduk. Bu yerler gözümüze başka bir cihan gibi görünüyordu. Gece boyu yürüyüp yorulmuş olduğumuz için, derin bir uykuya daldık. Uyanır uyanmaz kervansaraycının “Ey konuklar; hükümetin köpekleri gelmeden, bir an evvel buradan kalkıp gitmeniz hepimiz için iyi olurdu” demesiyle, hemen hareket ederek yola düştük. Yanımızda uzak yoldan geldiğimize işaret eden bir şey de olmayınca, patika yolu bırakarak ulaşım yola girdik. Bir iki çakırım kadar yürüdükten sonra, yol üzerinde kurulu Çinlilere ait bir asker kışlası var olduğu uzaktan görüldü. Buradan kırk elli adım yukarıdaki bir yere yapılmış küçük minarenin üstünde duran bir bekçi de,

¹⁹⁴ Seksavul: Kumlu, çorak, tuzlu arazilerde yetişen çalı türü bir ağaç.

¹⁹⁵ Azgal: (Çagatay Türkçesi) Çukurluk yer.

gelip geçenleri gözetliyordu. Bunların önünden geçmek bizim için oldukça tehlikeli de olsa, başka çaremiz yoktu ve geçmeye mecburduk. Bu arada, biz buraya yaklaşırken, ne olduysa, etrafı gözetleyen bekçi yukarıdan indi ve askeri karargaha girdi. Bunu görünce biz de atlarımızı süratlendirmek suretiyle karargah kapısını elli adım kadar geçmiştik ki; “hoy hoy” diyerek bizleri çağırdıklarını işitince yoldaşıma “Bakma; bakma” dedim ve işitmemiş gibi yaparak geçip gittik. O da ikinci defa çağırmadı ve Allah’ın yardımıyla buradan da ziyan görmeden geçmeyi başardık.

Böylece, yürüyüşümüze devam ederek ortalıktaki kamışlığın içinden ilerlerken önümüze sınır muhafızı olarak görev yapan Şive veya Solan¹⁹⁶ çerilerinden¹⁹⁷ bir atlı çıkıp “Hey dur! Nereden geliyorsunuz? Öbür taraftan geçmişe benziyorsunuz. Yolhatlarımız var mı?” dediğinde, dehşetten tek kelime söz söyleyemedik. Yoldaşım Hıyaz Ahun, kendisine Çin pasaportunu göstermişse de, o buna bakmadı bile ve bizi sürükleyerek yanına katıp “Haydi, yamula¹⁹⁸ gidiyoruz” diyerek yürümeye başladı. Yoldaşımla ikisi Çince olarak tartışmak suretiyle yarım saat kadar yürümüştüğ ki, işin büyüyebileceğini anladım. Bir çözüm yolu bulmak amacıyla kendisine “Hey loya!¹⁹⁹ İzin verin de bir abdest alalım” dedim ve böylece bir yerde durakladık. Sonra onu bir kenara çağırarak “Bu kişinin pasaportu ve sağlam yolhatları var. Nereye götürürsen götür, faydası yok. Boşuna uğraşmış olacaksın. Onun yerine sana ondan biraz çay parası alıp versem; nasıl olur?” demiştim ki; çay parasını işitir işitmez “Maho, maho”²⁰⁰ diyerek hemen yumuşayıverdi. Yoldaşım bu teklife razı olmuyor, bense onu zorluyor gibi yaptıktan sonra, eline yirmi tengeyi²⁰¹ saydığım an arkasına bile bakmadan koşarak gitti.

*Kadri yok gevlber sözing alçak kişiler aldıda,
Dürni taksang ne bilir, it ağzıge taşla süyek.*²⁰²

Bunun da ağzını böylece kapatıp geri döndürdükten sonra, biz de yolumuza devam ederek Süydüng şehrine ulaştık. Burası İli bölgesinde kurulmuş şehirlerden biridir. Yolcu kervansarayında bir gece konaklayıp, ertesi gün Gulca şehrine doğru yola koyulduk. Bir saat kadar yol yürüdüktan sonra, Kura şehrine geldik. Kura, İli bölgesinde kurulmuş olan dokuz kurgan içinde en ehemmiyetlisi olup, özellikle askeri açıdan bu bölge için hükümet merkezi olarak kabul edilirdi.

Buraya geldiğimde özgür bir dünyada kendi isteklerince yaşamakta olan şanslı insanları görüp, bundan çok etkilenmiştim. Çünkü, komünist hükümetin kurulduğu günden başlayarak, bunların uğursuz ayakları yüzünden, yaşam için gerekli her şey üzerinde kıtlık olmuştu. Sınırı geçince gördük ki, dükkanlarda tıklım tık-

¹⁹⁶ Şive, Solan: Göçebe Çin aşiretleri.

¹⁹⁷ Çeri: (Çağatay Türkçesi) Asker.

¹⁹⁸ Yamul: (Çince) Karakol.

¹⁹⁹ Loya: (Çince) Zabıt.

²⁰⁰ Maho: Türkçe “makul” yani “iyi, tamam” sözcüğünün Çinliler tarafından yanlış telaffuzu.

²⁰¹ Tenge: (Çağatay Türkçesi) Madeni para.

²⁰² Değerli sözlerin alçak kişiler için kıymeti yoktur. İnci taksan ne anlar; itin ağzına at kemiği.

lım her türlü mal var. Başka devletlerden mi getirilmiş acaba diye merak ederek sorduğumuzda öğrendik ki, bu malların hepsi Sovyetler tarafından gönderilmiş. Bu hükümet, kurulduğu günden itibaren kendi halkını her türlü zorluk ve ağır şartlar altında yaşatmasına rağmen; hemen hemen her şeyini, başkalarını da bu yola çekebilmek için ekonomik bir tuzak malzemesi yaparak dış ülkelere göndermeyi kendisine adet edinmişti. Sovyet hakimiyeti altında ezilmekte olan yerli halklar ise, bütün aileleriyle beraber tüm güçleriyle çalışarak, helal alın terleriyle yine kendi topraklarından elde ettikleri ürünlerin yüzde birine bile sahip olamıyorlar. Bunların yönetimleri altında yaşayan bu insanlar, yalnızca emeklerinin karşılığını alamıyor değiller; insan haklarından bütünüyle mahrum edilmiş bir halde, hayvanlar gibi erksiz ve hürriyetsiz olarak hizmet etmeye de mecburlar. Dünya yaratılıp da insan nesli yeryüzüne dağıldığı günden beri, hiçbir devirde, böylesine akıl dışı ve bozuk bir ideolojiye sahip insanların halkın üstünde hükümran olmadığı malumdur. Bunun için biri Peygamberimize (s.a.v.) “En ağır, en dehşetli gün hangisidir?” diye sorduğunda; o “Haramzade oğlu haramzadelerin, halkın üstünde pervasızca hüküm süreceği gündür”²⁰³ cevabını vermişlerdir. Yine Resulullah’ın beyanlarına göre; her insan ömrü vefa edinceye kadar belalar ve sıkıntılar içinde yaşamaya mecburdur. Ancak, dünya hayatında insanın başına gelebilecek bütün belalar içinde halk için en kötü ve en zararlı olanı, kör beladır. Zira, Peygamberimizin kendileri bile bunun için Allah’tan yardım dilemiş; bundan sakınmayı buyurmuştur.²⁰⁴

Şimdi “Kör bela da nedir?” diye sorulacak olursa, buna şöyle cevap verilmelidir: Kendileri bir şey bilmeyen, üstelik bilmediklerini de anlamayan bir kısım kara cahillerin; başta akli başında insanlar olmak üzere, bütün halkın üstünde silah gücüyle ve baskıyla hükümdar olmasıdır kör bela. Halkın kaderi bütünüyle bunların eline geçince, insanların başına en dehşetli, en zararlı afetler bunlardan gelir. Bunun için, her işte doğruyu eğriden, iyiyi kötüden ayırabilecek bir akıldan ve ferasetten uzak iktidar sahiplerinin, biçare halkın başına gelebilecek en büyük “kör bela” olacaklarına da şüphe yoktur.

Peygamberimiz şöyle buyurmuşlardır: “Ben Allahu teala tarafından bir yol getirdim. Bu yol; aydınlık, rahat ve düzgün bir yoldur. Doğru yoldur. Başı bu dünyada olup, sonu öbür dünyada; cennettedir. Bu yolun kılavuzu Muhammet (s.a.v.), rehberi Kuran’dır. Eğer ümmetimden olanlar, onun öğrettiği üzere dinlerine bağlı kalır, o yoldan çıkmazlarsa; bütün belalardan korunacak, Allah’ın rızasına erişeceklerdir.”²⁰⁵ Eğer böyle olmaması durumunda Allah ‘Onların başına öyle bir bela gönderirim ki, içlerinden nice akıllı, bilge kişileri bile şaşkınlık içinde bırakır’ demiştir”.

²⁰³ Buhari, 1545/7146 ya göre; Buhari, Kitabun-nikah, 111, hadis no 160 (Arapça nüsha).

²⁰⁴ Buhari, 14/6297, 6507 de zıkkredilenlerden müllhem üfade; Ahmed bin Hanbel, Musned, 4.cilt, s.420; 3.cilt, s.419 (Arapça nüsha).

²⁰⁵ Tirmizi, Manakıb, 31 (Arapça nüsha) daki hadise işaret.

İşte tam da Resulullah'ın dediği gibi, bütün dünyadaki en yetkin siyasetçileri bile şaşırtıp çaresiz bırakan o bela, üstümüzdeki bu komünizm belasından başka bir şey değildir. Zira, Peygamberimizin yukarıya aldığımız mucizevi sözlerinin, bugünlerde yaşanmakta olan durumun ta kendisine işaret ettiğini görüyoruz. O halde, bu gibi belalardan kurtulmak için bize, Resulullah'ın gösterdiği hakiki İslamiyet'e, Kuran'ın gösterdiği yola dönmekten başka çare yoktur.

Yine anlattıklarımıza dönelim. Sarı Özek'ten Gulca sınırına doğru beş altı gün boyunca devam eden yolculuğumuzda beni en üzen durumlardan birisi, konar geçer Kazak kardeşlerimizi çok zor şartlar altında görmem oldu. Çünkü, bütün Sovyet topraklarının hiçbir bölgesinde hiçbir millet, bunlar kadar tahribata uğramamış, bunlar kadar büyük zarar görmemiştir herhalde. İhtilalden önce sekiz milyon olarak hesaplanan Kazak halkının; bugün, yani 1968 yılında alınan bilgilere göre üç milyon kalmış olması bunun en büyük delilidir. Özellikle Balkaş Gölü taraflarından başlayarak Karanköl, Kızılcar kentlerine kadar susuz, ekimsiz Karakum çöllerinde yaşamakta olan, hayvancılıktan başka gelir kaynakları bulunmayan, kendileri için, halk için hayvan besleyen zavallı yerli göçerlerin ellerindeki bütün hayvanları bu merhametsizler, taş yürekli bu melunlar birdenbire çekip aldılar. Bunun neticesinde, geçimi yalnızca hayvancılığa dayalı olan Kazak halkı açlıktan kırılıp gitti. Kendilerini halkın koruyucusu olarak nitelendiren devlet görevlileri, yani komünist liderler, bunu önlemek için hiçbir tedbir almadılar. Oysa, 1931 yılında başlayıp 1932 yılında doruğa ulaşan ve bütün Kazakistan çapında yayılan açlıktan dolayı Kazak halkı bütünüyle yok olmaya başlamıştı. O günlerde, Kırgızistan'daki Karakol ve Issık Köl yörelerinden getirilip göl kıyılarına yığılan hesapsız miktardaki arpanın, buğdayın alt ve üst kısımları, henüz olgunluğa erişmemiş olduklarından, çürümüş; yarım gez kadar bir bölümü küflenmişti. Bu dinsizler için yerli halkın ölmesi veya yaşaması fark etmediğinden dolayı, onlardan adeta çaldıkları bunca buğdayın olur olmaz yerlerde çürüyüp gitmesine bakmaksızın, halkın kırılıp yok olmasına razı oldular. Burada en hayret edilecek şey şudur ki; Türk Ulusunun nice kurbanlar vererek başlarından geçirdikleri ağır günleri unutan bu öz oğulları; Kazak ve Kırgız kardeşlerimiz, dini ve milli hislerini kaybetmiş olup, asırlar boyu korunarak bugünlere gelen anadillerini de yitirmek üzereler. Anadilini yitirmek demek; insan haklarını koruyamamaya ve şu hayatta başkaları hesabına yaşamaktan dolayı yok olmak, tarih sayfalarından bütünüyle silinmek demektir. Öyleyse bunun tek çaresi olarak; bu insanların dini hisleri yok olmuş da olsa, milli hislerini korumak için türlü yöntemlerle anadiline dayalı edebiyatı geliştirmek, onu bilim dilleri arasına yükseltmek lazımdır.

Bu yolculuğum sırasında sınıra ulaşıncaya dek, aç çıplak çocuklarını zayıf develere yüklemiş, açlıktan ötürü develerin arkasından sallana sallana yayan olarak yürümeye çalışan karı kocalarla ve Kazak kadınlarıyla yol boyunca çokça karşılaşmıştım. O vakit, onlardan çok etkilendiğim için kendilerini burada da hatırlayıp, gördüğüm durumu dile getirmeye kendimi mecbur hissettim.

Böylelikle Kura'dan ayrıldık ve Gulca yönüne doğru yola düştük. Tahminen yirmi beş çakırım kadar yürüyüp de Gulca'ya yaklaştığımızda, Boyanday şehrinin harabelerinin yanından geçmek icap etti. Bu şehir, Kaşgar'da on iki yıl hüküm süren, hicri 1270 tarihinde (miladi 1853) bütün Doğu Türkistan topraklarını Çin istilacılarının elinden kurtarıp Uygur Türkleri tarafından hanlık tahtına oturtulan Yakupbek Atalık²⁰⁶ devrinde harap olmuştu. Şöyle ki; Uyguristan, yani Altı Şehir'den İli bölgesine Çin hükümdarının buyruğuyla askerlik hizmeti için mecburi olarak göçürülüp getirilen Uygur Tarançıları, Çinlilerin zulümlerine dayanamamış ve Dungan Müslümanlarıyla birleşerek zalimlere karşı ayaklanmıştı. Bir taraftan Güney Altı Şehir'i istilacı Çinlilerden temizleyen Yakupbek Atalık, kuzey yönde bulunan ve Cungarya'nın merkezi olarak kabul edilen Urumçi şehrini de işbirliğine yanaşmayan, barışa sıcak bakmayan cahil Dunganlarla savaşıp galebe çalmak suretiyle ele geçirdi. Sonra, kuzey taraftan gelerek bütün Batı Türkistan'ı işgal eden Rus istilacılarına karşı mücadele vermek suretiyle, Gulca hükümdarı Tarançı Kara Sultan'ı birlik ve ittifak yapmaya çağırarak üzere kendisine elçi gönderdi. Bu cahiller başı ise, bilinçsizliği yüzünden esasi maksadı anlamayarak elçileri reddetti ve onları eli boş gönderdi. Oysa, Atalık'ın talebi üzerine o devrin Türkiye sultanı Halife Abdülaziz tarafından gönderilmiş olan altı kişilik efendiler²⁰⁷ topluluğu, Özbek ve Uygur çocuklarından oluşturulan Atalık ordusunu bütününü yeni askeri düzene göre eğitmişlerdi.

Yakupbek Atalık, Hindistan prensesine ve İngiltere kraliçesine iki defa, Türkiye sultanı Halife Abdülaziz hazretlerine ise bağlılığını bildirecek bir defa elçi göndermişti. Bunun neticesinde, kraliçe tarafından kendi menfaati için kullanılmak üzere ilk olarak on bin, ikinci sırada ise yirmi dört bin pistonlu tüfek hediye edilmişti. Halife tarafından ise, bir miktar savaş silahının yanında asker yasaları,²⁰⁸ ayrıca askeri hizmetleri düzene sokmak ve tertip sağlamak amacıyla yukarıda bahsettiğimiz eğitimler gönderilmişti.

İşte bunlar sayesinde Yakupbek Atalık'a bağlı piyade askerler ve diğer bütün askeri faaliyetler, Türk askeri sistemine göre tertip edilmiş oldu. Bu sebeple, kendilerinden kat kat fazla olan askerleri yenerek kısa süre içinde Urumçi şehrini ele geçirdiler. Askerler bu olaydan sonra Kutubi, Sancu ve Şihu'ya yaklaştıkları bir zamanda, Alma Ata genel valisinin kumandasında buna karşı olarak alelacele yola çıkan Rus istilacıları ise, Gulca'yı işgal ettiler. Bununla, nice Müslüman'ın kanı bedel ödenerek daha yeni kurulmuş olan Kara Sultan Devleti, Ruslarla bir kez olsun çarpışmak mümkün olmadan saçma bir ittifaksızlık yüzünden yıkılıp gitti.

Her neyse; hakkında bu kadar tarihi bilgi vermemize sebep olan Boyanday harabesini geçtikten sonra, şehre bağlı Dong Mahalle üzerinden devam ederek

²⁰⁶ Atalık: (Çagatay Türkçesi) Orta Asya hanlıklarında üst düzey idareci unvanlarından biri.

²⁰⁷ Efendi: Türkistan'da Türkiye'den gelen nüfuzlu soydaşlar ve genelde aydınlar için bu sözcüğü kullanmak adet olup, "cenap, beyefendi, bey" gibi anlamlara gelir. Burada Osmanlı Devletinden gelen ordu eğitimleri kast edilmektedir.

²⁰⁸ Yasal: (Çagatay Türkçesi) Nizam, kural, kaide; savaş düzeni.

Korgantegi Kura kapısına ulaştık. Ortaçağ yaşantısını anımsatan Çin geleneklerine göre şehrin çevresi beş altı metre yükseklikteki toprak surlarla kuşatılmış olup, dört tarafa da dört büyük giriş kapısı konulmuştu. Kapının dışarısında atın toynağının batacağı kadar bile balçık görmediyse de, kapıdan girdiğimizde dizimizden yukarıya kadar pis kokulu bir bataklığın içinden geçerek şehir içine girdik. Sonra sorup soruşturarak; aynı yerde doğup, aynı kentte büyüdüğümüz, buraya Tokmak'taki kendi mahallemizden gelen Uygur Almasbek Hacı'nın oğulları Turdı Ahun Bek ve Kurbantay Kari'nin evine vardık. Başta ev sahipleri olmak üzere salon dolusu birçok insan, koşarak dışarı çıkıp bizi karşıladı. Baktım ki, şunca insan içinde bir tanesi bile bize yabancı değil. Hepsi de; Tokmaklı, Karakollu tanışıp biliştığımız dostlarımız. İnsanın tang²⁰⁹ kalacağı bir durumdur ki, tam da benim için kaygılanıp hakkımda konuştuıkları bir anda, sözleri henüz bitmemişken lafın üstüne gelmişiz. Beni görünce hepsi hacdan gelmiş babalarını görmüşçesine sevindiler. Özellikle Karakollu Uygurlardan İbrahim Ahun Aktesme ve yine ismini unuttuğum tüccar bir genç. Bu genç, Tokmak'ta yaşadığı zamanlarda kezik²¹⁰ hastalığına yakalanmış ve benim tecrübelerim sayesinde şifa bulmuştu. Başımda eski kulaklı bir kalpak, üstüm başım harap, ayağымda bayağı bir işçi çizmesiyle beni görünce, canları sıkıldığından gönülleri dertle doldu ve gözleri yaşlandı.

Her yerde daha önce görüşmediğimiz fakat gıyaben tanıştığımız birçok dostumuz olduğu için, benim gelişim bunlara bayram günleri gibi göründü ve işitip haber alanlar bir hafta on gün kadar aralıksız olarak beni ziyarete geldi. Daha aradan üç gün bile geçmemişken üstümüz başımız, giyeceklerimiz yenilendi ve dostlarımızdan ziyafet davetleri gelmeye başladı. Buranın adetine göre, ilk önce Turdı Ahun Bek, bizim hürmetimize olarak başta Gulca'nın bütün zengin tüccarları, kadı, müftü, a'lem ve ahunları olmak üzere bütün önde gelen eşrafını çağırıp, büyük bir ziyafet verdi. Ziyafetin bitiminde, içinde sırmadan bir kaftandan tutun da kaliteli kumaşlardan dikilmiş gömleklere ve pantolonlara kadar dokuz giysi bulunan bir bohçayı, üstüne at toynağı yanbu²¹¹ konulmuş halde, hediye olarak, herkesin gözü önünde getirip benim önüme koydu. Bunun yanında, zenginlerin düzenlediği ziyafetler başladığında da, yine birkaç yerde bunlardan yanbusu ile sayıları dokuza ulaşan hediyeler aldım. Ancak, aylarca, belki yıllarca devam eden bu gibi büyük ziyafetlerde gördüğüm hürmet ve iltifat, gönlümdeki dertli yaralara şifa vermek şöyle dursun, aksine tuz ekmiş gibi oldu. Çünkü, başta irili ufaklı zenginler, tüccarlar, müftüler, allameler olmak üzere bütün halk, gaflet uykusunda yatıyordu ve bütününüle cehalet batağına batmıştı. Üstelik, her adım başına iktisadi tuzaklar, kapanlar kurulmuş olup, her yerde maskelenmek suretiyle maddi ve manevi yok oluş çukurları kazılmışken; halkın bütününü pervasızca bunların etrafında canını pervaneler gibi kurban ediyordu. Billhassa, bunların ava

²⁰⁹ Tang kalmak: (UygurTürkçesiyle) Hayret içinde kalmak.

²¹⁰ Kezik: (Çagatay Türkçesi) Tifo.

²¹¹ At toynağı yanbu: At toynağı şeklinde dökülmüş, yaklaşık 3 kg. ağırlığındaki gümüş.

çıkıldığını görmüş, tuzaklarına düşmüş, sonunda da onlarla savaşarak kaçmış zengin tüccarların bile yaptıkları işleri görünce “Kaderde varsa, insanın gözü kör de olur” demeye mecbur oluyorum. Hal her ne kadar böyle de olsa, kötü günlerimde bana moral veren, benim için hizmetler eden bu dostlarıma Allah rahmet eylesin. Zira bu olayın üzerinden otuz yedi yıl geçtikten sonra yazdığım bu tarih kitabında, yukarıda adlarını andığım ahabplarımızdan geriye sadece iki üç kişi kalmış, diğerleri ise dünya hayatına gözlerini yummuşlardır. Zamanında onlara yardım edememiş olsam da, şimdi ruhlarına fatihalar gönderip, yaptıkları iyilikleri unutmadığımdan dolayı onları hatırlayarak, isimlerini tarihe mal olmaları için burada zikrediyorum.

Gulca ve İli bölgesi hakkında müşahedeler

Zalimlerden kaçtığımız günlerde bizim için geçici bir sığınak hükmünde olan Gulca şehri ve İli bölgesi hakkında bazı tarihi bilgiler vermeyi uygun görüyorum.

Bugün her yana ün salmış olan Gulca şehrinin ilk kuruluşu, bu yerleri Çin idaresinin, Mançuların²¹² istila ettiği devre dayanır. Ondan önce, Cengiz’in ortaya çıkmasından tahminen yüz yıl kadar evvel Çin’de ihtilale yeltenenler mağlubiyete uğradıktan sonra; Kuhan denilen başçılar, kendisine bağlı insanlarla birlikte batı yönüne doğru çekilmişti. İli bölgesine geldiklerinde, bu yerin suyunun bol, havasının güzel, toprağının geniş olması; ayrıca Merkezi Çin-Orta Asya ana yolunun üstünde bulunması sebebiyle önemini kavramış ve burada İliho şehrini kurmaya girişmişlerdi. Sonra, Amuderya kıyılarından başlayarak, Batı ve Doğu Türkistan ile Fergana bölgelerini de gele geçirince, Orta Asya’ya hükümran olmuş, buralarda nice yıllar boyu saltanat sürmüşlerdi. Bu devletin çöküşü ve İliho, Balasagun şehirlerinin harap oluş vakaları ise bu kitabın başlarında yazılmıştı. Onun için burada tekrar etmeye gerek görmüyorum. Kuhan Devleti yıkılıp da aradan tahminen kırk kadar yıl geçtikten sonra, bütün dünyayı titreten Cengiz dehşeti başlamış, yaptığı cihan çapulu neticesinde Cengiz, aldığı memleketleri dört oğlu arasında bölüştürüp taksim etmişti. Bugünkü Özbekistan’ı Doğu Türkistan ile birlikte ortanca oğlu Çağatay Bahadır’a vermişti. Eski Türkistan adetlerine göre Çağatay Bahadır saltanat tahtına ilk oturduğu zaman Karahanlıların başkenti olan Tıraz (bugünkü Cambul) şehrine yerleştiyse de, buradan İli bölgesine göçmüş, bugünün Gulca şehrine seksen çakırım uzaklıkta bulunan ve Korgas Mezar diye adlandırılan Almalık şehrini kendisine başkent yapmıştır. İşte o günden itibaren Almalık şehri, Çağatay hanlarına başkentlik yapageldi. Bu aile hanedanının sondan ikincisi ve Sultan Timur’un da kaynatası olan Tuğluk Timur Han vefat ettiğinde, onu buraya gömdüler. Bugünlerde Almalık şeklindeki eski adı unutuldu ve şehre Korgas Mezar adı verilmeye başlandı. 1945 yılında bulunan

²¹² Mançu: X-XIV asırlarda ve 1644 ile 1911 yılları arasında Çin’de hakimiyet kuran savaşçı Mançuryalı kabilelerin oluşturduğu sülale; Kuzeydoğu Çin’de yaşayan Moğol asıllı halk.

altın ve gümüş madeni akçelerin üstündeki Arap harfleriyle yazılmış “Darb-ı Almalık” sözlerini kendim okumuştum. Cengiz sülalesinden olan Almalık’taki Tuğluk Timur Han, hicri 762 yılında (miladi 1360) bütün Turan-Türkistan ülkesini kendisine tabi ettikten sonra, buraya oğlu İlyas Hoca’yı han, Sultan Timur’u ise vezir tayin etmiş; kendi ise başkenti olan Almalık’a dönmüştü. Başta şehrin nimetlerinin tadını bilmeyen, medeni hayattan daha yeni yeni nasibini almaya başlayan hanları olmak üzere bütün Ceta²¹³ emirleri, birdenbire Turan gibi cennet misal bir toprağa sahip olunca, zevk ü sefaya düştüler ve nefislerine hakim olmadılar. Üstelik, han olan İlyas Hoca, bir memleketi idare edebilecek kadar akla ve siyaset bilgisine sahip olmayıp, işe yarar bir kişi de değildi. Kendilerini uyarması gereken hanları da bunlara katılıp, adeta destekçileri olunca; ona yaslanan emirler, söylenmesi bile iğrendirici zulümler, ihanetler etmeye başladılar. Ancak, büyük han tarafından kendisine vezirlik mertebesi verilen Sultan Timur, gençliğinden beri diyanet sahibi, adaletli bir kişi olduğu için, onları şiddetle bu zulümlerden vazgeçirmeye çalıştı.

Sultan Timur’un insani bir görev olarak yaptığı bu işe tahammül edemeyen bu ahmak zalimler, onun hakkında olmayacak iftiralar çıkardılar ve “Timur bize boyun eğmek istemiyor. Kendisinin han olma emeli var. Bütün memleket halkı onu seviyor ve destekliyor. Büyük hanın ve küçük hanın yarlıklarını²¹⁴ hiçe sayarak işlerimizin çoğunda bize engel olduğu için bir şey yapamaz hale geldik” şeklinde hanı gazaba getirecek sözler yazdıkları bir dilekçeyi de başkent Almalık’a ulaştırdılar. Tuğluk Timur Han, doğudaki Cengiz hanedanına mensup hanlar içinde ilk olarak İslam’ı kabul etmiş, dindar ve akıllı bir kişiydi. Hal böyle de olsa, Orta Asya Hanlığını elinden çıkarmamak için akla ve mantığa karşı bir iş yaparak, Sultan Timur’un ölümünü buyruk verdi. Bu ferman, faaliyetlerine yeni başlamış olan Sultan Timur’un bir şekilde eline geçti. Üstüne üstlük, vahşice uygulanmakta olan Moğol zulmüne tahammül edemeyen bütün Buhara, Semerkant, Fergana ulema ve şeyhleri tüm halk adına; “Eğer Taragay Bahadır oğlu Timur bizleri Moğolların uşutulmalarından²¹⁵ kurtarabilirse, biz de onu başına taç giydirip altın tahta oturtmak suretiyle kendimize şeran hükümdar yaparız” diye bir fetva çıkarıp, bu fetvayı Sultan Timur’a sundular.

Bundan dolayı; bu cihan kahramanının, bütün Türk Ulusunun iftiharını olan bu sultanın, Allah’ın Kuran’daki “Allah’a itaat edin. Resule ve sizin içinizden olan iş ve yönetim sahibine itaat edin”²¹⁶ hükmüne göre de, Türkistan ve ona tabi diğer memleketler için en hakiki, şer’i ve kanuni hükümdar olduğu şeksiz ve şüphesizdir.

²¹³ Ceta: Moğolistan. XIV. asırda ikiye ayrılan Çağatay Ulusunun kuzeydoğu bölümü olup, Yedisu ve Çu vadileri ile Doğu Türkistan’ı kapsamaktaydı.

²¹⁴ Yarlık: (ÇağatayTürkçesi) Ferman, buyruk.

²¹⁵ Uşutulum: (ÇağatayTürkçesi) Zulüm, zorbalık.

²¹⁶ Nisa suresi, 59. ayet.

Bu kahramanın, tarihte gerçekleştirdiği büyük işler sayesinde ünü aleme yayılarak şanı yükselmiş; bütün dünya halklarının diline destan olmuştur. Yazdığı “Timur Tüzükleri” adlı eseri ve diğer kanunnameleri ise, bu kahramanın ne denli büyük bir dahi olduğunun en güçlü delilidir. Gerçek böyleyken; bu kahramana kirli dillerini uzatan kişiliğini yitirmiş, kendi şerefini bile koruyamayan alçaklar, değerli bir cevheri sıradan bir taştan ayırt edemeyen medeniyet artıkları, insafsız, yalancı yalakalar, ona ne zarar verebilirler ki?!

*Kerkunak yok der eken yağdu kuyaşning nurui,
Kança köp aytganlaridan nuri kem bolmas kuyaş.*

*Körler bazarıda yokdur soravçı sürmeni,
Derdi yoklardın tapılmas közleriden tamçı yaş.*

*Aslıda cevher kören ermes ekendür ber kişi,
Kayda bilgey farkını gebermidür ya kara taş?*

*İlm- ü hikmet dürlerini saçma nakes aldıda,
Kırme ul meclisge kim, iflas ayaklar bolsa baş.*

*Gül hidi sassık emiş osrakkongızlar burnıga,
Sözi sassıktan yırak yür, bah karidür bahi yaş*

*Üzme Sagunı ümiding; yetkizür Tengring seving,
Tarkalur alem ara bir küin hakikat bolsa faş.²¹⁷*

Er geç benim bu kitabımı okuyacak olanların bilmelerini isterim. Sultan Timur’u destekleyen yukarıdaki sözleri yazmamın sebebi şudur: Cihangirler cihangiri, kahraman Sultan Timur, otuz altı yıllık saltanatı devrinde yaşadıklarını, yaptıklarını kısa ama doyurucu bir kitap halinde yazarak geride bırakmıştır. Ayrıca bu kitapta, uyguladığı devlet sistemi, askeri nizam kurallarını da bir kanunname şeklinde düzenlemiş ve ona “Timur Tüzükleri” adını vermiştir. Timur tarafından yazılan bu eser, aslında öz dili olan Türkçe olarak kaleme alınmış olsa da, Babür’ün son evladının zamanında Farsça’ya tercüme edilmiştir. Bu altın kitap, zamanının en büyük siyasi ve askeri kurallar kanunnamesi olduğu için, Timur’un şehzadeleri bunu başkalarından kıskanmış; gizli tutmuşlardı. Taht kavgasına tutuşan Şeybaniler Timurluları yendikten sonra Mirza Babür hükümlerini kaybederek, hazinelerini de geride bırakmak suretiyle kaçmış da olsa, ona teşekkürler olsun ki, bu kitabı düşman elinde bırakmamış, kendisiyle birlikte götürmüştür. Ancak, onun Hindistan’da uzun yıllar hüküm süren torunları, Türk dilini un-

²¹⁷ Örümçek kuşu parlak güneşin nuruna “yoktur” diyormuş. Ne kadar söylerse söylesin, azalmaz o güneşin nuru. Körler pazarında sürmeyi soran yoktur. Dertsizlerin de gözlerinde de bir damla yaş bulunmaz. Doğrusu, cevheri de görmüş değildir her kişi. (Böyle insanlar) cevher ile sıradan bir taşın farkını nereden bilsin? İlim ve hikmet incilerini alçakların önünde saçma. Kirli ayakların baş olduğu meclise de girme. Gül kokusu pis gelmiş osuruk böceği burnuna. İster genç, ister ihtiyar olsun, sözü pis kokandan uzak dur. Ey Saguni; kesme ümidini. Tanrının seni ulaştıracaktır amacına. Hakikat ortaya çıktığında, bütün aleme yayılacaktır.

tup, mecburen Urdu ve Fars dilini kullanmaya başladıkları için dedeleri Sultan Timur'un eseri "Timur Tüzükleri"nden faydalanamaz olmuşlardır. Bunun için de, bu nesilden olan biri,²¹⁸ bu kitabın Farsça'ya tercüme edilmesini buyurmuştur.

Bu değerli kitabın önceleri gizli tutulup da sonradan Farsça'ya çevrildiği günden bugünlere kadar öz ulusunun, mirasçılarının ondan faydalanmaları şu yana dursun, Timur'un böyle bir kitap yazdığını bile bazı hakiki tarihçilerden başka hiç kimse bilmiyordu. İşte bundan faydalanan düşmanlar ve onların yalakaları, bu cihan kahramanı hakkında türlü türlü akıl dışı iftiralar kaleme almış, basın yoluyla bütün halka yaymışlardı. Kendi tarihlerini bilmedikleri için bunlara katılanların, şerefini kaybetmiş alim görünüşlü yerli ahmakların sayısı da hiç az değildi. Bunun için, bu kahramanın "Timur Tüzükleri" adlı eserini ele geçirdim ve 1962 yılında Farsça'dan kendi dili olan Türkçe'ye tekrar tercüme ettim. Eser, 1967 yılında Özbekistan'da yeni çıkmaya başlayan "Gülstan" dergisinde tefrika edilip de bütün Özbekistan halkına dağıtıldığı günlerde, Tacikistan'ın kendi tarihini anlamayan sözde alimleri tarafından hem tercümeyle, hem de Sultan Timur'a yönelik haksız hücumlar başlatıldı. Buna karşı biz de, adeta kemiğe saplanacak derecede akli ve nakli delillerle karşılık verip herkesi tatmin ettikten sonra, bunların da eşekleri çamura saplandı; kendileri ise teslim oldular. Bu heriflerin yerin dibine battıkları, kurtulamayarak çırpınıp durdukları şu günlerde yazdığım bu "Türkistan Kaygısı" adlı tarih eserinde konu Timur'a gelince, o edepsizlerin ahmakça sözlerini hatırladım ve okuyucuları şüpheden kurtarmak için burada bundan da bahsetmeyi uygun gördüm. Tarih yazarlarının vazifesi; iyiyi kötüyü, olanı biteni, olayları olduğu gibi, bütün gerçekleriyle yazmak olduğuna göre, benim bu yaptığım da faydasız olmasa gerektir.

Yine anlattıklarımıza gelelim. Böylece, Sultan Timur'un ulu himmeti, başkalarının dayanamayacağı büyük sabrı sayesinde bütün Turan-Türkistan Müslümanları Moğol zulmünden kurtulmuş da olsa, ümitlerini bütünüyle kırmak için buradan kaçmakta olanların arkalarından takamış başlatıldı ve düşman peşlerinden kovalanmaya başlandı. Karakol ve Karkara üzerinden Tekes'e inildi. Buradan da kovalanan Moğolların arkasından Aksu, Köksu, Ağyaz geçitleri aşılarak Yılduz Yaylasına ulaşıncaya duruldu. İlyas Hoca'nın askerleri burada da kalmamış, dört bir yana dağılarak kaçmışlardı. Timur'un bunu öğrenen torunu Mirza Uluğbek, kumandasındaki on bin askerle ilerledi ve Altay yönüne kaçan İlyas Hoca'nın oğlu Oğlan Han'ın peşine düştü. Kaçanlar dinlenmiş atlara bindikleri için kovalayanlara yakalanmadan İrtiş Suyunu geçerek gittiler. Bunların ardından peşlerini bırakmayarak yürümeye devam etmek tehlikeli olduğundan dolayı, Mirza Uluğbek de buradan geri döndü ve Yılduz'a geldi. Bu büyük yaylada erü kılmak

²¹⁸ Daha sonra yapılan araştırmalara göre bu zat Babür oğullarından hükümdar Şah Cihan'dır (1628-1657). Tercümenin ise devrin önde gelen alimlerinden Mir Ebu Talib el-Hüseyni ve Muhammed Eşref Buhari tarafından yapıldığı bilinmektedir. Teferruat için bknz: Sahipkıran Emir Timur. Tüzükat-ı Timur, Kaynak, İstanbul, 2004 ("Sözbaşı" kısmı).

suretiyle kırk gün boyu dinlenirlerken, kaçmakta olan Moğollar, dört bir taraftan gruplar halinde gelerek kendi adetlerince baş koyup diz büktüler ve bunların tamamı teslim oldular.

Bununla, düşmanı yenilip bütün işleri yerli yerine oturduğu için gönlü rahatlayan Sultan Timur, zafer bayrağını çekerek şan ve şevketle Tuğluk Timur Han'ın han ordası²¹⁹ olan başkent Almalık'a yöneldi. Cihangir Cengiz'in ordası, ilk olarak bugünün Kızıl Moğolistan'ının merkezi kabul edilen Ulan Batur yakınlarındaki Karakurum mevkiinde kurulmuştu. Daha sonra onun sülalesinden birileri, yerini değiştirdikleri ordayı Gulca şehrinin batısında bulunan ve bugün Korgas olarak adlandırılan Almalık'a getirmişti. Almalık, o günden başlayarak Sultan Timur devrine gelene kadar bütün Turan-Türkistan memleketlerine merkez olmuş; Moğol hanları buyruklarını ve yarlıklarını atlı ulaklar vasıtasıyla buradan göndermiştir.

Eski hanların urukları, oymakları, en son han olan Tuğluk Timur Han'ın ailesi ve kaçmayı başaramamış bütün devlet görevlileri buradaydılar. Hazineseler, definelere, birçok eşyalar, alet edevatlar, zamanında Merkezi Çin'den getirilmiş ak taşlar, gök taşlar cümlesinden olan Çin ve Moğol hakanlarından kalma taht taşları, ayrıca bunlardan başka cihangir Cengiz devrinde ve ondan sonraları çeşitli memleketlerden talan, yağma yoluyla getirilen türlü ganimetlerden geriye kalanlar, hepsi Almalık'taki han sarayının hazinesinde toplanmıştı.

Sultan Timur, düşmanlarını tarumar edip, galibiyet bayrağını çekerek, şan ve şerefle Almalık'taki han ordasına vardı. Buraya gelen Timur, öncelikle Moğollar içinde yerini sağlamlaştırmak, ikinci olarak da bütün Türk boyları için değişmez bir kanun hükmünü almış olan "Hanlar Cengiz sülalesinden gelir" sözünün gücünü azaltmak amacıyla Tuğluk Timur Han'ın bekar bir biykeçini²²⁰ ihtişamlı bir düğün düzenlemek suretiyle nikahına aldı. Onun bu yerinde tedbiri sayesinde Moğolların düşmanlıkları dostluğa dönüşüp, Moğollar han kızını aldığı için de Sultan Timur'u Moğolca "damat" anlamına gelen "köregen" sözcüğüyle adlandırmaya başladılar.

Böylece, uzun yıllardan beri yığılmış olan Almalık hazinesini de toparlayan Timur, yeni hanımı Türkan ağaç²²¹ ile onun çeyizi ve ziyet eşyalarını da yanına almak suretiyle başkent Semerkant'a dönmeye karar verdi. Bu kız, bütün dünyaca tanınan cihangir Cengiz Han'ın torunlarından, ulu hakan Tuğluk Timur Han'ın kızı olduğu için, Moğollar örf adetlerince kendisine ihtişamlı törenler düzenlemek istediler. Öyle ki, bu hanımın tarağı ve küpesini altın ökeklere²²² koyup, şan olsun diye her birini nöbetleşe olarak yüzer orda saray muhafızından toplam iki yüz Kalmuk'a taşıtmak suretiyle Semerkant'a ulaştırmışlardı. O gün-

²¹⁹ Orda: (Moğolca) Ortacağ'daki Türk-Moğol devletlerinde, hanın oturduğu yer veya karargahı.

²²⁰ Biykeç: (Moğolca) Kız çocuğu.

²²¹ Ağaç: (Moğolca) Hanımefendi.

²²² Ökek: (Moğolca) Kap.

den sonra, tarağı taşıyanlar “Tarakçı”, küpeyi taşıyanlar ise “Sırgalı”²²³ olarak adlandırılmışlardır. Bugünlerde bile Semerkant şehri çevresinde Sırgalı ve Tarakçı adlı iki Özbek uruğu yaşamaktadır.

Yine Cengiz zamanında üstüne taht yerleştirilen ve halk arasında “ak taş” ile “gök taş” olarak adlandırılan taşların her birini özel olarak yaptırılan arabalara koydurup, onları da Semerkant’a getirmişlerdi. İştittimize göre, ak taş Semerkant’taki Timur ordasında bugüne kadar korunagelmiş olsa da, gök taş Semerkant Ruslar tarafından işgal edildiğinde Sultan Timur’un tahtı olarak kabul edilmiş ve Petersburg Müzesine gönderilmiştir. Ne olursa olsun, her ne kadar aktif önemi kalmamış da olsa, Özbekistan müzelerini süslemeye layık bize ait böyle bir hatıranın kendi sahiplerinin elinde olması lazımdır.

Yine kendi anlattıklarımıza dönelim. Gulca’ya geldiğimizde evine vardığımız insan, bizimle aynı memleketten, aynı mahalleden yakın bir dostumuz olduğu için, kendi evinin dışında bir yerde kalmamıza razı olmadı. Onun isteğine uyarak yarım yıla yakın onlarda kaldım.

Gördüm ki, Sovyet Rusya tarafından buralarda bile çeşitli iktisadi tuzaklar kurulmuş, her adıma hile ağları örülmüştü. Bütün halk, dinsiz devletin kurulduğu gündən başlayarak benim Gulca’ya geçtiğim 1932 yılına değin, siyasi yönden hadsiz zorluklarla boğuşmanın yanında, iktisadi açıdan da en ağır kıtlıkları yaşıyordu. Buna rağmen, iktisadi açıdan değer arz eden pek çok şeyi gözleri boyamak amacıyla çevre ülkelere, özellikle de Gulca’ya göndermişlerdi. Burada yaşayanların çoğunluğu Uygur Müslümanları olup; bunlardan başka Çinli, Kalmuk, Kazak, Şive, Solan; ayrıca az da olsa buralardan giden Özbek, Rus ve Nogay (Tatar) mülteciler vardı. Bu Müslüman topluluklar içinde Tatarlar, dini yönden pek kuvvetli olmasalar da; aralarında çağdaş kafa yapısına sahip azımsanamayacak sayıda insan vardı. Geriye kalanlar ise bilgileri sınırlı insanlardı ve içlerindeki üç dört kişiden başka hepsi baştan ayağa kara bir cehalet batağına batmışlardı. Özellikle bu taraflardan giden gönlü körelmiş zengin Özbek tüccarları, görmemişler gibi pervanelercesine ticaret alevi etrafında dönüp duruyorlardı. Şöyle ki; İslam şeriatında içki içmek Müslümanlara nasıl haram kılındıysa, ondan faydalanarak ticaretini yapmak da kati surette haram kılınmıştır. Gulca’ya geldiğimde Sovyetlerden gelen mallar içinde en fazla kar bırakan şeyin içki olduğunu öğrendim. Bunun için, bu haram yiyici zengin tüccarlar bunu görünce başka mallara bakmayarak, az ama helale karşı çok ama haramı tercih edip, böyle işlerle uğraşmaya başladıklarından, yaptıkları ticaret de harama dönüşmüştü. Sonunda, “El habisatü lil habisin”,²²⁴ yani “Kötü kadınlar, kötü erkeklerdir” şeklinde olan ve herkesin layığı bulacağını ifade eden Kuran ayetinde olduğu gibi, bu haram yiyicilerin uzun zamandan beri topladıkları haram mallar da hak ettikleri üzere düşmanları tarafından yenmek suretiyle tükenip gitti. Kuran’da “İnnallahe lâ yugayyiru mâ

²²³ Daha önce de belirtildiği gibi, Türkistan Türkçelerinde (Çagatayca’da) “küpeye” “sırga” denilmektedir.

²²⁴ Nur suresi, 26. ayetten.

bienfusihim”,²²⁵ yani “Bir toplum kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah da onların durumlarını değiştirmemez” denilmektedir. Kısacası, O’nun yapma dediğini yapıp, yap dediğini yapmayanlar, Allah’ın emrini çiğneyerek değiştiren kimselerdir.

Tekrar konumuza dönelim. İli bölgesinin Cengiz’den önce Kuhan devrinde oldukça bayındır bir yer olduğunu hem tarih kitaplarından öğreniyoruz, hem de yıkılmış eski şehir harabelerinden anlayabiliyoruz. Gulca şehri civarında öyle birkaç harabe vardır ki, buralardan bol miktarda eskiden kalma altın eşya ve altın akçe çıktığı için, yerli halk bu yerlere “Altınlık” adını veriyor. Yaz günlerinde her taraftan, özellikle de Çin’in içlerinden gelenler, buralarda kazılar yaptılar ve birçok şey bulup çıkardılar. Aradan yaklaşık seksen yıl geçtikten sonra Kuhan Devleti’nin yıkılmasıyla bölgenin harap edilmesinin ardından, Timurlular devrine gelinceye kadar uzun yıllar boyu buralar Cengiz oğullarına merkez, başkent olmuştu. Ancak, bu taht sahipleri, yani Cengiz sülalesinden gelen birinci hakan Çağatay Bahadır başta olmak üzere, en sonuncusu Tuğluk Timur Han’a kadar bu aileden başa geçen bütün hakanlar, başkaları gibi Ak Saraylar, Gök Saraylar yaptırıp tahtlarında oturmak yerine; eski konar göçer Türklerin geleneklerini devam ettirerek keçeden yapılmış örgeverde (çadırlarda) karargahlar kurmak suretiyle yaşamışlardı. Yazın havalar ısındığı zamanlarda heybetli ak ordalarıyla Hantengri Dağlarındaki geniş yaylalara göçmek, kış günlerinde ise başkent Almalık’ın alelade evlerinde oturmak onların adetleriydi. Bundan dolayıdır ki Korgas’ta, Tuğluk Timur Han’ın kabri üstüne yapılmış yatay bir mezar taşından başka, eski eser olarak dikkate değer bir şey yoktur. Gulca’nın yaklaşık yirmi çakırım güneydoğusu yönünde bulunan kamış ormanı içinde, genişlikleri on beş yirmi hektar gelecek büyüklükte beş altı yapay göl göze çarpar. Bu göller, Türk-Moğol hanlarının kendi devirlerinde, yine onlar tarafından yaptırılmıştır. Kaz, ördek gibi çeşitli sunar kuşları²²⁶ suya indikleri zaman göllerin çevresinde atlar koşturulur, hanlıklarının en sevilen avlarından olan şumkar avına²²⁷ çıkılmıştır. Gulca’da bizi misafirliğe çağıran dostumuz Said Hacı’nın evine gittiğimizde Kaynuk bölgesindeki eskiden kalma Altınlık harabelerini ve yukarıda sözünü ettiğimiz yapay gölleri görüp, bunlar hakkında epey bir tarihi malumat alınca müthiş duygular içine girmiştik. Kuran’ın “Fesîru fil arzi, fenzüru keyfe bedde elhalka âsârallahi”, yani “Yeryüzünü dolaşın ve Allah’ın (insanı) nasıl (harikulade bir şekilde) yoktan var ettiğini görün”²²⁸ beyanına layık ilim sahiplerinin, vatanın milliyetçi evlatlarının imkanları olduğunca iç ve dış, özellikle de dış memleketlere seyahate çıkmaları, oralardan çok yönlü olarak ibret almaları kesinlikle lazımdır. Bu suretle, başkalarını görerek uyanmak, onlardan örnek alıp kendi şevklerini de harekete geçirmek,

²²⁵ Ra’d suresi, 11. ayet.

²²⁶ Sunar kuşları: (Çağatay Türkçesi) Av hayvanı cinsinden su kuşları.

²²⁷ Şumkar avı: (Çağatay Türkçesi) Özel olarak yetiştirilmiş doğan türü yurtcu kuşlarla düzenlenen av.

²²⁸ Ankebut suresi, 20. ayet.

ayrıca insanlık dünyasıyla tanışmak imkanını bulacaklardır. Ne var ki, Sovyet topraklarında yaşayan hürriyetsiz insanlar, bu gibi büyük nimetlerden mahdumdur ve hiç kimsenin dışarıya çıkış izni yoktur.

Ayrıca bu bölgenin en büyük ırmağı olarak kabul edilen İli Nehri, su aldığı günlerde Siriderya büyüklüğüne ulaşan bir ırmaktır ve diğer vakitlerde dahi buradan gemisiz geçmek mümkün değildir. Bu suyun başı kaynaktan beslenir. Bunlardan birincisi Gulca'nın güney tarafındaki Tekes Dağları, ikincisi tam doğudaki Künes, üçüncüsü ise kuzeydoğudaki Kaş'tır. Bu üç dağdan çıkan üç ırmak birleşince, batı yönüne doğru akarak İli Nehri adını alır ve Balkaş Gölüne dökülür.

İli bölgesindeki Almalık şehri, Cihangir Cengiz'in devrinden başlayarak devleti yönetenlere merkez ve başkent olduğu için, bu hanedanın hakanları zamanında buraya çevre memleketlerden birçok İslam uleması da gelmişti. Özellikle Çağatay Bahadır, kendisi İslam dinine girmemiş olmasına rağmen, dinimize sempati duyduğundan kimseye engel çıkarmaz,; uzaktan veya yakından gelen bütün ulemalara hürmet gösterirdi. Bunun için, "İyiler, saygı gördükleri yerde toplanırlar" sözünde olduğu gibi, Almalık şehri de etraftan gelen ulemalara merkez olmuştu. Gulca'nın güneybatısında Hunahay Mezar denilen bir köy olup, meşhur İmam Sekkaki'nin²²⁹ kabrinin burada olduğunu işitmiştim. Bu kişinin vefatı hicri 626 (miladi 1228) yılında olduğuna göre, onun yaşadığı yıllar Çağatay Bahadır devrine denk gelmektedir. Yine, "Sihah-ı Cevheri" lüğatinin yazarı Balasagunlu Cemal Karşi, Almalık han sarayında ilmi çalışmalar yaptığını ve burada yaşadığını seyahatnamesinde kendisi yazmıştır.

İli'nin topraklarının geneli, tarım ve hayvancılığa mükemmel derecede elverişlidir. Özellikle buğday tarımında, toprağın bire yirmi verdiğini kendi gözlerimizle gördük.

Almalık'ın etrafı, yüksekliği Himalaya Dağlarından sonra gelen büyük Tiyaşan ve Hantengri Dağlarıyla çevrili olduğundan, dünyada genişlikleri açısından birinci sırada olan Yılduz, Kunduz ve Künes Yaylaları buraların uçsuz bucaksız yaylalarıdır. Bunların yanında Tekes, Tokkuz Tarav, Mokur Cırgalang ve Kök Yaylav gibi yerler ise, insanın gözünü alacak güzellikteki çevre yaylalarıdır.

Tarihi eserlerde kendisinden "Türk'ün beşiği" olarak söz edilen Balasagun'daki ve Issık Köl'deki dağlarda bulunan Song Köl, Manakeldi, Mahmal, Susamır Yaylalarının Almalık yaylalarına göre dar olmalarını ve diğer başka stratejik sebepleri göz önünde bulunduran Cengiz oğulları, hükümet başkentini Cungarya'nın merkezi olan Almalık olarak belirlemişlerdi.

Bu bölge coğrafi olarak doğuda Gobi Çölü, batıda Altın Emen Dağları, güneyde Tiyaşan Buzulluğu, kuzeyde ise Altay Dağlarıyla çevrilidir. Buranın öylesine bir stratejik yapısı vardır ki; Hitay Kuhan hariç, Türk Ulusunun ilk hakanı olan Oğuz Han devrinden başlayarak XVIII. asra gelinceye kadar burada oturan

²²⁹ İmam Sekkaki Ebu Yakub bin Ebi Bekir Muhammed Siraceddin el Harezmi (1160-1228). Tanınmış fıkıh alimi; ünlü "Miftahül -ulûm" eserinin müellifi.

bütün Türkistan hakanları, doğuda Çin; batıda Turan, İran ve Bağdat'a değin; kuzeyde ve güneyde Kazan,²³⁰ Bulgar, Afganistan ile Hindistan memleketleri üzerinde hükümler oldular.

Ortaçağ bitip de Avrupa ilim ve medeniyeti yükselmeye başladığında, Kuran hükümlerine göre onlardan almamız gereken çok örnek vardı. Tam tersine olarak ilim ve irfanın her alanında geride kaldığımız için; dini başka, dili başka işgalci Ruslar gelip bütün memleketlerimizi, cennet misal anavatanlarımızı ele geçirdiler. Yalnızca vatanımız, egemenliğimiz değil; halkımızın kaderi dahi bütünüyle komünistlerin eline geçtiği zaman, herkes erk ve hürriyetini kaybetti ve insanlar bırakın çoluk çocuklarını, kendi kuru başlarını bile koruyamaz oldular. Şimdi bu durumdan kurtulmanın yegane çaresi; çağdaş bilim ve teknolojiyi mükemmelen ele geçirip bununla silahlandıktan sonra, vakti geldiğinde Müslümanların Kuran'ın önderliğinde, bilinçli bir şekilde kurtuluş hareketine girişmeleridir. Bu beladan kendilerini ancak bu şekilde kurtarabilirler. Böyle durumlarda Kuran'ın gösterdiği yol, birlik ve beraberliği iyi muhafaza etmek; ikinci olarak ise düşmana karşı mücadelede ölümden korkmamaktır. Zira, hiçbir insan dünyada ebedi yaşamayacaktır.

Kumul ayaklanması

Benim Gulca'ya geldiğim günlerde Kumul hareketi daha yeni başlamıştı ve halk arasında çıkan çeşitli söylentilerde de bir artış olmuştu.

Kumul, Urumçi'ye doğu yönünde tahminen beş günlük mesafede olup; eski, tarihi bir şehirdir. Burada yaşayan yarı konar göçer yerli halklar, Kumul hakimi Vang Hocam'ın adeta çobanları gibidirler. İşittigimize göre, Hocam'ın her cinsten yüz binden fazla hayvanı vardı ve bunlara bu insanlar tarafından bakılmaktaydı. Bütün bu dağlılar, atalarından beri bu adamın hayvan yetiştiriciliğini yaparak geçinmekteydiler.

“Vang” sözcüğü Çin dilinde “danışman”, “müşavir” gibi anlamlara gelmekte olup, bazı kişilere hanlar tarafından onları adeta aptal yerine koyarak verilen böyle adlar, aslında işe yaramaz birer mansıptır. Buraların Gulca ve Kuça vangları meşhur ise de, başka şehirlerde dahi böylesine boş bir unvana sahip insanlar vardır. Karl Marks'ın çıkardığı komünizm ideolojisi; medeniyetin, ilerlemenin kesin neticesi olduğunu iddia etmesinden dolayı bu yoldan çıkmış kiskançların sözlerine kör gibi inanan komünistlerin, özellikle de bunların “Kabesi” olan Sovyet Rusya'nın en büyük amacı, bu ideolojiyi hangi metotla olursa olsun Doğu Türkistan halkına, hatta bütün Çin memleketlerine kabul ettirmektir. Kendi ideolojilerine “Bütün dünyadaki ezilen halklara yardım edeceğiz” diye çağırıyor olmalarına

²³⁰ Kazan: Bugünün Rusya Federasyonuna bağlı Tataristan Özerk Cumhuriyetinin başkenti olup, burası X-XI. asırlarda Volga (İdil) Bulgarlarının da başkenti olmuştur. Kazan'ın XV. asırdan beri de yine kendi bölgesinin merkezi olduğunu görüyoruz.

rına rağmen, aslında bu mazlum Doğu Türkistan halklarının özgür olmalarına asla razı değillerdi. Çünkü, Doğu Türkistan'ın öz milli hukukunu ele geçirip özgürlüğünü kazanması halinde, bunun Batı Türkistan'a da tesir edeceğinden korkuyorlardı.

Kumul vangının zenginliği ve onun hiçbir şeyden anlamayan, adeta dilli hayvanlar gibi çalışan çobanlarının çokluğu, bu işe elverişli bir durumdu. Bu doğrultuda bölgenin merkezi kabul edilen Urumçi şehrindeki Sovyet Rusya büyükelçiliğinde bir fitne hareketinin altyapısı hazırlanıp, gerekli planlar yapıldıktan sonra, bazı insan suretindeki iblisler aracılığıyla onlara gizlice adamlar gönderildi. Böylece Kumul vangının çobanları da hazırlanmış oldu ve 1931 yılında bunlara başçı tayin edilen Hoca Niyaz'ın idaresinde Çin'e karşı bir ayaklanma başlatıldı. Ben 1932 yılında Gulca'ya geçtiğim günlerde bu vaka halkın ağzına düşmüştü ve her yerde bizzat çeşitli dedikodular yayılmaktaydı. Bu işlerin kimler tarafından düzenlendiği, bunun sonunda ortaya ne gibi durumların çıkacağı tarafımızdan açıkça görülüyor olmasına rağmen, başka hiçbir kişinin hayaline dahi gelmemesi bizi müthiş bir hayret içinde bırakmıştı. Uzak değil, daha dün bizzat kendileri yaşadıkları üzere ölümün eşliğinden zar zor dönen, Sovyetlerden bin zorluk ve meşakkatle kurtulan binlerce cahil zengin tüccar ve diğerleri, kendi cellatları tarafından yine kendileri için kurulan ağların, tuzakların etrafında aç kalmış hayvanlar gibi dönüp duruyorlardı. Bu karabasanların millet ve vatan umurlarında değildi. Dünyadaki cehennemi gözleriyle görmüş olsalar da, çok geçmeden bunu hatırlarından çıkarmış, hırsla para kazanma derdine düşmüşlerdi. Bunu gören Sovyet düzenbazları ise, bunları daha da semirttikten sonra kesmeğe hazırlamak için kurdukları iktisadi tuzakları gün geçtikçe arttırmaktaydılar. Peygamberimizin "Ahir zamandaki alçak, kötü insanlar kimlerdir?" sorusuna "Birinci olarak dinini satan kişiler; ikinci olarak ise açgözlü, cimri, tamahkar zenginler ve tüccarlardır"²³¹ şeklindeki cevabını önceleri kitaplardan okuyor idiysek de, bunun ne kadar doğru olduğunu şimdi kendi gözümüzle görüyorduk. Dünyada kim iyilik görürse, bunun kendi gayretleri neticesinde Allah tarafından verildiği anlasın; kötülük görmesi durumunda ise, bunu kendinden bilsin; kendini suçlasın. Çünkü, Allah Kuran'ında, Peygamberimiz (s.a.v.) ise hadislerinde Müslümanlar için dünya ve ahiret mutluluğunu bulma yollarını açık ve belirgin bir şekilde göstermiştir. Bu yolda olanlar bilmelidirler ki, Allah Kuran'da hakiki İslamiyet'in ilim, fen, medeniyet ve ilerleme taraftarı olduğu üzerine ant etmektedir. Cahillik, İslamiyet için en çirkin iştir. Avrupa medeniyetinin gelişmesinin, İslam medeniyetinin harap oluşunun neticesi olduğuna hiç şüphe yoktur. Bu yirincinci asırda bütün yeryüzünü kaplayan, gerçek anlamda medeniyetsizliğin timsali olan dinsizlik belasının insan haklarını nasıl harap ettiğine, dinsizlik yüzünden insani ahlak esaslarının bütünüyle bozulduğuna kendi gözümüzle şahidiz. Böyle dinsiz devletlerin idaresi altında yaşamakta olan özellikle iki Türkistan Müslümanları; dini,

²³¹ Muslim, İman, 186 (Arapça nüsha) deki hadise işaret.

milli ve hatta bütün insani haklarını yitirmiş durumda olup, mahvolmak üzere bulunuyorlar.

Tekrar kendi konumuza dönelim. Uyguristan topraklarında ilk defa böylece yakılan bozgunculuk ateşi, etrafa kıvılcımlar saçarak gündün güne yükselip, iyice alevlenmeye başladı. “İslam bilim ile, bilim İslam ile yaşarsa; dünya ancak o zaman düzelir”²³² sözünün hakikati o günlerde bizim tarafımızdan tam manasıyla anlaşılıyordu. Çünkü biz; iki Türkistan Müslümanları, bilimsizlik musibetinden dolayı hesapsız zamanlardan, yüzlerce yıldan beri işgalcilerin baskı ve zulümleri altında ezilmekteyiz. Özellikle de Doğu Türkistan halkı, bilimsizlik ve bilinçsizlik konusunda birinci sırayı almaktadır. İşte bunun için de, zamanın düzenbazlarının göz boyama ve aldatma faaliyetleri buralarda, başka yerlere göre daha çabuk ilerliyordu. Aslında Urumçi Sovyet büyükelçiliğinden ilham alan Kumul ayaklanmasına, yerli Müslümanlar arasına daha çabuk yayılabilmesi için, bu düzenbazlar tarafından dini bir görüntü verilmişti. İslam yolunda canlarını kurban veren zavallı Müslümanlar, hiçbir şey anlamasalar da, bu ayaklanmacıları İslam için gazaya çıkan mücahitlere benzettiler ve her yerde başkaldırarak onlara katılmaya başladılar. Üstüne üstlük, Doğu Türkistan’ı işgali altında bulunduran baskıcı Cangcung²³³ bütün idari, siyasi, iktisadi, özellikle de askeri alanda han zamanından kalma eski usulleri kullanmakta olduğu için, karşısında yer alan Sovyet büyükelçiliği destekli rakiplerine bütün cephelerde yenilmişti. Öyle ki, ayaklanmacılara karşı kullanılmak üzere silahı bile bulunmadığından, araya komşuluk hatrını koyarak kendi düşmanından silah isteyince, bunlar da fırsat bu fırsat diyerek derhal bir miktar silah ve mühimmat sevk etmişlerdi. Cangcung, bu silahları altı arabaya yükleyerek Kumul’da ayaklanmacılara karşı harekete geçen Çin askerlerine göndermiştir. Bunun haberi ise çoktan öbür tarafa ulaştırılmış ve bu doğrultuda gerekli tedbirler de alınmıştı. Arabalar, ayaklanmacılar arasındaki keskin nişancıların pusuya yatırıldığı dağdaki dar geçide geldiğinde, iki yönden ateş açılmış ve Çin askerleri tamamı itibarıyla kırılarak, bütün silahlar ele geçirilmiştir. Çinlilere karşı, hiç beklenilmeyen böylesine bir galebenin kazanılması, ayaklanmacıların güçlenmesine sebep olmuş ve bu durum Çin hükümetini büyük bir endişeye düşürmüştü. Bunun için, önce Sovyetlerle savaştıktan sonra kaçan Çar Rusyası generallerinden Dutov ve Annenkov’un ordusundan geriye kalan Çarlık yanlısı askerlerden yeni bir ordu kuran Çin hükümeti, bu sayede ayaklanmaları bastırma niyetine girişti. Çinlilerin de bu girişimleri kendileri için fayda getirmediydi. Çünkü, daha önce Sovyet konsolosluğu tarafından bu işlerin önü kesilmiş ve gerekli tedbirler alınmıştı. Bu Rus askerlerinin etrafındaki barış yanlısı Müslümanlar olmadık bahanelerle çok zarar gördüler. Bu insanların giriştikleri o mantıksız hareket konsolosluk tarafından organize edilmişti ve şimdi de bunun neticesi beklenmekteydi. Bu konuda yürüttükleri siyaset başarıya ulaşmıştı ve her

²³² Müellifin yaptığı ilmi tesbittir.

²³³ Cangcung: (Çince) Eski Çin hükümetinin emrindeki genel valilere verilen ad.

yerde bu işin sonunun ne olacağıyla işi bulunmayan, hiçbir şeyin farkında olmayan bu insanlar Çin'e karşı başkaldırdı. Ayaklanmalar, özellikle Urumçi'nin at yürüyüşüyle üç dört günlük güneydoğusundaki Köhne Turfan, Karaguca ve Ashabıkehf Müslümanları arasında daha şiddetle kızgınlasmaktaydı.

Cangcung yönetiminin bütün idari prensiplerinin hanlık devrinin kalıntıları olmasından ve bu eski, pörsümüş esaslar üzerine kurulmuş bulunmasından dolayı, Çinli hükümet yöneticileri çağın talepleri konusunda her yönden acizdiler ve bunu da düşmanlarına sezdirmişlerdi. Siyasi bir körlük neticesinde Cangcung idaresi, Sovyet konsolosluğunun tavsiyesine uyarak, Japonlardan Mançurya²³⁴ üzerinden yirmi otuz bin Çin askeriyile birlikte kaçıp gelen Şing²³⁵ Duben²³⁶ adlı bir generalı getirip kendi askerlerine başkumandan yaptı. Sovyet hükümeti bundan iki maksat güdüyordu: Birincisi, bu askerlerle yerli halkın ayaklanmalarını bastırmak ve onların kendi haklarını kazanmalarını engellemek. İkincisi ise, yerli ayaklanmaları bastırdıktan sonra, Cangcung idaresini de yok etmek. Doğu Türkistan hakikatte Çin'in sömürgesiydi ve bu mazlum halkların kaderi üzerinde Çar Rusyası nasıl bir siyaset yürüttüyse, Sovyet Rusyası da öyle bir siyaset yürüttü. Halkın zaten kendilerinin olan haklarını almak için verdikleri mücadeleye destek vermek şöyle dursun, tam aksine hareketlerini bastırmak için devamlı olarak Çin hükümetine yardım etti.

Şing Duben'in Cangcung idaresine başkumandan olarak gelmesi Moskova'nın planı olduğu için, Cangcung yönetimi daha o günden çarmlıha gerilip gömülmeğe hazırlanmış gibiydi. Şing Duben, Urumçi'ye gelip de işlerin başına geçince, Sovyet hükümeti yirmi binden fazla Çinli hunhuzu²³⁷ getirip Şing Duben'in emrine verdi. Bu düzenbaz Çinli, Urumçi Sovyet Konsolosluğundan akıl alarak bir taraftan ayaklanmacılara karşı harekete geçmiş ise de; onun esas görevi, Cangcung idaresini kökünden devirmek, yerine Çin yönetiminde gizli bir Kızıl Uyguristan kurmaktı. Bu doğrultuda iki yönlü bir faaliyet göstererek, hükümet merkezinin etrafında gizli ihtilal çalışmaları yürütmesinin yanında; içlerine Rus Kazaçilerinin de karıştığı Çinli kaçaklardan güçlü bir ordu teşkil edip, namussuzca bunları ayaklanmacıların üstüne gönderdi. Ancak, cereyan etmekte olan bu olayın aslını astarını halka anlatmanın yerine; Çin askerleri, özellikle de Çar yanlısı Ak²³⁸ Ruslardan teşkil eden askerler, günahsız halkı kırıp geçirip, insanlar üstünde şiddetli baskılar ve zulümler yapmayı tercih ettiler. Sistemli bir şekilde, önüne açık bir hedef koyarak ve bir yere dayanarak uygulanmayan böyle bir ayaklanmada, böylesine üzücü durumlarla karşılaşmak elbette çok tabiidir.

²³⁴ Mançurya: Bugünkü Çin'in kuzeydoğusunu teşkil eden önemli bölgenin tarihi adı. Bu ad, XVII. asırda kurulan Mançu Devletinden gelmektedir.

²³⁵ Şing (Şin,Şen): Asıl adı Şeng Şih-tsai'dir.

²³⁶ Duben: (Çince) Yönetici, genel vali.

²³⁷ Hunhuz: (Çince) Tam tercümesiyle "kızıl sakal" demektir. Burada, serseri, başıbozuk anlamlarında kullanılmaktadır.

²³⁸ "Ak" kavramıyla, "kızıl"ı; yani, Bolşeviklere karşı olanlar kast edilir.

Go Siling'in devreye girmesi

Müslümanlar tarafından elçi olarak gönderilen Köhne Turfan allamelerinden Mamut Ahun ve Halim Hacı başta olmak üzere birkaç nüfuzlu kişi, Doğu Türkistan'la sınır komşusu olan Gansu bölgesinin yöneticisi, Çinli Müslümanların en büyük reislerinden olan, Hucu ve Salar valisi Mabufang cenaplarından yardım istemeye gider. “Sizler ve bizler, hepimiz Müslüman'ız. Kafirlerin yaptıkları baskı ve zulümlere dayanamayarak sizlerden yardım istemeye geldik. Kuran'ın hükümlerine göre, bütün Müslümanlar din kardeşi, bir ten, bir can olduklarından; her konuda, özellikle de kafirlerin zulmünden kurtulma konusunda birbirlerine yardım etmeleri şeriat tarafından farz kılınmıştır. Eğer bize yardım edersiniz de, biz de şu istilacılardan kurtulursak, gelecekte size mutlaka biat ederiz” diye söz verirler. Bu zat, bunların sözlerini işitince, yakınlarıyla istişare ettikten sonra, öz kardeşi yahut ağabeyinin oğlu olan ve henüz yirmi beş otuz yaşlarını geçmemiş bulunan genç Go Siling²³⁹ adlı yeğeni kumandasında dört beş bin asker çıkarma kararı aldı. Bu kahraman kumandan, az da olsa Japonya Harp Okulunda eğitim aldığından dolayı, bütün askerleri en son Japon askeri sistemine göre hazırlamıştı. Dahası, bu ordu Çin Müslümanları arasında dindarlık ve kahramanlıklarıyla ünlenen Hucu ile Salar Dunganlarının yiğit gençlerinden oluşmuştu ve bunlar, bu seferin dini bir cihat olduğuna inandıkları için, din alimleri ile diğer bütün Müslümanlar tarafından bu kahraman askerlere “Allah yolunun fedailerı” unvanı verilmişti. Bunun işareti olarak, her askerin göğsünün üstüne silinmez mürekkeple ve büyük harflerle Arapça “Fi sebilillah” (Allah yolunda) sözü yazılmıştı. Bu kahramanlar, manevi ve dini yönden nasıl güçlendirilip yetiştirilmişlerse, aldıkları eğitim sayesinde fiziksel yönden de oldukça güçlüydüler. Mançurya cephesinde Japonlarla savaşılan Çankayşi²⁴⁰ askerleri, çoğu yerde Japonlar karşısında mağlubiyete uğrayarak geri çekilmişlerdi. Yalnız, İslam'ın namusunu koruyan bu kahraman, birçok yerde düşmanları olan Japonlara büyük darbeler indirmiş, şanlı zaferler kazanmıştı. İşte böylesine yüksek bir morale sahip olan bu kahramana Mabufang cenaplarının fermanı ulaşınca, Doğu Türkistan'daki zulüm gören din kardeşlerine yardıma çıkmıştı.

Elçilerin başı olan Turfan allamesi ve Halim Hacı'nın kılavuzluğunda yola çıkıp, sekiz günlük uzun bir dere yatağı olan Şinşişa geçidini aşarak ilk menzil olan geniş araziden de geçtikleri bir anda, bu işi haber alarak yol üstünde beklemekte olan Şing Duben askerlerinin karaltısı görünmeye başladı. Kendilerini Allah'ın askerleri olarak bilen bu fedakar kahramanların önünde Şing Duben'in askerleri hiçbir şekilde karşı koyamadıkları için; daha birinci çatışmada geriye çekilip, bozguna uğrayarak kaçmaya başladılar. Şiddetli bir darbe yiyip mağlubiyete uğ-

²³⁹ Siling: (Çince) General.

²⁴⁰ Çankayşi (Çan Kay-şek; 1887-1975): Çinli asker ve devlet adamı. 1928-1947 yılları arasında Çin'deki milliyetçi hükümete başkanlık yapmış olup, komünistlerin iktidarı ele geçirmesinin ardında Tayvan'a kaçarak orada bir sürgün hükümeti kurmuştur.

rayarak kaçan Çin askerleri, Kumul'u geçip Guçun'a gelene dek hiçbir yerde karşı duramadılar. Kaçan düşmanı arkasından kovalayarak Kumul'a girmek ve orada Hoca Niyaz'la görüşerek onunla ittifak yapmak elzem olduğundan, Go Siling de Kumul'a girmişti. İşittiğimize göre, bu ikisi görüşüp asıl maksadı konuştuktan sonra aralarında bir birlik ve ittifaka varmışlar. Antlaşmanın bozulmaması için kasem etmişler ve Kuran'a el basmışlar. Lakin, Go Siling'in bu kadar intizamlı bir orduyu çağdaş silahlarla donatmak suretiyle ortaya çıkmış olması, Kremlin'²⁴¹ büyük bir telaşa düşürmüştü. Özellikle, bu iki kumandanın ittifakları, bütün Müslümanları İslam yolunda ayaklandıracağından, bunlarda apayrı bir korku peyda olmuştu. Bundan dolayıdır ki, bu hilekar düzenbazlar, bütün güçlerini seferber ederek bu duruma karşı tedbirler alma işine giriştiler. Bunların yapacakları ilk iş, hangi yolla olursa olsun Müslümanlar arasındaki birlik ve ittifakı bozmak, bu iki babayığı birbirine ters düşürmek olacaktı. Her iki taraftaki kara cahillerden de faydalanmak suretiyle, bu maksatlarına çok zorlanmadan çarçabuk erişebildiler.

Şöyle ki; İslam uğruna sağlanmış olan birlik ve ittifak sayesinde iki kumandan, emirleri altındaki Müslüman askerlerle Kumul'dan çıkıp, Urumçî'nin üç dört gün doğusunda bulunan surlarla çevrili Guçung şehrini kuşattılar. Surları yıkacak silahları, topları olmasa da, surların tepesine değin ulaşacak bir iki yüz kadar merdiven hazırlamışlardı. Az da olsa İslam ruhuyla yetişmiş, şehitlik aşkıyla ölümü düşünmeyen fedakar Müslüman askerleri ve iş bilir kahraman Go Siling kumandasındaki Dungan askerleri başta olmak üzere bütün koç yiğitler, "Allahu Ekber" sedalarını göklere yükselterek düşman surlarına tırmanmaya başladılar. Kalenin üstündeki düşman askerleri tarafından atılan toplara, tüfeklere; yapılan karşı saldırıların hiçbirine aldırmadılar ve dört beş saat süren müthiş bir cengin sonunda Güçung şehrini aldılar. Öyle bir devirde ayaklanmacı Müslümanların böylesine büyük bir zafer kazanmaları, ülkede yaşayan bütün yerli halkın moralini epeyce yükseltti. Dahası, bu iki kumandanın, Go Siling ve Hoca Niyaz'ın kahramanlığı halkın ağızında destanlaşıp, bu durum düşmanın gözünü bayağı bir korkutmuştu. Doğrusu bu savaşta büyük iş becerip en büyük kahramanlığı gösterenler, bu düzenli ordunun başındaki Go Siling ile onun erkek kardeşi Şu Siling ve onların emrindeki fedakar Dungan askerleriydi. Burada, evvelden beri saklanmakta olan eski ve yeni silahlar, epey bir savaş mühimmatı ile ayrıca Cangcung idaresinin zor durumda kaldığı vakit Sovyetlerden aldığı yeni silahlar vardı ve eskisiyle yenisiyle yirmi beş binden fazla silah ile mühimmat ganimet olarak ele geçirilmişti. Bugünün çağdaş savaşlarında çoğunlukla hücum askerlerinden kayıp verilmesi çok tabiidir. Aynen öyle de, yağmur gibi yağan kurşunlara aldırmaksızın Şu Siling kumandasında surlara hücum eden Dungan fedailerinden, kumandanları başta olmak üzere çoğu şehit olmuştu. Hiçbir şeyden anlamayan, cehalet batağı-

²⁴¹ Kremlin (veya Kreml): Rus Çarlarının Moskova'daki sarayı olup, Sovyet hükümeti de burada çalışırdı. Yapı olarak etrafı duvarlarla çevrilidir ve 28 hektarlık geniş bir arazi üzerine kurulmuş binalar kompleksidir; burada Sovyet iktidarı anlamındadır.

na boğazına kadar batmış Kumul ve Turfan ayaklanmacılarının başındaki Hoca Niyaz ile Mamut Cocang, Cancang'un bayrağı altında kendilerine karşı savaşanların ve onun arkasındakilerin kimler olduğunu nereden bilsinler? Düzenbazlar tarafından özellikle teşkil edilen fitne ve fesatçıların sözlerine çabucak aldandılar ve Guçung Savaşında ganimet olarak alınan mallar, silah ve mühimmatlar konusunda denk bir paylaşım yapılamadı. Eskilerini bırakıp, yenilerini kendilerine aldılar söylentileri yüzünden Uygur ve Dungan Müslümanları arasındaki ittifak bozulmaya başladı. Hakikatte, çocuğu babasından ayıracak bir karaktere sahip olan gözbağcı bozguncuların yönlendirmesiyle Hoca Niyaz ve Mamut Sicang'ın²⁴² beyinlerine makam sevdası duygusu aşılardı. Birlik ve ittifak üstüne içtikleri kasemler, el bastıkları Kuran nerelerde kalmıştı? Bütün bunlara hürmet göstermediler. Öğrendiğimize göre Go Siling (Ma Cüyin) araya adam koyarak; "Onlar gelsinler; görüşüp bir konuşalım. Bizim tarafımızdan aramızı bozacak bir şey yapılmış değildir. Etrafımızı kafir düşmanlarımızın iyice sardığı böyle zorlu günlerde biz Müslümanlar birlik ve beraberliğimizi kaybedecek olursak, Kuran'ın emirlerini çiğnemiş, dinimize ihanet ederek kendimizi kendi ellerimizle mahvoluş çukuruna atmış oluruz" demiştir. Bu tür söylentilerin aralarında kasem içip, Kuran'a el basarak vardıkları antlaşmayı bozacağını hatırlatmış, bunun ardından ise ortaya ne denli üzücü durumların çıkacağını göstermiş ve kendilerini davet etmişse de, karşı taraf bu teklifi kabul etmemiştir.

Söz buraya geldiğinde hatırıma geçmişteki hakiki İslam ulemalarımız arasında münazaralara konu olan "Hakiki iman" ve "Taklidi (yüzeysel) iman" meselesi geldi. Taklidi imanın Tanrı katında makbul olup olmadığı konusu üzerinde durup, bunun hakkında çokça münazara yaparlardı. Uzun araştırmaların ardından, taklidi imanın var olan şeriat hükümlerince dünya işleri için kabul edilebilir olmasına rağmen, bu hakiki bir iman olmadığı için, Allah katında da makbul olmadığı neticesine varmışlardır. Hakiki imana sahip bir kimse, Huda ve Resul'ü ortaya koyarak ant içip, Kuran'a el basıp söz vermişse; böyle büyük bir ahdi başına ölüm kılıcı dayansa bile bozmayacaktır. Eğer bozuyorsa, öyle bir kişinin imanı yüzeysel, henüz gönlüne girmemiş, dil ucunda bir iman olup; bu durum ise münafıklık alametidir. Eğer insanın gönlüne hakikatin girdiği doğruysa, mutlak ki o insanda batılın işaretleri de kaybolacaktır. Çünkü, iman nurunun aydınlattığı bir gönlün içinde küfür karanlığının bulunması, gündüzün ışığıyla gecenin karanlığının bir arada bulunması gibi imkan dışı bir durumdur.

Kendilerindeki küfrün, nifakın ve cehaletin karanlığı yüzünden düşmanlarına aldandılar ve saçma sapan, olmadık işleri bahane ederek birliklerini, ittifaklarını bozdular. Bunun neticesinde, gelişmekte olan özgürlük ve ihtilal faaliyetleri de büyük bir darbe almış oldu. Halkın bunlara güvenerek kurduğu tatlı hayaller ve ümitler de bozuldu.

²⁴² Sicang: (Çince) Albay.

Bu vakadan sonra, 1931-1932 yıllarında üç büyük olay daha meydana geldi. O günlerde ben Gulca şehrindeydim ve bu konuda ayrıntılı bilgiye sahip olmadığım için, her birini ayrı ayrı sıralarıyla kaydetme imkanım olmadı. Bunun için, bu olayları tarih sıraları karışık da olsa yazıp geçmek zorunda kalıyorum.

Bunlardan birincisi şöyle cereyan etmişti. Yukarıda değinildiği gibi Sovyet Rusya'nın siyaseti; Uyguristan'ı, yani Doğu Türkistan'ı da Orta Asya'daki Özbekistan gibi diğer yapay "-istan"lara benzetmek ve kendisine ilhak etmek üzerinedi. Ancak, bu işi gerçekleştirmek için ilk önce, uzun yıllardan beri devam etmekte bulunan ve hanlık devirlerinin kalıntısı olan Cangcung yönetimini ortadan kaldırmak lazımdı. Bundan dolayı Kremlin'in düzenbazları, her şeyden önce bu işi halletmenin çaresini bulmaya giriştiler. Kendi kendine çürüyüp yıkılmaya yüz tutan baskıcı Çin'in hükümet yöneticileri ise bunlara karşılık vermek şu yana dursun, kendi canlarını kurtarmak için Urumçi'deki Sovyet konsolosluğunun eşğine yüz sürmüş ve bu suretle selamete erişmişlerdi.

O devirde Japonların dehşetli hücumları neticesinde bütün Mançurya bölgesini kaybeden ve idaresindeki başka bölgeler de tehdit altında bulunan Çankayşi hükümeti tarafından gelebilecek bir yardımdan da bütünüyle ümit kesilmişti. Böylece konsolosluktaki hilekarların işleri de kolaylaşmış oldu ve Cangcung hükümetini kendi kendilerine kaçırmaya mecbur ettiler. Öyle ki bunlar, 1933 yılının sert geçen kışının o soğuşunda, Ocak ayında Çöçek yoluyla kaçarak Rusya üstünden Merkezi Çin'e gittiler.

Bunun neticesinde, Guçung Savaşında zafer kazanan Go Siling, Hoca Niyaz ve Mamut Sicang'ı yukarıda söylendiği üzere ittifaka ikna edemeyince, Urumçi'de meydana gelmekte olan değişikliklerden faydalanmak niyetiyle harekete geçip, merkezi ele geçirmek için Urumçi'ye hücum etti. Sovyet konsolosluğundaki düzenbazlar bunu görünce, işlemekte olan hileli oyunlarının bozulmasından korkarak müthiş bir endişeye kapıldılar. Çünkü, Cangcung buradan kaçtıktan sonra Sovyet konsolosluğunun yardımıyla yönetimi daha yeni ele geçirmiş olan Şing Duben, Go Siling'in hücumunu püskürtebilecek güce sahip değildi. Bu sebepten, kendi maksatlarını elde etmek için merkezden yardım istediler ve önceden gizlice hazırlanarak sınırda bekletilmekte olan Sovyet askeri güçlerinden gerektiği kadarını bölgeye soktular. Çağdaş silahlarla donatılmış askeri bir güce, Go Siling'in sıradan silahlara sahip askerleri nasıl karşı durabilsinlerdi? Hal böyle de olsa, üzerlerine kefen niyetine giydikleri "Fi sebilillah" sözü yazılı gıysileriyle, bahadır Go Siling kumandasındaki fedakar Müslüman askerler; Urumçi mevziinde, özellikle de Sanci ve Kutubi cephelerinde güçlü silahlara sahip istilacılara karşı kırk gün boyunca gösterdikleri direnişleri ve kahramanlıklarıyla dillere destan olmuşlardır.

İmkan olduğunca, bütün güçlerini kullandıkları için Allah onlardan razı olacaktır. Nihayet, tabiat kanunları açısından zafer kazanabilme sebepleri yerine gelmemesinden dolayı, bu kahramanlar da en sonunda geri geçilmeye mecbur oldular.

Bu arada, Gulca ile Suydung arasında bulunan Kura'daki beş on bin askerin kumandanı Cing Şurin,²⁴³ Urumçi'de Cangcung yönetiminin kuşatma altında olduğunu haber alınca, yanbaşında sinerek kendisini gözetlemek suretiyle fırsat kolayan güçlü düşmanından habersiz, ayrıca siyasi körlüğü sebebiyle kendi durumunu bile gözden geçirmeksizin Cangcung'a yardım etmek için yanına beş bin asker alarak yola çıkmıştı. Dahıyangza ve Cing'i geçer geçmez, Cangcung'un kaçarak Çöçek yoluyla sınırı geçip gittiğini işitti ve beş on gün oralarda dolaştıktan sonra yolundan geri döndü. Bunlar geri dönünceye kadar Korgas sınırındaki kızıl sihirbazlar bütün işleri yoluna koymuş, gerekli bölgeleri hedeflerine almışlardı bile.

Urumçi ile Gulca arasındaki iletişim bütünüyle kesildiğinden, Go Siling'in askerleri galebe kazanarak Urumçi'yi almıştır. "Bu yakınlarda İli bölgesine de ayak basabilirler" şeklindeki türlü yalan propaganda haberi çoğaldığı için, niyetleri Go Siling'e yardım ulaştırmak olsa gerektir ki, Dunganlar her tarafta başkaldırmaya başladılar. Sovyet Rusya'nın zulmünden kaçarak çeşitli yörelerden buraya gelen Dunganlar da onlara katıldı. Bütün fitne fesat işlerini iyice organize edip, kendi siyasetini yerleştirmek için çeşitli hileleri, desiseleri kullanan, tuzaklar ve ağlar kurarak, fırsat bekleyerek sinen Sovyet Rusya, maksatlarına tez elden ulaşabilmek için gerekli şartları hazırlamış bulunuyordu. Öyle ki, Tarbagatay'ın sözde Ak Ruslardan toplanan yaklaşık beş yüz kızıl asker, Urumçi'de Cangcung'un yerini eline geçiren Şing Duben'e destek kuvveti olarak Kura'ya getirilmişti. Bunun yanısıra, kırk ikinci hudut karakolu yoluyla sınırı geçen, sayıları gizli tutulan ve buraya telefon tellerini sürükleyerek gelen kızıl askerler ise, her an düşmanın karşısına çıkmak üzere olan askeri bir güç gibi mükemmelen silahlanmış halde hazır bekliyordu. Gözledikleri asıl maksada uygun olarak, "İşittiniz mi? Cing Şurin, gece boyunca kaçarak kalabalık askeriyle Gulca'nın doğusundaki dağ yönüne doğru gitmiş" dedikodusu herkesin ağzında dolaşmaktaydı.

Düşmanı önünde bir avuç bile gelmeyen serdengeçti askerlerine kumanda eden kahraman Go Siling, Şing Duben'in adı arkasına gizlenmiş güçlü kızıl askerler karşısında kırk elli gün kadar kahramanca bir direniş göstermiş; bu namert, pis Çinli ise İli bölgesinin bütün sınır boyunda başkumandan unvanını elinde bulunduran, uzun yıllardan beri halkın ekmeğini suyunu yiyip içmiş; nimetlerinden faydalanmış biri olduğu halde, üç dört gün olsun karşılık göstermeden, koyunu kurda teslim ederek, kendi uğursuz başını kurtarmanın derdine düşmüştür.

Dağ geçidinin yolları karla kaplanıp, ulaşım bütünüyle kesilmişti. Kış çillesinin soğuk geceleri boyunca yürüyerek bir Tarançı köyüne ulaşmış mola verdi. Sabahleyin kalktığında "Korkan adama her şey çift görünür" dedikleri gibi, bu da kendisini önü ve arkasından iyice kuşatılarak düşmanın eline düşmüş gibi hissetti. Çünkü, geriye dönme imkanı olmadığı gibi, dağlar taşlar karla kaplandığından dolayı ileriye doğru yürümesi de hiç mümkün değildi. Bunun üstüne, kendisinde adına layık olup, bunun gibi büyük bir vazifeyi becerecek kabiliyet olmadığı için,

²⁴³ Şurin: (Çince) Garnizon komutanı.

bu kadar dehşeti kaldıramayarak kendisini kaybetmiş, akli da başından gitmişti. İşte bunun neticesinde, ertesi gün, ne olursa olsun dağ yoluyla devam etmeye karar vererek ilerlemekteyken, önünde boşa gezen bir adamın karaltısını görünce “Eyvah; düşman önümüzde galiba” diyerek boş bir korkuya kapılmış ve geceleyin kaldığı eve geri dönmüştü. Morali bozulmuş bir halde geldiğinde oyalanmadan evden içeri girdi. Biraz sonra, aradan çok geçmemiştir ki “pat” diye bir kurşun sesi işitildi. Etraftaki insanlar koşarak gelip baktılar ki, bizimkisi ölmek için kendine kurşun sıkılmış ve yarı boğazlanmış bir tavuk gibi kana boyanmış halde can çekişerek yatıyor. Bu hadise olduğunda, onun peşinden gelen askerler de yavaş yavaş dağılıp kaçmaya başladı. Lakin, nereden geldiyse, silingleri başlarında olmak üzere epey bir Cangcung askeri gelip, bunlarla birleşerek Gulca’ya doğru yöneldiler. Buraya geldiklerinde silahlanmış Dungan askerleri de bunlara katıldı ve Şing Duben taraftarı hunhuz Çinli askerlere karşı apar topar, plansız bir savaş başlattılar. Dungan askerlerinin önderi, Hucu kabilesinin cahil yiğitlerinden Madi denilen kişi, Turdı Ahun’un kapısının önüne ak bayrağını saplayıp, evini de askerlerine yatakhane yaptı. Ayaklanmacıların buna benzer asker başları, razı olup olmadıklarına bakmaksızın, Gulca zenginlerinin çoğunun evlerine girmişlerdi. O günün şartlarında, bu hareketleri kendileri için bir zaruret halindeydi.

Gulca şehrinin göçmen olsun, yerli olsun ileri gelen bütün zenginleri, hiçbir yere sığamadılar; kendilerine sığınak olacak bir yer bile bulamadılar. Sonrasında, Sovyet Rusya’nın tuzak uzmanları, bunları ağa düşürmek kastıyla sözde hümanistlik yaparak, sanki komşuluk hatrını gözetiyormuşçasına “Sizleri himaye etmeyi Sovyet hükümeti kendisi için mukaddes bir vazife addediyor” gibi sözlerle tuzağın içine yem serpmişti ki; başta Turdı Ahunbay olmak üzere “zehirden şifa, dikenden gül” çıkarmak ümidinde olan meşhur zenginlerden birkaçı, kaderlerini kendi elleriyle cellatlarına teslim ettiler. Gizlice Sovyet konsolosluğuna giderek, onlardan yardım isteyip “Şehir sahipsiz kaldı; talan, yağma ve vur kır olayları burada iyiden iyiye artıyor. Bütün halk, hümanist Sovyet hükümetine ümit bağladı” dediler. Ruslar, zaten beklemekte oldukları böylesine hoş sözleri işitince, her şey kanuni olsun diye koca halk kitlesi adına bunlara bir talepname yazısı yazdırarak imzalatmışlardı.

Biçare halk, özellikle de vatanından mahrum olan, malından mülkünden, evinden barkından ayrılan, siyasi sebeplerle haksız cezalara çarptırılan bu yazar gibi kaçkınlar için zorlu günler başlıyordu. Her ne kadar bilinçsiz de olsa bütün halk, Korgas Çayının öte tarafında ağzını açıp durmakta olan bu kızıl ejderha tarafından yutulmaktan korkmuştu. Çok geçmeden o korkunç gün geldi ve 1934 yılı Ocak ayının sonlarında, sınırda beklemekte olan iyi silahlanmış Sovyet askerleri “Komşularımızı koruyacağız” bahanesiyle bölgeye girmeye başladı. Yolları üstünde kendilerine direniş gösterenleri kırıp geçirerek, kısa süre içinde Gulca’ya girdiler ve Üç Dervaze civarına mevzilendiler.

Bu tarafta ise Go Siling taraftarı Dunganlar, ayrıca Cing Şurin ve Cangcung’dan arta kalan pörsümüştü eski çeriler ikiye bölünmüş halde idiler ve bunla-

rın yarısı Harem Bağ'da, geriye kalan Dunganların çoğu da Töpedöng'de Şing Duben'e karşı Çinli hunhuz ve Ak Rus askerleriyle savaşmaktaydı. Silah yönünden her ne kadar eksiklikleri olsa bile, Dungan gönüllülerinin gösterdikleri fedakarlıklar sayesinde, geçici de olsa zafer kazanma ümidi doğmuştu. Dünya hayatında her şey sebeplere bağlı olduğu için, güçlü silahlara sahip, düzenli Sovyet askerinin bölgeye girmesiyle bütün işler değişmeye başladı.

Sovyet topları, bir zamanlar birleşik Dungan-Çin askerlerinin merkezi sayılan Töpedöng üzerine aralıksız olarak ateş kismaya başladı. Çin'den arta kalan eski silahlar, bunlara nasıl karşı dursun? Böylece, bütün cephelerde Dungan askerleri ve onlara taraftar olanlar yenilerek kaçmak mecburiyetinde kaldılar. Kızıl Ordu'nun bölgeye girmesiyle Hunhuzlara ve bunların diğer yandaşlarına yeterli sayıda silah dağıtılmıştır. Daha önce Dunganlara yenilerek kimseye görünmeden kaçıp durmakta olan Hunhuzlar ve kim olduğuna bakmadan iktidar sahiplerinin artıklarından faydalanmaya alışmış Dutov ve Annenkov'un kalıntıları olan Ak Ruslar, silahlı halde buraya geldiklerinde yalnız sokakta karşılaştıklarını değil, evleri dolaşarak buldukları bütün Dunganları öldürdüler.

Laf lafı açıyor. Şimdi 1969 yılı. Bundan kırk sekiz yıl önce Dungan köyü Kara Konguz mescidinde kalırken, Dungan dostlarımdan Sovyetlere karşı ayaklanan Kara Balta ve Aksu olayı sebebiyle kaçan birkaç kişi yanıma gelmişlerdi. Allah korumuş ve onları ziyanlı zahmetsiz, sağ salim yolcu edebilmişim. Meydana gelen olay, bu kitabın başında yazılmıştı. Aradan bu kadar uzun yıllar geçtikten sonra, bizimle birlikte Gulca'ya geçen Dungan dostlarımızın başına yine buna benzer korkunç musibetler gelmişti.

Şöyle ki; Gulca'da Törem Mahallesinde oturduğumuz evin avlusunda ve mahalle mescidinde Sokuluk ve Pişkeklili Dungan yakınlarımızdan en az yirmi kişiyi saklamıştım. "Huda'nın koruduğuna bela yoktur"²⁴⁴ dedikleri gibi, oysa Dunganları arayan Hunhuz ve Ak Rus askerleri kaç defa kapımızın önüne kadar dayanmış, hatta bazıları duvardan avluya atlamak niyetindeyken bir şekilde Allah bizi onlardan saklamıştı. Bunların benim himayemde saklanmakta olduklarını düşmanlarımızın haber aldığını öğrenince, göz göre göre üzücü ve kötü bir şeyler olmaması için, ciddi olarak bunun çaresini aramaya giriştim. "Mümin mümine ihlasla Allah için yardım etmeye niyet ederse, Allah da onun yardımına koşar"²⁴⁵ diyen Peygamberimizin (s.a.v.) sözlerine inandım ve Allah'a tevekkül ettim. Etrafımıza kıpkızıl ateşlerin yakıldığı, Dunganlar üstünde ölüm oyunlarının oynandığı böyle korku verici bir zamanda, korumamdaki Dunganları ölümün kokusunu duymaya başladıkları yerden çıkarıp, avlumuzda topladım. Başına kalın bir sarık sararak, aklımda Allah, dilimde "Bismillah"la; bunların gözleri önünde ateşlerin arasından geçerek yola çıktım ve sağ salim yeni kurulan hükümet binasına vardım. Bu işe herkes hayret etti. Özellikle Dungan kanına susamış, kudurmuş

²⁴⁴ Hud suresi, 11:117 ayete atıftır.

²⁴⁵ Buhari, 5/2264,13/6015.

Hunhuz Çinliler, bana gözlerini dikerek yiyecekmişçesine bakmışlarsa da, hiçbirisi kötülük yapmaya cesaret edemedi. Kısacası, bu gibi korkunç ortamlarda nice kere bu aciz kulunu esirgeyip, onu buna alıştıran kudreti ulu Egem,²⁴⁶ bu defa da esir-gemişti.

Allah'ın "Kulum beni nasıl düşünüyorsa, ben ona onun düşündüğü gibi davranırım"²⁴⁷ kelamının ne kadar hak olduğunu o gün kendi gözlerimle görmüş-tüm. İyi ki, o günlerde siyaset icabı Tokmaklı hemşehrimiz Turdı Ahun'un itibarı, geçici süreyle de olsa, epeyce artmıştı. Meydana gelen olayı anlatmak üzere ya-kınlarımdan bir kişiyi yanına göndermiştim. Benim götürdüğüm yirmi kadar ki-şinin her biri için ayrı ayrı emniyet belgesi çıkarmıştı ki, bu belgeleri yanımda ge-tirdiğim insanların göğüslerine taktırdım. Böylece, bunların hepsi korkudan kurtulup, benden razı olarak memleketlerine dağıldı. Ancak, etrafta sürekli kaç-makta olan, evlerde saklanarak yaşayan, bizim tanıdığımız veya tanımadığımız Dungan kardeşlerimiz arasında haksız zulümlere uğrayıp, sırf Dungan oldukları için öldürülen kişilerin sayısı hiç de az değildi.

Bu olaya benzer şekilde 1920 yılında Aksu Rusları başta olmak üzere, on sekiz köyün halkı Bolşeviklere karşı isyan çıkarmıştı. Sokuluk ve Pişkek Dunganları da bunların içinde olduğundan, bütün facia başkalarına göre özellikle bunların baş-larında patlamıştı. İşte o günlerde Sokuluk Dunganlarından Mesiz Bolus, ayrıca Pişkek'in zenginlerinden Yusuf Hacı, Yarkent Uygurlarından Ahtembay oğulları, Gulca'ya kaçarlarken GPU cellatlarının eline düşüp, belli bir süre hapiste yatmış-lar.

Daha sonra, bunları kendi hizmetlerinde kullanmak amacıyla bin türlü hile ve desiseyle, yalan dolanla kendilerine bağlarlar. Bunlar da, canlarını kurtarmak için, ne dense "tamam" diyerek emirleri yerine getirmeye söz vermişlerse de, bu tarafa geçtiklerini onların şerrinden kurtulduklarını sanır ve Sovyet Konsolosluğuna hiç uğramazlar. Bunun için bu kan içici zalimler, yukarıda söz ettiğimiz otuz dört yı-lındaki Şin Duben olayından sonra Gulca'ya geçtiklerinde, yirmi yılında olup bi-tenleri hatırlamış ve bunların peşine düşmüştü.

Zavallı Mesiz Bolus, kendinden endişe ederek gözden ırakta durmak için, Gulca'nın at yürüyüşüyle üç günlük ötesine, Tokkuz Tarav'a kaçmıştır. Bu cellat-lar, onu ardından izleyerek yakalayınca, biri on sekiz ve diğeri yirmi yaşındaki iki oğluyla birlikte süngüleyerek öldürmüş, cesetlerini halkın suyunu içtiği kuyuya atıp gitmişlerdi. Baba yüreğini bir anlık olsun dağılayabilmek için gözlerinin önünde iki oğlunu süngülemiş, sonra da kendisini öldürmüşlerdi. Böylesine feci işler yapmaya dinsiz, Hudasız vahşilerden başka hangi insanın gönlü dayanabi-lirdi?

İkinci olay, bundan da kötü olmak üzere insaniyet aleminde görülmemiş, ya-bani hayvanların aleminde dahi seyrek karşılaşılabilecek bir olaydı ki; bu sefer vahşi

²⁴⁶ Egem: (Çagatay Türkçesi) Sahibim; yani, Allah'ım, Tanrım demektir.

²⁴⁷ Buhari, 14/6424.

karakterlerini Pişpek'ten kaçıp gelen Dungan Yusuf Hacı'nın üstünde uyguladılar. Savaş günlerinde kendisinin Üç Dervaze'deki evini güpegündüz ateşe verip; bütün malının mülkünün yanısıra, büyüklü küçüklü çocuklarıyla beraber on üç fertli bir aileyi yakarak yok ettiler. O günlerde cadde ve sokaklarda askerlerin dışındaki insanların yürümesi yasak olduğundan, bunlara yardım ulaştırmak da mümkün değildi. Sergiledikleri bu vahşilikleri amirlerine ispatlamak için, içinde insan evladının alevler arasında yandığı bu yangının çirkin manzarasının değişik açılardan resimlerini çekmişlerdi. Lakin, Yusuf Hacı'nın kendisi ve on on bir yaşlarındaki bir oğlu, nedense o gün evde yokmuş. Eceli gelmediği için, böylesine görülmemiş, yürek parçalayıcı bir faciadan da sağsalim kurtulmuş. Ancak, bu dehşet verici vahşi olayın haberini alıp, koşarak geldiğinde; bütün ailesinin ve malı mülkünün kıpkızıl ateşin içinde yanmakta olduğunu görür. Sonra bu feci belanın nereden geldiğini anlar ve şuurunu kaybederek birdenbire yıkılır. Eceli gelmediği için böyle bir ölümden kurtulan bu zat, ömrünün son demlerini, geriye kalan ömrünü yaşadığı bu faciayı hatırlayarak; keder, dert ve ıstırapla geçirmektedir. Bu ağır musibete dayanamadığından; Şin Duben zamanında, 1935 yılında Hac yollarının açılmasıyla ölümden kurtulan oğlunu yanına alarak Hacca gitmiştir.

Üçüncü hadise, Gulca'da Sovyet Konsolosluğunun karşısındaki avlulu bir evde yaşayan Ahtembay oğullarının başına gelmişti. Kızıl Ordu'nun şehre girdiği günlerde, GPU cellatlarından bazıları, gece yarısının karanlığında duvardan atlayarak eve girip, bir ev dolusu büyüklü küçüklü fertleriyle bütün bir aileyi, hiç birini bırakmamacasına kurşunlayarak öldürmüşlerdi. On iki yaşındaki bir oğlan çocuğu, bir köşede saklanmış ve bu vahşi, bu merhametsiz kan içicilerin elinden bir şekilde kurtulmuş. İşte burada; bu dinsizlerin, Allah'a inanmayan insan suretli bu vahşi canavarların zulümlerine gösterge olabilecek olaylardan birkaçını, belki yüzde veya binde birini ibret için yazdım...

Böylece ayaklanmacılara göre on kat daha güçlü olan Sovyet askeri bölgeye girince, insanlar ümitlerini bütünüyle yitirip, canlarını kurtarmanın çaresini aramaya giriştiler. Kış günleriydi; hava soğuktu ve güney yönünün dışında her taraf düşman askeriyle kuşatılmıştı. Hal böyle de olsa; dağ yollarının, geçitlerin karla buzla kaplanmış olmasına da aldırmaşızın, başka yol olmadığı için Yulduz Dağ geçidi üstünden Kuça ve Karaşehir yönüne kaçmaya mecbur oldular. Ancak zavallıların bu kaçışları, boynuna ölüm kılıcı dayanan bir kişinin başka hiçbir çaresi kalmayınca kılıcın mızını²⁴⁸ eliyle tutması gibi bir işti. İşittiğimize göre giden bu insanların çoğu, kış günü dağlarda, taşlarda; karların, buzların arasında kalıp, donarak helak olmuşlardı.

²⁴⁸ Mız: (ÇagatayTürkçesi) Herhangi kesici bir aletin keskin tarafı, ağzı.

Şin Duben'in Kremlin tarafından yönetime getirilmesi ve Hoten ayaklanması

Böylece bir zamanların Cangcung taraftarı Çinlileri ile Go Siling'in yanında bulunanlar tarumar oldu ve Sovyet Rusya'nın siyasetine uygun olarak Şing Duben Hükümeti kuruldu. Yerli halkın hakları bütünüyle ayaklar altına alınıp, bütün işler yine Çinli istilacıların eline teslim edildi. İdari işler Çin tarafından yürütüldü. Gulca şehri ise, bunlar tarafından siyasi suçlu olarak kabul edilen bizim gibi insanlarla dolmuştu. Bu insanlar, cellatların acil işlerinden vakit bulamaması sebebiyle kanlı ellerinden geçici olarak kurtulmuş gibi olsalar da; sırası gelince bunların pençelerinden kurtulmanın imkanı yoktu.

Biz de başımızdan bin türlü zorluk ve meşakkat geçtiği halde bu cellatların elinden kurtulup, sınırı geçebilmiştik. İkinci defa bunların eline düşecek olursak, halimizin nice olacağını iyi biliyorduk. Başıma bela gelmeden daha boldur²⁴⁹ buradan ayrılmaya niyetlendim. Yolculuk arkadaşım merhum İlyas Damla oğlu merhum Abdüssettar Mahdum ile ikimiz, atçı ve eşekçilere²⁵⁰ katılıp onlarla birlikte Muzdavan üstünden Altı Şehir yönüne geçmeye ve buradan da başka tarafa gitmeye karar verdik. Fakat, yolculuk hazırlıklarımız tamamlanincaya kadar sırrımızı gizli tuttuğumuzdan; ailelerimizin ve dostlarımızın da bu işten haberleri yoktu.

Yola çıkmamızdan iki üç gün önce niyetimiz ailelerimiz, yakınlarımız ve akrabalarımız tarafından anlaşıldığında, herkes hüngür hüngür ağlamaya başladı. Daha dün sevgili anavatanımızdan, oymağımızdan, memleketimizden ayrılarak; yıkık dökük bir halde yabancı bir memleketeye, yabancı bir ülkeye gelmiştik. Kendi memleketimizde gördüğümüz cevr ü cefalar, aldığımız yaralar, ayrılık günlerinden hatıra kalan gönül dağlarımız, henüz iyileşmemişti. Bunun üstüne, başımıza dünya hayatında çok az karşılaşılabilecek böyle büyük bir olay daha geldi. Allah rahmet eylesin Muhammedyar'ın²⁵¹ anası²⁵² "Sizi çaresiz bakışlarla düşmanların elinde görmektense, Allah'a emanet etmemiz daha iyidir. Allah ne yazdıysa, o gelir başımıza" demişse de, kızımız Azizepaşe²⁵³ "Daha dün geldiğiniz halde, bugün siz hayattayken ayrılırsak, buna nasıl dayanılır? Cıvciv kadar küçük çocuklarla biz ne yapacağız?" diyerek üzüntüyle gözyaşları dökmeye başladı. Bunun tesiriyle babalık damarlarım kabardı ve gitmemek üzere söz verip, gönülleri avuttum.

²⁴⁹ Boldur: (ÇagatayTürkçesi) Evvel, önce.

²⁵⁰ Atlarla, eşeklerle yük taşıyan nakliyatçılar ve tüccarlar kast edilmektedir. Nakliyatın bu türü o zamanlar bir sektör halindeydi.

²⁵¹ Yazarın 3. oğlu. Daha sonraları Doğu Türkistan Milli Ordusunda yüzbaşı rütbesiyle subaylık yapmıştır; aynı zamanda işbu kitabın müsvette nüshasını aka aktaran hattattır.

²⁵² Yazarın eşi Tacünnisa Hanımefendi.

²⁵³ Yazarın ilk (tonguç) kızı.

Burada iki üç kelime de Go Siling hakkında söylememiz gerekiyor. Bu kahraman, Urumçi yakınlarındaki Kutubi ve Cancı'nın çamlıklarında Sovyet askerlerine kırk güne yakın süre fedakarca direnmişse de, galip gelmek için bütün şartlar düşmanın elinde olduğu için çaresizce geri çekilmişti. Kuran'a el basarak ettiği yeminde durmayan Hoca Niyaz'a, barışmak için yeniden bir kez daha elçi gönderdiği halde, o bunu kabul etmeyince; "Hey gidi, bu adam tam bir kafırmiş" diyerek, kendisine karşı hücumla geçti. Daha birinci hücumda Hoca Niyaz ve Mamut Sicang'ın askerleri paniğe kapılarak, apar topar Kuça yönüne doğru kaçmaya başladı. Go Siling ise, askerine kumanda ederek, bunların izlerine düşmüş ve arkalarından kovalamıştı. Bunu gören kızıl sahtekarlar, bu durumu sağlamak için aylar önceden kurdukları plan gerçekleşince, bu yöndeki maksatlarına tez elden ulaşmak amacıyla ciddi girişimlerde bulundular. Öyle ki, fitne ateşini körüklemek amacıyla, onlarla dili bir ama gönlü başka bazı vicdansız münafıklar, sürekli Hoca Niyaz'ın askerleri içinde bulunuyorlar ve kendilerine verilen gizli görevleri yerine getiriyorlardı.

Uzun zamandan beri orada yaşayan, cellatların elinden kaçarak vatanından cüda olan Nemenganlı dostumuz Muhammedhan Mahdum, her şeyden anlayan iş bilir bir kişiydi. Bu kara cahiller Kuça şehrine girdiklerinde, Müslümanların arasındaki birlik ve beraberliğin bozulduğunu görünce, bu durumu düzeltmek amacıyla Mamut Sicang'ın²⁵⁴ yanına gitmişti. Bildiği kadarıyla çeşitli nasihatler vermiş ve demiş ki: "Kuran hükümleri, Müslümanlara birlik ve beraberliği farz kılmıştır. Türkistan Müslümanlarının evvel ahir başlarına gelen belaların hepsi de, ittifak edememenin uğursuzluğundan kaynaklandı. Eskiden beri biz Uygur ve Özbek Müslümanları; hem kan kardeşi, hem din kardeşi olduğumuzdan dolayı, her devrin acısını sevincini birlikte paylaşmış, zorluğunu meşakkatini ortaklaşa çekmişizdir. Zamanında ilmin merkezi olan, "Kuvvet-i İslam"²⁵⁵ olarak adlandırılan Buhara, yedi iklim²⁵⁶ hükümlerinde olmuş Emir Timur'un başkenti Semerkant, ayrıca Fergana ve bütün Türkistan Müslümanları, dinsiz Rus istilacılarının zulmü altında mallarından mülklerinden, her şeylerinden ayrılarak adeta yanmakta ve bu yangının külleri göklere savrulmaktadır. Bu din düşmanı kafirlerin; özellikle de insanlık aleminin ağusu,²⁵⁷ fitne ve fesat kaynağı, sahtekar, hilekar Bolşeviklerin; Türkistan Müslümanlarının insani bütün haklarını ellerinden alıp, onları hayvanlar gibi istekleri dışında, mecburi olarak çalıştırmakta olduklarını görenlerden, bilenlerden işitmişsinizdir. Biz öz vatanlarından cüda olmuş

²⁵⁴ Elyazmasında bazı yerlerde "Mamut Siling" olarak geçmektedir.

²⁵⁵ Farsça olarak yazılmış meşhur "Semerkand seykalı ru-yi zemin est / Buhara kuvvet-i İslam-ı din est", yani "Semerkant yeryüzünün cilası; Buhara İslam dininin gücüdür" beytinden çıkan anlam binaen zikredilmiştir.

²⁵⁶ Eski Orta Asya ve İran coğrafya ilminde, yeryüzü ekvatorundan Kuzey Kutbuna kadar yedi bölgeye ayrılmıştır. Buradaki "iklim" sözcüğü de, günümüzdeki "bölge" kavramına yakın bir anlam taşımaktadır.

²⁵⁷ Ağu: (ÇagatayTürkçesi) Zehir.

kaçkınlar, sizin etrafınızda dolaşiyor, acaba iyi bir şeyler yapabilirler mi diye sizlere yalvarırcasına bakıp duruyoruz. Bu meselenin tek bir çaresi var. Go Siling ile anlaşp, bütün Müslümanlar düşmana karşı ittifak halinde hareket edersek, ancak o zaman bizim için iyilik yolu açılır”.

Bu sözü işitince Mamut Siling nedense gazaba gelmiş ve “Hey, bu Encanlık²⁵⁸ kendisi Dungan taraftarı olduğu için, bizi de o cahillere tabi kılmak istiyor. Bu sözden dönünceye kadar kulağından tüyrüğe²⁵⁹ mıhlayın” diye buyurmuştu. Böylece zavallı Muhammedcan Mahdum, bu kara cahillere nasihat vereceğim diye kulağından duvara çivilenmiş ve bu halde birkaç saat azap çekmişti. Bu arada, bunları arkalarından kovalayan Go Siling askerlerinin şehre ulaşmasıyla, Hoca Niyaz ve Mamut Siling burada da duramayarak, Aksu yönüne doğru kaçtı.

Urumçi’de Cangcung yönetimi yıkılıp, yerine Sovyet yardımıyla Duben Hükümeti kuruluncaya ve yönetim oturuncaya kadar, ayaklanmacılar Altışehir, Uyguristan bölgesinin her yerinde başkaldırmıştı. Sovyet Rusya, İli bölgesinde kendi siyasetine uygun olarak Şing Duben Hükümetini kurmaya uğraşırken, tam bu sırada yine kendilerinin yetiştirdikleri Andican Kırgızlarından İshakbek’i de Kaşgar yöresine sokmuştu.

Hoten halkı, 1933 yılında havalisindeki diğer ahaliyle birlikte ayaklanıp, Çinli yöneticilerin tamamını öldürdükten sonra, içlerinden bir kişiye “Şah Mansur” lakabını vererek onu ordu kumandanı yapmış ve bu arada Hac seferinden dönen Sabit Damla’yı da hükümet başkanlığına seçmişti. Kaşgar, eskiden beri Altı Şehir’in başkenti olduğundan, Sabit Damla da başta askerleri olmak üzere, kendisine bağlı diğer bütün insanlarla birlikte Kaşgar’a gelip İslam Hükümetini resmen kurmak için yola çıktı. Her biri birer İslam aşığı, temiz yürekli sade Müslümanlar olan biçare Uygurlar, “Biz ismen de olsa İslam devletini kurduk” diyerek, başkenti tesis etmek niyetiyle kernay,²⁶⁰ zurna ve tefler çalıp yola çıkan askerleri gördüklerinde sevinçten “İslam geldi hey, İslam geldi!” sedalarıyla sekerek, usule²⁶¹ başladılar.

Allah’ın kulları, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ümmeti olan bu insanların ihlas ve itikatları gönüllerinde gömülü bulunduğundan, eğer o cevher açılacak olursa kuşkusuz görülecektir ki, bunlar her türlü iyiliğe açık ve her işi başarabilecek kabiliyete sahip insanlardır. Ne var ki, bu zavallıların dini ve siyasi alanda çağı anlayan hakiki bir kılavuzları olmamıştır. Biz, Batı ve Doğu Türkistan Müslümanları işte bunun için asırlardan beri istilacıların ayakları altında eziliyoruz. Özellikle bu son yarım asırdan beri Sovyet Rusya’nın dinsiz vahşilerinin baskı ve zulümleri altında, hayatımızı hakaret görerek geçirmekteyiz. Yine de, Kuran hükümlerine

²⁵⁸ “Encanlık”, yani “Andicanlı” demek olup, Doğu Türkistan’daki Özbek Türklerine halk ağzında bu isim verilirdi.

²⁵⁹ Tüyrük: (Uygur Türkçesi) Sütun.

²⁶⁰ Kernay: Üflemeli, uzun zurna şeklindeki müzik aleti.

²⁶¹ Usul: (Uygur Türkçesi) Raks.

göre “Zalimlerin zulmü, uzun da sürse, devamlı olamayacağı”ndan,²⁶² bir gün gelecek, başımızın üstünde bir dağ gibi duran kara bulutlar mutlaka dağılacaktır...

Tekrar anlattıklarımıza gelelim. Hoten askerleri yürüyüşe geçerek, yol boyunca sayısız insanın da onlara katılmasıyla 1934 yılının sonlarında Kaşgar’a girdiler. Daha Urumçi Hükümetinin yıkıldığı günden başlayarak, neyi amaçladığına tam karar verememiş isyancılar, Uyguristan bölgesinin her yerinde plansız bir şekilde başkaldırmışlardı. Oysa bir tarafta suyu bulandırıp pisledikten sonra balık avlamaya alışmış Sovyet sahtekarları çakmaklarını hazırlamış beklerken; çağını anlamamış, büyük ülkülere sahip, ancak siyasetten haberi olmayan, her konuda elleri bomboş, birlikte iş görmemiş, tecrübesiz insanların, böylesine büyük bir devrimi yapabilmeleri normal olarak mümkün değildi. Çünkü, maddi ve siyasi açıdan zamanın güçlü hükümetlerinden kabul edilen Sovyet Rusya, buna karşı olacak ve burada kendi siyasetine boyun eğmeyen bir İslam hükümetinin kurulmasına hiçbir zaman izin vermeyecekti. Bunlar, “Bütün dünyanın ezilen milletlerine yardım edeceğiz” sloganıyla ortaya çıkmış da olsalar, yerli halkı kendi menfaatleri uğruna daima kurban edegeldiler.

Bir tek yol vardı. Eğer benim düşündüğüm gibi; bütün halka sözü geçen, itibarlı olmasının yanında önderlik vasıflarına da sahip, çağını anlayan, tedbirli bir kişinin önderliğinde canını feda etmeye hazır vatanperver insanlardan oluşan siyasi bir cemiyet kurulabilecek olsa; sonra bu cemiyet vasıtasıyla Kaşgar’daki güçlü devlet görevlilerinden biriyle anlaşılıp, düzenli bir şekilde faaliyet göstererek bütün Uyguristan halkının taleplerine uygun olmak üzere hakiki İslamiyet esaslarına göre bir hükümet teşkil edilse; vatan evlatlarının aralarındaki ittifakı güçlendirmek suretiyle güçlü bir askeri idare kurulsun; askerler mümkün olduğu kadar iyi silahlarla silahlandırılın ve işler dikkatle yürütülse; halkımızın öz haklarını kurtarması işte ancak o zaman mümkün olacaktır.

Konumuza devam edelim. Tam o sırada Go Siling, silahlı güçleri ve intizamlı askerleriyle fırtınalar kopararak, Hoca Niyaz ve Mamut Siling’in askerlerini kovalamak suretiyle Kaşgar’a doğru yönelmişti. Bunların kendi memleketleri olan Hucu ve Salar vilayetlerinden çıkış sebeplerini yukarıda anlatmıştık. Vilayet yöneticisi Mabufang (Go Siling’in amcası), dindar ve İslam yolunda bir adam olduğu için öz yeğeni Macuyun’u; yani, Go Siling’i bu Müslümanların yardımına göndermişti. Bunların dini maneviyatları güçlü; askeri nizamları da iyiydi. Giysilerinin ön ve arkasında uzaktan görünecek belirginlikte Arap yazısıyla “Fi sebilillah”, yani “Allah yolunda gaza” sözleri yazılıydı. Düşman, biz Müslümanların bilinçsizliğinden faydalanarak arada kargaşa çıkardı ve onlarla sağlanan ittifakı bozdu. Hayatta hiçbir şey görmemiş, cahil Kırgız Osman’ın yerine, Go Siling’i başkumandan olarak seçerek getirmiş olsalardı, erkin²⁶³ Türkistan Hükümetini korumaları da mümkün olacaktır. O günlerde bu olup bitenlerden uzakta,

²⁶² Buhari, 5/2257-2258.

²⁶³ Erkin: (ÇagatayTürkçesi) Özgür.

Gulca şehrinde bulunduğum için, kafamdaki maksadı hayata geçirme imkanını da bulamadım. Yine de seyirci kalmaya dayanamayarak, Yakupbek zamanında İki Artuş valisi olan Mamut Hakimbek'in²⁶⁴ torunu Circis Hacı'yı bulup, onu tez elden Kaşgar'a yollamaya karar verdim.

Bu kişinin özgeçmişini kısaca şöyle anlatmak mümkün. Ben vahşi komünistlerin kanlı pençelerinden kurtulup İli bölgesine geçtiğimde, kan içici düşmanların elinde kalan akrabalarım, halkım ve anavatanım için çok üzüliyordum. Üstelik, buralı Müslümanların hayat şartlarının kötü olması, hayatın gerçeklerinden, siyasetin gidişatından bütünüyle habersiz oluşları beni müthiş derecede hayrette bırakmıştı. Sayıları az da olsa bizimle dert ortağı ve ülküdaş olan vatanperver dostlarımızdan ayrılmıştık. Buranın yerlilerinin hissizliğini, ne denli bilinçsiz kalmış olduklarını, her şeyi gözleriyle görmüş olan kaçkınların bile gönül körlüklerini, dünyaya ve rahata düşkünlüklerini görünce, gönlümde alevlenen gayret ateşi sönmeye başlamıştı. İşte böylece ümidimi kesecek duruma geldiğim günlerde bu kişiyle karşılaştık. Bitmek üzere olan ümidimiz, yeni baştan uyanmaya başladı. Bu kişi, eskiden beri ihtilal faaliyetlerine katılıp büyüklü küçüklü tecrübeler edinmiş, gözü açık, gönlü uyanık, vatan ve milliyetsever bir Uygur evladydı. Bunun için kendisiyle yukarıda belirttiğim düşüncelerim hakkında uzun müzakereler yaptıktan sonra, Kaşgar'a onun gitmesine karar verdik. Ancak, bu işe sistemli bir hazırlığımız olmadığından, ekonomik sıkıntılar bize epey bir zorluk çıkardı. Hal böyle de olsa, bazı dostlarımızdan gizlice yardım toplayarak yolculuk hazırlıklarını tamamladık. Kendisini tam yolcu edeceğimiz sırada, bahtsızlık bu ya, bu yoldaşımız sıtma (malarya) hastalığına yakalandı ve yola çıkamadı. Bu hastalığa karşı uyguladığımız tedavinin ardından, ertesi gün onu yol arkadaşlarından geride bırakmadık ve yolcu etmeyi başardık. Fakat ne yazık ki; bu güçlü, iradeli, kahraman, dindar ve vatansever ülküdaşımız Circis Hacı'nın yola çıktıktan sonra hastalığı günden güne şiddetlenmiş; bin bir meşakkatle Muzdavan'dan geçip, merhum Yakupbek Atalık'tan kalan ve düşmana karşı toskavul karakolu olarak kullanılan Korgan'a geldiğinde, burada vefat etmiştir. Allah ona rahmet eylesin. Maksada ulaşılmasa da, hedefi yolunda kendini feda etmek, dünya tarihi önünde ulu bir şerefe erişmek demektir. İnsanın kendi idealleri uğruna mukaddes vazifelerini yerine getirmek gibi büyük bir hizmeti başarmak yolunda ecel okuyla karşılaşmasının, gerçek insanların gözünde vahşi zalimler karşısında şehadet şerbetini içmekten farkı yoktur. Bu yolda başına gelen bu musibet, kendisi için kutlu bir iş olsa da; geride kalan ülküdaşlarını büyük bir ümitsizliğe boğmuştu.

Durum böyle olduğu halde yine de yerimde duramadım ve Gulca tarafında meydana gelmekte olan türlü hileyle desiseyle dolu olayları, Sovyet Rusya'nın tuttuğu siyaseti, bunların kurdukları tuzakları açık açık işaret ettiğim, bu durumun çarelerini de ele aldığım uzun bir rapor hazırladım. Ancak, ülke çapında büyük

²⁶⁴ Hakimbek: (Arapça ve Türkçe) Yarkent Hanlığı zamanında il valisinin unvanı; Çin iktidarı döneminde belli bir şehir ve havalisindeki köylere hükmü geçen vali.

bir değişimin yaşandığı böyle zorlu şartlar altında bile, bu duruma karşı kimin faaliyet göstereceğini bilmekte olan Sovyet Elçiliği, halkın arasına kendine bağlı hafiyeler sokmuştu. İslamiyet'in, belki de bütün insanlık aleminin başının belası, küfür ve nifak medeniyetinin zehirli meyvesi olan komünistlerin pazarı, nasıl bir yerde iş yapabiliirdi? Onların pazarları elbette sözden anlamayan; hiçbir şey bilmeyen; özellikle de yoksulluk ve sefalet içinde yaşamakta olan; hayvan sıfatlı; vatan, millet kavramlarının ne olduğunu bile bilmeyen çoğunluk içinde iş yapacak ve amaçlarına çarçabuk erişeceklerdi. Bunun için, Çin topraklarında başka yerlere göre, kamış ormanında yangın çıkması kadar çabuk bir sürede yükseldiler ve hakimiyetlerini bütün ülke çapında yerleştirebildiler. İşte böylesine ihtilal günlerinde, amaçlarını yerine getirmelerine engel olacaklara aç kalmış yırtıcı hayvanlar gibi dişlerini biliyor ve saldırmaya hazır duruyorlardı. Eğer Allah korumamış olsaydı, bu gibi korkunç günlerde yanmakta olan koca bir ateşe bir kova su serpmek kadarcık olan faaliyetlerimin, kendimin de helak olmama sebep olması kaçınılmazdı. Bu sebepten, birkaç gün meşakkat çekerek hazırladığım raporu göndermenin yolunu bir türlü bulamadığım için, sonunda yakıp ortadan kaldırmaya mecbur oldum. Çünkü ulaşım yolları, atçı ve eşekçi kervanların dışındakilere kapatılmıştı. Bunlara da, her kontrol noktasında ciddi bir aramadan geçirmek şartıyla yol veriliyordu. Bundan dolayı, mecburen kadere teslim oldum ve yazgımızın göstereceklerini beklemekten başka yol bulamayarak çaresiz kaldım.

*Kolge kelmes mölceling bergiz şerait bolmasa,
Kança kulsang canfidalık faydasızdur işlering.*²⁶⁵

Go Siling'in devre dışı bırakılması ve ayaklanmanın sonu

Şimdi sözü yine Go Siling'e getiriyoruz. Kuça şehrinde kaçarak çıkan Hoca Ni yaz ile Mamut Siling Aksu şehrine geldiklerinde, şehrin yöneticiliğini yapmakta olan Bay Cucang,²⁶⁶ yola kadar çıkıp bunları karşılamışsa da, aralarında herhangi bir birlik beraberlik yoktu. Çünkü, Urumçi'de Cangcung yönetiminin yıkıldığı günden başlayarak bütün şehirlerde ayaklanmalar çıkmıştı. Aksulular ise, hükümetin bulunduğu şehir olan Asuk kurganına saldırıp, oradaki bütün Çinlileri öldürdükten sonra, başkaldırının kahramanı Bay Cucang'ı kendilerine yönetici ilan etmişlerdi. Bunun için, bu cahil bahadırın gönlüne de koltuk sevdası düşmüş oldu. Üstüne üstlük, bütün Aksu halkı ve ayrıca etrafındaki kelvalar²⁶⁷ önünde itibarı yükselmiş, nüfuzu artmıştı. Bunu gören diğer makam sevdalısı cahil yiğitlerin de haset duyguları uyandırdığı için, onunla hiçbir konuda anlaşamadılar. Bay Cucang'ın ne olursa olsun İslam ittifakını kurmaya gönlü olduğu sezilince, insan suretindeki iblisler onun da icabına baktılar. Bu kişi, Dunganlarla Aksu için giri-

²⁶⁵ Şartlar yerine gelmedikçe amacına ulaşamazsın. Ne kadar çabalasan da işlerin faydasızdır.

²⁶⁶ Cucang: (Çince) Polis şefi.

²⁶⁷ Kelva: (Uygurca) Kaçık, deli, kalın kafalı.

len bir çatışmada arkadan atılan bir kurşunla öldürüldü. Kurşunun kim tarafından atıldığı belli olmasa da, halkın çoğu bu ihaneti Hoca Niyaz'dan bildi. Bunun için, aralarındaki ittifak yeniden bozularak, Aksu çatışmasında kendilerine nazaran bir avuç kadar bile olmayan Dungan askerleri karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan Hoca Niyaz ve Mamut Siling, askerleriyle birlikte Kaşgar yönüne doğru çekilmişti. Savaş hakkında bir şekilde az çok tecrübe kazanmış olan Go Siling, bunu görünce derhal Mahusang kumandasında bir bölük asker hazırlatarak kaçakları kovalamayı buyurdu ve kendisi ise Aksu halkından savaş vergisi almak için burada kaldı.

O günlerde Kaşgar şehri, her taraftan gelerek burada toplanmış, birbirleriyle anlaşamayan, bilinçsiz, siyasetsiz bir sürü karanlık gücün merkezi olmuştu. Öyle ki, bunlar Hoten tarafından Şah Mansur'un kumandasında Sabit Damla başta olmak üzere buraya gelen Hoten askerleri; Urumçi Hükümeti yıkıldığında şehri basarak ilk ayaklanmayı başlatan Kırgız Osman; onunla aslında hiç var olmayan makamı paylaşmadığı için kurban giden Kuçalı arabacı Temur Cucang; Fergana bölgesinden kaçıp gelen ayaklanmacılardan kalma Yusufcan Korbaşı ve ayrıca bazı silahlanmış bilinçsiz, cahil kahramanlardan ibaretti ve bu denli aciz bir halk gücü bir araya toplanmıştı. Bu Müslümanlar her ne kadar güçsüz olsalar da, henüz dinsizlerin hakimiyetine girmemiş ve onların uğursuz tesirleri altında kalmamış olduklarından, gönüllerinde İslamiyet'e karşı az çok bir muhabbet kalmıştı. Eğer böyle bir durumda bilinçli, sözü geçen, itibar sahibi tek bir kişi olsun ortaya atılsaydı ve bu insanlar Aksu'dan gelmekte olan Go Siling'i karşılayarak onu yeni kurulmuş erkin Türkistan Hükümetine başkumandan seçselerdi; Müslümanlar arasına bu kadar bozgunculuğun düşmemesi, bu denli üzücü olayların çıkmaması da mümkün olabilirdi. Fakat, "İkinci Buhara" adı verilen Kaşgar'dan itibaren, bütün Altı Şehir-Uyguristan bölgesinde böylesine büyük bir siyasi işin üstesinden gelebilecek bir kişi bile yoktu. Bunun için biçare Müslümanlar, bu denli ağır bir bölünmüşlüğe uğramışlardı. Çünkü, devlet kurmanın bütün şartları hazırken, imkanları doğru dürüst kullanabilecek, işi bilen kimseler olmayınca, bu şartlardan da faydalanamadılar. Üstüne üstlük kızıl düzenbazlar, Müslümanların aralarındaki ittifak sayesinde kurmakta oldukları yeni hükümet, zinhar başka bir devlet tarafından tanınmasın diye ciddi faaliyetlere girişmişlerdi. O günlerde Kaşgar'da İngiltere Konsolosluğu da Sovyet Rusya'ya karşı çalışmaktaydı. Yerli halk arasında örgütlü şekilde faaliyet gösterecek siyaset erbablarının bulunmamasından ve coğrafi konumumuzun medeni dünyadan çok uzakta olmasından dolayı, bizler iki Türkistan'ın yerli halkı olarak, asırlardan beri beklenmekte olan devrim niteliğindeki bu değişimden yeterli derecede faydalanamadık. Bu yüzden kendi kaderimiz de, düşmanlarımız olan kara ve kızıl ejderhaların²⁶⁸ hesaplarına göre belirlenecek noktaya geldi.

²⁶⁸ Burada "Kara ve kızıl ejderhalar" tabiriyle Çin ve Sovyet Rusya kast edilmektedir.

*Ümitsiz bolma Sagunî, ümidning közgüsi bardır,
Karangu keçe songıdın kuyaşnıng çakkusı bardır.*²⁶⁹

Yukarıda belirtildiği üzere Go Siling'in kendisi Aksu'da kalmış, kumandanlarından Mahusang'ın emrindeki bir bölük askeri ise Kaşgar'a yollamıştı. Bunlar Hoca Niyaz ve Mamut Siling'in askerlerini takip ederek Kaşgar'a yaklaştılar. Altı Şehir halkının çoğu, eskiden beri içi boş şana şöhrete, yalancı üne önem verdiğinden ve hurafelere müptela olduğundan dolayı; Hoca Niyaz ve Mamut Siling'in, Go Siling'in askerlerinden kaçarak buraya gelmekte olduğu haberi, içlerinde büyük bir korku uyandırmıştı. Kısacası Kaşgar halkı, geniş bir bozkırın ortasında çobansız kalmış, etrafını aç kurtların çevirdiği, sahip kalan bir koyun sürüsü gibiydi ki, tam bu sırada Dungan askerleri şehre ulaştı. Kendilerine karşı hiçbir tedbirin alınmadığını anladıklarında ise, ellerini kollarını sallayarak diledikleri yere girip, istedikleri yerde mevzilendiler. Sonra baktılar ki, hem kendileri hem de yerli halk için yapılacak faydalı işler konusunda danışılacak, fikir alışverişinde bulunulacak hiç kimse yok. Zavallı Müslümanların çoğunun iki dünyadaki rehberleri kabul ettikleri, her türlü iyiliği kendilerinden bekledikleri sahte mollalar, yarı cahil hocalar; siyasetten habersiz, doğrusu hakiki İslamiyet'ten de nasiplerini almamış insanlardı ve inançları da gevşek olduğundan Müslümanların başındaki böylesine ağır günlerde onlar için hiçbir hizmet veremediler. Oysa Kuran'da "İnnemel mü'minune ihvatün"²⁷⁰ (İnananlar kardeşdir) ayeti vardı ve bu inanan Müslümanlar için ise İslam kardeşliğinden faydalanmamak mümkün değildi. Ne var ki, bu işi yerine getirebilecek adam gibi insanların olmaması sebebiyle, bu günlerdekine benzer dehşet verici afetler ve belalar İslam aleminin başına halen daha yağıp durmaktadır. Kuran'ın "İyilik ve güzellikten sana her ne ererse Allah'tandır. Kötülük ve çirkinlikten sana ulaşan şeyse kendi nefsendendir"²⁷¹ ayeti ne kadar da haklıdır.

Böylece Mahusang Kaşgar halkından ümidini kesince, kim olursa olsun herkesin silahlarını teslim etmesi buyruğunu verdi. Buna direniş gösterilmesi üzerine ise çatışma başladı ve her iki taraftan da boşu boşuna kan döküldü. Direnişçiler arasında en şiddetli karşılıkları gösterenler, eski Fergana korbaşlarından Yusufcan kumandasındaki Özbek gençleriydi. Bunlar, insanların barındıkları evlerin duvarlarında delikler açmak ve bu deliklerden ateş yağdırmak suretiyle, onlara ağır darbeler indirmişlerdi. Buna karşın, bunlardan da kim ele geçirilirdiyse, sağ bırakılmamış ve öldürülmüştü. Bunlar içinde Sovyet Rusya'nın kızıl sahtekarlarının hizmetlerinde kullanmak üzere gerekli gördükleri Hoca Niyaz'ın askerleriydi ki, onlar da Andican sınırı istikametine çekilmiş ve Dunganların elinden kurtulmuşlardı. Vakti zamanı gelince bunları kullanarak kendi işlerini becermek için, bunlar gibi akılsız adamların hazır bulunması elbette zaruri idi. Bu sebepten, bunlar

²⁶⁹ Ümitsiz olma ey Sagunî, ümidin aynası vardır. Karanlık gecenin sonunda güneşin doğacağı kesindir.

²⁷⁰ Hucurat suresi, 10. ayet.

²⁷¹ Nisa suresi, 79. ayet.

Sovyet sınır askerlerinin korumasında silahlandırılmak suretiyle ölümden kurtulabilmiş iseler de, diğerleri çil²⁷² yavrusu gibi dağılıp kaçtılar.

Kaşgar'a yirmi çakırım uzaklıktaki Yengi Şehir'de eski yönetimin yıkıldığı gündün beri hiç kimseye boyun eğmeksizin saklanmakta olan beş altı yüzden fazla silahlı Çin askeri, Go Siling'in askerlerinin uçurunu²⁷³ alır almaz gelerek, bunlara katılmıştı. Böylece belanın üstüne daha çok bela eklenmiş ve Kaşgar'da bunlar tarafından Cengiz'in vahşiliklerini hatırlatacak işlere imza atılmıştı. Buna hiçbir şekilde karşı koyamadılar. Çünkü halk, aşırı derecede şuursuzdu, siyasetten tamamıyla bihaberdi ve geride kalmıştı. Öyle ki, yirmi otuz yıldan beri kan kardeşleri ve din kardeşleri olan Türkistan halklarının başına gözlerinin önünde gelen Rus istilasından, komünizm belasından ibret almak yerine; olup bitenleri kendileri için yeni bir pazarın açılması olarak telakki ettiler. Haram yiyici Özbek zenginlerinin zekatsız olarak biriktirdikleri haram mallarından geriye kalanları, altınlarını, gümüşlerini, bütün servetlerini bok böcekleri gibi taşıdıkça öyle taşıdılar ki, en sonunda kendileri de bunların altında kalarak helak oldular.

Hakiki iman ile taklidi imanın farkı, Kuran'ın emirlerine uyup uymamakla belli olacak bir şeydir. Peygamberimiz (s.a.v.) "Malınızın zekatını hakkıyla eda ederek, onu demir sandıklar içine kapatın. Yani zekat, malın demirden sandığıdır ve orada tehlikeden korunur"²⁷⁴ demişlerdir. Resulullah'ın bu sözlerinden şüphe edercesine zekatsız olarak yığıldıkları mallarla mülkler, kıyamette tanık olacak ve kendi istekleriyle yerine teslim etmedikleri için kızdırılmak suretiyle ateşli damgalar halinde tenlerine damgalanacaktır. Pek çokları, yarım yamalak mollalar ile bazı cahil zenginlerin yanında yer alarak, zekatsız olarak elde ettikleri malların zekatını eda etmeye kıyamadılar ve kızdırılmış yanbunun tenlerine damgalanmasının ıstırapıyla helak oldular. Lakin bunların içinde aslen Mergilanlı zengin Özbeklerden olan Muhiddinbay adlı bir kişi vardı ki, 1934 yılında daha ihtilal yeni başlarken bütün mal mülkü ve çoluk çocuğuyla Hindistan sınırını geçerek sağ salim kurtulmuştu. Bu kişi ben kendim görememiş olsam da, güvenilir ve doğru sözlü kişilerin anlattıklarına göre, kendisi ticaret işine girdiği gündün sınırı geçip gittiği vakte kadar zekatını eksiksiz olarak veren biriymiş. Bunun yüzü suyu hürmetine olsa gerek ki, Pakistan'ın başkenti Karaçi'de büyük bir ticaret şirketi açmış ve zenginliğini öncekine göre birkaç kat arttırmıştır. Önceleri Kaşgar'da yaşarken komünistlerin zulmünden öz vatanlarına sığamayarak kaçıp öbür tarafa geçen çilekeş hemşehrilerine nasıl yardım ettiyse; Afganistan ve Hindistan memleketlerinde perişanlık içinde yaşayan vatandaşlarına da imkan elverdiğince aynen öyle yardımlarda bulunmuştur. Kaşgar'ın bunun dışındaki en büyük zenginlerinden olan Ömer Ahunbay ve Özbeklerden Satvaldıbay da, fırsattan faydalanıp Çatra-Hindistan²⁷⁵

²⁷² Çil: Orman tavuğugillerden, eti için avlanan, ormanlarda yaşayan, ürkek yaradılışlı bir kuş, dağ tavuğu.

²⁷³ Uçur: (ÇagatayTürkçesi) Haber.

²⁷⁴ Buhari, 3/1330.

²⁷⁵ Çatra(l): Hindistan'a geçiş güzergahının adı.

üstünden İki Harem'e²⁷⁶ kadar varabilmişse de; kendi cahillikleri yüzünden, kaderleri de böyle olduğu için aradan bir iki yıl geçmeden geri geldi ve her ikisi de düşman elinde helak oldu.

Kızıl sahtekarlar ise, bir yandan siyasetlerinin hayata geçtiğini görüp kahkahlara boğuluyor olmakla birlikte, diğer yandan bunların doymayan aç gözlerini, kadın düşkünü Kaşgar zenginlerinin altınlarının, gümüşlerinin, mal mülklerinin başkalarının eline geçmekte olduğunu görüp çıldırıyor, içlerinden kan kusuyorlardı.

İşte böylece bir hafta on gün içinde talanlar, yağmalar ve çatışmalar biraz olsun durulduktan sonra Aksu'da kalan Go Siling de, buradan ayrılıp dosdoğru Kaşgar'a geldi. Ertesi gün, İydgah'ta²⁷⁷ gerçekleşmekte olan kalabalık bir halk toplantısının tam da üstüne gelip, olup biten üzücü olaylardan dolayı ıstırap içinde, kendisinin böyle şeylere karşı olduğunu anlatarak, oradaki topluluktan özür diletti. Ancak, otuz yaşını bile doldurmamış bu kahraman kumandan, bir taraftan genç olması, diğer taraftan da günün siyasetinden uzakta durması yüzünden, bu gelişle ölümcül, büyük bir tehlikeyle de karşı karşıya kalmış oldu. Öyle ki, Kaşgar'daki Sovyet Konsolosluk çalışanları, sahtekarların merkezi olan Kremlin'in talimatıyla bu sungur²⁷⁸ kuşunu ağa düşürmek için büyük bir çaba içine girmişlerdi. Bunun bir neticesi olarak da bu zat, bunlarla siyasi ilişkiler kurma hevesine kapıldı. Güvenilir, neyin ne olduğunu anlamış kişilerin söylediklerine göre; konsoloslukta kendilerinin şerefine çeşit çeşit alkollü içkiler, şaraplar; insanın nefsinin celp edecek türlü yiyecekler, özellikle de şeytan tuzaklarını²⁷⁹ hazır ettikten sonra, Go Siling'i elli altmış kadar kurmayıyla birlikte ziyafete çağırdılar. Memleketinden çıkarken beslediği büyük ümitleri kaybetmiş, gönlü Kuran'a el basarak kalem eden sahte Müslümanlardan söğümüştü bir şekilde insan suretindeki böylesine şeytanların sohbet meclislerine katılan bu delikanlı gençlere, nasıl bir baha verilmesi gerektiği aklı olan herkese açık bir meseledir. İşte bu ziyafetin gerçekleştirilmesinin ardından, sloganları "Fi sebilillah" olan kahramanların da içlerindeki gayret ateşi sönmüş, yüce fikirleri değişmeye başlamıştı. Go Siling başta olmak üzere bütün askeri komutanlar, geceler ve gündüzler, belki haftalar boyunca kendilerini konsolosluktaki iş ü işrete vermişlerdi.

İş bu hale gelince, bunlar, Peygamberimizin (s.a.v.) "Mümin adam, iman nuruyla hakkı batıldan, doğruyu eğriden ayırabilir"²⁸⁰ şeklindeki mübarek sözlerinden de uzaklaşmış oldular. Nitekim, çok geçmeden bunların sözlerine aldanan Go Siling, emrindeki elli altmış genç subayıyla birlikte, yılanın ağzına düşen bir serçe gibi, kendi istekleriyle sınırı geçti ve hep birlikte kızıl cellatların eline teslim

²⁷⁶ İki Harem: Mekke ve Medine; haremeyn.

²⁷⁷ İydgah: (Arapça ve Farsça) Ramazan ve Kurban bayram namazlarının kılındığı büyükcami veya geniş alan.

²⁷⁸ Sungur: (Çagatay Türkçesi) Doğana benzeyen, yırtıcı avcı kuşu.

²⁷⁹ Sürtük hayat kadınları kast edilmektedir.

²⁸⁰ Buhari, 10/4881.

oldular. Daha sınırı geçer geçmez hepsi silahsızlandırıldı. Ondan sonra neler olup bittiğini ise bilmiyoruz...

Go Siling'in bu askerleri, Çinli komünistlerin "8. Ordu" adı verilen askeri güçlerine birkaç defa darbe indirmişti. Şimdiyse, bir hileyle kolaylıkla ağa düşürülmüşlerdi. Bundan sonra, yalnız Doğu Türkistan'da değil, belki Çin'in bütün bölgelerinde meydana gelen ayaklanmalar da, Sovyet Rusya Komünist Hükümetinin yürüttüğü siyasete uygun şekilde halledilmeye başlandı.

Mahusan, bu olaydan çok önceleri Hoten yönüne doğru yürüyüşe geçmiş; Yarkent, Kargalık, Hoten çevresi ile Çarçe ve Çarçalık'a kadar olan bölgeleri ele geçirmişti. Çok kişiler onun zamanında mallarıyla birlikte; her taraftan gizlice kaçan insanlara adeta sığınak, kendilerine yer bulamayanlara barınak olan Hindistan'a Çatra üstünden geçerek kurtuldular. Ne var ki, ismen dahi olsa yeni kurulmuş olan özgür Türkistan Hükümeti'nin reisi Damla Sabit başta olmak üzere, yedi devlet adamından bazıları ne yapacaklarını bilmeksizin, şaşırılmışlık içinde kendi evlerinde, diğerleri ise dışarıda gizlenerek yaşıyorlardı. Bunların günlük yaşantıları sürekli olarak Sovyet Konsolosluğuna iletilmekte; bildirilmekteydi.

O zamana kadar Sovyet Konsolosu tarafından saklanmakta olan Hoca Niyaz, kendisine eğitim verilen bir çocuk gibi hazır hale getirilmişti. Sovyet Konsolosu, 1934 yılında onu, başta hükümet azaları olmak üzere gösterdikleri herkesi tutuklamak, getirip Şing Duben'e teslim etmek görevini verdi ve bu konuda kendisinden yazılı ve sözlü teminat aldı. Koydukları birkaç maddeden ibaret şartları yerine getirdiği takdirde Hoca Niyaz'a, Müslümanların vekili olarak Şing Duben'in yardımcısı olma vaa'dinde bulundular. Böylece kızıl cellatlar, bütün işler kızıl merkez tarafından kalıba sokularak hazır hale getirildikten sonra, Hoca Niyaz'ın kalpağı altında işe girişmeye başladılar. Halkın gözünü korkutup yüreklerini dermansızlaştırmak, herkese dehşet saçarak halk içinde heybet gösterilerinde bulunmak, bunların en önemli özellikleri olduğundan; ilk sırada bilhassa daha önce hiçbir zorlukla karşılaşmamış din adamlarını, irili ufaklı zenginleri ve halk içinde itibar kazanmış kimseleri tutukladılar. Bunlar içinde Mahmud Ahun Halfetim, yukarıda anlatıldığı üzere, Dunganların işkencesi altında vefat etmişse de; bizim bildiğimiz kadarıyla başta Kaşgar ulemalarından Damla Sabit Ahun Atuş, Sabit Ahunum Kızılbuya, Haşim Ahun Halfetim ve Şemsiddin Damla olmak üzere, en az kırk elli din adamı bu ihtilalin kurbanı oldular. Yukarıda adları zikredilen bu kişiler, kitap yazıp eser telif etme kudretine sahip kimselerdi. Ne yazık ki, Damla Sabit'in dışındakilerinin bizzat yazdıkları bir eserleri olup olmadığını bilemiyoruz. Böylelikle, bu biçareler arasında işkence altında ölenlerin dışındakiler, el ve ayakları demir zincirlere vurulmuş halde Urumçi'ye, işgalci Şing Duben'in huzuruna getirildiler ve her biri en az onar yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Bunların, altmış ceddimizden kalan öz anavatanımıza, bir millet olarak insani haklarımıza başkaları gibi biz de sahip olalım demekten, haklı olarak bunu talep etmekten başka ne günahları vardı?

“Ve e’iddü lehüm mastata’tüm min kuvvetin”²⁸¹ ayetinin meali “Onlara (düşmanlara) karşı toplayabildiğiniz kadar kuvvet hazır edin” şeklindedir. Müslümanlar Kuran’ın sadece bu hükmüyle amel etmiş olsalardı, bütün dünyaya hükümran olabilir, yeryüzüne İslam adaletini yerleştirebilirlerdi. Bu iddianın doğruluğunda şüphe yoktur. Zira Peygamberimiz (s.a.v.) “Benim ümmetimden kim iyilik görürse, onu Allah’tan bilsin. Bunu bana Allah verdi diye düşünsün. Kötülük görmesi durumunda ise, bunu kendinden bilsin; kendini suçlasın”²⁸² demektedir. Kuran’ın hükümlerine göre; vatanlarının başkaları tarafından işgal edilmesine izin veren, milli devletlerini yitirerek onlara tabi olan Müslümanlar, Allah’ın emrini yerine getirmediği için Huda katında hesaba çekilecekler ve iki dünyada da hakir olacaklardır. Bizim çöküşümüzün ilk sıradaki sebeplerinden biri, ittifak edemeyişimiz olmuştur. Oysa Kuran, müminleri ısrarla birlik ve beraberliğe çağırır.²⁸³

Yine asıl konumuza gelelim. Kızıl sihirbazların bizzat kendileri tarafından yakılan fitne ateşleri, yine bunların silahlı güçleri yoluyla söndürüldü ve 1934 yılında kendi dileklerine göre Şing Duben hükümeti kuruldu. Şing Duben, aynı zamanda kaynatası olan Çu Siling adlı yaşlı bir Çinli’yi İli vilayetine vali olarak gönderdi. Tokmak’tan gelen ve aslen Kaşgarlı olan Almasbek oğlu Turdı Ahunbay’ı ise ona yardımcı yaptı. Ancak, Şing Duben hükümeti her açıdan Sovyet siyasetine bağlı olduğundan, bütün işler Sovyet konsolosunun talimatıyla yürütülmekteydi. Çünkü, Japonlar Mançurya’yı işgal ettiklerinde, Doğu Türkistan’a da göz dikme tehlikeleri doğmuştu. Bu sebepten, Japon askerlerini Doğu Türkistan bölgesine geçirmemek için Sovyetler tarafından Şinşişah Kısıklısı’na²⁸⁴ yirmi bin kadar asker yerleştirilmişti. Çin, bütün Doğu ve Batı Türkistan gibi her yönden Sovyetlerin siyasetleri tarafından kuşatılmış olduğu halde; Sovyetler Çin hükümetiyle Japonlara karşı müttefik olduğundan, bu bölge Cungo²⁸⁵ için vazgeçilmez bir parça olarak kabul ediliyordu. Böyle bir durumda, Uyguristan, yani Doğu Türkistan toprakları sözde Çin Çankayşi Hükümetine bağlı gibi görünse de; Sovyet Rusya buraları her yönden tesiri altına alabilmek için gizli ve ciddi faaliyetlere girişti. Bu bölgenin özellikle iktisadi işleri bütünüyle Sovyetlere bağlı olduğu için, ticaret faaliyetleri engellerle karşılaşmış, bu sahadan ekmek yiyen insanların çoğu mesleklerini kaybetti ve işsiz kaldı. Herkese malumdur ki, halk arasında ekonomik sıkıntılar ne denli çoğalırsa, insanlar yok olma tuzağına o denli yaklaşırlar.

²⁸¹ Enfal suresi, 60. ayet.

²⁸² Buhari, 9/4206.

²⁸³ Âli İmran suresi, 103. ayet.

²⁸⁴ Şinşişah Kısıklısı: Çin ile Doğu Türkistan arasındaki sınır bölgesinde bulunan ve stratejik önem taşıyan nokta.

²⁸⁵ Cungo (Merkezi devlet): (Çince) Çin.

Ortaya iştirildiğinde kulağa hoş gelen “altı ilke”²⁸⁶ diye bir şey attılar ve Sovyetlerin direktifleriyle bütün halkı parmaklarının ucunda oynatmaya yeltendiler. Üstüne üstlük “Japonlara karşı geri safımızı güçlendirmek için Çin Çankayşi Hükümetine yardım edeceğiz” bahanesiyle zenginlerden nurgunca²⁸⁷ vergi almaya başladılar. Böyle yaparak halk ile türlü yollarla oynaya oynaya 1937 yılına ulaştıklarında, yine kendi planları doğrultusunda işler birdenbire değişti ve ilk iş olarak kışın ortasında, Ocak ayında başta Gulca şehrinden Turdı Ahunbay olmak üzere, otuzdan fazla kişi hiçbir gerekçe gösterilmeksizin hapsedildi. Buna göre, çok önceden Sovyet konsolosunun düzenlemiş olduğu plan uyarınca gerekli kişiler Gulca Valisi Çu Siling tarafından toplantıya çağırılırlar. Gece saat 12’lerde toplantıdan dönerlerken, pusuya yatırılmış silahlı dört Çin askeri bunların önünü keser ve Turdı Ahunbay’ın arabasını durdurur. Giysilerini soyarlar ve kendisini bir kat giyecekle yalnız başına karanlık bir bodruma kapatırlar. Bunların eline düşen diğer kişilerin sonlarının ne olduğu da bu hareketten anlaşılabilir. Gecenin bir yarısında, bu kişinin hiçbir şeyden haberleri olmaksızın yatan ailesine baskın yaparak, yırtıcı hayvanlar gibi dehşet saçtılar; kadınların kızların boyunlarındaki ziynet eşyalarına kadar yağmaladılar ve aile fertlerini de o kahredici kışta eski keçe döşeklerle birlikte Ahtembay’ın karşıdaki boş ve buz gibi evine kovdular. En acıklı olan da, Turdı Ahunbay’ın yaşı yirmiyi geçmiş bulunan Nurtay ve henüz yirmisine ulaşmamış Ahmedbek adlı iki oğlunu, bu günahsız iki delikanlı yavruyu yattıkları yerden kaldırmak üzere üstlerinde birer gömlek olduğu halde bu soğukta sürükleyerek götürüp, bodruma hapsedilmeleriydi. Hapsedilmelerinin üstünden birkaç ay geçmiş olmasına rağmen, kendilerinden haber almak hiçbir surette mümkün olmadı. Onlardan haber almak şöyle dursun, iyi günlerde kendileriyle birlikte olan, en yakın gördükleri arkadaşları ve yakınlarından bile hiç kimse, aç çıplak kalan ailelerinin halini sormaya cesaret edemedi. İlk planda tutuklanan bu kişilerin arazileri arsaları, evleri barkları, malları mülkleri, canlı cansız her şeylerine el konuldu ve çoluk çocukları da sokaklara kovuldular.

Turdı Ahunbay’ın küçük erkek kardeşi Kurbantay Kâri, kulağı duvar gibi sağır biri olduğu için, ayrıca bir nevi ağabeyinin devletine ortak olsa bile evi barkı kendine ait, kendi başına yaşayan bir insan olarak bilindiği için ona dokunmamışlardı. Ne kadar “boş ver” desek de ikna olmayan bu adam, zamanında bir sel gibi gelen, sonra da geride bıraktığı bütün izleri silen bir fırtına gibi geri dönen devleti eliyle engellemek istercesine, kenarda köşede kalan malını mülkünü gizli saklı olarak kendisinde alıkoymak istemişti. Ne var ki Çinli, onu apansızın yakalayarak, evi barkıyla birlikte her şeyine el koydu ve kendisini de hapse tıktı. Zavallı kız kardeşi Taşhan’ın, Çinlilerin eşğine yüzler sürerek sürekli gidip gelmesi neticesinde, yetmiş gün sonra anca çıkabildi.

²⁸⁶ Altı ilke: 1. Emperyalizme direnme; 2. Milletlerin eşitliği; 3. Sovyetler Birliğiyle dostluk; 4. Devlet idaresinin yolsuzluklardan arındırılmış olması; 5. Yeni Şincan’ı ihya etmek; 6. Barış için mücadele vermek.

²⁸⁷ Nurgun: (Uygurca) Haddinden fazla, pek çok.

*Devlet başdan keterde keng kıyımın tar bolur,
“Koy” degenge könmegen araçıge zar bolur.*²⁸⁸

Allah’ın emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınmayan kişileri beladan kim kurtarabilir? Allahü teala, helal yolunda yürüyen Müslümanların mallarını dünya ve ahirete müteallik belalardan saklamaları için, zekatı onlara demir bir sandık kılmıştı. Gönüllerini dünyaya iyiden iyiye kaptırdıkları için Kuran’ın hükmünden, Peygamberin sözünden şüphe ederek; zekatsız, sadakasız olarak biriktirdikleri ve demir sandığın dışında bıraktıkları haram mal ve mülkleri kurda kuşa yem olmaktan kim koruyabilir? Kuran’da denildiğine göre; Allahü tealanın mümin kullarına hediye ettiği helal rızıkları, haram yiyici kafirlere yedirmesi mümkün değildir.

Şin Duben’in baskısından kaçış ve bapis

Yine asıl konumuza geri dönelim. “Devletim başımda olduğu sürece, dost ve arkadaşlarım da yanımdadır” sözüne de uygun olarak, devlet kutunun söndüğü günlerde insanın öz ailesinin, özellikle de ana babasının veya garazsız, vefalı dostlarının dışındaki herkes, düşman tarafına geçer. Bunun gibi, Turdı Ahunbay’ın ailesinden haber alabilecek birçok dostu olmasına rağmen, bunların bir tanesi bile işe yaramadı. Bunu görünce, her ne kadar kendim dahi tedirginlik içinde olsam da, tahammül edemedim ve yarım bir koyunun eti ile yaptırdığım bir tandır dolusu külçe ekmeği merhum eşimle yanlarına gönderdim. Eşim kapıdan içeri girer girmez büyüklü küçüklü bütün çocukları “Ah, bu dünyada bizi de yoklayan insanlar varmış” diyerek ağlaşmış ve onu içleri burkacak bir şekilde karşılamışlar. İlk planda tutuklanan bu insanların bütün mal mülklerine, ev barklarına el konulduğundan, ailelerinin sığınacakları bir yer de kalmadığı için, onları Gulca şehri havalisine dağıtmışlardı. Onlarla en son bağlantımız bu oldu. Sonraki günlerde ise, bizim durumumuzdaki insanların hepsi kendi başlarının çaresine düşmüş, başka her şeyi unutmuşlardı. Çünkü bu cellatlar, değişik yollarla iki kişiden birini casuslukla görevlendirdiler ve bu şekilde halk içinde bozgunculuk yarattılar. “Bir pula imanlarını sattılar” diyen Kul Hoca Ahmet Sultanımın²⁸⁹ sözleri o günlerde gerçek olmuştu. Biz de buralara cennetmisal, halkına kurban olunası sevgili anavatanımızdan ayrılarak, sağ kalabileceğimiz bir yer aramak için gelmiştik. Kızıl büyücülerin buraya ayak basmasıyla, bu yerlerin de bereketi kesilip, huzur ve güvenlik bütünüyle bozuldu. Bu olayın gerçekleşmesinden önce Doğu ve İç Çin ile Güney Hindistan yolları açık idiyse de, olayların başlamasıyla çevredeki bütün yollar kapanmış oldu. Ortalıkta yalnızca sağını ve solunu bile

²⁸⁸ Devlet elinden giderken, geniş giysin bile dar gelir. “Boş ver” sözüne aldımayan, araçlara muhtaç olur.

²⁸⁹ Hoca Ahmet Yesevi: Orta Asyalı büyük sufi ve mutasavvıf şair. Yeseviye tarikatının kurucusu olup, Türklerin manevi büyüklerindedir. “Pir-i Türkistan” lakabıyla da tanınır. Vefatı 1166.

ayırt edemeyen vasıfsız işçiler, bayağı insanlar kalmış; dünya bunlardan başka herkes, özellikle de bizim gibi siyasi kaçaklar için kararmıştı. Baykuşun uğursuz gözünün geceleri açılması gibi, bu kan içici cellatların gözleri de geceleyin, özellikle de gece yarısından sonra açılırdı. Pek çokları günlerini, kendi evlerinde yatmayarak, eğer yatsalar bile gönülleri huzursuz olduğu için uyuyamayarak, çoluk çocuklarıyla birlikte yürekoyunak olmuş halde geçirmekteydiler. Zira, insan suretindeki bu vahşilerin en sevdikleri adetleri, hiçbir günahı olmayan insanların üstüne dehşet saçarak haksız yere baskınlar düzenlemek, bununla da kanaat etmesizin yakaladıkları kişilerin el ve ayaklarına ağır zincirler, prangalar vurmaktı. İşte, XX. asırda insan haklarının nasıl ayaklar altına alındığını görün!

İlk aşamada bu kişilerin tutuklanmasının ardından, böylesine ağır zulümler altında günler, korku dolu gecelerle üç dört aylık kış mevsimi geçirilip bahar geldiğinde; yine yepyeni korkunç olayların soğuk haberleri duyulmaya başladı. Öyle ki, ikinci aşamada tutuklanacak kişiler tizimi²⁹⁰ içinde benim de olduğumu öğrenmiştim. Bundan dolayı, her gece, bizim için bir türlü şafağın sökmediği, uzadıkça uzayan ıstıraplar gecesiydi ve sabahı nice çeşit korkunç hayalin gömüldüğü uykularımızın sıkıntısıyla yatağın içinde kıvranarak ediyorduk. Çünkü, her gecenin sabahında kalktığımızda, falancaların filancaların bu işgalciler tarafından alındığı haberi geliyordu. Bu şekilde beş on gün geçtikten sonra, bir gün yine gecenin bir yarısında sokak kapısı vuruldu. Özbeklerin aksakalı Şarap Şangyo'nun²⁹¹ "Asılhan, aç kapıyı" diyerek oğlumuzu çağırdığını işitince, oğlum "Bir dakika, anahtar bulayım" cevabını verdi ve bu bahaneyle koşarak yanıma gelip bana haber verdi. Ben de hazırlanmıştım. Dışarıya çıktığımda gördüm ki, hava değişmiş ve fırtına, yağmur etrafı inletiyor. Düşmana teslim olma konusunda Allah'a tevekkül edip, karşılına çıkmak üzere bir iki adım atmıştım ki, oğlum Asılhan;²⁹² "Canım babam, zalim cellatların karşısına çıkmak akıl karı değil. Ellerindeki prangaların takırtısını duydum" dedi. Kaçmak da peygamberlerden kalma bir yordam değil mi, düşüncesiyle oğlum Asılhan beni ayağımdan hızla kaldırdı ve gecenin o karanlığında, şiddetli yağmur ve fırtınadan da faydalanarak yüksek damı aşmış, kendimi komşunun avlusuna attım. Esen fırtına ve rüzgarla karışık yağın yağmur sayesinde, her ne kadar bir karaltım görünse de, bu karaltı fark edilecek bir karaltı değildi. Bundan faydalanıp, avludan avluya atlaya atlaya ilerledim ve sokağın başındaki bir damın üstünde yığılı duran samanların altına girip saklandım. Arada beş altı avlu olmasına, kendim de uzakta bulunmama rağmen, iki aradaki görüntü gayet açıktı. Dolayısıyla kendi avlumuzda olup bitenleri uzaktan da olsa seyredebiliyordum. Evimizi ve konu komşumuzu baştan ayağa, altını üstüne getirerek sıkıca arayıp da beni bulamayınca, Asılhan'ı götürdüler. Bu zalimlerin gidene kadar evimize, ailemize gösterdikleri vahşi ve dehşet verici muame-

²⁹⁰ Tizim: (Çağatay Türkçesi) Liste.

²⁹¹ Şangyo: (Çince) Yüzbaşı; muhtar.

²⁹² Yazarın 2. oğlu. Sonradan Doğu Türkistan Milli Ordusunda yarbay rütbesiyle subay olmuştur; aynı zamanda işbu kitabın 2. kısmının müellifidir.

leyi gördükten sonra, bunların insan suretindeki iki ayaklı yırtıcı hayvanlar olduklarını söylemek, hiç de yanlış olmayacaktır. Bu heriflerin gitmesinin ardından, seher yerinin ağarması yaklaşıncaya kadar aralıksız olarak yağmur yağdı. Üstüm başım sıkılabilecek kadar ıslandı ve adeta suyun içinde şiştim. Ayrıca, tan atmadan önce buradan bir başka yere geçmek, başka bir yerde saklanmak benim için her şeyden daha zaruriydi. Bunun için, bizim sokakta oturan Kaşgarlı dostlarımızdan Eyüp Ahun Usta'nın evine gittim ve bin mahcubiyet içerisinde sessizce yattığı odanın kapısını vurdum. Sesimden tanımış olmalı ki, kalkarak kapıyı açtı ve beni Müslüman'a yakışır bir ahlakla çok iyi karşıladı. Bu olay, 1937 yılının Mart ayında olmuştu. Aradan otuz üç yıl geçmiş ve ben bu kitabı yazıyorum. Eğer bin yıl geçse bile, yaptığı bu iyilik hiçbir zaman unutulmayacak, daima hatırlanacaktır. Allah ona rahmet eylesin.

Islak giysilerimi kurutup da sabah namazı ezanını işitince, Eyüp Ahun'un evinden mescide gidiyormuş gibi kalın bir sarık ve uzun bir cübbeyle "Bismillah" diyerek çıktık. Evimizin önünden geçerken bir de baktım ki, kapımızın önünde iki Çin çerisi duruyor. Evin önünden geçtikten sonra Eyüp Ahun Usta beni alıp merhum Osman Kârim'in evine götürdü. Sokak kapısı açılmamış, henüz sabah namazı vakti olmamıştı. Eyüp Ahun duvardan atlayıp benim başıma gelenleri anlatınca, bu kişi koşarak gelip, moral verici sözlerle dostluğunu bildirdi ve beni düşündüğümde daha büyük bir hürmetle karşıladı. Allah onun ecrini arttırsın.

Bu kişinin evinde kalmamız ihtiyaten doğru olmadığından, kendisinden daha uzaktaki arka bir sokakta oturan damadının evinde kalmamızı tavsiye ettiler. İşte burada yaklaşık on gün kaldıktan sonra, bir gün kendisi hükümet casuslarından, vicdansız bir vatan haini olan Şarap Şangyo, Osman Kârim'e gelmiş ve benim hakkımda bilgi sormuş. Bu gittikten sonra, tedbir olarak bizim de yer değiştirme mecburiyetimiz doğmuş oldu. Kârim'in bağının arkasında bilmem kaç yıllık, terk edilmiş, eski ve yıkık bir tuğla fırını vardı. Alelacele yer bulamadığım için oraya girdim ve dokuz saat saklanarak burada yattım. O günün akşamında buradan ayrılarak nehir boyuna yakın ıssız bir yer buldum ve kıymetli ömrümün birkaç gününü de orada geçirdim.

Benim böylesine zor günlerimde vefakarlık örneği sergileyerek, dostluğun hakkını ödeyen er kişilerden belki de birincisi Tokmaklı Abdurrahman idi. Başta oğlu Abdülkadir olmak üzere, büyük küçük bütün aile fertleriyle benim yardımına koştular. İkincisi, kendisi Atuşlu tüccarlardan olan, benim için canını feda edebilecek ihlaslı dostum Metniyaz'dı. Bu kahraman; Altay'da, Moğolistan'da Gulca'nın yılıkısı iyi para ediyormuş diyerekten, özellikle benim için yüz yıllık alarak onları Moğolistan'a sürmek istedi. Burada onun maksadı, beni yılıklara bakan çalışanlardan biri gibi gösterip Moğolistan'a ulaştırmak ve oradan da o günlerde Mançurya'da bulunan Japonların safına dahil etmektir. Bu işe bizim için samimiyetle girişmiş ise de, işler yolunda gitmeyince, biz de başka bir yol tuttuk.

Ya Rabb'im; bu kullarının bize yaptıkları iyiliklere yakışır hiçbir şey yapamadım. Kendin de biliyorsun ki, benim aşk derecesinde dilediğim tek maksat, senin

yolunda her iyiliği yapmak, herkese faydalı olmaktı. Neticede ben istediklerimi yapamamış olsam da, ey Ulu Tanrım; sen bunlara benim için iki dünyada iyilikler ver; amin.

Dünyada kaçmaktan, saklanmaktan zor iş yokmuş. Gelin görün ki, başa geldikten sonra başka çare yok. Avcıdan kaçan bir tilki gibi, o delik senin bu kapı benim diyerek iki ay geçirdim. Bu arada, merhum oğlum Gaffarhan,²⁹³ anlaşmamız üzere, yolculuk levazımını hazırlamış ve iki de at temin etmiş halde Künes'ten geldi. Yukarıda Çinli yetkililerin ilk baskını düzenledikleri gece beni ele geçiremeyince, on sekiz yaşındaki oğlum Asılhan'ı alıp gittiklerini söylemiş-tik. Çin hükümeti tarafından yöneltilen "Bunun yakınları kimlerdir?" sorusuna bazı münafıklar "Bunun başkalarına göre en çok yakını Dunganlar arasında var" cevabını vermiş ve Sokuluk Dunganı dostlarımızdan hiçbir şeyden haberi olmayan merhum Yangşanglu ile oğlu Kasım'ı göstermişler. Bunları idarelerine götür-en Çinli vahşiler ise, adetleri olduğu üzere kendilerine hakaretlerle dayaklar atıp, bizim yüzümüzden çok eziyet etmişler. Bilmedikleri, görmedikleri olaylar hakkında sorular sorup, bunlara eziyet etmeleri fayda vermeyince zavallıları salıverdikleri haberi bize ulaştı da, üzüntümüz epey azaldı. Sonrasında bir gece, gizlice ailemi görmeye gittim ve onlara babaları olarak nasihatler, vasiyetler verdikten sonra geri dönüp Abdurrahman'ın evine geldim. Burada beni yolcu etmek için beklemekte olan, başta Yasin Halfetim olmak üzere, birçok sırdaşımız ve dostumuzla, sanki hacca gidiyormuşum gibi kucaklaşıp ağlaşıp vedalaştık.

Daha sonra, baba oğul gece yarısında Gulca'dan çıkarak, Nilki Yolu üstünden Künes'e doğru yöneldik. Burası Gulca şehrinin tam doğusunda olup, Teskay yolu arabayla dört beş gün sürdüğü halde, biz gece gündüz kestirme Küngey bağatındaki²⁹⁴ patika yoldan devam ettik ve sonunda Köktal önlerine geldik. Kırgızlarla kaçarak Tokmak'tan ilk çıktığımız günlerde birlikte yolculuk ettiğimiz Haydarali adlı dostumuz, yerleşik hayata geçmiş, burada oturuyordu. Bu kişi, oğlum Gaffarhan'la anlaşmasına göre, bizi yolda karşılayacak ve Tiyanşan'ın kollarından olan Koyaşuv Dağlarının sık çamlıklarında bizi beklemekte olan Kırgız Turgunbay'ın evine götürecekti. Ancak, belirlenen yere gelmeyince, Gaffarhan "Bir şeyler olmadıysa, gelmesi geriyordu. Kendim gideyim de bir haber alıp gele-yim" dedi ve bu kişinin evine doğru yöneldi. Vardığında büyük bir faciayla karşılaşmış. Öyle ki, bu kişi iki karılı olmasına rağmen uzun yıllardan beri çocuk sa-hibi olamamış, dualar edip çeşitli ilaçlara başvurduktan sonra otuzundan sonra nihayet çocuğa kavuşmuştu ve şimdi beş altı yaşına gelmiş, yakında sünnet dü-ğününü yapacağı bir oğlu vardı. Gaffarhan'ın buraya varmasından az önce bu çocuğu yılan sokmuş ve öldürmüştü. Oğlum da, kan ağlayan insanlara başka bir şey söylenemeyeceğinden, gideceğimiz yolları sorup belirleyerek geri dönmüştü. Bu denli ağır şartlar altında ilerlemekteyken birdenbire böyle bir hadiseyle karşı-

²⁹³ Yazarın ilk (tonguç) çocuğu. Sonradan Doğu Türkistan Milli Ordusunda albay rütbesiyle subaylık yapmıştır.

²⁹⁴ Bağat: (Çagatay Türkçesi) Yön, taraf.

laşmamız, bize kötü tesir etmişti. Hal böyle de olsa oğlum Gaffarhan “Gideceğimiz yeri tespit ettim. Kaybolmadan buluruz” deyince, buradan ayrılarak yola düştük.

Gece boyu yürüyerek, Aral Tepe sırtlarından gece yarısında Künes Nehri kıyılarına geldik. Karanlık gecelerde gürüldeyerek akan suyu geçmek oldukça korku verici bir şey olsa da, Allah’ın yardımıyla sağ salim geçmeyi başardık. Uzun süren gece boyunca at üstünden inmediğimizden harap ve bitap bir haldeydik ki, bu şekilde dağın eteklerine inerek, biraz olsun uyuduk. Ancak, dağlarda patika yollardan yürümeye alışkın olmayan insanın, yolbaşçısı da yoksa, aradığı yeri tahminen bulması çok zor bir işti. Bu sebepten, biz de sabah saatlerindeki yürüyüşümüz sırasında, nedense belirlediğimiz yerleri fark edememeksizin, yolumuzu şaşırdık ve akşama kadar dağlar taşlar arasında gidecek bir yol bulamadan dolandık. Göze başları bulutlara değen yüksek dağlardan başka hiçbir şey görünmüyordu. Biz yolumuzu şaşırmış haldeyken, bir de gündüz geceye ulaşarak yatsı vakti girdi ve böylece yağdu²⁹⁵ da kaybolunca alemi karanlık kapladı. Gür otlar arasında gözümüz iyice kararıp, yürüdüğümüz yol da kaybolduğunda, rasgele bir yer bulup mola vermeye mecbur olduk. Biraz oturduktan sonra çok geçmeden gönlümüze yine evham düştü. Ya burası Çinlilerin karakoluna yakınsa; ya askerler sabahleyin devriyeye çıktıklarında bize rast gelirlirse? Bu felaketimiz olurdu. “Benim bunu araştırıp gelmem gerek” diyen Gaffarhan, atına atlayıp gitti. “Allah’ın koruduğuna bela yoktur” denildiği gibi, Gaffarhan da biraz yürüdükten sonra uzaktan bir lamba ışığı görünce, “Bu bir Kazak köyü olabilir. Onlardan yolu sormam gerek” diyerek ilerlediğinde bakmış ki ne görsün; bir ev dolusu eksiksiz silah ve mühimmatla Çin karakolunda yatıp uyumakta olan Kalmuk askerleri, Dağut-Tayaşuv geçidini tutmuşlar. Allah’ın bizi nasıl koruduğuna bakınız ki; buraya yerleştirilen nöbetçiler, besili kurtlar gibi olan bu bekçi köpekleri, nasıl yattırlarsa öyle külçe gibi uyuyakalmışlar.

Oğlum, böylesine dehşet uyandıran bu vahşilerin belasından kurtularak gelip gördüklerini anlatınca, derhal gerimize doğru yola koyulduk. Gelirken bulamadığımız belirtiler, geri dönüşümüzde önümüzde atların sekileri gibi gözümüze görünmeye başladı. Böylece bir yön tayini yaptıktan sonra, dağın tepesine doğru uzayan patika yoldan ilerleyerek, üç dört beli de aşır sıradağlar arasından devam ediyorduk ki, yoldaşından ayrılmış bir kaplanın sesine benzer bir haykırış yükseldi. Bu sesi işitince her ikimiz de nefesimizi tutarak kulak verdik. Bu, ikinci dağın yamaçlarında, karaltısı uzaktan zar zor seçilebilen ve adeta yüreğinden çıkardığı sesle “Heeyy, Gaffarhan!” diye bağırın bir adamın sesiydi. Bu sesin sahibi, plana göre önceki gün akşama kadar bizim geliş yolumuzda durarak bizi beklemiş. Biz yolumuzu kaybedip bir gün geç kaldığımızdan dolayı korkuya kapılıp da harekete geçmemiş ve bugün yolda onunla karşılaşmamış olsaymışız; bu kişi Aral Tepe’ye gitmek üzere yola çıkmışmış. Sesi işitir işitmez Gaffarhan da dağın üstüne

²⁹⁵ Yağdu: (Çagatay Türkçesi) Işık, nur, parıltı, şule.

çıkıp kendini gösterdi. Adam, arkasına dönüp bize doğru yürümeye başladı. Yaklaşış da beni görünce, atından atlayıp yanıma geldi ve benimle ağlayarak kucaklaştı. Bu kişi, Rusların zulmüne dayanamadığı için bizden bir iki yıl önce kaçarak Gulca'ya geçen Tokmak Kırgızlarındandı. Benim başıma gelen zulüm dolu günleri, ömrümün karanlık gecelerini yaşadığımı, hiçbir yere sığışamayarak kaçmakta olduğumu işitince çok üzülmüş ve “Benim yanıma gelsin. Yılduz Dağ Geçidi açılıncaya dek, ben onu bizzat kendim saklarım” diyerek oğlum Gaffarhan'a söz vermiş.

Bundan önce görüşüp tanışmamış olsak da, hemşehrlik hürmetine, böylesine ağır, böylesine korku dolu günlerimizde bize sığınak olup, büyük hizmet etmişti. Eğer bu kişi vefat edip dünyadan göçtüyse, Allah onu rahmet suyuna gark etsin; cennetten en yüksek dereceli yerler nasip eylesin. Eğer hayatta ise, son günlerine kadar Allah'ın himayesinde olsun.

*Yahşılık kılgen kişini heç unutmas Saguni,
Ta hayatı barışe daim dua kılğay uni.²⁹⁶*

Böylece, bu dostumuz Turgun ağa ile yol üstünde buluşmamızın sonrasında, Koyaşuv denilen dağ geçidine yakın bir yerde, gür çamlıklarla kaplı bir dağda bizim için hazırlanmış olan ve tek başına duran bir otağa geldik. Merhum oğlum Gaffarhan, beni buraya yerleştirdikten sonra, kendi geçimini devam ettirmek üzere Aral Tepe'ye geri döndü.

Benim kaldığım bu yer, her cepheden insanlardan yirmi otuz çakırım kadar uzakta; yüksek dağlar, sık çamlıklar, gür ormanlar arasında bir yer olduğundan; kendimi insan suretindeki yırtıcıların, zalim vahşilerin elinden kurtulmuş saymakta, hür gök kubbenin altında az da olsa özgürlüğün tadını çıkartarak yaşamaktaydım. Geçici bile olsa bu fırsattan faydalanarak, tıp hizmetinde geçirdiğim günlerde edindiğim tecrübeleri bir araya toplamak, ömrümüz bittikten sonra ise geride halk için, özellikle de öz çocuklarım için bir hatıra bırakmak ümidiyle, açık bir Türkçe ile bir kitap yazdım ve adını “Şifaü'l-İlel” (“Hastalıkların Şifası”) koydum. Bu kitabı kavrayışlı bir kişinin, bizim denetimimiz altında okuması ve eğitimini alması halinde, bundan kendi için ve başkaları için büyük faydalar edineceği kesindir. Üstelik, bu kitapçık göze küçük gibi görünse de; büyük olaylarla dolu, dehşetli günlerde yazılmış olduğundan, çocuklarımız için bir hatıradır ve mutlaka her ailenin evinde bunun birer nüshası bulunmalıdır.

Böylece, bana bir sığınak olan Turgunbay'ın evinde bir aydan fazla kaldıktan sonra, Haziran ayının sonları geldiğinde dağlarda karlar eriyip de geçidin yolları açıldığı anda, Uluğ Yılduz üstünden Altı Şehir'e doğru yola çıkmaya karar verdim. Ancak bu uzun ve zorlu yolculuğumda bana yardımcı olacak, yoldaş olacak hiç kimse yoktu. Bu konuda istişare ettikten sonra vardığımız karara göre, Turgunbay yolbaşçı olacak ve beni Uluğ Yılduz'a kadar ulaştıracaktı. Ondan öteye ise, Kuça şehriden gelen eşekçi tüccarlara katılarak kendi başıma gidecektim.

²⁹⁶ Saguni, iyilik eden kişiyi hiçbir zaman unutmaz. Hayatı olduğu sürece ona dua eder.

Buna karar verince, oğlum Gaffarhan merhum da hazırladığı atlarla yolculuk le-vazimatını getirdi.

1937 yılı Temmuz ayının ilk Perşembe gününün sabahında, geçici mekanımız olan Turgunbay'ın evinden "Bismillah" diyerek atlarımıza binip ayrıldık. İki üç çakırım yol yürüdüktan sonra, oğlum Gaffarhan atından indi; üzengime göz sü-rüp, yüzünü elime yapıştırdı ve ağlayarak benden helallik istedi. Hantengri'nin kolları olan bu ulu dağlar arasında baba oğul ağlaşarak birbirimizden ayrıldık. Bu-güne kadar doya doya sevemediğim, şefkat gösteremediğim küçük çocuklarımın üzüntü içinde kaldıklarını hatırlayarak, kendisinden onlara benim yerime sevgi ve şefkat göstermesini istedim. Biraz, dünya hayatı için gerekli; hem dünya hem ahiret hayatı için ise faydalı ve zararlı şeylerden bahsedip, vasiyet ettikten sonra, merhum oğlum Gaffarhan, gözü yaşlı, gönlü hüznülenmiş bir şekilde geri döndü.

Biz iki kişi ise, uzaktan ıslık ıslık görünen, zirveleri buzdan, kardan aynalarla kaplanmış yüksek Tiyanşan Dağlarına doğru yöneldik. Biraz yürüdüktan sonra karşımızdaki Koyaşuv geçidini de aşarak Çapkı Yaylasına ulaştık. Buraya Kіçik Yılduz da derler. Bu yaylada eskiden Turgavut Kalmukları yaşamışlarsa da, birkaç yüzyıldan beri yaylaya Kızay Kazakları sahiptirler.

Burada kaydettiğimiz "Koyaşuv" sözcüğü, bundan sekiz yüzyıl önce bugünkü Cambul-Talas bölgesinde yaşamış bulunan ve Türk Ulusunun köklü uruklarından olan Kırgız halkından çıkan Manas Bahadır'ı hatırlatıyor. Bu kahramanın, İli-Almalık Kalmuklarının üstüne çapul düzenleyip ordu sevk ettiğiinde söylediği sözleri, Kırgız destancıları şöyle tasvir etmiş, şöyle ırdamışlar:²⁹⁷

*"İli'nin başı Üç Aral, keçken çoro barsın bı?
Tayaşuv menen Koyaşuv aşkan çoro barsın bı?"²⁹⁸*

İşte benim bugün, hakkında halk ağzında sekiz yüzyıla yakın zamandır böyle bir sözün söylene geldiği Koyaşuv'u aşıp geçmem, bizim için tarihi bir olay olarak kabul edilmelidir.

Kendilerine konuk olduğumuz köylü Kazaklar, bizim Yılduzlu tüccarlardan olduğumuzu düşündüler. Böylece sabahleyin oradan ayrılarak, öğlene doğru Karakol geçidinin eteklerine eriştik. Yaklaşık üç dört saat içinde geçidin tepesine ka-dar çıkmıştık. Geçidin yolları kar gidince açılmış olduğu için, attan inip yayan yürümemize hacet kalmadı. Çapkı Çukurundan yukarı doğru tırmanarak dağın başına çıkıp birazcık yürümüşük ki, iki dağ arasında bulunan ve göze siyahımsı bir şekilde görünen kara bir göl ışıdayarak karşımızda belirlemeye başladı. Bu gö-lün kıyısını takiben birkaç saat devam edince, dağlar arasından geçerek başı sonu görünmeyen Uluğ Yılduz Yaylası'nın uçsuz bucaksız düzlüğüne çıkmayı başardık.

²⁹⁷ İrdamak: (Kırgız Türkçesi) Kendine özgü makam ile ezbere destan okumak; şarkı söyle-mek.

²⁹⁸ İli'nin başı Üç Aral (nehir yatağı), onu geçen dost var mıdır? Tayaşuv ile Koyaşuv'u aşmış dost var mıdır? (Kırgız Türkçesiyle)

Tarihlere destan gibi yazılan, Türk Ulusunun aydar²⁹⁹ yerlerinden olarak kabul edilen bu geniş arazi; batıda Gulca ve Tekes Dağları, doğuda Urumçi Dağ Geçidi ve Çin Dağları, güneyde Kuçar ve Karaşehir Dağları, kuzeyde ise Tiyanşan'ın devamı olan dağlarla çevrilidir. Bu yaylanın başından sonuna kadar çevresinin, at yürüyüşüyle on günden fazla sürdüğü tahmin ediliyor. İşte bu geniş yaylada, sayıları toplam olarak aşağı yukarı on bin aileye ulaşmayan, elli sumul (bulus)³⁰⁰ Turgavut Moğolu yaşıyor. Tarih kitaplarından, bunların bundan iki yüz yıl önce Aştarhan havalisinden kaçarak buraya göç eden Moğollar oldukları anlaşılmaktadır. Deşt-i Kıpçak bozkırlarından geçerlerken, konar göçer Türk boylarının hücumlarına uğradıklarından, nüfuslarının yarısını kaybetmişlerdi.

Bu geniş ve dümdüz arazinin havasında kendine özgü bir farklılık olsa gerek ki, bakan insanın gözüne koyunlar keçiler uzaktan deve gibi, atlar ve develer ise dev gibi görünüyordu. Kış günlerinin nasıl olduğunu bilemiyoruz; ama, bizim buradan geçtiğimiz yaz çillesi döneminde, dağ kadar çam ağaçlarına benzeyen ak bulutlar gökyüzünde dolaşırken, dehşet verici bir gök gürültüsüyle şimşekler çakıyor; hava aniden değişiyordu. Bunun ardından karlar buzlar, yağmurla karışık dolular yağmaya başlıyor; sonra aradan çok geçmeden akli karalı bulutlar dağılıp, pırıl pırıl parlayarak güneş doğuyordu. Yulduz'un arazisi dümdüz olup, ağaçlıkları bulunmasa da; burada bolca küçük kır çiçeği olduğundan, türlü birçok av kuşu vardır. Bunlardan başka, bozkırda yaşayan porsuk, köstebek, kaşkulak gibi sayısız hayvan bulunmaktadır. Ne var ki, yerli Moğollar adet edindikleri üzere, yukarıdaki in hayvanları dururken, evcil hayvan yemezlermiş. Kaz, ördek gibi uçabilen kuşları avlamak ve bunlardan faydalanmak o kadar adetleri değilmiş. Kanatlı kuşlar içinde özellikle "kuğu"nun Tanrı kuşu olduğuna inandıkları için, buna pek hürmet gösterir; ona eziyet edenleri ise şiddetle cezalandırırlarmış.

Buranın evcil ve yabani hayvanları, başka yerlerdekilere göre çok daha üstün, güçlü kuvvetli olur. Özellikle, ülke çapında ünlenmiş yorga ve rahvan atlar, bu Turgavut atları arasından çıkar.

İşte böylesine geniş bir hürriyet meydanında gezinirken, bu hayatta hakiki İslam adaleti esaslarına göre kurulmamış bir medeniyettense; rezil bir medeniyetin verdiği sıkıntı altında yaşamaktansa; göçebe, bedevi bir ömür geçirmenin kendim için daha iyi olduğunu hissettim.

Bu Yulduz Yaylasında olup biten bütün tarihi olaylar anlatılmayacaksa bile, şunu belirtmemiz gerektir ki; Sultan Timur Moğolların saltanatına en son darbeyi işte burada vurmuştu. Moğol askerleri yenilince, kılıçtan geçirilmekten kurtulanları, İlyas Hoca oğlu Oğlanhan'ı da yanlarına alarak asıl vatanları olan Karakorum'a, Moğolistan'a doğru kaçmışlardı. Timur'un Mirza Uluğbek kumandasındaki on bin kadar şerme kılıç³⁰¹ askeri, bunları artlarından kovalamış; düşmanları İrtiş Su-

²⁹⁹ Aydar: (Çağatay Türkçesi) En meşhur, çok ünlü.

³⁰⁰ Sumul (bulus): Yüz kişilik aile.

³⁰¹ Şerme Kılıç: (Çağatay Türkçesi) Mükemmel şekilde silahlanmış.

yunu geçince ise onlara yetişemedikleri için geri dönmüştü. İşte o günden sonra Timur, İli bölgesi ve Cungarya bozkırları dahil olmak üzere, bütün Uyguristan-Altişehir’le birlikte Çin Ülkesi sınırına kadar her yerde Turan padişahı, Türkistan hakanı olmuştur.

Tekrar asıl konumuza gelelim. Böylelikle, sabah Yulduz’un bu geniş arazisine çıkıp, devamlı olarak yürüyerek, akşama doğru Yulduzlu tüccarlardan Atuşlu Kasım Hacım adlı bir kişinin koşhanesine³⁰² varmış olduk. Bu zatın yaşadığı yer, Yulduz Kalmuklarının ticarethanesiydi. Ev sahipleriyle daha önceden görüşüp tanışmamış olsak da, Türkistan halkının adetleri gereğince bizim için koyun kesitler ve gösterdikleri konukseverlikle bizleri çok iyi ağırladılar. Lakin, bizim başımıza gelenlerden az çok haberleri olmalı ki, buradan bir an evvel çıkıp gitmemizi bekliyorlarmış gibi bir tavır sergilediler. Biz de daha fazla duramayarak, hemen ertesi günü Turgunbay ağa ile birlikte yola çıktık. Yusuf Buğurcur adındaki Kuçarlı bir tüccarın koşhanesinde Kuçar’dan gelen eşekçi müşterilerin olduğunu öğrenince, kendilerine katılıp onlarla beraber gitmeye karar verdim.

Atlarımıza atlayarak koşhaneden ayrıldıktan sonra, önümüzde Yulduz Yaylasının güneyindeki Tiyaşan Sıradağlarında iki ağız belirmeye başladı. Bunlardan batı yönünde olanı Moğolca olarak “Könekey”, doğu yönündekiye “Küyükün” diye adlandırılmıştı. Yirmi otuz çakırım uzakta olduğumuz halde Turgunbay, eşekçi tüccarların bizim de kullanacağımız geliş gidiş yolunu hatasız bir şekilde bana gösterdi. Daha sonra ikimiz, Yulduz’un bu geniş, bu ıpıssız düzlüğünün ortasında, gözlerimizden dertli yaşlar akıtarak, at üstünde kucaklaştık ve vedalaşıp ayrıldık. O geriye döndü; ben ise kendi başıma yola düşerek, ileriye, anladığım kadarıyla tahmin ettiğim istikamete doğru yöneldim.

Ancak, bizim gibi, güçlü bir düşmandan kaçan, yoldaşsız, yalnız bir adamın kendi aklının kendisine yardım etmeye yetmeyeceği, bu tehlikeli yolculuktaki tecrübelerimle iyice anlaşılmış oldu. Bu konuda bilgiler demişlerdir ki: “Afetin vurduğu, musibete maruz kalan insanlara; yakınlarının, dostlarının, kavim akrabalarının mutlaka destek olmaları, sürekli olarak doğru öğütler vermeleri lazımdır”. Can korkusu olmadığı takdirde, böylesine tehlikeli bir yolculuğa, yoldaşsız olarak daha önce yürünmemiş böylesine yollara çıkmak doğru değildi. Medeniyet aleminin o yırtıcılarından geçici de olsa kurtulmuştum. Fakat, devam etmekte olduğum bu yolda, yeryüzündeki yaylaların en büyüğü olarak bilinen Yulduz’daki sıradağların arasından yürümem icap edecekti. Böyle yoldaşsız ve silahsız olarak ilerlerken, karşıma başı akli karalı bulutlarla çevrili Alatağ’ın vahşi hayvanları çıkacak olurlarsa, bu durumda neler yapabilirim, diye dehşet verici hayaller içinde düşüncelere dalmışken, yolumu da kaybettim. Turgunbay ağanın uzaktan tarif ettiği Küyükün yolunu bırakıp, Moğolların sonu bir yere çıkmayan Könekey yoluna girmişim. Onun tarif ettiği yerde, eşekçi tüccarların bırakın kendilerini, izlerini bile bulamadım. Durum böyleyken, yolumu kaybettiğimin farkına bile

³⁰² Koşhane: (Türkçe ve Farsça) Geçici konut, han, kervansaray.

varamadan, yaylaya göçen Kalmukların izlerine aldanıp, iz sürerek onların arkalarından epey bir yürümüştüm. Ara sıra, daha önce buradan geçmiş at ve eşeklerin izleri de göze çalınmaktaydı. Fakat, dağların daha içerlerine doğru girdikçe, yollar daralıp, izler de azalmaya başladı. Kurt gibi vahşi hayvanların, bunlardan kaçan geyik gibi av hayvanların bırakmış oldukları izler ise gittikçe çoğaldı. Bu istikamette patika bir yoldan biraz yürüdükten sonra, çay havzasında heybetle akmakta olan hayli büyük bir suyun kıyısına ulaştım. Baktım ki, suyun öbür tarafında bir yol görünüyor. Yalnız bir adam için, daha önce geçmeyi kimsenin denemediği böylesine sulardan geçmek, oldukça korkulu bir iş olsa da; su geçme konusunda epeyce bir tecrübe edinmiş olduğumdan rahatlıkla karşıya geçtim ve ikinci namazını orada kıldım. Sonra harekete geçip, bu yol üzerinden yarım saat kadar ilerlemiştim ki, öncekinden daha kötü bir suyla daha karşılaştım ve karşı tarafta ancak bir iz olarak görünen yola geçebilmek hayaliyle atımı suya sürdüm. Suyun ortasına geldiğimde “Ya Allah” diyerek atı kamçılayınca, at sıçrayarak şaha kalktı. Bu sebepten dizgini burdum ve geri döndüm. Baktım ki, o sırada gün batıp, akşam namazının vakti girmiş. Bu arada, dağ başlarını çevreleyen aklı karalı bulutlar da her taraftan hareketlenmeye başladı. Bunlar gökyüzünü kaplayınca, gök gürültüleri ve şimşek çakışları altında doluyla karışık şiddetli bir yağmur da yağmaya başlamıştı. Saate bakınca, Yılduz Yaylasını geçip, dağ içlerine girmemin ardından, atımı ve kendimi dinlendirdiğim süreler hariç, buraya gelene dek on iki saat geçtiğini gördüm. Saatte en az on çakırım yürüdüğümü iyi biliyordum. Kara bulutlardan oluk oluk boşanan yağmurun suyu, bir anda dış giyimlerimden iç giyimlerime kadar geçmeye başladı. Vücudum su içinde kalınca, soğuğa dayanamayarak ben de tir tir titremeye başladım. İşe bakın ki; cihangir Cengiz, sahipkiran Timur gibi büyük kumandanların savaş geçitleri düzenlediği, sayısız askerle sayısız binek hayvanını bağrına basmış, ayak izlerini de birer damga gibi yüzeyinde saklayan şu tarihi Yılduz Yaylasının başı göklere değen dağlarının eteklerinde ben, yalnız başıma su içinde kalmış, tir tir titriyordum. Bu insan hayatında az rastlanır, tarihi bir olay değil de nedir?

Sonra, dört bir tarafıma baktığımda, etrafımda yağmurdan sığınabileceğim, başı bulutlara erişen, heybetli ala dağlardan başka hiçbir şey göremedim. Aksine; şimdilik insan suretindeki yırtıcı hayvanlardan kurtulmuşsam da, dağdaki yırtıcı hayvanların korku verici ayak izlerini her yerde görebiliyordum. İşte böylesine dehşetli bir karanlık gecede, en belalı bir yerde bulunuyor olmama rağmen; gönümdeki iman sebebiyle ümidimi o merhametli Yaradan'ımın, Allah'ın yardımına bağlamıştım. Manevi kuvvetimin cismani gücüne yardım etmesiyle, fırtına ve rüzgardan biraz olsun muhafazalı olduğumu düşündüğüm bir çay havzasına indim. Uzun yol yürüyüp halsiz düşmüş, engebeli yerlerden geçerken zorlanarak yorulmuş bütün atları sabaha kadar dinlendirmek gerektiği için, ben de atımı kantardım.³⁰³ Ayağına çıdar vurup, tanın atışına kadar yularından tutup otur-

³⁰³ Kantarmak: (Çagatay Türkçesi) Atı ayakta dinlendirmek.

dum. Bununla birlikte, Kuran'ın "Dünya hayatı sebeplere bağlıdır" şiarı gereğince, kendimi korumak için yumruk gibi taşlardan on on beş tanesini önüme yığıdım. Bıçağın sapına bez sarıp, onu sağ elimle tuttum. Tabiat aleminin vahşi hayvanlarının ateşten korktuklarını hatırlayınca ise, elime kibrit kutusunu aldım. İşte bu gibi tedbirlerle imkan elverdiğince, mümkün olduğu kadarıyla insan ve hayvan düşmanlarıma karşı koymak üzere bir bakıma silahlar hazırlamış oldum; "Ayete'l Kürsî"³⁰⁴ ile "Li ila fi kureyşin"³⁰⁵ suresini ise ağızımdan düşürmeksizin okumaya başladım. Peygamberimiz (s.a.v.) "Rahat günlerde Allah'ı unutmaz ve onun emirlerini yerine getirirsen; başına zor günler geldiğinde Allah da seni unutmaz"³⁰⁶ demişlerdi.

*Her günahı kılgen erseng, çın köngilden tevbe kıl,
Çın köngilden tevbe kılsang, her günahı yuvğust.*

*Sen Yaratgen emrini uşlar eseng rahat küni,
Başinge mehmet künlere tüşdi ese kutkargust.*

*Ey oğul-kızlar, Huda emrini kaldırmay tutng,
Bolsa müşkül işlering yardım Hudadın bolğust.*

*Sagunî, kılğay nasihat ta ecel yetgünçelik,
Çın köngillik dostlarige esdelik kaldırgust.³⁰⁷*

Yine konumuza gelelim. İndiğim bu yer, bir çay havzasıydı ve iliklere kadar işleyen bir rüzgarla aralıksız olarak boşanmakta olan yağmurun altında içim dışım su olduğundan, soğuğa dayanamıyor; zangır zangır titriyordum. Böylesine zorlu, dehşet verici, karanlık bir gecede; can yoldaşım, bir tanecik atım bana adeta bekçilik yapmıştı. Öyle ki, uzaktan bir şeyin sesini duyduğu an, derhal boynunu kaldırıyor; kulaklarını oynatarak bana sanki "Hazır ol!" diyordu. Böylelikle, gam ve sıkıntı ile dolu böylesine upuzun bir gecede, yariyle kavuşmayı bekleyen aşık gibi, ne zaman şafak sökecek diye yalvaran gözlerle oturdum. Tanın parıldayarak atmasıyla ise, acıktığından dolayı huzursuzlanan atımı otların yanına götürdüm ve böylesine dehşetli bir gecenin belalarından sağ salım kurtulduğum için Tanrı'ya el açıp, şükür secdesine kapandım.

Bu mevkiye, Yılduz Yaylasından geçip dağ içlerine girerek, on iki saat yol yürüdüktan sonra gelmiştim. Şimdi ise ucu bucağı olmayan yayla yollarına girip yolumu kaybettiğimi fark ettiğim için, yine geri dönmeye karar verdim. Sevgili atım yolumu şaşırduğımı benden önce anlamış; zira, buraya gelinceye kadar zorla,

³⁰⁴ Bakara suresi, 255. ayet.

³⁰⁵ Kureyş suresi.

³⁰⁶ Buhari, 14/6424 den mülhem ifade.

³⁰⁷ Ne günah işlediysen işle; gönülden tövbe et. Gönülden tövbe edersen, (Allah) günahlarını temizleyecektir. Sen rahat günlerde Yaradan'ın emirlerini yerine getirirsen; başına sıkıntılı günler geldiğinde seni yine O kurtaracaktır. Ey oğullar, kızlar; Huda'nın emrini eksiksiz olarak yerine getirin. Çetin işleriniz olursa, yardım Huda'dan gelecektir. Sagunî, temiz yürekli dostlarına yadigar bırakıncasına, ecel gelinceye kadar nasihat verir.

kamçı yiyerek yürümüştü. Dizginleri biraz gevşetsem yürüyüşünü yavaşlatıyor, sonra da geriye dönmeye çalışıyordu.

Yağmur sağanak halinde, bardaktan boşanırcasına yağdığı için, yollar da kaybolmuş, at toynaklarının izleri silinmişti. Başından sonuna kadar yardan boşanır gibi akan devasa su boyunca geçecek bir yol bulamayarak dört beş saat dolandım durdum. Üstüne üstlük yine hava bozuldu ve üstüm başım daha doğru dürüst kurumamışken karla karışık yağmur yağmaya başladı. Sonunda halsiz düşüp, dermanım öyle kesildi ki; atı, cübbeyi, heybeleri ve torbaları bırakarak suya atlayıp, karşı tarafa yüzerek geçmeyi bile düşündüm. Ancak bu iş, kendi başıma suyu geçtiğim takdirde bile tehlikeli olduğu için, bundan vazgeçip, yine “Allah” diyerek atıma bindim. O anda benim için bir atın izini görmek, yarın yüzünü öpmekten daha yeğ görünüyordu.

*Yar yüzünün kadrini rabat ehli bilgeyle,
Yol yokatgen adamlar at izini sorgaylar.³⁰⁸*

Tekrar atıma binip, dize kadar yükselen otlar arasında iz arayarak ilerlerken, Allah'ın yardımıyla gözüme, bulutun içinden parıldayarak çıkan ay gibi, bir atın izi ilindi. Eğer onun yerine altından bir toynak görseydim bile, bu kadar sevinmezdim. Bu izi görüp onu gözlerime sürdükten sonra, bunu takiben ilerleyecek bir yol buldum ve nehirden geçerek öbür tarafa ulaşmak amacıyla suya girdim. Ancak, karşı taraftaki bir dağın uzantısı asılı halde suyun yarısına kadar girmişti. Malum yol bu çıkıntının sağ yanındaymış. Ben ise, bunu bilmediğimden sol tarafa doğru yürüdüm ve şiddetle akmakta olan suyun akıntısıyla ancak karşıdaki dağın alt tarafına çıkmayı başardım. Baktım ki; dağın eteklerinde, yar boyunca yaklaşık otuz kırk gez devam eden kumlu çakıllı bir alan var. Buranın üzerinde büyük bir yol olduğunu fark edince; bu yola kestirmeden çıkmak amacıyla, “Hey hey” diye bağırarak atımı dağa doğru sürdüm. Bağıra çağıra belin neredeyse yarısına kadar çıkmıştık ki, atın ayağı kum çakıl karışımı zeminde tutunamayınca kaydık ve suyun kıyısına kadar sürüklendik. Böylece su kenarında iki üç saat şaşkınlık içinde dönüp dolaştıktan sonra, yolu iyice belirlemek için tekrar suyun öbür tarafına geçtim. Sonunda Allah'ın yardımıyla, suya bu ikinci girişimde yolu buldum ve karşıdaki büyük dağ yoluna çıkmayı başardım. İşte o anda, yerle gök de hep birlikte mavilemiş; bulutlar dağılmış; hava açılıp güneş ışıklar saçmaya başlamıştı. Suya dalmış bir insanınki gibi sırlıklam olan üstümü başımı ve at koşumlarını güneşe serip, öğle vaktine kadar burada yattım. Ben yatarken etrafta ıslıl ıslıl olmuş yer ve gökten, havadaki buluttan, gökyüzündeki güneşten başka hiçbir şey görünmüyordu. Bu yerde iki üç saat kadar yatıp yorgunluğumu attıktan sonra, üstüm başım da kuruyunca yine atımın üstüne bindim ve yola düştüm. Bu yoldan gelirken, atımın yolu şaşırıldığımızı biliyormuş gibi, attığı adımların geriye geriye gitmesi, kendi isteğiyle öne doğru bir adım bile atmaksızın kamçı zoruyla yürümesi, çok ilginç bir durumdu. Şimdi geriye dönerken ise

³⁰⁸ Yarın yüzünün kadrini rahatta olanlar bilir. Yolunu kaybeden adamlar ise, at izini sorarlar.

fark ettim ki; hayvan bambaşka bir sevinç içerisinde, kamçıya ihtiyaç bırakmaksızın, kendi isteğiyle ileriye doğru atılıyor. Edindiğim tecrübeye göre; hayvanlarda, özellikle de atlarda Allah tarafından verilmiş, kendine has bir sezgi olsa gerek. Bu seferki geri dönüşümde, adet edindiğimiz yürüyüş tarzıyla değil, atımın da istediği üzere daha hızlı bir rahvanlıkta yol almamız icap ediyordu. Çünkü, gideceğim yer uzak olduğundan, gece karanlığına kalma korkusu söz konusuydu. İki tarafında başı bulutlara değen yüce dağların arasındaki patika yoldan dizginleri gevşetmiş halde at koşturarak gidiyordum ki, uzaktan bir kişinin önce başını kaldırdığını, sonra yine gizlendiğini fark ettim. Bunu görünce “Bu kişi yalnız değildir. Yol kesen eşkiyalardan biri olsa gerek” şeklinde bir evhama kapıldım ve gönlüme korku düştü. İslamiyet esaslarına göre; zarar olsun, fayda olsun, bütün işlerin sebeplerini yerine getirmek lazım geldiğinden; derhal attan indim ve atın kolanını³⁰⁹ iyice sıkılaştırıp, eyer takımlarının düzelttim. Kaftanımın iki yenini uçlarından bağlayıp, içlerine beş on taş yerleştirdim; yine koynumu ve koltuklarımı da taşla doldurdum. Gerisini Allah’a havale edip ata binerek, hırsız kovalıyormuş gibi at koşturdum ve yaklaşık beş altı çakırım yol kat edinceye kadar hiç durmadım. Böylece bir şekilde korkudan kurtulup, yolda gördüğüm kişiden ses çıkmayınca kim olduğunu bile öğrenmeden, sağ salım buradan uzaklaşmış ve büyük ırmağın boyuna Kalmukların diktiği teklihan³¹⁰ çamına ulaşmış oldum.

Moğollar, gelenekleri icabınca büyük su boylarına, geçit veren dağların zirvelerine birer kuru çam budağı dikiyorlar. Sonra çevresine taşlar yığıldıkları çamın dallarına ise beyaz bir bez bağlıyorlar. Peygamberimiz Resulullah (s.a.v.) “Her insan, kendi padişahının dininde yaşar”³¹¹ diye bir söz söylemiştir. Nitekim, Türkistan uzun yıllar boyu Moğolların hakimiyeti altında yaşadığından dolayı, kadınların çam ağaçlarının dallarına beyaz bezler bağlamaları da bunlardan kalan bir adettir.

Buraya ulaşıncaya dek, adeta bir hürriyet dünyasında özgür olarak yaşayan insanların gönülleri kadar açık bir havada, hiçbir yağışla karşılaşmadan gelmiş olsam da; teklihan çamını geçtikten sonra, birer dağ parçasını andıran dehşet verici aklı karalı bulutlar her taraftan yine harekete geçmeye başladı. Gök gürültüsü sanki kahır ve gazabıyla, heybetiyle bulutu ürkütmüştü de, korkusundan bulutun bütün vücudu delik deşik olmuş; bütün gözyaşını dökmeye başlamıştı. Bir anda aydınlık dünyayı karanlık kapladı; ben ise, bir kazanın güneşin batışıyla gecenin üstüne kapaklanması gibi bir özellik arz eden çifte bir karanlığın içinde kaldım. Kapkara gece karanlığı ile yoğun kara bulutlar altında kalan, başından aşağıya ayazlı bir rüzgarla birlikte oluktan boşanıncasına soğuk yağmurların döküldüğü, su içinde sırlıklam ıslanan bir adamın hali nice dir? Sonunda gücüm tükendiğinden atımdan indim ve yağmurdan sığınabileceğim bir yer bulup bulamayacağımı araştırırken,

³⁰⁹ Kolan: Hayvanın semerini veya eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer.

³¹⁰ Teklihan: (Moğolca) İşaret, işaret vazifesini gören.

³¹¹ Ali Al-kâri. El-mesnu fi merifetil-hadisil-mevdu, Maktabatul-matbuatul islamiyya, Halep, 1994, s. 198. Ancak burada söz konusu hadisin orijinalliği kesin teyyid edilmemektedir.

oralarda derinliği bir adam boyu kadar gelen bir çukurluk olduğunu fark ettim. Hemen bu çukur yere inerek atımın ayaklarını köstekledim ve yularını belime bağladım. Bu çukurun içinde su alarak bir kemer oluşturmuş, zar zor bir kişinin sığabileceği bir yer varmış; kendim de, güçlülük de olsa bu kemere girmeyi başardım. Ancak, üstüm başım bütünüyle yağmur suyuyla ıslanmıştı ve suyun içinde yatıyormuşçasına eziyet çekiyordum. Hal böyle de olsa, uykusuzluğumun üstüne bir de yorgunluğum eklenince, böylesine dehşet verici bir yerde hiçbir şey hissetmeksizin şafak sökene dek uyumuşum. Sonrasında uyanıp bir de etrafıma baktım ki; havada bir parça bile bulut kalmamış, gökyüzü mavileşmiş, yıldızlar çakmak çakmak olmuş ve gün ağarmak üzere. Tez elden kalktım ve sabaha kadar burada bekleyen atımı çukurdan çıkararak otların yanına saldım. Fakat, karla karışık yağın yağmurun ardından esen tan yelinin serinliği, giysilerim ıslak olduğu için beni tır tır titretmeye başladı. Bir taraftan soğuğa tahammül edemeyişim yetmiyormuş gibi, bir taraftan da gün boyu at üstünden inmeyerek yol yürümemin getirdiği aşırı yorgunluk sebebiyle kendimde şiddetli bir susamışlık hissettim. Her ne kadar çok yağmur yağıyorsa da, arazinin düzlüğü ve toprağın emiciliğinden olsa gerek, susuzluğumu kandırarak kadar bile su bulamadım ve sonunda otları silkeleye silkeleye zar zor üç dört kaşık su elde edip, bununla boğazımı ıslattım. Bu arada güneş de ışıklar saçarak doğmaya başladı. Yağmur altında sırsıklam olmuş üstümü başımı, güneşte iyice kurutup, üç dört saat burada yattım. Daha sonra bu yerden ayrılarak, tahminen belirlediğim istikamette iki saat yürüdüktan sonra, ilerideki pırıl pırıl akarsuyu görünce, Hızır aleyhisselam'ın içtiği “ab-ı hayat” suyunu bulmuş gibi sevinmişim.

*Aç kişiğe nan yüzi yarning yüziden yahşıdır,
Çankamış adamge suv burnıng köziden yahşıdır.*³¹²

Zavallı at da, uzaktan suyu görür görmez, yanına nasıl gittiğini bile bilemeden, suya kendisinden önce burnunu batırmıştı. Ben de aynen onun gibi bir tavırla atın üstünden sıçrayarak indim ve her ikimiz de susuzluğumuz kanana kadar başımızı kaldırmadan su içtik. Daha sonra buradan ayrılarak, bundan üç gün önce konakladığım, uzaktaki ak çadırlara doğru yöneldim.

Yolda giderken tahminen on dört on beş yaşlarında hayvan güden bir Kalmuk çocuğu bana yoldaş oldu ve bir iki çakırım yere kadar benimle geldi. Kendi dilinde bir şeyler söyleyip, uzun uzun konuştuysa da; Moğol dilini ilk kez duyduğum için ne dediğini anlayamadım. Sonunda ima ve işaretlerinden anladım ki; elindeki eski, kötü kamçıyı bana bırakıp, benim su içinde bir koyun edecek iyi kamçımı istiyor. Baktım ki, başka türlü benden ayrılmayacak; söz anlatayım desem, dil bilmiyor. “Gel, ikimiz at yarıştıralım” diyerek atın başını serbest bıraktım. Bir de arkama baktım ki, benim tozuma bile yetişemeyerek geride kalmış. Böylelikle, akşama doğru bir çadıra ulaştım. Daha önce kaldığım ve herkes tara-

³¹² Aç bir kişi için ekmeğin yüzü, yarin yüzünden (daha) iyidir. Susamış adam için ise su, hurlerin gözünden (daha) güzeldir.

findan öğrenilmiş yerde kalmayı doğru bulmadım. Zira, yanında kaldığım adamlar da durumumu sezmiş olsalar gerek ki, beni bir gece konuk ettikten sonra, ertesi gün yolcu edinceye kadar ne yapacaklarını şaşırmışlardı.

O günlerde komünistlerin, Bolşeviklerin yapmakta oldukları vahşiyane zulümler karşısında, bunlar da şereflerinden yüz kat fedakarlıkta bulunup, kendilerini helak olmaktan korumaya mecburdular. Gerçekten de, böyle günlerde “îsâr” yolunu tutmak, yani başkalarını kendin gibi bilmek, hatta bir Müslüman’ı kendinden bile üstün görmek³¹³ gibi büyük bir şerefe, İslam yolunu tutmuş gerçek müminlerden, hakiki Müslümanlardan başka kim sahip olabilirdi ki?

İşte böylece bu yerde bir gece yattıktan sonra, ertesi gün kendime Kuçar istikametine gidecek bir yoldaş aramak üzere oradan ayrıldım. Ayrılırken gideceğim yeri, yani uzaktan görünmekte olan ak çadırları tarif ederek göstermişlerse de, nasıl olduysa bu ak çadırları geçmiş ve Kalmukların oradan on çakırım kadar yukarıya kurdukları ak örgevelerine (çadırlarına) doğru gitmişim. Tam orada yaklaşık üç dört çakırım uzayan balçıklı bir sazlık vardı. Buradan bin türlü meşakkatle öbür tarafa zar zor geçtikten sonra, örgevelere yaklaşmışım ki; yanımıza liderleri buzağı büyüklüğünde olan on kadar köpek gelerek atımı ortalarına aldı. Bunların en irilerinden biri bana doğru atılıp, dizime ağzını değdirdiğini hissettiğim anda, kıvrak bir hareketle kamçıyla ağzının ortasına öyle indirdim ki, cıyak cıyak bağırarak kaçtı ve ikinci bir defa yanıma uğramadı. Ne var ki, biraz kendini toparladıktan sonra gelerek bu sefer dişlerini atımın arka ayağına geçirdi. Atım onu demir gibi toynağıyla öyle bir tepti ki, taklalar atarak iki üç defa yuvarlandı. Bu arada Kalmuk ev sahipleri de koşarak evlerinden çıkıp itleri kovaladıktan sonra, benim mallarıyla birlikte Kuçar’dan gelen bir tüccar olduğumu düşünmüş olsalar gerek ki, geleneklerine uygun bir tavır sergilediler ve attan inmemi rica ettiler. Ben de hiçbir şey belli etmeksizin “Mallarım arkadan geliyor. Yusuf Guçgur’un³¹⁴ kervansarayına gidecektim” diyerek hemen attan indim. Daha iki kelime etmişim ki, yirmi kadar Kalmuk çocuğu etrafımı çeviriverdi. Ben de derhal heybemden bir kilo kadar kesme şeker çıkarıp, etrafımda toplanan çocuklara üleştirdim.

Gulca’daki Turgavut Moğolları arasındaki tüccarlar, güven içinde, özgürce yaşıyorlarmış. Çünkü, bunların geçimleri yalnızca hayvancılığa bağlı olduğundan, hayat için gerekli her şeye ihtiyaç duyuyorlardı. İşte bunun için, zengin olma hevesine kapılan Gulca ve Altı Şehir tüccarları da, bu yolda her ne kadar zorlukla karşılaşmış olsalar bile, para kazanma sevdasıyla bunlarla ilişkilerini kesmiyorlardı. Ayrıca, Çin hanları tarafından eskiden beri tanınan Turgavut Moğollarının kendilerinden çıkardıkları hanlar da vardır. Bunların seçtikleri Ukurtay ve Egeday unvanlı noyanlar³¹⁵ da mevcut olup; Kara Kalmuklar,³¹⁶ Cengiz Han “Yasaları”na uyarınca kendi noyanlarına tartışmasız olarak boyun eğler. Noyanlar da, gelip

³¹³ Haşır suresinin 9. ayetinden çıkarılan manaya göre.

³¹⁴ Guçgur: (Moğolca) Kel; uyuz.

³¹⁵ Noyan: (Moğolca) Yüksek rütbeli komutan; üst düzey idareci; emir.

³¹⁶ Kara Kalmuk: Müslüman olmayan Moğollara Kalmuk veya Kara Kalmuk denilmektedir.

giden tüccarları halkın çoğunluğu ve kendileri için faydalı kabul eder, onlara rahatsızlık verenleri ise şiddetle cezalandırırlar. Dolayısıyla, tüccarlar kendileri bozgunculuk yapmaz, zulüm ve hıyanete bulaşmazlarsa, onlara hiçbir kimseden de engelleme gelmez. Hatta buradaki Moğollar tüccarları korktuklarından değil, gönüllü olarak sayar; bunlara hürmet ederler. Bunun için, beni de tüccar zannedip, gideceğim yere kadar bana rehberlik etmek istediler. Doğrusu, üç dört saat boyunca sazlıklı, bataklıklı yollardan gitmek zorundaydık ve yol bilmeyen bir kişinin de böyle yerlerde ilerlemesi mümkün değildi. Ben de bu teklifi nimet bilerek, biraz çay ve kesme şekerle ağızlarını tatlandırıdım. İki üç saat bataklı yollarda bata çıka yürüdükten sonra, beni gideceğim yere getirdiler. Eğer bunlar rehberlik etmeselermiş, böyle bir yolda selamette kalmam gerçekten de tehlikeliymiş.

Beni buraya getiren Kalmuk yolbaşım geri döndükten sonra, etrafa bakındığımda çadırın birinde bir ışık gördüm. Oraya doğru gidip “Kimse var mı?” der demez, dışarıya çıkan bir Uygur genci, “Konuk geldi” diyerek atımı tuttu. Çadır içinde ateş yakıp oturan üç dört kişi, Türk halkına mensup insanlara has bir tavırla beni dostça karşıladılar ve başköşeye oturtular. Üç gün devam eden korkulu yolculuğuma çıktığımdan beri, ağzıma lokma girmemiş, gözüm dost insanlar görmemişti.

Bu sebepten, kendimi bunların aziz bir misafiri sayarak, geceyi rahat bir uykuyla geçirdim. Tan atmış, çay saati gelmişti. Değişik yerlerden gelen birkaç eşekçi tüccar da, Kuçar’a dönmek üzere burada toplanmışlardı. Ben de bunlara katıldım; yoldaşları oldum. Benim yolumu şaşırduğım Küykün Dağlarını sağ kolda bırakarak, Künekey Dağlarını tırmanıp Kuçar istikametine doğru yola düştük. İlk mola yerinde çadır evli Kuçar tüccarlarında kalmışsak da, sonradan üç gün boyunca kendilerinin belirlemiş olduğu dağlık taşlık kuytu yerlerde yatmamız icap etti. İyi ki de bu arada herhangi bir yağış olmadı. Yiyecek içeceğimiz boldu. Yolculuk başkanımız “Dağın ayazını yağ keser” diyerek her gün akşamleyin yağlı pilav yapılmasını buyuruyordu. Üçüncü gün Yalgızaşuv denilen geçitten geçip, Köl adı verilen yere ulaştık ve bir kervansarayaya girdik. Buraya gelinceye kadar, etrafta patika bir yoldan başka hiçbir şey göze çarpmıyordu. Bu yerde Tokmak ve Pişkek dolaylarından kaçıp gelen, sayıları toplam bir yurt edecek kadar olan otuz kırk çadırlı Solta ve Sarbağış Kırgızı olduğunu işittim. Bunlarla görüşüp söyleşmeyi çok arzu etmiş olsam da, yolda olduğumuz için kendilerine uğrayamadım. Ertesi gün Köl kervansarayından ayrılarak, aralıksız bir yürüyüşün ardından Kırgızaşuv denilen dağ geçidinin tepe noktalarına çıktık. Baktım ki, bu geçidin zirvesinde iki yandaki kocaman kayaların arasına sıkışmış ancak daracık bir yol var. Bundan dolayı, merhum Yakup Bek Atalık; Altışehir, yani Uyguristan hükümetini kurduğunda, Kuçar halkını Yulduz’daki Turgavut Kalmuklarının hücumlarından korumak için olsa gerek, burayı sınır olarak kabul etmiş ve iri çamlar, ağır taşlar getirip çep bağlamış, bir barikat kurmuştur. Bu, o devir için takdir edilecek bir iş olduğundan, merhumu fatihalarla anıyorum. O günün akşamında, Seksen Keçik ile Kırgızaşuv’un ortasında, yine Yakup bek tarafından sınır muhafızları için ku-

rumuş oldukça büyük bir kurgan harabesiyle karşılaştık. Korhanesi³¹⁷ ve aşhanesi de bulunan bu yer, binek hayvanlarıyla birlikte yüz kişinin barınabileceği genişlikte görünüyordu. Üç dört yüz gez yükseklikte askerler için yapılmış bir de mes-cit görüp, onu ziyaret ettim. Kapı ve mihrabındaki el sanatı örneklerinin kalıntıları, zamanında enfes bir sanatkarlıkla yapıldığına tanıklık etmekteydi. Bu eser, benim gibi maksadına ulaşamamış da olsa, vatanın gelecekteki istiklali için savaş verip, bu yolda şehit olan kahraman bir Özbek evladından kalan bir eser olduğundan, kendisine hürmet icabı mihrabın topraklarını yüzüme gözüme sürdüm.

Devrine göre büyük işler yapmış olmasından dolayı merhumu bir yandan takdir ediyor da olsam, diğer yandan duruma eleştirel bir açıdan bakmaktan da kendimi alamadım. Nitekim, kendisi çağının bütün şartlarını kullanmıştı. İki kez Londra'ya, iki kez de Türkiye (Osmanlı) sultanı Abdülaziz'e elçi göndermişti. Londra'ya giden elçiler, ilk seferinde yanlarında on iki bin, ikinci seferinde ise yirmi dört bin Frenk tüfeği ile geri dönmüşlerdi. Bu silahlar, o zamanın silahları içinde en iyileri olarak bilindiğinden, kuşkusuz Çin silahlarından, hatta o vakitler bizleri işgal eden Rusların silahlarından da daha üstündü. Üstüne üstlük, devrin şartlarının elverişliliği, ayrıca İngiltere ile Rusya devletleri arasında gittikçe büyüyen keskin rekabet gibi oldukça uygun fırsatlar söz konusuydu ve onlar, etraflarında kendilerini bekleyen güçlü yardımlar da ellerinde olmasına rağmen, bütün bunların hiçbirisinden faydalanma yollarını bulamadılar. Yine aynı devirde, bütün Avrupa devletleri, İslam'ın ışığını söndürmek kastıyla İslamiyet'in merkezi olarak bilinen Türkiye (Osmanlı) Devleti'nin üzerine hücum etmeye başlamışlardı. Bu sebepten halife hazretleri, yardım olarak silahlı güç göndere-memişlerse de; zamana uygun düzenli bir ordu teşkil etmek üzere altı askeri Türk subayını silah ve mühimmatlarıyla birlikte buraya yollamışlardı. Bu subayların gelişinden sonra, atlı veya piyade bütün askerler kısa süre içinde intizama tabi tutulmuş ve demirden bir saf bağlamışçasına geri çekilmez, düzenli bir orduya dönüşmüşlerdi. Bu işler yalnızca sözde kalmamış, meyveleri pratikte de görülmüş ve Urumçi Savaşında yaklaşık yirmi bin kişilik kalabalık Dungan ordusu, sayıları beş yüze bile ulaşmayan düzenli atlı askerlerimiz tarafından tarumar edilmişti. Böylesine tecrübeleri bizzat yaşamış olmasına rağmen, yine de halk arasında dilden dile dolaşan "Eyvah; Çinli bozulursa, alem de bozulacak ve kıyamet kopacakmış" şeklindeki hurafelerden etkilenmesi, merhumun iradesinin zayıf olduğunu ve zamanın şartlarından da habersiz bulunduğunu göstermektedir. Oysa, on dört yıl devlet başkanlığı yapmış bu kişi; eğer çelik iradeli, siyaseti bilen bir kumandan olsaydı; elinde kırk bine yakın silahlı ve düzenli İslam askeri varken, devletini kafir düşmana teslim eder miydi? Kullarında eksiklikler baş gösterdikçe, verdiği nimeti geri almak Allah'ın adeti değildir. Dünya hayatında, savaş meydanlarında zafer de, tehlike de sebeplere bağlıdır. Eğer bir kişi, zaferin sebeplerini imkan olduğunca yerine getirmeden savaşa girişirse; Kuran-ı Kerim'in hü-

³¹⁷ Korhane: (Çağatay Türkçesi ve Farsça) Askerlerin barınacakları bina, kışla.

kümlerine göre böyle bir adam hata yapmış kabul edilir ve şeriat önünde hesaba çekilir. Buna benzer bir şekilde, zaferin bütün şartlarına tamamıyla sahip olduğu halde, yine de geri çekiliyorsa; böylesi, tarih sayfalarını karalayan, İslam'ın hakkına hıyanet edenlerden kabul edilir. Dünya ve ahiret mutluluğu için ilahi kanunun hükümleriyle belirlenen her işin ilgili sebeplerini yerine getirmeksizin ve elde etmeye çalışmaksızın, “Heyhat; ne yapalım, kader böyleymiş” diyerek oturmak; kendini bilmezliğin ta kendisidir ve Allah'ın kanununa karşı çıkmak demektir.

*Sebebnı kıl, Müsebbibni unutma,
Hakikat şul erür teskeri ketme.*

*Deme “Özgermes alem, iş bitibdür”,
Ne bolgay ertegi kün, kim bilibdür?*

*Hayatınm tüzetmakka sebeb kıl,
Vatanı kutkarışnıng çaresini bil.*

*Birinçi çaresi: ilm okumaktır,
Cehalet başıge tokmak, tayaktır.*

*Cehalet bizni acratdı vatandı,
Vatan yalguz emes hem canu-tendin.*

*Bolar iş boldı, endi kimliğingni
Unutma, ey oğıl, Özbekliğingni.*

*Yutilmasdın burun sakla tilingni,
Kutkar kullıkka tüşgen bu elini.*

*Eger til saklamas erseng yutarlar,
Ayak astıde salgay, küil eterler.*

*Seni yutmakka tayyar ejdabalar,
Karadır yaki ak, tuymas belalar.*

*Ne boldı Uyguristan, aç közingni,
Közing aç Özbekistan, kör özingni!*

*Ne erding, endi ne boldıng karab bak,
Kaçan bir cayda bolgay cıftı bilen tak?*

*Feriştege yakın bolgay musulman,
Eger din uşlasa, bu hükmi Kur'an.*

*Bilib dıningni sakla, ey musulman,
Cüda bolgan kişige ming püşeyman!*

*Ata Sagını kıldı bu nasıbat,
Aceb ermes kişiler alsa ibret.³¹⁸*

³¹⁸ Sebepleri yerine getir ey Müslüman; (sebepleri yaratan Allah'ı) Müsebbibi de unutma. Hakikat budur; ters yöne gitme. “Değişmez alem; iş bitmiş” deme. Yarın ne olacağını kim bilebilir? Hayatını düzeltmek için çalış. Vatanını kurtarmanın çaresini bul. (Bunun) birinci çaresi, ilim öğrenmektir. (İlim öğrenmek) cehaletin başına (indirilecek) tokmaktır, sopadır.

İşte merhumun yaptığı tarihi işler de, hüznü bir destanı andırır; ancak, hiçbir vatanın gelecekteki evlatları için faydasız değildir.

Yine konumuza dönelim. Duvarlarında epeyce tarihi sözlerin yazılı olduğu bu kurganda bir gece yatıp, ertesi gün başı bulutlara değen iki dağın arasındaki dar geçitte bulunan ve Seksen Keçik adı verilen akarsuyun kıyılarını takiben yola düştük. Bu yol üzerinde seksen değil, belki yüzden fazla su geçmemize rağmen; yine de su geçitlerini saymakla bitiremedik. Böylelikle, bu uzun yaz gününde aralıksız olarak yürüyüp akşamı ettiğimizde, sisle karışık kara bulutlar her yandan harekete geçti ve yağmur yağmaya başladı. Üstümüz başımız yağmur sularıyla ıslandı ve yolun karanlığını bu sefer de gecenin karanlığı kapladı. Biz ne yapacağımızı şaşırılmış halde dururken; uzaktan, önümüzdeki dağın yamaçlarında bir ateşin ışıkları görünmeye başladı. Derhal atımızın dizginini o tarafa doğru çevirdiğimizde gördük ki; Allah iyiliklerini versin, bunlar, yaylaya çıkan Kuçar çobanlarıymış ve yağmurdan korunmak için bu dağ kemerine sığınmışlar. Böylesine dehşetli bir gecede bulduğumuz bu dağ üngürü,³¹⁹ bizim gözümüze ak renkli saraylardan daha güzel görünmüştü. Bu dünyanın da, öbür dünyanın da işlerinden haberi olmayan; önüne katıp güttüğü bir koyun veya keçi sürüsünden başka beklediği olmayan; iki dünya sıkıntılarıyla, kaygılarıyla meseleleri olmayan; koyun düşmanı kurttan başka endişesi olmayan bu birkaç çobanla bedevi bir ortamda geçirdiğim anları ne zaman hatırlasam, medeniyetin vahşilerine ta gönülden lanet okuyasım gelir. O geceyi, üngürün içinde saf gönüllü, doğru sözlü Uygur çobanlarıyla sohbet ederek geçirdik. Ertesi gün sabahın erken saatlerinde, anıran eşeklerini önlerine katan eşekçilerle birlikte biz de yola koyulduk. Sonrasında aradan iki üç saat geçti geçmemişti ki, Seksen Keçik'i arkada bırakarak, dar geçidin ağzına ulaştık. Daha da ilerleyerek Tekman adındaki Uygur köyünde öğle yemeğimizi yedik ve buradan ayrılıp, yakınlardaki tepelerin sonunda bulunan gür ağaçlı bir kervansaraya geldik. Daha sonra öğrendik ki, burası bizimle yolculuk etmekte olan eşekçilerin amirlerine ait geniş bir kurganmış.

O gece burada yatıp, ertesi gün eşekçi yoldaşlarımla vedalaştıktan sonra, Abdurrahman adlı Kuçarlı tüccar bir delikanlıyla birlikte Kuçar'a doğru yola koyuldum. Akşama doğru, bu delikanlının Kuçar Kalesine yaklaşık dört beş çakırım

---

Cehalet bizi yalnızca vatandan değil; canımızdan, tenimizden de ayırdı. Ey oğul; olan oldu; şimdi kimliğini, Özbekliğini unutma. Yok olmadan önce koru dilini. Kurtar kulluğa düşmüş elini (ülkeni). Eğer dilini koruyamazsan seni yutar, yok eder, ayaklar altında çiğneyerek küle döndürürler. Kara veya ak olsun, o gizli belalar (Çin ve Rusya), seni yutup yok etmek için hazır bekliyorlar. (Sana) ne oldu Uyguristan; aç gözünü. (Sen de) gözünü aç Özbekistan; gör kendini. Neydin, ne oldun; iyice bir bak. Çift ile tek ne zaman aynı yerde durabilmiştir ki? Kuran'ın hükmüne göre, Müslüman dininin yolundan giderse, meleşe yaklaşır. Ey Müslüman; (bunu) bil ve dinini koru. Bunu başaramayan insan, bin pişman olacaktır. İnsanlar ibret alır ümidiyle, bu nasihatleri Ata Sagunî vermiştir.

³¹⁹ Üngür: (Çagatay Türkçesi) Mağara, in.

uzaklıktaki Şamalbağ adlı köydeki ikametgahına ulaştık. Burası; havası temiz, suyu bol, bağ bostanlık, güzel bir yermiş. Burada iki üç gün kalıp da yorgunluk giderdikten sonra, şehri görmek hevesiyle bu delikanlıyla birlikte pazara çıktık. Gezip dolaşırken bir kişi gelip elimi tuttu. Baktım ki, Gulca'daki dostlarımızdan Atuşlu Turdı Kârim. Benim gibi bu kişi de, Kaşgar'dan kaçarak, hiçbir yere sığışamadığı için Kuçar'a gelmiş ve burada evi barkı olan dul bir hanımla evlenip, günlerini saklanarak geçirmekteymiş. Beni görüp "Vay Törem; iyi ki de geldiniz. Sizi bana Rabb'im ulaştırdı. Alnımıza ne yazılmışsa, bundan sonra birlikte görürüz" diyerek koluma öyle bir yapıştı ki, Şamalbağ'daki koşhanemize kadar bizimle birlikte geldi. Sonrasında ev sahibinden benim için izin istemiş ki; atımı, yüklerimi ve torbalarımı da alarak beni kendi evine getirdi. Biz iki kaçak bir araya gelince, sırlarımız da ortaya döküldü. Konuştukça anladık ki; Kaşgar, Gulca ve diğer şehirlerde meydana gelen olaylar, her yerde aynı anda başlamış. Böyle böyle derken, birbirimize anlatacağlarımız bir türlü bitmek bilmedi ve birkaç gün gece gündüz dertleşip, muhabbet ederek hiç ayrılmaksızın birlikte olduk. Bu arada Kaşgar'daki Üstün Atuşlu Salay Damlam da kaçaklar arasına girmişti ve bu kişi de gelip bize katıldı.

Değişik değişik yerlerden gelen üç kaçak, bir araya gelmiştik. Meyvelerin pişme zamanı olduğundan, bağ bozumlarına, ziyafetlere hep birlikte katıldık ve böylece huzur içinde on on beş gün geçirdik. Bu arada, Buhara'da birlikte okuduğumuz, aynı üstattan ders aldığımız talebelerden Molla Haşim adında Kuçarlı bir kişi gelerek, beni evine davet etti. Şehir dışında, akarsuyun kenarında, bağlık bostanlık, güzel bir köyün mescidinde imamlık yapıyormuş. 1921 yılında, Tokmak yoluyla Buhara'dan dönerlerken yoldaşlarıyla birlikte bir hafta kadar bizim evde kalmış ve en iyi şekilde ağırlanmışlardı. Başta Salay Ahun Damlam olmak üzere hepimiz davete icabet ettik ve bu kişinin evinde geceli gündüzlü tam bir gün konuk olduk. İzzeti ikram göstergesi olarak bize koyun kesip, adetleri gereğince ziyafetler verdi. İçimizde ilim sahibi bir iki kişi olduğu için, vaktimizin çoğu kitap okumak ve ilmi müzakereler yapmakla geçiyordu. Ev sahibi "Alim konuklar geldi" diye oraya buraya haber salmış olsa gerek ki; içlerinde mahalle yöneticilerinin de bulunduğu beş on kişi yanımıza gelerek, bizimle tanıştı ve sohbet etti. Ertesi gün buradan gayet hoş duygularla ayrıldık ve her birimiz kendi kaldığımız yerlere dağıldık. Turdı Kâri eşekli, ben ise atlıydım. İkimiz de, şehre on beş yirmi çakırım yerdeki bir köyden meyveli bir bahçe alıp, yazı burada geçirmeye niyet etmiştik. Bu köyde Kârim'in güvenilir bir arkadaşı vardı ve akşamüzeri işte bu kişinin evine uğradık. İyi bir adammış; bizimle daha önce görüşüp tanışmamış da olsa, saygı dolu bir konukseverlik sergiledi ve bizi çok iyi karşıladı. Olan varan bütün yiyeceğini önümüze koyup, ne bulduysa getirdi. Sonra Kâri'yi bir kenara çekti ve uzun uzadıya fısıldaşmaya başladılar. Ben de şüpheye düştüm ve "Hay Allah; bir şeyler mi oldu acaba? Bu kişide bir haber var gibi" diyerek, oturup bekledim. Biraz sonra Turdı Kâri, yüz ifadesi değişmiş bir şekilde yanıma gelerek "Eyvah efendim; başımıza bir bela gelmişe benziyor. Bizim çıktığımız günün akşamında,

Gunan Coza³²⁰ memurları evimizi basmışlar ve karımı ‘Buraya dışarıdan kim geldi? Kocan Kâri nereye gitti? Sen biliyorsundur’ diyerek köşeye sıkıştırmışlar. Bu sırada, benim hatrımı sormak üzere evimize gelen bu dostumuz, tam da olayın üstüne gelmiş. Adamlar bu kişiyi gördüklerinde ‘Sen bunların yakınısın galiba. Bu eve gelen insanlardan senin de haberin olsa gerek’ diyerek onu da hırpalayacaklarken, buralı birkaç tanıdık şahitlik edince heriflerin elinden zar zor kurtulmuş ve oradan da daha şimdi dönebilmiş. Şimdi teklifim o ki; “beladan sakın” dedikleri gibi, bir an evvel bir çare bulmamız lazım. Onlar gelmeden önce buradan gidelim” dedi. Alelacele atlarımızı yedeğimize aldığımız gibi normal yoldan değil, gecenin karanlığında bahçeden bahçeye atlayarak ikinci bir köye geçtik. Buraya gelene kadar gece yarısı olmuştu ve biz nereye gideceğimizi, kimin kapısını çalacağımızı bilemeden şaşkınlık içinde kaldık. Sonunda Turdı Kâri; “Burada bir hoca³²¹ vardı. Yarım yamalak tanıyor olsam da, ona gidelim. Başka çaremiz yok” dedi. Evine gittiğimizde ev sahibi, zangır zangır titreyerek güçlkle kapısını açtı. Neden böyle olduğunu merak ederken öğrendik ki, bu kişi dağlarda yaşayan Kırgızlara gidip, onlar arasında kendisine mürit arayan bir hocaymış. Ak-siliğe bakınız ki; kapısını, müritlerinden topladığı koyun ve keçileri önüne katıp evine getirdiği gece çalmışız. Kendisine Gunan Coza memurlarının baskın düzenlediğini zannederek, zavallı hocanın ödü patlamış. “Korkan adama her şey çift görünür”; kendi korkularımız yetmiyormuş gibi, bir de evinde huzur içinde yatan başka birinin daha korkmasına sebep olmamız bize çok fazla geldi. Yağ lambası yanan evde, korkusundan henüz kendine gelememiş hocamın halini hatrını sorup, biraz oturduktan sonra bir kenara kıvrılıp yattık. Allah böyle kahrılı günlerden korusun; tanyeri ağarınca kadar ertesi gün nereye gideriz; kimin evine sığırsınız endişesiyle hiç uyayamadık. Şafağın sökmesiyle birlikte atlarımıza atlayıp yola çıktık. Aramızda istişare ederek “Dün kendisine konuk olduğumuz ev sahibi Haşim Damla’ya gidelim. Nasıl olsa kendisi ilim sahibi, bilge bir zat değil mi; bize de öğüt verip bir yol gösterebilir” dedik ve dün ayrıldığımız eve geri geldik. Baktık ki, Haşim Damla’dan iz yok. Söğüt dallarının altında, toprağın üstünde uzun uzun oturduk. Bir ara, bir kadın başını sallayarak iç avlu kapısından bize doğru baktı. Geçen gün gelen konuklar olduğumuzu anlamış olsa gerek, biraz sonra küçük bir çocuk kuru bir keçeyi sürükleyerek getirip, önümüze bıraktı. İlk gelişimizde bizimle akrabasına heyecanla kucaklaşan bir iki kişiyle karşılaştık. Bu insanlar, bu sefer bizlerle neşesiz bir tavırla, fazla konuşmaksızın gayet iğreti bir şekilde selamlaştılar ve bir şeyden korkmuşçasına çok oturmadan geri döndüler. Biz bu durumu gördüğümüz zaman aklımıza bin türlü düşünce geldi. Burada da büyük bir olay olmuşa benziyor, diye düşünürken; ilk gelişimizde kendisiyle görüştüğümüz seksen yaşındaki Gay Hacıım oğlu falanca Ahun³²² yanımı-

³²⁰ Gunan Coza: (Çince) İçişlerine bağlı bir müdürlük; polis idaresi. Bu kurum aynı zamanda siyasi suçları cezalandırma görevini de yürütmüştür.

³²¹ Hoca: Hz. Muhammed’in (s.a.v.) soyundan gelen veya geldiği rivayet edilen kişi; seyyit.

³²² Bu zatın adı, yazar tarafından hatırlanamamıştır.

za geldi ve bize bu konu hakkında ayrıntılı bilgi verdi. Öyle ki; Şing Duben hükümetinin kurulduğu günden başlayarak, bütün Uyguristan bölgesi, Sovyet kontrolü altına alınmıştı. Özellikle de Üçturfan, Aksu ve Kuçar havalisinin yönetimine doğrudan doğruya üç harfli idare (GPU) tarafından eğitilmiş, öz anasını bile tanımayan Tatar ve Uygur çocuklarını getirmişlerdi. Bu doğrultuda, her yerin ileri gelen insanlarını da, kendi çirkin adetleri gereğince, mecburi olarak casusluk belasıyla görevlendirmişlerdi. Bunlardan birkaçı geçen günkü ziyafet meclisimizde de bulunduğundan, ev sahibi Haşim Ahun Damla, bizim gittiğimiz günün akşamında Gunan Coza cellatları tarafından göz altına alınmış. Bizleri de ele geçirmek kastıyla Turdı Kâri'nin evini haydutça basmışlarsa da, bahçe satın almak bahanesiyle köyde kaldığımızdan dolayı bu cellatların eline düşmekten kurtulmuşuz. Ailelere ve bizimle görüşmüş kişilere "İkinci defa bunları gördüğünüzde veya nerede olduklarını işittiğinizde, eğer derhal bize haber vermezseniz; bunun hesabını verirsiniz" tehdidini savurmuş ve kendilerinden yazılı kağıt almışlardı. Bu dehşet verici, uğursuz haberi işitince, aklımız başımızdan adeta uçup gitmişti. Bir gün bile olsa, dinsiz ve merhametsiz düşmanın eline düşmeden, selamette olmak ümidiyle buraya gelmiş adamlardık biz. Ev sahibinin bizim yüzümüzden böyle ağır bir külfetle karşılaşmasından dolayı, epey kaygılandık ve çok üzüldük.

Bu tür zalimlerden, böylesine küstah ahmaklardan peygamberler bile kaçmıştır. Bunu hatırlayınca, Haşim Ahun Damla'yı zalimlerin elinden kurtarmak için kendimizi teslim etmektense, kaçmayı daha mantıklı bulduk. Önceki gün balın üstüne üşüşen sinekler gibi davranan insanlar, bu sefer uzaktan karaltıları görünüyor olmasına rağmen, yakınımıza uğrayamadılar. Ayrıca, bizim gelip de attan inmemiz halinde, ilgili kuruma derhal haber ulaştırılacağı kesin olduğundan, yakalanma korkusu her an daha da artmaktaydı. Bu sebepten, bütün insanların bizden ürkererek dağılmalarından faydalanıp, atlarımızı bırakmak suretiyle yayan olarak, aşağı tarafta akmakta olan büyük bir çay havzasına indik. Çayın diğer yakasında, içine atlı bir adamın girmesi durumunda görünmeyeceği kadar uzamış gür bir mısır tarlası olduğunu fark ettik. Vahşi düşmanlarımız gölgemizi takiben bizim izimizi sürüyor da olsalar, buraya girdiğimizi düşünemezler, diyerek sudan çıkıp hemen gür mısır tarlasının içine girdik. Bütün vücudumuz, ertesi gün çay saatine kadar, yaklaşık altı saat boyunca bu boğucu mısır tarlasında sivrisineklerin hücumuna maruz kaldı. Öğleden sonra, güneşin iyice kızardığı bir anda, etrafımıza dikkatle bakıp da hiç kimseyi görmeyince, mısır tarlasından çıktık. Ancak, nereye gideceğimizi, kendimize nereden bir barınak bulacağımızı kestiremediğimiz için, ileride uzaktan görünen kara renkli ağaçlığa doğru yürüdük ve ikinci namazı vaktinde, köyün kenarında bulunan büyük kapılı bir çiftliğin avlusuna girdik. Ne var ki, çiftlik sahibi konuk sevmeyen, insanlıktan da nasipsiz bir adammış. Akşam namazı bittikten sonra, "Biz konuk ağırlayamayız. Başka bir yere gidin" diyerek bizi oradan çıkmaya mecbur etti.

*Sagunî, er kadrini bilmes eken deb kaygurma,
Hazret Musa kadrini bem bilmegen kışlakidir.*³²³

Peygamberimizin “Kendi ayaklarıyla gelen konuğu geri çevirmek, imandan değildir” sözüne karşı çıkan bir adama ne denebilir ki? Çaresiz oradan ayrılarak, nereye gideceğimizi bilemeden karanlık sokaklarda yürüyüp, bir bahçeye girdik. Birileri bizi görmesin diye, burada, insanlar uykuya dalıncaya kadar dikenli çalılar içinde sinekler tarafından ısınarak yattık. Birkaç saat geçtikten sonra buradan da çıkmış olmamıza rağmen, yine nereye gidip, ne yapacağımızı bilemeyerek sokaklarda dolaştık ve sonunda kapısı açık bir mescidin önüne vardık. Bunu nimet bildik ve burada yatmaya karar verdik. Sürekli olarak ertesi günün ne kadar tehlikeli olacağı hakkında konuşup dururken, Allah’tan ki, Kuçar yönünden gelmekte olan bir at arabasının sesi duyuldu. Arabacının Hanaka Tam denilen yerden köy pazarına mal getirmekte olan bir tüccar olduğunu öğrendik. Onu görünce, Hızır’la karşılaşmışçasına sevinerek, hiçbir şey belli etmeksizin onunla birlikte bu gece vakti yola düştük.

Otuz çakırım kadar yol yürüdükten sonra, vakit gece yarısında yaklaştığında bir yonca tarlasına geldik ve dinlenmek için oturduk. Yoldaşım Turdı Kâri, benden daha genç olmasına rağmen, yolculuklarda bayağı bir dayanıksızmış. Şurada biraz olsun uyuyalım, diye çok yalvardıysa da; ben, “Yoldaştan ayrılırsak, yolumuzu da kaybederiz” dedim ve hiç taviz vermedim. Böylece yürüyüşümüze devam ederek, şurada burada karşılaştığımız evleri seyrek köy mahallelerinden geçmek suretiyle, sabaha karşı bir başka mahallenin girişine ulaştık. Burada uykusuzluk iyice ağır basınca, gür ağaçlar arasına girdik ve namaz vaktine kadar uyuduk. Sabah kalktığımızda gördük ki; hava bozulmuş, gökyüzünü kara bulutlar kaplamış ve yağmur yağmaya başlamış. Biz de hemen kalkarak, her birinin dibinde büyük büyük kum yığınlarının olduğu yaşlı kara ılgın ağaçlarının arasından, yağın yağmurun altında yollara düştük. Giderken yol üstünde bir şeyler yemek için evlerine uğradığımız insanlar, bizi görünce, giyim kuşamımıza gözleri takılıp hayret içinde kalmışlardı. Bunlar, bugünün sahte medeniyetinden her yönden uzakta durdukları için, bizim gibi yolcuları hayrette bırakacak derecede güzel özelliklere sahiptiler ve bu halleriyle ortaçağdaki eski Uygurları hatırlatıyorlardı. Bu günahsız insanlar, İslamiyet’in şerefinden yalnızca isimleri itibariyle nasiplerini almış olsalar da; insani ahlaklarını hala kaybetmemişlerdi. Şimdi, melun Mao Zedung’un zulmü altında ezilmekte bulunan ve kan kardeşlerimiz, din kardeşlerimiz olan dört milyondan fazla Uygur insanı; dini ve milli haklarından mahrum edilmiş halde, kızıl cadının yardımıyla kara cadalozun boğazına girmiş olup; orada yutulmak, yok edilmek üzere bulunuyorlar. İki Türkistan vatanının Uygur ve Özbek evlatları; böylesine nihayetsiz bir hıyaneti, böylesine affedilmez bir cinayeti işleyenleri, ulu ataları Oğuz Han’ın ruhu için, hiçbir zaman unutmama-

³²³ Ey Sagunî; insanlar kadrini bilmiyor diye üzülme. Hazreti Musa’nın kadrini bilmeyen de(cahil) köylülerdi.

yacaklar. Eğer unutacak olurlarsa; tarihin kara sayfalarına hakikati yazanlar, bu cinayeti aynı sayfalara Uygur halkının kızıl kanıyla yazacaklardır.

Biz yine sözüme dönelim. Yolda rastladığımız ve bize bir şeyler soran insanlara “Hanaka Tam pazarına mal göndermiştik” yalanını söyleyerek, başı sonu görünmeyen uçsuz bucaksız bozkırın üzerinde yolumuza devam ettik ve öğlen namazı vaktinde adı geçen pazara ulaştık. Bu pazar, Kuçar havalisindeki köy pazarları içerisinde, insanların çokluğu ve ticaretin canlılığı açısından, en büyük pazar olarak kabul edilirdi. Buranın bir çakırım kadar dışarısında, kalın ağaçlar arasında Hanaka Tam Mezarlığı görünmekteydi. Yılan tarafından sokulan kişinin urganı gördüğünde korkması gibi, biz de pazara girmekten korktuk ve Kâri ile ikimiz dosdoğru mezarlığa gittik. Baktık ki burası, etrafı açık, insanlardan uzakta, önünde akarsuyu bulunan bir yermiş ve oturulacak bir ev bile varmış. İşte burada kendimi o vahşilerden kurtulmuş gibi hissettim ve terk-i dünya eden sofuların adet edindikleri gibi Perşembe günleri oruç tutup, diğer günlerde kuru ekmeğe kanaat ederek, kırk günden fazla kaldım. Bizim Doğu ve Batı Türkistan halkı arasında eskiden beri, mezarperestlik bidati, yani doğrusu adeta aziz ve evliyalara tapma adeti oldukça yaygındır. Bu sebepten, köy halkının çoğu, Türkistan’da hikmet söyleyen meşhur Kul Hoca Ahmet Yesevi’nin mezarının da Hanaka Tam Mezarlığında olduğuna inanıyormuş. Buraya gelince farkına vardım ki; Taklamakan Çölünün Kuçar’ın yaklaşık seksen doksan çakırım güneyinde bulunan batı ucuna, Himalaya Dağlarının doğu yönündeki yamaçlarından doğan Tarım Irmağı kıyılarına kadar gelmişim. Buradan, Lobnor Gölü ve Toğrak Cangalı üzerinden on iki günde dosdoğru Hoten’e çıkılıyormuş. Buraya geldikten sonra insanların bilmediği, düşmanın ayak basmayacağı, sakın bir yere geldim diye düşünmüş isem de; aradan daha bir iki Cuma geçmiş olmasına rağmen, halk arasında “Vay, filan mazâga gocamlâdın şundak bir kişi keptu müş”³²⁴ diye bir söz yayılınca, çevredeki insanlar ziyarete gelmeye başladı.

Bundan önce Hoca Niyaz Ayaklanmasında faaliyet gösteren, bozkır ahalisi arasında “Şangyo” ve “Murab” diye ünlenen Ebul Murab ve Metniyaz Şangyo adında iki kişi vardı. Bunlar da, bir yıla yakın bir süreden beri bizim gibi kaçıyor, işgalcilere yakalanmaksızın geniş bozkırda, gür ormanlıklar içinde canlarını zalimlerin eline düşmekten koruyarak geziyorlarmış. Her ikisi de gece yarısında gelerek, benimle görüşüp gittiler. İyice sırdaş olduktan sonra, dostluğumuz gittikçe daha da ilerledi ve iki üç günde bir görüşmeden duramaz olduk. Ebul Murab, okuma yazma bilmeyen, okumamış biri olsa da; atalarından beri halkı idare eden, insanlarla birlikte olan bir aileden olup; güler yüzlü, usta dilli, erkek yürekli bir kişiydi. Metniyaz ise; ona göre biraz daha genç, ağırbaşlı, medrese görmüş, gözü az da olsa siyasete açılmış, güzel ahlaklı, edepli bir delikanlıydı. Bunlardan başka, bizim burada olduğumuzu işiterek yanımıza gelen dost ve ahbabların sayısı günden güne çoğaldı.

³²⁴ Vay, filan mezarlığa hocalardan öyle bir kişi gelmiş ki (Uygur Türkçesiyle).

Kaçan bir adam gibi değil, seyahate çıkmış bir kişi gibi davrandık ve çağırıldığımız yere gitmeden edemedik. Bunu gören Turdı Kâri'nin rengi attı ve korktugundan dolayı uydurduğu "Falan köyde bir yakınım vardı. Oraya gidip, Kuçar'daki evimden haber aldırısam diyorum. Bir hafta içinde geri gelirim" bahanesiyle benden izin istedi. Kaçan adam için, iki kişi olmaksızın tek kişi olmanın her açıdan daha rahat olduğunu düşünerek, Kari'ye izin verdim. O gittikten sonra, Ebul Murab ile istişare ederek, ikimiz birlikte Cangal üstünden Hoten'e inmeye, oradan da Tibet yoluyla Hindistan'a gitmeye karar verdik. Yolculuk malzemeleri ile masraflarını kendisi karşılamak istedi. Söylediğine göre, kendisi malı mülkü çok, çocuksuz, sevgili karısı ölmüş, sonraki karısından da çocuğu olmamış bir insanmış. Bundan dolayı, geride bırakacağı, kaygılanacağı bir şeyi olmadığı için; ayrıca zalim ve baskıcı hükümet tarafından bizim gibi kıyasıya bir takibat altında olmaktan bezgin düşmüş olduğundan, zaten başka bir memlekete gitme niyeti varmış. Fakat, kendisi idareci sınıfından biri olmakla birlikte, memleketinden dışarıya çıkmamış, uzak veya yakın herhangi bir yere yolculuk yapmamış olduğu için, ne yapacağını bilemeden beklerken, bizim gelişimiz onun için isabet olmuştu. Kendisiyle dert ortağı olduğumuzu anlayınca, iyice canlandı ve yolculuk hazırlıklarını hızlandırdı. Doğrudan Cangal yoluyla ilerlersek, kestirmeden iki üç günlük susuz çöl yolunu geçmemiz icap edeceğinden dolayı, bu duruma katırdan başka hayvan dayanamayacaktı. Bu kişi; "Benim on ata değişmeyeceğim güvenli bir katırım var. Size de ona benzer bir katır almam gerek. Ayrıca, Cangal Çölünün tehlikeli yollarında çok yolculuk etmiş, bu yolun düzlüğünü çukurunu iyi bilen mahir bir yolbaşçı ile de anlaştım" diyerek beni her ne kadar heveslendirmeye çalışmışsa da, nedendir bilinmez, gönlüm bu yolculuğa bir türlü razı olmadı ve sürekli erteleyip durdum. Oysa, yolculuk hazırlıkları da eksiksiz olarak tamamlanmıştı.

*Körgilik bolsa kaderde, anı körmey çare yok,
Tuz-nasibeng kayda tüşse, anı tatmay çare yok*³²⁵

dedikleri gibi, ikimiz için de kader anı gelip çatmıştı. Ancak, kaderin tecellisinden haberimiz yoktu ve biz duruma çare ararken, bir gece vakti apansızın gelen Gunan Coza cellatları dostumuz Ebul Murab'ı ele geçirmişlerdi. Kaldığımız yer, köyün biraz kenarında olduğundan, geceleyin meydana gelen bu olaydan haberdar olamamışız. Olan biteni Ebu Murab'ın ertesi gün yanıma gelen inisinden³²⁶ dinleyip, şaşkınlık içinde kalmıştım ki; bizi sevenlerden bir kişi daha gelerek "Vay hacım; üç dört günlüğüne de olsa, buradan bir başka yere geçmeseniz olmayacak" uyarısında bulundu ve hemen o anda beni gizli bir yolla, bir kişinin on çakırım uzaklıkta, kumların ortasındaki çiftliğine götürdü. Geceyi orada "hazır ol"da geçirdikten sonra, daha fazla kalma imkanı olmayınca, hemen ertesi gün

³²⁵ Kaderde ne göreceğin yazılıysa, onu görmekten (başka) çaren yok. Nasibin nereye indirilmişse, onu tatmaktan (başka) çaren yok.

³²⁶ İni: (Çagatay Türkçesi) Erkek kardeş.

mezarlığa geri geldim. Baktım ki, işler değişiyor ve etrafta değişik değişik sözler yayılmaya başlıyor. O günün gecesinde, ailesini teselli etmek ve kendi hakkımda akıl sormak için Ebul Murab'ın ailesinin yanına gitmiştim. Orada görüştüğüm dost insanlar da, buradan tez elden gitmem tavsiyesinde bulundular. Ebul Murab'ın kaynıyla buraya geldiğimizden beri iyi bir samimiyetimiz vardı. Bu olayı işitince, hal hatır sormak üzere o da gelmiş. Bu kişi, benim sıkıntı içinde olduğumu görüp “Hocam; bu kadar üzülmeysin. Bu geceden tezi yok sizi Kuçar'a götürüp, kendi evimde saklayacağım. İşler biraz dindikten sonra, düşünüp taşıyıp sizi istediğiniz yere ulaştırmak için de bir şeyler yaparız” şeklinde konuştu ki; bu sözleriyle moralimi de epeyce bir yükseltti. Yine o gece, Murab'ın üvey oğlu, kendisinin daha önce övüp bitiremediği katırı bir mapaya³²⁷ koşarak kararlaştırdığımız yere getirince; ana yolu bırakıp, çölün içinden aralıksız olarak ilerlemek suretiyle sabaha karşı konuşulan yere vardık. Yolu bilen kişilerin söylediğine bakılırsa, yüz çakırma yakın yol yürümüşe benziyorduk. İç Çin'de mafa ile bir günde yüz çakırım kadar yol alabilen ve fiyatı on yanbu³²⁸ olan kaliteli katırlar bulunduğunu işitmiştim. Bunu bu yolculuğumda kendi gözlerimle görmüş oldum. Zavallı Murab; yolda giderken kulaklarını raks edercesine oynatan, attığı adımlar hissedilmeksizin yelkenli bir gemi gibi yol alan, kamçıyı gördüğünde uçarcasına yürüyen bu hayvana on at değil, ne kadar paha biçerse biçsin, değermiş diye düşündüm. Bunları düşünürken hatırıma Hindistan yolculuğu da düşünce, hüzünlendim ve moralim bozuldu. Daha dün, can yoldaşımı hırsıza kaptırıp, uzun bir yolculuk için hazır ettiği on at değerindeki bineğine de kendim binmek suretiyle kaçtığım yere doğru geri döndüğümü aklıma getirdikçe, sıkıntıyla bunun başıma ne türlü bir bela getirebileceğini düşünene düşünene daha önce belirlenen eve girdim. Oraya buraya, caddeye sokağa çıkma işlerini bir tarafa bırakıp, çileye girmiş insanlar gibi ibadet ve taate ağırlık vermeye başladım.

Mezarlıkta kaldığım günlerde, aslı Köne Turfanlı olup, Kaşgar medreselerinde okumuş, yeteri kadar bir ilme sahip, halk arasında da Kazı Ahunum olarak adlandırılan Molla Niyaz isimli bir kişi, benden ders almıştı. Mezarlık yakınlarında yaşayan insanlar, bu olay olup da biz gittikten yaklaşık on gün sonra, bir şekilde benim halimi hatırıma öğrenmek gerektiğini düşünerek, kırk elli som para verip Kazı Ahunum'u yanıma göndermişlerdi. Bu kişi, bizimle görüşüp geri döndüğünde, hükümet arkasına birini takmış olmalı ki, “Nereye gittin? Parayı veren ve alan kişileri göster! Onunla bağlantıya geçen kim?” diyerek zavallı Ahunum'u işkence altında sorguya çekmişler. O da, can acısına dayanamayarak, olup biten her şeyi fazlasıyla söylemiş. Sonra, Gunan Coza'nın Çinli cellatları, Mezarlık mahallesine gelip, bizimle alaka kuran insanları bir köşeye sıkıştırmışlar ve “Haydi; bulun o adamı” sözleriyle baskı yaptıklarında, korkuya kapılan köy halkı “Şu adam bilir” diyerek bizim Kazı'yı göstermiş.

³²⁷ Mapa (mafa): Üstü kapalı at arabası.

³²⁸ On yanbu: At toynağı şeklindeki külçeler halinde hazırlanmış 30 kilo gümüş.

Bu olaydan benim haberim yoktu. Kazı'nın yanımıza gelmesinin üzerinden bir hafta geçtikten sonra, konutumda yalnız kaldığımdan dolayı canım sıkıldı için, uzun yıllardan beri bize yakın bir mahallede yaşayan Andicanlı bir kişinin varlığını öğrendim ve onu görmeye heves ederek yanına gittim. O da kendi memleketinden gelecek birinin özlemini çekiyor olsa gerek ki, birbirine kavuşmuş ağabey kardeş gibi muhabbetle kucaklaştık. Yakınlarımızdan olan Gulcalı Tursunbay benimle görüşüp, Gulca'ya geri dönecekmiş. O da gelerek, bizimle oturdu. İşte bu sırada kendi aralarında fısıldaşırken, kulağıma bazı can sıkıcı sözler çalınınca kaygıya kapılarak dışarıya çıktım. O anda küçük bir çocuk koşarak gelip, "Sizi arıyorlar. Gunan Coza görevlileri konutunuza girdiler" diye haber verince, tek kelime söz söylemeye bile fırsatım olmadı. Yanımdaki "Mosier" marka saatimi "Size emanet; evdekilere verirsiniz" diyerek Tursunbay'a teslim ettim. Zalimlerin yüzünü bir ancık olsun görmemek için, son çare olarak küçük bir mısır tarlasının içine saklandım. Henüz kendime gelememiştim ki; dört nala iki silahlı, beş altı da silahsız adam geldi ve atlarının üstünden mısırlar içinde yatan bana gözleri ilişti. Ben de kaçış ihtimallerinin sona erdiğini görünce, belaya sabır eyleyip, kendimi teslim etmeye mecbur oldum. Baktım ki, Hanaka Tam'dan Kazı Ahunum'u ve ayrıca kaldığım evin sahibini de zorla yanlarında getirmişler. Bizim yüzümüzden ne kadar külfet gördükleri, ne denli meşakkat çektikleri her ikisinin de gözlerinden okunmaktaydı. Bana yardım etmek için uğraşan bu insanlar, beni böylesine acınacak bir halde görünce çok üzülmüş olsalar da, silahlı güç karşısında boyun eğmekten başka çareleri yoktu.

Böylece beni ele geçirdikten sonra, beraberlerinde getirdikleri kara mapaya bindirdiler ve arabanın önü arkasını da insanların göremeyeceği şekilde örttüler. Beni ortalarına alan silahlı askerler, yol boyunca "Başını çıkarmayı deneme; yoksa ölürsün!" diyerek heybet gösterisi yaptılar ve sonunda bir yere gelince durdular. Önümde ve arkamda yürüyen iki asker, beni yanlarına alarak bir binaya getirdiler ve orada iç içe girmiş yollardan geçerek, üstü kapalı, karanlık, uzun bir koridorun başına kadar ilerleyip kapıyı açar açmaz, itekleyerek içeri soktular. Huda saklasın, burası kabir karanlığı gibiydi ve hiçbir yerde delik yoktu. Bunu görünce "Lâ havle"yi³²⁹ okuyarak bir iki dakika yerimde kalakalmıştım ki, kısık bir sesle "Selamun aleyküm" diyen bir adamın karaltısı gözüme ilişti ve bu kişi selamlaşmak için elini bana uzattı. Ben de, burada bir insanın olduğunu anlayınca, kendimi topladım ve kendisinden hal hatır sordum. "Burada yirmi güne yakın süredir yatıyorum. Yalnızlık her şeyden kötüyümüş. Kusura bakmazsanız diyeceğim o ki, Rabbi'm bana merhamet edip, sizi gönderdi. Kendim Hotenliyim; adım Turdı Ahun . Ticaret yaparken mallarıma el koyup, beni de buraya kapattılar" dedi. Ben de kendisine "Birader; alnımıza yazılı iyi veya kötü ne varsa, gör-

³²⁹ "La havle ve la kuvvete illa billahil aliyyil azim" ("Güç ve kuvvet ancak ve ancak yüce ve azim olan Allah'a aittir") duası kast edilmektedir.

mekten başka çaremiz yoktur. Sabredelim; daha fazla da üzülmeylem. Siz ve biz, Kuran'a inanan Müslümanlarız. Kuran'ın sözü, Allah'ın sözüdür. Allah'ın kelamına göre; her zorluğun arkasından, mutlaka bir kolaylık gelecektir” dedim ve her ikimize de kuvvet verecek buna benzer dini sözlerle, bu dindaş yoldaşımı biraz olsun avundurmuş oldum.

Eğnimde³³⁰ bir kat yazlık bir giysiden başka bir şey yoktu. Sabah ve akşam yemeği olarak bir kase sıcak su ile bir moma³³¹ ekmeği veriyorlardı. Yattığımız odanın uzunluğu dört metre kadar gelse de, eninin darlığından dolayı uzanarak yatamıyorduk. Altımızda ise, iyice toprağa geçmiş olan bir parça hasırdan başka hiçbir şey yoktu. Geldiğim günün gecesi, silahlı bir asker gelerek beni sorguya götürdü. Ateşlenmeye hazır tüfeğini arkama dayayarak beni önüne katan bu asker; upuzun, karanlık bir koridordan geçirdikten sonra, içinde gaz lambası yanan, büyükçe bir odaya soktu. Baktım ki, masanın yanında bir tane olsun Çinli yok; başına Uygur takkesi geçirmiş bir Tatar genci oturuyor. Aklımdan “Hay, bu uğursuz ayaklılar bu taraflara kadar ulaşmışlar demek ki” diye geçirirken, gösterdiği yere oturdum. Nedendir bilinmez, yüzüme bakınca, hemen konuşmayıp beş altı dakika bekledikten sonra ayağa dikildi ve “Filanca adam sen misin? Nereden yola çıktın ve nereye gidiyordun?” dedi. Ben de kendisine “Gulca'dan yola çıktım; ben bir tabibim. Hoten'e gidip, oradan Hindistan ilaçları alacak ve geri dönecektim” diye cevap verdiğimde, “Yalan!” diye haykırdı. “Duruma bakılırsa, Gulca'dan benimle ilgili malumat almış ve her şeyi biliyor bu adam” diye düşünceye daldım. Bu çağırışında yalnızca bunu sordu ve başka hiçbir şey demedi. Aradan on dakika bile geçmemiş olmasına rağmen beni geri yolladı. Karanlık odanın kapısından içeri adım atar atmaz yoldaşım Turdı Ahun ayağa fırladı ve “Vay hocam; siz çıktığımızdan bu yana endişe içinde kıvranıyorum” diyerek bu duruma çok sevindiğini ifade etti. “Hangi durum?” diye sorunca öğrendim ki; sorguya götürülen başka kişiler, döndüklerinde yedikleri dayağın etkisiyle kendi başlarına yürüyemez ve askerler onları koltuklarına dayamak suretiyle getirir bırakırlarmış. Böyle bir durumdan beni yine Allah korumuştı.

*Yahşı künlerde Huda'nu beç unutma Saguni,
Başınge tüşşe kara kün taşlamas ul bem seni.*

*Yaşlıng ötdi gururluk birle taat kılmadıng,
Keksellikde ketdi küç, salgan imareting kani?*

*Yaş yetibdür kan yutub, gam-kaygudın ayırışmadıng
Barçası hak yolıda bilgil Huda'nıng bergeni.*

*Ak sakalı hakkıda bu Saguni beçarege,
Körset ölmesden burunrak ul Muhammed kabrini.*

³³⁰ Eğin: (Çağatay Türkçesi) Surt; vücut.

³³¹ Moma: (Çince) Buharda pişirilen, poğaçaya şekli ve büyüklüğündeki ekme.

*Kim okusa her kaçan Sagun Ataning şe'rini,
Bir ağız Kur'an okub, şad eylesin arwabini.*³³²

Böyle cellatların elinde geriye çekilmeden, ziyana ve zahmete de uğramadan kurtulduğum için Allah'a teşekkürler edip, çok hamd u senalar eyledim.

Böylece, beni bir defaya mahsus olmak üzere çağırıp da, bir daha kendileri arayıp sormamaları sebebiyle, bu zalim kan içicilerin yüzlerini görmediğim için Allah'a şükürler ettim. Aradan üç dört gün ya geçti geçmedi, zindan yoldaşım Turdı Ahun'u da sorguya çağırdılar. Bundan önce de işkence ve eziyetlere maruz kalıp tecrübe edinmiş olsa gerek ki; "Eyvah; benim halim ne olacak" diyerek, canını avucunda tutan kişiler gibi korka korka gitti. "Bir gemide olanların, canları da birdir" dedikleri gibi, biz de insanız ya; yoldaşımızın kaygısı yetmiyormuş gibi, kendim için de kaygılanmaya başladım. Aradan üç dört saat geçtikten sonra baktım ki, tam kendisinin anlattığı gibi, Turdı Ahun'u da omuzlarına dayayarak kapının önüne getirmişler. Kapı açılıp da bunu içeri iteklediklerinde, sallana sallana gelip benim önüme yıkıldı. Başından aşağıya su dökmüşler gibi ter içindeydi. Kapı arkasından dinlendiğimizden korkup, halini sormaya bile cesaret edemedim. Ey Allah'ım; bizi bunların zulmünden esirgemeseydin, bizim de başımıza gelecek buydu. "Lâ havle" çekip, başında zihnim karışık halde oturdum.

Resulullah'a "Müminler için en ağır zaman hangisidir?" diye sorduklarında, verdiği mucizevi "Haramzade oğlu haramzadeler, halk üstünde hükümran olduğu zaman"³³³ sözünü gözümüzün önünden geçirdik. Bu yırtıcı hayvanlar yaptıkları vahşiyane zulümleri utandıklarından değil, şeytanlıklarından dolayı hiç kimseye söylememeleri için, zulme uğrayan herkesten yazılı kağıt alırlar. "Canını alırım; sesini çıkarma!" diye tehdit edilen bu biçare insanlar ise, başka sorguculara bile başlarına gelen haksız zulümlerden tek kelime söz edemezler. İşte böylesine bir haldeydik ve burada dışarıya çıkmanın yasak olduğu, gecesi gündüzü bilinmeyen, bu karanlık odada epeyce sıkıntı içinde bir hafta on gün kadar geçirdik.

Benim geldiğim günden beri, her gün iki üç kez bizim oturduğumuz odanın arkasından bir kadının ağlama sesleri gelir, sonra da birisi duvara vururdu. Yoldaşıma "Bu da nedir?" diye sorduğumda, "Ben geldiğimden beri, şu duvarın arkasından her gün defalarca ağlama sesi işitiliyor. Ağlama kesildikten sonra ise, biri duvara vurarak ses çıkarıyor ve adeta "Kimse var mı?" dercesine birilerini çağırıyor. Ben de buna cevap vermek istiyorsam da, bekçi askerden korkuyorum" cevabını verdi. Baktım ki, nöbetçi asker ortalıkta görünmüyor. Turdı Ahun'u kapıya

³³² Ey Sagunî; iyi günlerde Huda'yı hiç unutma. Başına kara gün geldiğinde, o da seni (yalnız) bırakmaz. Gençliğin gururla geçti ve (Allah'a) taat kılmadın. Yaşlılıkta ise gücün gitti. Yaratığın bir (eser var mı), hani nerede? Yaş, kan yutarak kemale ermiştir (artık). Gam ve kaygıdan hiç ayrılmadın. (Unutma ki) Allah'ın verdiği her şey, hak yolundadır. (Ey Allah'ım), ak sakalının hürmetine, bu biçare Sagunî'ye ölmeden önce o Muhammed'in kabrini göster. Sagunî Ata'nın bu şiirini, kim okursa; her zaman biraz Kuran da okuyup, ruhunu şad eylesin.

³³³ Buhari, 15/7045.

nöbetçi dikip, arka duvara vurduktan sonra “Siz kimsiniz?” diye bağırdım. Duvarın arkasındaki kişi ise, “Ben topbeğinin³³⁴ eşi, falanca hanımım. Altı ay oldu, bu odada yalnız başıma kapalıyım. Korktuğumdan ve yalnızlığa dayanamamaktan dolayı, günde üç dört defa ağıtlar yakarak sizlere de rahat vermedim. Başka çarem yok; ne olur kusura bakmayın” dedi. Bu kadının altı aydan beri bu odada yalnız başına kaldığını; bu merhametsiz, taş yürekli, kara gönüllü vahşilerin elinde çektiği eziyetleri öğrenince; bizim durumumuz bana bunun yanında adeta helva gibi göründü. Yine bir gün, aramızdaki duvar madeni para gibi delinmiş, bir şeyler kıpırdanmış gibi oldu. Ucu görünen şeyi çekip almıştım ki, meğer bir çoke³³⁵ çubuğuymuş. Böylelikle ortamındaki engel kalkmış oldu ve aramıza telefon çekmişçesine rahatlıkla konuşmaya başladık. Kocası topbeği olduğu için, kendisine yüklüce bir altın vergisi koymuş ve bunu ödetmek istemişler. Kadın, bize hapisshanede olup bitenlerle ilgili başka birkaç şey daha anlattı. Daha sonraları işittiğime göre, bu hanım hapisshaneden kurtulunca, kendi gelenekleri uyarınca dindarlığa sarılıp, tesettüre girmiş; ama, ömrü kısarmış ki, çok geçmeden dünyaya veda etmiş. Allah rahmet eylesin.

Yirmi güne yakın süre bu odanın zorluklarını çektikten sonra, yerimizi değiştirmek suretiyle, bizi buraya göre daha geniş ve daha aydınlık olan yanımızdaki odaya getirdiler. Burada, Kuçar aksakalı³³⁶ Memetali Ahun, onun yoldaşı, ben ve Turdı Ahun olmak üzere dört kişi, on gün kadar birlikte kaldıktan sonra, iki asker geldi ve bizi önlerine katıp, bir meydana çıkardılar. Baktık ki, önü ile arkası açık ve iki atın koşulduğu ahşap bir at arabası hazır bekliyor. Önderleri Kırgız ve diğer ikisi Uygur olan üç silahlı askerden bir tanesi, Çin adetlerine göre tüfeklerini dik tutarak önümüzde, ikisi ise yanımızda duruyor; ayrıca “Kenara çekil!” diye bağırarak yolcuları korkutuyorlardı. Göz korkutmak, yüreklere dehşet salmak için olsa gerek; ön ve arkamızı çevirmiş bu askerler, kalabalık bir halkın bulunduğu pazarın ortasından geçtiler ve şehirden arabayı süratle sürmek suretiyle çıkardılar. Yoldaşlarımızdan Memetali Aksakal, sade gönüllü eski adamlardanmış; ölümüne giden insanın dua etmesi gibi bir tavırla, bizi seyreden halka doğru bakarak uzun sakalını sıvazlıyor; başını eğiyordu. Bunu gören biçare Müslümanlar dahi, sakallarını sıvazlayarak bize dua ettiklerini göstermekteydiler. İşte böyle bir hal üzere Kuçar’dan çıkıp, yola devam ettikten sonra ilk menzile ulaştık. Yolda ilerlerken, ne zaman at ve eşeklere binmiş beş on tüccarla karşılaşsak; zavallılar askerlerin “Kenara çek!” bağırırları sonrasında biz geçip gidinceye kadar bineklerinin başını çevirir, ters tarafa bakarlardı. Diğer hayvanlar yırtıcı hayvanlar karşısında nasıl korkarlarsa, bu biçarelerin de aynen o tarzda korktuklarını gördük. İlk konalguya geldiğimizde, askerlerin başı beni yanına çağırarak “Siz iyi bir adama benziyorsunuz. Aslında bizim kanunlarımıza göre, suçluları geceleyin bir odaya hapsed-

³³⁴ Topbeği: (Çagatay Türkçesi) Topçubaşı (idari bir makam).

³³⁵ Çoke: (Çince) Yemek yerken kaşık yerine kullanılan, yaklaşık 20 cm. uzunluğundaki iki çubuk.

³³⁶ “Aksakal” sözcüğü burada şehirde nüfuz sahibi idari bir makama işaret etmektedir.

memiz, el ve ayaklarını ise zincire vurmamız gerekiyordu. Sizi görünce böyle yapmaya cüret edemedik. Ancak, hükümetin buyruğu olduğu için, bizim bunu yerine getirip getirmeme konusunda da bir özgürlüğümüz yoktur. Ama, sizler rahat durursanız, mesele olmaz. Biz de patırtı istemiyoruz” dedi. Böylece, ikinci gün Bay adındaki bir köye yerleştik. Burası, tam da “Bay”³³⁷ adına uygun, bağlık bostanlık, karaağaçlarla çevrili, içinden bir akarsu geçen, temiz havalı bir yermiş. Bizden sorumlu muhafızlar, o gece bizi oranın Gunan Coza bölümüne teslim ettiler ve kendileri ortalıkta gözükmедiler. Buradaki görevli Uygur gençlerinin, en büyüğünün bile yaşı otuza ulaşmamış, on sekiz yirmi yaşlarındaki çocuklar olduğuna ve iki lafın birinde “bizim sınıfsal düşmanlarımız” demeyi öğrenmiş olduklarına şahit oldum. Bu sebepten, bizi de düşman olarak görüyor ve bizim gibi esirlerin haklarına da hıyanet ediyorlardı.

Hayatta eğitim ve sohbetten daha etkili bir şeyin bulunmadığı şüphesizdir. Eğitim ve öğretimin yalnız insan değil, canlı veya cansız her şey üstünde bıraktığı tesire bizzat tanık oluyoruz. Öyle ki, bunun neticeleri de sürekli olarak bütün dünyaya yayılmakta. Eğitme ve öğretme şu yana dursun, sohbetin kendisi bile sohbete katılanlara ateş ve su gibi çabucak etki eder. Bunun için de, herkese sohbet arkadaşlarına bakılarak değer biçilir. Nuh peygamberin oğlu da, kötü arkadaşlarına uymuş, böylece peygamber evladı olmanın feyzinden ayrılmıştı. Ashab-ı Kehf’in köpeği ise, iyi insanların peşinden gittiği için, kıssası Kuran’da zikredilen hak yolundaki müminler arasında yerini aldı. Özellikle, bir milletin İslamiyet’in adından, Kuran’ın yazısından başka hiçbir şeyini bilmeyen çocukları ise; kendilerinin gönül gözlerine henüz iyi veya kötü hiçbir şeyin yansıması düşmemiş olduğundan, ne olursa olsun ilk gördükleri zihniyeti hemen kabul ediverirler. Bundan dolayı Sovyet siyasetçileri; Şing Duben idaresinin daha ilk kurulduğu günden başlayarak, bu ülkeyi Kızıl Uyguristan haline getirmek için, kalem görmemiş, üstüne henüz yazı yazılmamış bir defter gibi tertemiz gönüllere sahip Uygur çocuklarını komünistlik ruhuyla yetiştirmişlerdi. İşte kadere bakın ki; zavallı biz, ele geçirildiğimiz günden beri babasını bile tanımayan şu çocukların huzurunda sorgulanmaya mecbur olduk. Şimdi sanıyorum, akli olan herkes, başımıza ne denli belalı işlerin geldiğini, benim bu sözlerimden tam olarak anlayabilmişlerdir.

Derken, ertesi gün kendi muhafızlarımız gelince, tabi olarak üçüncü menzile doğru yöneldik. Kapsalan Suyunu geçerken Turdı Ahun’un morali bozulmuş ve “Bu zalimlerin bizi sağ bırakacaklarını sanmıyorum. Bu gece, karanlıktan faydalanıp, başkalarını da boş vererek ikimiz birlikte kaçalım. Cangal yoluna ulaşırsak, ötesine ben götürürüm” diyerek beni de heveslendirmişse de; bu tehlikeli bir iş olduğu için razı olmadım. Böylece, yolumuza devam ederek, akşama doğru Sayram Köyüne ulaştık. Buraya “Sayram” adının verilmesine sebep olan hikaye şöyledir: Bundan iki yüz yıl kadar önce, bu bölge hanlarının ittifak edememelelerinden, hükümetlerinin güçsüz ve çürümüş olmasından faydalanan Gulca hanı

³³⁷ Bay: (Çagatay Türkçesi) Zengin.

Kalmuk Köngtaci, şehri talan etmek, ganimetler ve esirler almak için Gulca'dan asker sevk ederek Sayram³³⁸ şehrini kuşatır. Etraftaki Buhara ve Harezmi Hanlıkları ise, bu olaya seyirci kalır, sadece uzaktan bakarlar. Birkaç gün geçtikten sonra Kalmuklar, himayesiz kalan şehri basıp, talan ve yağma eder, tarumar eylerler. Ardından, ileride halkın kendilerine karşı harekete geçememesi için, bölgenin önde gelen eşrafından otuz kadar aileyi rehin alıp, "ak evli" ederek³³⁹ beraberlerinde götürürler.

Köngtaci öldükten sonra Aksu-Üç Turfan yoluyla kendi memleketlerine dönmek üzere yola çıkan bu insanlar, yolda gelirlerken buraya ulaştıkça, bu yörenin memleketleri Sayram'a benzediğini görürler. Gerçekten de, tam bunların düşüdüğü gibi, akarsularının bolluğu, etraftaki arazinin verimliliği gibi yönleri ele alındığında, bu iki Sayram'ın da birbirine benzeyen yanları var gibi görünüyor. Yorgun argın bir halde buraya gelen insanlar, hazır gelmişken "Bir iki yıl bu yerde kalıp, yorgunluk atalım. Ortalık sakinleştiği ve yollar açıldığı vakit, biz de memleketimize döneriz" demişlerse de; zamanın şartları buna engel olmuş ve burada yerleşip kalmışlar.

Yakupbek tarihini yazan ve yanında kendisinin hizmetinde bulunan Musa Sayramî, bu satırlara konu olan zengin Sayram'dandır. Tarihe meraklı olanlar, bu kişinin Çağatay Türkçesiyle yazdığı "Tarih-i Emniye"yi bulup okusunlar. Bu kitapta her yönden faydalanılabilecek birçok bilgi vardır. Buraya geldiğimizde, buranın yaşlılarıyla görüşüp, kendilerinden bölgenin tarihi ile ilgili biraz olsun malumat almaya heves ettiysem de, itiş kakış altında bulunduğumdan ve özgürlüğümün de olmamasından dolayı, burada ancak bir gece kalıp ayrılmak zorunda kaldım. Buradan ayrıldığımız gündün başlayarak, Asuk'a ulaşınca kadar; ılgın, turgak ve bağcı³⁴⁰ otlarından başka hiçbir şeyin yetişmediği kumlu yollardan ilerleyip; ertesi gün, yani beşinci günün akşamüzeri Asuk şehir kapısına vardık. Surlardan içeri girince, hiçbir yerde oyalanmaksızın bizi götürüp dosdoğru cezaevine teslim ettiler. Bu olay, 1938 yılı Ağustos ayının başlarında cereyan etmişti.

Şing Duben hükümetinin adeta perdesi arkasına gizlenen Sovyet Rusya, uyguladığı siyasetin en kanlı dönemini 1930'larda başlatmış, 1938-1939 yıllarında ise doruğa ulaştırmıştı. Kader böyleymiş; tam o kara dönemin en feci günlerinin birinde, talihsizlik bu ya, ben de hapse alınıyordum. Bu zulüm evine daha ilk adımımı attığım anda, beni yoldaşlarımdan ayırıp, her birimizi ayrı ayrı yerlere dağıttılar. Beni de, daha yakınlarda, değişik yerlerden topladıkları bir grup canavarın arasına koydular. Bunlardan birkaçı kadı, müftü, allame,³⁴¹ imam ve müezzın tayfasından olmakla birlikte; geriye kalanları sözde şangyo beği, topbeği, yüzbeği ve-

³³⁸ Sayram (Saryam): Orta Asyadaki kadim kent, Hoca Ahmet Yesevi'nin doğduğu yer, şimdi Kazakistan'ın Şımkent şehrinden 12 km ötede, Arıs Nehri vadisindeki kaza. 11 yy. kaynaklarında "Al-madinatul-Beyza" (Akşehir), Urungkent, İsficab adlarıyla bilinir.

³³⁹ Ak evli etmek: (Çağatay Türkçesiyle) Sürgün etmek.

³⁴⁰ Bağcı: Bir tür çöl bitkisi.

³⁴¹ Allame: Burada "din alimi", "ülema" anlamında.

ya cemiyet aksakalı geçinen ve hiçbir şeyden haberi olmayan, kara cahil insanlardı. Diğerleri ise, az çok bir toprağa, suya sahip olan yahut yukarıdakilerle bağlantısı bulunan adamlardı...³⁴²

---

³⁴² Muhterem pederimizin göz sağlığı elvermediği için, kendi yazdığı satırlara burada son vermek zorunda kalmıştır. Bu kısma kitabın “I. Bölümü” diyebiliriz. Kitabın “II. Bölümü” ise, pederimizin talimatları uyarınca ağabeyim Asılhan tarafından kaleme alınmıştır. Zira kendisi, sağlığında babama yoldaş, mücadele yıllarında silah arkadaşı olmuş; olaylara biz-zat iştirak etmiş, hafızası çok kuvvetli, kalem de güçlü bir insandı.
Kutlukhan-Edikut Şakirov

Türkistan Kaygısı II

Asılhan Alibantöreoğlu

*İlim deniz, kolay değil onda yüzmek,
Gerek ona ilimden gemi düzmek.*

*İstedim geçmişimden yelken kılmak,
Hatıramı kullanarak, ben yol almak...*

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Eski bir hatıra

Gençlik yıllarımda korkunç bir gece... Tokmak şehri... 1928 yılı... Kışın o soğuk günlerinden birinde, bizim yattığımız bahçe tarafındaki avlunun kapısı gecenin bir yarısında aniden gıcırdadı ve şiddetli bir güçle zorlanmaya başladı. Hepimiz bu gürültüyle uyandık. Annemiz korku içerisinde avlu kapısından çıkarak ağabeyimi uyandırdı. Ağabeyim koşarak gelip birkaç kez “Kim var orada?” diye sormuş idiyse de, herhangi bir cevap alamadı. O sırada güç kullanılarak zorlanan kapının sürgüsü parçalandı ve kapı büyük bir gürültüyle açıldı. İşte o anda içeriye soğukla birlikte süngüye benzeyen şapkaları olan ve korkutucu birtakım adamlar girdi. Bunu gören annemiz bayılarak yere yıkıldı. Biz çocuklar ise, çığlık içerisinde annemizin üzerine kapaklandık. Adamlar yabancı bir dilde, daha doğrusu Rus dilinde bize korkmamamızı söylerken, ağabeyime de babamı soruyorlardı. Tam bu sırada babamız “Hey, neler oluyor?!” diyerek avludan içeri girdi. Onu kendi dillerinde bir şeyler söyleyerek karşıladılar. Babam onlara hitaben “Kapı bu taraftaydı. Eşikten¹ değil deşikten girerek çocukları korkutmuşsunuz” dediklerinde, adamların başındaki Tatar, alaylı bir tavırla eşikten girmiş olsalardı, belki kendisinin evde olmayabileceğini söyledi.

Sonra “Bizi mescide götüreceksin” diyerek ağabeyimi alıp gittiler. Burada da kapıdan değil duvardan atlamak suretiyle içeriye girerek bildikleri bir hücrenin kapısını gürültüyle açmaya çalışırken, uyanıp içeride hazır olarak bekleyen bir Tatar genci kapının sürgüsünün çözülmesiyle elindeki bıçağı bunlara doğru fırlatmış. Bunlar kaçmaya başlamışlar. Genç “Vor! Vor!”² diye bağırınca, başka bir hücrede yatan Egemberdi Eke de arkalarından av tüfeğiyle kurşun yağdırmış. Adamlar korkularından hep birlikte duvardan tekrar atlayıp sokağa kaçmışlar. Sonrasında ağabeyimden kendilerini Azimcan Aksakal'ın³ evine götürmesini is-

¹ Eşik: (Özbek Türkçesi) Küçük kapı.

² Vor: (Rusça) Hırsız.

³ Aksakal: Yaşlı, gün görmüş bilge kişi. Burada “muhtar” anlamında.

temişler. Daha sonra aksakalı da beraberlerinde getirip, mescidi açtırmış ve hücredeki Tatar genci ile Egemberdi Eke'yi alıp gitmişler.

Bu sırada bizim evde Amir Ahmedov babamı ve bizi sorgu sualden geçirdikten sonra, babam hazırlandı ve avluya çıktığında bütün aile kucaklaşıp ağlaştık. En çok da ağabeyimin düğününe Andican'dan kalkıp gelen halamızla kızı Arafathan ağladı. Bunu gören babamız bize bakarak "Ağlamayın. Allah izin verirse tez gelirim. Şu Ahmedov bize yardımcı olacak" dedi, el sallayıp sağlıcak diledi ve çıktı. Bu olaydan sonra annemiz ömrü boyunca yürekoyunak hastalığına müptela olarak yaşadı. Bunlar kim miydiler? Bunlar korkunç GPU'nun adamlarıydı; bunlar insan değil, vahşi yırtıcıları.

Kardeşi ağabeyiyle takas siyaseti

Ağabeyim, Bahtiahun Eke'nin Frunze (Pişpek) şehrindeki kervansarayında kalmakta ve babamın durumundan devamlı haberdar olmaktaydı. O dönemde, yani 1929 yılında amcamız Alimhan Töre de kaçak konumundaydı. Bu kişiye Tokmak dar gelmeye başladığı için, başka yerlere kaçmak için Frunze'ye varmak ve buradan trene binmek zorundaydı. Amcamız, beni de yanında götürerek ağabeyime teslim etme, kendisi ise sonra Andican veya Fergana'ya geçme kararıyla hemşehrimiz Tokmaklı Kasım Ahun Arbakeş'i kiraladı. Gece boyu ilerleyerek menzile ulaşma şartı koşulmuştu. Ertesi gün bir gece yolda geçti ve sabaha doğru Bahtiahun Eke'nin Frunze'deki kervansarayına geldik. Ağabeyim bizi karşıladı ve hücrelerine götürdü. Sabah kahvaltısından sonra, amcamız "Asılhan babasını görmeye gelmiş. Onun için sen onu al götür ve babasıyla görüşürdükten sonra geri dön. O zamana kadar bana da bilet getirirler. Alihan'ın sağ salim olduğunu öğrendikten sonra yollara düşerim" dediler ve bizleri dua ile yolcu ettiler.

GPU idaresine gitmek için "Padişahlık Bahçesi"nden⁴ geçen bir yol varmış; ağabeyim beni de bu yolla götürdü. Ulaştığımızda GPU'nun kapısında bekleyen nöbetçiye başvurduk. Bu idarenin bodrum katı aynı zamanda bir hapishane idi ve bütün pencereleri neredeyse tamamen kapatılmış olduğundan dışarıdan hiçbir şey görünmüyordu. Bunun dışında, binanın önüne askerler yerleştiriyor, böylece etrafa dehşet saçıyorlardı. Bizlerse, hapishanede tutsak durumda olan babamızı görmek arzusuyla bekleyip duruyorduk.

Biraz sonra ikinci kattaki 22. odanın kapısının önüne götürüldük. Kapıda "Binbaşı İvaşev" yazısı duruyordu. Girmek için ruhsat istedik ve giriş izni verildi. İçeriye girdiğimizde ağabeyim ayakta benim adıma konuşarak "Kardeşim babamı görmek istiyorum diyor; bu sebepten onu size getirdim" dedi. Adam, bana bakıp sandalyeyi gösterdi ve "Otur çocuk" diyerek çekmecesinden bir tane şeker çıkarıp uzattı. Ağabeyime doğru baktığımda "Al" dediğini işittim. Şekeri aldıktan sonra

⁴ Padişahlık Bahçesi: Çarlık idaresi tarafından yaptırılan genişçe bir park.

adam, Kırgızca olarak bana “Tündö çoñ atañ menen birge keldiñer bi?”⁵ diye sordu. “Hayır, Arbakeş’le birlikte tek başıma yolladılar” cevabını verdiğimde ise bana manidar manidar bir bakış attı. Çünkü amcamız, “Sen kiminle beraber geldin diye sorarlarsa, böyle söyleyeceksin; beni soracak olurlarsa, bilmiyorum cevabını vereceksin” diye tembihlemişlerdi. Ben de aynı cevabı tekrarlayıp durdum. Beni epey bir “O zaman babanı göremeyeceksin; ancak doğruyu söylersen görürsün” diyerek kandırmaya çalıştı. Ben ise aynı cevabı vermeye devam ettim. Arada sırada ağabeyime de “Peki sen biliyor musun?” diye soruyor ama hep “Hayır, bu bana geldiğinde yalnızdı” cevabını alıyordu. “Öyleyse amcanızın kaldığı yere sizi ben götüreceğim” dedi ve giysilerini giyerek bizimle birlikte aşağıya indi. Burada ağabeyimi tekrar “Ben gidip onu orada bulursam iyi olmaz; küçük kardeşine tekrar sor, gerçeği iyice öğren” diye uyardı. Ağabeyim ise beni biraz kenara çekerek kulağıma böyle devam etmemi fısıldadı ve dürtükleyerek yüksek sesle “Gerçeği söylemeyecek misin; babanı göremezsin ona göre!” diye bağırdı. Ben ise ağlayarak “Bilmiyorum; neyi söyleyeyim?” dedim. Bunun ardından binbaşı bize fena bozuldu; “Yürüyün; sizi ben götürürüm” diyerek bizimle birlikte sokağa indi ve o tarafa doğru yürümeye başladı. Padişahlık Bahçesine ulaştığımızda parkın içinden geçen yola girmedi ve sokak yoluyla ilerledi. Ben arkadan geliyordum. İki bu yoldan dolanarak gidene kadar ben parkın içindeki kestirme yoldan koşarak gidip amcama haber verir, onu kaçtırdım düşüncesiyle parka yönelip adımlarını hızlandırdığım anda, adam beni gördü ve “Biz yolumuzu şaşırımız” diye mırıldanarak park yolundan yürüyüp meydana ulaştı. Burada sokak üçe ayrılıyordu. Hangisine gireceğini bilmediği için bana “Önden yürü!” diye bağırdı. Sokakta adam taşıyan kızağı çağırdı ve beni ona sokup götürmek istedi. Ben gözyaşları içerisinde bilmediğimi söyleyerek kızıağın demirlerine öyle yapıştım ki, ne kadar uğraşırsa uğraşsın beni kızağa bindiremedi. Etrafımıza toplanan insanlar, olan biteni nefret ve öfkeyle seyrediyorlardı. Çünkü manzara tam bir rezaletti. Sonunda halkın öfkesi taşı ve Rusça olarak “Neden çocuğa eziyet ediyorsun?!” diyerek beni ondan kurtarmaya çalıştılar. Bu sırada adam cebinden kimliğini çıkarıp onlara göstererek bir şeyler söyledi. İnsanlar bunu görünce heyecanlarını biraz dindirmeye çalışarak “Çocuğun ne günahı var; ona eziyet edeceğine git de kendin bul” dediler. Nihayetinde çaresiz kalan adam ağabeyime “Amcanızı nereden bulacaksınız bulun ve ona GPU’ya, 22. odaya uğramasını söyleyin” dedi ve beni ağabeyime teslim etti.

Biz kervansaraya geldiğimizde gördük ki, amcamız ve arkadaşları bizim gecikmemizden dolayı endişe içerisinde akşam yemeği yiyorlar. Olup bitenleri anlatınca amcam “Aman Allah’ım, demek benim geldiğimi ihbar etmişler. Artık yapacak bir şey yok, hemen gitmem gerek” diyerek çarçabuk ellerini sildi, ağabeyime dönerek “Oğlum, ola ki gecikirsem bu yorganla ayı postunu bana getirirsin” dedi ve GPU’ya gitti. Bizlerse ağlaşıp kala kaldık.

⁵ “Gece amcanla birlikte mi geldin?” demektir.

Babamıza dokuz ay boyunca hapislanan bodrumundaki tek kişilik hücre-sinde eziyet etmelerine rağmen isteklerini kabul ettiremeyince, amcamı rehin almış ve sonrasında babamızı salıvermişlerdi. Evet, işkence yaparak babama onu kendilerine hizmet ettirmek istemişler. Ancak babamız, bu vahşice işkencelere metanetle dayanmış ve buradan vicdanını kirletmeden çıkmıştı. Ertesi gün, baba ve oğulları, kendi evimize, Tokmak'a geldik.

Hicret için hareket

Babamızın vatanında kalması, onun yönetimdekilerin dediklerini yapmayı kabul etmesi veya etmemesine bağlıydı. Yönetimin dediğini yerine getirmeyecek olursa, hicret etmesi gerekecekti. Babamız ise, canını kurtarmak için değil, ama Hak yolunda kalmak için bu iki ihtimalden ikincisini tercih etti. Çünkü; haksızlıklara, zulümlere, zorbalıklara, vahşiliklere maruz kalan insanların türlü iftiralarla nasıl en temel insani haklarından mahrum edildiğini, vahşice yok edildiklerini kendi gözleriyle görüyordu. Bu sebepten babamız, Çu nehrinin karşı yakasındaki Şor Tepe'de Zirahun isimli Dungan dostunun kendisine verdiği arazide kavun, karpuz, mısır gibi tarım ürünleri ekerek yaz mevsimini burada geçirdiler. Bu zaman zarfında Kırgızlardan ve başka boylardan pek çok kişi gelerek kendisini ziyaret etmişlerdi.

Bir gün, Abış Kırgız, Abdürreşit Hoca ve Makimir Dungan gecenin bir vaktinde Tokmak'taki evimize çıkageldiler. Babamız, Tokmak'ın doğusundaki Çoñ Kemin, Kiçik Kemin adları verilen yerdeki Kırgızlara katılarak, onlarla birlikte Gulca'ya gitmek amacıyla yukarıda adlarını saydığımız kişilerle beraber gece yarısında av tüfekleriyle silahlanarak atlarına bindiler ve bahçe kapısından çıkıp gittiler. Kemin'deki Kırgızlar adetleri olduğu üzere her yıl yaz aylarında hayvanlarıyla birlikte sınıra kadar gider, buradaki yaylalarda yaylardı. Bu bahaneyle 200 çadırdan fazla Kırgız ile 3 Rus ailesi, büyük ve küçükbaş hayvanlarıyla geçerek 15 gün dağların arasındaki zorlu yolları aşmış; sonunda önceden belirledikleri Kudurgu denilen menzile varmıştı. Orada öğrendiklerine göre, karşı taraftan gelecek bunları götürcek olan iki kılavuz; Korçı Batur Kırgız ve Daraz isimli Tarançı, Gulca-Tekes sınırından geçerlerken Sovyet sınır korucularıyla karşılaşmışlar; aralarında sıcak çatışma çıkınca geriye çekilip gitmişler. Kaçaklar bu durumda buzlarla kaplı dağların eteklerinde, çoluk çocuk nereye gideceklerini bilemeden, karda tiple geldikleri yoldan geri dönmüşler. Bu arada durumu haber alan yönetim, onları geri döndürmek için arkalarından bir vızvod⁶ asker göndermiş. Kaçakların bir kısmı memleketlerine geri dönebilmiş ise de, geriye kalanlar başka başka yerlere gitmişler.

Babamız da bunlarla birlikte kaçmış, bir Eylül gecesinde eve gelmişti. Kendileri beş altı gün sonra Tokmak'tan ayrılıp Sokuluk'a varmış ve burada gizlenmişler-

⁶ Vızvod: (Rusça) Adeta otuz askerden oluşan bölük.

di. Sokuluk'taki Dungan kardeşlerimiz ona şefkat göstermiş ve kendisini güzelce saklamışlardı. Aradan birkaç gün geçtikten sonra ağabeyim, annemi, beni ve Muhammedyar'ı Sokuluk'a götürdü. Babam, gündüzleri gizleniyor, gecelerini ise Dungan kardeşlerimizle sohbet ederek geçiriyordu.

Yönetim o yıl amcamızı hapisten çıkarıp onun yerine babamızı yakalamak amacıyla, ağabeyi küçük kardeşine elçi olarak gönderirken kendisini, kaçış cereyanını kendilerine teferruatıyla anlatması durumunda kardeşini kesinlikle içeriye tıkmayacaklarına inandırmışlardı. Amcamız, bu sizlere inansa da inanmasa da, biraz da mecburiyetten bir kış günü evimize geldi. Ağabey ve küçük kardeşi tanyeri ağırincaya dek sohbet ettiler; sonra aralarında tartışmalar da oldu. Amcamın tuttuğu yol fazlaca müsamahalı, Sovyet hükümetine taviz verir tarzda bir yol olduğu halde; babamız davasında tavizsiz bir yolu tercih ediyor, elinden bir şey gelmediğinde ise hicret seçeneğine başvuruyordu. Kendi fikirlerinde sabit olmalarına rağmen, ağabeyinin söylediklerini kabul etti ve beni de yanlarına almak suretiyle amcamın Frunze'deki evlerine geçtiler. Çay içip biraz dinlenen babamız, biraz sonra GPU idaresine gitti. Öğlen namazını kılıp çıkmışlardı. Akşam oldu, haber gelmedi. "Babamı hapse attılar" düşüncesiyle ben ağlamaya başladım. Amcamsa "Ağlama oğlum, ağlama. Birazdan gelir" diyerek beni teselli etmeye çalışıyordu. Aslında kendisi de endişe içindeydi; zira oradan oraya yürüyüp duruyordu. Amcam için bu anların geçmesi hiç de kolay değildi. Amcam büyük bir mahcubiyet içerisinde kıvranırsa, babam gece karanlığında eve girdi. Kardeşini karşısında gören amcam, onu kendinden geçmişçesine kucaklayıp bağrına bastı. O sırada bana hitaben "Seni yaramaz, ne kadar şimdi gelir dediysem de, ağlaya ağlaya beni de mahcubiyet içerisinde bıraktı" diyerek babama baktı. Sonra babam, ağabeyine GPU'da gerçekleşen sorgulamayı bir bir anlattı. Sorgulama sırasında babamın neden sınırı geçmek istediğini çok merak edip, bir sürü soru sormuşlar. Verdikleri bir cevapta "Ben dindar bir adamım. Dinimi ve onunla birlikte erkinliğimi korumak için gitmek istemiştım. Başka bir niyetim yoktur" demişler. "Yoldaşlarınız da böyle bir davanın yolunda mıydılar?" şeklindeki bir soruya ise babam, "Ben onların adına nasıl cevap verebilirim? Belki de başka niyetleri vardır. Bunu onların kendilerine sorunuz" cevabını verdiğini ifade ettiler. Ahmedov, sorgulama sırasında babamızın neler yapabileceğine iyice kani olmuş ve yolundan asla dönmeyecek, çelik iradeli bir insan olduğuna iyiden iyiye inanmış. Altı sayfalık sorgu tutanağının her sayfasına tek tek imza attıran Ahmedov, İvaşev'i çağırarak ona "Bu adam sorguda gerçekleri söyledi. Bu sebepten onun gitmesine izin veriniz" diye talimat verdikten sonra babama dönmüş ve "Ağabeyiniz Alimhan Töre'ye de doğruyu söylemeniz halinde sizi salıvereceğimizi vaat etmiş-tik. Aynen öyle yapıyoruz. Gidebilirsiniz." demiş; sorgu boyunca sergiledikleri nazik muameleyi devam ettirerek saygı ile izin kağıtlarını yazıp uğurlamış. Nazik muamelelerle babamızın başını döndürmeye çalışıp, Sovyet hükümetine hizmet etmeleri halinde halkın içinde özel bir imtiyaza sahip olmalarının mümkün olduğunu anlatmış, sohbet boyunca tatlı sözlerle kendisini tavlama uğraşmışlarsa

da, onu kendilerine çekmeye muvaffak olamayınca, bu kişinin ülkülerinden asla vazgeçmeyeceğine emin olmuş; onun durumunun Sovyet hükümeti için tehlikeli unsurları belirleyen maddeye girdiğini tespit etmiş; ancak, amcamıza verdikleri söze sadık kalmak adına babamı ürkütmeden, nezaket içerisinde salıvermişlerdi.

Ertesi gün Frunze'deki amcamızla vedalaştıktan sonra sağ salim Tokmak'a ulaştık. Baktık ki, bizlerden haber almak için teyzemiz, teyzemizin kızı ve damadı, Seyid Ebrarhan Eniştemizle birlikte Andican'dan kalkıp gelmişler. Bir gün sonra ağabeyim, annem ve Muhammedyar'ı da Sokuluk'tan getirdi. Böylelikle ayağı kutlu konuklarla birlikte evimiz sevinçle dolmuş, bütün akrabalarımızın gönlü huzura kavuşmuş oldu. Ne var ki, aradan henüz 23 gün geçtikten sonra bir başka celp kağıdı daha geldi. Kağıtta şöyle yazıyordu: "Lütfen bize bir uğrayınız. 22. oda, İvaşev". Aslında istese gitmez ve gizlenebilirdi. Ancak amcamızı düşündükleri için kendi ayaklarıyla gönüllü olarak gittiler. İdareye vardığında babamızı "Kendi itiraflarınıza dayanılarak tutuklanmış bulunuyorsunuz" diyerek tevkif etmişler.

İkinci kez bileyle hapis ve hapisten kaçarak Gulca'ya geçiş

Aslında bu, hile ve entrikayla gerçekleştirdikleri bir hapisti. Başarıyla uygulandı. Babamı amcam vasıtasıyla bulduklarından dolayı, şimdilik içeri almayıp salıvererek sözde sözlerini tutmuş oldular.

Babamızın bu seferki hapsi devamlıydı ve önce Frunze'deki hapisanede tutulduktan sonra, inşaatta çalıştırılmışlardı. Günün birinde formalite icabı 5-6 mahkuma mahkeme kararını okurlarken, babamız hakkında da birkaç suçun saydıktan sonra, kendisinin Kasımovcular Teşkilatı'nın⁷ Tokmak sorumlusu olduğu, yasadışı yollarla sınır ihlali yaparak Çin'e geçmeye çalıştığı, Sovyet yönetimine karşı olup Tataristan'dan kaçıp gelen panislamist Serdar'a yardım ve yataklık ettiği, kaçmasını sağladığı gibi bir sürü suç sıralarlar. Sözde ne kadar adaletli olduklarını gösterircesine, bu suçları işleyeninin cezasının aslında idam olduğunu, ancak sorgulama sırasında gerçeği itiraf etmesi dikkate alınarak idam cezasının 10 yıl çalışma cezasına çevrilip, ülkülerini değiştirmesi için Arhangelski'ye gönderilmesi yönünde karar alındığını bildirirler. Karar kesindir ve temyize başvurulamayacaktır.

Aynı gün çalışma mahallinden kalabalıkla koğuşa dönerlerken yolda önlerine bir hayvan sürüsü çıkar ve babamız bundan istifade, sokak kenarında sıralanmış kavak ağaçlarının altındaki arıkta ellerini yıkamak bahanesiyle ortadan kaybolur. Buradan sessizce ayrılır ve başka bir sokağa geçerek Mumuza isimli bir Dungan dostuna varıp orada gizlenir. O günün gecesinde Mumuza, babamızı Frunze'den

⁷ Kasımovcular Teşkilatı: Özbekistan SSC Yüksek Mahkemesinin Başkanı Kasımov başta olmak üzere kadrolaşma yoluyla Tirkistanda bir milli iktidar oluşturmayı amaçlayan örgüt olarak bilinir.

çıkartır ve babamın Sokuluk'taki öğrencisi Vefa Ahun'un evine götürür. Bu sefer gizlendikleri yer, kendilerinin en güvendikleri şakirtlerinden olan Dungan Vefa'nın evidir.

Ertesi gün ben ve merhum Akılhan,⁸ her zaman yaptığımız gibi annemizden yiyecek alıp babamın çalıştığı yere geldiğimizde, oradaki çalışma arkadaşlarından birisi bizi görür görmez eliyle "Gelmeyin" işareti yaparak derhal geri dönmemiz gerektiğini anlatmaya çalıştı. Biz ise hiçbir şey anlayamadığımız şaşkınlık içerisinde duraklamıştık ki, bir kişi dikenli tellere daha da yaklaşarak bize "Hemen gidin. Babanız kaçtı!" dedi. Derhal geri döndük ve amcamıza olanları anlattık. Beş altı gün sonra amcam beni bir tanıdığıyla birlikte Tokmak'taki evimize gönderdi. Evimizde yeniden siyaset konuşulmaya başlanmış, küçük büyük bütün aile fertleri, söyleyecekleri sözlerde, hal ve davranışlarında dikkatli olmaları hususunda uyarılmıştı.

Babamız kışın çoğunu Sokuluk'ta geçirip, daha sonra buradaki Dungan dostlarından Hiyas [Şangyo] Şanglo isimli adamla istişare etmek suretiyle onunla birlikte Gulca'ya gitmeye karar verdi. Bundan başka çaresi de yoktu. Çünkü babamı bulmak için Tokmak'ta, Şortepe'de, Kara Konguz'da şüpheli olarak gördükleri herkesin evini didik didik arıyorlardı. Bu sebepten hemen Sokuluk'tan başka bir yere gitmek icap ediyordu. Dungan kardeşlere Allah rahmet eylesin; adını andığımız bu Hiyas Şanglo o hengamede "Ben sizden ayrılmam; ölürsek birlikte ölürüz. Sağ kalırsak, yine bir yerde oluruz" demiş ve Gulca'ya hicrette ona yoldaş olmuştu.

Onlara selsovetten,⁹ Sokuluk'tan Yarkent'e akraba ziyaretine gitmekte olduklarına dair bir belge çıkarılır. Merhum Adil Dayım, Hiyas Şangyo'nun tonguç oğlu ile ağabeyim, babamları at arabasıyla Lugovoy¹⁰ Tren İstasyonuna götürür, 1930 yılının Ocak ayının birinde trene bindirir ve geri dönerler. Bu defa babamların nereden nereye gittiklerini akrabalarından hiç kimse bilmemekteydi. Büyük bir gizlilik ve tedbirle yola çıkmışlardı.

O yıl kış sertti ve müthiş bir soğuk vardı. Sokuluk'tan Almatı'da yaşayan Nurahun Eke'ye, filancaları Sarı Özek'te karşılayınız ve Yarkent'e uğurlayınız diye telgraf çekilmişti. Bu kişi bizimkileri Sarı Özek'te karşılar ve bir Rus'un kızıyla Yarkent'e yolcu eder. Nurahun Eke, Kerimahun denilen kişiye verilmek üzere bir mektup yazar; bu kişi de mektupta yazdığı üzere bir iki gün misafir edip dinlendirdikten sonra konukları İsrail adlı bir kaçakçıya emanet ederek uğurlar. İki gün boyunca kumlar arasında yol alıp, üçüncü gecenin sonunda tan atarken Çin sınırından sağ salim geçerler ve Çilpanza mevkiinde İsrail'in akrabası İbnahun'un evine konarlar. Gulca şehri, buranın 100 km doğusunda, İli Nehri

⁸ Akılhan: Alimhan Töre'nin tonguç (ilk) oğlu. II. Dünya Savaşında kurban gitmiştir.

⁹ Selsovet: Köy muhtarlığı. Sovyetlerin kırsal bölgelerdeki yerel idari birimleri. Rusça "selskiy sovet" tabirinin kısaltmasıdır.

¹⁰ Lugovoy: Şimdiki Kazakistan'ın Taraz (Cambul) şehrinin 126 km doğusundaki yerleşim birimi.

kıyılarında bulunmaktadır. O gün at arabalarıyla yürüyüp, Süydün'de bir gece konaklar, ertesi gün Gulca'ya varır ve burada Turdiahun'un evinde kalırlar. Çünkü Turdiahun da Tokmaklıdır. Babası Almasbek Hacı, dedemize çok büyük saygı besleyen, ihlaslı bir adamdı. Bundan dolayı oğlu da babamıza samimiyetle yaklaşmış, konukları büyük bir hürmetle karşılamış, onlara izzet ü ikramda kusur etmemişti. Babamız Turdiahun'un dış avlusuna yerleşir ve burada bir yıl kadar halk tababetiyle uğraşır. Kısa süre içerisinde halk tarafından tanınan, ilmi ve mesleğiyle meşhur bir adam haline gelir.

Ağabeyimin planları

1931 yılının Mayıs ayında babam, kendilerini sınırdan geçiren İsrail Ahun'la bizi getirmesi hususunda anlaşarak kendisini gönderir. Bu adam sağ salim Gulca'dan Tokmak'a ulaştı ve bizim evi bulup geldi. Ağabeyim kendi planlarına göre hareket edip annelerimizi¹¹ Tokmak'ta bıraktı; yanına yengemi, oğlu Ahad'ı ve beni de aldı ve hepimiz akrabaların hiçbirisine haber vermeksizin İsrail Ahun'un kılavuzluğunda trene binip yola koyulduk. Almatı'ya gelince iki üç gün Nurahun Eke'nin evinde kaldık. Yolda gerekmesi durumunda göstermek maksadıyla birtakım belgeler ayarlayıp Almatı'dan Sarı Özek'e geçtiğimizde gördük ki, buradaki Kazaklar arasında açlık baş göstermiş. Zira, Kazak kadınlarının perişan ve aç bir halde; kilimlerini, semaverlerini, hatta takılarını kucaklayıp bunları ekmekle takas etmeye uğraştıklarına, hatta yalvardıklarına şahit olmuştuk. O gün geceyi Sarı Özek'te bir Kazak'ın bodrumunda geçirip, ertesi gün yayan olarak Altınemen'e doğru yöneldik. Almatı ile Sarı Özek arası 25-30 km, Sarı Özek ile Altınemen arası ise yaklaşık 70-80 km'dir. Yol üzerinde bizi hiçbir ulaşım aracı almayınca, bütün bu yolu yayan olarak kat ettik. Ağabeyim rahmetli, Ahad'ı kucağına almıştı. Yengemiz ise yorgunluktan güçsüz düşmüş, yürüyemez hale gelmişti. Benim de sırtımda epey yük vardı. Sonunda yengemiz bir yerde iyice yürüyemez oldu; bitkin halde oturdu kaldı. Yiyecek de tükenmiş olup, acıkmaya başlamıştık. Altınemer'i aştıktan sonraki yamaçlardan aşağılara süzülen yol, dümdüz ve yemyeşil bir tarlada akmakta olan bir su imişçesine göz alabildiğince uzanıyordu. Bu yol hiç de bitecekmiş gibi görünmüyordu. Karnımız açtı. Sonunda hepimiz yol kenara dizilip oturduk. Biraz sonra İsrail Ahun bizi yine zorla yürüttü. Bir müddet yürüdükten sonra ise karanlık çöktü. İsrail "Gecenin serinliğinde yürürsek yolunmayız" diyerek bizi gayretlendirmeye çalışıyor ve menzile ulaşmamız gerektiğini söylüyordu. Açlığın üzerine bir de yorgunluk eklenmişti ve bitkin bir halde, son gücümüzle, adeta sürünerek ilerliyorduk. Tam bu sırada, ansızın arkamızda beş altı at arabalık bir yük kervanı beliriverdi. Bunlarla anlaştık ve teker teker ara-

¹¹ Burada Alihan Töre'nin iki eşi; Tacünnisa ve Keramethan Hanımefendiler kast edilmektedir.

balara oturduk. Arabalara bindiğimiz andaki sevincimiz ve rahatlamanın verdiği o haz, hiçbir zaman hatırımdan çıkmaz. Yayan olarak yol yürümeye idmanlı olmayan bizim gibi adamların birdenbire 80 km yol yürümesi, bu yetmiyormuş gibi üstüne bir de açlığın eklenmesi, hepimizi müthiş derecede yıpratmıştı. Ama “cefanın sonu sefa” idi. Bu sözün doğruluğunu arabadaki yüklerin tamamının tozşeker olduğunu gördüğümüzde bir kez daha anladık. Allah merhamete gelmiş ve 24 saat aç olarak yolculuk eden bizlere tozşeker nasip etmişti. Bunu ganimet bildik ve çuvalı delmek suretiyle bol bol şeker yedik.

Böylece Başçı denilen yeri geçip Köktal’a yaklaştığımız bir zamanda şafak söktü. Kervan durdu ve bizleri arabadan indirdiler. Kervan Ruslarındı. “Buradan sonra arabada kalırsanız, başımız belaya girecek” dediler ve bizi bırakarak gittiler. Biz de, şafağın ilk ışıklarıyla tarla yolundan, yani at arabalarının üzerinden geçmek suretiyle un ufak ettiği ipeksi yoldan, kaz kanadı şeklini alarak Köktal’a doğru ilerlemeye başladık. Bir ara ağabeyim arkasına baktı ve o anda yüz ifadesi değişiverdi. Kendini kucağındaki çocukla birlikte birdenbire yol kenarındaki kamışlığın içine attı. Biz de hemen oraya saklandık. Arkadan atlı bir asker geliyormuş. Kamışlığın içine kaçtığımızı görünce dörtlü geldi ve bizi aramaya başladı. Atıyla kamışların arasında dolaşiyor ve sürekli “Vstavay, strelyat budu!”¹² diye bağırıyordu. Böyle bağıra bağıra izimizden yerimizi tespit etti ve üzerimize silah doğrultarak bizi büyük yola çıkardı. Kılavuzumuz İsrail Ahun ile yengemiz oldukça ilerlemişlerdi ve ancak karaltıları görünebiliyordu. Adam bizi önüne kattı ve “Siz Çin’e kaçanlardansınız; onun için zastavaya¹³ götürüleceğim sizi” dedi. Ağabeyim her ne kadar “Hayır, biz buralıyız. Çocuk hasta; onu Yarkent’teki doktora göstermeye götürüyoruz” dediyse de, o hiç kulak asmadı ve “O zaman ne diye kamışlığa kaçıyorsun?!” diye hiddetlenerek bizi önüne katıp götürmeye devam etti. Bizim önümüzde yürüyen yengemizle İsrail’i gördüğü halde, onlara tek kelime etmeyerek arkamızdan gelmeyi sürdürdü. Bir müddet sonra, bizim yaya, kendisinin atlı olmasından sıkılmış olacak, bizi durdurdu, “İleride büyük bir köprü var; ben sizi oradan alırım. Gitmez de kaçarsanız, kurşuna dizilirsiniz” dedi ve bizi orada bırakıp atını koşturarak gözden kayboldu. Biraz sonra ardımızdan gelmekte olan İsrail Ahun ve yengemiz, bize ulaştıklarında ağabeyimi, hata yaptığını söyleyerek azarladılar. Ağabeyim “Bunları yol kenarındaki kamışlığa gizleyip, kendim başka bir yolla Yarkent’e gitmeli ve bir eşek arabasıyla ekmek getirerek çocukları kendim götürmeliyim” dedi ve bizleri kamışlığa yerleştirip gizli bir yolla Yarkent’e doğru yola çıktı. Giderken gizlendiğimiz yerde başımızı kaldırmadan, hiç kimseye görünmeden oturmamızı da sıkı sıkıya tembihlemişti.

Güneş yükseldikçe hava da sıcaklaşıyordu. Kamışlığın içinde sineklere yem olan bizler, yine de onun söylediğini yapıyor, başımızı dahi kaldırmadan oturuyorduk. Ama Ahad yengemin kucağında bağıra bağıra ağlamaktaydı. Çünkü ço-

¹² Kalkın, yoksa ateş ederim (Rusça).

¹³ Zastava: (Rusça) Sınır karakolu.

cuğun karnı açtı ve iyice bitkin düşmüştü. Tam da o sırada, kolhozun¹⁴ hayvanlarını gütmekte olan bir Kazak, sesimizi duyarak atıyla yanımıza geldi ve bizi görüp şaşkınlık içerisinde “Neden yatıyorsunuz burada?” diye sordu. Yengem, çocuğun hasta olduğunu, babasının yemek bulmaya gittiğini ama bir türlü gelmediğini anlatarak durumu açıkladıktan sonra, kendisinden varsa çocuk için biraz süt vermesini rica etti ve eline biraz para tutuşturdu. Adam, “Yürü çocuk” diyerek beni atının tergisine bindirdi ve evine doğru götürdü. Biraz gittikten sonra bir otağ görüldü. Orada attan indik ve otağa girdik. Adamın karısı bizi çok soğuk karşılamıştı. Benim elimde yengemin verdiği şişe var. Ona süt doldurmaları gerekiyordu. Adam karısına dönerek “Bu şişeye süt doldur; şu çocuğa da biraz göce ver” deyince kadın, bağırarak kocasıyla kavga etmeye başladı. Kocası ağır başlılıkla “Bak hatun, böyle yapma; küçük çocukları hastaymış. Hem bedavaya değil, akça karşılığında vereceksin” demesine rağmen, kadın daha da beter bağırarak buna razı olmadı. Bu kadın, “Millet acından ölmekte iken, sen ne idüğü belirsiz bu insanlara yiyecek vermek istiyorsun” diye bağırıyordu. Sonra karıkoca kavgaya tutuştular; adam karısını kamçıyla dövdü ve evden kovdu. Evde o ve ben, ikimiz kalmıştık. Bana adam bir kase göce verdiğinde öyle sevindim ki, sevincim yüreğime sığımayacak gibi oldu; kaseyi derhal kafaya diktim. Tadı hala ağzımdadır. Adam sonra şişeye süt doldurdu ve beni yine atının tergisine bindirerek yengeme götürüp teslim etti. Bu adamı karşımıza Allah çıkarmıştı. Yoksa akşama kadar açlıktan kıvrınacaktık. Tam iki günden beri ekmek olsun yoktu; boğazımızdan arabada yediğimiz şekerden başka hiçbir şey geçmemişti. Tozşeker Ahad’ın karnını bozmuş; çocuk hal-siz düşmüştü. Süt gelince biraz ondan içti de kendine geldi.

İkinci vakti yaklaşmış olmasına rağmen ağabeyimlerden hala bir haber yoktu. Sonunda yengem, “Biz burada sineklere yem olup gideceğiz vallahi. Kalkın, kamışlıktan çıkıp anayolun kenarında görünür vaziyette oturalım. Belki bir araba gelir de, bizi Yarkent’e götürür” dedi ve biz de çıkıp anayola oturuverdük. Bir iki araba geçti ama bizi almak istemedi. Bu arada İsrail Ahun ve bir çiftçi, yanlarında bir eşek arabasıyla çıkageldiler. Baktım ki, bize çörek de getirmişler. İşte o zaman, ekmeğin insanın hayatı demek olduğuna kendi gözlerimle şahit oldum.

Yengemi çocuğuyla, ufak tefek eşyalarıyla birlikte arabaya oturttuk, bizler yayan halde yürümeye başlayarak, insanların uykuya gittikleri bir vakitte sağ salım Yarkent’e ulaştık. Bir de baktık ki ağabeyim, kaldıkları mekanda çay kaynatıyorlar. Sofrada ekmek de vardı. Çin sınırı yakın olduğu için, o dönemde yiyecek ve içecek maddeleri buraya kaçak olarak getirilmiş. O gece çayımızı içtik ve hemen yattık.

Ertesi gün kahvaltıdan sonra yengeyi evde bırakmak suretiyle Yarkent pazarına gitmek için sokağa çıktık. Yan yana sıralanmış bütün binaların virane haline geldiğini, kapılarının açık, her yanlarının harabe olduğunu, yabancı otlar tarafından

¹⁴ Kolhoz: (Ruşça kısaltma) Kolektif çiftlik. Komünist yönetim tarafından tasarlanan, sonra da insanlara zorla dayatılan devlet çiftliklerinin bir çeşidi.

basıldığını gördük; içlerinde ise hiç kimse yoktu. Buralılar şehri terk edip Gulca'ya kaçmışlar. Böylesine geniş sokaklarda arada sırada göze ancak bir iki adam çarpıyordu. Yabancı otların kapladığı bu sokaklarda yürüye yürüye nahoş manzaraların ortasında kalmış pazara vardığımızda, pazarda çok çeşitli ekmekler, biraz un ve pirinç, ayrıca hazır yemeklerden aşılampu ve lağman satıldığını gördük. Lağman ve aşılampu yiyerek kendimize geldik. Bu acınacak haldeki pazardan, evde yemek yapmak için birtakım yemek malzemeleri ile bazı yiyecekler alıp koşhaneye, yani kaldığımız eve geri döndük.

Konakladığımız bu harabe evde yaşayan adam da burada geçici olarak kalıyormuş. Adam, küçük çocuklarını Çilpanza'ya gönderir, büyük çocukları ise un ve pirinç bulur getirirlermiş. Babaları onlar gelene kadar takas yolu ile giysi, kilim, semaver, dikiş makinesi ve mücevherat temin edermiş. Biz üç dört gün boyunca onların gelmesini bekleyerek burada kaldık. Bir gün gece vakti, her birinin sırtında yükler olan dört beş delikanlı eve geldi. Bunlardan ikisi kaldığımız evin sahibinin çocukları, diğerleri ise bu çocukların yoldaşlarıymış. Bu gençler, Çilpanza'dan sırtlarında getirdikleri unları, tahılları alıp, bunlara karşılık önceden hazırlanan sanayi mallarını verirlermiş.

İki gün dinlendikten sonra, gece vakti hepimiz birlikte yola çıktık. Gecenin karanlığında yük taşıyan bu adamlarla birlikte turnalar gibi sıralanarak ilerliyorduk ki, uzaklardan nal sesleri geldi. Hemen yanı başımızdaki sokağa geçtik ve oradan da süpürge otlarının sardığı bir avluya girerek orada gizlendik. Bir süre sonra atlılar sokaktan dörtlüye geçip gittiler. Bunun ardından yük taşıyan bu gençler, İsrail Ahun'a şehirde toplu halde yürümемizin tehlikeli olduğunu, bundan dolayı bizleri falan yerde bekleyeceklerini söyleyerek bizi o avluda bırakıp yanımızdan ayrıldılar. Biz de yarım saat sonra tarif ettikleri istikamete doğru yola çıktık ve arkalarından yetiştik. Uzak ama daha güvenli olan inişli çıkışlı yerlerden yürüyerek gece yarısı kumluğa vardık. Burada kılavuzumuz durdu ve bu yolda yürümenin kaidelerini sıkı sıkıya tembihledi. Turnalar gibi arka arkaya dizilerek yol alacaktık. Kılavuz durduğunda duruyor, yürüdüğünde biz de yürüyorduk. Bir yerde "Yatın!" dedi ve hepimizi yatırdı. Yattığımız yerden bir köpek havlaması duyuyorduk. Bunun üzere kılavuz, yoldaşlarımızdan birini arkaya geçirerek, kendisine bıraktığımız izlere nas¹⁵ serpmesini emretti ve hızlı adımlarla tekrar öne geçti. Bizler de geride kalmayıp epeyce bir mesafe kat etmiştik ki, bir yerde bizi tekrar durduran kılavuz, dikkatle kulak kesildi ve herhangi bir köpek sesi işitmeyince yürümемize izin verdi. Böyle böyle çok sayıda kum tepesini büyük zorluklarla aşmış yolumuza devam ediyorken şafak sökmeye başladı ve bunun üzerine hepimiz saksavulların örtüsüne sığındık. Çünkü gündüzleri yürümeksizin kimseye görünmeden yatıyor, ancak karanlık çöktüğünde yola çıkıyorduk. Kılavuzumuz, "Bu gece sabaha kadar sınırdaki Korgas Suyuna ulaşır da nehri geçebilirsek, Allah'ın izniyle Çin'e de geçmiş oluruz" diyerek hepimizi gayrete getiriyor, temkin-

¹⁵ Näs (veya nasvay): Özel olarak işlenmiş tütün. Dil altına konulmak suretiyle kullanılır.

li bir şekilde yürümemizi tembihliyordu. Bu tür sözler bize sevinç ve kuvvet vermekte; sınıra doğru büyük bir arzuya atılmamızı sağlamaktaydı. Engebeli kum tepelerini aşarak ilerleyip, sabaha karşı yüksek bir kum tepesinin eteklerinde akmakta olan suyun sesini duyduk. Bu ses, hepimiz için kurtuluşun sesiydi. Kaç gündən beri bütün ümidimiz, arzumuz, dileğimiz bu nehre ulaşmaktı. Sanki mutluluk bizi bu suyun içinden çağırıyor gibiydi. Hepimiz yüksek kum tepesinden aşağıya doğru süzüldük ve sağ salım bu hayat suyunun kıyılarına indik. Bizim suyu geçmemize İsrail Ahun yardım etti; diğerler ise tek başlarına geçtiler. Nehri geçtikten sonra vedalaştık ve yolumuza Çinli sınır bekçileriyle karşılaşmak için iki gruba ayrılmak suretiyle devam ettik. Ruslardan kurtulup, bu sefer Çinli'ye yakalanmayalım diye kılavuzumuz bizi ekin tarlaları arasından, insanların bahçelerinin içinden yürüterek, kimseye göstermeden İbrahim Ahun'un Çilpanza'daki kervansarayına sağ salım yetiştirdi. Kervansaraya arka bahçe kapısından girdik.

İsrail Ahun, daha sonra önümüze geçti ve bizi aşpuzula¹⁶ götürdü. Yol boyunca sıralanan dükkanların hepsinde tıklım tıklım Sovyet malı vardı. Bizim tarafta açlık hüküm sürerken, burada etler çengellerde sallanıyordu. Çeşit çeşit ekmekler, sanki "Al beni" dercesine göz kırpyorlardı. İşte böylesi bolluk bereket manzaraları arasında yürüyüp sonunda aşpuzula girdik. Yanımıza koşarak derhal genç bir garson geldi ve "Ne yersiniz?" diyerek tebessümle bize baktı. İsrail Ahun sulu bir yemek olan manpar siparişi verdi. Bu yemeğin lezzeti bugün bile ağızımdan gitmez.

Nihayet kervansaraya geri geldiğimizde bizi ağırbaşlı bir delikanlı karşıladı ve hal hatır sordu. İsrail Ahun'la daha uzun konuştu. Sonra bize yönelerek "Töre Atam benden rica etmişlerdi. Dün Gulca'dan çıktım, şimdi ise yine o tarafa gitmek üzereyim. Allah izin verirse sizin sınırdan sağ salım geçtiğiniz müjdesini verip süyünçimi¹⁷ alacağım" dedi ve Gulca'ya doğru yola çıktı. Bu gence İmin Kurye diyorlarmış. Kendisi Korgas'taki Sovyet üssünün ve Gulca'daki zenginlerin postalarını taşımış. Bundan dolayı hemen hemen her gün Gulca ile Korgas-Çilpanza arasında gidip gelirmiş. O gün Gulca'ya varıp babamdan süyünçisini almış.

Ertesi akşamüzeri babam, Abdülkerim Hacı ile iki atın koşulu olduğu yolcu arabası, kömürüyle birlikte, Turdı Ahunbay'a vermiş ve kendisinin en güzel atını da beraberinde getirmiş. Gelip gördü ki, annelerimiz yok, gelenler sadece biziz. Ağabeyim bu konuda, yakalanmak üzereyken kaçmalarının icap ettiği gibi birkaç sebep söyledi. Ancak ne olursa olsun, yaptığı büyük bir hataydı.

Ertesi gün İbrahim Ahun'un kervansarayından ayrılarak Gulca'ya doğru yola çıktık. Ağabeyim ata bindiler; bizlerse arabadaydık. Çilpanza kasabası tam da sınırdadır. Buranın yedi sekiz bin kişilik nüfusu, özgür ve tok bir şekilde, refah içe-

¹⁶ Aşpuzul: (Uygur Türkçesi) Aşhane, lokanta.

¹⁷ Süyünçi: (Türkistan şivelerinde) Müjde iletildiğinde verilen hediye veya para.

risinde yaşamaktaydı. Çinliler çok azdı; bunlar da ancak hükümetin idari makamlarında, polis (jandarma) kurumlarında çalışan insanlardı. Çilpanza'nın doğu yakasına çıkan yol üzerinde köhne bir korgana rastladık. Burada farklı bir elbise giymiş bir adam önümüze çıkarak bizi durdurdu. "Bu Çinli askerle ben kendim konuşacağım; sizler sesinizi çıkarmayın" diyen Kâri Hacım arabadan indi ve askerinin önünde "Hâ, dârın"¹⁸ diye tazim kıldı. Burası sınır korumasının son karakoluymuş. Adam, arabada oturan bizlerin Ruslardan kaçanlar olup olmadığını sordu. Kâri Hacı ise gülümseyip Uygurca-Çince karışık bir dille "Yok yok, biz Gulca'dan Çilpanza'ya akraba ziyareti için gelmiştik; Gulcalıyız" diye cevap verdi. Söylediklerinin doğruluğunu ispatlamak için "Ben Gulca'daki Dang Mescidinin imamıyım" diyince adam bozuk Uygurcasıyla "O zaman Gulca'nın neresinde yaşamak sen?" diye sordu. Kâri Hacı, Terekmazâr'da, Turdı Ahunbay'ın komşusu olduğunu söyledi. Darun bu sözlerden sonra bizlere ruhsat etti.

O gün Süydün'e varıp Toksanbay adlı bir zengininin evinde konakladık. Sabah kahvaltısından sonra bu zengininin küçük kardeşi Muhammet Hacı, ağabeyimle bana servetlerini gösterdi. Hepsisi de Sovyet malıydı. Kumaşlardan tutun, küp ve toz şekerlere, semaverlere, çaydanlıklara, fincanlara, bakır kovalara, tütüne, sigaraya, kunduralara, kromsi çizmelere kadar her şey ayrı ayrı ambarlardaydı ve tıklım tıklımdı. Bu zengin, Sovyetlerle kontrata dayalı ticaret yoluyla mal takası yapmış. 50 bin baş koyunu, 10 bin baş sığırcı canlı olarak; 500 bin pud¹⁹ yünü de yıkayıp preslemek suretiyle hazır edip aralıksız olarak gönderip durmuş. Bunun gibi adamlara "dagovorni²⁰ zenginler" diyorlarmış. Bunların çoğu Nikolay²¹ zamanından beri bu işle meşgul olup iyice zenginleşmişler. Ne var ki bu adamların hepsi gaflet içindeydi ve gerçek insani haklarını unutmuş halde, dünyadan habersiz yaşıyorlardı. Süydün şehri Gulca'nın batısındadır ve nüfusu 40-50 bin kadar olup, % 95'ini Uygurlar oluşturur.

Kuşluk vaktinde yola çıkıp Gulca'ya ulaştık ve babamızın Törem Mahallesindeki dostu olan Aysa Hacı'nın evine girdik. Evinin içi de dışı da pek güzeldi. Tarih 1931 yılının Haziran ayıydı. Sonunda geceler ve gündüzler boyu arzularımızı süsleyen Gulca şehrine kavuşmuştuk.

Ulaştığımızda Gulca'nın durumu

Gulca'ya vardığımızda yıl 1931 idi. Bu yıl, Çin'de cumhuriyetin ilan edilmesinin, yani "Cun ha min göy"ün yirminci yılıydı. O devirde Gulca dört kapılı bir şehirdi ve şehre Su, Dolan, Dang, Kura kapılarından girilmekteydi. Şehirdeki dotay (vali-

¹⁸ Bu, memurlara Çince olarak verilen bir çeşit selam olup, "Merhaba ekselansları" gibi bir manaya gelir.

¹⁹ Pud: (Rusça) Ruslarda eski bir ağırlık birimi. 16,3 kilograma denktir.

²⁰ Dagovorni (dogovorniy): (Rusça) Kontratçı.

²¹ Nikolay (Romanov): Son Rus çarı. 1917 yılında Bolşevikler tarafından aile fertleriyle birlikte vahshiyane katledilmiştir.

lik), şangan (hakimlik) idarelerine “yamul”, tahıl ambarlarına ise “sâng” diyorlardı. Burada bunlar gibi ufak tefek kurumların yanı sıra, Tarañçların da “Beytullah” adlı bir medreseleri vardı. Medresenin içinde kadılık müessesesi bulunup, Müslümanlar arasındaki tartışmalı davalar ve başka durumlar burada şer’an hallediliyordu. Az da olsa kendi imkanlarıyla verdikleri dini bir eğitim de varmış. Teminat meselesi henüz yola koyulmamış. Tarañçların hakimbeginin²² kaldığı bölgeye “Orda Mahallesi” adını veriyorlar. Varyemezliğiyle adı çıkan Hafızbay’ın köşkü de buradaydı. Şehrin içinde veya dışında umumen dikkate değer tarihi bir eser yoktu. Çevre havalisiyle birlikte bütün Gulca’da yetmiş seksen bin kadar insanın yaşadığı tahmin ediliyormuş. Belli bir nüfus defterleri de yoktu. Nüfusun % 3 veya 4’ünü Çinliler, diğerlerinin çoğunu ise Uygurlar ve başka halklar oluşturuyordu. Neredeyse hiç eğitim öğretim faaliyeti yok gibi. Bütün Gulca’da belli başlı üç tane ilkokul vardı ve bunlardan biri Tatar, biri Andican, biri de Nagaracı Mahallesinde bulunuyordu. Diğer okullar eski okullar olup, bunlardan bir iki tanesi şehrin içinde, bir tanesi ise bizim mahalledeydi. Hargılanlı Rozi Muhammed Hacı Mescidi’nin bünyesinde de bir mektep varmış. Burada kırk elli kadar çocuk yerde oturarak ders görüyor, karşılığında da perşembelik²³ getiriyorlarmış. Biz vardığımızda gördük ki, Allah rahmet eylesin buradaki “Çolak Damla” lakaplı Baymuhammed Damla diye bir kişi epeyce insan okutmuş, okur yazar etmiş. Bu kişi de Mergilanlı’ydı.

Çinliler, hâkim millet sıfatıyla halkı kendi haline bırakıyor ve kendileri afyon çekerek yatıyorlardı. Kumar açıktan açığa oynanıyordu ve çok revaçtaydı. Bir kumarbaz bazı nesnelere tek başına kendi işaretlerini basıyor veya oyuyor; bunu para yerine kullanabiliyordu. Böyle şeyler kumarbazın nüfuzuna göre geçerlilik kazanıyordu. Hatta aşçılar, fırıncılar ve bakkallar bile bunların alışverişine katılıyor, bu şeyleri gerçek para karşılığında kumarbazdan satın alabiliyordu. Bizim buraya vardığımız günlerde bu ortası delik ufak paralara “bir yarmak” deniyor ve yüz tanesi “bir tenge” ediyordu. Bu paranın gücü büyüktü. Her şey vardı ama insanlarda bir şeyler satın almak için para yoktu. Fabrika ve imalathaneler bulunmuyordu. Sadece Musabayevlerin bir tane deri işleme fabrikası mevcuttu ve burada üç yüz kişi çalışıyordu. Dericilik, bakırcılık ve çömlekçilikten başka hiçbir iş sahası yoktu. İş bulunmadığı için özellikle kadınlar ve kızlar işsiz geziyorlardı. Millet okur yazar değildi ve zenginler işrette, mollalar ziyafetteydi. Ayan beyan afyon ekiliyordu. Üstelik Kurgızlar ve diğerleri, Karakol’dan afyon getirip sattıkları için Çinliler afyonkeş, Uygurlar ise kumarbaz ve esrarkeş olmuştu. Milleti kendi başına başıboş bırakmış ve kötülük kapılarını ardına kadar açmışlardı.

Şehir haraptı. Burada kışlar sert olur ve çok kar yağar. Karlar ve çöpler, sokakların kenarlarından akmakta olan geniş çaylara atlar koşulmuş sürgeçlerle dökülüyordu. Bu suların başlarına Çinliler yerleşmişlerdi. Genelevlerin, afyon ve esrar

²² Hakimbeg: (Uygur Türkçesi) Üst düzey bir yönetici unvanı.

²³ Perşembelik: Geleneksel Perşembe pilavından öğretmen için ayrılan pay veya benzer kıymetteki şeyler. Her Perşembe öğrenciyle öğretmene yollanırdı.

çekilen kumarhanelerin tamamı bu lananın (pınarın) başına yerleştirilmişti. Çamurlar yüzünden yürümek imkansız hale geliyordu. Biçare halk, bu sudan içmeye mecburdu. Babamlar bu kirliliği görünce suyun içilemeyeceği kanaatine vardılar ve bir eşek ile bir fiçı satın aldılar. İli Nehri beş kilometre kadar uzaklıktaydı. Her gün bir defa gider ve nehirden su getirirdim. İli'nin başında Tekes, Künes ve Kaş adlı üç kol bulunur. İşte bu sular birleşerek İli Nehri'ni oluştururlar. Bu Kaş ırmağının önüne set çekerek büyük Ak kanalını batı yönüne akıtmışlar. Bu kanal, çıktığı yerden itibaren yaklaşık 120 kilometrelik sahadaki ekinleri sulamaktadır. Bayanday kentine kadarki bütün köyler de işte bu suyun boyuna yerleşmişlerdir. Burada Kaşbaşı, Sultan Veys Mezarı, Kulustay, Ulastay, Kulukay, Molla Tuhta, Mamayar, Açun, Beşon, İslam, Turfan, Celil, Kepek gibi pek çok yezi, yani köy bulunur. Bunların tamamı Uygur köyleridir. Buradaki insanlar yamaçlarda tahıl eker, alçak yerlerde ise sulu tarımla uğraşırlar. Hasılat çok iyi olup, bire elli alıyorlardı. Dağlarda yaylalar var. Bütün bu dağlarda Kazaklar yaşıyor ve bunlar da hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Bölgenin zenginleri ise, Ruslarla anlaşmalı tarzda ticaret yaparak, hayvancılık ve tarım ürünlerini pazarlayarak zenginleşmişlerdi. Yurtlarını ıslah etmek gibi bir şey, bunların düşlerine bile girmez. Musabayevlerin dışındaki zenginler zekat vermiyor ve fakirlerin durumuyla zinhar ilgilenmiyorlardı. Okul açmak, imalat yerleri kurmak kimsenin aklına dahi gelmiyordu. Yönetim iç veya dış ticarete karışmamış. Bu sebepten yönetim fakir olduğu, harcayacak parası olmadığı için, Uygur ve Kazaklardan “yüzbaşı” (Çince “şangyo, Kazakça “zangı”) olmak isteyenler, Kura'daki can-cu-şı'lardan,²⁴ Gulca'daki dotay ve şangyolardan rüşvet karşılığında mevki satın alıyor ve halkı istedikleri gibi soyabiliyorlardı. Uygur kadıları ve müftüleri, hakimbekler ve zenginlerin elinde oyuncaktı, tümü rüşvetçiydi, mutaassıptı ve hurafe düşkünü kara cahillerdi. Zavallı halk bunların elinde kurbanlık gibiydi ve adeta bataklığa saplanıp kalmıştı.

Burada, Gulca şehrinin 15 km kuzeybatısındaki tepelerde çeşit çeşit madenlerin bulunduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Tilaçi, Gangul, Lantayza'da kömür; Nogayto'da ise mermer mevcuttur. İhtiyacı olan herkes gidip madencilerden alabilir. Ayrıca Bayanday'ın kuzeyinde şifalı “buğ araşanı” (kaplıca) ve daha batıda ise “ot araşanı” (tabi gaz) bulunmaktadır. Biz de buralara gitmiş, istifade etmiştik. Kaşgarlıların Dang (büyük) Mescit'te bir de kadihaneleri vardı. Tuğluk Temir Han'ın türbesi, Gulca İli'nin Korgas Mezar nahiyesindeydi. Gulca şehri ve havalisinde toplam bir milyona yakın nüfusun yaşadığı tahmin ediliyordu...

Aysa Hacı'nın evinde bir ay kadar kaldık. İleriki sokakta Mergilan'dan gelen Ekabirhan Töre adlı bir din adamı yaşamış. Daha sonra onun oğlu Ekmelhan'a kalan bahçeli evine geçtik. Sahibi başka bir yerde kaldığı için, bu iki avlulu evi biz kiraladık. Buranın önünden büyük bir çay geçiyordu ve bu su Hıtay Pazarının karşısındaki lananın başında kaynayan bulaktan nehre kadar ulaşıyordu. Bizim oturduğumuz sokak merkezi bir sokaktı ve civar sokaklar da bu suyu içiyorlardı.

²⁴ Can cu şı: (Çince) En üst düzey Çin idari memurunun unvanı.

Bu su Hitay Pazarı Köprüsünde ikiye ayrılıp, bir kolu Kassap Pazarının ortasından geçerek Andican Mescidi'nin önünden Törtköprik'e çıkar. Törtköprik'te yine ikiye ayrılan suyun bir kolu Törem Mahallesi ile tabakhanelerin içinden geçmek suretiyle Yakupbay'ın bahçesinden İli Nehri'ne dökülür. Bir diğer kolu ise Turdı Ahunbay'ın evinin arkasından akarak, Terekmezar'ın önünden Şamçi Mahallesi'nden geçer ve Yengisu ile Aydın Mahallelerinden Kuşhane'ye varır; oradan o da İli Nehri'ne ulaşır. Bu suyun daha başka kolları da var; ancak, bunların hepsini yazacak olursam söz iyice uzayacağı için burada kısa kesiyorum. Aklıma gençliğimde bu sulara yüzüşlerim, oynayışlarım geldi. Beni bu manzarayı tasvir etmeye sevk eden sebep, işte bu hatıralardır.

Bizim Gulca'ya vardığımız günler, zenginlerin yaylaya göçtükleri dönemin arifesine denk gelmişti. Turdı Ahunbay'ın karısı Bayvuççe, babamdan izin alarak beni de Toğnsu denilen yaylaya beraberinde götürdü. O gün Gulca'dan çıkarak Toğnsu'ya geldik ve otağlarımızı kurduk. Burası, dört tarafı, zirvesi karlarla kaplı dağlarla çevrili geniş bir yerd. Dağlardan aşağıya, geniş düzlüklere akan su, kayadan kayaya çarparak ilerliyor ve kendine özgü hoş bir ses çıkararak etrafa gümüş zerrelere saçılıyordu.

İşte böylesine güzel manzaralı ırmağın her iki kıyısı boyunca kırk elli tane bembeyaz otağ dikildi, kısıraklar bağlandı, kımızlar hazırlandı ve Bezm-i Cemşit'ler²⁵ düzenlendi. Biz ise, beyin yeğeni Abdullabek'le, hayvancıbaşının oğlu Şerif'le ve diğer yaşlılarımızla ata binerek, urgan çekme yarışı yaparak eğlendik. Bindiğim atın ayakları dolanıp yıkılınca benim de kolum çıktı. Bayvuççe Hanım bunu işitince "Vay başıma gelenler; çocuğu gezdirip getireceğim diye töremden almıştım. Şimdi kolu çıkmış, sakat bir halde götürürsek bize ne der?" diyerek oradaki hizmetçi gençleri azarlamaya başladı. Ben, acıya dayanmadığım için yatıyordum. Bu arada bulup buluşturup çıkıkçı bir Kazak getirdiler. Bu adam, beni bağırta bağırta sert bir şekilde kolumu yerine saldı ve bağlayıp boynuma astı. Kol yerine gelince meğer ağrı da kesiliyormuş. Aradan beş altı gün geçtikten sonra kolum tamamen düzeldi. Sonra Abdullabek ile beni, bir delikanlıyla birlikte şehre geri gönderdiler.

Eve döndüğümde babam, ihtisas konusu olan halk hekimliği işleriyle uğraşıyordu. Her gün 20-30 hasta muayene edip, ilaç veriyordu. İlaç hazırlarken ben de babama yardım ederdim. Ağabeyim, yapacak başka işi olmadığı için sokakta ev arasında dolaşır, canı sıkıldığı zaman da pazara gidip gelirdi. Babam Ahad'ı da muayene etti ve hastalıktan kurtardı. Yengem ev işleriyle uğraşırdı. Ağabeyim gelirken yaptığı hatanın ızdırabını daha da derinden hissetmeye başlamıştı. Çünkü pazarda iş yapabilmesi için ona sermaye lazımdı ve o Yusuf Ahun Tuyaçi adlı bir adamın "Ben kervanla size ulaştırırım; bu altınları kaçak yolla götürmeniz tehlikelidir" şeklindeki sözlerine inanıp ona tam 85 altın kaptırmıştı. Üstelik annemi zi bırakmış ve babamızın yanına parasız pulsuz eli boş olarak gelmişti.

²⁵ Bezm-i Cemşit: (Farsça) Cemşid'in ziyafeti. Burada ihtişamlı ziyafet anlamındadır.

Derken güz mevsimi geldi ve ben de Andican Mektebi'nin 3. sınıfına başladım. Burada öğretim Arap alfabesiyle veriliyormuş. Ben ise 3. sınıfı memlekette Latin harfleriyle okumuştum. Bununla beraber iki cüz kadar Kuran okuyup, bu işin ustası Tokmaklı merhum Taşkârî'dan eğitim almam benim için çok faydalı oldu. İki ay gibi kısa bir süre zarfında okumayı ve yazmayı iyice öğrendim. Mektep, herkesten durumuna göre para alır okuturdu. Ben de otuz lingpiyo²⁶ karşılığında okumuştum. Eğitim yeni usulde olup, fen derslerinin yanı sıra ek din dersleri de veriliyordu. Öğretmenlerimizin çoğu Kazan Tatarlarıydı. Ders verme yöntemleri yeniydi; kitaplarımız Kazan basımevlerinde basılmış olup okunaklı ve kaliteliydi. Dil ve edebiyat derslerimize giren öğretmenimiz, görevini büyük bir iştiyakla yapmaktaydı. Adı Hamit Saidi olan bu hocamız da aynı bizim gibi bir kaçak olup, Taşkent'ten gelmişler. Hocamız bir dilci, bir edebiyatçı olmanın yanında, gerçek bir vatansever, samimi bir terakkiperverdi. O günlerde, Kaşgarlı bir şairin acılar içerisinde cehalet karanlığından duyduğu ızdırabı dile getirdiği şiirlerini aynı ruh haliyle okurdu bize Hamit Saidi. Onun öğrettiklerinden hatırımda kalan birkaç parçayı aktarmak istiyorum:

*Okudu, arttı bizlerden küffar, ey Musulmanlar!
Kaldık biz onlardan yüz min gez tüben, ublagan canlar!
Havada kuş yañılık cevlan kılarlar, gayrı milletler.*

*Okıymız, bilmeyimiz lisan-i Arab, müşkildir bizge
Örgetmez bizlerge Hak kelamını bilgen âlimler,
Başıda destar, kolıda tesbeh, haramdan taam aşarlar...
Kaşgarda yetimler hamam artında küilde yatarlar.
Terbiyesiz neylesünler, aşık oynab naşa tarturlar...*

*Okudu, geçti bizleri küffar, ey Müslümanlar!
Kaldık biz onlardan yüz bin kez dipte, uyuyan canlar!
Havada kuş gibi dolaşırlar, yabancı milletler.*

*Okuruz, bilmeyiz Arap dilini, müşküldür bize
Öğretmez bizlere Hak kelamını bilen alimler,
Başında sarık, elinde tesbih, haram lokma yerler...
Kaşgar'da yetimler hamam arkasında küilde yatarlar.
Eğitimsizler, neylesinler, aşık oynar afyon çekerler...*

Bize bu şiiri ahenkle okumayı öğretir, her gün icra ettirirlerdi. Eserlerinde her iki Türkistan'ı da harap eden, esarete düşmesine sebep olan amilleri işleyen vatansever şairlerin buna benzer şiirlerini öğretir; ıstırap içinde kendimizden geçtiğimizi, buna hanların, beylerin, mutaassıp ve cahil mollaların sebep olduğunu delilleriyle anlatırdı. "Şimdi ne yapmak gerek? Okumak, bilmek, çağdaş fenleri öğrenip, onların sahibi olmak gerek" derdi. Ne yazık ki, buranın zenginleri gaflette ve eğlencede; mollaları umursamazlık, bidat ve hurafedeydi. Hiçbiri vatanın halinin ne olacağını düşünmezdi. Fakirleriye, geçim derdinden bir türlü kurtulamıyor-

²⁶ Lingpiyo (linfo): Çin'in o yıllarda tedavülde olan para birimi.

du. Yoksa, koca Gulca'da sadece üç tane ilkokul olur muydu? Hocamız bir "ah" çeker ve derdi ki: "Gaflet ve cehalete karşı mücadelenin tek yolu okumaktır; bunu her şeyden önce Allah söylemiştir. İnsanlara okumalarını emreden "İkra!" ayeti bu anlamdadır. Peygamberimiz sallallahu aleyhi vessellem de bu ayete istinaden bir hadis-i şeriflerinde "İlim Çin'de bile olsa, gidip öğreniniz" buyurmuşlardır. Ancak bizlerde bu ayet ve hadisler unutulmuş; yerlerini bidat ve hurafeler almıştır."

Hocamız bunun yanı sıra Batı Türkistan'ın vatansever şairlerinden Çolpan'ın²⁷ "Gönül" adlı şiirini de bizlere ezberletmişti. Bu şiirin aklımda kalan kısmı şöyledir:

*Üstimizdegi kara bulut parçalanmasmu endi?
Sen hem insansen, hür tuğulgensen;
Boyun egme, kişen kiyme...*

Üstümüzdeki kara bulut parçalanmaz mı şimdi?
Sen de insansın; hür doğmuşsun;
Boyun eğme, zincir giyme...

Şiirin bundan sonrası hatırımda yok.²⁸ Bu anlattıklarım 1935-1936 yıllarında, henüz 5-6. sınıfa gittiğim o çocukluk dönemimde yaşanmış olmasına rağmen, etkisi hala yüreğimdedir.

Ağabeyinin Gulca'dan Tokmak'a gidişi

Şimdi sözüme devam edelim. 1932 yılının başlarında ağabeyim rahmetli, Çilpanza'ya gidip gelmek üzere babamızdan izin almış; oraya vardığı zaman ise babamıza bir mektup yazıp göndermişti. Mektubunda; yaptığı hatayı düzeltmek için sınırı geçtiğini, babamın kendisine kızmamasını ve dua etmesini rica ettiğini

²⁷ Abdülhamit Süleyman Çolpan: (1897-1938); ünlü Özbek şairi. Bolşevik Rus yönetimi tarafından şehit edilmiştir.

²⁸ Söz konusu şiirin tam metnini bularak burada vermeyi uygun gördük (K.Ş.).

KÖNGİL

*Köngil, sen munçalar nege
Kişenler bilen dostlaşdıng?
Ne feryading, ne dâding bar,
Neçün sen munça sustlaşdıng?
Hakaret dilni ağırtmasmı,
Tübenlik menğü ketmesmi?
Kişenler parçalanmasmı?
Kılıçlar endi sınmasmı?
Tiriksen, ölmegensen,
Sen de adam, sen de insansen,
Kişen kiyme,
Boyun egme,
Ki sen hem hür tuğulgensen...
Taşkent, 1922*

GÖNÜL

*Gönül sen bu kadar niye
Zincirlerle dost oldun?
Ne feryadın, ne inlemen var,
Niçin sen bu kadar hissizleştin?
Hakaret gönlü ağırtmaz mı?
Alçaklık, ebediyete kadar gitmez mi?
Zincirler parçalanmaz mı?
Kılıçlar artık kırılmaz mı?
Dirisin, ölmemişsin,
Sen de adam, sen de insansın,
Zincir giyme,
Boyun eğme,
Ki sen de hür doğmuşsun...*

belirtiyordu. Babamız bu mektubu alınca çok endişelendiler. “İnsan kendini nasıl yanmakta olan ateşe atar?” diyorlardı.

Bir gün konuk gelecek diye evde hazırlık yapıldı. Az sonra dışarıda iki kişi görüldü ve bize seslendiler. Bunlar bizim konuklarımızdı. İçeriye davet ettik; girdiler ve oturup dua ettikten sonra içlerindeki aksakal söze başlayıp yanındaki orta yaşlı kişiyi göstererek “Bu adam Dede Hoca; bizim yeğenimizdir” diye kendisini tanıttı. Bu aksakal, Andicanlıların²⁹ Gulca’daki büyüklerinden İşan Dedehan’mış. Kendisinin Çinli yöneticiler nezdinde de pek büyük itibarı varmış. Aksakal, sözlerine devam ederek “Beş altı gün oldu; dotay çağırılmıştı. Kendilerine güvenebilecekleri, yani onlarla Taşkent’teki konsolosları arasında irtibat sağlayacak bir adamın lazım olduğunu söyledi ve bu adamın öbür tarafın dilini bilen Andicanlılardan olmasını istediklerini ilave etti. Ben de ‘Tamam aynen öyle olacak’ diyerek bir iki gün sonra yeğenim Dede Hoca’yı ona götürdüm ve dotaydan gerekli belgelerini aldım. İnşallah beş altı gün sonra Taşkent’e hareket edecek. Şimdi söz o ki, oğlunuzun kaldığı yeri detaylarıyla tarif ederek yazınız. Bizimkisi arayıp bulur, Çin pasaportu çıkartır ve normal yoldan bu tarafa gönderir” dedi ve işi kesin olarak bağladı. Babamız aksakala teşekkürler ederek, hemen kendisine bir kaftan giydirdi ve Dede Hoca’nın hizmetine karşılık birçok şey vaat etti.

Dede Hoca Taşkent’e gidince Tokmak’a haber salmış. Ağabeyim, dedemiz Mircelal Hacı’nın evinde gizleniyormuş. O zamanlar Sovyetler Birliği’nin genelinde büyük bir açlık başlamıştı ve birçok insan ölmekteydi. İnsanların canlarının derdinde her şeyden geçip, hangi yolla olursa olsun bir şekilde hayatta kalabilmek için can çekiştikleri bir zamanda ağabeyim, Tokmak’taki Yusuf Ahun’a gider ve “Ben de annemlerle birlikte gitmeye karar verdim” diyerek kendisine bıraktığı altınları geri ister. O kişi de emanete hıyanet etmeyerek kendisine nasıl verilmişse altınları aynen o şekilde geri teslim eder. Bu tarafa doğru hareket öncesinde Keramethan Annemiz, Cennethan Halamız ve Adil Dayımlarla birlikte gitmek ister. Ağabeyim ise annemiz ve Muhammedyar’ı da yanına almak suretiyle, dedem ve dayımlardan başka kimseye haber vermeden bir gece Tokmak’tan ayrılır. Taşkent’e geldiğinde Dede Hoca’nın bildirdiği üzere Ahun-güzer’e yerleşir. Hoca, var gücüyle uğraşır, konsolosa annemizin aksakalın yakın akrabası olduğunu anlatmak ve bunun için aksakalın vekili olarak kendilerine selamlar getirdiğini söylemek suretiyle sonunda ağabeyime Çin pasaportu çıkartabilir. Bu arada Taşkentli Şahalil Eke ile tanışır. Bu kişinin Şarahim adlı ağabeyi Gulca şehrine gitmiş, ancak kızı küçük kardeşinde kalmış. Şahalil Eke onu annemiz rahmetlinin pasaportuna yazdırıp götürmelerini rica eder ve sonunda bu ricasını kabul de ettirir. Tanışma sırasında ağabeyimde altın bulunduğunu da öğrenmiştir. Devir öyle bir devirdir ki, her gün açlıktan birçok insan ölürken yönetim, yalnızca altınla gümüş karşılığında yiyecek-içecek takas eden bir mağaza açmıştır ve buraya bu aç insanlardan ölümle birlikte altın da akmaya başlamıştır. Tam da “Koyun can der-

²⁹ Doğu Türkistanda Özbekler kastedildiğinde bu “Andicanlılar” tabiri kullanılırdı.

dinde; kasap et derdinde” sözü tezahür etmekteydi. Çocuklarıyla birlikte açlıktan can çekişmekte olan insanlar, altın dişlerini çektiriyor, bunlar karşılığında ekmek alıp çocuklarına veriyor ve kendileri açlarından ölüyorlardı. Ağabeyimin işleri bitip de tam hareket edeceği sırada Şahalil kalkar ve ağlamaya başlar. “Sizler şimdi inşallah Gulca’ya varacaksınız. Bizse burada, altı küçük çocuk ve karımla birlikte tam sekiz canız. Evimizde bir tutam tahıl bile yok; yarın öbür gün açlıktan ölüyoruz. Bugün bizim canımız sizin cebinizde. Bize götürmekte olduğunuz altından biraz verirseniz, bizler de kurtulur, ta kıyamet gününe kadar size dua ederiz. Ağabeyim, siz Gulca’ya vardığınız gün size verir” der ve ağlaya ağlaya helak olur. Ağabeyim rahmetli de, bu kadar insanın kendisi sayesinde ölümden kurtulması durumunda bunun büyük sevap olacağı düşüncesiyle Şahalil’e tam 60 altın verir ve karşılığında bir parça beze yazılmış bir senet alır. Şahalil ağabeyimi uğurlamak için Almatı’ya kadar gelir. Kurallara göre pasaportlarını Almatı GPU’suna teslim eder ve vizenin çıkması için bir ay beklerler. Ağabeyimler, ‘biz Taşkent’te filan yerde ikamet eden Uygurlarız’ diyerek adres vermişler. GPU, yaptığı araştırma sonucunda verilen adreste böyle kişilerin bulunmadığı bilgisine ulaşır. Vizenin çıkmayacağı belli olduktan sonra Şahalil kızla birlikte Taşkent’e geri döner. Ağabeyim ise, Almatı’dan normal yollarla gitme planları altüst olmuş halde, Çin pasaportundan ayrılarak yine kaçak durumuna düşer. Tam da bu durum başını ağrıtmışken Tokmaklı fırıncı Mümin Ahun’la karşılaşır ve bu adam ağabeyimi alıp kaldığı yere götürür. Onlar da ailece Gulca’ya gitmek için vize alamıyorlarmış. Ağabeyimle birlikte gitmeye karar verirler. Almatı’dan Yarkent’e giden otomobil olmayınca, uçakla sağ salim giderler. Burada Yarkentli Kerim Ahun’un evinde kalır ve ona maksatlarını anlatırlar. Kerim Ahun’un oğulları da yiyecek ve içecek maddeleri getirmek üzere Çilpanza’ya gitmiş. “Onlar gelince sizleri sınırdan geçirirler. O zamana kadar yol hazırlığını tamamlayın” diyen Kerim Ahun’un oğulları tam da söylediği gününde gecesinde Çilpanza’dan gelirler. Bir gün dinlenip ertesi akşam yola çıkmak maksadıyla Kerim Ahun’la birlikte ekmek satın almaya çıkan ağabeyim aniden tutuklanır ve kendisiyle aynı durumdaki beş altı gençle beraber Yarkent’in kuzeydoğusundaki Pancom adlı köye götürülür. Köyün çalışabilecek durumda olan sakinleri, evlerini barklarını, tarlalarını bırakarak Çilpanza’ya gitmişler. Kerim Ahun eve gelip olan biteni annelere anlattıktan sonra “Sizleri bugün gün kararınca yola salacağım. Beş altı gün sonra Gaffarhan arkamızdan gelecek. Başka çare yok” diyerek annemizi Mümin Ahun Eke’nin ailesiyle birlikte Yarkent’ten sağ salim Çilpanza’ya geçirir ve Gulca’ya haber gönderir. Haberin gelmesinin ardından babam beni bir kişiyle birlikte anneleri karşılamaya gönderdiler. Abdürreşit, üç atın koşulu olduğu, üstü kapalı bir at arabası bulup bizleri yola saldı. Esenlikle Gulca’ya döndük ve babamlarla görüştük.

O dönemde bütün Sovyetler Birliği’nde, insanların uzun yıllardan beri atalarından görerek yürüdükleri maişet yolları, geçinmek için, hayatta kalabilmek için yıllardır uyguladıkları usuller tarumar edilmekte; insanlar bu şekilde ezilerek, mahvedilerek, zorbalıkla yapay bir açlık meydana getirilmekte; halk öldürülmek-

te, kırılmakta; bunun adına da “sosyalizm” denilmekteydi. Bu şekilde ölmekten kurtulan ve sayıca hiç de az olmayan bir kesim, sınırın öte tarafına kaçmıştı. Bu insanlar gibi bizim ailemiz de parçalanıp gitmişti ve ancak şimdi Doğu Türkistan’da birleşmeye başlamıştı.

Ağabeyim hala gelmemişti. Bu durum babamızı büyük bir endişeye sevk ediyordu. Gece gündüz bir çözüm yolu aramanın dışında, gece boyu sabahlara kadar uyumadan dua ediyorlardı. Sakinleri kaçmış o köyde ağabeyimi tarım işlerinde çalıştırıyorlarmış. Orada kalan yaşlılardan biri, kendisine Çilpanza’ya nasıl gidebileceğini anlatmış. Bir gün, açık havalı bir gecede ağabeyim bir fırsatını bulup kaçır ve kumluğa girer. İhtiyarın anlattığı üzere yedi kardeş yıldızına bakarak doğu istikametinde epey yol alır. Ancak bir zaman sonra hava bozulur ve fırtına kopar. Ne yapacağını bilmeden sıkıntı ve şaşkınlık içerisinde beklerken ısığa benzer bir ses duyar. Ağabeyim can havliyle kaçmaya başlar. Biraz sonra ses yine gelince, kaçmaya devam eder. Böylece sestem kaçır kaçır epeyce ilerler ve bir müddet sonra bitkin düşerek yıkılıp gider. Kendine geldiğinde bu sefer de bir su sesi duyar. İşittiği sırlı sestem kaçırken su kıyısına, yani Çin sınırına ulaşmış. Bu sırlı ses, ulu Tanrı’nın lütfüyle babamızın dualarının kabul edilmesi demektir ve ağabeyime adeta kılavuzluk etmişti. Böylece 1933 yılının güz aylarında ağabeyim de gelerek bize katılmıştı.

Şimdi biraz babamızın geçmişlerinden söz edeceğiz. Babamız daha gerçek hayata ilk adımlarını attığı Buhara Medresesi’ndeki³⁰ tahsil günlerinden başlayarak haksızlıklara, adaletsizliklere karşı aktif olarak mücadele etmiş; genç mollalar Sünni-Şii hizipçiliği yaparak birbirleriyle çatışırken Hak yolunda savaşım vermişlerdi. Çarlık zulmüne karşı Tokmak’ta faaliyetler yürütmüş; Çar hükümeti dinimizi ayaklar altına aldığına, Çar’ın resmi dedemizin kurdurmuş olduğu Tokmak Mescidi’ne asıldığına onu babamız alıp yırtıp atmıştı. Ondan sonra siyasi kaçak sıfatıyla, 1916 yılındaki Kırgız Ayaklanmasına katılmakla suçlanmış ve tam yakalanacağı sırada kaçarak Atbaşı-Narın yoluyla Kaşgar’a geçmişlerdi. Kaşgar’da iki yıl kalmasının ardından Sovyet hükümeti kurulunca Tokmak’a geri döndüler. Daha sonra Sovyet iktidarının sloganlarına inanarak geçirdikleri 2-3 yıl boyunca Kazan’da çıkmakta olan “Şûra-yı İslâm” dergisinin Tokmak muhabiri olarak vatan hizmet ederler. Gulca’ya gittikleri güne kadar haksızlığa, zulme, adaletsizliğe karşı korkusuzca mücadele verirler. Gulca’ya geçtikten sonra dahi her yerde zulmün aleyhinde konuşurlar.

Bu günlerde Kumul’da Hoca Niyaz Hacı tarafından Cinşurin Hükümetine karşı bir kurtuluş mücadelesi başlatılmıştı. Ağabeyim Taşkent’e gittiklerinden dolayı çok endişelendikleri vakitlerde, 1932 yılının yaz aylarında, babamız ve Abdusettar Mahdum, Kura’daki Cinşurin hükümeti askeri temsilcisi tarafından birdenbire tutuklanmış ve kollarına, ayaklarına prangalar vurularak Kura’ya götürülüp

³⁰ Buhara’daki Emir Alimhan Medresesi. Sonradan İbni Sina Kütüphanesi olarak faaliyet göstermekteydi.

zindana atılmışlardı. Kendilerine yüklenen suç, casusların Hoca Niyaz'ın Gulca'daki adamlarından olduğu yönünde verdikleri istihbarattan ibaretti. Oldukça kötü bir vaziyette hapsedilmişlerdi. Çünkü zaman, biraz şüphelendikleri insanları giyotinlerle doğradıkları bir zamandı. O günlerde Şatı'da yaşamakta olan Tohta Ahun Bay'ı,³¹ Muzat (Muzart) yoluyla Hoca Niyaz'ın adamlarıyla ilişki kurdu diyerek giyotinle doğradıklarını bütün Gulca vilayetine ilan etmişlerdi.

Allah rahmet eylesin, Rozi Muhammed Hacı,³² sağa sola koşturarak Turdi Ahunbay'ı harekete geçirmiş, onun vasıtasıyla büyük küçük herkesten imza toplamış, Yakupdövker Hacı'nın oğlu Yusuf Ahun Bayveççe'nin Cinşurin'in yakın dostu olmasından yararlanarak halkın imzalarının ekli olduğu dilekçeyi yerine ulaştırmıştı. Babamı bu imzalara binaen kefaleten çıkarmışlardı. İki aylık zindan vahşeti, yıllarca sürecek hapishane sıkıntısından daha acı izler bırakmıştı. Özellikle, geldiğinde Abdüssettar Mahdum'u tanıyamadık. Bu sefer vahşet o denli korkunçtu ki, onu hiçbir sözle anlatmak mümkün değildir...

O yıllarda dünyanın başına bir de faşizm belası musallat olmuştu ve başımızdaki zulümlerin yerini bu sefer de Huda'nın hazırladığı bu bela almıştı. Peygamberimizin (s.a.v.) "Benden sonra kötülerin kötülükleri çoğaldığında Allah tarafından gökten ateş yağdırılıp etrafı yangına vermez, yer yarıdılıp insanları yutmaz. Ama insanlar Allah'ın kahrına uğrayarak birbirlerini kırarlar" şeklindeki sözleri yaşıyordu. 1931 yılında Japonya, Mançurya'yı işgal edip, Mançu Go Hükümetini kurunca, Rusya'nın menfaatlerine son vererek Çin'i parçalayıp ele geçirme işine girişti. Hal böyle olunca Stalin de, Çin'den elde etmekte olduğu çıkarları kaybetmemek amacıyla Kumul dağlarında Hoca Niyaz'ı buldu ve ona Kızıl Moğolistan üzerinden sürekli olarak yardım gönderdi. Sonra Mançurya'dan kaçarak Vladivostok'a³³ gitmiş olan Hunhuzları (kızilsakalları) bularak onları da Doğu Türkistan'a sokmaya başladı. Bunların çoğu Rus kadınlarla evli olup, nereye gittilerse meyhaneler ve genelevler açarak türlü ahlaksızlıklara imza attılar. Bazıları hükümet idarelerine de yerleşip, halka zulmetmekteydiler.

O dönemdeki eski hükümet Stalin'in hoşuna gitmiyordu. Bunun için hükümeti yıkmak ve yerine kendisinin dediklerini yapacak bir hükümet kurmak maksadıyla ustaca bir siyaset yürüttü. Gâh ayaklanmacılara, gâh da hükümete yardım etmek suretiyle biçare halkı kendi menfaatlerine sinsice kurban etti. Hatta o günlerde Mabufang³⁴ ve Macuying³⁵ gibi Dungan liderler arasına ayrımcılık sokarak,

³¹ Yerli Uygurlardan nüfuzlu bir zengin.

³² Alihan Töre'nin Özbek komşularından.

³³ Vladivostok: 1860 yılında kurulmuş, Rusya'nın Uzakdoğu'daki en gelişmiş şehri. Transsibirya Demiryolu'nun son noktası, Pasifik Okyanusu'nda (Japon Denizinde) bir liman.

³⁴ Muhammed Hüseyin Mabufang: Kuzeybatı Çin Bölgesinin Dungan asıllı askeri ve mülki direktörü.

³⁵ Macuying: Kansu Vilayetindeki Ho-co Bölgesinden Dungan asıllı harp beylerindedir. 1933 Temmuzunda Sovyetler Birliğine gittiği ve orada Stalin tarafından idam edildiği söylenmektedir.

Macuying'i kendi tarafına geçirmeyi başardı. Daha sonra Kaşgar valisi Mahmud'un büyük kardeşi Mosulbay, Macuying'e gidip onu Kumul'a getirerek, Hoca Niyaz'la birlikte Cınşurin Hükümetine ağır darbeler indirdi. Bu hükümet yıkılıp da Cınşurin kaçarken Çöçek yoluyla Çin'e geçmeye yol vererek ve Hoca Niyaz'la savaş halinde olan şenşisay (Duben) ile ağızbirliği ederek onu Hoca Niyaz'la birleştirdi. Bu ikili, Macuying'i hep birlikte Kaşgar'a sürdüler.

O günlerde, yani 1933 yılının kış aylarında Gulca havalisindeki Dunganlar da ayaklanır ve Gulca'yı ele geçirerek ev ev dolaşmak suretiyle gün boyu Hunhuz öldürürler. Bir kısmı bunlardan kaçarak Rus askerleriyle birlikte Hayranbağ'a girip canlarını kurtarır. Bu sırada Rus askerleri, Tarbagatayski adı verilen Çöçek yolunu kullanarak bölgeye ulaşır ve gece saat üçe doğru toplarla Dunganlara hücum ederler. Dungan Mescidi'nin minaresi uçurulur ve Dunganlar çekilmeye zorlanırlar.

İşte o günden itibaren Gulca'daki eski Cınşurin hükümeti tamamıyla ortadan kalkar ve onun yerini Hunhuzlar ile onlara yardım eden yerli Rus askeri birliklerinin başındaki Polinov alır. Bunlar Dunganları keyiflerine göre öldürmeye başlarlar. Bu günlerde babamız 20'ye yakın Dungan'ı evinin bodrumunda ve komşularının evlerinde üç gün boyunca saklamış, daha sonra ellerine beyaz bayrak tutuşturarak dönemin hükümet başkanı, yani vali yardımcısı olan Turdı Ahunbay'ın huzuruna götürmüş ve bu şekilde onların canlarını kurtarmıştı. Ayaklanmacı Dunganların çoğu, Yılduz üzerinden kaçarlarken kış soğuşunda kırılmış, pek az bir kısmı Altışehir'e ulaşmıştı.

Macuying, Hoca Niyaz ve Mahmut arasında ittifak sağlayan Ruslar; bunlarla işleri bitince Hoca Niyaz ile Macuying'i birbirlerine düşürerek Hoca Niyaz'ı Duben'e bağladılar. Bununla birlikte eski ittifaka sadık kalan Uygur ve Dungan askerler, Doğu Türkistan'ın güneyine, yani Altışehir'e yürüdüler. Karaşahar, Kuça ve Aksu'yu ele geçirip de Kaşgar'a yaklaştıklarında, Temir Batur'la³⁶ Dunganların arası açıldı. Dunganlar, Temir Batur'u öldürüp, Kaşgar'a girdiler.

Sabit Damla, 1933 yılının sonlarına doğru hacdan dönerek Hoten'e varır ve Kaşgar'da Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurar. Esasi güç olan Dunganlar duruma dahil edilmeyip de; Osman, Oraz, Yusufhan, Şamansur gibi başçıların idaresindeki kalabalık ama dağınık ve avare adamlarla şehir ele geçirilmek istenince, Macuying'in Urumçi'den sürülen askerleri bölgeye ulaşır ve bunları şehirden kovar. Bunlarsa dört bir yana kaçarlar. Hoca Niyaz, kaçma kaça Sovyet sınırına kadar varır. Bunlar Dunganlarla savaşta tarumar olunca, Osman Kırgız dağa, Yusufhan ise Taşkorgan'a kaçıp gider. Urumçi'den geri çekilirken gelen Dunganlarla savaşarak yenilen Hoca Niyaz, Duben'in Aksu'daki askerlerine katılır. Bundan sonra Mahmut ve Hoca Niyaz, Sovyetlerin baskısıyla Sabit Damla'ya ihanet ederek, kendi koltuklarını korumak için, başta Sabit Damla olmak üzere bütün hü-

³⁶ Arabacılıktan yetmişmiş bir savaşçı olarak bilinir.

kümet azalarını yakalayıp Duben'e teslim ederler. Kuru kalabalığın önderleri olan bu adamlar, bölge halkının, özellikle de Kaşgar sakinlerinin başına çok belalar getirdiler.

Macuying, Kaşgar'ı ele geçirip de tüm işlerini bitirdikten sonra, Kaşgar ulemasını muhaliflere gönderir ve birlik çağrısı yapar. Ne var ki, bu bahtı karalar birliğe razı olmazlar. Macuying "Hepimiz Müslüman'ız. Öyleyse, İslam temelinde birleşelim" diye ittifaka çağırırken, bunun muhatapları arasında Sabit Damla da, Hoca Niyaz da, Hoten'den Muhammed Emin Hazret de vardı. Bilgisizlik ve birlikten uzak olmanın neticesinde hepsi mahvoldular. Kaşgar'dan geri çekilen Macuying'le Yarkent ve Hoten'de meydana gelen çarpışmalar sonunda Muhammed Emin Hazret ağır bir yenilgiye uğrayarak Hindistan'a kaçtı. Yabancı güçlerin planları uyarınca gerçekleşen bu inkılap, yine yabancıların lehine neticeler vererek sona erdi. Macuying, kendine bağlı askeri kuvvetleri, müttefiki Mahusang'a teslim edip, Sovyet konsolosluğunun aracılığıyla yakınlarıyla beraber bir gece içerisinde Kaşgar'dan sınırı geçti ve ortadan kayboldu. Böylece savaş sona erince Hoca Niyaz da, Urumçi'ye giderek pucuşi, yani hükümet reisi yardımcısı unvanını aldı. Duben, bütün askeri ve mülki idare yetkilerine sahip olarak, canuşi (hükümet reisi) sıfatıyla tüm salahiyyeti ele geçirdi. Bu güç, elbette kendisinin değildi. Bütün bu kudrete Stalin'in planı sayesinde sahip olmuştu. Uygurların kanları karşılığında kazandığı zafer sonunda, onları elleri ayakları bağlı halde Çin'e teslim etti. Macuying'i ortadan kaybedip, Mahusang'ı Hoten'e sürme planı gerçekleşince, Mahmud'u da tercih şansı bırakmaksızın kendisine bağlı askeri kuvvetiyle birlikte Kaşgar'ın eski şehir tarafına yerleştirip, başkalarını dahi benzer usullerle hallettikten sonra rahata erişmiş ve barış dönemini başlatmıştı.

Şin Duben diktatörlüğünün başlangıcı

Urumçi'de tezgahlanan yeni siyasete göre şimdi dönem "Aydınlanma Dönemi" idi. Doğu Türkistan'da Cinşurin'in eski Çin hükümeti yıkılıp da, yerine yeni Çinli Duben iktidarı tesis edilince, ortaya halkın kulağına hoş geleceği hesaplanan "Bütün milletler eşit haklara sahiptir" ve "Hiçbir millet başkaları tarafından ezilemez" gibi birkaç popülist slogan atıldı. Bu cümleden olmak üzere halk arasında "altı şiar siyaseti"ni,³⁷ yani "Emperyalizmle mücadele", "Sovyet hükümetiyle ebedi dostluk", "Bütün milletlerin eşit haklara sahip olması" gibi büyük ilkeleri yayararak, sözde bunlara uygun hareket edilmiş oldu. Buna göre, halkın eğitiminin önündeki engeller kalkacak ve müteşebbislerle eğitimcilerle yol açılacaktı. Halkın bağrından çıkan terakkiper zenginler; okul, darülaceze, yetimhane gibi kurumlar açmanın yanı sıra, eğitim faaliyetleri ve mekanlarını da kısa sürede canlandırıp, işleri yolu-

³⁷ Altı Şiar Siyaseti: 1) Emperyalizmle mücadele, 2) Sovyetler Birliği ile dostluk, 3) Milletlerin eşitliği, 4) Devlet memurlarının ahlaklı olmaları ve para karşılığında satın alınmazlığı, 5) Yeni Şingcan'ı (yani Doğu Türkistanı) ihya etme, 6) Barış için mücadele, gibi altı ayrı ilke-den oluşan siyasi düşünce.

na koydular. Çünkü halk, inkılap sürecinde milletin çektiği azapların, zulümlerin hepsinin bilgisizlik ve bilinçsizlikten kaynaklandığını anlamıştı. Birçok insan gönüllü olarak girişimler başlattı ve pek çok yerde okullar açtı. Bu kapsamda halkın bizzat kendisi tarafından Gulca'da birkaç ilkokul ile Sayboyu'nda doğru dürüst bir de ortaokul açıldı. Yukarıda zikrettiğimiz darülacezeleri, yetimhaneleri ve Karadöng Mescidi'nin mektebini de Satıbaldıbay'ın başkanlığında kurulan dayanışma derneği hayata geçirdi. Ayhan adlı bir hanım, Kazançı Mahallesinde büyük bir okul yaptırdı. Ayrıca halk, gönüllü olarak burada bir elektrik santrali ile bir un fabrikası kurarak, bunlara "aksionerni obşestvo"³⁸ hüviyeti kazandırdı. Altunluk Mezarlığı mevkiinde bir de kibrit fabrikası kuruldu. Bunlardan başka, çiftçilere de yardımlar edilip, kendilerine tohum ve arazi verildi. Ticaret işleri halkın ihtiyarında kaldı.

Bu siyaset bütün Doğu Türkistan genelinde yürütüldüğü için, bunun neticesinde halkın yaşam şartları bir iki yıl içerisinde oldukça iyileşmişse de, komşumuz da her sahaya el atmış oldu. İnkılap sırasında görülen zararlardan ders alınmış olsa gerek, çocukların eğitilmesi yönündeki faaliyetlere çok daha fazla önem verildi, her vilayette "dârül muallimîn"ler³⁹ açıldı ve sonuç olarak öğrencilerin sayısı da epeyce arttı. Bunların yanında halk tarafından, daha önce görülmemiş bir şekilde gazeteler neşredilmeye başlandı. Bu devirde dindarlara da birtakım özgürlükler verilmişti. Doğu Türkistan'ın çeşitli şehirlerinden kendilerine hac düşen pek çok insan, hacca gidip ibadetlerini yerine getirmek suretiyle hacı olarak geri döndüler. Eğitimin her sahada geliştiğini, bunun sonucunda insanlardaki milli duyguların uyandığını, dolayısıyla da bağımsızlığa doğru gidilmekte olduğunu fark eden iç ve dış muhalifler, derhal bunun önünü alma yoluna gittiler. 1934 yılından itibaren Taşkent'e öğrenci göndermek ve bu suretle kendi kafalarına uygun eğitimciler yetiştirerek Doğu Türkistan'daki eğitim işlerini kendi yönlerine çevirmek amacıyla faaliyetlere giriştiler. Komünist mantıkla yetişen bu yeni eğitimciler, eskilerinden sonra gelmiş olsalar da, planlandığı üzere her alanda kadrolaşmak suretiyle milli eğitimi komünizme yönlendirip, eski çalışanları zor durumda bırakarak işlerinden etmeye başladılar. Çünkü, Doğu Türkistan'ın bütün vilayetlerinde milli eğitim, tek bir amaca yönelik olarak gelişmekteydi. Bilhassa zavallı Kaşgar'da, Mahmut tarafından yoluna koyulan eğitim öğretim faaliyetleri sezilir derecede inkişaf etmişti. İç ve dış muhalifler, yani bağımsızlık düşmanları, her sahaya yayılan komünistlerin zihniyetleri uyarınca sosyalizmin çürümüş "sınıf mücadelesi" mantığını oturtmaya, milletin şuurunu tahrip yoluyla bozmaya başladılar. Bunu gören bazı menfaatçi Uygur "vatanseverleri" de, ileride kendilerini bekleyen fayda yahut zararı düşünmeksizin, başkalarının oyununa geldiler ve hızla gelişmekte olan milli bilinci engellemek için, düşmanın çıkarı yönünde çalışma yoluna giriverdiler.

³⁸ Rusça "aktsionernoye obşestvo" sözcüklerinin Uygurca telaffuzu olup, "Anonim Şirket" anlamına gelmektedir.

³⁹ Eğitim Fakülteleri; öğretmen okulları.

Doğu Türkistan'ın gerçek vatanseverlerini yok etmek için kurulan tuzaklar

Bölgede varılan bu olumlu neticeler, Uygur halkının asırlardır özlemini çektiği arzu ve emellerinin gerçekleşmesi için önünde geniş bir yol açılmıştı. Ancak bu gerçekliğin iç ve dış düşmanların hiç de hoşuna gitmediği tarihten malumdur. Bu sebepten; zulüm, ihanet ve suçlama mantığına dayalı bir plan yapılarak, bu planı uygulamada içte Burhan Efendi (Şehidi) kullanıldı. Bu adam, zulüm ve ihanet dolu iftiralara, hiç utanmaksızın, vatani ile şerefini menfaatlerine satarak konuşmalarında, basın-yayın organlarında dile getirdi. Böylece Doğu Türkistan halkının menfaatlerini düşmana kurban ederken, kendi mevkiini ve koltuğunu sağlama almış oldu. 1935'lerde Duben'i temsilen Altay'a giderek, Şerifhan Töre'yi de Duben'e bağlamak suretiyle geri döndü. İşte bu tür hizmetleriyle masum insanların kurban olması karşılığında ödül olarak kendi koltuğunu korudu. Sovyetler tarafından Hoca Niyaz'a danışman olarak gönderilen Mansur Efendi ve bunun benzeri adamlar, her sahada hakim makamlara gelerek, gerçek vatanseverleri sözde atama yoluyla başka yerlere göndermek suretiyle merkezden uzaklaştırıp, onların yerlerine kendi adamlarını koydular. Taşkent'te okuyup çeşitli branşlarda tahsil görüp gelenler, bütün alanların en önemli mevkilerini ele geçirdiler. Sakçı⁴⁰ idareleri dahi onların elindeydi. Korkunç planlarını hayata geçirebilmek için, evlere kadar bütün idarelere ve mahallelere casuslar yerleştirdiler. İlk sırada olarak okullar casusla dolduruldu. Böylece, halkı aldatabilmek için yapılan değişiklikler sonunda, görevden alınanların yerine kendini düşünen vicdansızlar geldi. Derken, ülkenin batısından çıkan korkunç komünizm siyaseti, buralara kadar ulaştı.

Duben, bu siyaseti hayata geçirirken Stalin'in talimatıyla, Doğu Türkistan'la Çin'i ayıran stratejik öneme haiz doğu sınırı Şinşinşa'ya kadar taş bir yol yaptırdı. Bu mevkide şartlara uygun olarak askeri binalar kurduruldu. Macuying Kaşgar'ı ele geçirdiğinde, Çin-Sovyet sınırında bulunan Uluğçat Kırgızlarından İshakbek, Abdurazzak Mavlan ve Dadha önderliğindeki bazı silahlı Kırgızlar, Mahmud'a yardım etmek bahanesiyle gelerek kendisine katılmışlardı.

Dunganlar, kaçtıktan sonra sözde Mahmud'a itaat ediyormuş gibi davranıp, askerlerinin içine dağılarak casusluk yaparlar. Başta Taşkorgan yöneticisi İshakbek ve Kaşgar'ın işlerinden sorumlu casus Kadir Hacı olmak üzere bazıları, vatanseverler üzerinde bir katliam uygular, hapishaneleri ateşe vermek suretiyle hepsini öldürür. Mahmud'un Taşkent'e okumaya gönderilen subayları bozularak geri dönerler. Bu arada Mansur Efendi, Duben tarafından Altışehir'e teftiş için gönderilir. Bu da, halk tarafından yaptırılan okulları ve bilumum eğitim işlerini hükümetin idaresine bağlayarak, denetim mekanizmasını tesis eder. Ayrıca, basın-yayın kuruluşlarının başındakileri görevlerinden azledip, yerlerine kendi adamlarını koyarak, zulüm, zorbalık ve yalana dayalı komünist matbuatı yerleştirir. Bunun neticesinde

⁴⁰ Sakçı: (Uygur Türkçesi) Kelime anlamı olarak "korucu", "güvenlik görevlisi" gibi anlamlara gelmekte olup, burada polis ve jandarma kuvvetlerini işaret etmektedir.

de, haksız suçlamalar ve zalimliklerle insanları hapse atmaya başlar. Lu Siling, idari işlerde bir dış güç olan Sovyetlerin siyasetini uygulardı. Bu işlerden rahatsızlık duymaya başlayan Mahmut ise, yapılan zulümlere bir dur diyebilmek amacıyla değişik faaliyetlere girişir. Ancak, içi ve etrafı düşmanlarla çevrili olan Mahmut, durumu uzun süre mülhaza ettikten sonra, elindeki askeri kuvvetle dışarıdaki güce karşı koymaya muktedir olamayacağını anlayarak, isyan bayrağını kaldırmaktan vazgeçer. Ne var ki, durumu haber alan iç ve dış düşmanlar, Mahmud'u oyuna getirerek bertaraf etmek için Duben ve Hoca Niyaz vasıtasıyla birkaç kez kendisini Urumçi'ye çağırırlar. Giderse büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacağını, gitmeyecek olursa ise aranın bozulacağını anlayan Mahmut, başka hiçbir çaresi kalmayınca yakınlarıyla istişare ettikten sonra Hindistan'a geçmek, maksatları yönündeki faaliyetlerini oradan yönetmek kararına varır ve 1937 yılının baharında yakın silah arkadaşlarıyla birlikte Hindistan'a hicret eder. Mahmud'un Urumçi'ye değil de Hindistan'a gittiği haberini alan askerler galeyana gelip kendi aralarından Abduniyaz'ı lider seçerek hükümete itaat etmeyi reddeder ve Kaşgar'dan Yarkent üzerine yürürler. Dunganlar ve Uygurlar, Hoten'deki Mahusang'la birleşerek Şenşisay'a, yani Duben'e karşı savaşmaya karar verir ve İslam temelinde anlaşmaya varırlar. Abduniyaz ve Mahusang'ın 1937 yılı Mayısında taarruza geçerek Kaşgar şehri ve havalisini ele geçirmesinin ardından; Abduniyaz bütün askerleriyle Urumçi üzerine hücum başlatmış; Maralbaşı'nı, Üçturfan'ı, Aksu'yu ve Abad'ı da havalisiyle birlikte alır. Hemen sonra Aksu'daki Duben kuvvetlerini de tarumar eden Abduniyaz; Bay, Kızıl, Sayram ve Kuçar'ı dahi ele geçirip Urumçi'yi kuşatmak üzere hazırlanmaya başlar. Bütün halk ayaklanmaya destek verir ve gönüllü olarak düşmana karşı kahramanca savaşır. Duben ayaklanmayı bastırmak için çok sayıda asker göndermiş olmasına rağmen, ayaklanmacılar bunları darmadağın eder. Düşman mahvolmak üzereyken, Sovyetler Birliği, bu adaletsiz sömürüye karşı başlatılan mücadeleyi bastırmak üzere tank ve uçak destekli silahlı birliklerini Artuş ile Üçturfan yoluyla bölgeye sevk eder. Bunlar isyanı susturmak için ayaklanmacılarla savaşırken, önceden beri Mahmud'a bağlı olan Kırgız askerler ondan ayrılır ve yeni silahlarla donatılmış halde İshakbek ve Mavlan önderliğinde ayaklanmacıları arkadan vurarak besledikleri kötü emellere ulaşmış olurlar. Aynı anda karadan tanklarla, gökyüzünden uçaklarla bomba atan, makineli tüfeklerle ateş yağdıran düşman, hiç de eşit olmayan bu güç dengesizliğini çok iyi kullanarak ayaklanmacıları dağınık halde geri çekilmeye mecbur eder. Mahusang da, yirmi kadar tank ile uçağın hücumuna dayanamayarak Yarkent'e çekilir; burada da çok barınamaz ve Eylül ayında o da Hindistan'a geçer. Abduniyaz ise, kahraman askerleriyle mertçe, özveriyle savaşır ve sonunda altmış bine yakın fedaisiyle birlikte şehit düşer. Allah rahmet eylesin. Uygur halkı, bu vatanseverleri hatırlıdan hiçbir zaman çıkarmayacaktır.

Altışehir Ayaklanması böylelikle bastırılmış ve Uygur halkının eli ayağı bağlanarak düşmana teslim edilmiş oldu. Bundan sonra Kumul'un askeri ve mülki reisi Yolbars da, Duben'e karşı savaşmanın faydasız olacağını düşünerek İç Çin'e

kaçtı. Yolbars, Mahmut ve Mahusung, Hoca Niyaz İnkılabında ortaya çıkmış güçlerdi ve inkılap sırasında kazandıkları konumu koruyabilmişlerdi. Ama ne var ki, dış düşman, yani Sovyetler Birliği tarafından planlı bir şekilde vahşice dağıtılarak yok edildiler.

Zorbalık, zulüm ve iftira siyaseti

Yukarıda sözü edilen zulümler ve ihanetler planlı şekilde hayata geçirildikten sonra, bütün Doğu Türkistan'ın silahlı güçlerinin Şenşisay'ın eline geçmesi öngörülmüştü. Bu öngörü, 1937 yılından itibaren aynen tatbik edildi. Mahmud, inkılaptan sonra Kaşgar'daki silahlı kuvvetleri eline almışsa da, yönetimi Lu Siling elinde tutuyordu. Mahmut gidince, onun Kaşgar'da kalan silahlı kuvvetlerinin başlattığı kurtuluş hareketi Stalin tarafından amansızca bastırıldı. Mahusang, Yarkent ve Hoten'i bırakıp Hindistan'a; Yolbars ise Kumul'u terk edip İç Çin'e kaçtı. Böylece Şen Duben bölgeye hakim oldu. Dışarıdan Doğu Türkistan'a girilecek yolları kapatmak amacı ile, Stalin'in talimatıyla Şinşisa'ya motorize bir askeri Sovyet ekibi konuşlandırıldı. Hoten'e Abdurazzak Mavlanov hakim olup, Hindistan sınırıyla bunlar ilgileniyordu. İshakbek, Taşkorgan'da Afganistan sınır yolunu kapattı. Böylece Doğu Türkistan'ın bütün sınırları Sovyetler tarafından kuşatılmış oldu. O günlerde İç Çin'de Japonya'ya karşı devam eden bir savaş söz konusuydu. Bundan faydalanan Stalin, buraların iç ve dış siyasetini kendi etkisi altına alarak, şimdi neler yapılacağına direktifini verdi ve bu korkunç faciaların icrası konusunda Şen Duben'i görevlendirdi.

Bu facia, 1937 yılında Hoca Niyaz başta olmak üzere on binlerce masum insanı kodese tıkmakla başladı. Bu insanlar hakkında envai çeşit iftiralar uydurup, halkı kandırmak için vicdansızlığın bütün yolları denenirken, bu işte İç Çin'den kaçan Çinli komünistlerle Taşkent'te tahsil gören taklitçi Uygur komünistleri kullandılar. Bunlardan biri olan Stalin'in adamı Mansur Efendi, kendi milletine karşı yürütülen cebir, zulüm ve iftira kampanyalarını memnuniyetle onaylaydı. Bu namussuz, hiç utanmadan vicdansızca Hoca Niyaz'ın Japon casusu, vatan haini, Altışehir Ayaklanmasının Urumçi sorumlusu olduğunu söyleyerek, onu radyo ve gazetelerde iştiyakla karaladı. Bu vahşiyane tutumun ardından gerçekleşen belalı tutuklamalar, Urumçi ve Gulca vilayetlerinde aynı anda meydana geliyordu. Bunun neticesinde binlerce aile perişan oldu. Bu barbarlıklar Gulca vilayetinde Çu Siling tarafından yönetiliyordu. O sırada başta Dotay Çingdili ve yardımcısı Turdı Ahunbay olmak üzere inkılapta emeği geçen Dungan Taysahun, Kazak-Kırgızlardan Küneş ve Tekeş, Mukurcırğalan'da yaşayan Darubay Akalakçı, Maksut Akalakçı, Cayırbek ve Ekbertacı gibi ellerine geçirdikleri birkaç bin kişiyi hapse atmak suretiyle toplumdaki nüfuzlarını yok edip, yerlerine İç Çin'den kaçıp gelen taklitçi Uygur komünistleri koydular. Bu kan içici zalimler, biçare mahkumları şahit olunmamış, işitilmemiş işkencelere tabi tutarak, onlara gaddarca eziyet ettikten sonra, yapmadıkları, hatta görmedikleri suçlara zorla imza attırdı-

lar. Mansur ve Burhan Efendiler, bu vahşi zulümleri uygulayan, bu uydurma suçları icat eden büyük (!) önderleri Duben’i methetmede, eşeği at yapmada birbirleriyle yarışıyorlardı. Bu doğrulukçu (!) komünizm tellallarının gerçek yüzü işte budur. Bunların tek maksadı, öz milletlerinin kanı pahasına oturdukları o koltuğu vicdansızca korumaktan ibarettir. Bunların iğrenç iftiralarına istinat eden Guanju’nun (siyasi polis teşkilatının) sorgu cellatları, tarihte eşi benzeri görülmemiş işkenceleri bu zavallı, bu masum mahkumlar üzerinde denediler ve hepsini eziyet çektire çektire öldürdüler. İşkence yöntemleri arasında; insanların tırnaklarının altına kamış sokmak, başlarını ezmek suretiyle gözlerini çıkarmak, taş ve tuğla parçaları üzerinde baş aşağı asmak, ön ve arka boşaltım organlarına tel sokmak, kollarını ve ayaklarını kırmak da vardı. Bu insancıkları benzeri türdeki birçok vahşilikle katlettiler.

Urumçi hapishanelerindeki bu zulümden tesadüfen ölmeden kurtulan kişilerle sohbet etmiştim. Bunlar, Kaşgar’dan Abdurahim Efendi, Altay’dan Kazak Şamşi, Gulca’dan Minavar Hoca ve Kasımcan Kamberi gibi isimlerdi. Küçük bir çocuk olmama bakmaksızın beni de, Gulca hapishanelerine atıp, her gün “Baban nerede; kimin evinde kalıyor? Söyle!” diye baskı yaparak, palahla⁴¹ döve döve kalçalarını parçalamışlardı. Sırası geldiğinde bunu da anlatırız.

Bu korkunç günlerde milletin küçük büyük her kesimi kendi başının çaresine bakmak için, bütün kişilik haklarını kaybetmiş halde oyalanıyor, zalimler ne derse korkusundan “doğru” diyordu. Toplu tutuklama işlemlerinin devam ettiği sırada müsadereye tabi tutularak insanların elinden alınan hesapsız mal mülkün, altının, gümüşün yanında; ikinci adımda bu sefer “Emperyalizmle mücadele edeceğiz” ilkesinin perdesi altında etrafa korku saçarak halkın elinde kalan her varlığa el koydular. Bundan sonra Şen Duben, iç ve dış dünyadan koparılan Doğu Türkistan halkını baskı ve zulümle kendisinin en iyi bildiği yol olan çıkmaz sokağa, yani materyalizm yoluna sokmaya başladı. Aydınları, öğretmenleri ve hatta ortaokul çocuklarını mevcut siyasetin aleyhinde konuşuyorlar iddiasıyla en ufak bir şüpheyle hain ilan etti ve hapse attı. Eski hükümetin yıkıldığı ve yerine Şen Duben’in iktidara geldiği tarih; 12 Nisan 1934 tarihiydi. Bunun için her yılın 12 Nisan günü bayram olarak ilan edilmişti. Bir bayramdan diğerine kadar hapse atılmamış olanları, her yıl bayram münasebetiyle toplantıya davet eder ve buradan geri göndermeyerek deliğe tıklarlardı...

Zamanında Burhan Efendi vasıtasıyla Duben’le anlaşılan Altaylı Şerifhan Töre,⁴² geçici olarak Altay valisiydi. Devrin şartları öyle icap ettiği için Şerifhan Töre’ye kendi verdikleri askeri ve idari yetkiyi geri alıp, yerine bir Çinli koymayı planlamışlar idiyse de, şimdilik kendisini kullanıyorlardı. Çünkü sınırın öteki ta-

⁴¹ Palah: (Uygur Türkçesi) Yassı değnek, sopa.

⁴² Şerifhan Töre: (Şerifhan Dinsahanoviç Kugedayev) Doğu ve Batı Türkistan Kazaklarının pek sevip saydıkları asilzade. Altay’ın ilk valisi. Abak Kerey boyuna mensup. Altay’da eğitim ve iktisat işlerini geliştirmiştir. 1942 yılında Şenşisey tarafından öldürülmüştür.

rafında, bunun müttefiki ve efendisi olan Sovyet Hükümeti dikkatle beklemekteydi. Zira geçici olarak da olsa, bölgede idareyi yerli halktan birisinin elinde tutması, her iki taraf için de menfaat getirmişti. Sonrasında, bütün Doğu Türkistan'ı çembere almış olan Sovyetler, batı yönündeki kapıları açtı ve anahtarları ele geçirdi. Bölgenin bütün zenginliklerini alelacele taşıyıp götürmeye başladı. Altay vilayetinin çeşitli bölgelerinden çıkan altın ve gümüşten tutun da, Köktokay ile Çingil'den elde edilen uranyum, volfram ve diğer yeraltı zenginliklerinin yüzlerce kamyonla gece gündüz ülkesine taşındı. Hoten vilayetinde de altın madenine dayalı idareler kurulmuştu. Ülke genelinde nereden ne çıkacağını araştırıp bulmuşlardı. Elleri yeraltı zenginliklerinin ayrıntılı haritaları bulunuyordu. Bu sebepten arama işleriyle fazla uğraşmaksızın, bu yeraltı madenlerinin taşınıp götürülme işlemlerine derhal başlandı. Kurdukları bu sektörün yanı sıra, her yıl, yüz binlerce canlı atı, sığırı ve koyunu da kendilerinin belirlediği fiyatlarla satın aldılar. Durum böyle de olsa, tarım ve hayvancılık ürünlerini kendileri tarafından belirlenen fiyatlarla almalarına rağmen, aldıklarının yerine takas yoluyla sanayi malları verdikleri için çiftçi ve hayvancıların bu işten epeyce kârlı çıktıklarını söylemeliyiz.

Rusya hükümeti, daha öncelerden beri Doğu Türkistan halkının kurtuluş mücadelesini acımasızca bastırılmış ve onları Çin'e teslim edegelmiştir. Bunu unutmamak gerektir. Çünkü, aslında tek bir parça olan Türkistan'ın yarısının olsun bağımsızlığına kavuşmasından bile son derecede korkarlardı. Bundan dolayı, Şen Duben çekinmeden "Doğu Türkistan, Çin'in ayrılmaz bir parçasıdır" diye bağırırken, başını Mansur Efendi'nin çektiği midasını düşünen vatansever (!) Uygur aydınları ona eşlik ettiler ve bu fikre katılmayanları da zulümle, iftiralarla haislere atarak mahvettiler.

Gulca'da geçirilen ikinci korkunç gece

28 Şubat 1938 Salı... Gece saat 03.00'te GPU'nun adamları yanlarına aksakalı da alarak geldiler ve kapımızı dövmeye başladılar. Arada sırada şangyonun [aksakal, muhtar] sesi de duyuluyordu. Bir "Gaffarhan", bir "Asılhan" diye bağırıyorlardı. Ben küçük kardeşlerimle yemek odasında yatmıştım. Bu korkunç sesler beni endişeye düşürdü. Çünkü üç gün önce yine böyle sesler çıkararak bizim sokaktaki Rozi Ahun Eke'yi alıp götürmüşlerdi. Bu korkuyla usulca doğruldum ve kulak verdim. Anladım ki, bize gelenler de bu cellatlardı. Yattığım yerden sessizce kalkarak babamın yattığı odanın kapısını tıklattım; babam "Kim o?" diye sordular. Kısık bir sesle "Ben Asılhan; Çinliler geldi" cevabını verdim. Babamız kapıyı açarak "Şimdi Allah'a tevekkül edeceğiz. Nereye gidebilirim ki?" diyerek, alelacele giysilerini giyerken kaçmayacaklarını söylediler. Bu arada onlar hala kapıyı dövüyorlardı. Ben babamıza ısrarla kaçmaları gerektiği yönünde yalvardım. O zaman "Hoşça kalın, madem öyle ben gidiyorum" dediler ve komşumuzun duvarına doğru koştu. Ben de gittim ve ayaklarından kaldırdım. Duvara tırmanırken

“Bu akşam Nagaraçi’ye⁴³ gitmişti diyeceksiniz” diye tembihledi ve komşunun avlusuna atlayarak, bunun öte tarafındaki üçüncü komşumuz Eyyubhan Eke’nin evine saklandılar.

Derhal gidip kapıyı açtığımda gördüm ki, karşımda cellatlar duruyor. Ellerinde silahlarıyla çarçabuk avluya girerek “Töre hangi odada?” diye sormaya başladılar. Ben “Babamız yoklar” dediğimde birdenbire acayip bir şekilde bağırmağa başlayarak eve girdiler. Çocukların ödünü kopartarak herkesi yemek odasına kovalamak suretiyle evi didik didik aramaya giriştiler. Bu sırada bana nereye gittiğini sorduklarında “Nagaraçi’ye” cevabını verdim. “Kimin evine?” dediklerinde ise “Bilmiyorum” dedim. Gözlerini bana dikip “Neden senin üstün başın çamur? Adamı bu kaçırılmış olmalı” diyerek beni tokatlamaya başladılar. Bunu gören annem “Aman Allah’ım, çocuğumu öldürecekler” diyerek feryat etti. Bu arada komşumuzun evini de aramışlar; “Kapıyı neden çabuk açmadın?” diyerek adamın başını gözünü yarmışlar; dehşet saçarak korkutmuşlardı. Sonra yine bize dönerek aynı soruları sormaya başladılar; biz de aynı cevabı tekrarlayıp durduk. Bunun ardından eşyaların zabtını tutarak bütün odaları mühürlediler ve babamızın kitaplarından birkaç tanesini, evdeki bütün fotoğrafları da alıp hiddetle benden bunları taşımamı istediler. Ben taşımadım. Beni tekrar dövmeye başladılar. Zavallı annem çığlıklar attı. Onlar ise “Çocuk senin için önemliyse doğruyu söyle; yoksa bundan daha beter eziyet görür” diye annemi tehdit ediyorlardı. Bense hiç korkmadım. Çünkü içimde öylesine bir gurur peydahlanmıştı ki, bu hali tasvir etmek mümkün değil. Canımdan aziz gördüğüm babamı, onu götürmek için gelen cellatların elinden kurtarabildim diye, içerimde sıradışı bir korkusuzluk ve sevinç mevcuttu. Bunun için, güttüğüm amaca ulaştığım ve sıkıntımızın çözüldüğü o anı hissederek annemi “Korkmayın; bana bir şey olmaz” diye teselli ediyordum. Kalbime, zalimlere karşı nefretin yanısıra, sönmez ve ebedi özgürlük duygusu işte o an yerleşti.

Daha sonra “Yürü!” diyerek beni önlerine kattılar ve beraberlerinde götürdüler. Evdekiler çığlıklar içinde ağlayarak kaldılar. Bu cellatlar avludan çıkarılarken kapı önünde bıraktıkları bekçileri “Olur da bu kapının önünden kara sakallı, dişlerinin biri altın, orta boylu bir adam geçerse, derhal tutuklayın ve bize haber verin” diye tembihliyorlardı. Hava soğuktan ve karla karışık yağmur yağıyordu. Kapının önünde üç at arabası vardı. Birine beni oturtular ve yanıma bir bekçi koydular. Bu arabanın arkasına, yan komşumuzun uzun seyyar merdivenini bağlayıp ucu yere degecek şekilde sallandırdılar. Öndeki arabaya cellatlar oturdular ve bu halde ilerleyerek bizden daha ötedeki Andican Mahallesinde oturan Yusufcan Kekeç isimli adamın kapısının önünde durdular. Ses çıkartmadan merdiveni sokak tarafından duvara dayayarak adeta hırsızlar gibi usulca avluya indiler. Adamcağıza ansızın baskın yapıp çoluk çocuğunu ağlatarak Yusufcan Eke’yi de benim yanıma oturttu ve yürüyüp gittiler. Yolda Yusufcan “Babanız evde yok

⁴³ Nagaraçi: Gulca’da bir semt adı. Sözcüğün lügat anlamı “nakkareci”dir.

muydular?” diye sorunca “Yoktular” dedim. Oradan ayrılarak Osmanlı Damla adlı arkadaşımın hasta babasını da bağırtı bağırtı evinden çıkartıp arabaya aldılar ve ilerlemeye devam ettiler. Bu hasta adam yolda “vay vay” diye bağıyor; bir sakçı ise “Sesini çıkar!” diyerek ağzını kapatıyordu. Kendi derdimi unuttum ve bu zavallı hastanın haline derinden acıdım. Böyle inleme ve feryatlar eşliğinde baş sakçılar idaresine ulaştık. Burası pazar yeri gibi hareketli bir yerdi ve içerisi tıklım tıklımdı. Sakçılar koşuşturuyor, arabalar gidip geliyordu. Meğer bir gece içerisinde aynı anda Gulca’nın her mahallesinden çok sayıda insanı tutuklayıp buraya getirmişler. Bunları hapisane koşullarına taksim ediyor ve yerlerine gönderiyorlardı. O günlerde zamnaçalnik,⁴⁴ Ugrin denilen bir Rus’tu. Beni bizimle gelenlerden ayırarak bu adamın yanına götürdüler. Ugrin görünce beni buraya kadar getiren zalim herife “Bu daha çocukmuş; babasının nerede olduğunu doğru olarak söylese, onu hemen salıveririm. Aynen böyle söyleyin” diye işaret etti. Dilmaç⁴⁵ bana patronunun sözünü aktardı. Ben “Babam Nagaraçi’ye gitmişti” dediğimde ise, başka hiçbir şey sormadı ve beni hapsedmelerini emretti. Alıp bir koğuşa götürdüler. Bu koğuştaki iki de Şibo⁴⁶ varmış ve Uygurca biliyorlarmış. Beni neden buraya getirdiklerini sordular. Ben de “Babam evde yoktular. Onun için beni alıp getirdiler” cevabını verdim. Aynı suali deminki soruyu soran adama yönelttiğimde adam, “Beni getireli 60 gün oldu. Sözde bende tüfek varmış. Benim gibi yaşlı bir adamda tüfek ne gezer” diye ağladı.

Derken aradan üç gün geçip gitti. O gün beni çağırıp, yine “Baban nerede? Doğruyu söyle!” diye baskı ve dayakla sorguya çektiler. Ben tekrar aynı cevabı verince birdenbire vahşileşerek kudurmuş halde suratıma tokatlar atmaya başladılar. Beni sorgulayan kişi, Rusya’dan gelen İbragimov isimli bir zalimdi. Azerbaycanlı olsa gerek, aksanı Kafkasyalı’ya benziyordu. Bundan, gelecek bölümlerde gene bahsedeceğiz.

Her sabah bir kez olmak üzere tuvalete çıkarıyorlardı. Tuvalete çıktığım bir sırada gözüm pencereden üstü kapalı kamyonlara ilişmişti ki, beni götüren Çinli gardiyan enseme sıkı bir tokat yapıştırıverdi ve iterek koğuşa soktu. O gün öylece koğuştaki kaldım. Bir gün yanıma Ekbercan adlı tanıdık bir genci koydular. Önceden başka bir hücrede kalıyormuş. Onu ağzımdan bir şeyler almak için koyduklarını hissettim. Çünkü adam, ilk görüşmemizde epeyce acıklı ve ağlayarak konuşuyordu. Buranın ne kadar kötü bir yer olduğunu anlatarak, hapsi bana fazlasıyla korkunç göstermeye çalışarak nasihat etmeye başladı. “Siz henüz açılmamış bir goncasınız. Ben daha küçük bir çocuğum, beni ne yapacaklar, birkaç gün sonra salıverirler diye aklınızdan bile geçirmeyin. Bunlarda insaf yok. En iyisi, böyle azap çekmektense doğruyu söyleyin de çıkıp gidin. Babanız ise her şeyi görmüş yaşamış; siz neyi gördünüz? Onun için burada babanızın günahının azabını çe-

⁴⁴ Zamnaçalnik: (Rusça) “Zamestitel naçalnika” sözünün kısaltması olup, âmir, şef veya müdür yardımcısı anlamlarına gelmektedir.

⁴⁵ Dilmaç: (Çağatay Türkçesi) Sözlü çeviri yapan tercüman; çevirmen.

⁴⁶ Bir Çin aşiretinin adıdır.

kerek oturmayın; doğruyu söyleyin” diye türlü türlü sözlerle başımı döndürmeye, beni kandırmaya çalıştı. Ben de inanmış gibi yapıp “Doğru söylüyorsunuz; bilseydim çoktan böyle yapardım” gibi cevaplar veriyordum. Bunu iki üç günde bir çağırıp dururlardı. Çağırdıklarında ağızımdan bir şey alıp alamadığımı soruyor olacaktı; zira, dışarıdan her geri dönüşünde panik içerisinde tekrar tekrar bana ‘doğruyu söyleme’ yönünde propaganda yapıyordu.

Beni de, yukarıda anlattığım üzere 21 gün içinde iki veya üç defa koğuştan çıkardılar ve eziyet ederek sorguladılar. Her sorduklarında “Nagaraçi’ye gitmişti” cevabımı işitiyor ve derhal hiddete gelerek yerlerinden sıçrayıp dövmeye başlıyorlardı. Tutuklanışımın 29. gününde beni umumi hapis haneye geçirdiler. Bu hapis hane eski, rutubetli ve pislik içinde bir yermiş. Mahkumların hepsi yaşını başını almış adamlar; değişik değişik suçlardan yatıyorlar. Bana “Seni neden getirdiler?” diye sordular. “Babam evde yoktu; onu bulamayınca beni getirdiler” cevabını verdiğimde, beni süzüp duran Dungan tipli bir adam ağlayarak şunları söyledi: “Bunlar beni çok döverek işkence ettiler. Senin babanla Sokuluk’ta yakınlığımız vardı. Gulca’ya gelince hiçbir ilişkide bulunmadık. Sorgu memurları sana sorarlarsa ‘Bu adam babamı bilmez’ de. Baban, Hiyaz Şanlo ev yaptırdı, tahta ve kamış sağlayarak yardımında bulunmuştu. Öyleyse bilse bilse Hiyaz bilir; ben bilmiyorum”.. Adam sürekli acı gözyaşları döküyor, şişmiş, parçalanmış yerlerini göstererek ağlayıp duruyordu. “Bana sorarlarsa, elbette, bu adam babamı bilmez diyeceğim” dedim.

Birkaç gün sonra 31. günüm dolduğunda bir gardiyan yüksek sesle Çince “Ey, hunmazvudı balanza”⁴⁷ diye bağırarak içeriye girdi ve çizmemi bile giymeme fırsat vermeden “Gidiyorsun” diyerek koltuğunun altına kısırdı ve beni alıp sorgu memurunun önüne çıkardı. Şeref Aksakal, ayrıca Salican Türk adlı yaşlı bir çoban ve sorgu memuru vardı. Beni görünce sorgucu “Şangyo sana kefil olup çıkarmaya gelmiş. Onun için bir belge yazacaksın” diyerek elime kâğıt kalem verdi ve “Yaz!” deyip nasıl yazmam gerektiğini dikte ettirdi. “Ben, Alihan Töre oğlu Asılhan. Babamı yedi gün zarfında nerede olursa olsun bulacak ve sakçı idaresine bildireceğim.” Bunu yazıp durmuştum ki sorgucu tuhaf bir sesle “Eğer belirtilen güne kadar bulamazsam, hükümet nezdinde mesuliyeti kabul ederim” diye devam etti ve dikteyi bitirip imza attırdı. Şangyo, Salican Türk’le birlikte beni arabaya oturtup kendi makamına götürdü. Bu arada annem rahmetliyi de çağırıp getirtti. Kendisine minnet duymamızı istediği belli olan Şangyo, anneme hitaben “Çocuğun sana lazımsa, kocanı bu yedi gün içerisinde nereden bulursan bulacaksın. Aksi halde çocuktan ayrılırsın” gibi bir sürü dehşetli söz söyledi ve beni anneme teslim etti.

⁴⁷ “Hey, kızıl takkeli çocuk” demektir (Çince).

Babamızı kaçırmamız

O gün çok sevinçli bir gündü. Özellikle annemin halini tasvir etmek gerçekten güç. Gece vakti babamızı saklayan Osman Kâri Eke'nin evine gidip pederimle görüşünce, dünyaya yeniden gelmiş gibi olup geri döndüm. Bu arada rahmetli annem, benim morarmış, yarılmış bazı yerlerimi görüp babama endişeyle “Oğlumu tekrar götürecek olurlarsa mahvedecekler. Bu bela, yalnız sizin başınıza değil, bütün milletin başına gelmiş bir beladır” dedi. Bu sözlerden etkilenen babamız cesaretle gelip “Şimdi Asılhan gitmeyecek, ben gideceğim” diyerek ayaklandılar. Yedi gün dolduktan sonra şangyoya gidip “Bulamadım” demem gerekiyordu. Bu sebepten vedalaşmak için babama gittiğimde kendileri yanlarında ev sahipleri ve bir iki dostuyla birlikte oturmaktaydılar. Selam verdikten sonra bugün şangyoya gideceğimi söyledim. O zaman babam, “Hayır şimdi kendim gideceğim. En başta senin sözüne kulak vererek yanlış yaptım. Bu bütün milletin başındaki bir beladır. Allah'a tevekkül ettim” deyip ayaklanmışlardı ki ben, “Hayır baba, siz gitmeyeceksiniz. Ben gideceğim; çünkü, bana hiçbir şey yapamazlar” diye söze karıştım. Bunun üzerine ev sahibi Osman Kâri Eke, “Törem” diyerek babama dönüp yüksek sesle “Asılhan için dua edin. İnşallah bir şey olmaz” dedi ve ellerini havaya açtı. Sonra babam da ellerini açarak herkesle birlikte gözyaşları içerisinde dua ettiler ve bana ruhsat ettiler. Bu duayı aldığım günü hatırladığımda kendimi başka bir dünyada hissedirim. İşte böylesine güzel duygular içinde eve geldim. Şefkatli anneciğimi de teselli ettikten sonra, bu merhamet kaynağımdan da izin ve dua alarak şangyonun yanına gittim. Gittiğimde hemen “Babanı buldun mu?” sorusuna muhatap oldum. “Hayır” dediğimde “Beni ahmak mı sanıyorsun?” diye bağırarak şangyo, bana kamçıyla vurarak odaya hapsetti; “Senin cezanı hapishane versin” diyerek haykırdı. Az sonra tekrar çağırarak “Çocukluk etme; doğruyu söyle. Şimdi hapishaneye geri dönersen, ölürsün” diye yırtındı. Ben hep aynı cevabı tekrarlayıp durdum. Selim diye bir muhafızı vardı; ona “Bu iyilikten anlamayan ahmağı al, üst guanjuya götürüp, 2. Şubeye teslim et de gel” diye emretti. Adam beni önüne kattı ve yürümeye başladı. Yolda giderken mahalle komşumuz Taşkentli Naibcan'la karşılaştık. Naibcan “Bunu nereye götürüyorsun?” diye sordu. “Guanjuya” cevabını alan komşumuz bunun sebebini öğrenmek istedi. “İçeriden kefaletten çıkmış; şimdi de süresi dolmuş” dedi muhafız. O zaman “Bunu kim emretti?” dediğinde Selim “Şangyo” cevabını verince Naibcan şangyoya ağır küfürler ederek “Bunu derhal bırakacaksın; babası hükümete lazımsa, gitsin de kendisi bulsun” diye bağırdı. Naibcan, yalvaran bir sesle “Şangyoya ne diyeceğim?” diyen muhafız Selim'e “Sorumluluğu ben üzerime alıyorum” dedi ve beni onun elinden alarak eve gönderdi. Eve geri döndüğümün gecesi babamla görüştüm. Babam, o günlerde Osman Kâri Eke'nin evinden başka bir eve geçme, yani yerini değiştirme kararı vermek üzereydi. Zira, burada epeyce kalmışlardı ve casusların kaldığı yeri tespit edebilme ihtimali vardı. Nisan ayının başlarında vefalı dostlarından biri olan Abdurahman Eke'nin evine taşındılar. Şunu da söylemek gerekir ki; o devirde

hakkında tutuklama emri çıkarılan adamlar içerisinde, Tanrı'nın inayetiyle, yalnızca babamız kaçarak kurtulabilmiş ve şimdiye kadar yakalanmamışlardı. Dönemin baskıcı, vahşi ve zalim hükümet siyaseti yüzünden babamızı saklamanın, bunu yapanlar için ne kadar tehlikeli, ne kadar ölümcül bir hareket olduğunu herkes bilse de, babamızla insanlar arasındaki münasebet İslam'a dayalı bir kuvvetle sulanmış, gerçekten vicdani bir bağ olduğundan, halkı her türlü tehlikeye rağmen onu canı gönülle himaye ediyordu. Allah hepsine rahmetini nasip etsin.

Abdurahman Eke'nin evi de hükümet tarafından şüphelenilen bir ev olmaya başlayınca, babamızın tekrar her değiştirmesi icap etti. Bu konuda dostlarıyla istişare edip, Aburahman Eke'nin küçük kayınbiraderi Abdurahman Mahsum'un bahçeli boş bir evi kiraladı. Bu evde bir ay kadar kaldılar. Sonra Mayıs ayının başlarında, Araltepe'den gece yürüyüp, gündüzleri insanların gözlerinden saklanarak, bir gece vakti yedeğinle bir atla ağabeyim Gulca'ya çıkageldi. Bir gün dinlendikten sonra babamızın bütün dostlarıyla arkadaşları Abdurahman Eke'nin evinde toplandılar. Başta Osman Kâri Eke olmak üzere, Abdurahman Eke, Abdukadir, Abducabbar, Abdurahman Mahsum ve Umarhacı Dungan, gece yarısında babamız ile ağabeyimi dualar ve tekbirlerle Araltepe'ye uğurladılar.

Ağabeyim babamızı Başkaşı Çuurma⁴⁸ denilen yegane yolla götürmüş ve atla yol alarak iki defa konaklamak üzere üçüncü konaklama zamanında Künes Aralpete'ye esenlikle ulaştırmış. Sonra babamızın Kırgız dostlarından Haydarali Molla ve İsmail, ağabeyim babamızı Gulca'dan getirinceye değin, Turgunbay isimli Kırgız ihtiyarını Künes'teki Çapku Yaylasına geçiş noktası olan Koyaşu dağ geçidindeki Karasay denilen kalın çam ormanlı, ucu olmayan nehir yatağının kenarına, keçe alaçığıyla⁴⁹ birlikte gizli bir yere yerleştirmişlerdi. Babamız yaşlı Turgunbay'ın işte bu alaçık evine ağabeyim tarafından sağ salim götürülür.

Bu adam avla uğraşır, ayrıca insanların gözüne işsiz güçsüz biri gibi de görünmez, karısıyla beraber ağaç keser, kereste doğrardı. Burası dağ yollarına sapa, ulaşılması güç, kuytu ve gözlerden ırak bir yerdi. Biz ağabey kardeş Araltepe'de kalırdık; dükkan açmıştık. Babamızın kaldıkları bu yer Araltepe'ye yaklaşık olarak 25 km uzaklıkta olup, mevki fevkalade bir manzaraya sahipti. Buraya varmak için doğuya doğru ilerleyip, elmalık ve kayısıliklar arasından dolaşarak Künes Suyu'nu geçmek suretiyle dağın sağ yamacından büyük ve dik bir tepeye tırmanmak; oradan da dağların arasından akan çayı takip etmek gerekir. Daha sonra yokuş yukarı devam edilerek Karasay'ın uzayıp giden kıyısında, bir çamlığın içerisinde, dışarıdan görünmeyen bu gizlenmiş keçe alaçığa ancak ulaşılabilir. Burada Abdulla Ahun kalıyor. Babamız kaçtıkları günden itibaren adlarını Abdulla Ahun olarak değiştirmişlerdi. Burada babamın güvenliği sağlanmış idiyse de, onun asıl amacı bu yerde uzun süre kalmak değil, büyük aşuvlar, yani dağ geçitleri yol verinceye dek gizlenmekti.

⁴⁸ “Başkaşı Uçurumu” anlamına gelmektedir.

⁴⁹ Alaçık: (Çagatay Türkçesi) Küçük ve eski ev, çadır.

Mayıs ayının sonlarına doğru babamıza iyi bir at bulup, koşumlarını da hazır ettiler. Bir müddet sonra Haydarali Molla ve Turgunbay, Abdulla Ahun'ı (yani babamızı) Kuçar şehrine yolcu etmek amacıyla 1938 yılının Mayıs sonunda dağların arasındaki bir yoldan Çapku Yaylasına götürürler. Çapku Suyunu geçerler, geniş yaylalardan daha yükseklere doğru ilerlerler ve Çapku Yaylasının güneyindeki Karaköl adlı dağ geçidini de aşarak Yılduz Yaylasına ulaşırlar.

Gulca'yı dört bir yünden çevreleyen Tyan-Şan (Tanrı) Dağlarının aralarında akan üç tane geniş nehir vardır. Bunlardan biri Tekes, ikincisi Künes, üçüncüsü ise Kaş'tır. Bunların her birine birer, yani toplam üç su katılır. Manzarası pırl pırl, envai çeşit renkle bezenmiş olan bu güzel, bu uçsuz bucaksız vadi ve yaylalarda Doğu Türkistan'ın yerli halkları olan Uygurlar, Kazaklar ve Kırgızlar yaşar. Uygurlar tarımla meşhur olup, Kazak ve Kırgızlar ise hayvancılıkla meşgul olur, bu güzel geniş yaylalarda yüz binlerce hayvan yetiştirirler. İşte buradaki bu üç su, Gulca'nın doğusundaki Yamatu köyünün üst tarafında birleşerek İli Nehri'ni oluşturur.

Abdulla Ahun, Künes vadisinin başında bulunan Çapku Yaylasının nihai Kazak sınırı olan mezkur Karaköl'ü aşarak Yılduz'a inmişti. Abdulla Ahun'a rehberlik eden kılavuzları, bu engin yayladan, göze çarpmayan bir istikametteki Kuçar şehrine geçmek için kullanılacak Küykün Geçidini, yani güney yönündeki dağ yolunu göstererek kendisine iyi yolculuklar diler ve vedalaşırlar. Babamız tek başına gösterilen yöne doğru yürür. Yolda yağmur yağıp, sis basınca rahatça görebildikleri mevki görünmez olmuştur. Her şeye rağmen yürümeye devam eden babamız, akşama doğru dağların arasında yollarını kaybederler. Sonra vakit geç olup da karanlık basınca, şiddetli yağmurdan dolayı daha fazla hareket edemez ve sel sularının oluşturduğu bir mağaraya girip, atının yularını kavramış halde tan atana dek burada beklerler. Ertesi gün akşama kadar yol yürüyerek Yusuf Gucuğur⁵⁰ isimli Uygur besicinin çadırına varır, geceyi orada geçirdikten sonra ise ertesinde Kuçar yönüne doğru tekrar yola koyulurlar. Yolda Kuçar'a gitmekte olan bir kervana rastlayan babamız, kervan yolcusuymuş gibi bunlara katılarak esenlik içerisinde Kuçar şehrine girerler. Sonra Kuçar'ın doğusundaki Hanekatam denilen yerde kendileri gibi kaçak olan biriyle birlikte kalır, bir gün sonra ise Kuçar'a gidip Gulcalı tanıdıkları ile tanıştırlar. Burada söze ara verip, biraz kendi gözlerimle şahit olduğum Yılduz hakkındaki intibalarımın söz etmek, burayı tanıtmak istiyorum.

⁵⁰ Gucuğur: (Moğolca) Uyuz, kel.

Yıldız Yaylası hakkında

*Tıyan-Şan tağ ara yaylavdur Yılduz,
Yok tağ içide bunday tüz.
Egizligi dengizdin tört beş ming
Şu yerde bakılır, yıldı koylar tümen, yüz ming.*

Tıyen-Şan Dağları arasında bir yayladır Yılduz,
Yoktur dağ içinde böylesi bir düzlük.
Yüksekliği dört beş bin [metredir]
Burada yetiştirilir yıldı ve koyunlar tümen,⁵¹ yüz bin.

Yılduz Yaylası, Orta Asya'daki en büyük yaylalardandır. İli Nehrinin başı doğuda üç kola ayrılır. Bunlardan biri Tekes, diğeri Künes ve bir diğeri ise Kaş'tır. Yılduz, bu üç nehrin doğusunda yer almaktadır ve doğu yönünde atla altı günde ulaşılabilir. Buraya gidecek olanlar, Künes'ten Koyaşu ve Tayaşuları aşarak Çalpu Yaylasına inerler. Buraları Kazak yaylalardır ve Karaköy, Dağuti, Adingir, Narati gibi büyük dağ geçitleri vardır. Bunların hangisinden geçilirse geçilsin Yılduz'a erişilebilir. Tekes'ten Ağyaz ve Köksu; Kaş'tan ise Eren ve Kabırğa yoluyla gidilir. Yılduz adı, bu yaylanın yüksekliğine işaret etmektedir. Dağ geçitlerinden aşarak Yılduz'a vardığınızda ne çam, ne köknar, hiçbir ağaç türüyle karşılaşamazsınız. Görülebilen dümdüz, uçsuz bucaksız bir düzlüktür ancak. Burada sadece bir tür bitki yetişir; o da, çıplak ve kalın bir yumrudur. Kazaklar buna "doñız sırtı" derlermiş. Yamaçlarda betege bitkisi de vardır. Bu bitki o kadar canlı bir bitkidir ki, üzerine keçe serip günlerce otursanız bile, ezilmez ve tekrar doğrulur. Bu düzlüklerde epeyce irili ufaklı göl bulunur. Göller kuğular, kazlar ve ördeklerle doludur. Suları balık kaynar. Bunları avlamak Kalmuklar için günah sayılmış. Özellikle ak kuğu öldürmek oldukça büyük bir günahmış. Bunun için olsa gerek, bu hayvanlar alabildiğine çoğalmışlar. Yabancılar buraya girerken yerli halktan birini kılavuz almazsa, bataklığa saplanıp helak olurmuş. Bu yerde birçok tepe ve tümsek olup, sathı girintili çıkıntılıdır. Yılkıları, yani yabani atları bu tümseklere basarak yürümeye alıştıkları için, bu yönleriyle başka yerlerin yılmılarından ayrılır; "kurt yürüyüşü" adı verilen bu yürüyüş tarzlarından dolayı oldukça yüksek fiyatlara alıcı bulabilirlermiş. Koyunları kara başlı ve ak renklidir. Bunların bir iki yaştan sonraki canlı ağırlıkları yüz kilodan fazla çeker. Koyun besicileri işte bu yüzden özellikle Yılduz koyunlarını tercih ederler. Bu koyunların yünleri de son derece yumuşak olur. Yılduz mevkiinde pek çok sayıda suğur, yani dağ sıçanı da vardır. Uygurlar bunu el yapımı tüfeklerle avlarlar. Suğurun avlanma mevsimi Mayıs'tan Ağustos'a kadar olup, hayvan bu tarihten sonra inine yatmaya çekilir. Avlanmanın yaygınlığı sebebiyle herkes iyi nişancıdır ve avlanmada kullandıkları mermileri de kendileri yaparlar. Barutu ağaç kömürü ile tuzu karıştırmak suretiyle imal ediyorlar. Girdiğiniz her evde mutlaka suğurla karşılaşsınız. Ayrıca buranın toprağında bolca mantar da

⁵¹ Tümen: (Çagatay Türkçesi) On bin.

yetiştiriyor. Çince “mogu” denilen bura mantarını Çinliler çok beğeniyorlar. Halk bundan çuval çuval toplayıp kurutuyor ve iyi paralar karşılığında satıyor. Bizim gittiğimiz vakit yayla zamanı idi ve kımız oldukça kuvvetliydi. Buradaki halkın hemen tamamı Kalmuk olup, Kalmukların da Torgut uruğuna mensuptur. Kendilerinin dediklerine bakılırsa, buraya Astrahan’dan⁵² gelmişler. Babamız, bunların Emir Timur’dan kaçarak Yılduz’a geldiklerini söylemişlerdi.

Bitkileri çok etkilidir. Atlarımız, buraya gelmemizin üzerinden 5-6 gün geçmişti ki iyileşip, kendilerine geliverdiler. İnsanlar yulku ve sığır tezeği yakarlar. Hayvan tersleri 2-3 saat içerisinde kurur ve tezek olarak yakılabilir duruma gelir. Havası çok açıktır. Düzlukte görebildiğimiz ilk otağ eve at yürüyüşüyle bir güne yakın zamanda ulaşabilirsiniz. Ahalisi 65 sumuldan⁵³ oluşturmakta olup, her birinin “zangi” dedikleri yüzbaşları vardır. Bunlar “ukurday”a, yani binbaşya; binbaşylar sa hana tabidirler. Hanın kaldığı yer Bayınbulak’tadır ve buraya “orgay” adını verirler. Duben’in tutuklama cereyanında bunların da hanları ve diğer nüfuzlu kişileri hapsedilmiş, mallarına ise el konulmuştu. Biz vardığımızda sadece kuraları, yani ibadethaneleri 40-50 adet keçe evden, yani büyük otağdan müteşekkildi ve her biri tek başına 100-200 biner koyun ile 10-20 biner büyükbaş hayvana sahipti. Din adamları ve din adamı olmak için eğitim alanlar bu mallar sayesinde temin ediliyorlarmış. Bunlar evlenmezlerdi ve çok temiz insanlardı. Ne var ki diğerleri her zaman pislik içindeydi. Bunlarda çamaşır ve bulaşık yıkamak günah sayılır, yani takvasızlık olarak kabul edilirmiş. Giydikleri elbiseler adeta çürüyüp gitmişti. Birinin içecek içtiği fincanını gördüm; fincanın içi ve dışı kirle kaplanmış olup, sanki pis bir kâseye dönüşmüştü. İhtiyaçlarını tüccarlar temin ederdi. Tüccarlar bunlara değişik yerlerden un, tuz, çay, giysi ve çeşitli erzaklar getirir; karşılığında at, koyun ve diğer hayvancılık ürünlerini alırlardı. Kalmuklar dağ sıçanının, yani suğurun etini yer; derisini ise tüccarların getirdikleriyle iyi fiyatlara takas ederler. Bunlar hiçbir şey aramazlar; pazarları da yoktur. Neye ihtiyaç duyarlarsa evlerine getirilir. Yaz aylarında sütü kaynatarak bir tür içki yapar ve bunu içerek her gün sarhoş sarhoş at koşturur; birbirlerinin evlerine gidip içki içer dururlar.

Yılduz’da pirinçli yemekler iyi pişmez. Çünkü su, normalden daha çabuk, yani 100 dereceye ulaşmadan kaynar. Bunlardan birisi ölse, din adamlarına gidip fal açtırırlarmış. Din adamı yak derse cesedi ateşe verir; köpeklere ver derse, bir şeye sararak köpeklere atarlarmış. Bunlarda toprağı sürmek de günah sayılırmış. Koyunlarını çobanlara güttürmez; hayvanları bir köy ile diğer bir köy arasında serbest bırakır; köpekleri de koyunlarla birlikte yürür; bunlar da uzaklardan onları seyrederekmiş. Akşama doğru hayvan sahiplerinden biri at koşturarak gider, sürüyü kendi köyüne doğru sürer, koşarak hemen geri döner ve yatarmış. Yani bunlarda geçim sağlamak için herhangi bir hareket yoktur. İçlerinden hırsız da çıkmaz. Dışarıdan bir hırsız gelecek olsa hiçbir şey alamaz; çünkü, bunların

⁵² Astrahan: 16. yüzyıldan bu yana Rusya’nın bir vilayeti ve bu vilayetin merkez şehri. Aşağı Volga boyunda olup, güneyi Hazar Denizine ulaşır. Yüzölçümü 44,1 bin km².

⁵³ Sumul: (Moğolca) Ahalisi yaklaşık 100 kişiden müteşekkil köy.

köpekleri insan etine alışkın, çok heybetli, oldukça iri, tamamı siyah renkli köpeklerdir. Tüccarlar onlara ancak gündüzleri giderler. Giderlerken de iyi atlara biner ve kamçılarının uçlarına somun bağlarlar ki, böylece köpek saldırılarından korunabilsinler. Yoksa bu köpeklerin insanı atıyla birlikte yıkması bile işten değildir. İşte topraklarının zengin olması sayesinde, hayat için mücadele vermeye gerek olmaksızın bu adamlarda her şey mevcuttur. Hiçbir şeyi kafalarına takmayıp, her gün içki içerek sarhoş sarhoş dolaştıkları için, nesilleri gittikçe azalmaktadır. Bütün Yulduz'da 65 sumulda toplam 6,5 bin Kalmuk yaşıyordu. Eğitim ve öğretim faaliyetleri kendi inançları dairesinde olup, çağdaş eğitim konusunda hiçbir şey yoktu.

Babamızın kaçak olduğu günlerde aile hayatımız

Bir gün Araltepe'de rahmetli ağabeyim eve kederli bir yüzle geldi. "Hayrola, ne oldu?" diye sorduğumda, "Gulca'dan mahalle komşumuz Gani Kâri gelmiş. İnsanlara babamızı Kuçar'da gördüğünü söylemiş. Bu söz hükümete kadar ulaşırsa halimiz yaman olur" diye endişe ettiklerini söylediler. Sonra aradan epey zaman geçip güz mevsimi geldi. O günlerde babamızın Kuçar'da cellatlar tarafından yakalandığı yönünde bir haber duyduğumuzda bütün aile fertlerimiz ve dostahbablarımızla birlikte derin bir kaygıya kapılmıştık. Sıkıntı içinde olduğumuzu hiç kimseye belli etmiyorduk. Çünkü babamızı biz kaçırmamış, nereye gittiklerini de bilmiyoruz gibi görünmemiz gerekiyordu. Bu kötü haberi almamızın üzerinden iki ay geçtiğinde, ben ailemiz ve dostlarımıza danışarak ticaret yapmak bahanesiyle Kuçar'a gitmeye karar verdim. Ne var ki sakçı idaresi "Bu düşmanın oğludur" diyerek buna ruhsat etmedi. Bundan dolayı, çaresiz sadece söylentileri dinlemekle yetindik. Amacımız babamızı nereye götürdüklerini öğrenmekti. İnsanların bazıları Aksu'ya, bazıları ise Urumçi'ye diyordu. Bu şekilde kışı da geçirdik. Babamızı Kuçar şehrinde yakalayıp, alıp nereye götürdüklerini hala bilmiyorduk. Babamızı arama hareketlerini ağabeyim yönetir, yol gösterirdi. Ağabeyim bu konuda son derece ihtiyatlı davranıyordu. Çünkü o günlerde zalim hükümetin siyaseti o kadar vahşicedi ki, bu şekilde tutuklanan herkesin çoluk çocuğunu da bütün haklarından mahrum kılmış, uzak uzak yerlere sürgüne göndermişti. Bu kapsamda olduğumuz halde ulu Tanrı'm bizi esirgemişti; zira hala kendi evimizdeydik. Ancak, Gulca'daki bahçeli evimize nesanmyanhuyun⁵⁴ raporuyla el konulmasına, bizim ailemizi çoluk çocuk hep birlikte sürgün etmeye, evimizi barıkımızı Vangmin adlı bir Çinli'ye vermeye karar almışlardı. İşte bu Vangmin, her gün evimize gelip bizi çıkartmaya çalışır, "Hemen taşınacaksınız. Burasını hükümet bana verdi. Bir gün içinde taşınmazsanız, sakçıyla birlikte gelir, her şeyinizi sokağa atarım. Bu konuda elimde belge var" der, elindeki talimatnameyi göstererek bizi korkutur ve tehdit ederdi.

⁵⁴ Nesanmyanhuy: (Çince) Müsadere, haciz memuru.

Böylesine büyük bir sıkıntının başımıza gelmesinden bizi yine Tanrı'm kurtardı. Çünkü bir gün komşumuz Mirzabek gizlice gelerek bize dedi ki: "Çoluk çocuk bir olup sizleri buradan çıkarmaya gelen Çinli'yi avluya sokmayın. Ona buraya ancak bütün aile fertlerinizi öldürmesi halinde girebileceğini söyleyin. Sözünüzde kararlı görünün ve onu asla içeri almayın. Bu arada tanıdık bir Çinli var, ben de gidip ona dilekçe yazdırayım". Mirzabek'in tanıdığı bu kişi iyi bir adammış. O da yukarıdaki sözleri tekrar ederek, adamı hiçbir şekilde eve sokmamamızı, "Taşının" demesi halinde çoluk çocuk elimize sopa alıp herifi kovemamızı söylemiş ve sözü geçen dilekçeyi yazıp vermiş. Üstelik dilekçeyi verirken de "Yasiling iyi birisidir. Yazdığım bu dilekçeyi götürüp bizzat kendisine vermeleri gerekir. Yasiling, her gün saat üçte silinbudan, yani valilik binasından arabasını kendi sürerek çıkar. O zaman bütün çoluk çocuk arabanın önünü kessin ve dilekçeyi gösterebilirsin. Bunu görünce arabayı durdurmak zorunda kalacaktır. Hemen dilekçeyi eline tutuşturursunlar. Dilekçeyi onun eline ancak bu şekilde ulaştırabilirler" diye yol göstermiş. Çinli olmasına rağmen adam gibi adammış doğrusu.

Aynen öyle yaparak, başlarında annem rahmetli olmak üzere bütün küçük kardeşlerim silingin arabasının önünü kesmiş, ağlayarak dilekçeyi bizzat adamın eline vermişler. Dilekçeyi okur okumaz adamın yüz hatları değişir ve "Sizin mekanınızı hiç kimse alamaz. Gidip evinize oturun. Dilekçenin konuyla ilgili cevabını bina kapısı önündeki tahtada göreceksiniz" gibi güzel sözler söyleyerek annemi sevindirip yolcu eder. Ertesi gün haber aldığımız göre valilik binasının kapısını önündeki tahtaya, üzerinde "Alihan Töre'nin meskeni ve sahip olduğu mal varlığı çocuklarına verilsin" yazan büyük bir cevap belgesi asılmış ve bu emrin bir nüshasının dilekçe sahibine de verileceği eklenmiş. Böylece zalim Vangmin de inine girip ortadan kayboldu. Haberi alan dostlarımız, yakınlarımız çok sevindiler.

1938 yılı Mayıs ayının sonlarına doğru Künes Araltepe'ye, yani rahmetli ağabeyimin yanına varmak için harekete geçip, evdeki atımızın yanına koşmak üzere bir başka at daha almak üzere at pazarına gitmem gerekiyordu. Aynen öyle yaparak güçlü bir kula atı satın alıp onu arabanın bir yanına koştum ve komşumuz Numan Mahdum'la birlikte yola çıkarak üç kere konaklayıp, dördüncüsünde Araltepe'ye ulaştım. Ağabeyim rahmetli babamızı Künes'e götürünceye kadar Gulca'ya gitmemişlerdi. Ben gidince bütün Gulca'nın ahvalini kendisine bildirdim. Araltepe'de yirmi gün kadar kaldıktan sonra ağabeyim mallarını alıp, benim için hayvancılık ürünlerinden biraz yün ile kulun⁵⁵ ve kuzu derisi temin ettiler. Bunları Gulca'ya götürüp iyi fiyatlarla sattıktan sonra elde ettiğim kârla önce 200 pud buğday alıp evimize koydum; arta kalan parayla ise Araltepe'de satmak üzere tekrar mal aldım ve Eylül ayında yeniden oraya vardım. Bu seferinde Gulca'dan getirdiğim malları ağabeyime teslim ettim ve kendim de dükkanda çalışmaya başladım. İşlerimiz günden güne büyüyordu. Bu, babamızın meşakkat çektikleri yerlerde bizim için Allah'tan iyilikler dileyerek ettiği duaların neticesiydi.

⁵⁵ Kulun: (Türkistan Türkçesi) Bir yaşını doldurmamış tay.

Böylece iki yıl geçirdik. Günün birinde dükkanımıza Kuçarlı bir adam geldi ve selam verdi. Sonra kendisinin Saim Ahun Eke olduğunu, babamın başına gelenlerden haberdar bulunduğunu söyleyerek bizlerle tanıştı. Bütün olup biteni öğrenince içimiz iyice daraldı. Saim Ahun, babamızı Kuçar'daki bir bahçede yakalayıp Aksu vilayetine götürdüklerini, ancak onun şu anda Aksu şehrinde mi yoksa Urumçi'de mi olduğundan haberi olmadığını anlattı. Sonrasında her zaman olduğu gibi yine ağabeyimin başını ağrıttıp, kendisinden babamızı arayıp bulmanın bir yolunu araştırmasını isteyerek sıkıntıya girdim. O zaman Araltepe'deki Turdı Ahun Eke bana hitaben "Siz, ağabeyinizi bu konuda sıkıştırmayın. Babanızı siz nasıl düşünüyorsanız, ağabeyiniz de aynen düşünüyordur. Şu anda siyasi durumlar çok hassas. Biraz olsun yumuşasın, o vakit yalnız ağabeyiniz değil, bizler dahi, haydi arayın deriz. Şimdi harekete geçerseniz bu, kendini bile bile ateşe atmak olur. Allah'ın izniyle siyasetin durumu da değişir. Babanıza gelecek olursak; o zat, bu tür zulümleri çok defa sabırla yenmiş, Huda'nın aziz bendelerindedir. İşte sizin işleriniz iyi, başınız selametteyse, bu adamın duaları sayesinde. Huda ona sabır verecektir; hepimiz dua ediyoruz. İnşallah yakın bir zamanda dışarı çıkabileceklerdir. Endişe etmeyin" diye çok güzel sözler söyleyip, moralimi yükseltti ve gitti. O sıralarda beni evlendirme girişiminde de bulunmuşlardı. Ben ise, şu anda bunun sırasının olmadığını, zira babamın hapishanede yattığını, babam oradan sağ salim çıkınca evleneceğimi söyledim ve kesin cevabımı verdim.

Ülke çapında bazı gelişmeler

Şunu da söyleyip geçmek gerekir ki; Şen Duben, iktidarı süresince belli dönemlerde bazı sahalarda ilerlemeye imkan vermiş, gözle görülebilen işler yapmıştı. Mesela, hayvancılık konusunda her vilayetin şehir merkezleri ile nahiyelerinde baytarlıklar açıldı ve bunun sayesinde hayvancılıkta iyi neticelere ulaşıldı. Hayvanları ıslah etmek amacıyla Sovyetlerden iyi cins aygırlar, boğalar ve koçlar alınarak yürütülen ıslah faaliyetleri sonucunda hayvan nesilleri iyileşmeye başladı. Bunun yanı sıra ormancılık, toprak ve su idareleri kurulup, çiftçilere de yardımlarda bulunuldu. Altın madeni idareleri, Şiho ve Maytag'da petrol üretim tesisleri, Urumçi'de bir otomobil tamir fabrikası, Yarkent ve Hoten'de ise halı dokuma atölyeleri faaliyete koyuldu. Ticaret, tarım ve ekonominin diğer sahaları halkın elinde olup, bütün Doğu Türkistan halkı gıda ihtiyaçlarını kendi kendilerine temin edebiliyorlardı. Geçim derdiyle uğraşmak konusunda halka serbestlik tanındığı için, iyi çalışanlar iyi, kötü çalışanlar kötü yaşıyordu. Böylece insanlar, kendi kendileriyle meşgul olup, geçinebilmekten başka bir şey düşünemez hale geldiler. Çünkü, bir kelime olsun siyasetten söz edenler yok edildiler ve sürekli olarak mahvoldular.

İşte bu günlerde Şen Duben yeni bir aldatmacaya başvurarak 1939 yılının Ağustos ayında Kazakların, Kırgızların ve Kalmukların temsilcilerini kurultay bahanesiyle Urumçi'ye çağırды ve burada önderlerinin çoğunu tutukladı. Bunlar

arasında Altay valisi Şerifhan Töre başta olmak üzere birkaç büyük insan da vardı. Gulca'dan Kazak-Kırgız Derneği Başkanı Taştan ve diğerleri hapsedtiler. Bundan başka Gulca vilayetine bağlı Tekes, Künes ve Kaş nahiyelerindeki Kazaklardan Bõritala, Cing, Araşan, Dahiyanza ve Çöçek vilayeti nahiyeleri ile Yılduz'daki Kalmuklardan pek çok kişiyi tutukladılar; malvarlıklarına el koydular ve ailelerini, çoluk çocuklarını dört bir yana sürgüne gönderdiler. Böylece, Altay ve diğer başka vilayetlerdeki yerli memurları geri çağırarak suretiyle tutuklayıp, yerlerine Çinlileri koydular. Biçare halk, kendi payına düşen geçim derdine razı olmak zorunda kalıp, "Yaşasın adil hükümetimiz; yaşasın Şen Duben!" demekten başka şey söyleyemez oldu.

Bu dönem, 1940 yılının yaz aylarına rastlıyordu. Araltepe'den getirdiğim hayvancılık ürünlerini satıp, Araltepe'ye geri dönmek üzereydim ki, yakın ahabplarımdan olan Davudcan koşarak yanıma geldi. "Hayrola, bir şey mi oldu?" dediğimde, başına çetin bir iş geldiğini söyledi. Durumun ne olduğunu öğrendim. Arkadaşım haklıydı ve haksız olan hükümetti. Bunu ispat etmeye çalışmak ölümlü denkti. Zira benim hükümetin ticaret işlerinden şikayetçi olmam gerekiyordu. Arkadaşım, devletin sattığı fiyatın aynıyla mal sattığından dolayı, onu kanunları çiğnemekle suçlayıp kendisine ceza vermek istiyor, kendi yolsuzluklarını ise gizliyorlardı. Onun için ben, hükümetin dostumun sattığı malın aynıını satın alacaktım ve bu şekilde delile ulaşmış olacaktık. O vaktin şartları itibariyle bu iş benim için oldukça tehlikeli olmasına rağmen, dostum için bunu yaptım. Yani zulme karşı haklının tarafını tutarak hareket ettim. Babamızdan "Hakiki dost, arkadaşının başına böyle haksız durumlar geldiğinde hakikat için ona yardım edendir. Bu İslam'ın kanunudur" sözlerini defalarca dinlemiştim. Bu sebepten arkadaşım için bu riske girdim. Aslında bu hareketim, dönemin zalim hükümet siyaseti dikkate alındığında candan geçmek demektir. Bana bu konuda tehditkârane bir şekilde "Olur da bu işi birileri için yaptığın ortaya çıkarsa, kurşuna dizilirsin. Buna razı mısın?" dediklerinde korkusuzca "Razıyım" dedim ve imzayı attım. Allah'ın yardımıyla bu şekilde hareket edip, hükümetin ticarete yolsuzluk yaptığını ve halka pahalı mal sattığını ilk defa olarak ispat edip, dostumu da felaketten kurtarmış oldum. Her şeyin sonunda mezkur ticarethanenin (mayugunsi) yöneticileri cezalandırıldılar; beni ise aklayarak durumu gazetede yazdılar.

Araltepe

Araltepe, Gulca'nın doğusundaki su yatağından akan Künes Nehrinin kıyılarında kurulmuş, güzel manzaralı bir yerdir. Gulca'dan İli Nehrini sağ tarafınıza alarak doğu istikametinde ilerlerseniz, 1. Karadöng Mahallesi'ne ulaşırsınız. Burası Gulca'nın doğu ucudur. Bunu takiben Cırgalan Çayı gelir ki, güz mevsiminde buralar çok güzel bir görünüme bürünür, etraf hoş kokulu iğde çiçekleriyle kaplanır. İli Nehri kıyıları baharda dirilerek yemyeşil olduğunda, bu yöre insanların istirahat etmeleri için bir sayfiye yerine dönüşür. Buradan Cırgalan Suyunun

üzerinde kurulu Satıbaldıbay Köprüsünü geçerek doğuya doğru yürürseniz, Azizbektang denilen köye varırsınız. Ardından Oymanbay Köyü, sonra Baytokay, sonra Kıslaktam, sonra da Yamatu gelir. Sonrasında telle çekilen bir gemiyle İli Nehrinin doğu kıyılarına geçilince, nehir sol tarafa alınır da yukarıya doğru ilerlenirse Tokkızgara denilen kasabaya erişilir.

Köylerin hepsinde Uygurlar oturur; iki yandaki dağlarda ise Kazaklar. Kazaklar hayvancılıkla meşguldür, Uygurlar ise ziraatla. Gulca vilayetinin topraklarının geneli son derece verimli olup, tarlaya ekilen yazlık buğdaydan bire kırk elli hasılat elde etmek mümkündür. Sulama gerektiren ekinlerden de en az yirmi otuz kat mahsul alınır. İki yanda elma, kayısı, akdiken, frambuaz, çilek meyveleri ile türlü türlü frenk üzümleleriyle dolu olan ve envai çeşit gelinciklerle bezenmiş olarak arzı endam eden dağlar arasından geçen yolları takip ederek Görçılga, Hoyungüzer denilen yere ulaştığınızda, önünüze Kapçığay Dağı çıkar. Tekes Nehri buradan başlar. Nehirden telle çekilen feribotla geçtikten sonra Sarımsak belinden yürünerek Keğirbulak, ardından ise Şorbulak ve Taldı'ya varılır. Buralar küçük ve büyükbaş hayvanların kışlak ve yaylaklarıdır. Buradan Çapkın Suyu geçilmek suretiyle Beştepe Kasabasına gidilir. Bundan sonra Telikara, daha sonra Orazahunsay, en sonra da Cavtokay yolları boyunca dağların etekleri hep sayısız elma ağaçlarıyla dolu olup, buralarda aylar çok olduğundan bölgeye "Cavtokay" adı verilmektedir. Buranın sonrasında Akkoltuk gelir ki, buradan Künes Suyunu geçerek Araltepe'ye girersiniz. İki dağ arasındaki bu mevki, dümdüz, bağı geniş, hoş manzaralı bir yer olup, Künes Vadisinin başlangıcında yerleşmiştir. 1933-1934 yıllarındaki Dungan İnkılabına karşı Duben taraftarı olarak savaşan Polinov'un Ak Ruslarından 50-60 aileye burada belli bir arazi verilmiş. Bu yer, Yılduz ve Kuçar'a giden yolun boyunda olduğundan, önce bir köyken iyice bayındır hale gelmişti. Öyle ki, biz de burada bir dükkan işletiyorduk.

Araltepe'nin girişindeki Kengsay, Çalkuda, Narat ve Sarıçokki'da tarım işleri pek verimli neticeler verir. Ruslar, bal kovanlarından oldukça iyi bal elde ediyor, bir bal kovanından 40-50 kilo bal alıyorlardı. Çünkü, Araltepe'nin kenarından akan Kenes Suyu kıyısındaki mezkur ağaçlıktaki elma ve kayısı ağaçları ile dağın bağrında açan çeşit çeşit çiçekli meyveler, bölgenin devamlı olarak canlı kalmasını sağlardı. Bura ahalisinin tamamı Kazak olup, bu insanlar 1881 yılında Batı Türkistan'dan göç eden Kızay uruğuna mensupturlar. Gulca ile Araltepe arası 275 km'dir. Buradan güneydoğusu istikametinde ilerlemeye devam edip, Koyaşu yahut Tayaşu mevkilerinden geçerek Tyan-Şan'daki Kazak yaylası Çapki'ya inmek suretiyle Yılduz'a varmak için, ya Karaköl, ya Dağuti veya Narati dağ geçitlerinden geçmek gerekir. Bu Künes Nehrinin doğu ucu olan Sarıçokki'nin yukarısında şifalı kaplıca suyu, yani araşan vardır. Bu yöreler, güzel manzaralı Tyan-Şan Dağları arasında bulunan harika yaylalardır. Mezkur araşanın sol tarafında Uçmarkı adlı Kazak yaylaları bulunur. Araşanın Yılduz tarafı ise Kalmuk yaylalardır. Bu civardaki Kazaklar, Araltepe sınırları içindeki Palenovka (Polinovka) Kasabasına gelip alışveriş ederler. Bu yeri Ak Ruslar kendi önderlerinin adıyla böyle anıyorlarsa

da, Rus olmayan halklar asıl adını, yani “Araltepe”yi kullanırlar. “Araltepe”, kelime anlamı olarak iki dağ arasındaki düzlükte bulunan büyük tepe demektir. Bundan önce bahsi geçen Beştepe de, aynen bunun gibi bir düzlükte oluşmuş olup, gelişerek bayındır hale gelmiş bir mıntika merkezidir. Biz ağabey kardeş, işte buralarda canımızı sağlama almıştık. Çünkü Gulca’da kalmak için şartlar müsait değildi. Bizlere “düşman; hainin çocukları” diye yafta taktıkları için bütün yakınlarımız bile bizden kaçıyordu. Bu sebepten beni okuldan dahi çıkarmışlardı. Bize sadece Araltepe sığınak olmuştu. Burada büyük çabalar sarf ederek bazen tarlada, bazense dükkanda gece gündüz çalıştık. Allah emeğimizin karşılığını verdi; azı çok ettik. Araltepe’nin etrafı hayvancılığa çok uygun olduğu için, biz de bu işe giriştik ve bize yakın oturan Hemrah adlı bir Kazak’a beslemesi için 150 adet dana teslim ettik. Hayvanlara bakma ücreti olarak her ay için bir dana veya onun parasını alırdı. Anlaşmaya göre; yiyecek olarak çay, tuz, un veya darı; giyecek olarak ise yazın yazlık, kışın kışlık giysiler verirdik ki, bu yönden bizim çobanımız başkalarına göre çok daha iyi ücret almaktaydı. Bu sebepten o da işe şevkle sarılırdı. O yıl bütün hayvanlarımız kıştan sağ salim çıktı. İlkbahar gelince Mart ayının bir günü Hemrah, hayvanlarımızın erkek olanlarını oğluyula birlikte 2-3 saat içerisinde iğdiş edip kısırlaştırdı. İçlerinden iki tanesini seçerek, dişiler için boğa olması amacıyla onları ayırdı. İğdiş edilmiş yüzden fazla danamızın hepsi 5-6 gün içerisinde iyileşti. Hayvanlar, ilkbaharı böylece Araltepe’de geçirip, Haziran ayında Tayaşu’yu aşarak Çapku Yaylasında Kölbay boyuna ait sahada güdüldüler. Bu yayla, Tyan-Şan Dağlarındaki yaylalar arasında, büyüklük itibarıyla Yılduz’dan sonraki ikinci yayladır. Burada her boyun kendisine ait arazisi vardır. Mesela; Tokal, Akkozi, Kölbay, Beşköpir, Abikan, Derviş, Bōribay, Sokırtanık gibi Kazak boylarının hepsi Kızay uruğunu oluşturur. Buradakilere “Kızay’ın hangisindensin?” diye soracak olursanız, yukarıdakilerden birini söyleyerek cevap verirler. İşte bu Çapku Yaylasında binlerce at, koyun ve sığır yayılır. Bunlara kışın bir bağlam kuru ot veya bir kap yem olsun verilmez. Sadece Sasan Köyünden bile 5 binden fazla at bu yaylada otlatılır. Bunun haricinde de yine binlerce koyun, at, sığır vesaire tamamıyla bu yaylada otlayarak en iyi şekilde semirirler. Böylesine güzel manzaralı, etrafı çeşit çeşit çam ağaçlarıyla kaplı, ovaları yemyeşil, çiçeklerle örtülü bir yerde dolaşır, otağlarını dikmek için bundan daha güzel yerler ararlardı. Zengin olanları 40-50, fakirleri ise 2-3 kısra besler ve kımız yaparlardı. Sonra sabahtan başlayarak beşer altışar kişi olarak birbirlerine konuk olur, kımız içerlerdi. Yaylada zengin olsun, fakir olsun kımız peşinde olmak ve kımız içmek adettendir. Bundan dolayı kim olursanız olun çekinmeden herhangi bir keçe çadıra “Esselâmu aleyküm” diyerek girebilir ve gidip töre⁵⁶ geçiverirsiniz. Ev sahibi tanıdıksa da, tanıdık değilse de tebessümle derhal sofrayı kurar ve el yapımı büyük bir ahşap tegenede⁵⁷ kımız getirir. Kımızı kız çocukları yahut genç gelinler

⁵⁶ Tör: (Türkistan Türkçesi) Başköşe. Saygıdeğer konuklara ayrılmış, odanın ve sofranın en güzel yeri.

⁵⁷ Tegene: (Türkistan Türkçesi) Tabak büyüklüğündeki kâse; yemek kabı.

doldurur ve samimiyetle size takdim eder. Bu hali tasavvur edebiliyor musunuz? Yürüdüğünüz her yer çiçeklerle dolu, etrafınızda tabiatın muhteşem manzarası var; üstüne üstlük insanların davranışları da had safhada güzel ve samimi. Böyle bir ortamda tedavisi en zor hastalıklarınız bile mutlaka şifa bulur, diplere vurmuş moraliniz yükselir, insanlara karşı olan saygı ve sevgi duygularınız uyanır, samimiyetle kucaklaşarak birbirinizle dost olursunuz. Bu, tabii özgürlüğün semeresi olsa gerek. Başlı göklere değen bu Tyan-Şan Dağlarının çayları çam ağaçlarıyla doludur. İnsanlar, keserek bu çaylar vasıtasıyla taşıdıkları çam ağaçlarını Künes Nehrine indirir ve adeta bunlardan birer sal yaparak Gulca'ya götürürler. Burada Araltepe'den söz etmeyi bırakıp anlattıklarımıza geri dönelim.

Dostumun başı beladan kurtulunca Araltepe'ye gittim. O yıl sokum⁵⁸ hazırlama ayında, yani Aralıkta kendime yoldaş edindiğim İmambay adlı Kazak delikanlısıyla Kenes Suyunun en yukarısındaki Sarıçokki Köyüne gittik ve kumaş, çay, tuz gibi sanayi mamulleri ile sokum derisi takası yaptık. Bu şekilde yüzden fazla sokum derisi ile biraz da tilki ve sincap kürkü alarak Araltepe'ye geri geldim. Daha sonra ağabeyime danışarak babamızı aramak üzere Aksu şehrine gitmeye karar verdim. Görüşlerine başvurmak için Turdı Ahun Eke'yi çağırdığımızda, kendisi de bu niyeti memnuniyetle karşıladı. Artık babamızı arama vaktinin geldiğini, zira gündemdeki siyasetin biraz olsun değişmiş olduğunu, insanların daha özgür hareket edebildiğini belirttiler ve bu yönde öğütler verdiler.

Sonra gidip Araltepe Gulca arasında seyahat etmek üzere yolhat, yani izin kağıdı aldım. Tek başıma atıma atlayıp Beştepe'deki kıymetli dostum Haydarali Molla'nın evine gittim. Kendisine maksadımı anlatınca bana "Baş üstüne" diye cevap verdi ve ziyadesiyle mutlu oldu. Böylece onunla da anlaşmış olduk. Araltepe'den Gulca'ya yolhat alınca, Beştepe'den Aksu şehrine de almak gerekiyordu. Bunun için de bir kişinin kefil olması lazımdı. Bu işi sırdaşımız Haydarali Molla üstlendi, bana kefil olarak bir yolhat çıkarttı ve güzel dileklerde bulunup beni yola uğurladı. Babamı arama işine adım attıktan sonra işlerim yolunda gitmeye başladı. Moralim yüksekti; zira yaptığım şeyden çok memnundum. Yolda tek başıma ilerlerken atımı gâh dört dala kaldırı, gâh uçar gibi koştururdum.

Böylece akşamüzeri ilk menzilem olan Karabura'nın gemisine ulaştım ve orada geceledim. O gece sabaha karşı şöyle bir düş görmüştüm: Ben güzel, son derece hoş manzaralı bir bahçedeymişim. Baktım ki ne göreyim; babam da bu bahçenin yüksekçe bir yerinde duruyor. Bu sırada bahçenin kapısını birileri tıklattı. Ne olduğunu öğrenmek için bahçe içerisinden oraya doğru yürüdüm. Yürürken önüme semiz bir eşek çıktı. Hemen ona binerek kapıyı açtığımda karşımda komşumuz Tursın Hoca'yı gördüm. Bir atın üzerinde ve önüne boz bir koyun öngermiş.⁵⁹ Beni görünce sakalını sıvazladı ve koyunu bana verdi. Ben koyunu alıp eşeğe binerek bahçeye girmiştim ki, o sırada uyandım. Bu düşten sonra gön-

⁵⁸ Sokum: (Türkistan Türkçesi) Kesim için özel olarak semirtilen büyükbaş hayvan.

⁵⁹ Öngermek: (Türkistan Türkçesi) Binek hayvana bir şey yüklemek; bineğin sırtına atmak.

lüm ferahladı ve ruhum yücelere çıktı. Sabah namazını kıldıktan sonra kula atıma atladım ve gemiyle karşı tarafa geçerek Gulca'ya doğru yürüdüm. Bu yürüyüşle, bir defa konmak üzere, ertesi gün sağ salim eve ulaştım ve başta annem olmak üzere herkesle sevinç içerisinde kucaklaştım.

Ardından gelmesi gereken sokum derisi yüklü arabalar zamanı geçirmiş, gecikmişlerdi. Ben de her gün atıma atlayıp arabaların geleceği yola çıkıyordum. Çünkü, deri alımlarını da devlet kendi tekeline almış. Haber vermeden gündüz gelirse, malların hükümetin eline düşme tehlikesi vardı. Günün birinde gecenin bir yarısı kapı vuruldu. Çıkıp açtım ki, bizim derileri getirmişler. Malları yavaşça, kimseye göstermeden avluya indirdik. Bir iki gün sonra "Tyan-Şan" şirketinin deri toplayan görevlisi Kasım Afgan geldi ve derilerimizi iyi bir fiyata karşılığında satın aldı; parayı da nakit ödedi. Sincap ve tilki kürklerini de iyi fiyata satıp paraya çevirdim. Aile fertleriyle istişare ettikten sonra yolculuk hazırlıklarını yaptım, bütün yolculuk malzemelerini hazır ettim ve Abdurrahman Eke'yi evimize davet ederek ona maksadımı anlattım. "Babamızı aramak üzere Aksu şehrine gidiyorum. Beştepe'den Aksu'ya gitmek için lazım olan yolhat meselesini de hallettim. Şimdi bana benimle Aksu'ya gelecek bir yol arkadaşı bulur musunuz?" dediğimde eke, bu işe çok sevindi. Üç dört gün sonra gelip bana "Önümüzdeki Cumartesi sabahı Aksu'ya güvenilir, babanıza muhabbeti olan insanlar gidecek. Bunlardan biri Suntağlı Salay Ahun Eke, diğeri ise Tohta Sofi'nin oğlu Hüsen Hacı. Onlar sizi Kan'da bekleyecekler" diye haber getirdi. Bunlar neden bizimle birlikte yola çıkmaktan korkuyorlardı dersiniz? Daha önce de söylediğimiz gibi bize "düşmanın çocukları" yaftasını takmışlardı ki, işte bundan dolayı insanlar bizden kaçarlardı...

Sırta kadem basan babamızı ararken

Bunlar, Gulca'dan benimle birlikte yola çıkmaktan korktukları için, beni şehrin güneyden çıkış kapısı sayılan Şuaşu yolundaki dağın bağrında bulunan ve bir de kömür madeni barındıran Kan adlı köyde beklemeye karar vermişlerdi. Tarih, 15 Ocak 1941'di. Yola çıkma merasimimizde aile dostu Abdurahman Eke, Karabulaklı Abdurasul Damla da bulunuyordu. Başta annem olmak üzere herkes dualar ederek, iyi bir yolculuk geçirmem dileğiyle beni yolcu ettiler. Sonrasında İli Nehrini geçip, geceye doğru Kan Köyüne ulaşarak yoldaşlarıma katıldım. Ertesi gün Kan'dan yukarılara doğru yürüyerek Suvaşu yoluyla devam ettik ve geceyi konalguda, yani Suvaşu'nun tepesindeki Sultan'ın kervansarayında geçirdik. Sabaha aynı şekilde devam ederek iti tarafı yüksek dağlarla sarılı, ortasından su akan kırları, yamaçları geçerek Kalmak Kura'da bulunan Yamut'un kervansarayına vardık. Kalmak Kura atalgusu,⁶⁰ "Kalmuk ibadethanesi" anlamına gelmektedir. Bu yer, Tekes'in ortasında, Tekes Nehrine 30 km kadar mesafede, daha kuzeyde olup,

⁶⁰ Atalgı: (Türkistan Türkçesi) Ad; adlandırma; tabir; deyim.

ibadethanelerin yanbaşıında oluşuvermiş küçük ve yeni bir şehirdir. Burada da bir gece geçirdikten sonra Fatma Zangi ismindeki Kalmuk'un Tekes Nehri boyundaki evinde kaldık. Daha sonra, Kurbanca tarafından Tekes Nehri üzerine kurulmuş olan köprüden geçerek Karasu'daki Nogay'ın kervansarayında geceledik. Ertesi gün yola devam ederek Şatı'daki Alabaytal kervansaraya konduk. "Şatı" sözcüğü, herkesin malumu olduğu üzere dama çıkma aracı, yani merdiven demektir. Demek, Şatı'dan gökyüzündeki yıldızlar gibi duran Tyan-Şan Dağının güneyine tırmanmak gerektir. Tekes'in başlangıcı olan Mukırcırgan'dan başlayarak kuzeybatıya doğru at yürüyüşüyle 5-6 gün boyunca yürünmelidir. Buraları, Tekes'in Tyan-Şan'daki nehir yatağı olup, yolları çoğunlukla düzdür ve hayvanların yayıldığı bir bölgedir. Tarıma elverişli bölümlerinde arpa, buğday, darı ve özellikle hardal iyi yetişir. Gulca'dan çıktıktan sonra toplam beş defa konmamızın ardından altıncıda Şatı'ya vardık. Bundan sonra bizi Tyan-Şan'daki heybetli Muzat dağ geçidine götürecektir olan ve dağın orta yerindeki iki tarafı göklere dayanan yolu takip ederek güney istikametinde yürüdük. Muzat geçidinde kaynaklanmakta olan suyu izleyerek Aynabulak'a geldik. Buranın bir diğer adı da Şatı Araşanı'dır. Bu bulağın suyu sıcak ve şifalıdır. Buradan yukarılara tırmanmak suretiyle Palas Karagay'ı geçtik. Palas Karagay dedikleri yer, alabildiğine sık çamlıklarla örtülü büyük bir beldir. Çamlığın yarım günlük mesafeye kadar olan kısmına yıldırım düşmüş ve buraları kül etmiş; geride kötü bir manzara bırakmış. Yine de çamlığın yangından kurtulan bölümü yemyeşildi. Akşama kadar yürüyüp Han Yaylasına ulaştık. Bu yer, ziyadesiyle güzel bir yer. Sözü edilen Şatı Say'ın en tepesindeki yegane güzel manzaralı yer burasıdır. Buranın güneybatısındaki meşhur Hantengri Dağı'nın zirvesi, üç hörgüçlü bir deve gibi bembeyaz başını göklere dayamış, bulutları iki omzunda yücelere kaldırmış halde gururla gökyüzüne bakıyordu. Güney cemahta ise, Muzat'ın ebedi karlarla örtülü zirvesi güneş ışığında parıldayarak insanlara adeta yol gösteriyor ve ondan daha aşağıda olan yolumuzda harika çamlıklar bulunuyordu. Han Yaylak ise, böylesine hayret verici görüntüler arasında, büyülenmiş gibi düzlükte gülümsüyordu. O gün Han Yaylak'ta geceleyip, ertesi gün tırmanmaya tekrar devam ederek akşama doğru Toğrusuv denilen menzile indik. Takip etmekte olduğumuz çayın başı doğru batı istikametine gidiyordu. Bizim kıyısından yol aldığımız bu su işte Toğrusuv'dan geçermiş. İnsanların dediklerine göre; bu suyun başı Batı Türkistan sınırı olup, evvel zamanlarda Kırgızlar bu çayda gizlenir, Altışehir'den mal yüklü olarak gelen tüccarları yağmalarlarmış. Toğrusuv'a geldiğimizde iki yandaki dağlar öylesine birbirine yakınlaştılar ki, yürüdüğümüz yol sanki dar bir sokağa benzedi. Su ise azaldı. Güneybatıda Tyan-Şan sıradağlarının en yüksek kollarından olan Hantengri'nin doruğu, güneybatı yönünde ise Muzat'ın zirvesi görünmekteydi. Bu heybetli, azametli dağlar, gözümüzü nereye çevirsek; önümüzde, sağımızda, solumuzda, tepemizde, her yerde korku saçarak etrafımızı kuşatmışlardı. Yoldaşlarım ertesi sabah güneyimizde görünen çaya doğru ilerleyeceğimizi söylediler. O tarafta kar ve buzdan başka hiçbir şey gözüküyor; görünümü insanı korkutuyor ve tedirgin ediyordu.

Sabah, namazdan sonra Salay Ahun bizlere “Önümüzdeki Muzat Dağ geçidine çıkarken herkes kendisine dikkat etsin. Bu yollarda atı, bineği iyi yönetmek gerekir. Yoksa karlara buzlara saplanıp tehlikeye duçar olabilirsiniz” dedi. Salay Ahun, böyle tembihlerde bulunup dua ettikten sonra, turnalar gibi tek sıra dizilerek Muzat’ın Gulca yönünde akmakta olan çayına doğru yollara düştük. Biraz yol kat edip buzullardan da bağırış çağırış içerisinde geçmemizin ardından, fırtınası, tipi-siyle ünlü Ifarlığ denilen yere geldik. Fakat ortalıkta fırtına falan yoktu ve hava oldukça sakindi. Yine de atlarımıza kamçıyı bastığımız gibi hızla buradan geçtik. Çünkü her an mahvedici bir kar fırtınası kopabilirdi. Burayı toplam üç saat içinde geçtikten sonra dört yolun kavşağının keşiştiği bir meydana benzer, geniş alanlı bir buzluğa çıktık. Buraya Hadamuz derler. Dört yandaki yüksek dağlar, uzaktan Hadamuz’a ağızlarını açmış halde bekliyorlar gibi görünüyordu. Biz, güneybatıdaki ağza doğru yürümeye başladık. Yolumuz belli belirsiz bir yoldu. Zira bu yolda iz oluşmaz ve oluşsa da kalmaz. Buz yarıkları adeta dipsizdir. Rastladığımız küçük yarıklardan, üzerlerinden atlamak suretiyle geçtik. Yol boyunca buzuldaki yarıklara düşmüş bir çok at ve eşek gördük. Yol yürürken bineklerin terslerini takip ediyorduk. Bu şekilde altı saat kadar devam ederek Muzat Geçidinin Aksu’ya yönelen ağzında bulunan geçit korucusunun buzun üstüne kurulmuş evine ulaştık. Burası tam da efsanelerde anlatılanlara benziyordu. Yakup Beg, bu korucunun evine yaklaşık 10 km kala geçilmesi imkansız, çevresi her zaman aşağıya yuvarlanılması mümkün buzlarla kaplı, daracık bir yere Gulca tarafını kapatan bir sınır savunma korganı kurdurmuş. Yolcular için buradan başka yol yoktur; zira başka bir yerden geçmenin imkanıyeti yok. Derken, buzlu geçidin Gulca yönündeki kuzey ağzından geçmek suretiyle güney girişine geldik. Sabah olunca Tamgataş’a inmek üzere atlarımıza bindiğimizde bir de aşağıya baktık ki, güneş ışıklarının tesiriyle parçalanarak güneydeki ağzı dikey olarak kapatmış, uçsuz bucaksız, yüksek bir buz uçurumunun kenarındayız. Burada Yakup Beg döneminden beri baba mesleği olarak işini sürdürmekte olan geçit korucusu Süpürği Ahun olmasa kimse aşağıya inemez, güneyden tepeye çıkamazdı. Çünkü bu tılsımlı dik buz uçurumunun yanbaşıdan aşağıya doğru, ancak bir atın sığabileceği kadar yer oyarak dar bir sokağı andıran yaklaşık 200 m.lik bir iniş merdiveni yapmışlar. Hepimiz bu merdivene yukarıdan yanaştık. Görevli önümüzde alt basamakta duruyor ve uzun bir urganla içimizden birinin atını çekiyordu. Diğerleri, yani bizler ise bu atın kuyruğundan ve aynı zamanda da birbirimizin kemerlerinden tutarak kendimize doğru çekiyorduk ki; at öndeki iki ayağıyla merdivene indiğinde arkadaki ayaklar çarparak yaralanmasın. Böylece, Süpürği Ahun’un çabalarıyla bağırış çağırış içerisinde hepimiz sağ salim Tamgataş’a indik. Aşağıdan indiğimiz o yere baktığımızda, gökyüzüne ulaşan o dağ ağzının güneş ışıkları altında parlayıp duran sınırsız, yüksek buzullarının “Buradan geçiş yok” dercesine girişi kapattığını görebiliyorduk. Burası bir başka bakış açısıyla; kuyruğunu taşlar arasında gizleyen, başıyla güneşe ulaşıp ağzından su fişkırtan ak bir ejderhaya benziyordu. Muzat Dağı’nın görüntüsü işte böylesine korkunç olmakla birlikte, Altışehir’e can veren yine oy-

du. Tamgataş bu buzdan geçidin güney yönündeki eteğindedir. Buradan indiğiniz yerin alt kısmına biraz daha yakından bakacak olursanız, buzdan geçidi delerek çıkmış büyük bir suyun o noktadan uğultuyla, kulakları sağır eden bir gürültüyle fişkırmakta olduğunu, Altışehir'e inen çay istikametinde akıp gittiğini görebilirsiniz. Bizim aştığımız bu Muzat Dağ geçidinin Gulca tarafı, yani Kuzey yamacı, Gulca'dan tâ Muzat çıkışına kadar hep çamlarla kaplı, yemyeşil, hoş manzaralı büyük otlaklar, yaylaklar ve kışlaklardan ibarettir. Ancak, Muzat'ın güney yamacı her daim karlar buzlar içindedir ve bağı kıpkızıl taşlarla kaplıdır. Oralarda çam ağacına da, bir tutam yeşil ota da rastlayamazsınız. Dağ keçileri bile bu dağın rengiyle, yani kırmızıyla bezenmişlerdir. Dağ güvercinlerinin rengi bile kırmızıdır. Gulca tarafındaki dağ keçilerinin kuyruğu ise aktır.

Tamgataş'tan aşağılara doğru Muzat'ın işte bu suyunu takip ederek yürüdüğümüz nihayet Tuğbelçe denilen menzile gelince durduk. Yürüdüğümüz yol iki dağın arasındaydı ve altımızda Muzat suyu akıyordu. Ertesi gün Tüyemoyın'dan geçerek Yengibazar'da geceledik. Buradan da yola koyulunca öğle sularında Korgan'a geldik. Burada bir sakçı vardı. Adam yolhatlarımızı kontrol ettikten sonra mühür vurdu. Korgan, Yakup Beg Badevlet'in emriyle kurulmuş büyük bir sınır savunma kalesiymiş. Burası, iki dağın arasındaki geniş araziye kaplayan büyük bir asker kışlası olup, kışlanın dış kalesinin bir ucu uçurumdan aşağıya inen Muzat suyuna ulaşıyordu. İkinci tarafı ise dağın başlangıcıyla bitişikti. Binanın duvarları hayli yüksekti, tamamıyla taştan yapılmıştı ve çelik gibiydi. Bu yer, zamanında düşman tarafından zapt edilmesi imkansız bir istihkammış.

Korgan'dan çıkmak demek, Tyan-Şan Dağlarının kuzeyinden aşarak güney ucundan çıkmak demektir. Buradan aşağılara doğru uzanan, tepelerle kaplı dağ, Gulca'dan gelirken sağ tarafta kalır. Bu dağlar biraz alçaktır ve Ustirhan Dağlarıyla birleşir. Bu dağların Aksu şehrinin kuzey tarafındaki bölümü, Aksu'daki hayvanlar için yayla olarak kullanılır. Korgan'dan çıktıktan sonra geceyi Kızılbulak adı verilen mevkide geçirdik. Burası, engebeli bir düzlük olup, Aksu'ya yaklaştıkça alçalıyormuş. Ertesi sabah Kızılbulak'tan da ayrılarak, tahrip olmuş küçücük yapılarla benzeyen dağcıkların arasından geçmek suretiyle, Abad denilen yere vardık. Artık tepelikler de, dağlar da yoktu. Dümdüz ve tuzlu arazilerde yol alarak Cam'a ulaştık. Burası gayet bayındır, küçük, çevresi geniş, içinden akarsu geçen bir şehirmiş. Kış mevsiminde kışlık kavunları bol ve tatlı olurmuş. Burada bir gün geceledikten sonra yola devam ettik. Ertesi gün öğle üzeri Aksu'nun eski şehrindeki Abdüşükür Hacı'nın kervansarayına gittik. Böylece, 13 günde Gulca'dan Aksu şehrine, yani Tyan-Şan Dağlarının kuzeyinden güneyine erişmiş olduk.

Aksu şehri, dere yatağına benzer bir çukurlukta yerleşmişse de, çevresi geniştir. Tarım ve hayvancılık burada pek gelişmiştir. Aksu'nun pirinci çok meşhurdur. Şehir sakinleri ruhsuzdur; çoğu cedre hastalığına yakalanmışçasına asabi bir görünüme sahiptir. Ekseriyet insanda hasta ve aciz izlenimi bırakmaktadır. Ancak şehir dışına çıktığınızda buradaki insanların sağlam ve kuvvetli olduğunu görürsünüz. İşin sırrının şehirdeki suda saklı olduğunu söylüyorlar. Çünkü şehir sakin-

lerinin hepsi bu bulağın suyunu içiyorlar. Bu eski şehrin yaklaşık 12 km güneyinde Asuk adı verilen yeni şehir var. Bütün hükümet binaları, asker kışlaları ve telgraf evleri burada bulunuyor ve bölgenin etrafı yüksek surlarla çevriliydi. Burası çevresi hendeklerle sarılmış muhkem bir şehirdir. Aksu'nun eski şehrinde cumartesi günleri pazar kurulur. Benimle birlikte buraya gelen yol arkadaşlarımdan biri Kaşgar'a gitti. Sarı Ahun Eke ise, Aksu'dan koyun satın alıp, Üçturfan sınır kapısına götürüyor ve Sovyetlere geçerek takas yoluyla koyunlar karşılığında kumaş ile diğer sanayi mallarını alıyordu. Diğer arkadaşlar da Gulca'nın gereklerine göre mallar almakta ve götürüp orada satmaktaydılar. Ben de mal almak için bir hafta geçirdim. Sonra birkaç tüccarla birlikte Perşembe pazarına giderek dolaşmaya başladık. Onlar alacakları malları ararken, ben onlara sezdirmeden hükümet idarelerinin nerelerde olduğunu soruyordum. Daha sonra sanki onları kaybetmişçesine kendilerinden ayrıldım ve kendi başıma şehir merkezine girdim. Sorup soruşturup baş sakçı idaresini buldum. Gittiğimde binanın önünde silahlı bir Uygur sakçı duruyordu. İlk defasında bina kapısına baka baka önünden geçtim. Geri dönüp ikinci geçişimde ise sakçı beni yanına çağırarak neden böyle baka baka yürüdüğümü sordu. Ben de kendisine doğruyu söylediğimde sakçı, öyleyse durumu anlatan bir not yazıp kendisine vermemi, bu notu kendisinin içeriye ileteceğini söyledi. Orada bir yere oturup bir sayfaya şunları yazdım: "Ben, Alihan Töre oğlu Asılhan. Gulcalıyım. Babam Alihan Töre'nin 1938 yılının sonbaharında Kuçar şehrinde hükümet tarafından tutuklanarak Aksu şehrine getirildiğini öğrendim. O zamandan bu yana kendisinden haber alamadık. Babamın nerede olduğunu öğrenmek için şehre geldim. Halihazırda Aksu eski şehrinde Abduşükür Hacı'nın kervansarayında kalıyorum". Adam içeriye girerek bu notu teslim edip geri çıktı. Aradan biraz vakit geçmişti ki, teğmen rütbesinde bir Uygur genci çıkarak güzel bir yüz ifadesiyle beni alıp içeriye götürdü. Ardından "Alihan Töre Hocamın sizden başka çocukları da var mı?" diye sordu. Ben de olduğunu, ama evlenip gittikleri için bizimle pek alakalarının kalmadığını söyleyince yumuşak bir tavırla "Madem öyle, bu nota benzer bir belge de ben yazayım. Bu sokağın arkasında kalın ve kızıl bir kapı var; oraya gidip bunu verirseniz size bilgi verirler" diyerek bana yol gösterdi. Ben memnuniyet içerisinde koşarak gidip, sokağın arkasındaki surların dibinde büyük bir mekanı hapishane yaptıklarını gördüm. Buraya giden yan sokağın başına bir de kapı kurmuş, yolu kapatmışlar. O kapıdan içeri girdim. Değişik milletlerden 200 kişi kadar insan, çoluk çocuk, ekseriyeti kadın olan Kırgızlar, ellerinde hapishaneye getirdikleri azlı çoklu yiyeceklerle başköşedeki büyük kapının küçük penceresinin önünde kuyruğa girmiş, sıralarını bekliyorlar. Bu kalabalık beni görünce etrafımı sardı ve nereden, ne için, kimden haber alacağımı sormaya başladı. Bana nereden geldiğimi soran yaşlı bir kadına "Gulca'dan" cevabımı verince "Allah'tan başka niçin oğul dilenir. Çocuk o uzak yerlerden babasından haber almak için gelmiş. Biz acizlerin elinden ne gelir?" diyerek ağlayıverdi.

Ben de kuyruktaydım ve sabırsızlıkla sıramı bekliyordum. Bu sırada küçük pencere açıldı ve içeriye yiyecekleri kabul eden Uygur gencini görür görmez kendimi pencereciğe doğru attım. Elimdeki belgeyi kendisine uzattığımda bu delikanlı diğer insanları kenara çekerek beni yanına çağırdı. Beni baştan ayağa süzdükten sonra heyecanla “Siz Elihan Damolla hacimning oğlu! Şundak dadadın habar almamdığan? Şundak dadası bar adem behabar bolup ketemdu?”⁶¹ diyerek azarlamaya başlamıştı ki, yanına genç bir askeri geldi. Ona beni göstererek “Gulca’dan Damlahacımın oğlu gelmiş” dediğinde bu genç, “süyünçi alacağım” diyerek içeriye koştu. Babam hakkında duyduğum “Sağdır, hayattadır” sözlerinin beni o an ne kadar sevindirdiğini kaleme dökmem, tasvir etmem mümkün değil.

Buradan koşarak doğru pazara gittim. Gözüme ne iliştiyse alıp, bu aldıklarımı 25 tenge (madeni para) ile birlikte içeri yiyecek götürün adama verdim. Görevli bunları bir el arabasına koyarak içeri götürdü. Sonrasında yine beklemeye durmuştum ki, kalabalık tekrar etrafımı çevirerek insanlar türlü türlü sorular sormaya başladı. O sırada birdenbire bekleyen insanlar ikiye bölündüler ve ortalarında yol açarak gözlerini mahvıyetle kapıya diktiler. Arkama dönüp bir de baktım ki, yarıya üniformalı bir Uygur delikanlısı bir eli sırtında hiç kimseye bakmaksızın bana doğru geliyor. Ben de hemen yerimden kalkıp kendimi toparladım. Yanıma gelerek beni selamladı. Alelacele elimi uzattığımda bu genç benim halimi hatırlı sorup “Siz babanızın burada olduğunu düşünerek bizim sözüümüze güvenip bir şeyler verdiniz. Ancak içinizde babanızın burada olup olmadığı ile ilgili duygular olabilir ve içiniz rahatlamayabilir. Bunun için işte bunları getirdim” dedi. Bana eliyle arkasında tuttuğu birtakım giysiler göstererek “Tanıyor musunuz?” diye sordu. Bunların babam kaçakken diktirip gönderdiğimiz Kazak çizmesi ile uzun yelek olduğunu gördüm. Elbisenin çoğu yeri yamalıydı. Babamız fazla yürümüş olacak, çizme yırtılmamış, ama rengi solmuştu. Bunları görünce kendimi tutamadım ve heyecandan ağlamaya başladım. Delikanlı “Sizi sevindireyim diye gösteriyorum; sizse ağlıyorsunuz” diyerek beni teselli etti ve binaya geri döndü.

Bu sırada bizim Salay Ahun Eke kıyameti koparmış; yoldaşlarının hepsi dört bir tarafa dağılarak beni aramadık yer bırakmamışlar. Atımın sırtına o aldığım emanetleri yükledikten sonra dörtlü bir sokaktan geçerken beni arayan arkadaşlara rast geldim. Bana “Nerelerde geziyorsunuz?” dediklerinde “Ben aradığım malı buldum” dedim. Bunun nasıl bir mal olduğunu sorup, görmek istediklerini belirttiklerinde ise kendilerine Salay Ahun Eke’nin yanına varınca göstereceğimi söyledim ve hana doğru yollandık. Salay Ahun Eke beni “Nerelerdeydiniz?” diyerek azarladı. Ona da “Ben aradığım malı buldum” dedim ve atımın böktergesinden⁶² babama ait eşyaları alıp kendisine gösterdim. O anda bütün bakışları değişerek bana baktı. Benim gözlerimde insanın hayatındaki en mutlu anlarda döktüğü sıcak gözyaşlarını görünce, duygulandı ve kendisi de ağlamaya başladı. Gulca’dan

⁶¹ “Siz, demek ki, Alihan Damolla Hacı’nın oğlusunuz. Böyle babadan haber alınmaz mı? Böyle bir babası olan insan, ondan habersiz olmamalı” demektir.

⁶² Bökterge: (Özbek Türkçesi) Atın eyerine bağlanan yük; heybe.

çıkalı yaklaşık bir ay olmuşsa da, bugüne kadar yoldaşlarımla hiçbir duygumu paylaşmamıştım. Bu durumdan yol arkadaşlarım çok etkilendiler ve birkaç kelime de onlar ettiler. Benim bu büyük sevincim, onları da sevindirmişti.

Sonra hemen bu müjdeyi yazarak Gulca'ya gönderdim. Mektupta şunları söylemişim: “Gulca'dan çıktıktan 13 gün sonra Aksu'ya sağ salim vardım. Abdüşükür Hacı'nın kervansarayında Salay Ahun Eke'yle aynı odada kalıyorum. Abdulla Ahun selamette imişler. Bu kişiyle yakın zamanda görüşebilirim. Bu müjdeyi dostlarımıza iletiniz ve dua ediniz. Nisan'daki bayramdan sonra, inşallah, Abdulla Ahun'la beraber dönersek şaşırıcı olmaz. Allah'a emanet. Oğlunuz Asilhan.”

Bu mektup bizim ailemizin hayatındaki en mutlu mektuptu. Çünkü canımızdan aziz babamızın sağ salim olduğu haberini ilk işiten kişi, yani ben, “Burada yok” gibi son derece soğuk bir söz de duyabilirdim. Tanrım esirgedi de, onun selamette olduğu haberini, bu ulu, sevindirici haberi işittim. Bu halin tasvir edilmesini, aynı durumu yaşamaya müşerref olanlardan isteyin; ancak onlar anlatabilirler. Bu durumun etkisi altındaki insanların hislerini, duygularını, ateşli yüreklerinden neleri çıkardıklarını ve yerine neleri koyduklarını düşünecek olursak, hayatın yine de güzel olduğu neticesine varırsınız. Babamın sağ salim olduğu haberinin müjdesini vererek, ailemi işte böyle sevindirmiştim.

Babamın Aksu hapishanesinde olduğu, burada benimle ilişkisi olan insanların hepsi tarafından öğrenilince, pazartesi günü teslim etmek üzere bir hafta içerisinde oda arkadaşım Salay Ahun Eke'yle birlikte çarşığı dolaşarak babama yeni iç ve dış giyimler, keçe, heybe, ibrik, kâseler, fincanlar, kısacası hapishanede insana ne lazımsa her şeyi alıp hazır ettik. Aldıklarımızı Şarahim Eke'nin oğlu Şainayet'le beraber Asuk'a götürüp, hapishanedeki yakınlarına yiyecek getiren diğer insanlarla sıra beklerken, geçen gün tanıştığımız Uygur delikanlı bizi sıradan çıkararak yanına çağırdı. Son derece samimi sözlerle bizleri sevindirip, götürdüğümüz eşyaları alırken “Evet, iyi. Kaç yıldan beri gelmemenizin acısını çıkarmaya çalışmışsınız sanki. Araba sadece sizin getirdiklerinizle doldu” dedi ve emanetleri götürdü. Adamların bize böyle iyi davranmaları bizi şaşırtıyordu. Zira Gulca'da böyle işlerde çalışanların hal ve hareketleri iyi değildi. Ziyaretçi kadın ve çocukları, hakaretlerle, her sözleriyle yılanlar, akrepler gibi sokarak dövüp kovarlardı. Neyse, babamdan işte bu şekilde haber alıp duruyordum. Benimle aynı durumda olan Kadir Hacı ismindeki bir kişiyle beraber yemek hazırlıyor ve babama gönderiyordum.

Bir gün Kadir Hacı'yla birlikte hapishaneye gittiğimizde babamızı birkaç mahkumla beraber 12 Nisan Bayramından dolayı sokağa çocang⁶³ kurdurmak üzere dışarı çıkardıklarını öğrendim. Kadir Hacı'yla çalıştıkları yere gittik. Hacı oğlunu görünce “İşte Muhammet!” diye ağlayarak önünden geçti. Ben ise ne kadar dikkatle baktıysam da babamı seçemedim. Yine de içlerinde birisi vardı ki, işini büyük bir itinayla yapıyor, hiçbir tarafa bakmıyordu. Hareketleri babama benziyor-

⁶³ Çocang: (Çince) Büyük kapı.

du ama dış görünüşü, giyim kuşamı tamamıyla değişti. Anladım ki, böyle durumlarda insan göz göze gelinceye kadar benzetmekle beraber birbirini tanıyamazmış. Bu arada bayram duyurusu yapan bir grup okul öğrencisi, ellerinde dutar ve tamburlarla sokağın başına geldiler; propaganda yapmaya başladılar. İşte o anda babamla göz göze gelerek selamlaştım ve ağladım. Babam da kalabalıktan faydalanarak tek tek aile fertlerimizi, çocukları, ötenin berinin sağlığını sordu. Ben de “Hepsi iyiler; törtköz tügelimiz”⁶⁴ diye bağırarak cevap verdim. Daha da yaklaşmak istediysen de babamız elleriyle yaklaşmamamı işaret ettiler. Yan tarafıma baktım; az ötede bir asker etrafı gözetliyordu. Bu sırada sokaktan 40-50 at arabasıyla Kırgızlar geçmeye başladı. Arabalarında ayağa kalkıyor ve yüksek sesle babamızla vedalaşıyorlardı. Babam kendileriyle vedalaşırken bana da “İşte bunlar hapishaneden çıkanlar” diye gösterdi. O gün babamın arkadaşlarıyla birlikte iş bitiminde hapishaneye döndükleri vakit, kendisine bir çanak dolusu pilav gönderdim.

Babamla vedalaşarak hapisten çıkan Kırgızlarla görüştüğümde, onlardan Cafer Hacı adındaki bir adam “Bizim buraya gelmemiz Allah’ın bir lutfu. Meğer biz Müslüman değilmiz; baban bizi yeniden Müslüman yaptı” diye ağladı. Ben kim hapisten çıkarsa hepsiyle görüşüp babamın durumunu sordum. Bu kişiler, babamızın en zor şartlar altında bile insanlara iyi olmanın yollarını, iman ve İslam esaslarını öğrettiğini söyleyerek kendisine teşekkür ediyorlardı. Babamı aramak üzere hapishaneye geldiğimi gören askerler de ona beni anlatıp, kendisinden süyüncü almışlar. Bunlar dahi İslam yolunu idrak edip, babamıza samimiyetle bağlanmış ve her ne şekilde olursa olsun iyilik yapmayı düşünür olmuşlar. Böylesine çetin bir yerde buradaki görevlileri bile babamıza merhametli insanlar haline getiren ulu Tanrı’m değil de kimdir?! Gulca’daki zalimlerden kaçarak Kuçar’da yakalanmaları ve Aksu hapishanesinde yatmaları da elbette Tanrı’nın hikmetli merhametindendi. Zira, Urumçi’ye götürülenlerin çoğu geri dönmemişlerdi.

Görüştüğüm Kırgızların içinde Şerali adında Üçturfanlı bir Kırgız delikanlısı vardı. O da hapishanede babamla beraber yatmış. Hapisten çıkınca geçim derdi sebebiyle Asuk’ta kalmış. Babamızın yaşadıklarından haberdarım. Bir gün bana şöyle dedi: “Kim Asuk hapishanesinden çıkarsa ilk olarak buraya gelecek. Çünkü hükümet, buralı olmayanları hapisten çıkınca bu kervansarayına getirip bırakır”. “Öyleyse, babamla çıkarlarsa da buraya mı getirecekler?” diye sorduğumda ise “Kesinlikle öyle. Abdulla Ahun çıkarsa, eski şehirde senin kaldığın kervansarayına bizzat kendim varıp, süyüncü alacağım” cevabını verdi. “Süyüncü sana kurban olsun” dedim sevinç içerisinde.

Derken 12 Nisan Bayramı gelip çattı. Bu zamana kadar pek çok insanı salıvermişlerdi ama babamdan hala ses yoktu. Günlerden bir gün Artuşlu Sadık Hacı bizi evine davet etti ve ziyafet verdi. Bu kişi o gün bana “Ben dün sakçı idaresi-

⁶⁴ Törtköz tügelimiz: (Özbek Türkçesi) “Ölen yiten yok; hepimiz iyiyiz, ayaktaız” anlamına gelen bir deyim.

nin ticari şubesine uğramıştım. Orada konuşulanlardan işittim; yine Urumçı'ye 19 kişilik bir liste göndermişler. Bu listede babanızın ismi de olabilir. Onun için 10-15 gün daha sabredin. Bakarsınız bu listeyle çıkıverirler” diye konuştu. Daha başka güzel sözler de söyleyerek gönlüme kuvvet, içime güven verdi. O güzel günleri iştiyakla beklemeye başladım.

Pazara alışverişe gittiğim bir gün kervansaraya genç bir Kırgız gelerek Salay Ahun'a benim nerede olduğumu sormuş. Salay Ahun “Asılhan'la ne işin vardı?” diye sorduğunda ise “Ben Künes'ten geldim; ağabeyi ona para göndermişti. Parayı bizzat eline teslim etmem gerek. Şimdi yoksa, bir saat sonra gelirim. Geldiğimde yine bulamazsam, Asılhan parayı Üçturfan'dan alır; çünkü vaktim çok az” demiş. Salay Ahun kendisinin iletebileceğini söylediye de, bu teklif etmemiş ve bizzat elime teslim edeceğini belirterek çıkıp gitmiş. Çok geçmeden ben geldim. Salay Ahun beni görünce acele acele etrafa “Nereye kayboldu bu Kırgız?” diye bakınarak bana “Sokağa da bir bakar mısınız?” dedi. Koşarak sokağa çıktım. Önceden tanıştığım Şerali, bizim yukarıdaki bakkal dükkanının önünde sağına soluna bakınıp duruyordu; ona doğru koştum. Beni görünce o da ben tarafa koştu. Hareketlerinden, yüz ifadelerinden bana bir müjde getirdiği belli oluyordu. Selamlaştıktan sonra ellerinden tuttum ve “Güzel bir haberin var mı?” dedim. Bana “Abdulla Ahun çıktı; süyünçi nerede?” diye cevap verdi. Sevincimden cebimdeki bütün parayı çıkardım ve “Al sana süyünçi” diyerek eline tutuşturdum. Bu bir at parasından az değildi. O da çok memnun olmuştu. Bu sırada Salay Ahun da koşarak gelip “Hayrola, ne haber?” diye sorduğunda kendisine “Müjde! Babam çıkmışlar” diye cevap verdim. Bana kimin söylediğini sorarak etrafına bakınıyordu ki, “İşte bu adam” deyip beni biraz önce aramaya gelen Kırgız gencini gösterdim. Salay Ahun “Bu mu? Bana başka şeylerden söz etmiştin. Demek daha da güzel haberler getirmişsin. İnşallah söylediğin doğrudur. Öyleyse ben de hemen odayı hazırlayayım” deyip koşarak kervansaraya gitti. Şerali ise beni pazar yerindeki kervansaraya götürdü ve odayı işaret ederek “Buradalar” dedi. Odaya girdiğimizde babamı bulamadım; ama yüklerini görüp tanıdım. Şerali, “Mübarek nerede mescit görse giriverir” diyerek kervansaray sahibine burada mescit olup olmadığını sordu. Adam işte mescit diyerek kervansarayın arkasını gösterdi. Mescide varınca namaz kılmakta olduklarını gördük. Biz de bekleyedurduk. Mescitten çıktıklarında koşarak varıp kucaklaştık. Hal hatır sorarken sevincimden ağlayıverdim. Babam “Ağlama oğlum” diyerek beni yatıştırdı. Babamızı üstü kapalı bir arabaya bindirip Abduşükür Hacı'nın sarayına götürdük. Böylece Huda'dan gece gündüz dilediğimiz iş gerçekleşmiş ve canımızdan aziz gördüğümüz babamız Allah'ın merhametiyle zalim Çin hükümetinin korkunç hapisanesinden 22 Nisan 1941 tarihinde bir Cumartesi günü kurtulmuştu. Handa bizi Salay Ahun Eke ve kervansaraycı İsmail Halfet karşılayıp, her biri babamla ağlayarak kucaklaştılar. Sonra çıktığını duyan insanlar her taraftan gruplar halinde babamı ziyaret etmeye gelmeye başladılar. Ertesi gün, başta Aksu şehrinin dini liderlerinden Mahdum Damla ve Abbas Damla olmak üzere şehrin önde gelen eşrafi geldiler.

Bu durum daha birkaç gün devam etti ve babamızı hiç yalnız bırakmadılar. Hapiste babamla birlikte kalan Aksulu Ahmedsakal isimli bir adam ısrar ederek babamı evine götürdü ve onuruna bir ziyafet verdi. Kadir Ahun da onunla hapis-hanede berabermiş; babamızı o da ısrarla evine buyur etti. Durum böyle olunca Aksu'da birkaç gün kalmak icap etmişti. Bir yandan Gulca'ya yolculuk hazırlığı yapmaya da devam ediyorduk. Babamıza bir tane at almamız gerekiyordu. Mahdum Damla bunu işitince "Bende bir at var; alın sizin olsun" diye tutturdu. Sonrasında sembolik bir şekilde 200 tenge vererek atı aldık. Mahdum Damla ve Abbas Damla, babamla Buhara'dan tanışıyorlarmış.

Gulca yolculuğu

30 Nisan 1941 Perşembe günü Aksu ile vedalaşarak, baba oğul Gulca'ya doğru yola çıktık. Babam gelmelerini istemeyip geri dönmelerini söylese de, yolun yarısına, Tazlenger'e kadar birkaç kişi bizi uğurladı. O gün Cam'a gelerek geceyi burada geçirdik. Yakup Beg anayol üzerine yolculara yol göstereceğini diye yüksek ve küçük korganlar inşa ettirmiş. Bunların her birinin arası dört çakırmıdır. Yolcular bunları sayarak ne kadar mesafe kat ettiklerini bilirler. Biz de yolumuzu buna bakarak hesaplıyorduk. Cam'dan ayrıldıktan sonra Abad'a vardık. Buradan yürüyerek Kızıl Bulak beketinde⁶⁵ durduk. Beketler, atlar için yem ve saman, insanlar için de yemek imkanı sunan yerlerdir. Öğle vaktinde Kızıl Bulak'tan Korgan'a geldik. Buradaki sakçı yolhatlarımızı, yani yolculuk belgelerimizi kontrol ederek bunlara mühür vurdu. Hemen o gün Korgan'dan ayrılarak geceyi geçirmek üzere Yengi Bazar'a indik. Korgan'dan itibaren dağların arasına girmeye başlamıştık.

Yengi Bazar'dan çıkıp da dağlar arasında epeyce yol yürüdükten sonra, bir dağ geçisi sürüsüne rastladık. Hayvanlar kaçmaksızın durup bize bakıyorlardı. Baktım ki, çevremiz duvar gibi dimdik dağlarla çevrili, oraya buraya çıkmak imkansız ve ortada tek bir patika var. Burada onca dağ geçisinden birini elbet yakalarım düşünencesiyle atımı babama verdim ve kendim belli etmeden varıp birini tam da ayağından yakalamak üzereydim ki, bütün dağ keçileri uçan kuşlardan başka hiçbir şeyin aşamayacağını zannettiğim yerden dik sıçrayışlarla atlayıp gidiverdiler. Atlarken de böyle uçuşurluk bir yerde birbirleriyle boynuzlaşarak oynuyor, düz bir yerde yürüyormuşçasına korkusuzca ve sakin tavırlarla hareket ediyorlardı. Ben ağzım bir karış açık gökyüzüne bakakaldım. Babam ise bana çok güldüler.

Yolda giderken babam hapis-hanede yaşadıklarını anlattığı için bir beketten diğerine nasıl ulaştığımızı fark edemiyorduk bile. Babamın anlattığına göre, Kuçar şehri yakınlarında bir bağda yakalanmışlar ve çok geçmeden Aksu'ya götürülmüşler. O günlerde bütün Doğu Türkistan, Sovyet iktidarının önemli derecede etkisi altındaydı. Bundan dolayı bütün sakçı idarelerindeki görevlilerin tamamı adamlarıydı. Nitekim babamı Kuçar'da tutuklayan da Zarif isimli bir Kazan Tatarı'ydı.

⁶⁵ Beket: (Türkistan Türkçesi) Durak; istasyon; bekleme yeri.

Bu ve emri altındaki Muhammedcan yakalamıştı babamı. Kuçar, nahiye büyüklüğünde bir şehir; Aksu ise vilayet merkeziydi. Onun için babamı vilayet merkezine göndermişler. Onu Kuçar'dan alıp arabayla götürürlerken Kızıl adı verilen yerde gecelemişler. Oradan ayrıldıktan sonra ise Sayram'dan geçerek Bay'da, ondan sonra da Yakaraarik'ta konaklamışlar. Buradan ayrılınca önce Karayurgun'da, sonra aynı gün Cam'da geceyi geçirirler. Ardından Aksu'nun eski şehrine, sonra ise Asuk yeni şehire girerler. İşte babamı bu Asuk hapishanesine atmışlardı. Babamın basıp geçtiği yolların hepsi özbeöz Uygur toprağıdır. Yol üstündeki Kızıl'da, dağın bağrında eski zamanlardan kalma taş oyu olmuş efsanevi Minguy Tapınağı vardır. Kuçar'dan çıkıp Yakaarik'a ulaşınca kadar olan yerler yoğun bir nüfusa sahip, güzel manzaralı yerler olup ve toprakları verimlidir. O günlerde Aksu vilayeti baş sakçı idaresi başkanı Kasım Cucang idi. Bu adam Taşkent'te tahsil görmüş. Bu eğitimin sonunda bütün kötülükleri insanlar üzerinde uygulayan, kendi milletinden insanları vahşi işkencelerle öldüren, Allahsız, cahil bir komünist haline gelmişti. İşte bu zalimin devrinde sözünü ettiğimiz hapishaneler, ölümhanelere dönüşmüştü. Bu hapishaneler, toprak zeminli, rutubetli, karanlık, dar, kışın soğuk, yazın sıcak yerlerdi ve hiç yiyecek yoktu. Günde bir defa mısır ekmeğı ve bir kase su verilirdi. Hastalananlar için tıbbi yardım da yoktu. Böylesine vahşiliklerle pek çok masum insanı azap çektirerek öldürmüştü. Babamlar hapse atıldıklarında içeride 2 bin 500 mahkum varmış ve sonradan bunların çoğu ölü olarak geriye ancak 800 yarı ölü mahkum kalmış. Ölenlerin çoğu şişerek hayatını kaybetmiş. Hapishanede yatanlar genellikle dünyadan bihaber, okur yazar olmayan, cahil kişilerdi. Bunların bir kısmı hayvancılık, bazıları ise çiftçilik yapan insanlardı ve kendi işlerinde biraz şöhret kazanarak yaşam seviyelerini az çok düzeltmiş insanlardı o kadar. Buradakiler, kendi Müslümanlıklarını da, zamanın siyasi ahvalini de adam gibi bilmeyen cahil kişiler oldukları halde, "Sen hükümete karşısın; Japon casususun" suçlamalarıyla dövülerek hapse atılmışlardı. Ne için hapsedildiklerini kendileri bile bilmiyordu. Çoğuna tek kelime soru sormadan, sorgusuz sualsiz bunları helak etmişlerdi. Babamı da hapse girmesinden çıkıncaya dek ancak bir kere sorgulamışlar. Sordukları sorular da "Sana Feyzulla Hocayev⁶⁶ ne gibi bir görev verdi? Ekmel İkrarov⁶⁷ seni nasıl bir vazifeyle buralara gönderdi?" gibi sorularmış. Buradan da anlaşılıyor ki Ruslar, Doğu Türkistan'ı kendi sömürgeleri sayıyor ve o günlerde Batı Türkistan'da yürüttükleri korkunç terörist politikalarını bu tarafta da uyguluyorlardı. Sonraları, 1940'lı yıllardan itibaren siyasi durum biraz olsun değişti de, Urumçi'den Sav Cucang isimli bir Çinli Aksu vilayeti baş sakçı idaresi başkanı olarak tayin edildi.

⁶⁶ Feyzulla Hocayev (1896-1938): Önceleri ceditçilik hareketinin önde gelenlerinden biri olup, sonradan Buhara Halk Cumhuriyeti, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin liderliğini yaptı. Sovyet iktidarı tarafından idam edilmiştir.

⁶⁷ Ekmel İkrarov (1898-1938): Özbekistan Komünist Partisinin kurucularından. 1929 yılından hayatının sonuna kadar parti lideri olarak Özbekistan'da Rus sosyalizmini oturtmaya çalıştı. Yine Sovyet iktidarı tarafından idam edildi.

O sırada Urumçî'den bir hükümet heyeti gelir ve bütün işleri, bu kapsamda sakçı idaresini de teftiş eder. Babamızı da çağırırlar ve şöyle bir sorgulama gerçekleştirir:

- Hapse atılalı kaç yıl oldu?
- Dört yıl oluyor.
- O zamandan beri kaç kere sorgulandınız?
- Bir kere.
- Size ne sordular?
- Bana Feyzulla Hocayev ve Ekmele İkrarov'un beni ne gibi bir görevle bu tarafa gönderdiklerini sordular.

Heyet üyeleri bu son cevabı duyunca önce birbirlerine manalı manalı bakarlar ve sonra da “Bu sözler başka bir memleketin sözleri. Bunu size neden burada sormuşlar? Burası Cungo'nun (Çin'in) ayrılmaz bir parçası değil mi?!” diyerek sınırlenirler.

Babamızı sorgulamaya devam ederler:

- Siz Sovyet tarafından ne zaman buraya geldiniz?
- 1930 yılında geldim.
- Neden gelmişsiniz? Yoksa siz büyük bir toprak sahibi miydiniz?
- Hayır, ben toprak sahibi değil, dinine bağlı bir adamım. İnandığım dini korumak amacıyla geldim. Çünkü, bir kitabı incelerken bizim şingringin⁶⁸ Çin'de adalet olduğunu söylediğini gördüm. Ben işte bu adaleti bulmak için bu tarafa geçmiştim. Benim başka bir niyetim yoktur. Şingringin sözü benim için en kıymetli, en güvenilir sözdür. Buna inanırım. Benim meselem siz tarafından mutlaka adaletle hallolunmalı.

Bundan sonra heyettekilerin milli hisleri uyanır, bu büyük sözleri tercüman vasıtasıyla babama tekrar tekrar söyler ve sorular sormak suretiyle tek tek yazıp alırlar. Bunun ardından babama, durumunu inceleyeceklerini ve mutlaka adaletli bir çözüm bulacaklarını söyleyerek, başka vilayetleri teftiş etmek üzere giderler. İşte o günden sonra babamın müşkülli iyi insanların mübarek sözleriyle çözülmüştü. Böylesine yerinde ve zamanında konuşabilmek herkese nasip olmaz. İşte yerinde söylenen hikmetli bir sözün ne kadar etkili olduğunu görüyorsunuz. Bundan mutlaka ibret alınmalı, hisse çıkarılmalıdır.

Her neyse, biz bu arada Tuğbelce denilen bekete ulaşıp yerleştik. Bu beketleri buraya kadar elimden geldiğince anlatmıştım. Ertesi sabah Tuğbelce'den Tamgataş'a doğru yola çıktık.

Babam söze başlayıp şunları anlattı: “Sav Cucang bir gün hapishaneyi teftiş ettikten sonra durumu öğrenmiş ve mahkumları hapishane avlusunda toplayarak bir toplantı yapmaya karar vermişti. Mahkumların bazıları azap çekmekte oldukları hücrelerinden hastalıklarından dolayı zar zor yürüyerek, sallana sallana çıktı; bazıları ise ancak emeklemek suretiyle sürünerek çıkabildi. Dışarı çıkarak avluda

⁶⁸ Şingring: (Çince) Alim. Burada ulema, bilge anlamında.

toplanan insanların içler acısı hali öylesine korkunç bir manzara arz ediyordu ki, buradakilerin dış görünüşleri adeta hareket eden çöplerin görünümü gibi bir şeydi. İnsancıkların üst başları yırtılıp lime lime olmuştu ve bu halleriyle adeta canlı ama çürümüş bir şeyler oldukları izlenimini veriyorlardı. Biraz sonra Sav Cucang kendisinin nereden ve ne için geldiğini anlatmak için dedi ki: ‘Ben merkezden geldim. Urumçi beni, eğer haksız bir durum varsa haklıya hakkını vereyim, suçsuz yere mahkum kılınanlar varsa durumlarını inceleyip onları azat edeyim, insanlara zulmederek cebir uygulayan zalim görevliler varsa onları cezalandırayım diye gönderdi. Bununla birlikte, hükümetin sizi böyle şartlar altında hapsedip, sizlere kötü muamelede bulduklarından haberi yoktur. Onun için sizler asla küsüp gücenmeyin. Bu tür işleri, halkla iktidarın arasını açmak isteyen devlete karşı unsurlar yapmışlardır. İşte onlar şimdi hükümetin karşısında hesap verecekler’. Hiddetle, kızara bozara bunları söyledikten sonra tekrar kalabalığa döndü ve ‘Bu konuda söyleyeceğiniz herhangi bir şey varsa, hemen şimdi burada söyleyebilirsiniz’ dedi. O kadar insan, üzerlerine ölü toprağı serpilmiş gibi, dut yemiş bülbül gibi tek söz etmedi. O anda ben kalabalığın arasından sıyrıldım ve ‘Benim söyleyecek bir çift sözüm var!’ dedim. Sav Cucang insanların içinde beni görünce, kalabalığa ‘Bu adamın önünden çekilin; konuşsun!’ diye bağırdı. Diğer mahkumlar beni çekiştirerek ‘Hey damlam hacı; konuşmayın’ diye vazgeçirmeye çalıştılar. Bense kalabalığa kulak asmayarak, cübbemden çekiştirenleri silkeleyip, çekinmeden hapisanede dönen haksız uygulamaları bir bir anlattım. ‘Hapsedilen bu insanlar neden tutuklandıklarını bilmiyorlar. Üstelik mahkumlara insanca muamele etmek şöyle dursun, hayvana bile reva görülemeyecek tarzda davrandıkları için, pek çok insan haksız işkenceler altında helak oldu. Mesela işte ben hapsedileli üç yıldan fazla oluyor ve hala ne gibi bir suçtan dolayı tutuklandığımı bilmiyorum’ dedim. Bunun üzerine Sav Cucang birdenbire bana bakarak ‘Kefiliniz var mı? Eğer birisi size kefil olursa hemen çıkarınız’ dediğinde ona ‘Beni Kuçar’da tutukladıktan sonra doğrudan Aksu’ya getirmişlerdi. Ben aslen Gulcalı’yım. Beni burada kimse tanımaz’ cevabını verdim. Adam bu sözden sonra susup kaldı. Nasip böyleymiş demek ki. Yoksa bu teklifi kabul edip, yanıma eşlik edecek birini isteyerek kefil bulabileceğimi söylemiş olsaydım, Aksu’da yine de tanıdık birini bulabilirdim belki. Lâkin, o günlerde insanların morali öylesine bozuk, duygu ve düşünce dünyaları o denli karmakarışık bir haldeydi ki, kime başvurur, kimden bana kefil olmasını isteyebilirdim?! İnsanlar o duruma gelmişti ki, tutuklanıp hapsedilen en yakın dostlarından biri dahi olsa, bırakın hapse tıklan o falanca kişiyi, uzaktan onun çoluk çocuğunu bile görseler, onlardan bile kaçarlardı. Bu sebepten ‘Burada beni kimse tanımaz’ demek zorunda kalmıştım... Sonradan hapisane şartları kökten değişimlere uğramaya başladı. Koğuşlar ıslah edildi, verilen yemekler biraz olsun düzene girdi ve nadiren de olsa koğuşların kapılarını açılarak mahkumları dışarıya çıkarmaya başladılar. Ardından, evvelki zalim görevliler ‘Urumçi’de toplantı var’ bahanesiyle yavaş yavaş o tarafa gönderilir oldu. Bazı kalpsiz, kötü yürekli, mahkumlara merhametsiz memurla-

rın, yani Sıdk Banceng gibilerinin cezalarını verdiler ve onları ayaklarına prangalar vurarak bu Asuk hapishanesine attılar. Sıra Kasım Cucang'a geldiğinde, adam kendini hastaymış gibi göstererek Urumçi'ye gitmekten kaçmaya çalıştı. Günün birinde onu da ansızın yakalayarak el ve ayaklarına zincirler vurup Urumçi'ye gönderdiler. İçişlerinde bu gibi siyasi değişiklikler olunca, Asuk sakçı idaresi görevlileri de, insanlıklarından değil belki ama siyaset icabı olarak insanlara karşı olan muamelelerini düzeltip adama döndüler.”

Gerçekten de halkın gözüne bu iyi işleri yapanlar Çinliler olarak görünüyordu. Önceki kötülükler imza atanlar ise Rusya'dan getirilen veya orada tahsil görerek buraya gelmiş Uygurlardı insanlara göre. Bunlar halkın gözünde en adi zalimler, en kan içici cellatlardı. Çinliler, dönemin iç ve dış siyasi değişimlerinden faydalanarak Doğu Türkistan Uygurlarını başkalarının elleriyle vuruyor, kendileri ise kurtarıcı rolünü takınıyorlardı. Herkes Savcuang'dan memnundu ve halk öncekilerden nefret ediyor, onlara gazaplanıyordu. Bundan istifade Çinliler, Doğu Türkistan'da kaybettikleri itibarlarını, Sovyetler sayesinde kuvvetlendirmek niyetine girdiler. Nitekim hakikaten 1940 yılına doğru Sovyet iktidarının Doğu Türkistan üzerinde yürüttüğü politika biraz olsun zayıfladı. Çünkü Sovyetler Birliği, Baltık ülkelerini işgale başlamıştı ve hızla gelecekteki büyük bir savaşa hazırlık yapıyordu. Bundan dolayı, boşalan mevkiilerini asıl sahiplerine terk etmektense, onu bizzat kendilerinin yarattığı Çinlilere teslim etmeyi yeğlediler. Çünkü, aynen Çarlık iktidarı gibi, Sovyet katilleri de Uygurların bağımsız olmasını istemiyordu.

Yukarıda babamın anlattıklarını dinler ve bu mülhazalarla sohbet ederken akşam oldu. Tamgataş'a gelerek burada konakladık. Yakup Beg, bu yerin de askeri ehemmiyetini çok iyi kavradığı için, Muzat'ın güney ağzındaki kayalığa taştan çok sağlam bir korgan yaptırmıştı. Bunu gören babam, buranın Ruslardan müdafaa için kurulmuş bir istihkam olduğunu söyledi. Zira, o devirde Ruslar Gulca taraflarını işgal etmişlerdi. 1872 yılında General Kolpoçevskiy, Gulca'ya hücum etmiş, Gulca sultanını bertaraf ederek 9 yıl süren saldırılar sonunda Süydün ve Kura'da askeri istihkamlar kurmuştu. Gulca'daki Hayranbağ Kışlası da bunlardan biriydi. Uygurların elinden çaldıkları yerleri 9 yıl sonra gerçek sahiplerine iade etmeyip, imtiyazlı anlaşmalar karşılığında Çinlilere satan Ruslar, bu da yetmiyormuş gibi birkaç bin aileyi de malvarlıklarıyla birlikte beraberlerinde götürdüler. Buradan da anlaşılıyor ki, Rusların Doğu Türkistan halkına yönelik işgalci emelleri hiçbir tarihi dönemde değişmemiştir. Mesela; bütün dünyaya bağıra bağıra kendilerinin halktan yana, insan sevgisiyle dolu komünistler olduklarını ilan eden, mazlumlara yardım ederek onları emperyalizmin pençesinden kurtarmanın boyunlarının borcu olduğunu söyleyen Sovyet cellatları, 1931 yılındaki Uygur Milli Kurtuluş İnkılabını Çarlık hükümetine kıyasla on kat daha vahşi bir şekilde bastırmışlardı. Kanları ve canları pahasına kurtuluşa ermiş Doğu Türkistan halkını merhametsizce yağmalayan, bu insanları ellerini kollarını bağlamak suretiyle Çinli istilacılara teslim eden yine onlardı.

Geçmişten zihnimizde kalan bu korkunç hatıraları anarak buz geçidinin altına gelmiştik ki, karşımızda gün ışığının vurması sebebiyle aşınan, parıl parıl parlayan buzdağını gördük. İlk bakışta hiç kimseye yol vermemiş gibi görünen bu büyük buzulun yanbaşıdan oyularak yükseklere çıkan sokak şekilli merdivenler yapılmıştı. Bu basamaklardan yukarıya doğru iki yüz metreye yakın tırmandık. Bu defasında çıkmak inmekten daha külfetsiz oldu. Çünkü Muzat'ın alçalma zamanlarıydı. Önceki gelişimimizde ise kabarma mevsimine tesadüf etmiştik. Muzat dağ geçidinin böyle bir kabarma alçalma özelliği vardı. Derken, baba oğul sağ salım buz geçidinin tepesindeki geçit bekçisinin evine ulaştık. Bu adam geçit bekçiliği görevini dede mesleği olarak uzun zamandır sürdürüyormuş. Çoluk çocuğuyla beraber buz üstüne kurulu küçük, taştan bir barınakta yaşıyor, buzlar arasında yolcular için adeta tılsımlı yollar açıyor, çıkmak ve inmek için merdivenler oyuyor, insanlara yol gösteriyordu. Yakup Beg döneminde bu adamın ecdadına maaş veriliyorken, işgalcilerin yönetimi ele geçirdiği dönemlerde ise maaşlarını kesmişler. Şimdi buradan geçen yolcular az çok para veriyorlarmış. Nereden bakarsanız bakın, bu adamın yaptığı halk için çok önemli bir hizmettir. Eğer bu geçit görevlisi Süpürği Ahun olmasaydı, iki dağın arasını gökyüzüyle anlaşmışçasına sarp engellerle kapatmış olan bu uçurumlu buz geçidine çıkmak da, oradan inmek de mümkün olmazdı.

O gün buz geçidinin üstünde kuzey istikametinde Hadamuz'a doğru ilerlemekteydik. Bir kuş, yüksek sesle öterek buzdağının zirvesinin yanbaşıdan uçup geçti. O anda babam "Bu kuş, 'ular' adı verilen bir kuştur. Kırgızlar, bu kuş böyle öterek uçtuğunda güçlü bir kar fırtınasının çıkacağını söylerler" dedi. Ancak hava çok açıldı ve görünürde hiçbir bulut yoktu. İki yandaki yüksek dağlardan yuvarlanarak düşen taş parçaları buz zemini kaplamıştı. Onun için atlarımız yolda büyük bir dikkatle adım atıyorlardı. Yol üzerinde envai çeşit buz manzaraları vardı. Küçük küçük buz gölleri, buzlar içindeki kocaman kazık gibi taşların görünüşü, dipsiz buz yarıkları insanı dehşetli bir korkuya sürüklüyordu. Buzullar arasından böyle ilerlemekteyken, solumuzda, uzaklarda görünen yüksek bir dağın zirvesinden müthiş bir ses geldi. Sanki gök yarıyor, dağlar parçalanıyordu. O tarafa baktığımızda gördük ki, bu doruktan kar ve buz karışık büyük bir çığ kopmuş, karşısına çıkan her şeyi sürükleyerek büyük bir sesle aşağıya doğru yuvarlanıyor. Bu çığın düştüğü yer yoldan uzakta olmasına rağmen, uzantısı Hadamuz'un güneyindeki ağza kadar ulaşmıştı. Biz yürürken bunu görüp yolumuza engel olmayacağını düşünmüştük. Sonrasında epey yol kat edip de Hadamuz'a ulaştığımızda gördük ki, çığın ancak son ucu bizim geçmemiz gereken yere kadar gelmiş. Bunu görünce Huda'ya şükürler ederek çığın düştüğü yerden esenlik içerisinde geçtik. Bundan sonra dört yandan Hadamuz'a nazır dağların ağızları görünmeye başladı. Buradan, uzaklarda görünen dört yol ağzına benzer ağızlara doğru yürüyerek Gulca yönünde inen bir çay havzasına girdik. Böylece biraz sonra İfarlık denilen yere geldiğimizde hemen önümüzde son derece şiddetli bir kar fırtınası çıktı. Yukarıda sözünü ettiğimiz kuşun ötme sebebi 3-4 saat sonra belli olmuştu. Yolumuz ancak

tek kişinin geçebileceği dar bir yol olduğundan, turnalar gibi arka arkaya dizilmiş-tik. Ben önde gidiyordum. Bu korkunç kar fırtınası öyle insana göz açtırmayan, nefes bile aldurmeyen bir fırtınaydı, öylesine şiddetle vuruyordu ki, atlarımız yıkılacak gibi sallanıyor, doğru dürüst yürüyemiyordu. Aylardan Mayıs olmasına rağmen, buz dağından çıkan bu ölümcül fırtına soğuğu kemiklerimize kadar işletiyordu. Donma derecesine gelmiştik. Bu şartlar altında yürümeye devam ediyor ve adeta bir mahvoluşa doğru yaklaşıyorduk. Çünkü, böyle bir yerde değil bir iki saat, birkaç dakika kalmak bile insanın helak olması için yeterliydi. Bu sırada atlarımız bir iki kez düşerek, arka ayaklarıyla yumuşak karlara saplandı. Onları büyük zorluklarla can havliyle ancak çıkarabildik. Yolumuz gittikçe güçleşiyor, şiddetli kar fırtınası yürümeyi imkansız kılıyor, göz açıp kapayıncaya kadar yol üzerinde adeta kardan duvarlar oluşturuyordu. O zaman aklıma insanların anlattığı “Kim buzdağı geçidindeki yolun İfarlık denilen mevkiinde fırtınaya yakalanırsa, diri kurtulamaz” gibi soğuk hikayeler gelince dönerek arkamdan gelmekte olan babama baktım. Ciddi bir tavırla ilerlememi buyurdular. Ben de can havliyle atımı kamçılıyıp, hücum edercesine fırtınaya doğru ilerledim. Böylesine bir ölüm kalım savaşı sırasında ansızın önümüze bir kervan çıkıverdi. Bunu görünce sevincimizden “Sen Hızır mısın?” diye bağırarak birbirimizle kucaklaştık. Kervan Gulca tarafından geldiği için bu dehşetli fırtına onları arkasından itiyor, dolayısıyla bizim kadar zorluk çekmeksizin ilerliyorlardı. Bunun yanısıra böylesi yolculuklar onların mesleği olduğu için bu konuda tecrübeliydiler de. Kılavuz yayandı ve başında büyük bir kürk tumak⁶⁹ bulunuyordu. Elinde uzun bir değnek bulunuyordu ki, bununla yolu yokluyor ve en uygun istikameti buluyordu. Turnalar gibi teker teker dizilmiş olan yüklü katırlar dikkatle ve usulca kılavuzun arkasından ilerliyorlardı. Bu dar yolda kervanla karşı karşıya gelmiştik. Kılavuza menzile ne zaman ulaşabileceğimizi sorduğumuzda bize “Oraya epey var; yol kara gömüldü. Kar fırtınası karşınızdandır vururken siz nasıl yol yürüyeceksiniz ki. Benimle geriye dönünüz” tavsiyesinde bulundu. Bu saatten sonra geriye dönmek ve atlarımızın başını geldiğimiz yöne çevirmek neredeyse imkansızdı. Yine de atların dizginlerini zorlukla da olsa geldiğimiz istikamete çevirdik. Burada da bizi Allah esirgedi; önümüze bir başka kervan daha çıkararak korkunç bir felaketten korudu. Tekrar geldiğimiz yoldan yürüyüp sağ salim Hadamuz’a ulaştık. Burada havanın açık olduğunu, herhangi bir kar fırtınasının çıkmadığını gördük. Demek, böylesi tehlikeli kar fırtınaları Muzat’ın Gulca tarafındaki ağzı olan İfarlık Çayında oluyormuş. Yol kenarında kıymetli kumaş ve mata denkleleri duruyordu. Bu durumu kervanbaşına sorduğumuzda bize “Aksu ve Kaşgar’dan, yani Altışehir’den çıkan kervanların buraya ulaştıklarında ilerideki fırtınayı görüp, yüklerini bırakarak geri dönmüş olduğunu” söyledi. Böyle korku veren yerlerde kimsenin gözü malı görmez, herkes ancak canını düşünür. Muzat yolunda bundan dolayı her türlü mal hırsızlar tarafından yağmalanmak tehlikesinden uzak ortalıkta durur. Derken, sabahleyin

⁶⁹ Tumak: (Türkistan Türkçesi) Kulaklıkl şapka; kalpak.

ayrıldığıımız geçit bekçisinin evine akşama doğru sağ salim geri döndük. Geçit bekçisi bizi görünce çok sevindi. Zira kendisi, burada biz İfarlık'a vardığımızda kar fırtınası başladığını tahmin etmiş. Bundan dolayı bizi merak ettiğini söyledi. Baktık ki, geçit görevlisinin evinde Kuçar'dan gelen beş altı kişi var. Bunlar bizi görünce hemen selamlaştılar. Çoğunluğu Gulcalı'ymış. Babam, o gün, Muzdavan'ın tepesinde buzlar üzerinde taştan kurulu barınakta pişirilen Buhara pilavının tadını sık sık hatırlar, dile getirirlerdi. Hele bu gecenin vehmi, tanyeri ağırincaya kadar devam eden buzulların kırılma sesleri, kudret-i ilahinin bizi İfarlık'ta yaşadığımız dehşetli, müthiş kar fırtınasından çıkarıvermesi unutulacak gibi değildi.

Sabah olunca Kuçar'dan gelenlerle birlikte toplam sekiz kişi olarak Gulca istikametine doğru yola çıktık. Hava oldukça berrak, oldukça açıktı. Yine turna katarı gibi tek sıra halinde dizilerek dört yol ağzı gibi heybetle arzı endam eden Muzat doruklarının arasında uzanmakta olan uçsuz bucaksız Hadamuz'a çıktık. Bu buzulun güney ağzındaki buzdan dağ geçidinden yürüyerek önümüze çıkan bütün buz manzaralarını geride bırakmak suretiyle, altı saat sonra Gulca'ya bakan kuzey ağzına geldik. Bizim dün İfarlık'ta yakalandığımız kar fırtınası çayın girişini karla kaplamış ve örtmüştü. İfarlık Çayına girmek için bu ağzındaki karları yarararak geçmekten başka yol yoktu. Bunun için ne yapmak gerekiyordu? Bir tane atı yedeğe alarak bu karın içine girmekten başka hiçbir çarenin olmadığını söylediler. Ama kimse böylesine içinde tehlike gizleyen bir eziyete atını sürmek istemiyordu. Bunun üzerine babam bana atımı vermemi buyurdular. Atı verdiğimde yol arkadaşlarımızdan biri yayan olarak hayvanı yedeğini almak suretiyle yürüdü. At kara girmekten korkuyordu. "Hadi, hadi" diyerek arkasından itip onu kara soktuk. At kara saplanıyor ve can havliyle tekrar yukarı fırlıyordu. Böyle böyle at gücü sayesinde çayın ağzındaki kar yığını bozdu ve İfarlık yönüne bir yol açmış olduk. Dün dehşetli bir kar fırtınası yaşandığından çay bugün sessiz sedasızdı.

Yine turnalar gibi dizilerek ilerlemeye başladık. Kılavuzluk yapan adam dikkatle yolu açarak önümüzden yürüyordu. Bizse ihtimamla geriden teker teker geliyorduk. O müthiş kar fırtınası bize işte burada hücum etmiş, yolumuzdan geri çevirmişti. Bugünse herkese kucağını açıyor, barış içerisinde yol veriyordu. Dün gördüğümüz manzaradan bugün eser kalmamış, zira kar her yeri kaplamıştı. Neresi yol, neresi çukurluk; bunu bu yolda sık sık seyahat eden kervanlar bilmezse, başka kimse bilemezdi. Böylece İfarlık Çayında iki saat kadar yürüdüktan sonra, yolun kenarında karların arasından başlarını çıkarmış halde donup kalmış katırlar gördük. Bunlar görünüşe göre adeta diriydiler. Burada insanların da bulunduğu söylenmişse de, onları göremedik. Karların altında kalmış olsalar gerek. Bunu görünce Allah'a şükürler ettik. Çünkü önümüze bir kervan çıkmasaydı ve bizi geri götürmüş olmasaydı, bizlerin de aynı hale düşerek felakete uğraması mukadder olacaktı. Ancak, babamızın gelecekte Tanrısına edeceği hizmetler varmış ki, işte o Tanrı kendisini beladan korumuştur. Yoksa böylesine korkunç bir kar fırtınasının

ortasında karşımıza o kervan çıkar da bizi geri çevirir miydi; bilinmez. Bu iş elbette ulu Huda'mızın işiydi.

İşte bu acıklı manzarayı gördükten sonra Aygıyol'a vardık ve o gün akşama doğru Toğnsu beketinde konakladık. Aynen gökten yere inmiş gibi olduk. Çünkü indiğimiz bu Muzat Dağları, doruklarıyla adeta gökyüzünü kaldırıyor gibi mağrur ve korkutucu bir görünüme sahipti. Genel görünümü ve tabiatı da daima kıştı. Bundan dolayı biz kendimizi yaz mevsimine erişmiş, gerçekten gökyüzünden yere inmiş gibi hissettik. Toğnsu, Şatusay'ın başıdır ve aynı zamanda İli Nehrinin de en yukarıdaki kaynaklarından biridir. Bizim indiğimiz çay, sanki bize gülümüyor gibi duruyordu. Öyle ki, her tarafı yemyeşil, çimenlik, çamlık, harika manzaralı bir yere gelmiştik. Tarih 11 Mayıs'tı. Böylece korku verici yüksek dağlar arkamızda kalmış oldu. Ertesi gün akarsulu, ilkbahar esintili, çiçeklerle dolu çayın kıyılarını takiben aşağıya doğru yürüdük. Yürüyüş sonunda adı geçen Han Yaylası beketine ulaştık. Buranın manzarası da göz kamaştırıcı derecede güzeldir. Tyan-Şan Dağlarının en yüksek doruklarının bağrına yerleşmiştir. Bu yerden güneybatıya bakarsanız, heybetli üç hörgüçlü Han Tengri zirvesini, ak başıyla bulutları yukarıya kaldırıyor görürsünüz.

Ertesi gün Han Yaylasından ayrılarak Palas Karagay'ı geçip Aynar Bulak'a geldik. Aynar Bulak'ta biraz dinlendikten, atlarımızı da istirahat ettirdikten sonra Şatu'ya vardık ve konakladık. Şatusay'ın ağzında kurulmuş 5-6 altı kervansaray vardı ve bunlarla burası oldukça bayındır bir köy haline gelmişti. Şatu'dan çıkışımızın ardından bize katılan yoldaşlarımızla birlikte ilerleyerek Tekes düzlüğüne çıktık. Bu düz yolda bu sefer turnalar gibi değil, kazlar gibi sıralanarak yürüyorduk. Yol arkadaşlarımız babamı ortalarına alarak kendisinden tarihi bir olay anlatmasını istediler. Bunun üzerine babam Türkiye (Osmanlı) hükümdarlarından Kanuni Sultan Süleyman döneminin meşhur deniz kumandanı Barbaros Hayrettin Paşa'nın Akdeniz seferinde Hıristiyan aleminin bütün filolarını tarumar ederek kazandığı zaferlerden söz etti. Böylece öğle vakti Karasu'daki Nogay kervansaraya ulaştık. Bu arada bizim gelmekte olduğumuzu haber alan Gulcalı Mirhâkim Eke, damadı Azamcan ile bizleri karşıladılar ve yol arkadaşlarımızla beraber ikametgahlarına götürdüler. Burada koyun kesip karnımızı doyurduktan sonra, bizi yola saldıılar.

Sonraki gün Kurbanca Köprüsü sayesinde Tekes Nehri'ni geçerek 13 Mayıs'ta Kalmak Kura'ya ulaştığımızda, Yakub'un kervansaraya vardık. Burada çay içip dinlendikten sonra kervansarayanın önüne çıkmıştık ki, Aksu'da benimle birlikte kalan Hacı Ahun adlı delikanlının Şanimet Eke'yle birlikte sokaktan geçmekte olduklarını gördük. Babamın Aksu hapisanesinden kurtularak buraya benimle birlikte geldiklerini öğrenince sevinerek babamla görüşmek istediler. Babamın uyuduğunu gördüklerinde ise, kendisinin uyanmasını bekletiler. Az sonra uyanıklarında kardeşçe kucaklaştılar. Ardından samimi bir şekilde evlerine götürme konusunda ısrar ettiklerinden, daveti kabul edip iki gün onlarda konuk olduk ve iyice dinlendik. Şanimet Bayveççe Eke, aslen Taşkentli olup, zulüm yıllarında ya-

şanan toplu göç sırasında Gulca'ya yerleşenlerdendi. Gulca'da dükkanı, Kalmak Kura'da hayvanları vardı. Bu yaz aylarında hayvanlarını kolaçan etmek amacıyla diğer insanlarla birlikte yaylaya gelmişti. Babamız, İslam dininden kaynaklanan insan sevgisi sayesinde bir fazilet örneği olup, ırk ayırımı gözetmeksizin bütün insanların gözünde samimi bir hürmete mazhar olmuşlardı. Bu durum, yürüdüğü hak yol uğruna Aksu hapishanesinde birlikte yattığı mahkumlardan tutun da, yolumuz üzerinde karşılaştığımız bütün insanlara bu güzel hasletlerini göstermesinden kaynaklanıyordu.

18 Mayıs sabahının erken saatlerinde baba oğul atlarımıza atlayarak Kalmak Kura'dan Gulca'ya doğru yola çıktık. Buradan çıktıktan sonra kuzey istikametinde üç dört saat yol alıp, önümüzü kesen dağın arasından akmakta olan ırmağın kenarından yürüyerek o günün akşamına doğru Suvaşu Dağ geçidinin tepesindeki Sultan'ın kervansarayına yettik. Ertesi sabah buradan çayı takiben aşağıya doğru yürüdük. İki tarafı çamlarla örtülü yüksek dağın ortasından akan su, yolumuzu gah sola, gah sağa çeviriyor; böylesine harika manzaralı yerlerde açan çiçeklerini sergileyerek, adeta "Gördün mü?" dercesine gür bir sesle aşağılara, İli Nehrine doğru çağlıyordu. O gün akşamüzeri bu çayın bitimindeki görkemli Kan Köyüne vardık. Babam buraya neden "Kan" dediğini merak ederek insanlara sordu. Aldığımız cevaba göre; bu bölgede iyi kömür çıkarmış ve köye bundan dolayı Kan⁷⁰ adı verilmiş. Ertesi gün dağlar arasından düzlüğe çıkıp, buradan yaklaşık 70 km kadar kuzeye yürüyerek, Karatam denilen yerden telle çekilen gemi vasıtasıyla İli Nehrinin öte yakasına geçmek suretiyle Azizbek Tam Köyüne ulaştık. Burada ikindi namazını kılarak Gulca istikametinde batıya doğru araba yolundan yürüdük ve 21 Mayıs 1941 Cuma gününün gecesi baba oğul sağ salim Gulca'ya varmış olduk. Kendi evimizin kapısını tıklattığımızda sesimi duyan rahmetli annem, neşe dolu sözlerle kendisini kapıya attı. Bu anı hasretle bekleyen ailemiz için bundan daha büyük, daha kıvançlı bir şey elbette olamazdı. İşte yaşadığımız böylesine hadsiz sevinçle birlikte, baht ve saadet kapıları da bizlere açılmış oldu. Bu mutluluğa ve sevince erişmek için bizim gösterdiğimiz gayret de küçümsenecek gibi değildi. Ancak bunun başlıca sebebi, babamızın Allah'a içtenlikle inanarak, sabırla, metanetle hapishanenin zulümlerine direnmesi ve onları yenmesiydi. Çünkü onun kapatıldığı yer, günün vahşi siyaseti icabı kurulmuş ölümhanler, yani işkenceye dayalı hapishanelerdi. Onu böylesi berbat mekanlarda koruyan, ilerideki iyi işlere önder yapmak için muhafaza eyleyen Ulu Tanrı'mın bizzat kendisidir!

Haberi alan dostlarımız ve yakınlarımız, ertesi günden itibaren evimize gelmeye başladılar. Babam bunlarla görüşürken bir iki gün kendilerine hakim olup havadan sudan söz ettiler. Aradan birkaç gün geçtikten sonra ise, hapishanede insan haklarını nasıl barbarca ayaklar altına aldıklarını, insanları nasıl zalimce

⁷⁰ Kan: (Farsçe) Kân; maden ocağı; bir şeyin bol olduğu yer.

öldürdüklerini anlatmaya başladılar. Bu vahşilikleri işiten insanların kin ve nefretleri uyanmakta, adeta taşmaktaydı. Sonrasında babam, asıl meslekleri olan hekimlik işiyle meşgul olur oldular. Her gün otuz kırk hasta kabul ediyor, zavallı insanlara elinden geldiği kadarıyla tıbbi yardımda bulunuyorlardı. Kendi gelemeyecek kadar ağır hasta olanların, fakir ve yatalak hastaların bizzat ayaklarına gider, yerlerinde muayene ederlerdi.

Babam gibi tutuklanıp hapse atılanların yüzde doksanı mahvolup gitmişlerdi. Bunların aileleri, çoluk çocukları da sürgün edilmiş, sürgün yerlerinde açlıktan ve sefaletten tam bir felakete uğramıştı. İnsan herhangi bir işi yapmak için içtenlikle çaba gösterir ve Allah'tan yardım dilerse, Allah o isteği elbette yerine getirir. Bunu kendi hayatımda bizzat gördüm. Babamızı zalimlerin eline düşükten sonra ayakta kalabilmek için samimiyetle, gayret ve metanetle hareket etmişim. Babamızı hapse girmeden önce orta halli bir aileyken, hapisten çıkmalarından sonra zengin olmuşuk. O hapisteyken beni evlendirmek isteyenlere karşı "Babam çıkınca evlenirim" demiş ve gönlümün derinliklerinde iyi bir niyette karar kılmışım. Bu niyet hayırla gerçekleşince, 1941 Aralık'ının sonlarında babam başkalarını araya koyarak bana kiminle evlenmek istediğimi sordular. Ben de arkadaşımın kız kardeşi, Şahidayet Kari Eke'nin kızıyla evlenmek istediğim cevabını gönderdim. Düğün yapmak nasip oldu. O sırada 24 yaşındaydım. Düğün için bir kısarak, beş koyun, ayrıca yeterli miktarda yiyecek içecek verdikten sonra, düğünümüzü Özbek ve Uygur Türklerinin adetlerine göre yaptık. Her konuda huzura ermişim. Sufi Allahyar'ın⁷¹

*"Allah'ın dediğini yaparsan,
Yatarsın yeni evlenmiş yiğitçesine,
Kalmaz gönlünde biç,
Gandan eser zerre kadar"*

dediği gibi oldu. Bu yolda ettiğimiz hizmetlerin karşılığını alınca Allah'a şükürler ettim. Babamızı ararken sergilediğim inançlılık ve hakiki iman, bana manevi yönden büyük destek olmuştu. Hepimiz için mutluluk kapıları bu sayede ardına kadar açıldı. Ben bu şerefli hizmetimden dolayı büyük mutluluk duydum; zira babamı bulup getirmişim.

1942 olayları

Çin, Sovyet iktidarının 1941-1942 yıllarında savaş durumunda olduğunu öğrenince 1942 yılının yaz aylarında Can Kayşi'nin karısı Sung Ming Ling [Sun Meylin] Hanımı merkezden Urumçi'ye vekil olarak gönderir. O da Şen Duben'i kendi yollarına çevirerek, kendisini birkaç yıldır izlediği yolun yanlış olduğu

⁷¹ Sufi Allahyar: 17. yüzyılda yaşayan ünlü Türkistanlı tasavvuf şairi, birkaç dini eserin müellifi. Türk Dünyasında "Sebâtü'l-âcizîn" adlı kitabıyla meşhurdur.

hususunda ikna eder. Şen Duben, sanmincuçiyi (gomendanı)⁷² kabul ettikten sonra yeni sistemi tanıyarak, gazetede kendi eski tavırlarıyla ilgili şunları yazar:

“Ben zorla materyalizm yoluna sokuldum ve 10 yıldan beri de bu çıkmazdan, insanlığın yürüyemeyeceği bu dipsiz bataklıktan kurtulamadım. Artık ben gerçek bir gomendancıyım.”

İnkılap sırasında Stalin Uygurları aldatmıştı. Şimdi ise Şen Duben Stalin’i aldatıyordu. Onun dediklerinin zıddını yapmakla kalmadı; Stalin’in tuzağından kurtulmuş olmanın verdiği rahatlıkla, zamanında Sovyetler tarafından Şinşisa’ya, yani Doğu Türkistan-Çin sınırına yerleştirilmiş olan bir tümenlik Sovyet askerini geri çekilmeye zorladı ve bunda da kısa süre içerisinde başarılı oldu. Aynı anda, Doğu Türkistan’a Sovyetlerden gelen değişik uzmanlık alanlarındaki memurları aşağılayarak ülkeden çıkartıp, Sovyetlerle sınır ticaretini yasakladı ve hududu kapattı. Bu Sovyetlere indirilen beklenmedik bir darbeydi. Zira Stalin, barbar komünistler gibi davranarak ihanet yoluyla Doğu Türkistan’ı Sovyetlerin yiyecek içecek ambarına çevirmişti. İsteddiği kadar yiyip içmesini sağlayan, nehir gibi kendisine akan kaynağı kaybetmesi, kendisi için gerçekten büyük bir darbe oldu. Doğu Türkistan, onlarca milyon insanın tarım ve hayvancılık işlerinden elde ettiği mahsulü, kendilerinin belirledikleri en ucuz fiyatla yağmalayıp aldıkları, yerine de başka yerlerde ellerinden çıkaramadıkları düşük kaliteli, atık değerindeki malları zorla sattıkları, bu yollarla hesapsız miktarda yüksek kârlara ulaştıkları gerçek bir Sovyet ambarıydı. Bu siyaseti zulüm ve hainlik yoluyla onlarca yıl önce uygulamaya koymuşlardı. Bunun yanısıra taşıyıp götürdükleri hadsiz hesapsız yer altı zenginliklerinden ve diğer kaynaklardan tam da savaş sırasında mahrum olmak, eli boş kalmak, hain Sovyetler için büyük bir kayıptı. Bu sırada ortaya Doğu Türkistan halkı için de birtakım sıkıntılar çıkmaya başladı. Çünkü artık, halkın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ürünlerini satabilecekleri kimse yoktu. Bunları Çin’e götürmek için 3 bin km yol kat etmek gerekiyordu ve bu iş için demiryolu bulunmuyordu. Afgan ve Hindistan sınırları da uzaktı. Dağları, taşları, dağ geçitlerini aşarak yapılan kervan ticaretini Sovyet baskısı yok etmişti. Hudutlar şehirlerden uzaktaydı ve ulaşım ancak at sırtında sağlanabiliyordu. Bu sıkıntı Doğu Türkistan’ın özellikle Gulca, Çöçek ve Altay vilayetlerinde ortaya çıkmıştı. Öyle ki bu vilayetler, Kuzey Tyan Şan ve Çungarya Çukurelinde bulunuyorlardı; Sovyetlerden başka sınırları da yoktu. Bu üç vilayetin ahali giyim eşyası konusunda ziyadesiyle sıkıntıya düştüler. Bundan dolayı Kazaklar, Kurgızlar ile köylerde yaşayan insanlar arasında geçim zorluğu ve kıtlık baş gösterdiğinden, insanlar yaşayabilmek için her yola başvurur oldular. Bunu fırsat bilen Sovyet yetkilileri, göze çarpmayacak tenha yerlerde bir nevi hırsızlık evleri açarak, kaçak yoldan hayvan almaya başladılar. Bu durum da kötü kişilerin ve hırsızların işine geldi. Çünkü bunlar, bir yerlerden ne kadar mal getireceklerse, geceleri insanlara yol göstermek

⁷² Sanmincuçyi (Gomendan): (Çince) Çin milliyetçiliği. Kurucusu Çin Cumhuriyetinin ilk devlet başkanı Sun Yatsen olan Milliyetçi Çin Partisi.

için büyük meşaleler yakar söndürür, böylece onları buldukları yere doğru yönlendirir, kaçırılan malı alır, karşılığında insanlara yok pahasına bir şeyler verir, dostluk gösterisi yaparcasına enselerine de bir şaplak indirerek tekrar nasıl mal getirileceğinin yolunu yordamını anlatırlardı. 1942 yılından 1944 sonuna kadar hırsızlığı teşvik etmelerinin neticesinde, halkı, özellikle de hayvanları müthiş derecede zarara uğrattılar. Çobanlar, Böritala tarafındaki sınırdan sürülerle koyun ve at kaçırmışlardı. Daha sonra Sovyetler bunların bir tanesini bile tanımadı ve hepsinin icabına baktı. Mirza Hekimbay'ın atlarından 700 tanesi de Tekes-Sumba sınırından kaçırılmıştı. Kaçakçıların kendileri de ortadan kayboluverdiler. Böyle örnekler çoktu. Mal kaçakçılarının Sovyetlerde iyi ve saygı görerek yaşadıkları haberini yayarak bu taraftaki hırsızların da insanların mallarını kaçırmaları sağlandı. Oysa zamanın hükümeti Sovyetlerle ilişkide bulunduğu gerekçesiyle birçok insanı haksız yere hapse tıkkıyor, idam ediyordu.

Doğu Türkistan halkı böylesi zulümlere maruz kalırken, yönetim de 1943 yılının yazında aldığı verginin yanısıra şiddet kullanarak gez at⁷³ almaya başladı. Bütün hayvancılarda hoşnutsuzluk yaratılmak suretiyle koçların ve iyi atların tamamı insanların elinden zorla çekip alındı. Yerel iktidar, bu günlerde “Sovyetler, Doğu Türkistan topraklarında kurmuş olduğu imalathanelerde hak talep etmektedir, bu konuda ısrarlıdır” tarzında sözlerle kendi yaptığı zulmü Sovyetlere yüküyor; her iki taraf da kendilerini aklayabilmek için gazetelerde yalan dolu haberler yayımlıyordu. Yukarıda belirttiğimiz üzere Doğu Türkistan'ın kuzeyinde yaşanan giyim eşyası sıkıntısından ülkenin güneyi etkilenmemişti. Çünkü güney kısımlarda el sanatları oldukça gelişmişti ve insanlar kendi giysilerini kendileri üretebiliyordu. Bu sebepten tüccarlar kuzeyden Güneydoğu Türkistan'a, yani Altışehir'e akmaya başladılar. Güneyin bu zanaatkarları Doğu Türkistan halkını giyim konusunda doyurup, onları bu alanda Sovyet talancılarından kurtardılar. Yoksa insanların bütün canlı malları ellerinden çıkacaktı. Zira savaş zamanında Çöçek'te 500 baş hayvan karşılığında çok az miktarda giysi alınabiliyordu.

Sovyetlerle yapılan ticaret 1942 yılının yaz aylarından itibaren durunca, halk giyim konusunda sıkıntı çekmeye başlamıştı. Elbiselik kumaşlar ortadan kayboluverdi. İhtiyaç fazlası çok sayıda hayvan insanların ellerinde kaldı. Böyle olunca bunları ülkenin dört bir tarafına götürmeye başladılar. Bizim de yetmiş 200 kadar büyükbaş hayvanımız vardı. 1942 yazında ağabeyim, Araltepeli hayvancılardan yedi kişiyle birlikte 800 kadar büyükbaş hayvanı önce Yulduz'a, sonra ise Yulduz'un kuzey tarafındaki Karangöl Çayı istikametinde sürerek, üzerinden Urumçi'ye geçilen dağ geçitlerinden biri olan Köktengri'yi aşip Urumçi yakınlarındaki Kutubi, Manas yöresine inmişti. Onlar bu dağ geçidini aşma telaşındalarken, bir grup Kalmuk gelerek sürülerini durdurmuş ve her şeyi didik didik arayarak bizimkileri boşu boşuna epeyce meşgul etmiş. Bundan sonra rah-

⁷³ Gez at: Belli standartlara uygun at.

metli ağabeyim malları öteki tarafta satmayı başararak, üç ay sonra bir heybe dolusu parayla sağ salim Gulca'ya geri döndüler.

Aynı yılın Kasım ayı sonlarında, yapılan istişareler sonucunda benim Altışehir Yarkent'e gönderilmeme karar verildi. Bir Cumartesi günüydü.⁷⁴ Tölegenbay'ın oğlu Abdusettar, onun hizmetçisi Hilal Sofi Ata, ahbablarımdan Marufcan ve ben, dört kişi olarak bizim evden çıktık. Hepimizin heybesinde nakit para vardı. Bu günlerde Sovyetlerden kaynaklanan ihanet kokulu birtakım kötülükler yaşansa da, Doğu Türkistan'ı yönetmekte olan Çinli hükümet, Sovyetlere nispeten çok daha doğru bir yol tutmuştu. Yoksa halk için bu tür şartlar da olmazdı. O gün Yamatu'da geceledik. Anayoldan yürüyerek Kızıl Kura, Mongol Kura, Tekes, Kurbanan Köprüsü, Karasu Nogay Kervansarayı, Şatu, Aynabulak, Palas Karagay, Han Yaylası, Toğrusu, Aygıryal, İfarlık, Hadamuz, Muzat, Tamgataş, Tuğbelçe, Yengi Bazar, Korgan, Kızılbulak, Avat (Abad), Cam Kasabası ve Tazlanger'den geçerek, on üç gün zarfında sağ salim Aksu'nun eski şehrine varıp Mahsum Hacı'nın kervansarayına yerleştik. Aslında bizim Yarkent şehrine gitmemiz gerekiyordu. Çünkü orada istediğimiz türde mal bulabilirdik. Bu sebepten Aksu'da beş altı gün kadar kalarak kendimize bizimle birlikte o tarafa gidecek yol arkadaşları bulduk. Bunlar, Rozanbay (Roza Ahunbay), İbrahimcan, Maruf Ahun, Tayipcan ve Taşkentli lakaplı Tohtabayveççe adlı Gulcalı tüccarlardı. Bir tanesinin adı aklımda yok. Böylece Aralık ayının sonlarına doğru Aksu'dan on kişilik bir grup ve on bir atla birlikte yola çıktık. Bu atların birine yol için yiyecek yüklemek suretiyle ilerleyerek, Aksu'nun Avat Köyüne vardık. Taklamakan Çölünün kuzeybatısından geçen kervan yolu buradan başlıyordu. Bu yoldan ancak kış mevsiminde yürünebilirmiş. Bundan dolayı buradan, Maralbaş'ndan çıkılan yerden Kaşgar Yoluna girmeksizin, doğrudan doğruya çölden giderek, Aksakmaral ve Sarıkbuya üzerinden on iki gün içinde Yarkent'e ulaştık. Çöldeki yollar üzerinde bekletler vardı. Yürümek için şartlar hayli ağır da olsa, imkansız değildir. Çöl manzarası içinde bizim daha önce hiç görmediğimiz bazı yabancı ağaçlar görünüyordu. Bu ağaçlara "toğrak" diyorlarmış. Burada ılgın ağacının her türü vardı ve altlarında büyük kum yığınları oluşmuştu. Sanki son derece büyük ve geniş bir kum mezarlığı hasil olmuştu. Uygurların Dolgan boyu yaşamını bu çölde sürdürmekte olup, bu insanlar hayvancılıkla uğraşıyorlarmış. Bunların giysileri uzun, yakaları dik, eteklerinin iki yanını yırtmaçlı olup, simaları Kazakları andırır ve hayat tarzları eski devirleri anımsattır.

Yoldaki izlenimlerimi anlatmak için yine azıcık daha gerilere gidelim ve biraz Aksu vilayetinin eski şehrinde gördüklerimizi aktaralım. Gulca'dan yola çıkıp da Tazlanger Köyüne ulaştıktan sonra, yedi sekiz çakırım daha ilerlerseniz Aksu şehrine ulaşırsınız. Adeta bir dereye inmiş gibi olursunuz. Şehrin sokaklarında hiç ağaç yok. Bu sokakların kuytu köşelerinde pınarlar vardı ve bütün ahali içme suyu olarak bu pınarları kullanıyordu. İnsanların çehresi asık, asabi, kaba görünüm-

⁷⁴ Bu tarihin 24 Kasım 1942 olduğunu tahmin ediyoruz (K. Ş.).

lü, vücutları çelimsiz. Ancak şehrin biraz dışına çıkacak olursanız, Yarbaşı ve Avat'taki insanların sağlıklı, güçlü kuvvetli, neşeli olduğunu görürsünüz. Ayrıca Aksu vilayetinde tarım ve hayvancılık da oldukça gelişmiştir; pirinci meşhurdur. Dağları hayvancılık için çok uygundur. Koyunları ve atları semiz; insanların ise halleri vakitleri yerindedir.

Yarkent macerası ve sonrasındaki gelişmeler

Yarkent'te çarsudan⁷⁵ daha aşağıda bulunan Afgan'ın kervansarayına gittik. Kervansaray çalışanları atlarımızı arka taraftaki ahıra bağlayıp, heybelerimizi yüklenerek bizi kalacağımız odalara götürdüler. Üçer kişilik gruplara ayrılarak üç odaya yerleştik. Görevliler hemen ibrikle su getirdiler. Elimizi yüzümüzü yıkayıp odamıza çekilince Sofi Eke ellerini açıp dua etti. Az sonra başı tülbentli orta yaşlı bir kadın selam vererek saygı içerisinde odamıza girdi ve halimizi hatırımızı sordu. Ardından gülererek "Burada uzun süre kalacaksanız hayat düzeninizi oturtmakta, çamaşır ve yeme içme işlerinde zorlanırsınız. Onun için her biriniz uygun biriyle evlenirse iyi olurdu" önerisinde bulundu. Bunun üzerine Sofi Eke "Bizim odada evlenecek adam yok" diyerek sözü kestirip attı. Öyleyse çamaşırlarımızı yıkayıp getirebileceğini söyledi. Bu teklifini memnuniyetle kabul ettik ve kirli çamaşırlarımızı kendisine verdik. Bizimle yolda beraber olan Roza Ahunbay, vardığının ertesi günü Kamberhan isimli genç bir kadınla evlenivermiş. Diğer yoldaşlarımızın evlenip evlenmediklerini öğrenemedik. Rozanbay beş altı günde bir suyukaş, yani sulu yemek pişirterek bizi evine çağırıp dururdu. Yolcular içerisinde en genç Abdusettar ve ben olduğumuzdan dolayı, yol boyunca diğerlerine hizmet etmiş, yemeklerini biz yapmıştık. Her gün pilav yiye yiye, pilavdan bıkmışlardı. Roza Ahun bizi bu sebepten suyukaş yemeye çağırıyordu.

Yarkent, büyük vilayetlerden biridir. Şehirde irili ufaklı seksen altı göl olup, 12'den fazla sokağın sonu bu göllere çıkardı. Böylece bütün şehir ahaliyi içme sularını bu göllerden temin ederdi. Bu yüzden Yarkent halkının yüzde doksanı guatr hastalığına müptelidir. Ne var ki bu hastalık, ahalinin günlük yaşamında alışılmış bir olay olarak kabul ediliyordu. O kadar ki, birini tarif edecek olsalar üzüntülü bir şekilde "Her yeri güzelmiş de, küçücük bir elma kadar olsun guatrı yokmuş" diyorlarmış. Orada da Hadra⁷⁶ adı verilen bir yer vardı. Bu meydanın doğu yönüne açılan caddenin Çarsu sokağında çeşit çeşit dükkanlar olup, Afganlara, Özbeklere ve Uygurlara ait birçok küçük ticarethane bulunuyordu. Haftada bir gün büyük pazar kurularak, çevredeki bütün nahiye ve köylerden insanlar ne bulabildilerse buraya getirir, burada alışveriş eder, geri dönerlerdi. Yaz günlerinde

⁷⁵ Çarsu: (Farsça) Kelime anlamı itibariyle "dört yol" demek olmakla beraber, aslında bu yolların kesiştiği kavşağa işaret eder. Türkistan şehirlerinde çarsular, eskiden beri büyük ticaret merkezleri olagelmıştır.

⁷⁶ Hadra: Türkistan'ın büyük şehirlerinde çarsuya yakın bir yerde kurulan meydan; çarsuya yakın mahalle.

buraya derya gibi insan akardı. İnsanlar çok fakirdi ama açlık yoktu; her şey bulunabiliyordu. Yaz kış her zaman yiyecek olurdu. Kış mevsiminde kavun, üzüm, nar gibi meyveler pek boldur. Esaretin tesiri olsa gerek, insanların dış görünüşü gönlü kırık ve ruhsuz bir izlenim bırakır. Bu kadar fakir olmalarına rağmen, insanlıklarını kaybetmemişler. Buradaki şehirlerde bir yıldan fazla süre kaldıysam da, herhangi bir yağma, talan, öldürme veya hırsızlık olayıyla karşılaşmadım. Her şeye rağmen İslam dininin etkisi altında yaşıyorlardı. Nikah konusuna gelince; bir kadınla evlenmek kolaydır ama onun da kendine has şartları vardır. Evlenecek kadının nikahlanmak için bir belge göstermesi gerekiyor. Çünkü boşanmış bir kadın olsa, onun iddeti 4 ay 10 gün sonra dolar ve ancak bundan sonra bir başka erkekle evlenebilir. Bu durumu mahalle sakinleri bilir ve ona göre nikah kıyarlanmış. İnsanlar bu surette haramdan önemli derecede korunuyorlarmış. Bu, insanlara fayda getirirken, aynı zamanda diğer taraf da bu durumdan yardım görmüş oluyormuş. Bu evlilikler, “Tavuğa bile hem su, hem buğday” gerek dedikleri gibi, kazanın her gün kaynamasına vesile olurmuş.

Şehir ahalisinin her ferdi çalışkan, iş bilir insanlar. Bütün halk el yapımı matalar⁷⁷ kullanıyor olmanın yanında, insanların çoğunluğu bu mataları kendileri dokuyordu. Burada Yarkent kilimi de dokunuyor olup, kilimcilikte yine de Hoten üstünmüş. Yörenin tütününü de pek meşhurdu; kadın erkek herkes çılım⁷⁸ çekiyordu. Sokaklarında bile ellerinde çılımla dolaşanların çılım ikramıyla karşılaşabilirsiniz. Karşılığında kendinize göre bir ücret verirsiniz. Sizi birisi alır da evine götürürse, eve girince sizi oturtur ve hemen çılım sunar. Bu tür bir davranış insaniyetten kabul edilir, sofra kuramazlarsa bile kimse onlara gücenmezmiş.

Şehir gayet bayındır ve bir sürü zanaatkar, birçok mata boyacısı vardır. Özellikle kadınlar takke, bez kuşak dikmekle uğraşır, yaşlı kadınlar da durup dinlenmeden dokumacılar için ip eğirirler. İşte böyle herkes bir işle meşguldü ve eğrilmiş ip piyasası oldukça hareketliydi. Dört bir yan pazardı. Bir pazardan ip, bir başka pazardan kumaş alınırdı. Böylece yerli halkın da, dışarıdan gelen tüccarların da mensucat ihtiyacı karşılanmış olurdu. Her kervansarayda binlerce kumaş satın alınır, kervanlar yoluyla balyalar halinde sürekli olarak memleketin dört bucağına gönderilirdi. Halk işte bu yollarla düzenli bir şekilde geçimini sağlamaktayken, Sovyetler tarafından gelecek bir tehdidi bahane ederek Taşkorgan sınır bölgesine 1943 yılında asker sevk edilmeye başlandı. Bütün şehri müdafaa istikamına çevirdiler. İdare binası ve kendi kaldıkları yapıyı korgan haline getirerek, sokağa açılan delikler bırakmak üzere buraların tamamını yüksek duvarlarla çevirdiler. Bu işlem bütün resmi binalarda uygulanmıştı; çünkü tüm askeri ve idari kurumlarda Çinliler vardı. O sırada bana da bir mektup geldi. Mektupta şimdilik burada kalıp beklemem tavsiye ediliyor, Gulca'da bütün gençlerin apar topar as-

⁷⁷ Mata: (Türkistan Türkçesi) El tezgahlarında pamuktan dokunan kumaş.

⁷⁸ Çılım: (Türkistan Türkçesi) İçecek borusu kısa bir nevi nargile.

kere alındığı belirtilerek, bundan dolayı onlardan haber gelinceye kadar burada oturmam söyleniyordu.

O günlerde bu üçkağıtçı hırsızlar, banka yoluyla havale edilen paraları sahiplerine vermiyor, bu paralarla gidip kumaş satın alıyor, bunları stok ederek piyasada fiyatları yükselttikten sonra tüccarlara yüksek fiyatlarla satıyor ve büyük karlar elde ediyorlardı. Bankaya gelen paranızı almaya giderseniz, sizi sopayla karşılarlardı. Böylece bankadaki paramızı alamadığımız gibi, gezmek için Kaşgar, Hoten gibi şehirlere de gidemezdik. Çünkü, ya paramızı verecek olurlar da biz yerimizde olmazsak diye düşünüp, ıpsız bağlanmış insanlar gibi her gün banka önünde bekliyorduk. Yine de hiçbir şey alamamış ve bu halde Yarkent'te çakılıp kalmıştık. Bizlerle buraya gelen yaşça bizden büyük yol arkadaşlarımız bu değişimlerden önce Gulca'ya geri dönmüşlerdi. Ben ve Abdusettar ise odamızda her gün aş⁷⁹ yapıyoruz. Yerli Özbekler bizi her şekilde hemşehrileri olarak görüyor ve istesek de istemesek de irili ufaklı çeşitli etkinliklere götürüyorlardı. Böyle toplantılardan birinde Süleymancan Eke adlı bir kişinin evine gitmiştik. İnsanlarla dolu konuk odasında gelenler birbirine hal hatır soruyorlardı. O sırada törede, yani başköşede oturan Tursunbay Eke'ye çıktığı yolculuk hakkında sorular yöneltilip, sağ salım dönmelerinden söz ediyorlardı ki, kendisinden Gulca'da neler olup bittiğini de öğrenmek istediler. Tursunbay Eke, "Gulca şehrinde Beytullah adında büyük bir cami varmış. Orada ulemadan birisi vaazlar veriyor. Her vaazında ayet ve hadislerden deliller göstererek İslam'da insan haklarını korumanın öneminden, zulüm ve zalimlerle mücadele etmenin gerekliliğinden söz edip insanları galeyana getiriyor. İşte bu durumdan bir kavga çıkmazsa, şimdilik ortalık sakin. Mutlaka bir şeyler dönüyor, hükümet de Gulca'da askerle beklemekte" diye cevap verdi. Bu sözleri duyunca aklıma hemen babam geldi. Tam da "İslam'a dayalı böyle vaazları ancak babam veriyor olabilir" diye endişeli bir hayale dalmıştım ki, oturanlardan birisi "Süleyman Eke, o ulemanın adı neymiş acaba?" diye soruverdi. "Alihan Töre" cevabını aldığımızda, yanımda oturan Abdusettar anı bir hareketle bana baktı. Ben de kendisine, beni ona tanıtmamasını işaret ettim. Arkadaşım demek istediğimi anlamıştı. Sonra sohbet eden adamlar heyecanla vaaz konusu hakkında konuşurlarken, içlerinden biri

- Bizim Abdullah Damla da böyle vaazlar verirdi. Daha bugünlerde kendisini güvenlik dairesine çağırarak, vaazlarında dini siyasete alet ederek dinde olmayan şeylerden söz ettiğini, insanlara sadece dini öğretmesini, başka şeyleri bırakmasını söylemiş ve tehdit etmişler. Bunun üzerine Abdullah Damla vaazlarını durdurmuş, dedi. Ardından bir başka kişi onun sözlerini tamamlayarak:
- Biz dinimizin emrettiği gerçek yoldan gitseydik, böylesi aşağılanmalara maruz kalmazdık. Özimizden ötgen, kolımızdan ketgen,⁸⁰ dedi.

⁷⁹ Burada "aş" sözcüğüyle etli ve havuçlu Türkistan pilavı kast edilmektedir.

⁸⁰ Özbek Türkçesinde "Kendimiz ettik, kendimiz bulduk; kendimizi ihmal ettik ve her şeyi elimizden kaçırdık" anlamına gelen bir deyim.

Sözüne “Zalimler adaletten korkarlar” diyerek devam eden adam şöyle konuştu:

- Daha önce 1920’li yıllarda devrin hükümeti Damla Abdükadir’e suikast düzenleyerek öldürüp, bu işi İngiliz Konsolosluğunun tertiplelediğini söylemişti. Ne var ki, bu saldırıyı Doğu Türkistan’ın tarihi can düşmanlarının yaptığına hiç şüphe yoktur. Çünkü bunlar eskiden beri bizim azat olmamızı, bağımsız olmamızı engellemektedirler.

Seferden dönen adam:

- Gulca’daki o kişiyi de hakikati, adaleti dile getirdiği için birkaç yıl hapsedmişler.

Dediğinde başka biri:

- Böylesi gerçek dava adamlarını hapis de, ölüm de korkutamaz! diye söze iştirak etti.

Muhammed Ali Eke yüksek bir sesle konuşmaya katılarak:

- Evet, bu hareketlere bakılırsa yakında bir gaza olacağına benzer! Eğer bir şeyler olursa hepimiz tek vücut, tek yürek olacağız ve Allahu Ekber diyerek sokaklara çıkacağız! diye gürledi.

İnsanların sokağa çıkıp neyi talep edeceklerini sormaları üzerine Muhammed Ali Eke devamla:

- Elbette azatlığı! cevabını verdi.

Bu söz üzerine konuklar birbirine manalı manalı baktı kaldı. Ardından sofraya dua edildi ve dağıldı.

Ertesi gün, bizimle mensucat alışverişi yapan İlyas Ahun gelerek, artık Yarkent pazarlarına kumaşın yetmemeye başladığını söyledi ve onun için Mekit’e gidilerek o taraflardan kumaş getirilebileceği tavsiyesinde bulundu. Bunun üzerine ortağım Abdusettar, ben ve bir Uygur genci olan Mulla Ahunla birlikte, üç kişi bir mafayla, yani üstü kapalı bir arabayla takriben 30 km kat ederek Mekit pazarına gittik ve Nurhan adlı bir kadının kervansarayına yerleştik. Mekit de oldukça gelişmiş, küçük bir şehircikmiş. Ertesi sabah ortaklarımız bu çevredeki Hanka Köyünde yaşayan Bay Ahun adındaki adamın evine gidersek işimizi halledebileceğimizi söyleyince, hep birlikte Mulla Ahun’un kiraladığı mafayla oraya doğru yola çıktık. Yolda arabayla giderken Mulla Ahun sofraya bir mendile sarılı “pattosa” denilen tatlı bir şey koyup ucundan ucundan yerken bize de ikram etti. Bizler de tadına baktık; şeker gibi bir şeydi. Azıcık yedik. Aradan biraz zaman geçmişti ki Mulla Ahun “Yardım edin; araba devriliyor!” diye bağırarak elimden tuttu. Abdusettar da “Araba yıkılıyor!” diye bağırıyordu. Bunu görünce ben de gayri ihtiyari bağıı verdim. O zaman arabacı mafayı durdurdu ve yüksek sesle “Devrildiği falan yok!” diye haykırdı. Bu yolculuğun ardından Hanka’daki Bay Ahun’a ulaşmış olduk. Yolda yediğimiz şey meğer keyif verici bir afyon macunuymuş. Bay Ahun akşam aş yaparak bizi ağırladı. Aşın rengi bembeyaz olmasına rağmen, tadı güzeldi. Yemeği ketenyağında pişiriyorlarmış. Kaldığımız evin sahibi çiftçilikle uğraşmış. Kendi toprağında yetiştirdiği pamuklardan kumaş yapar satarmış. İmalathanesinde

kendi çocuklarıyla yeniyetme oğlanlar ve kızlar birlikte el yapımı kumaşlar dokuyorlardı. Aletleri çok basit şeylerdi ve ahşap tezgahlarda çalışıyorlardı. Evin iç yapısı oldukça aleladeydi, odalarda hiç eşya yoktu. Duvarlar badana edilmemişti ama çamurla son derece düzgün sıvanmıştı. Ketenyağıyla yakılan yağ lambası vasıtasıyla aydınlanıyorlardı. Derken Bay Ahun bize anlaştığımız fiyat üzerinden 600 top kumaş verdi ve bizi yolcu etti. Tekrar Mekit'e dönerek oradan da kumaş aldık. Sonra Egerçi Köyüne giderek oradan da alışveriş ettik. Egerçi'nin kumaşı kaliteliydi. Böylece bir hafta sonra Yarkent'e dönerek çarsudaki kervansarayımıza yerleştik.

Ertesi gün çarşıya çıktığımızda insanlar endişe içindeydi ve dillerde türlü türlü dedikodular dolaşıyordu. Birkaç Özbek'i, Muhammed Ali Eke ve bizim tanımadığımız başka bazı kişileri tutuklamışlar. Bundan başka nüfusunun çoğunluğu Özbek olan Kargalılardan bazılarını daha Yarkent'e götürerek hapse atmışlar. Bunu haber alınca biz de endişeye düştük. 1943 kışını işte böyle geçirerek 1944 Nisanında Yarkent'ten Aksu'ya geçerek, Abdüşükür Hacı'nın kervansarayına yerleştik. Daha önce Yarkent'ten bu kervansaraya gönderdiğimiz kumaşlar sağ salim duruyorlardı. Ben Kerim Kaşkır denilen atçıyla anlaşarak onun kervanıyla yola çıktım. 60 kg. ağırlığındaki ipeği heybelere yerleştirip atıma atladım ve 1944 yılının Mayıs ayında Aksu'dan Gulca'ya doğru yollandım. Kervanımızla 16 gün içerisinde Muzat'ı aşarak sağ salim Toğrusu Beketine ulaştık. Gördüm ki, burası yüz binlerce at ve eşekli kervanlarla doludur. Ertesi gün Han Yaylasına vardığımızda burada da birçok kervanın beklediğine şahit olduk. Neden yürümeyip burada beklediklerini sorduğumuzda, aşağıda, yani Tekes'te hükümetin istimlak bedeli olarak Urumçi'ye tahıl gönderdiğini söylediler. Bu kervanlar bu sebepten aşağıya inmiyor ve Şatusay'da birikerek bekleyip duruyorlarmış.

Kerim Ahun'la istişare ettikten sonra yürümeye karar verdik ve Şatu'ya gelip geceyi geçirdik. Ertesi gün Tekes'e indiğimizde silahlı 10 askeriyle pucucangla, yani amir muaviniyle karşılaştık. Dört nala acele acele Şatu'ya gidiyordu. Bizi görünce hiçbir şey söylemeksizin, asık bir suratla yanımızdan gelip geçti. "Biz Allah'a şükredelim de bu zalim acaba böyle alelacele nereye gidiyor?" diye sordüğümde Kerim Kaşkır endişeyle bana, bu adamın Muzat'ın alt kesiminde beklemekte olanları önüne katmak suretiyle buraya getirmeye gidiyor olabileceğini belirtti. Daha sonra biz Tekes Nehrini Kurbancan'ın Köprüsü vasıtasıyla geçerek, dinlendirmek üzere yüklerini indirip atlarımızı otlığa saldı. Ben yüklerin yanında kalarak atıma yem veriyordum. Bu sırada cucang, binlerce binek hayvanını önüne katmış halde, kaçanları dövüp kıyameti kopararak geldi. Gözü bana iliştiğinde sakçısıyla birlikte bana doğru yaklaşarak "Atçı nerede?!" diye haykırdı. Yanındaki Kazak sakçı "Orada, aşağıda birkaç at görünüyor" diyerek atını dört nala oraya sürdü ve atları önüne kattığı gibi getirdi. Ben yalnız başıma nehir kıyısında kalmıştım. Onun için, kendisine yükü adamların olduğu yere kadar götürmesi, atı ondan sonra alması konusunda ne kadar yalvardıysam da, bu zalim kervanı sürmeye devam etti ve beni Tekes nehrinin kıyısında bıraktı. Kervan önde o arkada, tozu dumana katarak, bağıra çağıra, ite kakalaya kervanı götürdü. Bu sı-

rada ot taşıyan Rus arabaları geldiler. Yaklaşık 10 km uzaklıktaki Fatma Zangi adlı Kalmuk'un kervansarayına götürmeleri karşılığında 10 top mata, yani kumaş vermeyi kabul ettikten sonra, onlarla anlaşarak hana ulaşmayı başardım. Burada Gulca'ya giden kervan olmadığı için Kalmak Kura'ya vardım ve Gulca kervanıyla anlaşarak malları adamlara teslim ettim. Kendimse at yoluyla tekrar Suaşu Dağ geçidinden Gulca yoluna indim; 1944 yılı Mayıs sonunda kıvançla aileme kavuştum ve gönül rahatlığına erdim.

Babam, asıl mesleği olan hekimliğe devam etmekteydiler. Davranışlarının değiştiğini, ziyaretlerine gelen kişilerin hal ve hareketlerinin de sıra dışı olduğunu, ihtiyatla gelip gittiklerini fark ettim. Bunun sebebini sorduğumda babam "Onlar benimle fikir alışverişine gelen bizim adamlarımızdır" cevabını verdiler. Benim gelmemin üzerinden beş altı gün geçmişti ki arabaya verdiğim mallar da sağ salim geldi. Gulca'da zaman ölene kefenin bile bulunamadığı bir zamandı.

Temmuz ayının sonunda çoluk çocuğumla birlikte Araltepe'ye giderek ağabeyimle görüştüm. Biz çocuklarla birlikte tatil yaparken ağabeyim Yılduz üzerinden Kuçar şehrine giderek mata getirdi. Etraftaki Kazaklar üstsüz başsız bir haldeydi. Onun için buraları iyi bilen bir Kazak genciyle beraber Turgay boyundan Abdülkadir Akalakçıların Süleyman Zengi'ye bağlı Konakbayların obasına vardık ve orada Navruzbay denilen tanıdık köye indik. Matalarla birlikte geldiğimizi görünce bizi o kadar sevinçle karşıladılar ki tarif edemem. Bir top beyaz mataya karşılık bir koyun vermeye razılardı. Mata topları 8 gez uzunluğundaydı. Onların çaresizliğini kullanmak insafsızlık olurdu. Bu sebepten yetişkin semiz bir koyuna dört top mata vermeye razı olduk. Böylece bir anda 100'den fazla iyi, semiz koyunla 2 sığır, 3 de kısrak almış olduk.

Ertesi gün Kurban Bayramı olduğu için, yukarıdaki büyük tepelerden birinde bayram namazı kılındı. 1944 yılının Ağustos ayıydı. Namaz için 500-600 adam toplanmıştı. Namazdan sonra bir yüzbaşı cemaate hitaben şöyle konuştu:

- Hükümetin sizden bir ricası var; iletmek istiyorum. Nılkı taraflarında halkın 'altı hırsız' adını verdiği bir baş belası ortaya çıkmış. İşte aramızda, Okanay gibi bahadır yiğitler var. Onun gibi başka atılan yiğitlerle birlikte iyi atlar ve levazımla üzerlerine gitmemiz gerek.

Bunun üzerine bir Kazak aksakalı söze karışarak:

- Oy, cangi! Ne dep halıktı aldap, calğan söz aytıp tursın?⁸¹ Altı hırsız diye bir şey varsa, üzerine hükümetin kendisi gitsin, yakalasin, yok etsin. Hükümet olup altı tane hırsıza gücü yetmiyorsa, biz bunları ne diye besliyoruz? At istedi, at verdik; koyun istedi, koyun verdik; ne söylediyse yaptık. Sonuç ortada, halkın tamamı sefil. Hay senin hükümetinin ağzına ne edeyim ben emi!

Böyle dedi ve atını oradan sürdü. Bunu gören bütün cemaat onunla birlikte gitti. Zengi ise homurdana homurdana kendi başına kalakaldı.

⁸¹ Hey, yüzbaşı! Ne diye halkı aldatıp, yalan söz söylüyorsun? (Kazak Türkçesiyle).

Konakladığımız eve gelmiş, birbirimizin bayramını tebrik ediyor ve kırmızı içip oturuyorduk. O sırada yanımıza, tüccarlar gelmiş diyerek bazı ulakçılar geldi ve sonra ulağı⁸² köye bırakarak gittiler. At yarışı için bunlara iyi bir koyun verdik. İkamet ettiğimiz köy Beştepe'nin (Bestöbe) tam karşısında, Künes Nehrinin so-lundaydı. Buradaki halkın içi hiç de rahat değildi. Çünkü buranın kuzeyinde Korgaşısay bulunuyordu ve oradan da Mıs ile Nilki'ya kadar ancak yarım günlük mesafe vardı. Kurban Bayramının ikinci gününün gecesi yol arkadaşım Kongırhan yatağından kalkarak dışarıya çıktı. Geri döndüğünde bir şeylerden korkmuş gibi "Gece vakti çıkıp da yarın sağ salım Beştepe'ye ulaşamazsak başımıza her türlü şey gelebilir. Adamlar niyeti bozmuşlar" diye beni uyardı ve atlardan haber almaya gitti. Tan atınca sabah namazını kıldık. Birdenbire ev sahibimiz Navruzbay bağırarak çocuklarını uyandırdı ve darıların konduğu harmana koşarak öğütülmüş darıyı savurmaya başladı. Gerçekten de ekin savurmak için iyi bir rüzgar vardı. Benim de kendisine yardıma gelmeme memnun olan Navruzbay çocuklarına hitaben "Sözde bunlar da çiftçi olacak. Baksanıza sizden daha iyi savuruyor. Misafirin eli harmana değince, bereketli olur" dedi. Ev sahibinin gelinlerinden biri "Kahvaltı hazır" diyerek bizi eve çağırdı. İçeri girdiğimizde sofranın üzeri boğursakla⁸³ doluydu; sütte haşlanmış darı ve ayrıca tereyağı da vardı.

Bunlarla kahvaltımızı yaptıktan sonra atları hazırladık, yüklerimizi yükledik, geçit üzerinden sağ salım Künes'in sağ yanağına geçtik ve Beştepe'ye girdik. Sakçılık binalarını yüksek duvarlarla çevirerek adeta kaleye çevirmişler, bunların üzerinde sokaklara açılan kapılar yaparak kasabayı adeta bir korku kasabası haline getirmişlerdi. Geniş sokaklarda ancak arada sırada insan görüyorsunuz.

Beştepe'den ayrılarak aynı gün esenlik içinde Araltepe'ye ulaştık. Araltepe karıştı; insanlar arasında türlü türlü dedikodular dolaşıyordu. Ruslar, burada dükkan sahipleri ve sakçı askerlerle birlikte gece boyu bekçilik yapacaklardı. Bununla birlikte Çinli tüccarlar, aileleriyle birlikte Gulca'ya gitmeye başladılar. Araltepe'de bunlar yaşanırken babam Eylül ayının sonlarında küçük kardeşim Muhammedyar'ı Araltepe'ye göndererek bizi vaziyetten haberdar etti ve çoluk çocuk toplanıp gelmemizi istediler.

Böylece çocukları alarak 1944 yılının Ekim ayında Gulca'ya doğru yola çıktım. O gün arabayla yol aldıktan sonra, Roza Ahun'un Sayı denilen handa geceledik. Ertesi gün Çeğirbulak'ta dinlenip, güzel manzaralı yolları geride bırakarak Sarımsak Beli adı verilen büyük, susuz bir belden geçtik ve Tekes Suyuna çıkmak üzere Kapçığay'daki Karabura İskelesine gittik. Gemiye binmek isteyenler çoktu. Bekle-

⁸² Ulak: (Türkistan Türkçesi) Oğlak; oğlak postu. Burada söz konusu olan, Türkistan Türkleri tarafından asırlardan beri kesilmiş bir oğlakla oynanan oyundur. Ulak yarışması için bir keçi kesilir, başı ve ayakları ayrıldıktan sonra iki takım halinde olan atlı ulakçıların arasına bırakılır. Hangi takımın oyuncusu yerdeki ulağı at üzerinde yere eğilerek alabilir ve rakip oyunculara kaptırmadan belirlenmiş yere kadar birinci olarak götürebilirse, o takım galip sayılır. Ulak, büyük güç ve usta binicilik gerektiren milli bir Türk oyunudur.

⁸³ Boğursak: (Türkistan Türkçesi) Tereyağı ve yumurtalı hamurun ceviz büyüklüğünde yuvarlanması ve yağda pişirilmesi suretiyle hazırlanan bir tür hamurlu yiyecek.

yenlerin çoğu da Çinliydi. Onun için sıra bir türlü bize gelmedi. Ertesi gün zar zor gemiye binerek Görcılga Beketine vardık. Burada mola verirken, önümüzden bir kamyonla Künes tarafına gitmekte olan Çinli askerler geçti. Buradan ayrılıp da Yamatu Köyüne gittiğimizde, koca köyde boş yer kalmadığını gördük. Çünkü Tekes'ten, Künes'ten gelip Gulca şehrine giden Çinliler ve diğer yolcular, gemi iskelesi önünde yığılmış, askerlerden ruhsat bekliyorlardı. Orada gemi bekleyerek ikinci günümüzü geçirirken, üçüncü günde beni arayan bir delikanlı yanıma geldi ve kendini tanıttı. Sonra anlaşıldı ki, bu adamın adı Cani Yoldaş olup, "Azatlık Cemiyeti"⁸⁴ üyelerindenmiş ve Tokkız Tara'dan akrabalarını almış, onları götürüyormuş. Dedğine göre bugün küçük çocukları olanlara gemiye binme ruhsatı verilecekmış. Adam, ablasının çocuklarının olmadığını söyledi ve onun bizim çocuklarla geçmesine izin vermemi rica etti. Ricasını kabul ederek, kadın, ben ve çocuklar gemiye bindik, Gulca'ya doğru yola koyulduk. Vardığımızda kadını karşılamaya gelen akrabaları onu kendi arabalarına alıp götürdüler. Uzun sözün kısası o gün Gulca'ya sağ salim ulaştık ve ailemize kavuştuk.

Akşam babamlara Araltepe ve Künes'te yol boyunca ne yaşadık ne gördükse bir bir anlattım. Babam anlattıklarımı dikkatle dinledikten sonra "Milletin, özellikle de Kazak halkının giyimsiz elbisesiz kalması, kesinlikle hükümete karşı tepki uyandıracak ve ayaklanmalara sebep olacaktır" dediler. 1940'lı yıllarda Doğu Türkistan'da ortaya çıkan vaziyeti, dünya çapında yaşanmakta olan, tarihte eşi benzeri görülmemiş belaları da hesaba katarak değerlendiren vatanseverler, milletlerinin geleceğini düşünerek bu şartlara uygun olarak hareket etmeye başlamışlardı. O zamanki belaların başında komünizm geliyordu ve bu bela Doğu Türkistan'da da etkisini göstermişti. Zira Uygur mankurtları⁸⁵ da, diğer mankurtlar gibi körü körüne bu yola girmek üzereydiler. Bu sebepten babamız, 1943 yılından başlayarak camilerde insanların İslam'dan temel alan hakları doğrultusunda vaaz u nasihat ettiler. İslam dini ilk sırada olmak üzere, iman ve itikat esaslarını, toplumsal yapımızı, ayrıca Doğu Türkistan tarihini İslami yorumlarla anlatarak, halkın milli duygularını harekete geçirdiler. Adaletli bir toplum düzeninin ancak İslam'ı esas olmak suretiyle gerçekleşebileceğini bildirdiler.

Bunu gören Sovyet düzenbazları, yukarıda izah ettiğimiz şartlardan da istifade ederek babamla anlaşma yapmak için her yolu denemiş, her türlü girişimde bulunmuştu. Uzun zamandan beri Rus vatandaşı olan Polat Ahun, 1944 yılının Nisan ayında hastalanmış olmak bahanesiyle muayene için gelir ve babamla görüşür. "Sovyet konsolosuna size selam söyledi. Sizinle görüşmeyi arzu ediyorlar" diyerek babama ricada bulunur. O günlerde Çin iktidarı Sovyet konsolosunu sıkı bir denetim altında tutuyor, dışarı çıktığında nereye gidip kiminle konuştuğunu öğrenebilmek için arkasına adam takıyor, ajanlarına peşini bıraktırtmıyordu. Gü-

⁸⁴ Azatlık Cemiyeti: Yurtseverlerin bir araya geldiği bir teşkilat olup, kurucusu Alihan Töre'dir. 4 Nisan 1944 tarihinde kurulmuştur.

⁸⁵ Mankurt: (Türkistan Türkçesi) Beyni uyuşturulmuş, hiçbir şey düşünemeyen, yalnızca verilen emirleri uygulayan, efendisine isyan etmeyi bile düşünmeyen köle; zombi.

nün birinde konsolos, arkasındaki adamları atlatarak Polat Ahun'un evinde babamızla görüşür ve maksadını açıklayarak "Sovyet hükümeti sizin davanıza destek verecek. Stalin size selam söyledi ve özürlerini bildirdi. Kendi devrinin siyasi durumu yüzünden çektiğiniz cefalardan ve eziyetlerden ötürü, yoldaş Stalin Sovyet hükümeti adına bizi bağışlamanızı rica ediyor" der. Konsolos, bir defa değil, yerin dibine girercesine küçülerek tekrar tekrar özür diler. Bu münafıkça sözlerden tiksinen babamız ise yine de kendine hakim olarak "Ben kendine ait şahsi hayatını ulu Tanrısına emanet etmiş, milletimin azatlığı için meydanlara çıkmış bir adamım. Bu sebepten kendi şahsım hakkında konuşmam bile imkansız. Ancak Doğu Türkistan Kurtuluş Savaşı tarihini hatırlayacak olursak, anlattıklarınızın bizim için hiçbir önemi olamaz" cevabını verirler. Bunun üzerine konsolos şöyle konuşur: "Demek siz Hoca Niyaz İnkılabını ima ediyorsunuz. Bu konuda haklısınız; ama zamanında bu doğrultuda siyaset yürütenlerin hepsi hata yaptıkları için bizzat yoldaş Stalin'in emriyle hapsedildiler. Bu itibarla ben Sovyet hükümetinden aldığım yetkiyle ısrarla sizi şu konuda ikna etmek isterim ki, geçmişteki hatalar hiçbir zaman tekrarlanmayacak. Bu söz, yoldaş Stalin'in sözü. Buna ikna olacağınıza inanıyorum. Çünkü siz dünyadan haberdar olan bir siyaset adamısınız. İkinci Dünya Savaşı sürerken bütün dünyadaki mazlumların özgürlüğe kavuşmakta oldukları gün gibi ortadayken, siz de mutlaka kendi geleceğinize inanacaksınız diye ümit ediyorum.". Babamız ise "Bu söyledikleriniz tabii ki bizim için iyi bir niyettir" deyip ayağa kalkarak görüşmenin bittiğini bildirir ve oradan ayrılırlar. Konsolos, bu görüşme sonucunda babamızdan umduğunu bulamayacağını kesin olarak anladığında perişan bir hale düşmüştü.

Bundan sonra babamız, konsolosla görüşmelerini süresiz olarak erteleyip, bir daha onunla bir araya gelmeme kararını aldılar. Dünyadaki genel durumda yoğunlaşıyor ve İç Çin hükümetinin siyaseti anlamak için uluslar arası arenadaki vaziyeti de hesaba katmanın gerekliliğine inanıyordu. Gerçi, 1 Aralık 1943 tarihinde gerçekleşen Tahran Zirvesi sonunda üç süper gücün devlet başkanlarının üzerlerine aldıkları yükümlülükler sayesinde komünistlere yer yer gem vurulmuş idiyse de, kendileri insan hakları denilen adalet kaidelerini suiistimal ederek etkilerini korumakta devam ediyorlardı. Babamız Sovyet hükümetine itimat etmezlerdi. Çünkü, dinsizler zorbalığa ve yalana dayandıkları için bunlarda söz denilen şeyin bir anlam taşımadığını bilir, bunların kendi devirlerinde aldıkları kararların hepsinin sonradan yalan çıktığını delilleriyle ispat ederek milleti yalan vaatlerle kandırdıklarını bir bir açığa çıkarırlardı.

Babam bir gün "Gerek Çarlık hükümeti, gerekse Sovyet yönetimi, Doğu Türkistan'a ihanet ederek, kurtuluş mücadelelerini bastırmış ve Doğu Türkistan'ı talan etmiştir. Bunu herkes biliyor. Artık yeter! Bunların nelerine güvenerek Sovyetlerle iş yapacağız?!" dediklerinde Kasımcıan Kamberi söz alarak "Sovyetlerin o zamanlarda içinde bulunduğu şartlarla şimdiki durumu arasında önemli farklar var. Sovyet halkı şu anda savaş yüzünden açlığın pençesine düşmüş olup, bu beladan kurtulabilmek için Doğu Türkistan'dan faydalanabilmenin yollarını araştırıyor. Biz de

bu açıdan yaklaşarak, onlardan faydalanabiliriz diye düşünüyorum. Bunun yanında, yerli yönetimin dikkatini buralardan uzaklaştırmak için, Töre atamın 10-15 gün kadar dışarıda kalıp gelmeleri fikrine katılıyorum. Bu yolu seçersek en doğrusunu yapmış oluruz” demiş.⁸⁶ Bu fikir üzerine İslam Hacı, 1944 yılı Ağustosunun ortalarında babamı alarak kendi hodok arabasıyla⁸⁷ Bõritala Araşanı’na götürür. Babam oraya vardıktan sonra ağırlandıkları yerlerde İslam’da insan haklarından ve diğer dini, toplumsal konulardan söz ederek pek çok insanı heyecana getirir.

Böyle günlerden birinde, Araşanda ziyafet verilmekte olan çardağın önünde birdenbire bir konsolosluk görevlisi belirir. O vakitlerde herkes siyasetten, konsolosluktan biriyle konuşmaktan korktuğu için insanlar etrafa dağılıverirler. Babam çardak altında yalnız başına kalır. Gelen adam sonuçta insan değil mi, düşünceyle oturduğu yerden kalkmaz. Konsolosluk görevlisi gelir ve babamla selamlaştıktan sonra oturur. Babamızın oturmakta olduğu gören diğer adamlar da yavaş yavaş geri dönerler. Bu arada mahalli sakçı idaresi başkanı da gelir. Yerlerinden kalkarak onu çardağa davet ederler. Çünkü bu adam yerel yönetimin gizli polisidir. İnsanlar ondan korktukları için saygı gösterirler. Konsolosluktan gelen adam böyle bir ortamda oturmaktan sıkıntı duyarak, halka açık bir dinlenme yeri olan Köksal’a gitmek üzere ayrılır. Sonra bu Çinli görevli söze başlayarak:

- Bu adam kimin misafiryidi? diye sorar.

Çardak altında oturan adamlarsa:

- Onu kimse davet etmiş değildir. Kendisi geldi, cevabını verirler.

Bunun üzerine:

- Ben de öyle düşünmüştüm. Çünkü bunlarda yüz yoktur. Biyolende sinko,⁸⁸ diyen başkan, kendisi de davet edilmediği ve konsolosluk görevlisini takip ederek buraya gelmiş olduğu halde, kendisini efendi yerine koyup “Bunlar bozuk adamlar. Onun için bunlarla hiç konuşmamak lazım” diyerek oturanlara öğüt verirken, bir yandan da herkesle beraber yer içer ve sonra çeker gider.

Bundan sonra babam “Burada da aşımıza sinek düşmüştür” diyerek, ertesi gün Bõritala Araşanı’ndan ayrılır ve dinlenmek üzere Sayram Gölü kıyısına gider. Öğle namazını kıldıktan sonra konsolosluktan biri buraya da gelerek selamlaşır ve kendini tanıtır. Gelen bu sefer Başkonsolos Dobaşın’dır. Tercümanı da yabancı biri, tipine bakılırsa Kafkasyalıymış. Konsolos, Türkiye veya Azeri Türkçesi aksanıyla, oldukça rahat anlaşılabilir bir şekilde sözüne Stalin’in selamıyla başlamış:

⁸⁶ Bu konuşmanın “Azatlık Cemiyeti”nin toplantılarından birinde yapıldığı anlaşılmaktadır (K. Ş.).

⁸⁷ Hodok araba: (Rusça ve Türkçe) Bir yolcu alan hafif at arabası.

⁸⁸ Yüzsüz hayvan (Çince).

- Sovyet hükümetinin konuyla ilgili görüşü, sizin geçmişte cereyan edenlere karşı olunuzda haklı olduğunuz yönündedir. Bunu kabul ediyor ve bundan böyle bu tür tarihi hataların bir daha asla tekrarlanmayacağına söz veriyorum. Bu söz, şüphesiz Stalin’in de sözüdür. Bunu her ne kadar önceki görüşmelerde de belirtmişsek bile, sizi ikna etmek için ben yetkime dayanarak tekrar ediyorum. Yine kesin olarak söylüyorum ki, sizin bu yolda gerçekleştirmek istediğiniz gayelerin İslam’a dayalı olduğunun farkındayız ve size destek vermek istiyoruz. Bu konuda herhangi bir sıkıntı, herhangi bir münakaşa olamaz” demiş.

Bunun üzerine babamız:

- Ben Bağımsız Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurmak istiyorum; sizler bu devleti tanıyacak mısınız?

diye sorduğunda Başkonsolos:

- Elbette tanıyacağız. Ama bu anlaşmayı her iki tarafın haber alma kuruluşları da basın yoluyla ilan etmeyecekler. Çünkü bu durum, Sovyetler Birliği’nin uluslararası arenada yüklediği sorumluluklara aykırıdır. Tabii ki sizler, bu konuda istisnasınız.” diyerek babamla tekrar tekrar el sıkışır ve otomobiliyle Sayram’dan ayrılarak Gulca’ya doğru yola çıkar. Ertesi gün sağ salım babam da Gulca’ya ulaşır.

Gulca ayaklanması ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin kuruluşu

O günlerde, yani 1944 yılının Eylül ayında Gulca vilayetinin Nılkı Nahiyesi havalisinde yaşayan Kazakların başlattığı ayaklanmayı işgalciler “Altı Hırsız” hareketi olarak adlandırmış olsalar da, halk onları iyi tanıyordu. Onların Kazak halkının hürriyet sevdalısı kahraman önderleri olduğunu ve aralarında Uygur liderlerden Gani Batur’un bulunduğunu da biliyorlardı. Hükümet bu konuyla ilgilenmek üzere casuslarının sayısını artırmış, halkı sıkı bir kontrol altına almış, Kazaklar üzerinde terör estirmeye başlamıştı. Aynı günlerde Doğu Türkistan’da, özellikle de Sovyetlere sınır olan vilayetlerde kendilerini “Aydın Vatansaverler” olarak adlandıran bazı gruplar, bizi Sovyetler kurtaracak diyerek bunların düdüğünü çalıyorlardı. Ancak bunların halkın gözünde iki kuruşluk itibarı, güvenilirliği yoktu. Çünkü bütün Gulca halkı Sovyetlerin vahşi zulümlerini bizzat yaşamış, halk içinde ölümden kurtulabilenler buralara canlarını dar atmış, ancak korunabilmişlerdi. 1930’lu yıllarda Kaşgar halkını kana boyayıp, talan edip, sonunda inkılabı ihanet ederek Doğu Türkistan halkını Çinli işgalcilere teslim ederek çıkıp giden Sovyetlerin kendisiydi. Bundan dolayı komünistlere orada da itimat etmezlerdi. Çünkü, bunlar zorbalığa dayanır ve yalan temelinde iş görürlerdi. Komünizmin tabiatında insanlara iyilik yapmak diye bir şeyin bulunmadığı buradan da bellidir. Bununla birlikte Allah’ı inkar ederek bütün gerçeklere sırtlarını döner, ne tür iftira varsa hepsini kullanıp halk üzerinde soykırımlar yapmaya kalkışır. Üstüne üstlük buna da “Sınıf Mücadelesi” adını verirler. Babamız, vaaz ve nutuklarında komünistlerin bu tür caniliklerini, insanların başına açtıkları korkunç felaketlerini hep açıkça anlatmışlardır. Bu durum-

dan yerel yönetimin de çıkarı vardı. Çünkü uzun süredir Sovyetlerden yüz çevirmiş, bütün ilişkilerini koparmış ve değiştirmişti. Babam işte bu durumdan ustaca istifade ediyor, verdiği vaazlarda doğrudan doğruya yerel yönetime değil, zalim Sovyet komünistlerine yükleniyordu. Bunun üzerine yerel zalimler, babam hakkında bir türlü karar veremeyerek kafaları karışıyordu. Durumlar bu şekilde uygun hale geldiği için babam da ihtilal yapmaya yönelik faaliyetlerini sürdürüyor, Gulca vilayetinde yaşayan insanların gözünde ve diğer bölgelerde geniş çaplı, sağlam bir yer ediniyordu. “Azatlık Cemiyeti”nin başkanlığını yaparken 1944 yılının Ekim ayında Ebulhayır Töre’yle de görüşmüş, geleceğe yönelik planlar yaparak anlaşmışlardı.

Türkistan Türkleri tarihten beri, bir şehri zaptedecekleri zaman bir uran⁸⁹ etrafında birleşerek öyle harekete geçerlerdi. “Dinimiz İslam, uranımız Muhammet!” der ve bu yolda ant içerek bir araya gelirlerdi. Bu arada yerli yönetimin de ömrü dolmuş olacak, halk üzerinde uyguladıkları zulümleri artırdılar ve insanlardan zor kullanarak at almaya başladılar. Bunun üzerine başlayan ayaklanma Ulastay ve Kulustay’ın dışına sıçradı. Vatan fedailerini Nılkı’da valilik ve sakçı binalarını ele geçirip, hapishanelerde yatan masumları kurtararak bir miktar silah ve mühim-mata da sahip olunca, zulme karşı top yekun bir kurtuluş hareketi başladı. Düş-man dehşete düşüp şaşkınlık içerisinde kaldı. Burada şunu söylememiz gerekir ki, bu ayaklanmayı başlatan Kazak halkıydı. Ayaklanmanın merkezi Kaş ve Künes olup, buraların nüfusunun yüzde doksanı Kazaklardan oluşmaktaydı. Bu sebepten hükümet, bütün askeri gücünü Kaş ve Künes’e sevk edip, ayaklanmayı başla-dığı yerde durdurmak, şehri müdafaa etmek istiyordu. Tam da bu sırada, “Azatlık Cemiyeti”nin kararı uyarınca ayaklanmacılar 1944 yılının 7 Kasım günü şehrin doğusunda olan Karadöng’den ve kuzeyinde bulunan Tepedöng’den şehre girdi-ler. O gün sabah namazının farzı kılınırken “Allahu Ekber” nidalarına, uzaklar-dan hürriyet yolunda atılan ilk silahın sesi eşlik etti. Namaz kılındı. Büyük bir iman gücü ve özgürlük ruhuyla ibadetler yapıp da cami avlusuna çıktığımızda, cemaatin birbirine inanamadığını, türlü sözler söyleyip ortaya çıkan durumu doğru değerlendirmekten aciz bir durumda olduğunu gördük. Tam da böyle bir anda Ahmet Hacı adında bir adamın “Bu ‘Altı Hırsız’ın işidir” diyerek milletin hissiyatını boğmaya çalıştığını görünce babam “Bu hırsız işi değil; işgalci zalimle-re karşı sıkılan özgürlük kurşunudur!” dediler. Bunun üzerine avluda toplanan insanların gözleri, yatağında derin bir uyku uyumaktayken ürkererek uyanan ada-mın gözleri gibi yerlerinden fırlarcasına açıldı; şaşkına dönmüşlerdi. Babam “Bü-tün Müslümanlar, durumunu gözden geçirsin ve özgürlük için harekete geçsin!” diyerek sokağa çıktı ve yürümeye başladı. O yürürken, diğer insanlar da ondan ayrılmayarak ardı sıra yürümeye başladılar. Aynı anda uzaklardan kurşun sesleri duyuluyor, adeta insanları hürriyete çağırıyordu.

⁸⁹ Uran: (Türkçe) Slogan; nara.

Bu arada sokaklarda da sakçılar peyda olmuş olup, askerler insanları evlerine sokmaya çalışıyordu. Bu karışıklıktan istifade ederek babamla birlikte Halpem⁹⁰ hazretlerinin dergahına gidip, babamın samimi dostlarından Umarcan ve Muhiddin Ahunları da buraya çağırdık. Beni, duruma göre dikkatle hareket etmemi tembihleyerek eve gönderdiler. Kendileri arkadaşlarıyla beraber belirlenen yere vardıklarında, Umarcan'ı bizim eve yollayarak, gaza günleri için beslediğim atımı aldirttilar. İşte silahlı ayaklanma açıktan açığa o gün başlamıştı. İsyanın merkezi geçici olarak Musabayev İsmail Efendi'nin bahçeli evi olacaktı. O gün Karadöng'deki sakçı binası ve Töpedöng'deki hapishane zapt edildi ve mahkumlar serbest bırakılırken, onlarla birlikte ayaklanmacıların aile fertleri de kurtarılarak bazı silahlar da ele geçirilmiş oldu. Yine aynı gün Gır Pazarına gelinerek, buradakiler de kurtarıldı. Böylelikle düşman kuvvetleri dışarıda kaldı ve ayaklanmacılar şehre rahatlıkla girebildiler. Geriye kalan düşman kuvvetleri ise, kendilerini koruyabilmek için Langşang Tapınağı'na ve bunun kuzeybatısındaki havaalanına giderek, buralardan da Hayranbağ Kışlasına ulaşip gizlendiler. Biz bu 7 Kasım günü mahalle komşularımızdan Hun Ahun ve Şahveli ile birlikte gizli yollarla merkez üssü olarak belirlenen yere giderken, kestirme olduğu için baş sakçılık binasının bulunduğu sokaktan geçmemiz icap etti. Buraya geldiğimizde sakçılık binasından üzerimize açılan ateşe içimizden karşılık veren avcılarımız sayesinde öbür şeride geçmeyi başardık ve merkez olarak kullanılan eve ulaştık. Baktık ki, avlu duvarlarını delmek suretiyle tüfekleri sokağa doğru çıkarmışlar ve pürdikkat etrafı gözetliyorlar. Tam bu sırada başta babamız olmak üzere Ebulhayır Töre ve Rahimcan evden çıktılar. Babamız yüksek bir yere çıkarak, toplanmış olan silahlı silahsız bir sürü insana hitaben ateşli bir konuşma yaptı. Yüksek sesle şöyle dedi:

– Bugünden itibaren işgalci Çin hükümetini tanımıyoruz!

Bu sözün ardından babamız gür bir sesle “Allahu Ekber!” diye bağırınca, bütün halk hep bir ağızdan öyle bir “Allahu Ekber!” nidası kopardı ki, yer gök inledi. Bu sözler halkı o kadar etkilemişti ki, insanlar ateşe atılmaya hazır dılar. Hepimiz öyleydik. Çünkü, bizlere Allah tarafından bahşedilen, atalarımızdan miras kalan anavatanımızı kurtaracaktık. “Allahu Ekber!” seslerine bütün halk eşlik ediyordu. Bu nara göklere yükseldikçe, işgalciler yattıkları yerde sıtmaya tutulmuş gibi oldular.

İşte o gün yüksek bir maneviyatla bir araya gelen halkın özgürlük savaşçılarıyla birlikte giderek silingbuyu, yani valilik binasını ele geçirdik. Teslim olan Çinli askerleri silahlarından arındırdık. “Azatlık Cemiyeti”nin olağanüstü toplantısında işe babamı Askeri Komite başkanı, Polinov ve Rahimcan'ı yardımcılarını, Kasımcı Kamberi'yi ise örgütsel işler başkan yardımcısı olarak seçmek suretiyle başladık. Tüzüğümüz hazırlandıktan sonra, Nuriddinbek tüzük uyarınca Merkezi İda-

⁹⁰ Halpem hazretleri denilen kişi, Alihan Töre'nin piridir.

re'nin güvenliğinden sorumlu olarak tayin edildi ve kendisine binbaşı rütbesi verildi. Ayrıca Kasımcan Kamberi de Askeri Mahkeme başkanlığına getirilerek yarbay rütbesine sahip oldu. Bunun yanında, zamanında Bolşeviklerle savaştıktan sonra Gulca'ya geçen komutan Dutov'un halefi Polinov'un askeri kumandanlarından Aleksandr Romanov da Genelkurmay Başkanlığı ile görevlendirilerek, albay oldu. Bu sırada Abdükerim Abbas, "Azatlık Cemiyeti" adına Korgas sınırına gitti ve 20 adet Alman beşpatlar tüfekle Belçika yapımı 2 adet hafif silahı alarak merkeze teslim etti. Aynı gün, Nılkı'dan gelen halk kurtuluş savaşçılarını yemek, atlarına yem temin etmek üzere Taz lakaplı, Aydınlı bir mahalle aksakalı olan, İbrahim Ahun isimli girişken bir adam görevlendirdi. İbrahim Ahun, sözü edilen görevlerini en iyi şekilde yerine getirdi.

Ertesi gün saat 10 gibi, babam ve Kasımcan Kamberi'nin eski valilik binasının avlusunda bir konu hakkında konuştuklarını gördüm. Kenarda konuşmayı bitirmelerini bekliyordum. Birden Nuriddin alelacele yanıma gelerek heyecanlı bir şekilde "Şuradaki adamı tanıyor musunuz?" dedi. "Hangi adamı?" diye sordüğümde, bir ağacın altında durup babamla Kasımcan'ı gözetlemekte olan adamı gösterdi. "Hayır" cevabını verdiğimde hemen geri dönerek beş altı asker getirdi ve onları mevziledirdi. Tekrar yanıma gelip "Bu adam casusa benziyor. Çünkü iki saatten beri Töre atamızı sürekli olarak süzüp duruyor. Şunu bir kontrol etmek gerek" diyerek gitti ve iki askerle birlikte varıp adamı yakaladı. Tam götürüyordu ki, bunu gören Kasımcan Kamberi "Hey durun! Neredesin sen kaç gündün beri?" diye seslendi. Adam, "İki gündür seni arıyorum. Zar zor izini bularak buraya geldim. Seni beklerken bunlar da, sen burada ne yapıyorsun, diyerek beni götürüyorlardı. İyi ki gördün" şeklinde konuştu. Nuriddinbek ise Kasımcan'a dönerek adamı tanıyıp tanımadığını sordu. Kasımcan tanıdığını söyleyince Nuriddinbek dönüp gitti. Bunun üzerine Kasımcan Kamberi adama hitaben "Ahmet, senin vazifen şu: Hemen yemekhaneye gidip düzen sağlayacaksın. Nılkı'dan gelen özgürlük savaşçılarımız aç kalsın. Töre atamın huzuruna gelip bu konudan şikayet ediyorlar. Onun için çabuk git ve bu işi bir düzene sok. Hadi koş!" dedi. Ahmet koşar adımlarla yemekhaneye yöneldi.

Ertesi gün, şehir dışından gelen bahadırlarla içerideki mücahitler, şehrin değişik bölgelerinde hala direnmekte olan düşman noktalarından olan un fabrikasındaki, kıraathanedeki, konsolosluk binasının arka bahçesindeki, Hayranbağ'a geçmekte kullanılan Kızıl Köprü'deki düşman kuvvetlerini Askeri Komitenin talimatıyla beraberce yok edip, bir miktar silah ve mühimmatı da ele geçirdiler. Başta Gani Batur olmak üzere, bu zafer sonunda galeyana gelen bahadırlar "Allahu Ekber, hurra!" diye naralar atarak şehrin içine doğru at koşturup, Şangcang Yamul, Dotay Yamul ve Sang erzak ambarları ile çevresini ele geçirdiler; birçok ganimet aldılar. Ayrıca bazı mahkumları da kurtararak, epeyce silaha el koydular. Şimdi sırada Yenişehir'de mevzilenmiş bulunan ve baş sakçı idaresi denilen cellatlar evine gelmişti. Bu gayeyle, baş sakçı idaresini ele geçirmek için bizzat Gani Batur'un gayretiyle, büyük yüreğindeki muhteşem cesaret sayesinde

sıkı bir çarpışmaya girildi. Bu hücum sırasında düşman bütün kuvvetiyle direnirken, Gani Batur sakçı idaresinin arka duvarının altından binaya girerek düşmanı yerle yeksan eder ve kapıyı açmaya muvaffak olur. Dışarıdan içeriye giren büyük kuvvetler, Çinli işgalcileri tarumar eder; çoğunu öldürdükten sonra sağ kalanları da esir alır. İhtilalimize karşı çıkmaya yeltenen güçlerin komutanlarından Lobindi, 7 Kasım sabahı sakçı idaresine kaçmış, sonra da evinin kapısı önünde kendini silahla vurmuş. Diğer bazı Çinli liderler de kendi kafalarına sıkarak intihar etmişler. Bunlardan bir ikisi ise şimdilik kuşatma altında gizleniyorlardı. Ne olursa olsun, onlar da kurtulamayacaklardı. Bu vahşi zalimler, sakçı idaresi binasının içinde kuyular kazmış, yüzden fazla masum insanı işkenceyle öldürdükten sonra bu kuyu tuvaletlere atmışlar. Şimdi ise, sayıları üç yüz civarında olan mahkum ecelleri gelmediği için bu vahşiliklerden kurtulmuşlardı.

O günün gecesi, Askeri Komitenin aldığı karara binaen Gani Batur'a "Doğu Türkistan Kahramanı" unvanı verildi. Onunla birlikte Fatih ve Ekber de "Halk Kahramanı" unvanına layık görüldüler. Ne var ki, Kazakların büyük kahramanı Ekber Batur, şehre girmeden önce Ulasay'da meydana gelen çatışmada düşmana bahadırca hücum etmiş, bazı düşman noktalarını tarumar ettikten sonra, kendisi de şehit düşmüştü. O gece, bu bahadırın vatan için göze aldığı böylesi bir fedakarlığın gelecek nesillere simge olarak gösterilmesi ve çoluk çocuğunun sorumluluğunun yeni kurulacak hükümetin yükümlülüğünde olacağı konuları da karar altına alındı.

Şehirde başlatılan kurtuluş mücadelesinin üçüncü günüydü. Yurdun aksakallarından ve zenginlerinden ise hala haber yoktu. Bu durum, "Azatlık Cemiyeti" üyelerini türlü türlü düşüncelere sevk etmeye başlamıştı. Sonradan bunlar da yavaş yavaş, ürkek birer at gibi etraflarına korka korka bakarak gelmeye başladılar. Bunlardan biri de silingbunun karşısında oturan Musabayev ailesiydi. Bu aileden Mecit ve İsmail Efendiler, Merkezi Hükümet'in kurulmasından bir gün önce gelerek kendilerini gösterdiler. Zamanında Sovyetlere kaçan komünizm yanlıları da Tolkun'la beraber gelerek, kendilerini ihtilalimizin önderleri olarak yutturmaya çalıştılar. Ama millet bunları sevmezdi. Çünkü bunlar Stalin'in adamlarıydı; ayrıca dini ve millî duygulardan yoksundular. Onun uğruna vatanlarını bile kurban etmiş, yalnızca kendi mevkilerini korumayı düşünmüşlerdi. Amaçları, insanları çürümüş zihniyetlerine feda etmek suretiyle hükümrân olmaktı. Bunlar, dinsiz ve sapkın komünistlerdi; Doğu Türkistan hükümetinin kurulmasına karşı olan vatan hainleriydi. Onun için babam bunlara ciddi anlamda tiksintiyle bakar ve yanlarına yaklaştırmazlardı.

12 Kasım 1944 tarihinde, saat 10 sularında "Azatlık Cemiyeti" toplantısı, Merkezi Hükümet binasının toplantı salonunda büyük bir coşkuyla yapıldı ve geçici hükümet heyeti üyeleri ile devlet başkanlığı seçimi yapıldı. Muhammedcan Mahtum, Abdurauf Mahtum, Salıcanbay, Rahimcan, Sabir Hocayev, Caniy Yoldeş, Zunun Tayip, Nuriddinbek, Kasımcı Kamberi, Abdükerim Abbas, Ebulhayır Töre, Muhiddin Ahun Kanat, Umarcan, Habip Yunusi, Moskalev, Kerim

Hacı Dungan ve Hakimbek Hoca hükümet heyeti üyesi olarak seçildi. Bağımsız Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuş ve babamız Şakirhan Töre oğlu Alihan Töre devlet başkanı, Hakimbek Hoca ise devlet başkan yardımcısı olarak ilan edilmişti. O gün ayrıca, 9 maddeden ibaret olan “Bağımsızlık Bildirgesi” kabul edildi. Bunun yanında, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti’nin dini sancağı olarak, yeşil zemin üzerine sabit ölçülerde olmak üzere sarı ay yıldız resmedilmiş ve “Lâ ilâhe illâllah, Muhammeden Resûlullâh” yazıları yazılmış bir bayrak belirlendi. Yeni cumhuriyetin devlet bayrağı olarak ise, Türk hakanlarından Oğuz Han’ın ak renkli, ortasında ay şekli bulunan bayrağına İslami bir ek olarak yine “Lâ ilâhe illâllah, Muhammeden Resûlullâh” yazıları eklenmiş bir bayrak kabul edildi. Her iki bayrak da söz konusu bildirgeye binaen teşkil edildi. Bu dokuz maddeli bildirgenin her maddesi bağımsızlığa eksiksiz ve açık olarak vurgu yapmakta olup, bildirge insan haklarını tam anlamıyla koruma altına alan, İslam’ı temel kabul eden tam bir adalet belgesiydi. Bildirge maddelerinin içeriği şöyle idi:

1. Doğu Türkistan topraklarında Çin egemenliği ebedi olarak yok edilecek;
2. Kurulan yeni devlet, Doğu Türkistan halkının eşitliğine dayanan gerçek, özgür ve tam bağımsız bir devlet olacak;
3. Doğu Türkistan ekonomisinin her yönüyle geliştirilmesi amacıyla, özel sanayi, tarım, hayvancılık faaliyetleri ile özel ticari girişimler teşvik edilecek ve halkın refah seviyesi yükseltilecek;
4. Doğu Türkistan halkının çoğunluğunun İslam dinine inanıyor olması sebebiyle, bu dini desteklemenin yanında, başka dinler dahi himaye edilecek;
5. Din, eğitim ve sağlık işleri geliştirilecek;
6. Dünyadaki bütün demokratik ülkelerle, özellikle de komşu Sovyet hükümetiyle dostluk temelinde dayanan ilişkiler kurulacak; yine Çin hükümetiyle siyasi ve iktisadi alakalarda bulunulacak;
7. Doğu Türkistan hükümetini ve barışı korumak amacıyla Doğu Türkistan’da yaşayan bütün milletlerden müteşekkil güçlü bir ordu kurulacak;
8. Banka, posta-telgraf, orman işleri ile madencilik gibi tabii kaynaklar bütünüyle hükümetin idaresine teslim edilecek;
9. Makam düşkünlüğü, ırkçılık ve rüşvet yok edilecek.⁹¹

Bağımsız Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulduğu günden itibaren bağımsızlığın temellerini teşkil eden bu bildirge, İslam nuruyla bütün Doğu Türkistan’ı aydınlatmaya başlamıştı. Bunu gören satılmış komünistlerin içlerine ateş düştü ve kendilerini oradan oraya atarak halkı aldatmaya çalıştılar. Ancak halk, onları zerre kadar olsun ciddiye almadı. Ayrıca bunların güvendikleri Sovyet hükümeti

⁹¹ Bildirgenin tam metni tarafımızca başka bir kaynaktan (İklil Kurban, (1992): Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949), TTK, Ankara, s. 68-69) alınarak kitaba ilave edilmiştir (K.Ş.).

de zamanın gerekleri icabı mecburen Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nden yana oluyor, babamızın tarafını tutuyordu.

Fedakar sofilerden Kasım Sofi, o gün atına atlayarak şehirde cumhuriyetimizi ilan etti. Bugünden itibaren işgalci Çin hükümetini tanımadığımızı, bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ve devlet başkanımızın Alihan Töre cenapları olduğunu bütün halka duyurdu. Bunun üzerine bütün millet sokaklara dökülerek, Merkezi İdare binası önündeki bütün sokakları doldurdu. "Allahu Ekber!" ve "Hurra!" sesleri bütün gökyüzünü inletti.

Eskiden silingbu (yani genel valilik), şimdi ise Merkezi İdare binası olarak görev yapan heybetli yapının Çin mimarisıyla yapılmış kapısının her iki yanında iki tane kocaman taş arslan heykeli vardı. Babamız, çevredeki kalabalığın yardımıyla zulmün sembolü olan bu vahşi hayvanın üzerine çıktı ve dimdik bir şekilde Bağımsız Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğunu resmen ilan etti. Ardından Allah'a hamd u senalar edip ateşli bir nutuk çekerek şöyle konuştular:

- Bu Türkistan memleketinden, Turan elinden dünyaca meşhur birçok hakan, birçok sultan geçmiştir. İşte bunlardan biri de İbrahim Peygamberin zamanında devlet kurmuş olan Oğuz Han'dır. Uygur Devleti'nin ilk temelleri de bu zat tarafından atılmış olup, sonraki devirlerde Satuk Buğra Han'lar, Alparslan Han'lar hep bu topraktan dünyaya ün salmışlardır. Bu kahramanların hepsi bizim ecdadımızdır. Doğu Türkistan halkının öz toprağında öz hükümetine sahip olması bu sebepten muhakkak ki şarttır. Bu tarihi hakikate bütün dünya halkları şahittir. Yukarıda sözünü ettiğim iddianın en büyük delillerinden biri de vatanımız olan Doğu Türkistan'dan çıkan alimlerdir. Yusuf Has Hacıp ve şaheseri "Kutadgu Bilig", Mahmut Kaşgari ve yapıtı "Lügati't Türk" gibi birçok delil vardır elimizde, hepsi bu vatanın ürünüdür. Elbette biz yeneceğiz! Allahu Ekber!!!

Halkın babamızın sesine eklenen çığlıkları yeri göğü inletiyordu. Çünkü bu güç, bütün milleti zulme karşı birleştirmişti. Bunun yanında babamızın arslanın tepesine çıkararak yaptığı konuşma halka öyle bir hürriyet ruhu aşlamıştı ki, bütün halk birer fedai kesildi ve hiçbir şeyden korkmaz hale geldi. İşte bundan sonra işgalci Çin hükümeti halkı tam anlamıyla kaybetmiş oldu. Artık, Hayranbağ'da, Langşang'da ve havaalanında kuşatma altında kalan kuvvetleri halkın hedefiydi.

Babamız konuşmasını bitirip de aşağı indikleri zaman, bir grup insan ona doğru sokulmaya başladı. Ancak korumalar onları sararak yol vermediler. Babamız ise "Engel olmayınız" diyerek onları kabul etti ve ellerini sıktılar. Bu sırada babamızla el sıkışarak kendisini tebrik eden Talat Musabay da ona hitaben "Üzerimize ne gibi bir görev düşüyorsa, yapmaya hazırız" dedi. O zaman babamız "Öyleyse, hürriyet aşkıyla coşmuş olan bu halkı ikişerden saf yaparak, şu caddede yürüt ve Çin Pazarını dolaşarak gelin" dediler. Talat ne gibi bir slogan atacaklarını sorduğunda; "Lâ ilâhe illâllah, Muhammeden Resûlullah" cevabını aldı. Böylece askerler gibi sıraya dizilen halktan binlerce insan birdenbire yola çıktı ve bütün şehir ahalisine heyecan verdi. Bunun yanında düşmanların içini de müthiş bir korku sarmış, moralleri yere batmıştı.

13 Kasım sabahında Hayranbağ'a hücum edildi. Bütün şehir halkı da hücumla "hurra"larla, tekbirlerle iştirak ederek büyük fedakarlık gösterdi. Birçok şehit verildi. Ancak kale alınamadı; çünkü silah yetmiyordu. Bu bizim için iyi bir sınavdı. Karşımızdaki düşmanın modern silahları vardı ve demek onun için bizim de aynı silahlara sahip olmamız gerekiyordu. Yoksa beyhude yere kan dökülecek, yapılan işler boşa çıkacaktı. Bu sebepten babamız o günün gecesinde Sovyet konsolosunu kabul ederek, kendisine bu konudaki fikirlerini, düşüncelerini açıkladı ve şöyle konuştu:

- Bugün bize vermekte olduğunuz yardım her yönden eksiktir. Modern askeri levazimat olmazsa, şeklen emrimize verilen generalle iş bitmeyecektir. Zira bunlar ataman Dutov'dan kalan adamlardır. Oysa şimdi dış üniforma ile, şekilsellikle kafa karıştırmanın zamanı olmadığı bilinmeliydi. Demek, iş bu adamlarla bitemez. Bize iyi uzmanların yanında, mutlaka buna uygun silah da lazım. Bizim bu konudaki talebimizin halledilmesini bütün halk sabırsızlıkla bekliyor. Zira bütün halk, Sovyet hükümetinin bütün mazlumlara yardım edeceği yönündeki ilkesine inanmaktadır."

Konuşma sonrasında konsolos babamızın sözlerine katıldığını bildirdi. Konuşmayı Gulca'daki Sovyet Hastanesinin başhekimi Hâkim Cabbar tercüme etmişti. Görüşme böylece sona erdi.

Ertesi gün 14 Kasım'da, başta Çinli tüccarların önderi Sung Hocang olmak üzere birkaç Çinli nekkareleriyle, tefleriyle yürüyerek sevinç gösterisinde bulundu ve Merkezi İdare'nin önüne kadar gelip durdu. Sonra ise başkanlarını temsilen yeni hükümeti kutlamak üzere izin istediler. İzin verildi. Beraberlerinde getirdikleri armağanların kabul edilmesini rica ediyorlardı. Beytülmal⁹² başkanı bunları bir tutanak karşılığında teslim aldı. Adamların önderi Sung Hocang "Yeni hükümetin Çinlilere tanıdığı eşit hakları, kendilerine gösterilen en asil davranış olarak kabul ettiklerini" anlatan bir konuşma yaptı. Dokuz maddeli bildirgeden memnun olduklarını, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti hükümetini içtenlikle tebrik ettiklerini ve hizmete her zaman hazır olduklarını bildirerek geri döndüler.

Bir gün sonra 15 Kasım'da, şehrin ileri gelen zenginlerinden, aksakallarından Cuma Ahunbay Hacı, Abdulla Salmabaş Hacı, Hasanım Şanhay, Mahkembay ve diğerleri, yardım amacıyla bir miktar para getirerek, yeni kurulan hükümete sahip oldukları bütün mallarıyla, canlarıyla destek verecekleri, bu konuda yapılacak ne tür bir hizmet varsa bütün halkla birlikte buna hazır oldukları yönünde ant içip, büyük bir heyecanla söz vermek suretiyle ayrıldılar. Bunlar gibi birkaç kişi daha gönüllü olarak gelip, vatan fedaisi olmak üzere kayıtlarını yaptırdı. Her gün, çocuklarının ailelerine ısrarla bastırmaları sebebiyle, oğullarının ordu saflarına alınmasını isteyen yüzlerce anne baba, Merkezi İdare binası önünde toplanıyordu. Bu gelişmeler üzerine Merkezi İdare binasının hemen yanında bir de Askeri Şura açıldı. Kasımcan Kamberi'nin girişimleri sonucunda bu kuruma başkan olarak ben seçilirken, Haşir Vahid ise başkan vekili olarak tayin edildi. Aynı zaman-

⁹² Devlet Hazine Dairesi.

da şehrin beş ayrı yerinde de askerlik şubeleri teşkil edilerek, askerlik yaşına gelmiş olan herkesin kayıtları yapıp Askeri Şura'ya teslim edildi. Bu şekilde askere alma işleri fedakarlığın yanında resmîyete de binmiş oldu.

Ne var ki, o günlerde ahalinin giyim kuşam ihtiyacının karşılanması da gittikçe zor hale gelmişti. Bunun yanında, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların elde ettikleri mahsuller hareketsiz olarak ellerinde kalınca, eski Çin hükümetinin parası çoğaldı ve fiyatlar yükselmeye başladı. Bundan dolayı Devlet Bankası, yeni cumhuriyetin kendi parasını bastırды. Bu işlem, eski paraya Devlet Bankası ambleminin basılması suretiyle gerçekleştirildi. Aynı zamanda bu tür meslek erbaplarına Sovyetlerle sınır ticareti konusunda serbestlik sağlandı. İşadamlarının sözleşmeye dayalı sınır ötesi mal takası işleri ile piyasa halka teslim edilmiş oldu. Milli ticaret bu şekilde gelişerek, herkes kendi girişimciliğiyle doğru orantılı olarak yaşamaya başladı. İnsanların bu yolla özgür hareket edebilmelerinin neticesi olarak, piyasaya hareketleri kısa süre içerisinde düzene girdi ve halk refaha ulaşınca da devlet hazinesine para akmaya başladı. Çünkü piyasa tamamıyla halka teslim edilmiş; banka, tüccar ve sanayicileri uzun süreli kredilerle desteklemeye, bu yolla epeyce zenginleşmeye başladı. Aynı zamanda bir de Ziraat Bankası tesis edilerek, çiftçilere de kredi imkanı sağlandı. Böylelikle artık halk kendi erkiyle hareket etmekte, herkes bir işle meşgul olmaktaydı. Bu durum hükümete büyük güç veriyordu. Halk, üstüne başına giyecek giysiye sahip, karnı tok bir halde yaşamaya başlamıştı.

1944 yılının 9 Aralık gününün gecesine Nuriddinbek, babamızın huzuruna girip, selam verdikten sonra “Sizin talep ettiğiniz misafir geldi” dedi ve icazet alarak kendisini, eşlik etmek suretiyle getirip yerine geri döndü. İçeriye giren adam gösterilen yere oturduktan sonra kendisini tanıtarak şöyle konuştu:

- Sözlere başlamadan önce size yoldaş Stalin’in selamını iletirim. Kendimi tanıtmama müsaade buyurunuz (deyip, mükemmel bir Özbekçe’yle, hem de Andican ağzıyla çok güzel bir telaffuzla sözlerine devam etti:) Ben Vladimir Stepanoviç Kozlov... Askeri uzmanım. Rütbem tuğgeneraldir. Harp Akademisini bilimsel açıdan üstün başarıyla bitirdikten sonra, Şarkiyat Akademisi’nden de mezun oldum. Halihazırda Moskova’da yaşıyorum. Evliyim ve iki çocuğum var. Ve bununla birlikte yoldaş Stalin’in huzuruna olağanüstü haller dışında da girmeye yetkili 60 kişiden biriyim. Bütün imkanlarımı sizinle işbirliği yapmaya hazırım.

Babam buna uygun bir tavırla teşekkür ettiler. Görüşme bu şekilde sona ermiş oldu. Adam, kendisine müsait bir yer ayarlanıncaya kadar kalması için Andican asıllı Adilbek Eke’nin evine yerleştirildi. Bu yapılırken misafirin alıştığı şivenin Andican Özbekçesi olması dikkate alınmıştı. Adilbek, mevkisi ve hayat şartları itibarıyla tam ona göre idi.

Babam, hükümetin daha ilk kurulduğu günlerden itibaren çıkmaya başlayan “Azat Şarki Türkistan” gazetesi ile Rusçasını daima takip ederlerdi. Ahtem Alkam, Uygur Türkçesiyle çıkanını her gün babamıza okuyordu. Ahmed Efendi ise, gazetenin Rusça nüshası hakkında bilgiler verir, Askeri Genelkurmay’ın faaliyetleri hakkında rapor sunardı.

İşte bugünlerde, başlarında Mukan ve Davuthan'ın olduğu Sarıbulaklı Kazak delikanlıları, Gulca'nın kuzeybatısındaki Losilung ile Talka dağ geçitlerindeki düşman mevzilerine hücum edip, buraları düşmandan arındırmış ve son yolun güvenliğini de temin etmişlerdi. Bunun yanısıra, Çilpangza da düşmandan kurtarıldı ve birçok ganimete el kondu. Daha sonra, Gulca vilayetinin Tekes, Künes ve Tokkuztara nahiyeleri de tamamıyla kurtarılarak, buralardan da ganimetler alındı. Aynı günlerde, Yanzıhay ve Manas Nehri havzasında oturan Kazak Türklerinin büyük kahramanı Kalıbek Batur, bu yöredeki düşmanları yok etmek suretiyle Yanzıhay'ı tamamen kurtarıp babamıza gelerek çok sayıda ganimet malı ile silahın kayıtlı bulunduğu bir listeyi takdim edip, bu şekilde büyük bir hizmette bulunmuş oldu. Bu üstün hizmetleri hak ettiği şekilde ödüllendirildi ve kendisine "Doğu Türkistan Halk Kahramanı" unvanı verildi. Babam onu ayrıca o yörenin merkezi konumunda olan Savan ili valiliğine tayin etti. Böylece Siho-Cing'deki düşmanın arka tarafında Osman Batur destekli büyük bir güç kazanılmış oldu. Ne var ki o devirde henüz Osman Batur'la bir anlaşma sağlanmış değildi. Yine de artık anlaşma zemini hazırды. Çünkü babamız, Kalıbek Batur'la İslam esasına dayanan bir ülkü temelinde birleşmiş, kendisini düşmana karşı koymaya, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'ni kurmaya davet etmişlerdi. Bu yönde çaba göstermek ve durumu Osman Batur'a anlatmak konusunda Kalıbek Batur görevlendirildi. Zamanla Urumçi anayolu Kalıbek Batur'un kontrolü altına girince, düşmanın gücü iyice kesilmiş oldu. Bunun sonucu olarak, kuşatma altındaki Hayranbağ, Langşang ve havaalanları ancak havadan atılan erzak ve mühimmatla hayatta kalmak zorunda kaldı. Havadan atılan malzeme de çoğu zaman fedakar askerlerimizin eline geçer, ateş açılarak düşman uçaklarının manevraları engellenir ve bu uçaklar çoğu zaman hasara uğrayarak kaçarlardı. Bu arada yeni gelen askeri müşavir, düşman kuvvetlerinin mevzilendiği bütün noktaları tekrar belirledi. Bu sayede Hayranbağ Kalesindeki savunma mevzileri topa tutulmuş, düşman askerleri dağıtılmış idiye de, yer altı sığınaklarına giren düşman hala direnmeye devam etmekteydi. O günlerin birinde Vladimir Stepanoviç [Kozlov]birdenbire ortadan kayboldu. Yerine Nikolay Arhipoviç adında başka bir general, yanında Aleksandr Romanov adında başka biriyle birlikte geldi. O sıralarda İshakbek, Taşkorgan üzerinden faaliyetlerine devam ediyor ve Pamir Dağlarında dolaşıyordu. Ancak bunlara kimse güvenmezdi; zira Sovyetlerin adamıydılar. Geçmişte bunlardan zarar gören halk onları takip etmedi.

Nefir-i amm zaferi ve Milli Kurtuluş barekatının genişlemesi

Bu günlerde bir haber ulaştı. Bu habere göre, Cing'deki düşman kuvvetleri Gulca'nın kuzeydoğudaki geçidi Açal'dan Gulca'ya inmeye çalışmaktaydı ve epeyce de ilerlemişti. Durumu panik içerisinde babamıza anlatan Aleksandr, hızla geri çekilmezsek çember içinde kalacağımız yönünde akıl vermeye başladı. Kendi ailesini Korgas'a tahliye ederek, başkalarını da kendi fikrine yönlendirme

girişimlerinde bulunuyordu. Ona uyan Rahimcan ve Zunnun da kaçarak, çoluk çocuklarıyla birlikte Korgas'a göçtü. Ancak babamız bu teklifi katıyetle reddetti. 1944 yılının Aralık ayı sonlarında askeri konsey olağanüstü olarak toplanıp, bunların görüşlerini dinledi.

Toplantıda askeri müşavir General Nikolay Arhipoviç ile Aleksandr, askeri durumu şöyle anlattılar:

- Düşman şu anda Açal'dan indi ve Pancüm Köyü önlerine kadar yaklaştı. Tam anlamıyla kuşatılmış durumdayız. Onun için hepimizin Korgas'a çekilmemiz gerekmektedir. Bizde de bu tür geriye çekilmeler olmuş, şehirler birkaç kez elden ele geçmiştir.

Bunun üzerine babamız:

- Sizlerin nizami askerleriniz bir emirle çekilir, bir sözle tekrar birleşebilir. Bizimkisi ise halk ayaklanmasıdır. Onun için eğer biz çekilsek, bu “revolyutsiya konçal”⁹³ demek olur. Size müsaade. Biz çekilmiyoruz. Şimdi her dakika bizim için altın değerinde, diyerek çarçabuk yerinden kalktı ve telefonla propaganda müdürünü çağırarak, kadın erkek bütün herkesi bir an evvel kamuya açık yerlerde toplamasını emretti.

Biraz sonra belirlenen yerlerde toplanan halka hitaben şöyle bir konuşma yaptı:

- Şimdi bizler için nefir-i âmm⁹⁴ zamanıdır. Çünkü düşman üzerimize gelmektedir. Nefir-i âmmda düşmana karşı koymak, vatani himaye etmek, bütün halkın, hatta peçeli kadınların, kızların bile üzerine farzdır. Onun için işte şu andan itibaren bütün milletimizle birlikte, düşmanla çarpışmakta olanlara, fedakar asker yavrularımıza var gücümüzle yardım edeceğiz. Ancak bu şekilde düşmanın önünü keser ve onları yok ederiz. Çünkü Hak bizimledir!..

Konuşma sonrasında bütün halk düşmana karşı ayaklanmıştı. Pek çok kişi hemen o günün gecesinde atlı ve yayan olarak ön saflarda savaşmakta olan asker çocuklarımıza öncelikle yiyecek, kıyafet; ardından da odun kömür ulaştırdı; bu şekilde büyük bir destek vermiş oldu. Bu sayede asker yavrularımızın moralleri yükseldi ve kalın giysileri giyince soğuğun dehşetinden de kurtulmuş oldular. Askerlerimizin halktan binlerce insanla birlikte attıkları naralar, Çinli düşmanlarda üzerlerine yıkılmakta olan bir dağ tesiri yapıyordu ve bu işgalcileri bayıltacak kadar korkutmuştu. Sonunda düşman askerleri soğuktan yürüyemez hale geldiler ve birbirlerinin üstüne yıkılarak şaşkınlık içerisinde durdular. Bütün şehir ahaliyle köylüler bir olup, on binlere ulaşan bir kalabalık haline gelince dağların arasından akan ırmak havzalarındaki tepelere çıktılar. Bu kalabalığın “Allahu Ekber” naraları dağlardan dağlara yankılanarak öyle korkunç bir ses fırtınası koparmıştı ki, düşmanların ellerindeki silahlar adeta işe yaramaz olmuştu; donup kalmışlardı. Sadece ilk gece üç binden fazla düşman askeri esir alındı. Alınan kararlardan

⁹³ “Revolvyutsiya konçal” (doğrusu “revolytsii konets”) Rusça olarak “İhtilal sona erdi” demektir.

⁹⁴ Nefir-i âmm: (Arapça) Genel seferberlik.

bir tanesi de dağlardaki tepelerde gece boyu sayısız ateş yakılmasıydı. Düşman bunlardan dolayı da büyük bir korkuya kapılıyor, kendinde yüreyecek güç, düşünecek akıl bulamıyordu. Üstüne üstlük, soğuğa uyum sağlayamayan düşman askerleri karı yararak yürüyemedikleri için, buz tutarak durdukları yerde kalakalmışlardı. Sonuçta, Açal'dan inen düşmanla Hayranbağ'daki düşmanın birleşme planları altüstü olmuş oldu. Babamızın cesaretiyle bütün halk düşmana karşı seferber olmuştu ve askeri müşavirlerin çekilelim önerisini reddederek o gece düşmanımızın karşısında büyük bir zafer kazanmıştık.

Bu konuyu bir tekrar edelim: Yukarıda söz edildiği gibi 17 Aralık 1944 tarihinde akşam vakti yapılan askeri konsey toplantısında askeri müşavirler, Açal'dan Gulca şehrinin kuzeyindeki Cilayezi ve Pancüm'e inen düşmanın, Gulca sınırları içindeki Hayranbağ kışlasında kuşatılmış bulunan düşman askerleriyle havadan bağlantı kurduklarını, bugün veya yarın birleşebileceklerini söylemiş ve mutlaka çekilmemiz gerektiğini önermişlerdi. Babamız ise bu öneriyi reddederek, hemen o gece şehre ve havalisine haberciler göndermiş, nefir-i âmm çağrısı yapmıştı. Nefir-i âmm, yani son damla kana kadar düşmana karşı koyarak vatani savunma seferberliği gibi yüce, kutsal ve vatani bir çağrı, yıldırım hızıyla Gulca ve havalisine yayılmıştı. Bu heyecanla atlı ve yayan olarak düşmana karşı yola çıkanların arasında kadınlar ile genç kızlar da vardı. Kadınlar o gün kocalarıyla aynı saftaydılar. Dağların tepelerinde yakılan ateşler, etrafı inleyen sesler, kışın soğuğuyla birleşerek ilahi bir güce dönüşmüştü. Huda'nın kudretiyle çıkarak düşmanın yolunu kesenlerden hiç kimse zaiyata uğramadı ve büyük bir zafere erişildi. Nefir-i âmm çağrısına icabet eden halkı sanki bütün dağlar, bütün ırmaklar destekliyor, düşmana yürümeye yol vermiyor, sular soğuktan donuyordu. Bundan dolayı, o kışın karımı anlatırken, onu manevi bir yardım olarak nitelemekten başka kelime bulamıyorum.

İslamyezili Eyüp Halfe oğlu İsmail, 18 Aralık sabahı, Çinlilerin indiği Cilayezi'deki çaya giderek, buradaki soğuktan kurtulmuş 40-50 kadar düşman askerini esir alıp, silahlarını kendilerine taşıtmak suretiyle merkeze getirdi. Hepsi çocuk denilecek yaşta idi. Giysileri soğuğa uygun değildi ve ölü diri arasında bir halleri vardı. Halfe'nin getirdiği esirlerin silahlarını incelediğimizde gördük ki, bunların çoğunun şarjörleri, sürgüleri soğuktan donmuştu ve bu sebepten kendileri tarafından kullanılamamıştı. Esir alınan düşman askerleri ile soğuktan donarak ölenlerin silahları toplanarak Merkezi İdareye teslim edildi.

Bir hususu daha belirtmekte fayda var. Bu vahşiler, kendi idareleri altındaki yerlerdeki 10-15 Kazak ve Uygur delikanlısını binek hayvanı gibi kullanmış, sırtlarına mermi yükleyerek beraberlerinde götürmüşler. Bunları soğukta donarak ölmekten kurtulan Mukan adlı bir Kazak genci anlattı.

O gün kazanılan zaferin ardından 2500 tüfeğe, çeşitli markalarda 25 adet makineli tüfeğe, sayısız miktarda mühimmata ve mermiye ganimet olarak el koyduk. İslamyezili Eyüp Halfe, Mameyaryezi'den Toktamirab, Cilayezili Babam Şangyo, Turfanyezi'den Mesun Şangyo, Tursunbay Palvan ve ben, yani bu hatıra-

ların yazarı Asılhan, hep beraber şehre girip Merkezi İdare'ye geldik. Başta babam olmak üzere bizleri karşılamaya çıkan insanlar, gökleri inleten "Allahu Ekber" sadalarıyla sevinç içinde zaferimizi kutladılar. Adeta zafer bayramının kutlandığı bir meydana dönüşen Merkezi İdare meydanında toplanan vatansever kalabalığa seslenen babam:

- Türkistan hakanlarından Oğuz Han, halk arasındaki ayrımcılıkları, yani ulusumuz için çok zararlı olan "sen oralısın, ben şuralıyım" gibi sözleri ortadan kaldırarak halkına "Hepiniz Uygursunuz" demiş, bundan binlerce yıl önce milleti düşmana karşı birleşmeye çağırılmış ve insanların ortasına ay resmedilmiş bu ak bayrak altında toplamıştı,

şeklinde konuştu ve Oğuz Han'dan kalan bayrağı muzaffer ordunun komutanlarına sundu. Onlar da ant içip söz vererek bayrağı teslim aldılar ve törenle Merkezi İdare binasının kapısının önünde dalgalanan bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti egemenlik bayrağının yanına astılar. Babamız bundan sonra halkı "Ben Tarañçı'yım, sen Kazaksın, falanca Kaşgarlı'dır" gibi sözlerden men ederek, ayetlerden, hadislerden örnekler verip herkesi birlik ve beraberliğe davet edip konuşmalarına son verdiler. Bu önemli konuşmanın ana hatlarını şöyle özetleyebiliriz:

Azatlık ve bağımsızlığın ilk şartı birlik, beraberlik, fedakarlık ve sebatır. Vatan yolunda önümüze çıkabilecek zorluklara katlanmak, her şeye özgürlük açısından yaklaşarak kişisel çıkarlarımız için değil, bir can, bir ten olarak vatanımız için çalışmak ve bağımsızlığımızın devamlı olmasını sağlamak lazımdır. Bağımsız Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin bayrağı altında bütünleşelim ve bugün zafer kazanan askerlerimiz gibi teşkilatlı bir şekilde vatanımızı koruyalım.

Babam bu sözlerin ardından peygamberimiz sallallahu aleyhi vesselemin Bedir Savaşı'nda söyledikleri sözleri açıklayarak şunları dile getirdiler: "Hepinize malumdur ki, dünya hayatında insanın en sevdiği, ona en değerli dört şey vardır. Bu dört şeye sahip olmayan insanlar, insanlık şerefinden de mahrumdurlar. Bunlardan birincisi, her insanın özgür bir iradeye, erke sahip olmasının gerekliliğidir. Özgür iradesi bulunmayan, hiçbir ilkesi olmayan insanın hayvandan ne gibi bir farkı vardır? İkincisi, insanın icra edeceği meslek sayesinde meşru dairede elde edeceği mal varlığı, yani emeğinin meyvesi olarak kazanacağı servettir ki, onun has mülküdür. Üçüncüsü, her millet için gerçek bir ana olan, toprağında doğup büyüdüğü, kendisine atalarından miras kalan vatanıdır. Anavatanın kaderini başkalarının tasarrufuna bırakmak, vatan evladı için affedilmez, ağır bir cinayettir. Bu belki de insan haklarına karşı işlenen bir cinayet olarak nitelendirilmelidir. Dördüncüsü ise, bir memleket ahalisinin asırlar boyu koruyageldiği kutsal dindir. Yukarıda saydığım dört şeye sahip olabilmek için, milletin bütün haklarının, yine o milletin kendi elinde olması zaruridir. Bu da dünya hayatının mücadeleye meydanlarında, ancak düşmanlara karşı zafer kazanmakla sağlanabilir. Ancak bu sayede milletin egemenliği kendi elinde tutulabilir; millet sadece böyle olması halinde bütün haklarını kendisi savunabilir. Eğer böyle olmaz da, tersi olur, mil-

let yenilgi belasına duçar olursa, vatan esaret ve mahkumiyet zincirlerine vurulup düşman elinde kalırsa, böyle milletler bütün insani haklarını tamamıyla kaybeder, sözünü ettiğimiz dört kıymetli şeyin bir tanesine bile sahip olamaz. Özgürlüğünü yitiren milletler, belki de hayvandan daha aşağı seviyelere düşerler. Başımızdan geçmekte olan tarihi olaylar, bugün yaşadığımız her şey, bunun en canlı tanığıdır. Gözümüzle gördüğümüz, elimizle tuttuğumuz için bu sözlerden zerre kadar şüphe etmiyoruz.”

Resulullah'ın (s.a.v.) bu söylediklerinin sırrını biraz olsun düşünebilen herkes anlayabilecektir. Ne var ki, bu gerçekler temelinde faaliyet yürütmekte olan Bağımsız Doğu Türkistan hükümetinin bağımsız siyasetini, Sovyet politikacıları ve komünizm yanlısı Uygurlar etkileri altına alabilmek için sürekli olarak aşağılık desiselere başvuruyor, kendilerinin bozuk yollarına sokmak için yırtınıp duruyorlardı. Bütün halkı “Çinliler geliyor!” diye korkutarak insanlarımızı ihtilalimizden geri adım attırmak, sonra da Çinlilere bir soykırım yaptırtarak milleti tahribata uğratarak, ardından tekrar devreye girerek gövde gösterisi yapmak gibi ayak oyunlarıyla Doğu Türkistan hükümetini özgür bir maneviyatla yürüttüğü siyasetten sapıttırmak istiyorlardı. Bu plan, nefir-i âmm zaferiyle yerle bir olunca komünizm yanlıları da rezil oldu; önderleri kaçarak ortadan kayboluverdi. Geriye kalanları ise başlarını eğmek zorunda kaldılar. Komünizm yanlılarından Seyfeddin ve Abdükerim gibi birkaç kişi, Sovyet Konsolosluğuna kapanmış; ayrıca Rahimcan ve Zunnun Tayyip de Aleksandr ile birlikte Korgas sınırına kaçmışlardı. Babamız Merkezi İdaredeki beş altı fedai ve sıradan halkla birlikte, nefir-i âmm ilkesi sayesinde büyük bir zafer kazanınca, Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin nüfuzu yükselmiş, komünizm yanlıları ise beş para etmez değersiz insanlar haline gelerek rezil ü rüsvay olmuş oldu.

20 Aralık 1944 tarihinde sabah saatlerinde yapılan toplantıda bunlara hitaben şöyle konuştu:

- Milletın hayatının ancak vatanın kendi sahiplerinin elinde olduğunun farkına varmayan, başkaları sayesinde kendi canını kurtarmayı düşünenler asla yurtsever olmazlar. Çünkü böyleleri, sadece kendini düşünen bencillerdir. Onun için diğerleri kaçınca, ata nal vurduğunda kendi ayağını da kaldıran eşek gibi bunlar da öz vatanlarını bırakarak Korgas'a kaçtılar...

Babam o gün Başkumandan Aleksandr'ı da görevinden azlederek kurmay memurluk seviyesine indirdiler. Bu adamın oğlu Volodya, Baş sakçı idaresinin müdürüydü. Baba oğul ikisi, Doğu Türkistan hükümetinin önemli mevkilerine halkın isteğiyle değil, zamanın gerekleri icabı yerleşmişlerdi. Aleksandr, bizden yana olan Ak Rusların komutanıydı. Oğlu ise, eski Çin Gonanco, yani GPU idaresinde çalışmış, Çince konuşan bir Rus'tu ve üstelik Uygur Türkçesini de bilirdi. Sözünü ettiğimiz önemli mevkileri de bu özellikleri sayesinde ele geçirmişlerdi. Görünüşte bizden taraf olsalar da, gerçekte ırkçı insanlardı. İşte bu Volodya'nın yardımcılığını Abdükerim Abbas yapıyordu. Bu Rus'u azledip, yerine Abdükerim'i koymak lazımdı. Ancak bu mevki her yönden muhkem bir mevkiydi; ar-

kasında Moskova'nın GPU'su vardı ve bu sebepten bu mevkiyi ele geçirmek kolay olmadı. Her şeye rağmen babamız onun bu mevkide kalmasına kesinlikle karşıydılar. Çünkü Gulca'daki bütün faciaların burası tarafından gerçekleştirildiği herkesin malumuydu. Onun için burası halkın gözünde en dehşetli mevkidi ve başında o olduğu sürece insanlar buraya güvenmemeye devam edeceklerdi. Bu sebepten babamız, 1944 yılı Aralık ayı sonlarında Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümeti adına bir karar çıkararak, Volodya'yı görevden alıp, yerine Abdükerim Abbas'ı tayin ettiler. Özgürlük ruhu böylece, susuzluktan kurumaya yüz tutmuş ekinlere su verilmiş gibi hızla gelişti; babamız ise "Zulümler karşısında bizim gerçek kurtarıcımız sizsiniz" diyen milletimizin gözünde büyük takdir topladı. Bu zulüm ihtilal sonrasında yıkılarak adını değiştirmiş olmasına rağmen, diğerlerinin eski planları yine de tam anlamıyla yok edilememişti. Bundan dolayı Abdükerim bile babamızdan "Yine Volodya'yla birlikte çalışabilir miyim?" diyerek ricada bulundu. Babamız ise onu "Hala esirliğin tesirinden kurtulamamışsın" diyerek azarladı ve üzüntü içerisinde "Sizin için Çinli veya Rus fark etmez. Çünkü sizde milli ve dini duygular yok olmuş. Geçiminizi başkaları sayesinde sağlayıp, şuna buna hizmet etmeyi kendinize meslek edinmişsiniz" sözleriyle geri çevirdi. Abdükerim ertesi gün Salıcanbay ve Muhammetcan ile birlikte gelerek özür diledi. O zaman babamız "Senin gibi vatan evlatlarını esaretin etkisinden kurtulamamalarının sebebi hakiki İslam'a olan inancın, imanın zayıflığıdır. Çünkü sizdeki taklidi iman. Onun için her Müslümanda hakiki iman olmadıkça, taklidi imanla hiçbir iş yapılamaz. Şimdi hakiki imanla iş gör" diyerek Abdükerim'i tekrar görev başına getirdi.

Burada şunu da belirtmeliyiz ki; 1930 inkılabından sonra Sovyetler, Doğu Türkistan'ın bütün yerel sakçı idarelerinde Sovyet gizli polisi GPU'nun şubelerini açmış olup, bunlar vasıtasıyla yerli halkın Sovyetlerle olan münasebetlerini kontrol ediyor, diğer amaçlarına ulaşmaya çalışıyordu. Bunlar, genç olsun yaşlı olsun akıllı biraz başında olan herkes için birer dosya açmış, arkalarına casuslar takmıştı. Babam, halkı bu beladan kurtarmanın zamanının geldiğini söyleyip, bu kurumu lağvetti ve bütün dosyaları bir yere toplayarak mühürledi. O günlerde ben de Çin Pazarındaki sakçı idaresinin başkanı olarak görev yaptım. Babamız bu görevde yalnızca adaletle iş yapmamı kati bir dille ifade ediyorlardı. İşte tam da bu günlerin birinde, idareye biri diğerinin yakasından sıkıca tutmuş halde iki kişi geldi. Biri tanıdık; diğerini ise tanıımıyordum. Bana yabancı olan bu adam Urumçi'deki azaphanede ikinci sorgu hakimiymiş ve insanları yargılarken onlara işkence yapmış. Gulca vilayetinin Çıglık Mezar köyünden olup, Taşkent'te tahsil görüp gelen Abdulla isminde adi bir cellatmış. Birkaç kişiyi sorgu sırasında işkenceyle öldürmüş. Bunları bana anlatan Yusufcan Eke "Bunun zulmünü görmüş olan insanlar var" da demişti. Bu kişilerin kimler olduğunu sorduğumda, "Kasımcan Kamberi ve Ziya Samedi" cevaplarını aldım. Derhal Kasımcan'a haber ulaştırdım. İdareye gelip de bu adamı görünce hayret içinde kaldı; Yusufcan Eke ise zalimi takdim etti. Bu sırada onun tarafından cebir görenlerden Abdu-

rahim Efendi Kazancı da tam vaktinde sakçı idaresine ulaştı. Kasımcın ona “Bu adamı tanıdın mı?” diye sordu. O zaman Abdurrahim “Atalarımızdan kalan ‘Kılmış, kıdırmış’⁹⁵ ve ‘Kaytar dünya’⁹⁶ gibi sözlere boyun eğerek, ulu Tanrı’ma bir kez daha ‘Lâ ilâhe illâllah’ diye iman getiriyorum” dedi ve ağlayarak şöyle devam etti: “Sen, pis kâfir... Divanında yan gelip yatarken bir yandan da ‘Hey hain, doğruyu söyleyeceksin!’ diye bağırıyordun. Ben inleyerek ‘Bilmiyorum. Bilmiyorsam neyi söyleyebilirim?’ deyince bana ‘Hey, bin yıllık köhne Allah’ın gelip seni kurtarsın da görelim’ dedin ve beni baş aşağı taş kesek parçaları üzerine astın; baş aşağı halde duvara dayadın adı kâfir. İşte benim inandığım Allah, bugün seni bana teslim etti”... Abdurrahim bu sözleri söyledikten sonra gidip adamın boğazına yapıştı. Adam hala yaptıklarını inkar ediyordu. Az sonra Kasımcın ve Ziya da söze girerek “Sen o zamanlarda, yapmadığımız şeyleri işkenceyle yaptım diye söylettirip bizlere imza attırmıştın. Şimdi kendin doğruyu söylemiyorsun” dediler. Bense, “Naibcan çok defa bu tür sorgulara çekilmiş, bunlardan tahsil görmüştür. Bunu Naibcan sorgulasın” dedim. Naibcan gayet düzenli bir şekilde doğum tarihini sormakla işe başlayarak sorguya girişti. Bu şekilde sorulduğunda bu sefer kendisinin sorgu hakimi olduğunu itiraf ederek tutanağı imzaladı. Biz de götürüp bunu baş sakçı idaresine teslim ettik. Millettin gazabına uğrayan bunun gibi başka kişiler de işlerinden ayrılp kaçarlarken halk tarafından yakalandı ve bazıları da kalabalık tarafından dövülerek linç edildi. Demek; vatana millete karşı yapılan iyilikler de kötülükler de unutulup, gömülüp gitmiyormuş. Buna kendi gözlerimizle şahit olduk. İnsanı mükemmel bir surette yaratarak bu dünya hayatına gönderen, ihtiyaçlarını görmesi için gereken bütün mevcudatı da var eden, var edip idaresini onun eline veren Allah’ın merhametine aykırı davranarak insanları kurban eden bu komünistlerin artık günlerinin dolduğu, yok olup gidecekleri kesinleşmişti.

Belirttiğim gibi o günlerde ben, Ziya Samedi’nin yerine Çin Pazarındaki sakçı idaresine müdür olarak tayin edilmişim. Merkezin emri uyarınca Kasımcın Kamberi beni Ziya’nın yerine koymuş ve onu görevden almıştı. Onun yaptığı zulüm ve ihanetlere karşılık, ben yanlışlıklara adaletle son verdim ve doğru yol tutarak Çinlilerin bile güvenini kazandım. Bu sayede onlar da Doğu Türkistan hükümetine çok faydalı olmaya başladılar. Mesela, bizim tarafımızda yer alarak Hayranbağ’da kuşatma altında bulunan Çinli askerleri teslim olmaya teşvik ettiler. Onlar yine de bu çağrıya olumlu cevap vermeyince, babam Ocak ayının sonlarına doğru Çinli şangyolardan (aksakallardan) müteşekkil bir heyet oluşturarak, Doğu Türkistan Cumhuriyeti adına kuşatmadaki Çinli askerlerin komutanlarına bir teklifname gönderdi. Bu belgeyle bunlar için verilen kefaletler tasdik ediliyor, günün şartlarına göre belgede hükümetin bastığı mührün yanına Hakimbek Hoca’nın

⁹⁵ Kılmış kıdırmış: (Özbek ve Uygur Türkçeleri) “Kim ne yapmışsa, hesabı sorulur” anlamında bir deyim.

⁹⁶ Kaytar dünya: (Özbek ve Uygur Türkçeleri) “Gün olur devran döner” anlamında, herkesin yaptığının kendi başına da geleceğini bildiren bir deyim.

atalarından beri kullanageldiği, zamanında eski Çin hükümetine yaptığı hizmetlerden ötürü verilmiş ‘vang’lık unvanının amblemi, yani Becin Hanı tarafından verilen tamganın vurulması da icap ediyordu. Ancak Hoca, tamgasının vurulmasını reddederek iki gün geçirdi. Bunun üzerine galeyana gelen halk Hoca’ya nefretle bakarak, kaldığı Orda adı verilen köşkü ateşe verip külünü savurmaya niyetlendi. Bu taleple huzura giren kalabalığı babamız ikna etmeyi başardı ve Diyanet İşleri Başkanı Abdülmüteâli Halfe Cenaplarını buna gönderdi. Hakimbek Hoca, o uğursuz tamgasını belgeye işte böyle bir tazyikle, canından olmaktan korkmuş bir halde titreyerek bastı. Onun bu tavrının bir sebebi vardı elbet. Onun için bağımsızlık, azatlık falan lazım değildi; sadece Çinlilerden aldığı makamı korusa yeterli olacaktı. Vatanın düşman tarafından yutulmuş yok edilmesi, halkın kul olup ölmesi hiçbir önem arz etmiyordu. Bu sebepten babamız bir keresinde “Hoca’ya azatlık lazım değilse, onu kulağından tutar, güvendiği Çinlilerin ta ortasına fırlatır atarız” demişlerdi. İşte bu maceraların sonunda sözünü ettiğimiz heyet, üzerinde Çince ve Uygur Türkçesiyle özetle “Doğu Türkistan Cumhuriyeti bütün vekalet ve kefaletleri sorumluluğu altına alır” yazılı belgeyi götürür Hayranbağ kuşatmasındakilere teslim eder. Çinli komutanlar ise bu heyetle anlaşamayarak, taşıdıkları güvensizlik sonucunda aslında kendilerine kötülük yapıp, kendilerine tanınan bu iyi niyetli fırsatı kullanamadılar. Nitekim, bunlar için teslim olmaktan başka yol yoktu. Güvendikleri Urumçi’den yardıma gelecek askeri güç, yukarıda belirtildiği üzere, kazanılan zafer sırasında tarumar edilmişti. Kuşatma altındaki düşmanlar açlık çekmekteydi; mühimmatları da azalmış olup, her yönden güçten düşmüşlerdi. Uçurumdan başka gidecek yolları bulunmuyordu. Bu durumda Doğu Türkistan hükümetinin sunduğu yüce gönüllü teklif onlar için kurtuluş olacaktı. Ne yazık ki, bunu anlayamadılar ve yüzüstü uçuruma gittiler.

Öyle ki, 1944 yılının Ocak sonunda yapılan askeri konsey toplantısında Hayranbağ’a hücum kararı alındı. Babamızın teklifleriyle hücum önce Hayranbağ Kalesinin kuzeydoğusundaki Langşang Tapınağı ile havaalanından başlatıldı. 25 Ocak sabahı Gulca halkı azatlık kokan “Allahu Ekber” sadalarıyla düşmana karşı müthiş bir taarruza geçti ve o gün saat 13.00 sularında Langşang Tapınağını ele geçirdi. Bu taarruzun planlarının yapıldığı bir ortamda bazılarının “Düşmanın bedeninde yüreği sağ dururken, eline hücum ederek düşmanı yenmiş olmayız” şeklindeki sözlerine karşı babamızın büyük bir güvenle dile getirdiği “Düşmanın eli kırılırsa yüreğini de koruyamaz” cümlesi demin söylenmiş gibi kulaklarımızdadır. Çarpışmalar devam ederken babamız muharebe meydanına gelerek esir düşen Dungan ve Uygur askerlerin yanısıra Çinli askerler için de amanlık⁹⁷ verdiler. Aynı zamanda bunlardan önemli bilgiler de almışlardı.

25 Ocağı 26’ya bağlayan gece saat yedilerden sekizlerden itibaren düşmanlar Hayranbağ’dan kaçmaya başladı. Bunlar için kaçmaya tek bir yol vardı. O yol ta-

⁹⁷ Amanlık: (Özbek ve Uygur Türkçeleri) Esenlik, selametlik. Burada hayat garantisi anlamındadır.

kip edildiğinde Gulca'nın kuzeyinde bulunan Pılaçı kömür ocağından geçmek, aynı adı taşıyan çayın sol kıyısından Çapkanyota'ya, oradan Bedalık, Köndelengsu üzerinden Koşemçek'e geçmek, Koşemçek'ten Köksala'ya inip, bu çayı takip ederek Cing'e ulaşmak mümkündü. Ancak bu yola çıkmak onlar için boş bir hayalden ibaretti. Zira adı geçen yerlerin hepsi ya ırmaktı veya dağlık, yamaçlık, bayırlık yerlerdi. Üstelik sert bir kışın yaşanması sebebiyle yağan kar düşmanın ilerlemesini ciddi anlamda engelliyor, adeta yol değil, onlar ecel sunuyordu. Durum böyle olunca o gün babamız bütün askeri ve sakçı birimlerine şu talimatları verdiler:

- Düşman kaçtı. Bunların köylerden geçmelerine engel olun. Düşmanı dağlar üzerinden kaçmaya mecbur ederek halkı talan ve yağmadan koruyun. Direniş göstermeksizin esir alınan düşman askerlerini öldürmeyin. Ayrıca esir aldıklarınız arasında çocuk, kadın, yaşlı olursa, onları da esirgeyin. Bunun yanında kaçan komutanlardan General So yaşıyorsa, onu da mutlaka diri olarak bana getirin. Şunu da bilin ki, “Kaçan düşmanı kadınlar bile halleder” diye Türk atasözü var. Atalarımızın “Düşman kaçarsa ülkede batur çoğalı” şeklindeki sözü gayet derin manalar ihtiva etmekle beraber, akıl ve adaletle hareket etmek gerektir. Ayrıca ganimet diye ölenlerin giysilerini kesinlikle almayın. Çünkü bunlar ölümcül bulaşıcı hastalıklar yayar.

Derken ben de kendi emrimdeki sakçılar ve iki ağabeyimle birlikte silahlı olarak, Pılaçı kömür ocağı yoluyla düşmanı arkasından takip ederken, buralarda yaşayan ahalden öğrendiğimize göre, kaçanlar korkularından hiçbir yerde durmaksızın Bedalık'a ulaşmışlar. Pılaçı Çayının başı olan Çapkanyota'dan Bedalık'a geçilecek yere bir engel yerleştirerek, kendileri Bedalık yoluyla kaçmaya devam etmişler. Kafle öncüsü Eyüp Halfe bu haberi bildirdiğinde bir de öneride bulunarak:

- Bunlara sabahın seherinde hücum edelim. Adamlar kuytu yerlere mevzilenmişler. Onun için bizler de burada duralım ve geceyi burada geçirelim, dedi.

Bunun üzerine tanyerinin ağarmasıyla silahsız kalabalığı arkada, örtülü yolda bırakarak, biz silahlılar “Allahu Ekber” naralarıyla ileriye atıldık. Monyak'a yaklaştığımızda açtığımız ateş ve “Allahu Ekber” çığlıkları düşmanın aklını başından almıştı. Sonunda gizlendikleri yerden çıkarak teslim olmaya mecbur kaldılar. Düşman kuvvetlerinin elinde bir adet makineli tüfek, buna ait 2 şerit mermi, kurşunlarıyla birlikte 13 adet Alman tüfeği, 6 adet el bombası gibi dehşetli silahlar olduğu halde, bize bir kurşun bile sıklmadan teslim olmuşlardı. Bizim önümüzü açan inancımızın ve imanımızın gücünün yanısıra Ulu Tanrı'nın kudretiydi. Yoksa bizler aşağıdan yukarıya doğru koşmuştuk; eğer tam bu sırada düşman bütün silahlarını kullansaydı, pek çok zayıt verebilirdik. Burada devreye göğsümüzdeki iman girdi ve biz düşmanı bir kurşun bile sıklmalarına izin vermeden teslim aldık. Bizzat kendi gözlerimizle şahit olduğumuz bu olaydan sonra peygamberimiz aleyhisselamın “İslam asla alçalmaz, bilakis yükselir” mealindeki mübarek hadislerine bir kez daha iman ettik. Demek Müslüman gerçek bir iman ve itikatla vatanı için, kendi halkının hürriyeti için ihlasla gayret gösterirse, yüce Allah böyle bir millete azatlığı layık görürmüş. Bunda şüphe yoktur.

Böylece o gün öğlene doğru Bedalık'a ulaşıp, düşmanla burun buruna geldik. Beyaz karlar üzerinde yalnız karaltıları görünen ve kaçarken bir yandan da bizlere ateş etmekte olan düşmanlarla kıran kırana bir çatışmaya girdik. Tam bu sırada Nogayto ve Aktöbe'den diğer kuvvetlerimiz yetişti ve düşman bostandaki siyah karpuzlar gibi kırıldı. Çatışma sırasında benim sağımda Eyyüp Halfe'nin oğlu İsmail, solumda ise Abdurahim Efendi vardı. Üçümüz birlikte düşmana ateş ediyorduk ki, tam bu sırada ikisine birden kurşun isabet etti. İsmail omzumu tutarak olduğu yere yıkıldı; Abdurahim ise arkası geri gitti. Arkamızdakiler karları yarak gelip bizi arkaya aldılar. Burada yer değiştirerek kendimizi kapalı bir yere çektik. İsmail ağır yaralanmıştı. O ağrıya dayanamadan inerken babası Eyyüp Halfe dağ gibi bir metanetle “Yavrum, Lâ ilâhe illâllah deyin. Ölürseniz şehit olursunuz.”⁹⁸ diyor, bir yandan da kelime-i şehadeti tekrar ediyordu. Yüzünde biraz olsun keder, azıcık olsun korku yoktu. Arslan gibi oğlu gözlerinin önünde can çekişirken “Ah yavrum” demeyen, tek damla gözyaşı akıtmayan Halfe, bu durumu “elhamdülillah”larla, “şükür”lerle karşılıyor ve şerefli bir hadise sayıyordu. Biraz sonra bu iki yaralıyı bir hemşireyle şehir hastanesine gönderirken, kendisine çocuğuyla birlikte gitmesini söylediğimde bana “Hayır, çocuğumu Huda'ya emanet ettim. Ben bu savaş meydanında sizlerle beraber olacağım. Ne görürsek birlikte göreceğiz” diye cevap verdi ve bizimle kaldı.

Düşman hala direniş göstererek kaçmaktaydı. Akşama doğru düşmanın kaçış yollarını keserek gelen Süydün Sarıkbulak Kazaklarının düzenli kuvvetleriyle diğer güçlerin ortaklaşa düzenledikleri hücumlar sonucunda düşmanın önü iyice kapandı ve Koşemçek yönünde ilerleyemedikleri için bizim tarafa doğru sürüklenmeye başladılar. O sırada Eyyüp Halfe bana “Bana beş altı yiğit veriniz. Düşmanın bizim tarafa inebileceği nokta olan Bedelik'in girişini kapatmazsak olmaz” dedi ve hemen o yöne doğru gitti. Hepimiz ateş ederek düşmanın hareket etmesini engelliyorduk. Eyyüp Halfe birdenbire sevinç içinde kucağında bir çocukla çıkageldi ve “İşte Huda şehit olan oğlumun yerine şu yavruyu verdi. Kendi de İsmail'e çok benziyor” dedi. Böyle derken bir yandan da ufaklığı öpüyor, soğuktan korumak için onu vücuduyla örtüyordu. Bunu görünce bizler de sevinerek Halfe'yi tebrik ettik ve çocuğun adını İsmail koyduk. Halfe çocuğu karlar içinde bağırarak ağlarken bulup getirmişti. Çocuk aşağı yukarı 4 yaşlarında olup, güzel bir yüzü vardı. Biraz sonra Halfe'yi, çocuğu hemen eve götürüp yıkamasını ve üstünü başını değiştirerek tam anlamıyla evlat edinmesini söyleyerek evine gönderdik. Allah'ın kudretine bakınız. Vatan için, azatlık için hakiki bir imanla canını feda eden çocuğunun yerine, Tanrı'm ona başka bir insan evladını vererek hepimizi mutlu etmişti. O, kendisine içtenlikle inanan kullarına o kadar esirgeyicidir ki, İsmail hastaneye yetişmeden yolda canını teslim etmiş, Eyyüp Halfe'ye ise gerçek iman gücünden dolayı daha evine ulaşmadan şehit olan yavrusunun yerine karlar içinde ağlayan başka bir çocuk verilmişti.

⁹⁸ Türkistan'da büyüklerin küçüklerine dahi “siz” diye hitap etmesi adettendir.

Öğle üzeri, zeki ve korkusuz yiğitlerimden olan Yarmuhammet ve Kurbancan “Gidip, nereye gideceklerini şaşırılmış durumdaki düşmanları önümüze katalım da getirelim” diyerek ısrarla benden izin istediler. Biraz düşündükten sonra, nereye varacaklarını bilemedikleri için korkuya kapılmış, can çekişmekte olan, yarı ölü durumdaki düşmanı kadınlar bile halleder sözünü hatırladım ve izin verdim. Bunlar da derhal o tarafa at koşturup, düşman mevzilerine doğru sokuldular. Bu işin sonucunu öğrenmeden karanlık bastı. Biz endişe içinde kıvranırken bir yandan da ortaya “Onları yakalamışlardır”, “Onları helak etmişlerdir” gibi sözler çıktı. Bunun üzerine Hasan Kekeş ve İbrahim Ahun “Şu anda hiçbir şey yapamayız. Çünkü karanlıkta yol bulmamız imkansız. Onun için biz Pılaçı Çayını takiben Pancüm’e gidelim ve sabah olunca da hemen bunlardan haber almaya çalışalım” önerisinde bulundular. Bu öneriyi kabul ederek Pancüm’e gittik ve geceyi orada geçirdik. Sabahın erken saatlerinde at koşturarak yola çıktığımızda karşımıza çıkan bir Kazak delikanlısı müjdeli haberi verdi. Bu genç “Kurbancan ile Muhammedyar bir iki saat içinde aldıkları esirler ve ganimetlerle Pancüm’e gelecekler; sağlıkları gayet iyi” dedi ve içimizi rahatlattı. Saat 10 gibi Kurbancan ve Muhammedyar, esirleri önlerine katarak sağ salım Pancüm’e ulaştılar ve yaptıklarını bize bir bir anlattılar. Bunlar düşmanın üzerine vardıklarında Kurbancan cesaretle Çince olarak onlara “Sizler şu anda önünüzden ve arkanızdan, her tarafınızdan sarılmış durumdasınız. Onun için silahlarınızla birlikte teslim olursanız canınızı kurtarabilirsiniz. Bu söz benim kumandanımın sözüdür. Bizim şartımız bu” demiş, yorulup bitkin düşmüş olan düşmanların istisnasız hepsi de buna razı olarak silahlarını bırakıp teslim olmuşlar. Böylece 3-4 kızakla silahların toplandığı yere giderek ganimet aldıkları silahları getirdiler. Aynı gün, içlerinde kadınların ve yaralıların da bulunduğu esirleri 25 at arabasına bindirerek, ganimet olarak alınan 2350 adet Alman yapımı tüfek, birkaç bin mermi, 5 adet Alman yapımı makineli tüfek, 5 sandık Çin yapımı el bombası, o günün fiyatlarıyla 10 bin koyun parası olarak hesaplanan birkaç bin madeni akçayla birlikte şehre girdik ve bunları Merkezi İdaredeki yetkiliye teslim ettik. Bütün halk, her zaman olduğu gibi muzaffer askerleri yine “Allahu Ekber” sadalarıyla karşıladı. Bu sefer esirleri ilk getiren biz olmuştuk. Bizden sonra her yandan esir getirilmeye devam edildi. Böylece, 1945 yılı Ocak sonlarından Şubat’ın 1’ine 2’sine kadar direnerek kaçan düşmanlar tamamen kırılmış, kalanları ise esir alınmış oldu.

Şunu da iftiharla vurgulamamız gerekir ki; babamızın önderliğinde başlatılan Doğu Türkistan İhtilalinin yarattığı İslam’a dayalı siyaset, idari işlerde olsun, askeri faaliyetlerde olsun tam anlamıyla başarıya ulaşmış ve Sovyet yanlısı komünistlerin garazlı zihniyetlerini kesin olarak mağlubiyete uğratmıştır. Halkın gözünde bunların itibar ve güveni yok olmuş, Bağımsız Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti hükümetinin nüfuzu ise iyiden iyiye yükselmiş olup, gireceğimiz mücadelelerde bu siyaseti uygulamaktan başka yolun olmadığı apaçık ortaya çıkmıştı. Bunun en güzel örnekleri nefir-i âmm galebesi ve hemen ardından kazanılan Hayranbağ zaferidir. Bunlar ve bunlara benzer diğer askeri başarılarından

dolayı halkın tamamı, babamıza güvenerek ona büyük değer vermeye başlamanın yanında, komünizm yolunun Doğu Türkistan'da önder olamayacağına da kesin olarak inandı. Sovyet yanlısı komünistlerin bütün direnişlerine rağmen 1945 yılının ikinci ayının ortalarında, bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümeti üyelerinin aldığı karar uyarınca babamız doğrudan doğruya askeri yönetimden sorumlu kılındı ve kendisine mareşal unvanı verildi. Yaşanan bu gelişme özgürlük ruhunu yükselterek, gücünü ve etkisini kısa süre zarfında göstermeye başladı. Söz gelimi, düşman Cing yakınlarındaki Vâcingho denilen mevkiye bulunan öncü kuvvetlerimizin karakoluna hücum ettiğinde, kahraman ve fedakar askerlerimiz karşısında ağır bir yenilgiye uğramış, düşman askerlerinin çoğunluğu öldürülerek kırdıldıktan sonra, geri kalanları Cing'deki inlerine kendilerini dar atmıştı. Düşmanlar bundan sonra ikinci bir hücumla geçmek şöyle dursun, kaldıkları yerde bile kendilerini güvende hissetmeyerek gidip Şiho'daki kalelerine sığınmışlardı. İşte bundan sonra, diğer vilayetlerde, özellikle de Urumçî'de yaşayan Çinli ahali toplu halde İç Çin'e doğru kaçmaya başladı. Bunun en büyük sebebi, Gulca'daki Hayranbağ düşman kalesinin özgürlük savaşçılarımız tarafından taramar edilmesiydi.

Bu hürriyet cereyanı bize barış ve özgürlük getirerek, milletin hayat şartları da gittikçe iyileşmeye başladı. Eğitim öğretim faaliyetleri bir düzene konuldu ve her vatan evladı kendi okulunda okur oldu. Devlet dini İslam olmakla birlikte, diğer dinlere de yol açılmıştı. Öyle ki, bir gün Merkezi İdare koruma görevlisi babamızın huzuruna gelip "Say boyundaki Rus kilisesinin papazı sizin tarafınızdan kabulü konusunda icazet istiyor" dediğinde, "Hemen müsaade edin, gelsin. Çünkü bunların çorabı bile Lenin'den, Marks'tan daha değerlidir" cevabını almıştı. Babamız papazı kabul edip, isteklerini dinledi, talebini karşıladı ve uğurladı. Bu kilisenin çanlarını eski Çin hükümeti zamanında Kura şehrine götürmüşler. Papaz, onun kendilerine geri verilmesini talep etmişti. Bununla birlikte Çinliler de kendi puthanelerine sahiptiler. Çinli din adamları hükümetin siyasetinden memnun olup, hükümetimize yardım etmekteydiler. Tüccar ve sanayiciler yaptıkları ticaretle doğru orantılı olarak kanunların öngördüğü şekilde vergi ödüyorlardı. Çiftçiler ile hayvancılar öşür ve zekat vererek, zenginler ise başka çeşitli yollarla yeni hükümete destek olmakta, geniş bir işbirliği içinde bulunmaktaydılar.

Sovyet hükümeti, bizim böylesine aydınlık, düzgün, bağımsız bir yolda tökezlemeden yürümemizi istemiyordu. Zira bu yol, bağımsızlık temellerine dayanıyordu ve Sovyetlerin etkisine izin vermemekteydi. Sovyet yanlısı komünistlerin bunu hazmedemeyecekleri, hiçbir hainlikten çekinmeyecekleri anlaşılmaya başlamıştı. Çünkü Sovyet hükümetinin dünyadaki mevki değişikliği, bize karşı tavırının değişmesini de netice vermişti. Bu yılanlar bu yüzden deliklerinden çıkmaya başladı. Bunu sezen babamız, ortaya çıkan şartlar gereği bizzat Güneydoğu Türkistan'a gitmenin gerekliliğine inanarak, 1945 yılının ikinci ayında elinden iş gelen tüccarlar vasıtasıyla öncelikle Doğu Türkistan'ın güneyinden olan gençleri de sefere çağırdılar. Bunlardan 200'den fazla yiğit en kısa sürede atlarıyla birlikte

hazır olmuşlardı. Ne var ki, aynı zamanda buradaki işler de çoğalmış olup, irili ufaklı birçok işin halli babamızın katılımı olmaksızın mümkün olmadığı için, bu planlanan seferin önünde engel teşkil etmeye başladı. Nitekim, şehirde asayiş bozan silahlı eşkıyalar ve hırsızlar türemiş, bunlardan şikayetler gelir olmuştu. Buna karşı derhal tedbirler alınmaya, olaylar bertaraf edilmeye başlandı. Bunlar bir müddet sonra tutuklanarak mahkemeye verildiler ve mahkeme işledikleri suçları itiraf ettikten sonra bunları en büyük cezaya çarptırdı. Sonrasında bu suçlular, baş sakçı idaresi binasının önünde bağlı halde arabalara bindirilip, ön ve arkalarını büyük bir heybetle askerler sarmış olarak etrafa korku saçmak suretiyle büyük caddede yürütüldüler. Bu gösteri yürüyüşü sırasında Gulca'nın Yenişehir bölümündeki köprüden geçildikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'nın önüne geldiğimiz bir anda arabadaki suçlulardan biri olan Kutluğ Bokak, arabanın durdurulmasını rica etti ve "Bana Diyanet İşleri Başkanı Halfem Hazretlerini çağırın. İmanımı tazeleyip, bana dua etsin" dedi. Bunun üzerine Halfem Hazret çıkıp onun isteğini yerine getirdi. O sırada kalabalık içinde onun tanıdıkları çıktıkça "Hey falanca, benden razı ol, imanıma tanık ol" diye bağırды. Onun seslendikleri ise, korktuklarından kendilerini kenara çekip görünmemeye çalışarak gizlendiler. Böylece ana caddeye gidilerek pazarın ortasında duruldu. Bütün halka hitaben bir konuşma yapıldı ve bu konuşmada suça sebep olan bu kötü yolun sonunun ne kadar fena olduğu, insan için en acı, en korkulu durum olan ölümle sonuçlandığı dini bir lisanla anlatıldı. Bu konuşma milletin ekseriyeti üzerinde çok büyük etki yaptı. Sonra gösteri yürüyüşü devam ederek Çin Pazarına varıldı ve orada da durulup toplananlara hitaben benzeri dini bir konuşma daha yapıldı. Kutluğ tanışlarını gördüğünde "Hey falanca" diyerek helallik istemeye devam ediyor, kalabalığın karşısında, arabada bir an olsun kendini kaybetmeksizin sanki padişah tahtında oturuyor gibi oturuyordu. Ne var ki, "Dungan" lakaplı dostu Usman'ın durumu bunun tam aksiydi. Aklı başından her geçen dakika biraz daha gidiyor, görünüşündeki dirilik emareleri gittikçe kayboluyor, adeta sönüyordu. Bu iki ayrı görüntü gerçekten hayret vericiydi. Birisi kendini padişah gibi hissediyor, zira imanına sığınyordu. Diğerinde ise böyle bir halden eser yoktu. Derken yürüyüşün sonunda Karadöng ile Töpedöng Mahallelerine giden yolların ağzına varıldı ve ön tarafı uçurum olan küçük bir meydana duruldu. Suçlular arabadan indirildi ve kurşuna dizme hazırlıklarına başlandı. Bu sırada Kutluğ, büyük bir kalabalık oluşturmuş olan insanlara hitaben yüksek sesle "Ey millet! Ben Kutluğ, bu yaşıma kadar kötü yolda yürüdüm ve yaptığım kötülükler yüzünden işte en sonunda başımdan oluyorum. Onun için hayatımın şu son anlarında, benim gibi kötü yolda olanlar varsa, onların bu yoldan dönmelerini istiyorum. Son olarak hakkınızı helal ediniz ve imanıma tanık olunuz!" diyerek son sözlerini söyledi. Arkasına baktı ve "Beni kim vuracak?" diye sordu. Naibcan bu işi kendisinin yapacağını söyleyince ona "Eğer infazı sen gerçekleştireceksen, başıma değil yüreğime sık!" dedi. Dimdik doğruldu ve "Lâ ilâhe illâllah" sesleri eşliğinde kurşuna dizildi. Sanki "Vatanımda can verdim" dercesine yerde kollarını iki yana açmış

mağrur bir önder gibi yatıyordu. Arkadaşı Dungan Usman ise, kendinde ayakları üzerinde durmaya, tek kelime etmeye bile mecal bulamayarak diz üstü çöktüğü yerde idam edildi. Mundar olmuş koyun gibi karnı üzerine yığılıp kalmıştı. Kim bilir, Kutluğ'un halkla konuşması, belki de onun son anlarında eriştiği imanına tanıklık edecektir. Zira bu yiğidin bu hali, milleti pek çok etkilemiş, yaptığı hırsızlıkları ve diğer bütün kötülükleri unutturmuştu.

Suçla mücadelenin yanında, azatlık hareketinin askerlerinden düzenli bir ordu kurmak hükümetin olmazsa olmazlarındandı. Askeri üniformalarıyla, at koşumlarıyla aynı görünüşte olan süvari ve piyade birliklerinden müteşekkil bir Bağımsız Doğu Türkistan ordusu oluşturmak amacıyla bütün gruplar canlarını dişlerine takarak gayret gösterdi ve kısa sürede amaca ulaşıldı. 30 binden fazla askere sahip yeni bir Doğu Türkistan ordusu kurulmuştu. Askeriye konusunu düzenli bir şekilde ele almak için sistemli olarak çalışıldı. Mesela, Askeri Lojistik müessesesi kurularak başkanlığına Fahriddin Hoca, başkan yardımcılığına ise Adilşah Abdi getirildi. Her ikisi de iş bitirici şahsiyetler olup, bu vazifeye layıktılar. Bunlar gibi bir başkası da Askeri İşletme'nin başkanı Mevlan Hacı idi. Bu adam, müthiş teşkilatçı bir yurtseverdi. Öyle ki, askeri üniforma ve çizme ihtiyacını karşılamak için halktan ustalarla maddi gelir karşılığında anlaşılıp, bunlara işyerleri açmak suretiyle uygun bir ortam hazırladı. Kısa süre içerisinde bu kurum sayesinde askerlerimiz eksiksiz olarak, mükemmel bir şekilde üniformalarına kavuşunca, maneviyatları da yükseldi. İşler böylece bu konuda da yoluna konulmuş oldu. Bu düzenli orduya askeri hakim olarak Şerafiddin Alam görevlendirildi ve kendisine albay rütbesi verildi. Abdurahim Yusuf ise, onun başkatibi olarak tayin edilmişti. Bunların her ikisi de kendi alanlarında uzmandılar. Her alaya, onlar gibi birer imam tayin edilip, bunların yetkileri şer'i ve askeri yönden kesin olarak teminat altına alındı. Böylece bütün alanlara dini danışmanlar yerleştirilmiş, şer'i işler onlar tarafından yürütülür olmuştu. Bütün bu faaliyetler, İslam temelli adalete dayanmakta olup, Doğu Türkistan halklarını asırlardan beri hasretini çektikleri arzulara ulaştırmıştı ve bunlardan herkes eşit olarak faydalanmaktaydı. Gidişat bir tek Sovyet yanlısı komünistlerin hoşuna gitmiyor, bunlar türlü türlü provokasyonlara başvurarak yolunda giden işlere gizliden gizliye engel olmaya çalışıyorlardı.

Yine bu aylarda babamız, Abdukerim'i Gençlik Teşkilatı'nı kurmakla görevlendirdiler. Aynı anda Kadınlar Cemiyeti'nin kurulması görevi de, babamız tarafından aydın Uygur kadınlarından Turanhan'a verildi. Babam, bu kurumların en kısa süre içerisinde tesis edilmesini ve zaman kaybetmeden işe başlamalarını ısrarla talep etmekteydi. Çünkü devir bunu gerektiriyordu. Bunlar sayesinde Doğu Türkistan halkındaki özgürlük bilincinin geliştirilmesi ve gelecek nesiller için uygun zeminin sağlanması amaçlanıyor ve bu yöndeki faaliyetler hızlı bir şekilde devam ettiriliyordu. Yeni teşkil edilen kurumlar arasında Yaralılar Evi, Darülaceze ve Yetimhane de bulunuyordu. Bu cemiyetlerin başkanlıklarına iş bilir yurtseverler getirilerek, yönetim mekanizmaları ellerine verildi. Bu girişimlerin oldukça olumlu tesirleri oldu. Gösterilen çabalar neticesinde Askeri Lojistik dairesiyle an-

laşma yapmak suretiyle askeriye için keçe, urgan, çuval gibi malzemeler temin edilmiş oldu ve iyi bir gelir kapısı açılarak bu alanda da bütün işler en iyi şekilde yoluna sokuldu. Bunun yanısıra, Darülaceze ve Yetimhane'nin mal pazarında dükkanları vardı. Bunların kiralalarıyla, ayrıca kendileri paralarıyla pazardan deri, yün gibi maddeler alıp sözleşmeler yaparak deri işleme atölyelerine deri satmaya başladılar. İktisadi teşebbüs olarak kurulan bu kurumlar, böylece işlerini yoluna koymuş, gündün güne gelişir olmuşlardı. Bunun beraberinde, halkın sosyal yaşamını rayına oturtmak için bazı nahiye ve vilayetlerde⁹⁹ de teşkilatlanmaya gidilmiş, bu suretle vali ve diğer şehir yöneticileri halkın en sevdiği insanlar haline gelmişti. Öyle ki, mesela Gulca şehrinin valisi Teyip Ahun, Süydün şehrinin valisi Muhammet Şerif Ahun, Çilpanza şehrinin valisi Muhammet İmin Hacı ve Böritala şehrinin valisi Haşım Ahun gibi isimler, halkın içinden çıkmış gerçek vatanseverler, fedakar adamlardı. Ayrıca Çöçek (Tarbagatay) vilayetine vali olarak Kazak Beşbay, vali yardımcısı olarak ise Uygur Kasım Ahun getirildi. O günlerde babam dikkatlerini Altay üzerinde yoğunlaştırmıştı. Bu konuyla ilgili olarak Savan valisi Kalıbek'i görevlendirmiş olup, Osman Batur'dan cevap beklemekteydi. O vakitlerde, yani 1945 yılının Şubat ayı sonlarında Kalıbek gelerek babama Osman Batur'un selamını ilettiler. Kalıbek'in anlattığına göre Osman Batur, "Ben maksadınızı anladım ve size inanıyorum. Onun için, Huda buyurursa, yakın zaman içinde güvendiğim adamlarım yanınıza gelecek ve benim maksadımı da size anlatacaklar" demişti. İşte Altay'la da bir birlik beraberlik tesis edilmeye başlanmıştı. Bu sırada Gulca (İli) vilayeti ve havalisindeki Kazaklar da, kendi güvendikleri adamı vali olarak seçtiler. Künes valisi Cayırbek, Tokkuztara valisi Canbolat, Tekes nahiyesi yöneticisi Madi Akalakçı ve Mongol Kura valisi ise Aşınambal oldu. Buna ek olarak, eğitim öğretim işleri konusunda da işe koyulundu.

O günlerde hala bir yüzbaşı komutasında kendilerini Böritala Araşanı'ndaki Bokambal Korganına (Kalesine) kapatmış Çinli askerler vardı. Bunlar direniyor olsalar da, doğrusu adeta yarı ölü bir durumdaydılar. Ayrıca Yulduz'un Orgay denilen bölgesinde ve Orda Bayınbulak adı verilen mevkide de Yulduz dağ geçidini tutmuş olan düşman askerleri bulunmakta olmalarına rağmen, bunlar dahi morallerini yitirmiş, korku içinde bekliyorlardı. Şimdi bunların da işini bitirmek gerekiyordu. Bu konuda çeşitli fikirler yürütülürken, Künes Kazaklarının Cayırbek ve Erkinbek'in önderliğinde Yulduz'u kendi başlarına alma tekliflerine babamız katılmadılar. Çünkü burada iki toplumun karşı karşıya gelmesi, Moğol-Kazak çatışması olarak milli bir mahiyet kazanabilirdi. Bu sebepten babamız "Onlara elçi göndererek barışla teslim olmalarını isteyelim" düşüncesindeyken, Talat Musabay huzura girip "Bu görevi vatanım için ben üstleneyim" dedi. Bu sözden dolayı babam onun da yurtsever bir insan olduğunu sanmış, ona güvenmişti. Bu kişi böylece, yanına Musabaylar adına onların ticaret ve sanayi işlerini yürüten adamları İlyas Dungan'ı ve birkaç Uygur gencini de alıp, Doğu Türkistan

⁹⁹ Burada İli, Tarbagatay ve Altay Vilayetleri kast edilmektedir.

hükümeti adına elçi olarak yola koyulur. Tokkız tara, Künes ve Araltepe’de büyük toplantılar düzenleyip, yaptığı konuşmalarla halk üzerinde güven telkin ettikten sonra, Araltepe’deki Torgay uruğuna bağlı Kazakları kendine yoldaş edindi. Sonra, Narat ve Adingir adındaki Kazak yaylalarını dolaşarak, Güney Çapki Yaylasından Yulduz’a geçilen Naratı Dağ geçidinden Yulduz’a inip, Bayınbulak’taki sakçılarla konuşur ve onlara eğer silahlarını bırakıp teslim olurlarsa canlarının mallarıyla birlikte selamette olacağına dair söz verir. Bunun üzerine Vang Cucang silahlarını teslim eder ve onları ağırlar. Şartlar üzerinde anlaştıktan sonra Talat Efendi, silahları kendisiyle birlikte gelen askerlere vererek, bunları Araltepe’ye gönderir. Bu arada onlara “Ben bugün Hutunsumul’a varıp Karaşahar dotayı ile bağlantıya geçmeye çalışacağım. Bu yolla Allah’ın izniyle bunlarla ilgili meseleyi de kendi lehimize olarak hallederiz” der ve bu konuyu anlatan bir de mektup sunar. İşte bundan sonra öğrendiğimize göre, Hutunsumul’a gidip Çinlilere teslim olmuş ve bizlere ihanet ederek Urumçi’ye yerleşmiş.

1945 yılının 4. ayında Gani Batur babamıza gelerek ısrarla Araşandaki Bokambal Korganında bulunan düşmanı yok etmek üzere kendisini görevlendirmesini talep edip, bu görevi alırsa güvendiği insanlardan askeri bir birlik oluşturmak suretiyle onlarla birlikte gidip düşmanı bizzat ortadan kaldırdılabileceğini belirtince, babamızı da razı etti. Onun güvendiğim dediği adamlar hep kabadayı ve kumarbaz taifesindendi. Sonuçta Gani Batur, bunların başına geçerek korgana hücum eder. Bu arada bunlardan bir iki tanesi yaralanınca, Gani Batur bunları “Hay ben sizin..” diyerek durdurmaya çalışsa da, kaçmaya başlarlar. Bunu gören düşmanın morali yükselir ve bu sefer o hücumu kalkar. Bu sırada Gani Batur da yara alır. Silah arkadaşları onu bırakıp kaçtıkları için, kendi başına atına yapışır ve atının sayesinde ancak kurtulabilir. Savaşmaya güç yetiremeyen bu adamlar daha sonra kendi halklarını talan etmeye başlayınca, hükümet tarafından silahsızlandırılırlar ve yaptıklarının karşılığı olarak hak ettikleri cezaya çarptırılarak hapse atılırlar. Demek, vatanın hürriyeti için iş başında kötü adamlar değil, iyi insanlar olmalıymış. Bunu kendi gözlerimizle gördük.

Sovyet hükümeti o yıl insanlık için çeşitli tuzaklar kurarak, özellikle Doğu Türkistan halkını kötü yollara sürüklemek maksadıyla, hümanizm maskesi altında türlü türlü ihanet planlarına girişti. SSCB Yüksek Şurası, 5 Mart 1945 tarihinde bir karar ilan etti. Bu karara göre, kim olursa olsun herhangi bir yolla Sovyetlerden ayrılarak başka bir ülkeye geçen herkes, sorgusuz sualsiz geri kabul edilecek ve kendisine iş verilecekti. Gulca, Çöçek ve Altay vilayetlerindeki Sovyet konsoloslukları bu bahaneyle faaliyete başladı. Ulaşmayı düşündükleri maksat, bu sayede savaşta kırılıp tükenen komünizm kölelerinin yerine başka köleler koymaktı. Bu sırada bizim tarafta Doğu Türkistan’ın kuzey vilayetlerinin azatlık hareketi zaferle sonuçlanmış, güneye doğru yönelinmeye başlanmıştı. O günlerde, düşman saflarında yer alan Sofi Ahun, emrindeki yüzden fazla askerle bize katıldı. Bazıları bu adama güvensiz bir nazarla baksalar da, babamız Sofi Ahun’a büyük bir güvenle yaklaşarak onu adamlarıyla birlikte güneye gönderme hazırlıklarla-

rına girişti. Bu işleri en kısa sürede halletmek için gerekli levazımatı temin ettikten sonra, Tekes ve Mongol Kura'ya giderek bunlara at bakmışlardı. Arkasında hükümet üyeleri Kasımcan Kamberi, Abdükerim Abbas ve Damla Rozi de vardı. Sofi Ahun komutasındaki askerlerin güney istikametinde hangi dağ geçidinden geçerek hangi yolla gideceğine karar vermek gerekiyordu. Güneye inmek için Muzat Dağ geçidinin ne kadar elverişsiz olduğu herkesçe malumdu. Çünkü Gulca tarafından güneye inilen yerdeki Tamgataş'ta askeri bir istihkam bulunuyordu. En önemlisi de, bu korgandaki düşmanın oldukça güçlü olması, konuşlandıkları yerin askeri açıdan son derece mükemmel olmasıydı. Bu yüzden, Kuçar şehri ile Karabağ'ın ortasında bulunan antik Kızıl kentinin kuzeyindeki demir yataklarını işleten Kayı Köyüne inen Bozkerege'deki gölün kıyılarında yerleşen Akdavan-Karadavan denilen, zorlu ama yine de geçilebilir dağ geçidini kullanma kararı alındı.

Bu 1945 yılının en önemli olaylarından biri de, babamızın Vang Kadır Bağı olarak adlandırılan meydanda 8 Nisan günü Doğu Türkistan ordusuna tuğ takdim etme töreniydi. Tören tam bir özgürlük havasında geçti. Azatlık uğrunda, vatan yolunda canını kurban veren oğullarımızın kanları ve canları pahasına oluşturulan bu ordu, yeminlerle başını eğdi ve tuğu teslim aldı. Yapılan konuşmalarda pek çok güzel konular yanında, bu mukaddes tuğun Doğu Türkistan'da ebediyen dik durması dilekleri edildi ve tören bu şekilde sona erdi. Bu itibarla meydana "Tuğ Meydanı" adının verilmesi ve her yılın 8 Nisan'ında bayram olarak kutlanması karar altına alındı.

1945 yılının Nisan ayı ortalarında, Kasımcan Kamberileri güneye gönderirken Gulca'nın doğusundaki Cırgalang'a kadar uğurladık. Bundan sonra bunlar Tekes Mongol Kura'da beklemekte olan Sofi Ahun'a katıldılar. Babamız da buraya giderek halka hitaben yaptığı konuşmasına "Mongol Kura'da mücadele esas şimdi başlıyor. Bu sebepten, halkımız tek can, tek vücut olmalı ve kendimize inanarak mevcut bütün imkanlarımızı bu yolda kullanmalıyız" sözleriyle başladı. Bu sırada kalabalık arasından biri çıkarak, tüm kalabalık adına "Biz sizin sözüne inanıyoruz ve bu sebepten azatlık yolunda malımızı da, canımızı da esirgemeyeceğiz. Ama bütün Tekes halkının gönlünü huzursuz eden bir durum var. Öyle ki, halkımıza zulmeden şungan¹⁰⁰ hala hayatta. Onun için biz kendimizi özgür hissedemiyoruz. Çünkü bu zalim, bütün bu değişimlerden sonra dahi hayatta kalırsa, başımıza yine bela olacaktır. Onun bu meydanda gözümüzün önünde kurşuna dizilmesini istiyoruz" diye talepte bulundu. Binlerce kişi "Şungana ölüm!" haykırışlarıyla bu konuda ısrarlı davranınca, halkın talebini karşılamak amacıyla bu adam hapisneden alınarak meydana getirildi. Bu adama "Adın ne?" diye soruldu ve "Muhammet" cevabı alındı. Babamız bu mübarek ismi işittiklerinde, bütün vücudunda birdenbire müthiş bir merhamet, büyük bir şefkat duygusu hissetti ve halka hitaben "Bu adamın kendisi kötü de olsa, babası iyi biriymiş.

¹⁰⁰ Şungan: (Çince) Amir, yönetici.

Çocuğuna da iyi niyetlerle bu ulu ism-i şerifi koymuş. Gelin, peygamberimizin mübarek isimlerinin hürmetine şunun bir kaşık kanından vazgeçelim” dedi. Halk buna razı oldu, adam da ölümden kurtulmuş oldu.

Mücahitler, 1945 yılı 19 Nisanında iki yüz kişiye yakın bir kuvvetle yola düşerler. Bunlardan yüzden fazlası silahlı askerler, geriye kalanları ise değişik meslek erbaplarıdır. Büyük bir gayretle Tekes ile Mongol Kura'nın doğusunda yer alan Kızıl Kura ve Kuva'ya doğru yönelir, oradan ise Kuştay, Ağyas ve Köksu üzerinden Akbulak'ı aşar, başı bulutlara değen dağların ortasındaki gölün kıyısına inerler. Burada, zamanında Ruslardan kaçan Sayak uruğuna mensup 5-6 Kırgız ailesinin çadırları vardır. Bu yere Yulduz'u aşmak suretiyle gelmek de mümkündür. Bu göl kıyısından ilerlerken, Akdavan-Karadavan adlı zorlu, uçurumlu dağ zirvesi adam gibi yürümeye izin vermeyince, “Bizi çıkmaza soktun” diyerek kılavuz Koşay Batur'un üzerine giderler ve ondan kuşkulanmaya başlarlar. Böylelikle, birçok güçlkle karşılaşmalarına rağmen Bozkerege'yi sağ salım aşmış, birden bire gökten inmişçesine Kayı'da ortaya çıkarlar. Kuçar şehrindeki düşmanlar bunu işittince sokaklarda barikat kurup, hendek kazarak müdafaa hazırlıklarına başlarlar. Buna rağmen, şehirdeki Çinlilerin çoğu Urumçi'ye kaçar. Bay şehri dahi aynı durumda olup, Sofi Ahun'un kuvvetleri sabahın köründe saldırıp şehre girdiklerinde, düşman çoktan şehri terk edip kaçmıştır bile. Bay'da bir iki gün kalır, Usman Damla'yı vali tayin ederek, Yasin Ahun'u sakçı idaresi başkanlığına getirir ve ganimet olarak aldıkları malları tizimini tutmak suretiyle bir yere yığırlar. Halka hitaben Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti hükümeti üyeleri adına bir konuşma yaparlar. Bunun üzerine halkın azatlık duyguları kabarak, insanların içlerindeki bağımsızlık ruhu uyanır ve birçok kişi fedai olarak atlarıyla birlikte gönüllü bir şekilde kayıtlarını yaptırır, askerlerimizin safına geçer.

İşte bu 1945 yılının Nisan ayı sonlarında Altaylı Osman Batur'un silah arkadaşlarından Şemsi ve Latif de Gulca şehrine gelerek, babamıza Osman Batur adına bağlılıklarını bildirirler. Şemsi Batur, Osman Batur'un müracaatını yüksek sesle okuyup ilan ettiğinde, salondaki herkes “Allahu Ekber!” diye bağırır. Başta babamız olmak üzere herkes bu elçilerle el sıkışır, kucaklaşır ve vatanın özgürlüğü için tek vücut, tek can olacaklarına söz verip kaynaşır. O günden başlayarak hep birlikte Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti bayrağı altında toplanılır. Bu vesileyle Osman Batur, Doğu Türkistan Cumhuriyetinin üyesi ve Altay vilayetinin de yasal valisi olur. Bundan sonra elçiler babamızın yanında hürmet ve izzet görerek iki aydan fazla kaldılar, bütün maksatlar üzerinde konuştular ve her iki taraf da İslam'a dayalı bir ittifakla birleştiler. Allah'ın huzurunda “Doğu Türkistan Cumhuriyetini koruyacağız. Uranımız Muhammet'tir” diye söz vererek, memleketleri Altay'a armağanlarla geri döndüler. Bu Kazak Türklerinin milli uranları eski Türkistan hakanlarından olan Alaşa Han'dan kalma “Alaş!” idi. Buraya böyle nara atarak geldiler, ama 1945'ten itibaren Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti bayrağı altında birleştikten sonra bütün Doğu Türkistan Türklerinin birlik beraberlik uranı “Muhammet!” oldu.

Şimdi de güneye doğru ilerlemekte olan Sofi Ahun'dan haber verelim. Halk bunları yol boyunca son derece hararetle karşılar, büyük bir güven telkin eder; vatan evlatları canlarını vatan için, azatlık için feda etmeye hazır olduklarını açıkça bildirirler. Bütün millet "Bizler de sizinle birlikte gelip, düşmana karşı savaşaacağız" diye ısrar edince, insanlara durumu uzun uzun izah edip, bu fedailere kendilerini gerek duyulduğu takdirde çağıracakları konusunda söz verip Sayram'a geçerler. Buradaki halk da mücahitleri öncekiler gibi karşılar. Özgürlük savaşçılarımız buradan Yakaarık'a geldiklerinde, başta buranın önde gelen büyüklerinden İbrahim Hacı ve İsmail Hacı olmak üzere herkes tarafından "Vatan için canımız feda" sözleriyle sıcak bir şekilde karşılanırlar. Azatlık için samimiyetle yardımda bulunacaklarını ifade ederler ve İsmail Hacı önlerindeki kaleyi alma konusunda tavsiyelerde bulunur. Buna göre; büyük yoldan değil, Karabağ tarafından varılırsa korgana kuytu yollarla yaklaşmak mümkün olacaktır. Bu yolda rehberlik görevini İsmail Hacı kendi üzerine alır ve askerlerimizi aravula¹⁰¹ götürerek, suyun gürültüsünden faydalanarak su boyunda nöbet tutan askerlere belli etmeden birdenbire saldırarak bunlardan birkaç tanesini ele geçirirler. Geriye kalan askerlerden biri ölmüş, diğeri de kaçarak korgana girmiştir. Düşmanlar, o taraftan tabi ki böylesine ani bir hücum beklemiyordu. Çünkü onlar, eğer bir hücum gerçekleşecekse Muzat yönünden olabilir diye düşünüyorlardı. Hal böyle olunca düşmanlar büyük bir korkuya kapılırlar ve korgan civarındaki muhafızlar dahi kaleye girer, hedeflerini görmedikleri halde etrafa ateş açmaya başlarlar. O sırada İsmail Hacı'nın "Şafak sökmeden önce geldiğimiz yoldan geri dönelim. Ortalık aydınlanınca bizi görebilirler" gibi bir öneride bulunması üzerine, esirler bağlanarak, savaşçılarımız iki adet Alman tüfeği ile dört adet Çin yapımı el bombasını da yanlarına alıp sağ salım Yakaarık'ta bekleyen Sofi Ahun'a ulaşırlar. Allah'tan esir alınan askerler Turfanlı çıkarlar ve kalenin durumu hakkında ayrıntılı bir bilgi verirler. Korganın yüzbaşısının Turfan'ın Karağıca yöresinden olduğu ve Sofi Ahun'la askeri okulda birlikte okumuş oldukları ortaya çıkar. Bu sebepten birbirlerini iyi tanıyorlardı. Bunun üzerine, istişare edildikten sonra düşmanı teslim olmaya çağırarak ve Sofi Ahun adına kefalet bildirmek üzere tekrar korgana gidilmeye karar verilir. İsmail Hoca'ya yoldaş olarak katılanlardan biri de bu defa Gulcalı Kasım Sofi'dir. Bu adam böylesi işlerde oldukça usta ve fedakar biri olup, birçok benzeri başarısı vardır. Sofi Ahun adına konuşma görevi onun için buna verilir. Sonrasında bu adam, gizli yollarla korgana varıp, kuytu bir yere sindikten sonra, ağzını kerney¹⁰² gibi yaparak yüksek bir sesle "Hey Tuniyaz! Sana azat Doğu Türkistan'ın askeri komutanlarından Sofi Ahun selam yolladı" diye bağırır. O ise "Ben inanmıyorum. Ne zaman kendisi gelir de bu sözleri kendi ağzıyla söylerse, o zaman düşünürüm" der. Bu cevap üzerine ertesi gün sıkı sıkıya tedbir alarak, öncelikle Kasım Kçük ve İsmail Hacı gidip durumu incelerler. Bundan sonra Kasım Kçük, Sofi Ahun'u et-

¹⁰¹ Aravul: (Türkistan Türkçesi) Askeri keşif gücü.

¹⁰² Kerney: (Özbek Türkçesi) Uzun bir zurna şeklinde, deliksiz, üflelemeli çalgı.

rafına sakçılar koymak suretiyle muhafazalı bir yere yerleştirip, Tuniyaz'ı çağırarak "sofi" lakaplı bu kişinin geldiğini bildirir. İşte o zaman Tuniyaz korgan duvarlarının deliklerinden "Hey Sofi Ahun, söyle!" diye seslenir. Bunun üzerine ise Sofi Ahun "Ben şu anda azat Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetinin güney kuvvetleri başkumandanıyım. Komutamdaki güçlerle seni önünden ve arkandan kuşatmış bulunuyoruz. Onun için seni vatanın azatlığı için teslim olmaya davet ediyorum. Hayatlarınıza zarar gelmeyeceği konusunda İslam hükümeti adına Allah'ın huzurunda söz veriyorum" şeklinde konuşur. Bu sözlerden sonra Tuniyaz'ın bir gün süre istemesi üzerine Sofi Ahun son sözünü söyleyerek "Bir gün çok; sana bir saat süre veriyorum. Zira Muzat'taki kuvvetler bugün korgana ulaşırlar. Bundan dolayı süre sizin için çok değerli" der. Bu sözler karşı tarafa ziyadesiyle tesir eder, aradan bir saat bile geçmeden beyaz bayrak çeker ve teslim olurlar. Böylece bu kan kardeşler, suyun suyla buluşması gibi birleşerek hep birlikte o gün Yakaarık'ta gerçekleştirilen büyük toplantıya katılırlar. Damla Rozi, toplantı münasebetiyle bir araya gelen insanlara ayet ve hadislerden örnekler vererek "Azat Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, Gulca (İli) vilayetini merkez tutarak üç vilayeti istiklaline kavuşturmuş. Şimdi sıra, Doğu Türkistan'ı bağımsızlık nuruyla aydınlatarak başka vilayetlerimizi de kurtarmaya gelmiştir" şeklinde bir konuşma yaptı. Konuşma sonrasında herkes bir ağızdan "Malımızla, canımızla feda olalım!" diye mücahitlere alkış tuttu. Korganda teslim olanların silahları arasında bir adet "Maksim" marka ağır makineli tüfek, birkaç kasa mermi, altı sandık Çin yapımı el bombası ve bunlar gibi başka askeri mühimmat da bulunuyordu. Bunlar at ve katırlara yüklenerek, 6. ayın 11. günü Yakaarık'tan Karayulgun'a doğru yola çıkıldı. Yol üzerinde Şatikuduk'ta dinlendikten sonra o gün Karayulgun'da durmazlar ve sabah saatlerinde Cam'a ulaşırlar. Buradan ise Aksu Köhne Şehir'e gitmek üzere ayrılırlar. Sofi Ahun'lar, o gün Aksu Köhne Şehir'i ele geçirir, Aksu'nun en tanınmış adamlarından olan Abdusettarbay Hacı oğlu Şuayp Kâri Hacı'yı vali olarak tayin eder ve diğer nahiyelere de haberciler yollarlar. Böylece etraftaki Müslüman ahali de azatlık için fedai olarak Köhne Şehir'e gelmeye başlar. Bu sırada Çinliler de, Yeni Şehir'in Asuh Kalesine kapanırlar. Burası etrafı hendeklerle çevrili, top, tank gibi modern silahlarla yapılacak bir saldırının dışında bütün hücumlara direnilebilecek, güçlü bir askeri istihkamdır ve düşmanlar buraya sağlam bir şekilde yerleşmişlerdir. Mücahitler yine de birkaç kez hücumu geçer, ancak korganı (kaleyi) ele geçiremezler. Aradan biraz zaman geçtikten sonra düşman casusları, sanki Köhne Şehir'e yonca ve yem götürüyormuş gibi yaparak girip, Sofi Ahun'un askeri gücü hakkında iyiden iyiye bilgi toplarlar. Günlerden bir gün, Çinliler, casusların bipervaliğinden faydalanarak korgandan çıkarak hücumu geçer ve bizimkileri Tazelanger'e kadar, yani yaklaşık sekiz çakırmalık mesafeye sürerler. Aksu ve Kuçar'daki düşman askerleri, bizim Uygur, Kazak, Kırgız ve Moğol çocuklarımızdan oluşuyordu. Bunlar, kendilerine askeri Sovyet uzmanları eğitim verdiği için epey bir askeri bilgiye sahip olmuşlardı; ayrıca İç Çinli askerlere göre çok daha cengaverdiler. Ayrıca bunların içinde İslam'a dayalı ihtilalimizin maneviyatı harekete geçmemişti. Zira,

Damla Rozi onları dini açıdan etkilemeyi başaramamıştı. Abdükerim ve Kasımcan'ın bu konuya tam bir inançla eğilmemesi, bunun yanında Damla ile sürdürülen işbirliğinin gevşemesi de askerler üzerinde olumsuz bir etki yapmaya başlamıştı. Bunun üzerine bir de Sovyetler mühimmat yardımını kesince, askerlerimiz, tüfeklerinde kullandıkları mermiler bile sayılı hale geldiği için artık cengaver hücumlar gerçekleştirmekte oldukları mevkiilerde duramaz, Cam'a çekilir, Gulca'ya giden büyük yolu kapatarak burayı koruma altına alır ve acilen Gulca'ya haber göndererek yardım isterler. Sofi Ahun güçleri, tam anlamıyla kuşatma altına alınmamışlarsa da, düşman tarafından üç yönden sarılmıştı. Karşı saldırıya geçmek için yeterli mermileri olmadığı için, son mermilerini harcamadan tutup, düşmanın hücumu geçmesi durumunda onları süngüleriyle def etmeye hazırlanarak siperlerinde müdafaa kalırlar.

Böylesine zor bir duruma düşen askerlerimize yardıma koşacak fedakarların bulunması gerekiyordu. Bu duruma lakayt kalan bazı namertler kendilerini düşündüklerinden, babamız da bu iş için beni layık gördüler. Benim yanımda dini işler sorumlusu Hüsen Kâri Artuşı, hükümet üyesi sıfatıyla müsteşarlardan Münevver Hoca, İmam Turdikâri ve ayrıca komutan Mirzagül Nasirov da vardı. Nasirov, Çelek asıllıydı ve Sovyet-Alman Savaşında General Sabir Rahimov'un¹⁰³ emrinde astsubay olarak görev yapmış, kendi mesleğini iyi bilen bir yiğitti. Bunun yanısıra yanımızda yardım için Andican¹⁰⁴ Bulakbaşı'ndan Uygur asıllı Satıbalı Eke, Kaşkaderya'dan¹⁰⁵ Koçkarov ve Surhanderya'dan¹⁰⁶ Şadiyev adındaki ataları Uygur olan gençler de bulunuyordu. 1945 yılının Ağustosunda Gulca şehrinin doğusundaki Ravşanbağ'ın yanbaşıdan geçen caddede bir uğurlama merasimi düzenlendi. Babamız burada bir konuşma yaparak halka "Bu sefer, azatlık için çıkılan bir seferdir. Bu iş Huda nezdinde öyle büyük bir iştir ki, bu yolda canını verenler şehid-i âlâ, kalanlar ise gazidir" diye hitap etti. Bu sırada Gulca'da yaşamakta olan Afganlardan Allarasan, çocuğuyla birlikte gelip "Bu sefere ben de çocuğumla beraber fedai olarak katılacağım" diye ağlamaya başladı. Bunun üzerine babamız, çocuğunun küçük olduğunu dikkate alarak, yalnızca kendisine izin verdi. Allarasan'ın babası, I. Dünya Savaşında Afgan hükümeti adına Ruslara karşı savaşıyan fedailerden olup, şimdi de kendisi bizim için bir fedai olmuştu. Tören sırasında, sefer için atlanan askerlerimizin oluşturduğu safın önünde, bindiği güzel beyaz atıyla küçük kardeşimiz Muhammetyar gidiyordu. Sanki nazar değmişti ki, at tökezleyerek yere yıkıldı. Kendisi de ayağa kalkıncaya kadar baygın yattı. Babamız durumu görüyor olmasına rağmen pek ilgilenmeyecek sözlerine devam etti ve bizi yola uğurladılar. Benim burada bu olaydan söz

¹⁰³ Sabir Rahimov (1902 Taşkent-1945 Dantsig): Özbek asıllı komutan. Muhafız alaylarında tuğgeneral rütbesiyle görev yapmış bir Sovyet kahramanı. II. Dünya Savaşı'nda Kuzey Kafkasya, Beyaz Rusya ve Polonya'da savaşmıştır.

¹⁰⁴ Özbekistan Cumhuriyeti'nin bir vilayeti.

¹⁰⁵ Özbekistan Cumhuriyeti'nin bir vilayeti.

¹⁰⁶ Özbekistan Cumhuriyeti'nin bir vilayeti.

etmemin sebebi, babamızın Doğu Türkistan'ın hürriyeti için çocuklarını bile feda etmeye hazır olduklarını fiiliyatta nasıl gösterdiklerini gözler önüne sermektir. Vatanın işte böylesine bir maneviyatla yoğrulmuş olan evlatları savaşa gidiyor olmasına karşın, bir tane veli çıkıp da "Vay çocuğum!" diyerek arkalarından göz yaşları dökmeydi. Sanki çocuklarını düğüne gönderiyormuş gibi sevinç içinde olan anne babalar, Kadınlar Cemiyeti kâtibesi Turanhan'ın yazdığı "Saldırın, saldırıya uğramayın! Azatlık için vatana olan borcunuzu şerefle ödeyin" sözlerini içeren şiirle birlikte bizleri büyük bir heyecanla yolcu ettiler.

Bundan sonra yanımıza Tekes ve Kızıl Kura'dan Bozkerege'ye giden yolu bilen ünlü kılavuz Koşay Batur'u da alıp, büyük çetinliklerle Tekes'in meşhur yöreleri Ağyaz, Köksu, Kuştay ve Akbulak'ı aşarak göle indik. Burada bir zamanlar Ruslardan kaçarak bu yere yerleşen Sayak uruğuna mensup beş altı Kırgız ailesi yaşıyordu. Ne var ki biz vardığımızda bunların izine bile rastlayamadık. Bu göl, başı bulutlara değen, zirveleri karlarla kaplı dağların tam ortasında bulunuyordu ve yüzölçümü yaklaşık 10-15 murabba çakırımdı (km² K.Ş.). Bu da Tyan-Şan Dağlarının yüksek bölümlerindeki göllerden biri olup, bunun gibi göllere buralarda sıkça rastlanır. Bununla birlikte bu yol, ünlü Muzat Dağ geçidine nispeten çok daha meşakkatlidir. Çünkü, Muzat'tan güney yönüne kış aylarında bile geçilemediği halde, Bozkerege Dağ geçidinden ancak yaz mevsiminde, o da hava açıksa ve iyi bir kılavuzunuz varsa geçilebilir. Böylesine çetin yollardan atla geçmek biz Türkler için atalardan kalma bir beceri de olsa, arkadaşlarımız zamanın şartları yüzünden bu bölgeyi epeyce unutmışlardı. Bu yolları biraz olsun hatırladıktan sonra, dağ geçidini aşarak, 1945 yılının Eylül ayı başlarında Kuçar ve Bay şehrinin tam ortasındaki Kayı Köyüne gökten inmişçesine sağ salım indik. Sadece, Akdavan'ın tehlikeli, uçurumluk bir yerinde bir tane yüklü atımız uçurumdan düştü. Bundan başka kaybımız olmadı. Bütün Kayı Köyü ahalisi bizi tebriklerle karşıladı. O gün köy sakinlerinden bir iki molla bazı taleplerde bulundu. Köyde kötü ahlaklı bir kadının bulunduğunu ve onu cezalandırmak gerektiğini söylüyorlardı. Biz onlara böyle işleri şer'i hükümler dairesinde kendilerinin halletmesini söylediğimizde, bu hayasız kadının kendilerine boyun eğmediğini, bu yüzden onun taş tutularak recomedilip öldürülmesinin icap ettiğini belirttiler. Biz ise şer'i delillerle ispat olunmadıkça bunu yapamayacağımızı söyledik. Gerçekten de deliller iddiaları ispat edici hüviyette olmadığı için bu kadına yaptıklarına karşılık tazir cezası verilmekle yetinildi.

Ertesi gün bütün köy halkı toplanarak onlara yapılan konuşmayla "Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti hükümeti Gulca vilayetinde doğdu ve azatlığımız artık Güney Türkistan'a kadar yayıldı, Aksu şehrine ulaştı. Azatlık için canlarımızı feda etmeye hazır yiğitlerimizle birlikte savaşıyoruz. Onun için, bugünden başlayarak sizler de işgalci ve zalim Çin hükümetinden bağımsızsınız" denilip Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti tanıtıldı ve maksatlarımız açıklandı. Bunun üzerine insanlar "Allahu Ekber!" naralarıyla "Azatlık için canlarımızı ve mallarımızı esirgemeyeceğiz!" diyerek atlarıyla birlikte gelip gönüllü olarak kayıtlarını yaptırıldılar.

Bununla birlikte “İmamımızı değiştireceğiz, yüzbaşımızı da değiştireceğiz” gibi taleplerinde ısrarlı davranarak, bizi asıl işlerimizi yapmaktan alıkoymaya başlamışlardı. O gün, Eşan Kâri Cuma namazında verdiği vaazda, imamların ve diğer idarecilerin şer’an yukarıdan tayin edilmeyeceğini, cemaatin kendi imamlarını kendi içlerinden yine kendilerinin belirleyeceğini anlattı. Bundan sonra Kayılı Yunus Damla imam hatip olarak seçildi ve ertesi gün bizimle görüştü. Yanımızdan büyük bir fedakarlık örneği sergileyerek, hangi hizmet olursa yapmaya hazır olduğunu, İslam için içtenlikle çalışacağını söyleyerek, tam bir azatlık ruhuyla ayrıldı.

Geldiğimiz günden başlamak üzere bütün dağ geçitlerine malumat toplamak için aravullar göndermiştik. Bunlardan alınan bilgiler sayesinde, Yılduz üzerinden Kuçar şehrine inilen Tikmek Dağ geçidinin alt bölümünde bulunan Kân Köyünde, geçidi kapatmış halde bir düşman kuvvetinin mevzilendiği tespit edildi. Böylece arkamızı düşmandan temizlemeden, öne doğru ilerlememizin tehlikeli olacağını dikkate aldık ve Sofi Ahun’a biraz daha sonra gitmeye karar verdik. Bunun üzerine, Eylül’ün 6’sında Kayılı ünlü keskin nişancı ve avcı Tor Ahun ile Sadık Çong, bize rehberlik ederek, bir gecede bizleri durduğumuz yerin doğusunda bulunan Kân Köyüne ulaştırdılar. O gecenin sabahında Kân’ın dar geçidine ulaştığımızda atlarımızdan indik, Kıysang’dan çıkışta atları muhafızlara bıraktık ve yayan olarak kendi başımıza usulca suyun öbür tarafına geçtik. Tam bu sırada bizleri gören bir grup düşman atlısı dağa doğru kaçışıp gitti. Zira bu, onlar için beklenmedik bir şeydi. Tan yeri ağardığında bunlar hiçbir yere gizlenememişlerdi ki, sağ kalanları atlarını bırakmak suretiyle ancak dağa tırmandılar. Bu sırada arkamızda kalanlar da Kıysang’dan çıkarak bizlere katıldı. Böylece, Kân’ın yollarının hepsi bizim elimize geçmiş oldu. Dağa tırmanan düşmanlardan ise çoğu ölmüş, üç tanesi canlı olarak elimize düşmüştü. Bunlardan ikisi Moğol, biri ise Çinli olup, bu Çinli alayın komutanıydı. Bu vahşi zalimler, köy ahalisine alçakça zulmedip, şehvani ve hayvani maksatlarına ulaşmak için halk üzerinde hiçbir cebri, hiçbir eziyeti uygulamaktan çekinmemişlerdi. Ahali, ağlayarak bunlardan çektikleri zulmü ve eziyeti anlatıp, Çinli olanın ölüm cezasına çarptırılması talebinde bulundu. Biz de isteklerini yerine getirdik ve bu zalimi kurşuna dizdik. Diğer iki Moğol asker ise esir alındı. Bunlardan alınan bilgiye göre Kuçar şehrinde bir süvari alayı ile iki de piyade alayı vardı. Silahlarının tamamını Sovyetlerden alıyorlardı ve askerleri Sovyet uzmanları tarafından eğitilmiş Uygur, Kazak, Kırgız ve Moğollardan müteşekkildi. Bizden çok daha eğitimli oldukları esir aldığımız askerlerin verdiği malumatların yanında bindikleri atlardan da anlaşılıyordu. Çünkü eyerleri Rus malı olan bu atlar “Yat” dendiğinde yatıveren atlar olup, silahları arasında bir adet “Maksim” marka makineli tüfek, 120 seri nolu 5 havan topu takımı ve bir de 30 seri nolu beşpatlar Sovyet tüfeği vardı. Arka tarafımızdaki Urumçi anayolu açıktı. Biz böyle bilgilere ulaşıp, düşmanın hareketlerini gözetlerken, onlarsa bize yaklaşmış ve bizi çember altına almaya başlamıştı. Herhalde düşman da, bizim kendilerine karşı koymak için ne kadar kuvvetimiz olduğunu tahmin etmiş, gücümüzün az olduğunu, onlara nispeten güçsüz oldu-

ğumuzu öğrenmiş olmalıydı. Düşman, hakkımızda topladığı bilgilerden emin olunca yolumuzun arka bölümüne geçmeye yeltendi ve ele geçirmiş olduğumuz Kıysang'a bütün kuvvetiyle hücum etti. O zaman biz de bütün gücümüzü kullanarak düşmana karşı koyduk. Bir iki askerlerine kurşun isabet edince geri çekilmeye başladılar. Bu sırada bizim doktorumuz da şehit düştü. O aynı zamanda katibimizdi de. Adı Sabit olan bu yiğit, Uygur aydınlarından Haşır Efendi'nin oğluydu. Şehidimizi Kıysang'ın sağ tarafındaki dağın eteklerine defnettik. Allah rahmet eylesin. Bunun yanında onbaşılardan Abdulkasım Kence'nin bir askeri ortadan yok olmuş, iki askeri ise yaralanmıştı. Çatışma sonunda düşmanın bir vızvod askerini yok etmiş, on iki askeri ise silahları, atları ve askeri mühimmatlarıyla birlikte ele geçirmiş olduk. O gün bunları ve önceki iki Moğol esiri de yanımıza alarak, geceleyin geldiğimiz yoldan Kayı'ya doğru yola çıktık. Ne var ki yolculuğumuz, iki günlük uykusuzluk ve büyük zorluklarla, çoğunlukla at tepesinde uyumak suretiyle zor geçti. Ben ve Nasirov, uyuyanları kamçıyla uyandırarak yola devam ettiriyorduk. İmam Turdı Kâri de arada sırada at üstünde uyuyordu. Yoldan saptığını görünce atını kamçılıyarak tekrar yola sokuyorduk. Bir süre sonra baktık ki, Turdı Kâri ortalıkta yok. Durum böyle olunca Nasirov'la ben, geldiğimiz yoldan geriye doğru at koşturarak 5-6 kilometre kadar yol kat ettik. Gördük ki bir çiy ağacının altına uzanmış uyuyor. Onu ata bindirerek, birimiz atın iplerinden çekmek birimiz ise arkasından vurmak suretiyle askerlere anca ulaştırabildik. Neden uyumuyor ve yola devam ediyordunuz diyebilirsiniz. Çünkü geceleyin gaflette yakalanırsak düşman bizi çembere alabilirdi. Onun için uyumayarak tünkatar¹⁰⁷ yaptık ve bu şekilde kurtulduk. Tan atıp da kuşluk vakti girince, tehlikeden tamamen kurtulmuştuk. Ağaçlık bir yere gelip de uyuyup dinlenince, hepimiz bayağı kendimize geldik. Böylece işte 8 Eylül gecesi geri dönmüş olduk.

Ertesi gün Kayı Köyü sakinlerinden Sadık Çong, "Öğrenince sizlere bildirmeye geldim" dedi ve Kuçar'dan Ahmet Damla Hacı'nın filanca ahunun evine geldiği haberini verdi. Biz de kendi aramızda istişare ettikten sonra bunun Çinliler tarafından casus olarak gönderilmiş olabileceği kanaatine vardık. Bunun için bütün askerlerimizi Bozkerege tarafında toplayarak, uzaktan toz duman içerisinde biri beş göstermeye çalışarak kendisini yanımıza çağırttık. Adamın ne için geldiğini kesin olarak anlayabilmek için edeceğimiz sözler üzerinde anlaşmıştık. Biraz sonra bu ahunu getirdiler. Baktık ki bu adam, hoş görünümlü, ak sakallı, güzel bir sarığı olan, kaftan giymiş, konuşması seri, elinden iş gelebilecek bir adamdır. Bu sebepten, kendisiyle bu işlerden iyi anlayan Eşan Kâri konuştu. Eşan Kâri onu bir sözünden yakalayınca o da doğruyu söylemeye mecbur olarak kendisine amanlık vermemizi rica etmiş. Bunun üzerine Eşan Kâri, "Öyleyse bize İslam dini için içtenlikle doğruyu söyleyeceksiniz. O zaman Azat Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti adına size tabii ki amanlık veririz" demiş. O ise "O halde İslam için

¹⁰⁷ Tünkatar: (Türkistan Türkçesi) Gece vakti uyanık bulunma hali; uyanık kalmak.

doğruyu söyleyeceğim. Gelişimin sebebi sizler hakkında eksiksiz olarak bilgi toplamaktır. Bunun yanı sıra, buradan Kuçar'a devamlı olarak haber ulaştırarak bir adam da bulacaktım. Ayrıca, Muzat Korgani'nda nasıl bir kuvvetin bulunduğu, kimin yönetiminde olduğu dahi öğreneceklerim arasındaydı" diye ifade vermiş. Böylece adamın casusluk için gelmiş olduğu açıkça ispatlanmış oldu. Bu ahunu ne yapacağımız konusunda fikir alışverişinde bulduktan sonra, Kuçar'a gidip düşmanlara görüp bildiği her şeyi İslam hükümetinin lehine olarak anlatmasını, Bozkerege tarafından gelen askerlerimizin ardı arkasının kesilmediğini, korganda da bizim Muzat üzerinden gelmiş kuvvetlerimizin bulunduğunu ve ayrıca Aksu'ya kadar bütün yolların bizim elimizde olduğunu söylemesini tembih ederek kendisini o gün yolcu ettik. Muhafızların Kızıl'daki dağ geçidinin hangi tarafında, sağında mı yoksa solunda mı olduğunu öğrenmek üzere Sadık Çong'u görevlendirerek, onu da adamlarla birlikte gönderdik. Sadık, bu konuda eksiksiz bir bilgi edinerek, bizleri haberdar etti.

Daha sonra Sadık Çong ile İbrahimcan'a kimsenin Kayı'ya girmesine izin vermemeleri, gelenleri kontrol etmeleri ve asla bizim tarafa sokmamaları görevini verdik. Sadık Çong'un önyayak olmasıyla yirmi kişilik bir gönüllüler grubu atlarıyla birlikte gelerek iki onbaşılık bir birlik oluşturdular. İkiye ayrılan bu 20 kişinin birinin başına Sadık Çong, diğerine ise Pavan (keskin nişancı) Turdı Ahun onbaşı oldu. İbrahimcan'ın askeri danışmanlığını yaptığı bu yeni askerler hemen askeri talime başladılar. Ne var ki, bu fedailerin olan varan bütün silahları üç adet av tüfeği ile süngülerden ibaretti; başka hiçbir şeyleri yoktu. Sovyet yetkilileri bize vatan ettikleri silahları vermiyor, bugün yarın diyerek bizi oy alıyor, istediklerimizi Muzat üzerinden getireceklerini ileri sürüyor, kendilerine gönderdiğimiz adamları boş sözler ve bahanelerle geri çeviriyorlardı. Bu sebepten Sadık Çong'a ancak bir adet Alman yapımı tüfekte 60 adet mermi verebildik. İbrahimcan'a ise kendi otomatik tabancamı vermek zorunda kaldım. Diğerlerine de silah temini konusunda söz verdik.

Derken, 13 Eylül'de Kayı'yı Sadık Çong ve İbrahimcan'a teslim ederek, Aksu istikametine hareket edip, sabah saatlerinde Bay'a doğru yola çıktık. Kestirme yoldan ilerleyerek öğlen sularında Bay'a ulaştık. Valilik binası önünde atları üzerinde saf tutmuş Vali Usman Damla, Sakçı amiri Yasun Ahun ve 500 atlı fedai genç, bizleri "Allahu Ekber!" naralarıyla karşıladılar. Bay ve Kayı'da stokladığımız kumaşlar ile ganimet mallarını, en kısa süre içerisinde Gulca'ya iletmek üzere bizimle birlikte gelen adamlarla Muzat, Yılduz ve başka yollar üzerinden göndermeye başladık. Bu arada bize Kasım Sofi, Kasımcı ve Abdükerim'den acil bir mektup getirdi. Mektupta babamız adına, bizim acilen yetişmemizin istendiği yazıyordu. Ayrıca "Mektupla sorduğumuzda Alihan Töre, bizlere takviye olarak Asilhan'ı gönderdiğini belirtmişti. Biz işte böyle bir mektup almıştık. Ancak, sizler hala gelmediniz. Hemen gelmezseniz, bizim halimiz hiç de iyi olmayacak. Diğer söyleyeceklerimizi Kasım Sofi'den öğrenebilirsiniz" denilmekteydi.

Durum böyle olunca Münevver Hoca'yı Bay'da bırakmak suretiyle 15 Eylül günü Sayram'a geçtik ve oradan da ikinci vakti Yakaarık'a vardık. Yol üzerindeki Uygurlar, özgürlük için büyük bir özveri sergilemekteydi. Bizim ilerlediğimiz yol boyunca sayısız insan, İslam askerlerini küfeler dolusu kavun, karpuz ve üzümle karşılıyordu. O gün Yakaarık'ta İbrahim Hacı Eke'nin mekanında geceledik. Ertesi gün Yakaarık'la vedalaşarak, korgan yönünden değil, doğrudan doğruya güney yönünden Karayulgun'a götüren bozkır yoluyla ilerleyip, akşama doğru yüksek bir moralle gideceğimiz yere ulaştık. Geceleyin Cam'a varıp, Sofi Ahun'larla birleştik. Bunların durumunu öğrenip, bütün olup bitenden haberdar olduktan sonra, o gece Aksu Köhne Şehir'e gitmek üzere yola koyulduk. Yol üzerindeki düşman askerleri, biraz direniş göstermelerine rağmen, 5-6 adamları vurulup ölürek, ani bir baskına uğradıkları için savundukları mevzileri muhafaza edemediler ve Tazelanger'deki düşman birliklerinin hepsi Aksu Köhne Şehir yolunu kapayamadıklarından dolayı Asuk'a kaçtılar. Bizim girişimimizle Aksu Köhne Şehir ikinci defa kurtarılmış oldu. Havalideki Yarbaşı, Avat ve diğer köylere kadar giderek, oraları da Çinli muhafızlardan arındırdık. Bizleri Doğu Türkistan hükümeti tarafından buraları da azatlığa kavuşturmak üzere Gulca'dan gönderilen yeni kuvvetler olarak tanıttıklarında, bütün Uygur halkı, hürriyet mücadelesinde canlarını feda etmeye hazır olduklarını her yerde açıkça ilan etti. Ancak, bu azatlık mücadelesi cereyanının Güneydoğu Türkistan'da hızla yayılmasından ve kuvvetlenmesinden korkan Stalin'in siyaseti, artık Çinlilerinkiyle kesişir olduğu için, iyiden iyiye aleyhimize olmaya başlamıştı. Çünkü yalana dayalı komünist Sovyet hükümeti bize vaat ettiği silahları vermekten vazgeçerek bizi aldatmıştır. Durum böyle de olsa, bütün imkanlarımızı kullanarak korgan içindeki düşman noktalarını tespit edip, buraları havan topu ve mevcut diğer silahlarımızla vurmaya başladık. Hasma böylece ağır bir darbe indirerek, onu kale surlarından kale içine düşürdük. Bu sırada sayılı mermimiz kaldığı için hücumu devam edemeyerek, mermi getirmek üzere birkaç kişiyi Muzat'a gönderdik. Bunları yine boş vaatlerde bulunmak suretiyle geri çevirmişler. Yine de halkımız bizimle beraberdi. Çevreden her gün yeni fedailer gelir, kaleye hücum etmek arzusuyla kale etrafındaki hendekten geçmeye çalışır, fedakarca bize yardımda bulunurlardı. Sonunda bir gün Mahmut Ahun isimli bir adam geldi ve "Asuk'un Köhne Şehir'e çıkış kapısını alttan ateşe verebiliriz. Zira bunu iç taraftan kesekler dizmek suretiyle kapatmışlar. Bu taraftan yanaşarak tutuşturabiliriz. Bu işi hürriyet için ben yapabilirim" diye fedakarca bir teklifte bulundu. Böylece, yangın çıkarmak üzere bir çuval pamuğa yeterli miktarda lamba yağı emdirildi ve çuvalı hendekten geçirmek için kalabalık gruplar halinde "Allahu Ekber!" sesleriyle bu kapı dışındaki bütün kapılara hücum ediliyor gibi yapıldı. Bu şekilde düşmanın ilgisini kendi üzerimize çekmiş olduk. Bu fırsattan faydalanan Mahmut, hendekten geçerek kapıyı ateşe verdi. Şaşkınlığa düşen düşmanlar, yanan kapının yanına geldiklerinde, askerlerimizse başka bir taraftan surlara merdiven dayayıp tırmanmaya niyetlendiler. Yukarı çıkarlarken aşağıda onları koruyacak olan hendek suyu derin olduğundan, merdivenlerin ucu yere değdirilip de destek

olacak yer bulunamayınca, geri çekilmek icap etti. Harekat sonunda on iki askerimiz yara almıştı. Bunların başında onbaşı olarak görev yapan Gulcalı Özbeklerden Abdusamet isimli yiğit ise ağır yaralanmıştı. Aksu Köhne Şehir’de vefat edince onu şehir mezarlığına defnettik. Kalabalık halkla kaleyi ele geçiremeyince, onları ancak kaleye yaklaştırmayarak koruyabildik. Mahmut Ahun da sağ salim geri döndü. Ancak bu adam, başka bir teklifle daha gelerek, fedakarca barut koyarak kapının altında lağım açabileceğini söyledi. Her gün yanımıza gelirdi. Ona keşke patlayıcı madde verebilseydik! Sonunda Kasımcan ve Abdukerim’le istişare edip son çare olarak Muzat’tan tekrar cephane talep etmeye karar verdik. Aksu’nun kervanbaşlarından Kerim Ak ve Kasım Sofi, yarım kilo trolit, 2000 adet tüfek mermisi talebiyle ellerinde vekaletname hızlı yürüyen katırlarla birlikte oraya vardıklarında, burada kimseden eser kalmamış olduğunu görürler. Herkes Tekes’e göç ederek ortadan kaybolmuşlardır. Geriye ancak üç dört Kırgız asker kalmış. Onlar da dağ keçilerini avlamak suretiyle yiyip içip yatıyorlarmış. Yanlarına gelen bizimkilere geldiklerini onaylayıcı bir belge yazıp vermişler. Bundan sonra, komünistlerin kendi maksatları uğruna Doğu Türkistan halkını tekrar kurban etmek istedikleri açıkça belli olmuştu. Çünkü ihtilalin ilk günlerinde, yani 1944 tarihinde vaat ettikleri şeyler bulunduğu için büyük bir ihtiyatla iş görmüş, ancak 1945 yılına gelindiğinde bu siyasetleri değiştirmiş, başka bir şekil almaya başlamıştı. Bütün bunları hatırlayıp, şimdi ne yapmamız gerektiğini düşünüyorduk. Bu sırada, bildirildiğine göre, bizim ön saflardaki askerlerimizin yanına beyaz bayrak çeken bir kişi gelmiş ve bağırarak “Ben sizlere elçi olarak gönderildim. Kabul ederseniz hemen surlardan aşağıya inip yanınıza geleyim” demiş. “Bize getirdiği bir haber varsa gelebilir. Ama gözlerini bağlasın, öyle gelsin” cevabını gönderdik, askerlerimize uyanık olmalarını tembihledik ve biz de görüşmeye hazırlandık. Adam, urganla surlardan inip bize yazılan mektubu askerlere göstermiş ve sudan geçerken ıslanmasın diye kağıdı bir şişeye koyup ağzını kapatarak boynuna asmış. Giysilerini çıkarmak suretiyle su dolu hendekten geçince, bizim askerler onu ellerinden tutarak sudan çekip çıkarmışlar. Biraz sonra giysilerini giymiş ve gözleri bağlanmış halde huzurumuza girdi. Gözlerini çözüp de bizi görünce selam verip saygılarını sundu. Biz de elçiye oturmasını rica ettik. Oturduktan sonra önce mektubu şişeden çıkardı ve yerinden doğrularak bize sundu. Mektupta şöyle yazıyordu: “Başkumandan Kurbancan’a malum olsun ki, yardım kuvvetleri bugün yarın Kaşgar’dan gelip bize katılacaklar. Urumçi’den ve daha içerilerden yola çıkan askerler ise havadan ve karadan her an yetişmek üzere. Onun için size bugün ve yarına kadar silahlarınızı teslim etmenizi öneriyoruz. Sizlerin hepinizin yanısıra size sonradan katılanlara da güvenlik vermeyi garanti ediyoruz. Bu hususlardaki şartlar üzerinde anlaşmaya hazırız. Şav sicang (general), 1945 yılı 10. ayın 3. günü.”

Buna cevaben yazılan mektupta ise şöyle denilmiş ve teklif geri çevrilmişti: “General Şav sicang! Bizde sizin söylediğiniz gibi başkumandan Kurbancan diye biri yok. Onun için ben, başkumandan Sofi Ahun, sizlere iki gün mühlet veriyoy-

rum. Bu süre içerisinde şehrin hangi kapısından çıkarsanız çıkın sizi Kaşgar'a veya Kuçar'a kendim uğurlayacağım. Başkumandan Sofi Ahun, 1945 yılı 10. ayın 3. günü.”

Bizim buraya gelip de Asuk'u kuşatma altına almamızın üzerinden 16 gün geçmişti. Bu süre zarfında üç ayrı şiddetli hücum gerçekleştirip surlar civarındaki sokakları ele geçirmiş ve böylece düşmanın gündüzleri bizlere ateş açmasına imkan vermemiştik. Bu sebepten düşman surlardan çıkıp bize hücum etmeye cüret edemiyordu. Böyle bir kuşatma sonucunda Asuk Kalesinin düşeceği ve Aksu vilayetinin kurtarılacağı belli olmuştu. Bize ihanet eden Sovyetlerin yalana dayalı komünist hükümeti, düşmanı koruyarak, bizleri ve bize yardım için gelen Uygurlardan Koçkarov ve Nasirov'u acilen Muzat'a çağırdı. Çağrı mektubunda kısaca “Sizlerin yaptıklarınız hakkında önemli bir toplantı gerçekleştirilecek. 5 Aralık, İskender” diye yazıyordu. Bu düzenbazın kim olabileceğini araştırdık. 1944 yılı sonunda kazandığımız nefir-i âmm zaferinin ardından babamız Aleksandr'ı başkumandanlıktan azledip, bütün askeri yetkileri kendi eline alınca Ak Rus generali Polinov'u da genelkurmay başkanlığına tayin etmişlerdi. Bu adam da işte o zaman Polinov'a danışman olarak gönderilmiş. 5 Aralık günü güzel ümitlerle yanına gittiğimizde ilk olarak benimle yüz yüze görüştü ve bana “Şimdi bütün dünyada savaş bitiyor ve barış sağlanıyor. Silah sesi nereden gelirse gelsin İngiltere ve Amerika'nın kulağına gidiyor. Bu yüzden artık biz de barıştan yanayız ve böyle işleri barışçı müzakerelerle halletmek gerektiğini düşünüyoruz. Bu noktadan baktığımızda, bizim tarafımızdan gönderilen subaylarla silahların bugünden itibaren burada kalmasına karar verdik” dedi. Sözü bitirdiğinde sözünü ettiği kişiler arasında Nasirov'un da olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine hemen yerimden kalkarak “Bizi buraya bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümeti gönderdi ve bu yüzden bize Doğu Türkistan hükümetinin talimatı gerekir” dediğimde Nasirov da “Töre Atamın şahsıma yönelik bir emri olmadıkça, benim buradan ayrılmaya hakkım yok” diye söze karıştı. Düzenbaz İskender ise etrafına bakınarak suskunluğunu bozdu ve “Alihan Töre'nin emrine karşı değilim” dedi.

Böylece derhal geldiğimiz yoldan yalnız kalmış olan Sofi Ahun'un yanına dönmek üzere yola koyulduk. Kızılbulak'a gelip de atlarımızı dinlendirip, kendimiz için de çay kaynatıp içerken kendi aramızda teessüf ve üzüntüyle bu duruma karşı nasıl bir tavır almamız gerektiği üzerine konuşuyorduk. Bu sırada ağlayacak duruma gelmiş olan Abdükerim “Tarihten de bellidir ki, birilerine güvenerek yapılan ihtilaller hep böylelerine kurban gitmiştir. Bunun sebebi nedir dersiniz, işte benim fikrim. Bu durum, ihtilaldeki hedefimizin komünizm aleyhtarlığı olmasından ileri geliyor diye düşünüyorum” diye konuştu. Ben de tarihi hatırlatarak “Çarlık hükümeti kaç defa azatlık hareketlerimizi bastırmasının yanında, Gulca Sultanlığını işgal ederek, 9 yıl sonra onu Çin'e satmış, binlerce insanı kendi topraklarına göç ettirmek suretiyle özgürlük savaşçılarının da kökünü kazıdı. Tarihten de görüldüğü gibi bunlar, işgal ettikleri Türkistan ülkesini halkıyla birlikte köle olarak tutmak istemektedir ve bu sebepten Doğu Türkis-

tan'da bağımsız bir devletin kurulmasına da hiçbir şekilde müsaade etmeyecektir” dedim. Bunun üzerine Kasımcan ayağa kalkarak “Komünist olmayı bırakın, Ruslaşsanız bile gerçekleşmeyeceği belliydi. Buna rağmen atalarımızın ‘Ümitsiz şeydandır’ dedikleri gibi, dünyada baş gösteren büyük değişimler bize de tesir ederse bu şaşılacak bir şey olmaz. Önümüzde mücadele dolu günler var” dedi ve her şeye rağmen ümitle Kızılbulak’tan Aksu’ya doğru yöneldik. O gün Karayulgun’a ulaşınca burada atlarımızı dinlendirdik ve kendimiz de biraz uyu-yup tekrar yola çıktık. Gece boyu yol kat ederek 10 Aralık gecesi Asuk’u kuşatma altında tutan Sofi Ahun’a ulaştık.

Sofi Ahun olup bitenler hakkında bilgi verdi ve şunları anlattı: “Bugün saat on sularında bir uçak gelerek tepemizde birkaç daire çizdi. Sonunda en sondaki safta yer alan askerlerimizin üzerine iki çuval attı. Bunları alıp açtıklarında içlerinin para dolu olduğunu görmüşler. Tabi bunu gören askerler de deste deste paraları kendi aralarında talan etmişler. Bu haber ön saflardaki askerlere ulaşır da onlar bundan pay alamadıklarına üzüldükleri, uçak tekrar ortaya çıkmış ve arka saflara bir çuval daha atmış. Bunu gören ön saflardaki askerlerimiz korudukları mevzileri bırakarak çuvala doğru koşmuşlar. İşte tam bu sırada düşman askerleri ellerinde meşalelerle gelerek bizim istihkama yakın duran ön saflarımızdaki mevzileri ateşe verip, yerle bir ettikten sonra geri döndüler. Böylece saflarımız oldukça geriye sürülmüş oldu.”

Bu mevziyi ele geçirmek kolay olmamıştı. Burası çok büyük önem taşımaktaydı. Kaleyle aramızda suyla dolu hendekten başka bir şey yoktu. Geceleri burada durup, bizimkilerin korganın içindeki tanışlarına isimleriyle sesleniyor ve teslim olmaya davet ediyorduk. Ayrıca burası bizim durduğumuz yere çıkılan kapının tam karşısında olduğu için, çıkıverip karşı hücumla geçemiyorlardı. Demek ki, deminki büyük düzenbaz bizi buradan boşuna çağırmamış. Çünkü, Azat Doğu Türkistan İhtilali başladığından beri hiçbir yerde yenilmeyerek yüce bir ruhla ilerlemekte olan bu gücü kendi lehlerine olarak durdurmaları, mahvetmeleri gerekiyordu. Ak it ile kara itin işbirliği yaptığı artık açıkça belli olmuştu. Yoksa bunlar bizim Muzat’a gittiğimizi nereden bilebilirlerdi? Belliydi ki, Sovyet istihbaratı Çinlilere bilgi sızdırmış, bunlar da gidip gelişimizin en az yedi sekiz gün süreceğini tahmin ederek bizim yokluğumuzdan faydalanarak Sofi Ahun’a baskın yapmayı planlamışlardı. Bizim 10 Aralık’a kadar gelemeyeceğimizi düşünüyorlardı ama biz yetişmiştik. Tan yerinin ağarmasıyla bize hücum edip, Asuk anayolu tarafından, tam karşımızdan üzerimize gelmeye başladılar. Bizim makineli tüfekçilerimiz ise büyük bir gayretle onları üzerlerine çekip, her iki taraftan gelen hücumu da def ettiler. Sonrasında mermileri biten makineli tüfekçilerimiz tüfeklerini omuzlarına asarak bizim bulunduğumuz tarafa doğru geri çekilmeye başladılar. Böylece merkezde konuşlanmış olan askerlerimiz çemberde kalırken, biz ise atları mezarlığa çektik. Asuk mezarlığının bitki örtüsü bize büyük avantaj sağladı. Çünkü düşman, çıplak araziden mezarlığa girmeye çekiniyordu. Afgan asıllı Allarasan büyük bir gayretle çember altında kalan askerlerimizi kurtardı. İki

şehit verilmiş olup, diğerleri sağ salim bize katıldılar. Sonunda mermi yokluğundan dolayı çaresiz Tazelanger'e çekildik. Tazelanger'e vardığımızda Köhne Şehirdenkilerin bizden önce buraya gelmiş olduklarını gördük. Bunların arasında Aksu Köhne Şehir valisi Şuayip Kâri Hacı, Mahsum Damla ve Abbas Damla da vardı. Bunları ve mallarıyla birlikte hapsedilen Gulcalı tüccarları, yaralı 16 askerle beraber Muzat'a doğru yolcu ettik. Düşman Tazelanger'e hücum etmeye cesaret edememişti. Bizlerde de karşı saldırıya geçmek için cephaneye bulunmadığı için, 1945 yılının Aralık ayının 12. günü Muzat yönünde yola koyulduk. 16 Aralık'ta artık Muzat'taydık. Bay valisi Usman Damla, Sakçı idaresi amiri Yasunhan, Yakaarık'tan İbrahim Hacı, bunların yanında Bay'ın gönüllü silahsız askerleriyle birlikte bine yakın kişi, bizim korumamız altına girmek üzere burada toplanmış. Biraz yukarıda Kayı'yı İbrahimcan ile Sadıkcın'a emanet edip Aksu'ya geldiğimizi yazmıştık. İstisare ettikten sonra Nasirov'u geldiği yer olan Bozkerege'ye geri gönderdik; onunla beraber oralardan gönüllü olarak gelen 500 kadar kişi de gitti. Acilen Gulca'ya gitmek ve durumu bildirerek askerlere kalın giysiler getirmek gerekiyordu. Zira Aralık ayının ortalarında Muzat'ta yazlık giysilerle dolaşmak oldukça zordur. Bu sebepten Gulca'ya her şekilde benim gitmemin uygun olacağı kararlaştırıldıktan sonra, iki yiğitle birlikte hemen yollara düşerek 1945 yılı 21 Aralık'ta akşam saat 7-8 sularında Merkezi İdareye ulaştım ve acil haberi babamıza ilettim. Bunun üzerine babamız İshakbek'i çağırarak onu sıkı sıkıya "Yarımdan tezi yok askerlere hemen üst baş ulaştırın ve gönüllü fedailerini Tekes Alaylarına yerleştirmek suretiyle geriye kalanları sağ salim Gulca'ya yollayın. Çünkü bunların arasında memleketlerinin itibarlı adamları ve azatlık yolunda canlarını mallarını esirgmeden hizmet eden yurtseverler bulunuyor. Onun için bizim onları her şekilde himaye etmemiz gerekir" diye tembih etti ve gönderdi.

O günlerde başta Rahimcan olmak üzere, Ahmet Efendi, Abulhayır Töre, Dungan Kerim Hacı gibi isimler Urumçi'de barış müzakerelerine katılıyordu. Babamız ise sadece sulhun maddelerine değil, böyle herhangi bir anlaşma yapmaya bile karşıydılar. Çünkü hain Sovyet komünistlerinin yaptığı hileler, çevirdikleri dolaplar açıktan açığa görünmeye başlamıştı. Bu oyunlara içimizdeki komünizm ve Sovyet yanlıları da katılıyor, Sovyet Konsolosluğunun girişimlerine köleler gibi boyun eğiyor, kendi kaderlerini bunların eline teslim etme konusunda adeta acele ediyorlardı.

1946 yılının ortalarında Vekiller Ömeği¹⁰⁸ Başkanı Rahimcan'ın yerine Ahmet Efendi geçti. Bunun yanısıra ben de Askeri İdarenin boş bulunan makamına tayin oldum. Bu sırada Kasımcın Kamberi ve Abdükerim Abbas da gelerek, her biri kendi makamlarına yerleştiler. Buna göre Abdükerim Propaganda Daire Başkanı, Kasımcın ise Askeri Mahkeme Reisi oldu. Bizimle birlikte gönüllü olarak güneşe gelenlerin binek atları kendilerine ait olduğundan, bunlar her gün Askeri İdareye gelip dilekçe veriyor ve atlarının geri verilmesini talep ediyorlardı. Bunla-

¹⁰⁸ Ömek: (Uygur Türkçesi) Grup, ekip, heyet.

rın talebi haklı bir talep olduğu için hepsinin dilekçesine “Sahibine geri verilsin” ibaresini koyarak imza attım. Neticede hepsi evlerine atlarıyla dönmüş ve böylece ziraat faaliyetlerini aksatmamış oldular.

Sovyetler, işte bu 1946 yılının kış aylarından itibaren Doğu Türkistan’ın azatlığı için verilen mücadelenin yönünü değiştirmek amacıyla iktidardaki ne söyleselelerine yerine getirecek makam sevdalısı, vicdansız adamları kullanmaya başlamıştı. Nitekim bunlardan Konsolosluğun kapısına yüz sürüp “Ne gibi bir hizmet olursa, baş üstüne yerine getiririz” diye yaltaklanan Gulca şehri valisi “Ben Tarançyım” diyerek etrafına genç yaşlı birçok insan topluyor ve onları Sovyet vatandaşlığına davet ediyordu. Hakimbek Hoca da bunlar arasına katılmıştı. Babamız ise, yapılan büyük toplantılarda bunlar gibi kendi vatanlarına ihanet eden adamlardan bahsederken “Vatanın özgürlüğü için üzerinde ‘Lâ ilâhe illâllah’ yazan Doğu Türkistan bayrağı altında hepimiz kasem etmişiz. Kim bu kasemi bozar da Sovyet vatandaşı olursa, kıyamette komünist bayrağı altında dirilecektir. Kasemlerini bozmayanlar ise ‘Lâ ilâhe illâllah’ yazılı bayrağımız altında gözlerini açacaklar” diyordu.

Babamızın kesin olarak Sovyet Konsolosluğunun Doğu Türkistan’da yerli ahalini kendi vatandaşlığına geçirmesinin karşısında olması ve halka hitaben yaptığı yukarıdaki gibi konuşmaları neticesinde halkın ekseriyeti bu vatandaşlık işinden vazgeçince, konsolosluğun faaliyetleri de akim kalmış oldu. Durum böyle olunca düşüne düşüne bazı vicdansızları buldular. Kendilerine hizmetçilik etmeye hazır olan, hizmet etmek için Rus olsun Çinli olsun ayırmayan, yeter ki makam olsun diye vatanlarını, milletlerini satan Hakimbek Hoca’yı ve bunun gibi birtakım bölge milliyetçisi bencilleri türlü yollarla kendilerine uşak ettiler. Bunlardan Ziya Samedi, Haşır Vahid gibi Stalin ümmetleri, sanki Konsolosluğun kapısı önünde nöbet tutuyorlardı. Bunlara hizmetleri karşılığında makamlar verilmekte, Sovyet vatandaşlığına geçmeyenlere göre kendilerine imtiyazlar bahşedilmekte ve diğer makam sevdalıları da bu şekilde kendi taraflarına çekilmekteydi. 1945 yılının sonlarından itibaren Moskova üzerinden Sovyetlerin değişik “-istan”larından her sahaya milliyetçi sıfatıyla birçok GPU’cu gelmeye başladı. Birdenbire bütün sahalara bunlar yerleştiler. Aralarında Özbekler, Ruslar, Uygurlar ve Kırgızlar vardı. Sadece Ali Efendi adındaki adam Kazak Tatarı’ydı. Bunlardan askeri danışman Vladimir Stepanoviç Kozlov işlerini yeni geldiğinde bir ailenin yanında kalarak sürdürdüyse de, sonradan Gulca’nın Yeni Şehir kesiminde “2. ev” adı verilen müstakil bahçeli bir eve geçti. Bu sahtekar, son zamanlara kadar babamızla işbirliği içindeymiş gibi yaparak ihtiyatla hareket etmesine rağmen, 1946 yazından itibaren tavırlarını ustaca değiştirmiş olarak babamıza dolaylı yollardan öneri mesajları göndermeye başladı.

Bir gün Muhsin Efendi’nin yanındaydım. Kozlov da geldi. Oturduktan sonra “Alihan’a hayret ediyorum. Gidilecek doğru yol dururken, dar sokaklara saparak kendine eziyet ediyor. Herhalde ne demek istediğimi anlamışsınızdır” dedi ve kalktı gitti.

Babamızın Sovyet Konsolosluğunun insanlığa aykırı hareketlerine karşı yaptığı konuşmalardan sonra insanlar Sovyet vatandaşı olmaktan vazgeçince, konsolosluğun işleri de yürüyemez olmuştu. Bunun üzerine uygulamaya koydukları başka bir kirli plana göre, devreye başta vicdansız, egoist, makam düşkünü Hakimbek Hoca olmak üzere kendilerine Uygur vatanseverleri diyen, “Biz alemin sahibi Tarañçılarız!” diyerek böbürlenip gezen, kendilerine gelecek fayda veya zararları dahi hesaplamayarak konsolosluğun dediklerini yapan adamlar girmişti. Bunların önde gidenleri sözde aydın Haşır Vahid gibi adamlardı. Bu sıralarda Ahmet Efendi Vekiller Ömeği üyesi, Rahimcan Sabir Hacı ise ömeğin başkanıydı. Babamız bunları tayin ederken, onların milli bir hissiyatla davranacağını ummuştu.

Amaçlarına hizmet etmeye devam eden Sovyet Konsolosluğu, ortaya Doğu Türkistan hükümetine muhalif güçler çıkarmak için türlü fitneler yayarak Doğu Türkistan halkları arasındaki birliği bozmaya başladı. Öyle ki, Tarañçıların içine “Bir Andicanlı neden size lider olsun?” diye bir ateş atarken, Kazaklara gidip “Buraların yöneticisi sizlerden biri olmalı” diyerek fitne sokuyor, azatlık mücadelesini parçalamaya çalışıyorlardı. Böylesi bozgunculuk faaliyetleri neticesinde ortaya kısa zaman içerisinde makam düşkünü, kendinden başkasını düşünmeyen insanlar çıkmaya başladı. Zira bunların pek çoğu Sovyet vatandaşı oluvermişti bile. Vatandaşlığa geçmeyen, ancak Rahimcan, Kasımcan, Nuriddinbek, Muhiddin Kanat ve bunların yanında bir de bu hatıraları yazan ben Asılhan kalmıştık. Ahmet Efendi bu konuda hiç ağzını açmıyor, durumundan memnun görünüyordu. Geriye kalan Uygur gençleri, Sovyet vatandaşı olup tatlı tatlı komünist bir Uyguristan kurma hayallerine dalmış, hükümetimizin siyasetine düşman gözüyle bakmaya başlamışlardı. Ahmet Efendi ve Abdükerim bunları görmezden geliyorlardı. Babamız oturdukları mevkide olup biten her şeyden haberdar oluyor ve bu duruma bir çare arıyorlardı. Ancak o günkü komünizme inanan Uygur gençlerinin güvendikleri tek adres hala Sovyet yalancısıydı. Çünkü bunlar oraya yöneldikçe kendilerine zehirli yemler saçılmaktaydı. Onun için bu komünizm taraftarları, “Doğu Türkistan’ın özgürlüğü ülküsü, temelini Panislamizm ve Pantürkizm’den alır” diye kendilerini paralıyor, Sovyet nakkaresi eşliğinde oynuyorlardı. Dönemin Eğitim Bakanı Seyfiddin¹⁰⁹ gibi adamlar da, kendilerine Uygur aydını diyen boğaz düşkünleriyle birlikte komünizm felsefesini överek Stalin’in sadık ümmeti arasına katıldılar. Bu 1945 yılının Ocak ayında Sovyetlerden gelip her sahada söz sahibi olanlardan biri olan meşhur hain Mansur Efendi de Çöçek valiliğine yerleşti. Bu Stalin ümmeti, komünist felsefeyi türlü metotlarla bezeyip süsleyerek güzel göstermeye başlamışlardı.

Bir gün Abdükerim yanıma gelerek bana bir broşür gösterdi. Broşürde babamızın Çöçek’e gittiklerinde söyledikleri, yaptıkları konuşmalardan parçalar yazılı olmakla beraber, Mansur Efendi bunlara övgüler yağdırırken, istediği sözleri

¹⁰⁹ Seyfiddin Azizov: Şen Şi-tsay döneminde Sovyetlerde okumuş, sonradan ise uzun süre Komünist Çin’e hizmet etmiştir.

kendine göre yorumlayıp çürümüş enternasyonal gayelerini de aralara sıkıştırı-vermişti. Abdükerim ise bu fikri methederek “O güçlü bir teoriysen” dediğinde, kendisiyle görüşüp görüşmediğini sordum. Cevaben “Hayır, görmedim ama kitaplarını okumuştum” diyerek kendisini takdir ettiğini belirtti. Ben Abdükerim’i çocukluğumdan, gençliğimden beri tanıyordum. Babası Haşim Aksakal¹¹⁰ ile benim babam eskiden beri ilişki içinde olup, aralarında ta Karakol’dan başlayan bir gelip gitme vardı. Gulca’da da birkaç kez bizim evde bulunmuştu. Bu yüzden babamız, Abdükerim’e samimiyetlerinden dolayı bazen bağırıp çağırır, bazen azarlayarak iş yaptırır ama kendisine güvenirdi. O da önemli bir haber olduğunda hemen babamızı bilgilendirirdi. Bir gün gelip bana “Siz dikkatli konuşmayı öğrenin” deyiverdi. “Hayrola?” diye sorduğumda “Bu sıralar Töre Atamın yanında kiminle konuştunuz?” dedi. Düşündüm ve buldum. Günün birinde babamın huzuruna girdiğimde kendisi Polat Ahun adlı biriyle oturup konuşuyorlardı. Burada sözü uzatmayayım da ne dediğimi söyleyeyim. Ben de söze girdim ve “Bizi de Hoca Niyaz gibi aldatmazlarsa iyidir” deyip oradan ayrıldım. Polat Ahun bu sözümü Konsolos yardımcısı Borisov’a yetiştirmiş. Bunun üzerine Borisov ile Hakim Cebbar, Abdükerim’i beni uyarması konusunda görevlendirmişler. Bunu bana Abdükerim’in söylemesini samimiyetine bağladım. Ayrıca Ahmet Efendi ve komünizme inanan diğerleri benim amacımın vatanın özgürlüğü olduğunu bilir ama yine de bana sempati duyarlardı.

Abdükerim 1946 yılı 5. ayının 5. günü yanıma gelerek beni yine bir konudan haberdar etmek istedi. Endişe içinde şöyle konuştu: “Bugün Çılgık Mazar’da kum seyli¹¹¹ başlayacak. Çok kalabalık bir halk kitlesi bu münasebetle bir araya gelecek. Ancak aralarında ‘Biz Tarançiyız’ diye ön plana çıkmaya çalışan bozguncular var. Başlarında ise Gani Batur bulunuyor. Bu cahiller bir olay çıkarırlarsa, bu vatan için tam bir facia olur. Onun için siz yanınıza 5-6 kişi alarak Kasımcan’la birlikte gidip durumla ilgilenin. Değişik sözler çıkarsa, ona göre davranarak halkı yatıştırır, vaaz u nasihat edersiniz. Sizin gitmeniz Gani Batur’un da hoşuna gider”. Tam bu sırada Ahmet Efendi gelerek “Sen de bizimle gel de kum seyline birlikte katılalım” dedi. Abdükerim’in, Gani Batur’un kendisini sevmediğini, onun için gitmek istemediğini, biz kendimiz gidersek daha iyi olacağını söylemesi üzerine, ben, Kasımcan, Ahmet Efendi, Tarançılarının ileri gelenlerinden Tursun Bayveççe ve Gani Batur’un dostlarından İbrahim Akmoylav, Merkezi İdareye ait bir otobüsle giderek kum seyline yetiştik. Vardığımızda şenlik kızıışmıştı ve pehlivanlar güreş tutmaktaydı. Güreşten sonra Batur bizleri çadırına davet etti. Burada yemek yerken Gani Batur, Tarançılarının geçmişte bazı yaptıklarının vatanlarına fayda değil zarar getirdiğini bilmiyormuş gibi, yaptıkları tarihi hatalardan pişman olup ağlayacağı yerde alaycı tavırlarla övünerek “Tarançılarının sultanı, zamanında Şemseddin Ahun denen ünlü alimi, emrini yerine getirmemesi üzerine

¹¹⁰ Bu zat, 1938 yılında Şen Şi-tsay hapishanesinde öldürülmüştür.

¹¹¹ Halk şenlikleri.

çuvala koyup İli Nehrine atmıştır. İşte biz Tarançılar böyleyizdir!” dedi. Bunu söyledikten sonra kibirle kasılarak etrafına baktı ve mağrurane bir tavırla, kendi sözünden gayet memnun olmuş halde yemek yemeye devam etti. Bu sözleriyle, bizim yolumuza girmeyen mollayı biz nehre atarız demek istemiş oldu. Ahmet Efendi de “Çok mollalar kendi konularında konuşmakta usta da olsalar, bazen siyasetten anlamazlar. Böylece halka fayda değil zarar getirirler” diyerek Gani Batur’un sözlerine katıldığını, babamızın yürüttüğü siyasete karşı olduğunu belli etti. Kasımcan bunun üzerine bana manalı manalı baktı ve “Geç de oldu, biraz dışarı çıkalım da milletle görüşelim” dedi. Ahmet Efendi ve Gani Batur’a dönerek “Dışarıya çıkarak, insanlara yeni durumlardan bahsedip, vatan için birlik beraberlik olmamız gerektiği hakkında konuşalım” diyince Batur, “İyi bir söz olursa, biz de katılırız” diye cevap verdi ve sofraya duası edildikten sonra dışarıya çıkılarak halka birlik beraberlik konularında güzel sözler söylendi. Ne var ki, Sovyet hükümetinin Doğu Türkistan’da yürüttüğü vatandaşlığa geçirme siyasetinin ne kadar haksız bir uygulama olduğu konusunda kimse ağzına bile almadı. Bu sırada, kalabalık içinden bir genç “Efendim, Hocamın¹¹² Sovyet vatandaşı olduğu doğru mu?” diye sordu. Ahmet Efendi, gence bu soruyu kendisine sormasını söyleyip, başka tek kelime etmeyerek kestirip attı. Kasımcan söz alıp sözlerine “Biz Uygurlar, Altışehirli, Gulcalı, Tarançı demeyerek vatan yolunda tam anlamda birlik olmaliyiz. Ayrıca, Kazak, Kırgız, Uygur olalım, bizler Doğu Türkistan halkı, hepimiz bir atanın çocuklarıyız. Bu ortak temelde birleşmek, vatani korumak mecburiyetindeyiz” diye başladı ve o da, konsolosluğun yürüttüğü vatandaşlığa alma faaliyetlerinin ne kadar zorbaca olduğundan bahsetmeye cesaret edemeyerek bitirdi. Gerçi, millete Sovyet vatandaşı olunuz da dememişti. Her şeye rağmen, bizim oraya gitmemiz ve verilen Doğu Türkistan halkları arasında birlik beraberlik mesajları bile toplanmış bulunan ahaliye iyi tesir etmişti. Bir ara konsolosluk uşaklarının insanları Sovyet vatandaşı yapmak için heybe heybe form dağıttıklarını gördük. Gani Batur deminki gibi hareketlerle konsolosluğa hizmet ediyor, Kaşbaşı ve Mazar’dan çıkmayarak buralarda kendi başına hakimlik kurmaya çalışıyordu. Fatih Batur ise Nilki’ya hakim olup, o da kendi kendine hüküm sürmeye başladı. Aynen bunlar gibi Hakimbek Hoca de kırk gün kırk gece ziyafetler düzenleyerek Sırt’ı idaresi altına aldı.

Yine bu günlerde Gani Batur’un çaparmenlerinden¹¹³ Zaman isimli bir genç gelip “Batur sizi davet ediyor” diyerek beni kendisinin Üçdarvaza’daki evine götürdü. Vardığımda eğlence doruğa çıkmıştı; büyük bir ziyafet düzenlemişler, hayatın gerçek anlamının yalnızca bu olduğunu söyleyerek, başka hiçbir şey düşünmeksizin yiyip içiyorlardı. Selam verip içeriye girerek gösterdikleri uygun bir yere oturdum. Bu arada bana çılım (sigara) ikram ettiler. Ağzıma alır almaz şiddetli bir şekilde öksürmeye başladım. Bayağı bir zorlandığım için çılımı kendile-

¹¹² Hakimbek Hoca kast edilmektedir.

¹¹³ Çaparmen: (Uygur ve Özbek Türkçeleri) Haberci; özel hizmetçi.

rine geri verdim. Şarkıcılar ile çalgıcılar, Uygurların sokaklarda söyledikleri “Avrışım” ve “Hanleylu” adlı halk türkülerini seslendiriyorlardı. Rozi Tanbur, Zikir, Cela ve Abduveli tenkeş kılıp¹¹⁴ yüksek sesle türkülere eşlik ediyorlardı. Neşeleri yerine gelmiş olacak, Gani Batur eğlencenin sonlarına doğru, davetliler dağılmadan önce “Böyle gün geçirip, beş yıl daha yaşayıp ölsem, gam yemem”. Sonrasında herkes, yaptıkları işten memnun halde evine dağıldı. Hiçbirisi vatanın geleceğini kendisine kaygı etmiyordu, içleri rahattı.

Benim Gani Batur’la aramdaki iyi ilişki de halk içindi. Aramızdaki samimiyet her şart altında devam etti. Bunun sebebi babamızın ona karşı duyduğu merhamet ve benim her vakit ondan haberdar olmamı, manevi yönden kendisini etkileyip onu bozgunculuktan, her türlü kötülüklerden alıkoymamı istemesiydi.

1946 yılının 7 Haziranında Ahmet Efendi ve Abdükerim Urumçi’ye doğru yola çıkmadan önce, Abdükerim bana “Siz ve Nuriddinbek, Sovyet vatandaşlığına geçmezseniz, görevden uzaklaştırılacaksınız” dedi. Ayrıca gizli olarak kendisinin Sovyet vatandaşı olmayacağını, zira göbek bağının bu topraklarda kesildiğini de söyledi. Sovyetler, işte böylesine karışık siyasi faaliyetlerle halkın kafasına da karışıklık, kararsızlık, gelecekte ümitsizlik duyguları salıyor, bu şekilde niyetlerine erişmek için yeni yollar açmış oluyordu.

Sovyetlerin ihaneti ve sonuç

8 Haziranda babamızın çalışma masasına konulmuş içinde mektup bulunan bir zarf bulduk. Mektupta özetle babama istifa etmesi teklif ediliyor ve “Halk cahildir; sizin samimi hizmetlerinizi doğru değerlendirmeyebilir ve bu yüzden size zarar verebilir. Bu sebepten istifa ediniz; canınızı kurtarmış olursunuz. Bu konuda sizi uyarıyorum” gibi sözler ifade ediliyordu. Bunun, konsolosluğun komünizme iman edenlere haince verdiği bir talimatın eseri olduğu gayet açıktı. Yine de kimler tarafından icra edildiğini bilmemiz gerekiyordu. Bu amaçla ben, Kasımcan Kamberi ve Kaşan Kâri hep beraber yaptığımız araştırma sonunda gördük ki, mektup İmin Mahsum’un kaleminden çıkmış, Haşır Vahid tarafından idareye getirilmişti. Bu tür malumatlarla belli bir sonuca varmış da olsak, mektubun içeriye, masaya kadar kim tarafından götürülmüş olabileceği konusu kafamızı epey meşgul etti. Bunu da öğrendik. Meğer babam namaz kılmaya çıktığında, masaya kendisinin özel korumalarından Bekir denilen adam getirip koymuş. Bununla birlikte, babamın Urumçi’deki “efendi”lere¹¹⁵ yazdığı mektupların asıl nüshalarının ortadan kaybolması da tesadüf değilmiş. Araştırma sonucunda bunu da komünizm yanlılarının yaptığı kesinleşti. Zira, bu komünizm yanlılarının konsolosluk tara-

¹¹⁴ Tenkeş kılmak: (Uygur Türkçesi) Akort etmek, düzenlemek. Burada “hep bir ağızdan, koro halinde” anlamında kullanılmıştır.

¹¹⁵ Mesut Sabri Baykozi, İsa Yusuf Alptekin, Mehemmet Emin Buğra grubu ve çevresi kast edilmektedir.

findan düzenlenen toplantılarda “Bizim yöneticilerimizin Pantürkistlerle işbirliği yapma amacı var. Bu doğrultuda başlattıkları hareketlerden haberdarız. Onun için biz buna kati surette karşıyız” diye bağırmaları da bundandı. Sovyet konsolosluğu en iyi bildiği iş olan fitne ve fesat yoluyla ortaya böylesine yapay ama ağır bir siyasi ortam çıkarmış, halkın birliğini bozarak kendi uşaklarına makamlar vermiş, pek çok insanı bu şekilde inandırmıştı. Bu konuda Urumçi’deki en düzenbaz adam olan, kendi vatanını satılığa çıkarmış bulunan Burhan Efendi, Sovyet Başkonsolosu Kozlov’un en güvendiği adamlarından biriydi. Bu sırada bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyetini satmak suretiyle, onun yerine Sovyetler ve Çin’in lehine çalışacak yapay bir hükümet kurulmaya başlanmıştı.

Babamıza ve bütün Doğu Türkistan halkına ihanet eden Sovyetler, işte bu 1946 yılının 13 Haziranında babamızı haince kaçırdı. O gün saat 3’lerde beni “2. ev”e çağırdılar. Vardığımda Vladimir Stephanoviç Kozlov kendi çalışma masasında, İshakbek ise ondan epeyce ötede oturuyordu. Asker olduğum için dimdik durdum ve asker selamı verdim. O zaman Kozlov yan taraftan bir mektup çıkardı ve bana uzatarak “Bu babanızın mektubu, buna itaat edeceksiniz” dedi. Şehirde kimlerin bulunduğunu sorduğunda, hiç kimsenin olmadığını belirttim. “Hakimbek Hoca nerede? İshakbek’le birlikte gidip onu da getirmek gerek. O da devlet başkan yardımcısı, öyle ya” deyip beni gönderdi. Bana verdiği mektupta şunlar yazıyordu:

“Asılhan. Ben vatanın selameti için 5-10 gün gecikebilirim. Onun için, beni merak etmeyin. Bu konuyu telaşlandırmadan hükümet üyelerimize de bildir ve sessizce kulaklarına fısıldayiver. Baban Alihan Töre. 13 Haziran 1946...”

Böylece bin bir düşünceyle idare binasına vardım. Ahmet Efendi ve Abdurauf Mahsum koşarak yanıma gelip neler olup bittiğini sorduklarında, mektubu onlara da okudum. Az sonra Mahsum Beyin odasında mektubu tekrardan başından sonuna kadar okudular ve gayet şaşırılmış bir halde birbirleriyle bakışarak bana verdiler.

Babamıza istifa etmeleri için yazılan mektuptan bir gün önce Ahmet Efendi ve Abdükerim Urumçi’ye uçmuş, ancak Ahmet Efendi 13 Haziranda birdenbire geri gelmişti. Urumçi’de buldukları yer kendilerine dar gelmiş olsa gerek, Abdükerim de 15 Haziranda Gulca’daydı. Bunlar olup biterken Hakimbek Hoca’nın da gelmesiyle Tarançı iktidarı kurularak, maksat hasıl olmuş oldu. Bununla beraber, babamızın ortadan kaybolmasından endişe edilerek mescitlere mektuplar ulaştırılmış, milleti uyanık olmaya çağıran bildiriler dağıtılmışsa da, organize ciddi bir hareket olmadı. Bu günlerde gazetede Kasımcan Kamberi’nin bir şiiri yayımlandı. Bu şiirin aklımda kalan kısımları şöyleydi:

*Bülbül çemenden uçdı, bevakit tañ atmasdan,
Gülğünçeler açılğay mu, mal-varanğlar destiden*¹¹⁶

¹¹⁶ *Bülbül çemenden uçtu, vaktisiz, tañ atmadan,
Gül goncası açılır mı, hayvanların eliyle...*

Şiir bunun gibi birkaç beyitten oluşuyordu. Bunun üzerine Hakimbek derhal başta Kasımcı olmak üzere idaredekileri huzuruna çağırarak, bir toplantı yapacağını bildirdi. Hepimiz gittik. Büyük salonda başköşede Hakimbek, onun sağında ilk sırada Enver Efendi, solunda ise Turdı Hacı Taldıkorgan ile Tursunbay Palvan oturuyordu ve salon tıka basa doluydu. Enver Efendi gazete hakkında konuşmakta ve yorum yapmaktaydı. Bizler de gelerek yerimizi aldık. Bu sırada Hakimbek Kasımcı'ya hitaben öfkeyle "Bok herif! Bunu ne diye yazdın?!" diye haykırdı. Kasımcı "Bu şiir kimse için yazılmış değildir, sıradan bir şiirdir" dese de, yorumlarına devam eden Enver Efendi "Burada bülbül dediği, Alihan Töre; hayvan dediği ise siz ve biziz" diye konuşarak, kendilerinin kim olduklarını itiraf etmiş oldu. Hakimbek tekrar küfrederek "Burada yurdun gerçek sahibi bizler dururken, sen gidip başka milletten olan birini övdün bok herif!" diye birçok defa daha ağzını bozdu. Bunun üzerine Kasımcı "Aşk olsun Enver, tabirlerinize bravo. Bu kelimeyi kullandınız ya, şimdi gidip ağzınızı çalkalayın da öyle konuşun. Yoksa pis kokarsınız" diyerek Hakimbek'e cevap verdi. Enver Efendi, gazetenin bütün makalelerinin Propaganda Dairesinin incelemesinden geçtiğini hatırlatarak, bu işte kabahatin Propaganda Dairesinde olduğunu söyleyince, Abdükerim kendisinin bundan haberi bulunmadığını, zira Urumçî'de olduğunu dile getirdi. Ardından sözü Altı Sulum vali yardımcısı Abuzer Halfe aldı ve "Önceki siyaset değişti; bundan sonra yeni siyasetin yolunda yürümezsek olmaz" gibi sözler söyledi. Onun sözlerini destekleyen kalabalık, konuşma bitince dağıldı.

O gün Nuriddinbek'in karısı beni çağırarak, endişe içinde evine götürdü. Gittiğimde çocukları ağlayıp oturuyorlardı. Ne olduğunu sorduğumda bana bir mektup gösterdiler. Mektupta "Ben bu büyük günahı işlemeye mecbur olmuş biri olarak Ulu Tanrı'mdan günahımın affını diliyorum ve kendimi nehre atıyorum" diye yazıyordu. Nuriddinbek'in el yazısını tanıyınca gözlerim yaşardı. Ciddi bir tavırla bunun sebeplerini sorduğumda eşi "Gani Batur, onu nerede görürse öldürecekini söyleyerek birkaç defa eve geldi. Bundan başka hiçbir şey olmamıştı" şeklinde konuştu. Kendisine dargın bir halde bağırarak neden bana haber vermediğini sordum. Kadın bunun üzerine biraz sabretmemi rica ederek yerinden kalktı ve biraz sonra yine gelerek beni yan komşularının evine götürdü. Baktım ki Nuriddinbek orada! Onu görünce hayretler içinde kaldım. Kendime gelip de "Bu da ne demek oluyor?" dediğimde Nuriddinbek "Böyle yapmasaydım Gani beni sağ bırakmazdı. Bunun için böyle bir şey yaptık. Bu sebepten bugünden itibaren herkes için artık ben yokum. Bunu kimseye belli etmeden Abdurauf Mahsum'a siz söyleyin" diye cevap verdi. Bundan sonra "Nuriddinbek kendini nehre atmış" dedikodusu bütün Gulca'ya yayılarak, o da Gani Batur'dan kurtulmuş oldu.

Bu arada Hakimbek, kişisel düşmanlığından dolayı eski görevlileri görmek bile istemiyordu. Bunun için, canlarını mallarını feda ederek azatlık için mücadele veren, bizim kanatlarımız altına sığınan Kayılı Yunus Damla, Sadık Çong, Tağlı İbrahim Hacı, Aksu valisi Şuayp Hacı gibi isimlerin hepsinin teminatlarını Töre'nin adamları oldukları gerekçesiyle feshetti ve kendilerini de sokağa attı. Bun-

dan sonra Kasımcan Kamberi için de büyük bir tehlike doğduğundan, o da 17 Haziranda Şiho'ya gitmek üzere yola çıktı. Ağabeyim Şiho askeri levazımat sorumlusuydu. Kasımcan, babamızın durumunu ağabeyime bildirmiş. Sonrasında ağabeyim de kendisini her konuda temin ederek Urumçi'ye uğurlamış. O ise gidip Ahmet Efendi'nin korumasına girmiş. Ahmet Efendi, Nuriddinbek'i kanatları altına alarak, kişisel koruması yapmış. İşte bütün bunlardan sonra halkın gözünde ben de onlardan biri oluvermişim.

Ahmet Efendi ve Abdükerim, Urumçi'deki sözde hükümet kadrolarında ikinci dereceden mevkilerle yetinmek zorunda kalmışlar. Burhan Efendi birinci, Ahmet Efendi ise ikinci başkan yardımcısı olurken; birinci katıplığe bir Çinli getirilmiş, Abdükerim ise ancak ikinci katip olabilmiş. Bunlar bunun böyle olmaması gerektiğine inanıyorlardı. Ne var ki, Sovyetler, Doğu Türkistan hükümetini böyle yollarla ortadan kaldırıp yok etme işinde kendilerini görevlendirmişti. 1946 yılının 28 Haziranında Ahmet Efendi Urumçi'den gelerek "Doğu Türkistan hükümetinin bugünden itibaren dağıtıldığını" ilan ederek vazifesini eda etti. Birinci basamak bitti, şimdi ikinci basamağa geçiyorum diye hesap ediyordu. Ancak öyle olmadı. Sovyetlere güvenen Ahmet Efendi, bağımsız Doğu Türkistan siyasetinden vazgeçerek onlara ödünler verdi ve bağımsızlığa Kızıl Uyguristan'ı kurmak suretiyle erişmek yolunu tuttu. Ama Sovyet konsolosluğunun gösterdiği bu yol, Türkistan birliğinin maksatlarına zıt olarak tezahür etti ve Urumçi'deki vatansever kuvvetlerle birleşmeyi engelleyerek arayı bozdu, onların düşmanlıklarını celp etti. Komünizm yanlıları, kendi gayelerini geniş kitleler arasında yayarak, karanlık güçlerini vatanseverlere karşı kullanmaya başladılar. Sözelimi Urumçi'deki Mesut Efendi, Mehemmet Emin Hazret ve Aysabek, birer Pantürkist, Panislamist, yani onların "halk düşmanı" dedikleri adamlardan oluvermişlerdi.

Bütün bunlar 1946 yılında olup bitenlerdi. Ben 1945 yılının yaz aylarında, azatlık için mücadele vermek üzere Doğu Türkistan'ın güneyinde; Kuçar ve Aksu vilayetlerinde bulunuyor olduğum için, o yıl Gulca'da meydana gelenler öğrenebildiğim kadarıyla kaleme alındı.

O yılın Ağustos ayında hükümet üyeleri Merkezi İdare binasında toplanıp, başta babam olmak üzere Doğu Türkistan'ın bağımsızlığında emeği geçen birkaç kişiyi maddiyatla mükafatlandırmaya karar vermişler. Bu itibarla babamıza 1500, Gani Batur ve Fatih Batur'a 500'er koyun, diğerlerine de uygun miktarda mükafat verildi. Bunun üzerine babamız verilen "Azatlık" madalyasını kabul etmiş, ancak koyunları Şehit ve Gaziler Cemiyetine bağışlamışlar. İki batur ise mükafatlarını bizzat teslim almış. Bizim bundan haberimiz yoktu.

Sovyetlerin hileyle babamızı kaçırmasının ardından Doğu Türkistan hükümeti dağılınca, ya Sovyetlerin nakkaresi eşliğinde oynamak, veyahut görevden ayrılarak kendi başımızın çaresine bakıp yaşamamızı sürdürmemiz gerekiyordu. Bundan başka yolun kalmadığı kararına vardığım günlerde Ahmet Efendi Urumçi'den gelerek buradaki durumdan haberdar oldu. 1946 yılının Haziran ayında bir toplantı düzenlendi ve bundan sonra işlerimizin Urumçi'den yürütüleceği be-

lirtilerek görevlerimiz taksim edildi. Ben o sırada Askeri Daire Başkanıydım ve rütbem de binbaşı idi. Demek ki, bizim bağımsızlığımız sona ermiş; yeniden esaret günleri başlamıştı. Bundan dolayı ben çalışmam dedim ve toplantıda şahsi fikirlerimi dile getirdim. Ahmet Efendi bunun üzerine bana “Hayır, sizin yapacak çok işiniz var” dedi. Ben ise, kendi durumumdan söz ederek, ailemizde herkesin görevde olmasından dolayı maişetle uğraşan kimsenin olmadığını belirttim. Maddi açıdan çok zor durumda olduğumuzu anlayınca, soruşturdu ve babamızın hiç maaş almamış olduğunu gördüler. Bu sebepten 20 aylık maaş hesaplandı, bunun için bana yaklaşık 300 koyuna eşdeğer ücret ödeneceğine dair bir belge tutuşturuldu ve Ahmet Efendi parayı Maliye idaresinden almam yönünde talimat verdi. Bundan sonra Maliye idaresine müracaat etmek için gittiğimde, eski Maliye Bakan yardımcısı Fatih Allayarı beni kabul etti ve samimi bir ifadeyle “Bu para, bugünün şartlarında tüccarlara oldukça iyi kar kazandırır. Ama bunun için Urumçi’ye gidip mal getirmek lazım. Bu yüzden, bu fırsatı kaçırmaz da iş yaparsanız, durumdan faydalanmış olursunuz. Çünkü yakında herkes için yol açıldığında, böylesi imkanlar da olmayacaktır” dedi. O böyle tavsiyeler veriyor, ancak benim vicdanım Urumçi’ye sadece kendi şahsım adına yapacağım ticaret için gitmeyi kabullenmiyordu. Zira, ben, daha düne kadar azatlık için can alıp can veren, vatan uğruna hizmet edip halkın dertlerini omuzlayan bir babanın oğluydum ve vicdanım bugün kendi midelerini düşünen birisi olmaya izin vermedi. Tam da gitmemeye karar vermişken Ahmet Efendi beni çağırarak “Siz Şehit ve Gaziler Cemiyetinin işleri için bizimle birlikte Urumçi’ye gelecek ve oradan cemiyetin mallarını getireceksiniz. Aynı zamanda kendiniz için mal getirme imkanınız da var” dedi. Böylece yüreğimdeki burukluktan kurtulmuş oldum. Üstüne üstlük vatan yolunda can verenler için hizmet etmekten şeref duyarak ve bana verilen bu imkanı Tanrı’nın inayeti bilerek şükrettim.

Burada Şehit ve Gaziler Cemiyetinin nereden beslendiğini merak edebilirsiniz. Kurtuluş mücadelesi başladığında elbette kayıplar olacaktı. Bu itibarla babamız 1945 yılı başlarında bu cemiyeti kurdu. Gazilerin ve ihtilal şehitlerinin ailelerinin durumuyla söz konusu cemiyet ilgilenirdi. Cemiyete kaynak temin etmek için babamız, Hasanım Tanzın, Abdulla Hacı Salmabaş, Cuma Ahun Hacı gibi dava arkadaşlarına, Böritala, Süydün ve diğer bölgelerdeki zenginlere gider; vaaz u nasihatlarla bulunarak çok miktarda büyük ve küçükbaş hayvan toplar, Şehit ve Gaziler Cemiyetine ulaştırırdı. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu insanlar ne verdilerse İslam yolunda, vatan için vermişlerdi. Bundan dolayı biz Müslümanlar için İslam’ın maneviyatına dayanmak suretiyle inkılap yapmaktan başka yol yoktu; bunu kendi gözlerimizle görmüştük. Bu işe baş olan şahsın her bakımdan yetişmiş, kendi zamanını iyi kavramış, ilerici, vatan için canını ortaya koyan, Kuran’ın emirleri uyarınca hareket eden, halkı bir ten bir can halinde bir araya getirebilen biri olması gerekir. Böyle bir bağımsızlık mücadelesiyle vatan elbette hürriyetine kavuşur. Çünkü yukarıda sözünü ettiğimiz bağımsızlık etmenlerinin gücünün adaletle harekete geçirilmesi halinde, vatan için büyük tehlike arz eden

dar milliyetçi, bölgeci güçlerin ortadan kalkacağını, Doğu Türkistan halkının bu şekilde birleşebileceğini bizzat gördük. Bununla ilgili olarak belirtmeliyiz ki, hat-ta büyükleri vasıtasıyla her 3-4 ayda bir Çinli tüccarlar bile büyük yardımlarda bulunuyorlardı. Hükümetin yürüttüğü siyaset sayesinde vatansever zenginlerin yardımlarıyla Şehit ve Gaziler Cemiyetine 45 bin koyun ile önemli miktarda nakit toplanmıştı. Yukarıda adı geçen kişilere Allah rahmet eylesin; amin.

Böylece bizler, 1946 yılının 7. ayı ortalarında otomobille yola çıktık. Ahmet Efendi bizden ayrı olarak uçakla gitti. Benim yanımda eski Sağlık Bakanı Muhiddin Kanat, Doğu Türkistan Merkez Bankası Müdürü Kerim Hacı Dungan ve başkaları vardı. O gün saat beş sularında Şiho'ya vardık. Ağabeyimi aramak üzere Askeri Lojistik İdaresine gittiğimde orada kendisinin yardımcılarında Ahund Eke'yi buldum. Beni askeri üniformayla görünce büyük heyecan içerisinde karşıladı. "Allah'ın izniyle Doğu Türkistan hükümetinin kurulduğunu" işittiğinde inanmadığını söyleyip, ağabeyim Gaffarhan'ın bundan üç gün önce General İshakbek'le birlikte Çöçek ve Altay'a gittiğini belirtti. Demek talimat hala değişmemişti. Bu bilmece gibi durumun altında ne olduğunu anlayamadan o gün Manas Köprüsü'ne vardık. Çinli askerler bozulmuş yerleri düzeltiyorlardı. Bunun için bugün geçmemizin mümkün olmadığını, ancak yarın saat on civarında geçebileceğimizi söylediler. Gerçekten de arabanın buradan geçmesi tehlikeliydi. Bu yüzden Şiho'ya geri dönerek Askeri Lojistik idaresinde geceledik. Ertesi gün saat 11 sularında gittiğimizde köprü açılmıştı. Biraz sonra bizim yürüyeceğimiz yollar-dan tören yürüyüşüyle Çinli askerler geçmeye başladı. Böyle bir hareketle Urumçi'ye varıncaya kadar güçlerini göstermiş, gövde gösterisi yapmış oldular.

Urumçi'de Kerim Hacı, Muhiddin Kanat ve ben üç kişi halinde, Ahmet Efendi'nin de kaldığı Çanışşubbay'ın Yanhane'deki bahçeli evinde kaldık. Aceleyle hareket ediyorduk. Şehit ve Gaziler Cemiyetinin Urumçi temsilcisi Fazıl Ahun adlı bir adam, Gulca için gerekli olan mallarla ilgili bütün işlerimi halletti ve malların tizimini yaparak, Gulca'ya gidecek malları bana gösterip söz konusu listeyi elime tutuşturdu. Mallar yüklendiğinde benim mallarım dahil 5 kamyon dolmuştu. Bana ait mallar yarım kamyon etmişti. Malların çoğu türlü türlü çaylardan ibaretti. İşlerimi iki gün içinde bitirmiştim ki, Ahmet Efendi'ye rast geldim. Bana "Gulca'ya hangi yolla gidilirse gidilsin, yollarda Çinlileri öldürüyorlarmış, diye bir dedikodu yaymışlar. Sizinle birlikte geleceklerin tamamı Çinli" dedi. Bunun üzerine yanıma "Her yerde ve her şart altında yolculuklarına yardım edilsin" şeklinde bir belge alarak yola çıktım. Kamyon şoförlerimizden birisi Gulcalıymış; benden kendi arabasına binmemi rica etti. Bu adam çok iyi Uygurca biliyordu; diğerleri ise İç Çin'den gelmişlerdi. Onun için Gulcalı şoförün arabasına bindim.

O gün Manas'ı geçtikten sonra gece serinliğinde yolumuza devam ettik. Bir süre sonra Çinli şoför beni korku içinde ve boğuk bir sesle uyandırdı. Gözümü açtığımda kamyon farlarının aydınlattığı yolun tamamen bizim askerlerimiz tarafından kapatıldığını gördüm. İki atlı asker de benim bindiğim kamyonun önünde

duruyordu. Ben kamyonun dışarı çıktığımda bu askerler asker selamı vererek “Biz muhafız alayınız. Talimat uyarınca sizi askeri birliğe götüreceğiz” dedi ve elini indirmeksizin saygıyla bekledi. Ben “Rahat! Haydi götürün” dedikten sonra yola çıkarak biraz yürüdük ve bir ırmak kenarında durduk. Yolun az ötesindeki bir sığınakta bunların alay komutanı Gulcalı Tatar Margup varmış. Kendisi beni görünce kucaklayarak selamlaştı ve çok mutlu oldu. O gece Margup’un yanında konakladık ve sabaha kadar sohbet ettik. Yapılmakta olan değişikliklerden o da memnun değildi. “Burada Kalıbek Hakim de Töre Atam’ı kaçırmalarından rahatsız. Bugünlerde beni Savan’a çağırıp epey bir sıkıştırdı” dedi ve sonunda Çinlilerden ganimet alınan bazı silahlar bulunduğunu, henüz kayda geçmediğini ve bunları ona vermesi gerektiğini söyledi. Ben tam o anda yerimden doğrularak “Kalıbek’le birleşmek gerek” dedim. O ise “Öyle yaparsak Rus gökyüzünden,¹¹⁷ Çinli ise karadan saldırır. Keşke Çin tek başına olsaydı, onu tam yanbaşa almıştık¹¹⁸” diye iç çekti. Derken uyuyup sabah kalktığımızda baktık ki akarsu iyice yükselmiş. Margup bunu görünce “Bir iki gündür böyle. Endişe etmeyin, gün biraz serinleyince su da azalır. Yoksa asker çocuklar var; onlar halleder” dedi.

Biraz sonra araçlarla suya girdiğimizde, benim bindiğim “ZİS” marka kamyon hariç, diğer bütün kamyonlar suyun orta yerinde durup kaldı. Askerlerin yardımıyla onlar da sudan sağ salim çıktılar. Ardından Margup’a biraz çay ikram ederek vedalaştık ve yollara düştük.

Yoldaki manzaralar sanki bir savaşın gerçekleşmekte olduğunu gösteriyordu. Her yerde bir telaş vardı. Yol boyunca birçok Çin mevzisi vardı ve bunların hepsi bizim kahraman askerlerimiz tarafından zapt edilmiş, bu uğurda epey kurban verilmişti. Onların bu yürüyüşüyle Urumçi’den de kaçışlar başlamış, bir pud benzin bir ser¹¹⁹ altın fiyatına ulaşmıştı. Böylesine büyük bir güç nasıl meydana gelmişti? Tekrar ederek söylüyorum ki, bunun en büyük sebebi, İslam’ın ruhuna dayanan birlik ve adaletti.

O gün öğlene doğru Sayram’dan geçerek Kengsay Geçidinin ortasında mevzilenmiş alaya ulaştık ve burada dinlendik. Süydün Şehri vali yardımcısı Sarıbulaklı Kazakların akalakçısı Davut Han da buradaymış. Beni görür görmez hemen kucaklayıp hal hatır sordu ve “Gelecek nasıl görünüyor? Urumçi’dekiler nasıl? Ata’dan haber var mı?” diyerek durumdan haberdar olmak istedi. Şimdiye kadar kendilerine herhangi bir talimat gelmediğini söyleyen Davut Han, şaşkınlık içindeydi. Daha sonra Davut Han Akalakçı kendi yaylarına, yani Kertas’a, bizler ise Gulca’ya doğru yola koyulduk. Gulca, Kengsay’a 85 km uzaklıkta idi ve güneydoğu yönünde bulunuyordu. Rus sınırı ise buranın 50 km kuzeybatısındadır. İşte o gün Gulca’ya geldik ve malları Şehit ve Gaziler Cemiyetine sağ salim teslim ettik.

¹¹⁷ Urumçi’ye doğru hızla ilerleyen Milli Ordu’nun Sovyet uçakları tarafından haince bombardıman edilmesi hatırlanmalıdır.

¹¹⁸ “Yanbaşa almak” deyimi, Türklerin milli sporu olan güreşte bir üsüldür. Yanbaşa alınan rakip, kesinlikle yıkılır.

¹¹⁹ Ser: 35 grama denk bir ağırlık birimi.

Devir teslim işlemleri tamamlandı ve ilgili belgelere imza atıldı. Böylece mallar Çinlilerin araçlarıyla birlikte Askeri Lojistik garajına teslim edilmiş oldu. Bunlar 5-6 gün kadar burada kaldıktan sonra, her biri saman basar gibi kamyonlara yüklendi ve Çinlileri de almak suretiyle Urumçi'ye doğru yollandı. Buradan Şiho'ya değin yetecek kadar benzin alıp gitmişlerdi. O günlerde Gulca'dan epey bir Çinli ayrıldığı için, havalideki bunlara ait araziler ve evler satılarak yerli halka biraz olsun fayda sağlanmış oldu. Ben kendi yaptığım işten memnun kaldım. Çünkü Urumçi'den çay ithal etmiş, Gulca'dan ise Çinli ihraç etmiştim. Derken insanlar benim bu işten kazanacağım kârı ona katladılar ve kendileri de ne olursa olsun Urumçi'den mal getirme işine giriştiler. Sonra kendi kendime "Bizim yapacağımız başka bir şey kalmadı. Çünkü, Sovyet komünistlerinin Doğu Türkistan'ın hürriyetini tam anlamıyla Çinlilere sattığı kesin olarak ortada. Şimdi yerli komünizm yanlılarını aldatacaklarına da hiç kuşku yok. Yine de Çin komünistleri zafer kazanıncaya kadar durumdan faydalanmalı ve ekonomimizi düzene sokmalıyız. Sonra çok geç olabilir" diye düşündüm ve işe koyuldum. Urumçi'ye buradan benzin, ayrıca küp ve toz şeker götürmeyi planlayarak girişimci, iş bilir Tatar dostum Talat Abidov'la fikir alışverişinde bulundum. O otomobil satmaya karar verdi ve bunun için Sovyet jeolojik etüt heyetiyle anlaşarak iki tane kamyon buldu. Böylece Gulca'daki Maytağ Bankasına 10 ton benzinin parasını ödeyerek, 1946 yılının Ağustos ayında Şiho'ya gidip Maytağ (Rafineri) Müdürü Adilbek'le görüştük ve evrakları gösterdik. O ise bize benzin meselesinin halihazırda askerlerin ihtiyarında olduğunu, onun için bu belgeye bakarak bize benzin veremeyeceğini belirtti ve benzini vermedi. Bizler istişare ettikten sonra Urumçi'ye gittim ve Ahmet Efendi'ye müracaatta bulununca o bana ait bölümü imzaladı.

Bir iki günü Urumçi'nin vaziyetini öğrenmekle geçirdim. Baktım ki, her tarafa Çinliler dolmuş. Bunlar arasında her çeşit adam vardı. Özellikle Abdulmahsum dedikleri adam bağıra çağıra geziniyordu. Benimle birlikte Doğu Türkistan'ın güneyine giden Minaver Hoca, 1945 yılının güz mevsiminde Aksu'dan Gulca'ya vardıktan sonra Duben zamanında hapsedilmiş ve malına mülküne el konulmuş, kendisine ait un fabrikası da Urumçi'ye taşınmış. Adamcağız, Doğu Türkistan hükümetinin Urumçi'deki un fabrikasının sahibine, yani Minavar Hoca'ya geri verilmesi yönündeki talimatına dayanarak Urumçi'ye gelmiş ve her gün geri verilmesi için kavga edip duruyormuş. Bu günlerde Altay Kazaklarının aşiret reislerinden birkaç tanesine makamlar vermiş olup, onları Urumçi'de tutuyorlardı. Bunlar, Canımhan Hacı, Kadı Vang gibi adamlardı. Başta Latif olmak üzere başka boylara mensup olan Osman Batur'un adamlarından birkaçı da Urumçi'de imiş.

Bir gün Ahmet Efendi bana ricada bulunarak "Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti zamanında Altay'dan Osman Batur'un temsilcisi olarak Gulca'ya gelen Latif ve Şemşi'yi iyi tanıyorsunuz. Çünkü Töre Atam'ın yanında birkaç ay kalmışlardı. Bunlar arkamızdan türlü sözler çıkararak bize taş atıyor ve Töre'yi bulacaksınız diyerek kavga çıkarıp, bizi rahat bırakmıyorlar. Onlara gidip, babanızın araşanda dinlendiğini, daha sonra dönüp işinin başına geçeceğini söyler mi-

siniz? Lütfen onlara, kendilerine karşı olmadığımızı söyleyip, biraz sakinleştirici sözler edin. Abdulahat Mahsum sizi yanlarına götürür” dedi ve bu adamla birlikte onların yanına gönderdi. Kaldıkları yere vardığımızda kapı önünde bekleyen Çinli asker önce bizi içeri sokmadı. Sonra adımızı bir kağıda yazıp içeriyle görüşerek müsaade etti. Selam verdik ve eve girdik. Latif iki kişiyle birlikte oturuyordu. Biz de el sıkışıp oturunca Latif “Bir iki gün oldu, senin geldiğini işitmiştim. İyi oldu gelip bizimle görüştüğün. Nuriddinbek denilen adam bir kere olsun ziyaretimize gelmedi. Gulca’ya gittiğimizde her gün bizimle birlikte olan adam, bir defacık gelip görüşmez mi” diyerek elini silkti ve “Bu sözleri boş ver; Ruslar babanı aldatarak kaçırdı” dedi. Bunun üzerine ben, o günlerde halk arasında yayılan sözler istikametinde konuşunca, yani “Araşanda dinleniyor” muhabbetine girince, “Sokır¹²⁰ Ahmet seni de okutmuş” diyerek bana gücendi. Ruslara da Çinlilere de küfrederek “Bize ikisi de lazım değil. Biz atalarımızdan kalan toprak için can veriyoruz, başka davamız yoktur” dedi. Bu sırada Abdulahat Mahsum anlaşmadan söz edince daha beter bozulan Latif, “Bu sözleri bırak” diyerek bana döndü ve “Sokır Ahmet’e söyle, bize olmayacak sözler söylemeye son versin” dedi. Daha sonra beni içeri odaya götürüp orada oturan insanlarla “İşte bu Töre’nin ortanca oğlu Asılhan. Sokır bunun da ağzını bağlamış” diye tanıştırdı. Ardından “Urumçi’de ne kadar kalacaksınız? Gidene kadar yine gelirsiniz” dedi ve bize müsaade etti. Geri dönünce konuşulanları Ahmet Efendi’ye ilettim.

Ertesi gün Abdükerim’e beni Urumçi’deki efendilerle görüştürmesini rica ettiğimde, bana hangisiyle görüşmek istediğimi sordu. “Aysabek’le” dedim. Çünkü babamız bu adamdan çok söz ederlerdi.¹²¹ Onun için kendisini giyaben tanıdım; ancak, hiç görmemiştim. Bunun üzerine Abdükerim beni alarak Tursun Baba ve Enverhan Baba’nın bahçeli evine götürdü. Eve girdiğimizde ev tıka basa insan doluydu. Beni törede, yani başköşede oturan Avrupalı giyimli adama tanıttınca, adam bana bakarak başını salladı. Dikkat edince burada oturan adamların değişik boylardan olduğunu anladım. Zira konuşmalar farklı farklı gibiydi. Az sonra evden çıkarken Abdükerim’e bu adamların kim olduğunu sorduğumda bana “O adam Mehemmet Emin Buğra Hazret idi. Aysabek ve Mahsut yok; henüz gelmemişler” cevabını verdi. Bu görüşme bende iyi bir etki bırakmamıştı. Çünkü, Sovyetlerin yardımıyla bunların komünizm yanlıları tarafından halktan tecrit edildiğini, kötü gösterilmiş olduğunu hissettim.

Abdükerimle konuşurken bana İç Çin’e gittiklerinde Cankayşi’yle görüşmelerini şöyle anlattı: “Cankayşi bizimle konuşurken, oğlu da Ahmet Efendi’nin söylediklerini babasına Rusça’dan tercüme ediyordu. Cankayşi’nin sözleri de yine onun tarafından Ahmet Efendi’ye tercüme edilmekteydi. Görüşme sırasında Ahmet Efendi bağımsız olmaktan söz ettiğinde Cankayşi’nin beti benzi atarak

¹²⁰ Sokır: (Türkistan Türkçesi) Doğuştan kör, âmâ. Burada aşağılayıcı bir sıfat olarak kullanılmaktadır.

¹²¹ Babamız “Aysabek ve [İsa Yusuf Alptekin] gibi beş kişi daha olsaydı, Doğu Türkistan’ın kaderi çoktan temelinden değişirdi” derlerdi (K. Ş.).

‘Başı dururken, ayağı mı bağımsız olacak?’¹²² dediğinde, Ahmet Efendi ‘Başımız Doğu Türkistan’dır’ dedi. Bunun üzerine Cankayşi adeta sıtım gibi titredi. Ne var ki, onun bu halini fark etmeyen Ahmet Efendi, -ki aşağıya bakarak konuşuyordu- sözüne devam etti ve görüşme bu tarz sözlerle sona erdi”

Bunları anlatan Abdükerim “Bunlar bize bağımsızlık falan vermez. Ama komünist Çinlilerden ümitli olmak mümkündür” diye konuşmasını bitirdi. Onlara epey bir meyilli olduğu anlaşılıyordu. Ancak, İç Çin’e gidip geldikten sonra onlar da yaşam tarzlarını değiştirerek ev yaptırmak gibi dünyevi işlerle meşgul olur olmuşlardı. Şiho’dan bir iki kez benzin getirip baya iyi para kazandılar ve Gulca’daki evlerini imar ettiler. Bu işi, yani benzin ticaretini Abdükerim’e ben tavsiye etmiştim.

O yıl Urumçi’de bir teşkilat kurulmuştu. Nuriddinbek ve Muhiddin Ahun Kanat’ın yanısıra benim tanımadığım birkaç kişinin daha mensup olduğu teşkilatın amacı komünizm yanlılarına karşı mücadeleiydi. Bu hareketin başında Gominan askeri oluşumunun Urumçi sorumlusu Şo Şican varmış. Muhiddin Kanat bana listeyi göstererek, ısrarla benim de katılmamı istedi; ama ben razı olmadım. Sonradan Urumçi’deki bu teşkilat açığa çıkınca, Muhiddin Ahun da kaçarak Gulca’ya geldi. Nuriddinbek’i de döve döve Urumçi’de hapsedmişler; Ahmet Efendi kurtarmış. Abdükerim Gulca’ya geldiğinde bunları kızarak anlattı ve “Muhiddin Kanat’ı ne yapmak gerek? Onu her an hapse atabilirler. Onun için Muhiddin Kanat’ın tayinini Kuçar’a çıkaralım. Daha sonra kendi başına yolunu bulur da başka tarafa geçer. Bunu ona kendi ağzınızdan siz söyleyin” diyerek Urumçi’ye gitti. Bunun üzerine Muhiddin Ahun da Yulduz üzerinden önce Kuçar’a, sonra da oradan başka bir yere geçti.

1945 yılındaki Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümeti zamanında bir Gençlik Teşkilatı kurulmuştu. Bunun adını Gençler İttifakı olarak değiştirip, başında Ahmet Efendi olmak üzere yeniden işe başlamışlar. Teşkilat birkaç vilayete yayılmakla birlikte, Ahmet Efendi’nin yürüttüğü faaliyetlerin halk kitleleri üzerindeki etkisi azdı. Çünkü bunlar Sovyet düzenbazları tarafından çeşitli yollarla millete kötü olarak tanıtılmışlardı. Bunlara yüklenen suç, “Pantürkist” olmaktı. Bu kavramı Doğu Türkistan halkının gözünde en korkunç, en kötü kavram haline getirdiler. Bu, Sovyet konsoloslğunun komünizm yanlılarına verdiği görevlerden biriydi. Zira o günlerde bütün işler Sovyet vatandaşlarının eline geçmişti ve bunları kendi bölgelerindeki Sovyet konsoloslğu yönetirdi. Rahmetli ağabeyimin anlattığına göre, Şiho’daki Askeri Lojistik’a ve diğer askeri birliklere form dağıtmış ve herkesi bir gün içerisinde Sovyet vatandaşı yapmışlar. İşte yine o vakitlerde Kaşgar ve başka şehirlerde dahi yerli halktan pek çok kişi, mesela Kaşgarlı Abdükerimhan Mahsum gibiler, Sovyet vatandaşı olmuştu. Gulca’dan

¹²² Cankayşi “baş” derken, o günlerde Sovyet Rusya hükümetine bağlı olan Batı Türkistan’ı, yani Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kast etmektedir (K. Ş.).

Hakimbek ve Musabayev, bütün çoluk çocukları, sülaleleriyle birlikte grajdan¹²³ olanlar arasındaydı. Üç vilayetteki bütün ticaret işleri, 1946 yılından başlayarak Grajdanlar Cemiyeti'nin eline geçti. Urumçı'den Doğu Türkistan'ın güneyine kadar olan bütün bölgelerdeki ticaret ise Talat Musabayev tarafından ele geçirildi. Bunlar, Doğu Türkistan'da üretilen yerli mallarını gece gündüz demeden Sovyet sınırına taşıyarak zenginleştiler. Ağabeyimin söylediğine bakılırsa başkaları da bunlar sayesinde fayda görmüş, fabrikalarını da geri almışlardı.

Yukarıda sözünü ettiğimiz “grajdan” olma faaliyetleri babamızdan sonra başlamıştı. Bizim ailemizden de ağabeyimin yanısıra Şiho'daki Askeri Lojistik'ta çalışanların ellerine, Sovyet grajdanı olduklarını söyleyerek kızıl pasaportlar tutuşturdular. Böylece ağabeyim de ailesiyle birlikte Sovyet grajdanı oluvermişti. Beni de değişik yollarla grajdan yapmaya çalışmalarına rağmen, ben olmadım. Ne var ki, Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümet üyeleri bile gelecek endişesinden kurtulabilmek için grajdan olmayı düşünüyorlardı. Sovyet gazeteleri her gün devamlı olarak, İran'ın işgali altındaki Azerbaycan'ı da bizim gibi aldatıp sattıktan sonra Sovyetlerle bir antlaşma imzalayarak birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklarını bildirdiğini, İran hükümetinin bundan sonra ihtilalcileri kırıp geçirdiğini biri on yaparak yazıyordu. İşte insanları bu kötü niyetli propagandalarla paniğe düşürdüler ve kendi amaçlarına ulaşmak için yerli halktan çoklarını grajdan yaptılar.

Bir gün Muhammetcan Mahsum Eke'nin yanına giderek “Böyle şey nasıl olur? Yerli halktan pek çok kişinin, hatta hükümet üyelerinin grajdan olduğunu duydum” dediğimde, o da bana “Ne yapalım Asılhan. Aksi halde Çinliler bizi kurşuna dizer. Onun için bunların eteğine yapışmaktan başka şansımız yok” diye cevap verdi. Geriye kalan halkın ise, uyduruk film senaryolarına benzer propagandalardan anası ağlamıştı. Üstüne üstlük konsolosluk kurumu işlerini rüşvetle görüyordu ve rüşvet vermeden hiçbir iş, yani hiçbir resmi işlem bitirilemiyordu. Bundan dolayı, evini barkını satarak yola çıkmaya niyetlenen çoğu kişi battı. Rüşvet almak için “Bu yıl olmaz” diyor, ancak rüşveti aldıktan sonra işlemleri hallediyorlardı. Rüşvet meselesi özellikle Kazak halkını mahvetti. Sovyet hükümeti, grajdanlık konusunda müthiş hileler yürütüp, Sovyet pasaportu olanlara her türlü imtiyazı tanımak ve her türlü makamı bahşetmek suretiyle bütün Doğu Türkistan'dan pek çok insanı kendisine çekmişti. Yine de Ahmet Efendi o günlerde Doğu Türkistan namına iş yürütüyordu. Çünkü Türk boylarındaki istiklal ruhu hala epey kuvvetli olup, emir komuta zinciri de bu ruhu taşıyordu. Zira babamı haince kaçırdıklarında buna ilk tepkiyi Altay'daki Osman Batur göstermiş, kendi başına zamanın siyasetine baş kaldırmıştı. Bundan tedirgin olan düşmanlar, Gulca havalisindeki Kazak alaylarına başka bir gözle bakmaya başladı. Bu günlerde Şiho taraflarında olan Savan valisi Kalıbek Batur, Şiho-Maytağ'a hücum etti; 1947 yılının Haziran ve Ağustos ayları arasında verilen çetin savaştan sonra

¹²³ Grajdan: (Rusça) Vatandaş. “Grajdanin” sözcüğünün yaygın telaffuzu olup, burada Sovyetler Birliği vatandaşı anlamında kullanılmaktadır.

ele geçirdiği ganimetlerle birlikte dağlara çıktı. Bir iki yıl bu şekilde karşı koymaya devam eden Kalıbek Batur, sonra komünist Çinliler Urumçi'ye gelince Doğu Türkistan'ın güneyine geçip bu sefer Kümüş Tağ adındaki dağa çıkmış. Burada da azatlık için mücadele vererek, nihayet 50'li yıllardan Hindistan'a, oradan da Türkiye'ye geçmiş. Bu adam, babamızın en güvendiği serdengeçtilerindendi. Kazak Türkleri arasında yetişen, zamanın aydın insanlarından biriydi ve hizmetlerinden dolayı "Doğu Türkistan Halk Kahramanı" unvanını almıştı. Hayattaysa ömrü uzun olsun; bu dünyadan göçmüş ise Allah rahmet eylesin!

O günlerde benim peşime de casuslar takılmıştı. Bu arada, zamanın iş bilir girişimcilerinden sayılan Asadulla Eke isimli bir adam, benim ticaret işlerindeki merakımı fark edince beni evine davet ederek "Sizinle ticari bir şirket olsak nasıl olur?" dedi; "İşimiz yürürse İli Nehri üzerine bir köprü yaptırmak gibi hayır işleri gerçekleştirir, bu şekilde Doğu Türkistan halkına hizmet etmiş oluruz" diyerek beni ikna etti ve ikimiz ortak olduk. Böylece 1950 yılının başlarında Şangay'a gittiğimde bütün ticaretin Doğu Türkistanlılara kaldığını, yabancı birilerinin olmadığını gördüm. Arada sırada siyasi kaçaklara da rastlanıyordu. Günün birinde Beijing'e (Pekin'e) vekil olarak varanlardan birkaçı kaldığım "Dadung Padang" a beni arayarak geldiler. Bunlar Gulcalı Mahmutcan Ahun Halfet ile oğlu Abdulla Mahsun ve Urumçi'den ünlü Abdülkadir Damla'nın oğlu Abdülaziz Mahsum'du. Bu iki Mahsum birbirlerinden hoşlanmazlarmış. Öyle ki, konuşma sırasında Abdulla Mahsum, diğer Mahsum'u kast ederek "Bu aptalın sözüne kulak vermeyin" dedi. Abdülaziz Mahsum'u bir dava adamı, yani yurtsever biri olarak işitmiştim. Kendisinden hal hatır sorup "Nerelerden geliyorsunuz?" dediğimde başındaki şapkayı gösteren Abdülaziz Mahsum "Biz böyle bir milletiz; nereye gidersek işte böyle moda olanı giyer geliriz. Bunu Macûsi¹²⁴ giydirdi" diyerek gülümsedi. Bunlarla birlikte Tibetliler de yolculuk etmiş. Onlar da Macûsi modasını giyiyorlarmış. Bundan sonra kara kara "Halkımız bu tefrika belasından ne zaman kurtulacak" diye düşündüm; bir sonuca varamadım. Tekrar kendi işlerimle meşgul olmaya başladım. Demek, hangi millette gaye birliği yoksa, o millet için özgürlük de olmuyormuş. Demek, iki Mahsum ittifak etmedikçe onlar için de özgürlük olmazmış. İki Mahsum bile ittifak etmiyorsa, Doğu Türkistan nasıl özgür olabilir diyerek düşüncelere battım.

Komünist Çinliler, Şangay'da olduğu gibi tüm Çin genelinde tüccarlara geniş imkanlar tanıyıp, ticaret sayesinde bütün halkı oyalıyorlardı. Kuvvetlerini arttırdıklarında ise "sınıf mücadelesi" dedikleri belayı başlatarak, insanları her gün haislere tıkar oldular. Bazılarını "Kan borcun var" diyerek açıktan açığa kurşuna diziyorlardı. Sahtekar Çin, bize ise "Siz Şingcanlısınız"¹²⁵ diyerek ufak tefek imtiyazlar veriyor, böylece bizleri tedirgin etmemeye çalışıyordu. Böylece işlerimizi

¹²⁴ Macûsi: Kızıl Çin'in kurucusu Mao Zedung isminin Çince telaffuzu olup, "Başkan Mao" anlamına gelir.

¹²⁵ Şingcan: Çinlilerin Doğu Türkistan'a verdikleri ad olup, "Yeni sını", "Yeni yer" gibi anlamlara gelir.

bitirip malları Urumçi'ye gönderdikten sonra Lancu'ya geldiğimizde, buranın Şangay'dan daha kötü olduğunu gördük. Tam buradan ayrılmak üzereyken, Gulca'dan gelenler arasında beni tanıyan Şamuhit yanıma geldi ve "Siz şimdilik memlekete gitmeyedurun. Bugünlerde orada da hapsetme işleri başladı" haberini verdi. Bunun üzerine ben burada kaldım ve adamım Burhan Ali Urumçi'ye gitti.

Babamızı kaçırmalarının ardından, "Alihan Töre'yi geri istiyoruz" diyerek başkaldıranlardan ilki Altay'da Osman Batur'du. Çünkü onun gayesi babamızla bir-di. Osman Batur, 1945 yılının Nisan ayında elçi olarak güvendiği adamlarından Hanapiya ve Şemşi'yi babamıza göndermişti. Onlar geldikten sonra iki aydan fazla babamızın yanında kalmış, bütün iç ve dış faaliyetleri öğrenince babamızın maksatlarıyla Osman Batur'un kilerin aynı olduğuna kesin bir kanaat kesp ederek memleketlerine geri dönmüşlerdi. İşte o günlerde Sovyet konsolosluğunun hain faaliyetleri sonucu ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonrasında, babamızı kaçırap yok etmek istediler. Ne var ki netice, başta konsolosluk olmak üzere, komünizm yanlılarının düşündükleri gibi olmadı. Başlarında Osman Batur'un bulunduğu Altay halkı, babamızı ısrarla geri istedi. Bu şekilde tekrar Doğu Türkistan gayesine başvurmak zorunda kalınmış oldu. Bu konuda ağabeyim rahmetlinin hatıralarına müracaat edelim:

"14 Haziranda, Kasımcan Kamberi ve güneyle birkaç ahun, Hakimbek'ten kaçarak Gulca'dan Şiho'ya geldiler. Babamın başına gelenleri onlardan dinledim. Ayın 15'inde yol açılınca, onları sınırdan geçirdim. Urumçi'den ilk olarak ayın 17'sinde Ahmet Efendi'ler geçti. Bana epey moral vermeye çalışarak 'Şimdilik Gulca'ya gitmeyin; cahil adamlar çok. Ben size yardım edeceğim. İmkan olursa geri dönüşte Asilhan'ı Urumçi'ye beraberimde götürürüm. Şu anda Çinlilerle birlikte hareket etmek zorundayız. Askeri Lojistik'ta mesele çıkması halinde doğru-dan doğruya benimle temasa geçiniz" gibi sözler söyledi. O günkü anlaşmalara göre, birliklerin Urumçi üzerinden sağlanması gerekiyordu.

25 Haziranda General İshakbek, Taşkorgan'da olduğunu söyleyerek Şiho'ya geldi. Bana babam hakkında sıcak sözler söyleyip, ardından beraberce Altay'a gitmeyi teklif etti. 'Yolda bir fatiha okumak için Şerifhan Töre'nin Kubuk Savr'daki köyüne uğrayacağız. İki tane yambu bulunuz' dedi. Yola çıktık. Yol üzerinde bize sarışın bir iblis¹²⁶ katıldı. Kubuk'a varıp, Kubuk Süvari Alayı kumandanı Yusufhan'dan iki adet sokum kısırak, iki adet de deve alarak Kazakların adetine göre at koşturduk. Daha sonra "bawırım bawırım"¹²⁷ diyerek sureten ağıt yakıldı, dualar edildi ve Kuran okundu. Şerifhan Töre'yi Duben hapsetmiş ve sonra da öldürmüş. Ardından bu iblisler Şerifhan'ın küçük kardeşi Zekihan'ı da ustaca aldatılar ve onu da alarak Altay'a gittik. Burada Sovyetlerin Altay Konsolosluğu, Altay Kazaklarının nüfuzlu adamlarını iki kere davet ederek, onlara ziyafet verdi ve ih-sanlarda bulundu. Sonrasında İshakbek de büyük bir ziyafet düzenleyerek,

¹²⁶ Sovyetlerin adamı olan bir Rus'tan söz ediliyor (K.Ş.).

¹²⁷ Kazak Türkçesinde "Ah kardeşim, vah kardeşim" anlamına gelir.

Delilhan'a general, Zekihan'a ise albay rütbesi vererek üniformalarını giydirdi. Diğer Kazak görevlilere de Doğu Türkistan hükümeti adına mükafatlar takdim etti. Bu ziyafete Osman Batur'u da getirmek için çok uğraşıp, bunun için şoförüyle birlikte bir otomobil ile bazı nadide hediyeleri kendisine göndermek üzere hazır etti. Ama o gelmedi... Bunun üzerine İshakbek bana "Osman Batur'a gidiyoruz; siz de geleceksiniz" dedi. Lakin gitme vakit geldiğinde fikrini değiştiriverdi; ben de gidememiş oldum. Geri döndüğünde "Sizi bırakmakla iyi etmemişiz. Osman sizinle konuşmak istiyormuş" diye konuştu. O günlerde Altaylı Canımhan Hacı, Kadı Vang ve Latif adlı boy başkanlarını alıp Urumçi'ye götürmüşler. Bunların Altay'la sürekli olarak bağlantıları bulunuyormuş. Osman Batur, Altay Valisi olmasına rağmen, bunlarla birlikte gitmeyip, Delilhan gibilere de itimat etmediği için, güvendiği adamlarıyla birlikte dağlara çıkmış. "Alihan Töre'yi alıp götürmüşler. Biz sizlere de güvenemeyiz" diyerek İshakbek'e pek de iyi muamele etmemiş.

Bütün bu durum yetmiyormuş gibi, Sovyet madencileri tarafından bunların atalarından kendilerine miras kalan Köktokay Çingil yöresinden çıkarılan yer altı zenginlikleri, yüzlerce kamyonla Sovyetlere taşınmaya başlandı. O günlerde Altay'da Delilhan'ın kumandasında iki Kazak süvari alayı vardı ve bunlardan biri Sarısubma'nın merkezinde, diğeri ise Köktokay Çingil'de mevzilenmişti. Osman, Köktokay Çingil'deki Sovyetlilerden birkaçını öldürerek Altay Şehrine doğru yol alır. Üç vilayete bağlı birlikler karşı koymazlar ve kendisine katılırlar. Köktokay Çingil'deki subaylardan bir kısmı ayrılır ve Kızıl Moğolistan'a kaçar. General Delilhan da şehirdeki bazı subaylarıyla birlikte eyersiz atlara binmek suretiyle kaçar ve Zaysan sınır kapısından Sovyet tarafına geçer. Karargahta bulunan General Polinov, General Macarov ve birkaç Sovyet müşaviri Altay'daki konsolosluga sığınır. O sıralarda Yusufhan'ın Kubuk'ta duran süvari alaylarını Osman Batur'a karşı savaşa sokarlar. Bunlar, Gulca ve Tarbagatay Kazaklarından oluşan alaylardır. Onlardan bir kısmı dahi Osman Batur'a katılınca diğerleri Kubuk'a çekilirler. Aliyev, Tarbagatay, Çöçek'te bulunan Uygur alayıyla Altay üzerine yürüyüp, Kubuk'a gelinceye kadar yolda rastladığı masum Kazaklardan çoğunu vurarak öldürür. Burada geriye çekilmekte olan Kazaklarla araları bozulur. Aliyev'e katılma emri verilmiş olmasına rağmen, Kazak birlikleri buna boyun eğmezler. İrtiş'i geçmek için faydalanılan telli gemiler Osman'ın adamlarının eline geçer ve Kubuk sınırına değin gelirler. Bu sırada Osman Batur Altay'daki hakimiyetini korumaktadır. Birkaç kişi atların kuyruklarına bağlanmak suretiyle öldürülür. Ardından askerler Bahti sınır kapısından Çöçek'e geçerler. Çöçek'te yığınak yapılarak Sovyetlerin yardımıyla karşı saldırıya geçilir ve Osman Batur üç vilayet sınırından geri püskürtülür.

Bu iblislerin, yani barbar Sovyetlerin yaptıkları vahşilikler yüzünden birkaç bin insanın kanı dökülmüş, Altay halkının huzurla devam ettiği hayatı yerle bir olarak, bütün vilayet açlık ve bulaşıcı hastalıklara duçar olmuştur. Bu barbar işgalciler, ganimet olarak aldıkları canlı veya cansız mallar ile yer altı zenginliklerini yine binlerce kamyonla doldurarak gece gündüz taşımaya başlamışlardı. İşte

bütün bunların neticesinde Osman da, üç vilayet sınırından geçerek Gobi Çölü'ne çekildi. Şunu da bilmek gerekir ki, Osman Batur, Doğu Türkistan bağımsızlık hareketinin başladığı 1930'lu yıllardan önce de Altay'da Çinli işgalcilere sürekli olarak karşı koymaktaydı. O günlerden beri ne Rus'a, ne de Çin'e teslim olmuş gerçek bir vatanseverdi o... En sonunda kendi çocuklarımızdan, Kızıl Moğolistan'dan ve doğuda Çinli askerlerden oluşan yüz binlerce kişilik ordu tarafından kuşatılan Osman Batur, çemberi yararak geçerken yaralanmış, esir alındıktan sonra 1951 yılının yaz mevsiminde Urumçi'de katledilmiştir. Allah rahmet eylesin... Doğu Türkistan halkı onu hiçbir zaman unutmayacaktır. Ebediyen tarihimizin altın sayfalarında kalacak ve evlatlarımıza örnek olacaktır.

Doğu Türkistan'ın bu üç vilayeti; yani, merkezi Gulca olan İli, merkezi Çöçek olan Tarbagatay ve Altay, ülkenin kuzeyinde yer almaktadır. Asli etnik yapısı Kazak ve Uygur Türklerinden oluşmakta olup, hayvancılık ekonomisi için ilk sırayı tutar. Gulca, Üç Vilayet İhtilali'nin merkezi olup; Başvay, Çöçek; Osman Batur ise Altay valisiydi. Bu üç vilayet, Batı Türkistan'la doğrudan doğruya sınır komşusudur. Altay Vilayeti kuzeyden Kızıl Moğolistan'la sınırdır. Bütün bu vilayetlerde toplam 4 milyon kadar insan yaşardı. Çöçek havalisinde, yani Kubuk taraflarında az çok Kalmuk da vardı. Dörbülcün denilen nahiyede biraz da eski Kırgız uruklarından bulunmaktaydı. Gulca Kazakları Kızay uruğuna, Altay Kazakları ise Kerey uruğuna mensupturlar. Şiho taraflarında yaşayanlar da Kerey uruğuna mensuptur. Altay'dan gelen Çöçek Kızayları, Orta Cüz'e dahildirler. Çünkü bunlar, Hicri 1300¹²⁸ yılında Orta Cüz Kazaklarının Doğu Türkistan'a göç eden üç bolısı¹²⁹ Kızay uruğundandı. Hangi uruktan olurlarsa olsunlar, her biri birer Türk çocuğuydu.”

Sovyet hilekarlarının sistemine göre; Doğu Türkistan azatlık ihtilalini Çinli komünistlere hediye etmek için, artık kendi adamları bile gereksizdi. Bunun için, komünizm yanlıları 1948 yılının yaz mevsiminde Urumçi'den Gulca'ya geri dönüp, Gençler İttifakı'nı kurma işine giriştiler ve Ahmet Efendi'yi başkan, Abdükerim ile Seyfeddin'i ise başkan yardımcısı olarak tayin ettiler. Komünizme güvenmekle hata ettiklerini bilmiyorlardı. Ancak Abdükerim durumu sezmeye başlamıştı. Bir gün gelerek bana “Dostum, boşu boşuna ölüp gideceğe benziyoruz. Onun için bu yaz yaylaya beraber çıkalım. Ben bu yıl çoluk çocuğumla yaylaya Köksala'ya çıkmayı düşünüyorum” dediğinde, kendimin de bu yıl o yaylaya çıkacağım konusunda söz verdim. Ne var ki o, 1949 yılında sözünü ettiği o yaylaya değil, ebedi yaylaya gitti. Allah rahmet eylesin. Yukarıda aktardığımız söz, Abdükerim'in canı gönülden dile getirdiği son arzusuymuş; bunu sonradan anladım.

¹²⁸ Miladi 1882 yılı.

¹²⁹ Bolıs: 1880 yılından itibaren Çarlık Rusyası tarafından Kazak Türklerinin boy sistemine dayalı örfi idarelerinin yerine getirilen, coğrafi esaslara göre taksim edilmiş ülke topraklarının idarecilerine verilen ad. Sözcük, Rusça “volostnoy” sözcüğünün Kazak Türkçesi fonetiğine uyarlanmış halidir.

O vakitlerde Urumçi'de oradan buradan kaçarak gelen her çeşit adam vardı; bunlardan bazıları da aydın sınıftandı. Sovyet düzenbazları bunları da halka kötü olarak göstermiş ve insanlardan tecrit etmişti. Bu tür karalamaları yapabilmek için Sovyetler, antlaşma zamanında kendi adamlarından birkaçını basın dünyasına sokmuştu. Bunlar, Hilem Hidayberdiyev ve diğerleriydi. Urumçi'de bütün basını ele geçirmek suretiyle, Çinli komünistler gelinceye dek Sovyet ideolojisini yaydılar. Sonunda yerlerini Çinlilere teslim ederek Sovyetler Birliğine gittiler ve Taşkent'te yüksek mevkilere yerleşip, bu sefer radyo yoluyla Doğu Türkistan aleyhinde propaganda yapmaya devam ettiler. Bu satılmış hainler, Uygur olsun Özbek olsun, kızıl emperyalist KGB'nin adamlarıdır ve hiçbir vatana da mensup değildirler. 1949 yılında Rus komünistleri makamlarını Çinli komünistlere teslim edince, içlerinde biraz olsun vatan duygusu kalanlar arasından tepkiler yükseldi. Sözelimi, Gulca Şehri garnizonundan Rahmanov,¹³⁰ Tekes Kazak Alayından İdris, Tokkız tara'daki savaşıclardan Malik Hacı¹³¹ bunlardandı. Ama bunlar birleşemediler. Çünkü, Rus ile Çinli, nerede bir ihtilal hareketi olduğundan kuşkulanırsa, oradaki halkı vurup kırarak yok ederdi. Mesela, İdris gibi Sarıbulaklı Kazaklardan birçoğu vurularak öldürülmüştü. Kurşuna dizilenler arasında Süydün Sarıbulak vali yardımcısı Davuthan Akalakçı, Doğu Türkistan devlet müfettiş yardımcısı Mukan, Sarıbulak Kazaklarının önde gelenlerinden Ahmet Ali, Eren ve Sarıbulak'tan genç yaşlı bazı masumlar da vardı. Bunları tek kelime ettirmeden, kendi evlerinde vurarak öldürdüler. O vakitlerde Doğu Türkistan'a gelen Çinli komünistlerin içinde Mao Zedung'un en güvendiği kelle kesici cellatlarından Vangeing adında bir vahşi de bulunuyordu. İşte bu vahşi, bin türlü töhmet uydurarak 1949-1950 yılları arasında birçok kişiyi "Pantürkist", "Panislamist" suçlamasıyla hapse atıp, kellelerini kesmek ve kurşuna dizmek suretiyle öldürdü. Bu cümleden olmak üzere, Mahkambay'ı Sovyet hükümetinin düşmanı olmak, Mesut Efendi'nin Yıldırım ismindeki oğlunu Pantürkist olmak suçuyla; İbrahim Akmoylav, Kurban Taktak, Hasanbek, Adilbek, Abdullacan Noğay gibi bazı adamları ise sırf millete dehşet saçmak için Gulca'nın kuzeyindeki Altunluk Mezar denilen geniş meydana götürerek ve halkı da zorla burada toplayarak, herkesin gözleri önünde kurşuna dizdiler. Bunlardan yalnızca Adilbek'in iki yıl sonra idam edilmesine karar verildi ve Hasanbek ise müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Geriye kalanlar ise yok edildiler. Bu düzenbazlar, bu cinayetleri Kazak eyaletinin başkanı Enver Jakulin adına işlemişlerdi. Rahmanov'u, kendisinin köyü olan Çağstay'dan, Kaynak'tan ve Turfanyüzi'nden aldıkları birkaç masum adamla beraber 1951 yılının güz mevsiminde Vang Kadır'ın Bağına getirdiler. Bütün milleti Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti zamanında Tuğ Meydanı denilen bu meydana toplayıp, halkın etrafı tank ve makineli tüfeklerle sarılmıştı. Kurşuna dizmek

¹³⁰ Yakup Rahmanoğlu (1924-1951): Doğu Türkistan ordusunun Çinli komünist istilasına karşı teşkilat kurmuş genç subayı.

¹³¹ Malik Hacı: Binbaşı. 1950 Tokkız tara silahlı ayaklanmasının önderi olup, Kazak Türklerindedir.

üzere meydana getirdiklerinde Rahmanov “Ben ölüyor olsam da, kendi meydanımda azatlık için can veriyorum!” diye bağırды. Bu sırada vahşiler Rahmanov’u saçından çekerek ağzını kapatmaya çalışırken, o bu cellatların suratına tükürdü. Bu bahadırı ite kaka zorlukla meydanın ortasına getirebildiler ve burada kurşuna dizdiler. Bu olay halk üzerinde derin bir tesir bırakmıştı. Aynı meydanda Rahmanov’un karısına da 12 yıl hapis cezası verdiler. Barbarlar, bunu yaparken 25 yaşındaki Saadet’in hamile olmasına bakmadılar bile. Mertçe ve dimdik duran kadın, mağrur bakışlarıyla adeta nefret kusuyordu. Saadet, ihtilalimizin ilk günlerinden itibaren, Haşır Vahid’in kız kardeşi Rızvangül ile birlikte hemşire olarak birkaç kez muharebelere katılmış ve yaralı askerlere yardım etmişti. Bunlardan birinde Rızvangül şehit düşmüş, Saadet ise boynundan yaralanarak Doğu Türkistan hükümeti tarafından “Kahramanlık” madalyasıyla ödüllendirilmişti. Onu ilk defa babamı aramak üzere Aksu’ya gittiğimde görmüştüm. Babası Şakırcan, Özbek Türklerinden olup; Gulcalı tüccarlarla bağlantıları oldukça iyiydi ve sık sık evinde kökçüçvere¹³² yapar, bizi ziyafete davet ederdi. Daha sonra Şakırcan Gulca’ya göçünce, Doğu Türkistan İhtilali günlerinde Saadet de Rahmanov’la evlendi.

O günlerde sayısız masum insan, vurulup savrulurarak yok oldu. Şu anda kaleme alınanlar onlardan hatırdaki kalanlardır. Yukarıda adını zikrettiklerimizden sonra, Albay Abdulgafur’u, Sabir Hocayev’i ve diğerlerini meydanlarda değil, hapis-hanelerde idam etmek suretiyle mahvettiler. Gulca’nın nahiyelerinden Tekes’teki Madi Akalakçı’yı, Kurbançan’ı, Muhammet Niyaz’ı ve diğer önde gelenleri de sağ bırakmadılar. Mukur Cırgalan’dan Darubay Akalakçı’nın küçük kardeşi Canpolat da, beraberinde birkaç iyi adamla birlikte kurşuna dizildi. Künes, Kaş ve Böritala’da vurularak öldürülenlerin haddi hesabı yoktu. Süydün ile Kura’dan sakçı idaresi amiri Ababekir, Toksunbay’ın küçük kardeşi Muhammet Hacı, Çılpanza valisi Mahmut Hacı gibi isimler de, sorgusuz sualsiz idam edilenler arasındaydı. Gulca’nın köylerinden Masum Şangyo, Celilyezi’den Tursun Palvan ile çocuklarından Ahmetcan ve diğerleri, zamanında İli Nehri’nin güneyinin korunması görevini yerine getiren Mançu kabilelerinin Sibo uruğundan Altı Somul vali yardımcısı Çan Bahşı gibi birçok iyi insan dahi mahvoluştan nasiplerini aldılar. Bu vahşiler, böylece sırtlarını zorbalığa dayayarak yalandan temel alan ideolojilerini hayata geçirmiş oldular.

O yıl İç Çin Beycing’den, yani Pekin’den Mao Zedung’un sağ kolları olan birkaç danışmanı geldi. Bu münasebetle yüreklerindeki bütün düşünceleri halka izhar eylediler(!). Bu iblisler bunu yapmak için “Uygur, Kazak, Kırgız herkesi kulübe davet ediyoruz” diye bir ilan çıkararak, halkı bir yerde topladılar. Gittiğimizde, hapisanede olan başta Halfem Hazret olmak üzere bütün din adamlarının, sarıklarını sardırarak kulüp salonunun ön sıralarına oturtmuş olduklarını gördük. Bu-

¹³² Kökçüçvere: İçine etin yanısıra nane ve ıspanak gibi birtakım sebzelerin de konulduğu bir çeşit Türkistan mantısı.

nu gören halk kendini özgürmüş gibi hissetti. Sonrasında sahneye sahte gülümsemelerle bir iki Çinli çıkararak, kendilerinin Beycing'den geldiklerini söylediler ve “Bizler buralarda doğru veya yanlış bütün işleri denetleyecek, adaleti tesis edeceğiz” dediler. Böyle konuşarak, gökten düşmüşlercesine sanki burada olup biten hiçbir şeyden haberleri yokmuş gibi davranıyorlardı. Bin bir hileye dayanan yalancılardan biri sözü alarak “Ben buraya gelince bir araştırma yaptım; halkın yüzde 99'u İslam dinine inanmış. Öyleyse bunlar Panislamist olmaz da ne olur?” diye konuştu. Bunun üzerine nefret duyguları kabaran halkın öfkesini başkalarına yönlendirmek ve kendilerini aklamak amacıyla bir saat boyunca heyecanla milletin hoşuna gidecek sözler söyledi ve “Bizim yolumuza aykırı işler yapan solcu gruplar, bunların hesabını hükümet karşısında vereceklerdir” dedi. Bunu söylediğinde salonda oturanlar oturdukları yerde kıpırdayıp, birbirlerine manalı manalı baktılar; zavallı halk galiba kurtarıcılarının geldiği gibi güzel düşüncelere, güzel ümitlere kapılıverdi. Topluluk, yeniden dünyaya gelmiş gibi sevinç içinde dağıldı.

İşte bu günlerde Sovyetler, kendi vatandaşlığına geçirme işlemlerini tekrar başlattı ve sınır kapılarını ardına kadar açarak insanları ülkesine geçirir oldu. Bu koldan rahatsız olan Çin hükümetine güven telkin etmek amacıyla ise sınırı geçen yüzlerce kader kurbanını toplayıp Çin'e teslim etti. Sovyetler daha sonradan, yani 1962'de yine haince davranarak halka kendi lehine bir gösteri bile düzenletmiştir. O gün göstericiler toplu halde eyalet parti komitesine gittiklerinde, binlercesi Çinlilerin makineli tüfeklerinden çıkan kurşunlarla öldürüldü. Ölenleri, gecenin karanlığında beşer onar kişilik desteler halinde tellerle bağlayarak İli Nehrine attılar. Sonra da bu korkunç katliamın kokusunun yayılmasını önlemek için üzerini örttüler. Bu facia bir Mayıs günü gerçekleşmiştir ve “29 Mayıs Faciası” olarak anılır.

Çin komünistleri 1950 yılına kadar astığını astı kestğini kesti. Daha sonra ise halkı aldatmak için herkesin dilediğince ticaret yapabileceğini söylediler, bunun için gerekli şartları sağladılar ve her yerden her yere ticaret yapmayı serbest hale getirdiler. İşte bundan sonra bütün millet, başka hiçbir şey düşünmeksizin para kazanma hevesiyle oradan oraya koştu. Bu durumdan faydalanan komünistler mevkiilerini güçlendirmişlerdi. Halk gece gündüz yemeden içmeden mal yığarak ekonomiyi zenginleştirdi. Daha sonra tekrardan yalana başvuran Çin hükümeti, “Üç'e Karşı Mücadele”, “Beş'e Karşı Mücadele” [kampanya] safsatalarıyla 1953 yılında milleti birbirine düşürdü ve bütün mal varlıklarını çekip ellerinden aldı. İşte bu günlerde pek çok insan, zulüm ve iftiralara dayanamayarak intihar etti. Geriye kalanları ise Çinliler öldürdü. Yine o sıralarda tüccarlardan birkaç binini zorla Gulca vilayetinin Künes nahiyesinde bulunan “Temirlik” adındaki maden ocağına götürüp çalışmaya zorladıklarında, maden ocağı çöktü ve bütün çalışanlar toprak altında kaldı. Buna benzer olaylar kömür ve bakır ocaklarında da gerçekleşince, nice insanlar ocakların çökmesi sonucunda hayatını kaybetti. Demir ocağının çöktüğü açığa çıkınca, sözde adalet pek de umurlarındaymış gibi, göçük

altında kalanların ailelerine 6'şar Yuan¹³³ para verdiler. Böylesine barbarlıklar altına imza atan pis komünist Çinliler, Doğu Türkistan'ı adam başına 6 Yuan fiyat biçerek işgal etmişlerdi.

Diğer bir faciayı ise 1952 yılında yaşadık. O yıl çocuklarıma ameliyat yaptırmak için Tanzın'a gitmiştim. Ayrıca, yolunu yordamını bulabilirsem buradan başka bir memleketeye geçmek gibi bir niyetim de vardı. Çünkü Sovyet konsolosluğu grajdan olmadığım için değişik yollarla bana engel oluyordu. Bu arada hastalarımın tedavisi için Tanzın'da bir yıldan fazla kalmam icap etti. Günün birinde yurttaşlarla birlikte bir yerde otururken, Aziz Kâri isimli bir hemşerimiz elinde "Şingcan" Gazetesiyle gelerek "Şu gazetede makaleye bir kulak salar mısınız; Seyfeddin denilen bir gey¹³⁴ yazmış" dedi ve okumaya başladı: "Bazı bozuk unsurlar, Şingcan halkı asimle olup gidecek diye sözde kendilerince kaygılanıyorlar. Asimle olursa ne olmuş? Marksizm'de millet diye bir şey yok. Bu konuda Lenin ve Stalin böyle demiş; Macûsi de böyle buyurmuş".

Gazetenin bütün sayfaları bu tür sözlerle doluydu. Bu sırada hemşerilerden bazıları bunun yukarıdan gelen emirle zorla yazdırılmış olduğunu, bazıları ise bu vatan haininin kendi makamını korumak için yazıyı kendi isteğiyle yazdığını söyledi. O gün çok üzgün olarak dağıldık.

Öncekiler Çin'e hizmet edenlere "vang" unvanını verir, öyle çalıştırırlardı. Bu imansızlara ne vermişlerdi? Hiç fark etmez; hepsine lanet olsun! Bunlar, mübarek "Vatan sevgisi imandandır" hadis-i şerifine binaen "İmansızların önde gidenleri" sıfatıyla, gelecek nesillerin hafızasında yerlerini aldılar bile.

*Vicdansızda insaniyet tıyğu bolmas,
Vatan için korkinçli imansızlık.
Şuniñ için unda "vatan, millet" bolmas,
Düşmenlerge bundan artık yardım bolmas.*

Vicdansızda insaniyet duygusu olmaz,
Vatan için korkunçtur imansızlık.
Onun için onda "vatan, millet" olmaz,
Düşmanlara bundan fazla yardım olmaz.

Babamız 13 Haziran 1946 tarihinde aldatılarak kaçırılınca onu da yok etmek istemişlerdi. Ama Tanrı'm buna izin vermedi. Öyle ki, babamız kaçırıldıktan sonra Sovyet konsolosluğu baş katibi, Abdurauf Mahsum ve Muhammetcan Mahsum'a "Alihan artık yok. Siz geriye kalanlar, kendi siyasetinize bakın" diye adeta talimat vermişti. Abdurauf Mahsum bana bundan biraz bahsetmişti, ama onun söyledikleri olmadı. Çünkü Altay'da çıkan kargaşalıklar sebebiyle babamıza olan tavırlarını değiştirmeye, onu öldürmeden tutmaya mecbur kalmışlardı. Babamızı Özbekistan'ın Taşkent şehrinin yabancı ülkelerden gelenlerin kaldığı semti olan Dörmen Bağ'da gözetim altında tuttular. Etrafa onun "İran'dan gelen bi-

¹³³ Yuan: Çin'in para birimi.

¹³⁴ Guy: (Çince) Şeytan; salak.

risi; İran konsolosu” olduğu bilgisini yayarak, evinin çevresine muhafızlar yerleştirdiler ve onu bu şekilde kontrolde bulundurdular. Bütün bunlarla yetinmeyen Sovyetler, Özbekistan KGB’sine bile güvenmeyerek Moskova’dan Uçevatkin adlı özel bir yetkili getirdi ve onu Özbekistan Komünist Partisi merkez teşkilatına yerleştirdi. Moskova, gözetimini işte bu adam yoluyla sürdürdü.

*“Ve mekerû ve mekerûllah, vallâhu hayrul mâkirîn”¹³⁵
Hakk’ı gören, Hakk’ı bilen, Hak yolunun başçısı,
Bil Muhammed Mustafâ’dır, ol Huda’nın elçisi,
Kim buna karşı dursa, el içinde rüsvâ-yı şermendedir.*

SON

¹³⁵ Tuzak kurdular; ama Allah onların tuzaklarını boşa çıkardı. Çünkü Allah, tuzak kuranların tümünün üstündedir (Kuran-ı Kerim, Al-i İmran suresi, 54. ayet).

Sonsöz Yerine

*[Doğu Türkistan istiklal bareketinde
Alihan Töre Sağuni'nin tarihi rolü ve yeri]*

Alihan Töre Sağuni Orta Asya adı altında bilinen Türkistan ülkesinde yaşamakta olan Müslüman Türk ve başka halkların asıl manevi değerlerini kendinde mücessemleştiren, parlak tarihi kişilik taşıyan bir insandır. Ailede Nakşilik ruhuyla yoğrulmuş özel terbiye alması ve bunun o zamandaki mustemleke ortamıyla ziddiyet oluşturması, eğitimi sırf şark geleneklerine göre Mekke, Medine ve Buhara medreselerinde görmesi, XX. yüzyıl başlarında dünya ve kendi ülkesinde tezahür eden tarihi olaylarla iç-içe yaşama tarzı onun tam anlamda olgun ictimai-siyasi erbab olarak yetişmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Alihan Töre, tâbir caizse, Orta Asya'da mevcudiyetini o veya bu şekilde sürdürere gelen Müslüman uygarlığının en pozitif anlamdaki mümessili, Doğu insanı ve aydınıdır. Bundan dolayı o Cedidizm'e katılmadı, Bolşevizm'i kesinlikle reddetti. Çünkü, ona göre adı geçen akımların temelini batıcılık, yani milli değerleri çiğneyici Avrupa merkezîyetçiliği oluşturmaktaydı. Rus bolşevizmi Batı sosyal demokrasisinin en kötü taklidi olmakla beraber tüm insanlığın var oluşuna tehdit eden maceracı deneyden başka bir şey değildi. Alihan Töre açısından "Fazıla medeniyet" denen ve islamî değerlerle iç-içe olan Doğu kültürünün Batı'ya kıyasen eksikliği yok, belki üstünlükleri vardır. Bu konuda hiç bir kompleks'a kapılmamış insan olduğunu "Gün çıkışta doğmuş bir çocuğun vücudunda gün batıştaki insanların kabiliyetinin varlığı şüphesizdir"¹ sözleri doğrulamaktadır. Bu yeteneğin meyve vermesi için çağdaş eğitim – öğretim vasıtasıyla ona hareketlilik kazandırmak lazım. Mazlum Doğu Türkistan halkı misalinde işbu maksada erişmenin olmazsa olmaz şartı bağımsızlıktır.

Alihan Töre bu ilkelere tüm hayatı boyunca sadık kaldı ve böylece, her zaman Doğu kültürünü münasip şekilde temsil etti, onu koruyabildi ve gelecek nesillere güzel örnekler bıraktı. Bu tesbiti aşağıdaki olgular da doğrulamaktadır:

Kadim Türk beşiklerinden sayılan Balasagun kentinin arkeoloji buluntularının Petersburg'a götürülüşünü protesto etmesi; Buhara başta olmak üzere ilmi merkezi niteliğindeki şehirlerdeki kadim elyazma kitapların Avrupalı antikacılar tarafından ülke dışına kaçırılmasını protesto etmesi; Doğu Türkistan'da cumhurreis iken ortodoks hristiyan ibadethanelerinin onarılmasına teşebbüs göstermesi; Özbekistan'da geçen yüzyılın atmışlı yıllarında tarihi abidelerin bozup yok edilmesini durdurmak amacıyla kampanya başlatması; ateist Sovyet okuluna alternatif olarak hücre sisteminde milli-dini eğitimi devamlı sürdürmesi; önemli ilmi-tarihi kaynakları Arap, Fars dillerinden Özbek Türkçesine çevirmesi; ardı ardına yapı-

¹ Alihan Töre. Uyğanaylı, uyğanış davri keldi, (Uygurca), Çöçek, 1945, s. 3.

lan müsaderelere rağmen nâdir kitapları içeren kişisel kütüphane oluşturup, onu koruyabilmesi v.s.

Onun yazışma mirası incelenirken şu husus da belli oldu ki, Alihan Töre'nin Batı medeniyetine tenkidi yaklaşımı kalıp önyarğuların etkisi altında veya tepkisel tarzda oluşmamıştır, belki ona muazzam bir hoşgörülük ve objektiflik hastır. Onun kendisi mensup olan kültürün savunucusu haline gelmesi insanseverlik ilkelerine dayanıyor ve, kanımızca, bu konuya açıklık getirmek için özel bir araştırma yapılabilir.

Konuyu araştırma esnasında vardığımız başka bir hulâsa şundan ibaret ki, Alihan Töre Saguni belli başlı ilim alanlarında geniş bilgi sahibi olmakla beraber aynı zamanda kâmil islâm âlimidir. Zaten bunu iki ciltli "Tarih-i Muhammediye" eserinin yüksek seviyesi, Orta Asya ve Doğu Türkistan'ı kapsayan büyük mıntıkada sürüp gelmekte olan dini nüfuzu da doğruluyor. Fikrimizce metodolojik açıdan tamamıyla dini kesim vekili olarak itiraf edilen tarihi bir şahsın ulema kimliğini tetkik etmeden geçmek doğru değildir. Sovyet historiografisi o zamanki şartlarda içtimai ilimler uslubiyatında hâkim olan sınıfsal yaklaşımdan dolayı bu konuyu objektif olarak inceleyemezdi. Batılı araştırmacılar da çoğu hallerde sunni Müslüman ruhani kesimini tanımlamada hıristiyanlığın incelenmesinde kabul gören kriterleri kullandıkları için stereotip yanlışlıklara yer vermişler. Aslında, ulema katmanının tarifinde, Batılı ve Sovyet tarihşinaslığında müşterek hatalara varılmıştır ki, onlar laisizm ve ateizm'i birbirinden ayırd edememezlikten kaynaklanmaktadır. Böyle bir durum Doğu halklarından yetişmiş büyük zatların tarihi rolünü objektif yorumlanmasına uzun süre zarfında engel oluştura gelmiştir. Alihan Töre Saguni adının mevzuumuzla ilgili araştırma ve neşirlerde çok az kaydedilmesinin nedeni de işte bundandır. Bizim noktai nazar'a göre sunni Müslüman ülemasının hıristiyan ruhban kesiminden farklı eden bir takım özellikler mevcuttur ki, buna zamanında bazı dünyaca ünlü şarkiyatçılar dikkati çekmişler. Tanınmış Rus türkolog Wilhelm Radloff'un fikrince "Hükümet tarafından kurulmuş olan memurlar idaresi (yani Çin idaresi - açıklama müellifin) yanında birde, bu gibi şartlar altında bir milli idare, bir çok kollara ayrılmış islâmî bir sınıflar silsilesi meydana gelmiştir; bunlar halkın dini şuuruna dayanır ve vazifesi de milli prensipleri korumak ve cıvardakilerin zararlı tesirlerini uzaklaştırmaktır. Bu sınıfın merkez noktası ve başı Kulca'da bulunmaktadır."² İşbu tesbit Türkistan ulemasının sosyal statüsünün en önemli yönünü kesin olarak belirtmektedir. Alihan Töre bu açıdan bakıldığında kendi güçlü iradesi ve halkın dini ideallerine dayanarak milli menfaatleri savunma yolunda mücadele veren öyle bir islâm alimidir. Ve kaydettiğimiz anlamda elit Müslüman liderler grubuna mensuptu.

Konunun başka, belki de tartışılabilir tarafı - onun geleneksel anlamdaki profesyonel din adamı olmayışıdır. Çünkü, o ömrünün sonuna kadar kah çiftçilik,

² W. Radlof. Sibiry'a'dan (seçmeler), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 409.

ama genelde tabiplik yoluyla maddi hayatını sürdürdü. Onun tıbbi mahareti ve şöhreti hattâ dini nüfuzundan hiç de az değildi ki, şark tıbbi yasaklanmış zamanlarda bile ahalinin tepkisinden korkan Sovyet makamları onun doktorluk faaliyetini durduramamıştı. Yoksa onun siyasi faaliyetini durdurmayı başarmışlardı.

Alihan Töre Saguni'nin dindarlık kimliği ele alınırken, onun Nakşibendilik ruhunda yetişmiş olduğunu gözardı edilmemelidir. Bilindiği gibi bu tarikatın mâhiyetinde "... Allah'tan başka hiçbir hedef ve gaye edinmemek, iç ve dış dünyasını her türlü kusurlardan arındırmak" v.s. kuralların yanı sıra "yüce gayeler peşinde koşmak" gibi günlük dünyevi işleri aksatmamak prensipleri yatmaktadır."³ Buna göre Alihan Töre kişiliğinin mühim çizgisi onun sosyal cereyanlarda aktif katılmadan yana ve de bu şuru pratiğe dökülebilen din alimi olmasıdır denebilir.

1944-49 yy. da verilen Doğu Türkistan istiklal mücadelesine ait tarihi belgelere dayanarak şunu itiraf etmeliyiz ki, o inkilab'ın başarısında mevzui bahis şahsın organizatörlük rolü büyük olmuştur. O kitlevi hareketlerde organize olma kabiliyetinin halledici önemini çok erken kavramıştı. Bu gerçeği o, Buhara talebelerinin önde gelen lideri olarak, ve de 1916. yılda patlak veren Çarlığa karşı halk ayaklanmasında katılarak anlamış ve bu hususta Hokand Muhtariyeti'nin 1917 de, Doğu Türkistan Türk İslam Cumhuriyetinin 1933 te yenilgilerini tahlil ederek önemli hulâsalar varmıştı. Şunun içindir ki, o, bağımsızlık mücadelesinin başta gelen hedefi olarak teşkillenme'yi belirledi ve bir gurup yandaşlarıyla beraber (bunlar mahalli halk'ın türlü kesimlerine mensuptular) "Azatlık Teşkilâtı" nı kurdu. Bunun başkanı olarak aktif faaliyet yürütmeye başladı ve kısa vakit zarfında onun büyük bir coğrafyada nüfusu teşkilat'a dönüşmesini sağladı. Milli ve ekonomik zulümden çok ezilerek hâkim idareye nefreti dolup-taşan Müslüman halk kitlesi işbu teşkilat saflarını oluşturmada bitmez-tükenmez menba oldu. Amacı milli üstiklal'i elde etmekten ibaret olan "Azatlık Teşkilatı" üç basamaktan oluşan siyasi programa göre faaliyet sürdürdü:

1. etapta halk içinde yerel örf-âdetler icab eden herhangi bir toplantılarda ve cami minber (kürsü) imkanını geniş çapta kullanarak sistemli tarzda istiklal propagandası yürütmek ve kitleleri harekete getirmek; 2. basamakta gizli şekilde hazırlık yaptıktan sonra İli bölgesinde silahlı ayaklanmaya geçerek Çin iktidarını yıkmak; 3. safhada ise tüm Doğu Türkistan istiklalcı teşkilatlarıyla cephe kurarak Gomindan⁴ hükümetini bertaraf etmek ve bağımsız demokratik Doğu Türkistan devletini oturtmak. "Azatlık Teşkilatı"nın âmmevi-siyasi çalışmaları sonucu kısa bir süre içinde milli kurtuluş çabaları teşkili hâl'a geldi ve kudretli faktör'a dönüştü. Teşkilat içine Sovyet casuslarının sızması, birçok üyelerin hapis'a atılmaya başlamasından dolayı başta açık şekilde faaliyette bulunan teşkilat sonradan gizli rejim'e geçti. Kısacası, "Azatlık Teşkilatı" o dönem şartları itibarıyla en doğru olan mücadele stratejisini, yani silahlı, organize edilmiş ayaklanma'yı seçti ve

³ Ahmet Güner. Tarikatlar, Milliyet, 1986, İstanbul, s. 51.

⁴ Çin Milliyetçi Partisi, kurucusu Çin Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı Sun Yatsen'dir.

bunu gerçekleştirmede kararlılık gösterdi. Yapılan işlere sonuçlarına göre değer verilirse, o zaman Alihan Töre'nin ne kadar tecrübeli ve mâhir organizatör olduğu ortaya çıkar.

Kendi başına ayrı bir araştırma mevzuu niteliğindeki başka bir husus –Alihan Töre'nin askeri faaliyetidir. Onun komutanlık yeteneği 1944 yıl 7 Kasım Gulca silahlı ayaklanmasını gerçekleştiren, Hayranbağ kalesini ve askeri havaalanını ele geçirme operasyonlarında tezahür etti. Gülca düşmandan kurtuluncaya kadar 20 den fazla büyük, 300 den fazla küçük tipte çarpışmalar meydana geldi.⁵ Alihan Töre önce kendisinin önderlik ettiği birlikte komutan, sonra Doğu Türkistan Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı olarak bütün savaşlara rehberlik etti. O Sovyet askeri doktrinine zıt olarak “Asgari canlı kuvvet kaybı” prensibini uyguladı, düşman cephesini zayıf noktasından yarıp girerek, parçalayarak tek-tek bertaraf etme taktiğini savaş sahnesinde hayata geçirdi. İşbu savaş taktiğini ilk defa Almanlarca II. Dünya Harbi sırasında geniş kullanıldığı biliniyor. Bunun yanı sıra esas gücü toplayarak düşmana nihai darbeyi vurmak, kuşatarak yok etme, düşmanı teslim olmaya mecbur etme ve hile ile yok etme taktiklerinin hepsini komuta ettiği bütün savaşlarda başarı ile uyguladı. Bundan başka “nefiri âmme” yoluyla kısa vakit zarfında möbilizasyonu gerçekleştirme, cephe gerisinde lojistik desteği devamlı hazır bulundurma, askerlerin savaşa ruhunu yükseltme, dış ülkelerin silahlarından faydalanma, esir ve ganimetleri halletme, tâ Ürümci, Şiho, Manas, Aksu taraflara fedai müfrezeler göndererek düşmanın arka cephesindeki gücünü zayıflatmak gibi tedbir ve çareleri kullandı. O savaş sırasında tamamen DTİC hükümetinin kararları doğrultusunda hareket etti. Netice olarak bir düzenli ordu için gereken sistem ve kuralları tesis etti. Milli Subay kesiminin şekillenmesini başlattı. 3 Şubat 1945 tarihinde DTİC Bakanlar Kurulu'nun 19 sayılı toplantısında 12 bin kişilik bir milli ordu kurulması kararlaştırılarak Alihan Töre Mareşal ünvanı ile ordu başkomutanı olarak atandı. Bütün ordu müstakil 3 ordu olarak yeniden teşkil edildi.

Mareşal Alihan Töre DTİC'nin feshedimesine yol açan “11 maddeli antlaşma”ya kadar (kendisi sonuna dek buna karşıydı) üç vilayetin hepsinde ve Güney bölgesi savaşlarına başarı ile komuta etti. Bütün Çin'i sarsacak derecede zafer kazanarak, Doğu Türkistan genç milli ordusunun güç ve kudretini gösterdi.

Bazı harici kaynaklarda Alihan Töre'nin devlet yöneticisi ve politikacı vasfında iddia edilen fikirlere kendi münasebetimizi bildirmeleden geçemiyoruz. Şöyle ki, İngiliz tarihçisi Andrew D.B. Forbes'e göre “... Alihan Töre 1945'te Doğu Türkistan yönetiminde devlet (yalnız ünvandandan ibaret) Başkanı olmuştur.”⁶ Rus müellifleri onu askeri başarıları abartılı şekilde değerlendiren ve siyasi gidişat sonuçlarını doğru tahmin edemeyen liderlerden sayıyorlar.⁷ Ancak, şu bir olgu ki, 12

⁵ Doğu Türkistan sesi, 1993, no11, özel sayı, s.14.

⁶ Andrew D.B. Forbes. Doğu Türkistan'daki Hapr Beyleri. Doğu Türkistan'ın 1911-1949 arası siyasi tarihi, Çeviren Enver Can, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.327.

⁷ Bknz. Noveşşaya istoriya Kitaya. 1928-1949. Nauka, Moskova, 1984, İnstitut Vostoka).

Kasım 1944 tarihinde DTİC'nin ilanı, kısa süre zarfında olsa bile onun dünyada ikinci bağımsız Türk devleti olarak mevcudiyetini sürdürmesi Alihan Töre liderliğinde gerçekleşti. "Yalnız ünvandan ibaret Başkan" olmanın bu gibi tarihi misyonu yerine getirmek için yetersiz olduğu kendiliğinden bellidir. Alihan Töre harbi çarpışmaların sonunu beklemeden süratle çağdaş devlet sistemi gerektiren tüm müesseselerin kurulmasında insiyatif gösteren devlet adamıdır. O, inkılabi hükümetin tayininde, bakanlıklar ve başka hükümet idarelerinin tesisinde milli devletçilik prensibine sadıklık pozisyonunda idi. Devlet adamı olarak o, meselâ dini konularda inanılmaz esneklik örneklerini gösterdi. Doğu Türkistan vatandaşlarına dini ayırım yapılmaksızın eşitlik tanınması, dini ve dünyevi mahkemeler selahiyatının ayrılığı, devlet bayrağının ay yıldızlı ak, dini bayrağın ay yıldızlı yeşil olarak kabul edilmesi bunu doğruluyor.

Olayları devamlı müşahede ederek yaşamak Alihan Töre'nin hayat tarzı olduğu için o, geleceğe yönelik somut tasavvur ve gerçeğe çok yakın tahminlere sahip idi diyebiliriz. O, ardı ardına kazanılan askeri zaferlerin vereceklerini serinkanlıkla değerlendirmekle beraber onların önemini aşağılanmasına izin vermedi, rakibin ideolojik bozgunculuğunu önledi ve böyle ordu ile milletin moralinin yüksek olmasını sağladı. Bolşevik Rusya'sı ve milliyetçi Çin'in siyasi komplo ve oyunlarından yeterince ders almış uyanık bir siyasetçi olarak Türk birliği, Müslüman birliği gibi gayevi silahlardan istiklal düşmanlarına heybet gösterme siyasetinde caiz bir tarzda kullandı. Ve umumen, Alihan Töre'nin siyasi faaliyetini değerlendirirken, onun Gülca ayaklanması öncesi ve sonrasında Almanya'yla savaşmakta olan SSCB ve Japonya'yla savaşan Çin bu ikisi arasında meydana gelen dünyayı taksimleme kargaşalarından ustaca istifade edebildiğini kabullenmemek imkansızdır. O, ilk olarak yeniden doğmakta olan Çin tehlikesini sezmiş, bu gerçeği gâlip devletlerin gözardı etmemelerini çok erken söylemiştir. SSCB yönetimine bu konuda bildiriler yollayarak DTİC gibi ara büfer devletler zarureti mefhumunu savunmuştu. Buna göre DTİC'nin yanı sıra İç Moğulistan, Mancurya ve Tibet müstakil devletler statüsünde olmaları öngörülüyordu.

Alihan Töre, mezkur siyasetin önu açılmadığı takdirde genç Doğu Türkistan devleti Kızıl Rusya ve Çin'in birleşik siyasal-harbi güçleriyle denksiz mücadeleye girme zorunda kalacağını çok iyi bilirdi. Teslimiyetçiliği katıyyen reddeden Alihan Töre zaman kazanma amacıyla karşı tarafın baskılarına taviz vermeme devam etti. Ancak Almanya'nın mağlubiyetinden sonra Japonya'nın çabuk yenilgiye uğraması ve mıntıkada siyasal güç faktörü olarak önemini yitirmesi, Batı'nın pasif, SSCB'nin bilakis, aktif pozisyonunun sonucu olarak Çin'de Maozedong liderliğinde komünistlerin iktidarı ele geçirmeleri ve en önemli olanı – Kremlin yönetiminin kendi devlet menfaatlerini geçici ideolojik hesaplaşmalara kurban edivermeleri 1946. yıl Haziran ortalarında onun faaliyetinin durdurulması ve çok geçmeden de DTİC'nin feshedilmesiyle son buldu.

Kısacası, 1944 yılında kurulan DTİC'nin takdirini o zamanki devletlerin karışık menfaatleri ve bileşik ilişkilerinin belirlediği realiteden bakıldığında bu genç

cumhuriyet iki büyük emperyalist devlet ortasında dış dünyadan izole edilmiş bir vaziyette onların siyasi iradeleri dairesine alınmış idi. Onun geleceği dışarıdan komünizmi sokma usulüyle değiştirildi. Ama şu da bir gerçek ki, 1944 yılında İli'de başlatılan milli kurtuluş hareketi ve adı geçen cumhuriyet Doğu Türkistan halklarının şuurlu mücadelesi sonucunda elde edilen hakiki kendi hakimiyetidir.

Bu devletin reisi Alihan Töre Saguni bütün hayatını Türkistan halklarının hürriyeti için mücadeleye adanmış XX. yüzyıl Türklüğünün kahraman liderlerinden dir. O, kendisinden önce ve sonraları gelen bir takım liderlerden komünist rakiplerin kastını ve hilesini sezerek doğru çareler almasıyla farklı idi. O, Doğu Türkistan'ı bağımsızlığa kavuşturma yoluyla bütün Türkistan halkına hürriyet kazandırma gayesini güden uzak görüşlü devlet adamıydı.”⁸ Onun hayatını bilmek, düşüncesini araştırmak, tarihi tecrübelerinden sonuçlar çıkarmak, gerçekleşmemiş büyük arzusuna varislik etmek hâla güncel olan Doğu Türkistan probleminin adaletli çözümünde ve genç bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin istiklalîyetlerini pekiştirmede büyük öneme maliktir.

Kutlukhan-Edikut Şakirov

İstanbul 15.05.2005

---

⁸ Doğu Türkistan Sesi Dergisi, 1992 Özel Sayı, 1.

Ek (Fotograf, Harita, Resim, Belgeler)

1. Alihan Töre Saguni. 1960'lı yıllar.

۲ نچی ترکستانه استریلکاواي ديويزيانينك وايئني كامانداوايه سى ايلان
 مسلمان عسكريه نينك عسكرباشى سى محمد امين بيك نينك قلغان اتقايئني مضمونى
 بزلاركا نوبانداكى قول قويغوجى لار برطرفدن ۲ نچى تركستان استريلكاواي
 ديويزيانينك خجالتىلار و پرووكن راحالكي و ديويزيانينك وايئني فالتيئچكى گل
 ميسارى اسليغيتلا تركستان فرونت نينك ريوالونسياننى و قىئنى صاويئنى بيريلغان
 فرمايشلريغه موازى ۲ نچى طرف مسلمان عسكريه نينك عسكرباشى سى محمد امين
 بيك قىلورسز اوشبو اتقائنى شول خصوصيه كم مذكه محمد امين بيك اوز عسك
 رى و قورباشيم و معاون لاريم اوشبوغه بيريلغان اوزلرئنى قبوللريغه موازى احتفال
 نى اقرار قىلماقك صاويئ حكومئنى تعقيبلا ب مذكورغه دبانتليك بخزمكبارى
 بولوب بو يرغان فرمايشى و بو بروقلىرىنى بئنده صقى شرطلريغه قراب بجا
 كىلتورامن چئائيم.

[۱] صاويئ حكومئى تركستان و لايئنى نينك تيريكچيلينك تشكلات قىلغاندا
 معنت قىلابورغان ققرا نينك حقوقى معائنات قىلوب شريعت نينك اصولى صاويئ
 نورادور و شريعتغه قراب عمر اونكازماتىغه حق ييزدور بعنى مسلمانلار نك
 عادده قراب عمل قىلابور.

[۲] اطرايئمه دايىم نورادورغان جاي نئسكان نعين لانا دور
 (۲) صاويئ حكومئى نينك داخله و خارجه نئشن لرئدىن قىئنيچمه فرغانه مضام
 نازده باشقه فروئتمغه چىقماي فرغانه نى اوزيده معانظلا قىلماقلى اوز نئمغه آلەن
 (۳) اطرايئمه خدمت قىلابورغان روس طالبه لارغه هغو يېرىلېب مذكورلار
 اوزلرى خدمت قىلان بىب خوادىلار اطرايئمه قالا درلار

[۳] اوشبو نينك ۱۳ نچى مارتن قالدورماي اوزيم معاون لاريم ايلان ريوالو-
 نسياننى وايئنى صاويئ نينك آلديغه تابعلىكئنى كورسانكلى تابكئده چىقمان بىب

مسلمان عسكريه نينك عسكرباشى سى محمد امين بيك.

اشتابئيك: ن. هانكى يىلكين قول لارين قويوب مېر باستىلار.

Текст отъ Түркістандағы Ресей Әскери Ресейлік Социалдык Федерация

7 Mart 1920 de Medeminbek'le yapılan antlaşmanın Özbekçeden tercümesi
(Metnin aslı Bolşevik Ruslar tarafınca Arap imlasıyla bastırılarak dağıtılmıştır)

2. Türkistan İstrilkovoy Diviziyanın Voyenniy Komandovaniyesi ile Müslüman Askeriyenin asker başı Muhammet Emin Bek'in yaptığı ittifakin içeriği:

Bizler, aşağıda imzaları bulunan taraflardan ilki 2. Türkistan İstrilkovoy Diviziya naçalniki Viruvkin Roholskiy ve Diviziya Voyenniy Faiitçeskiy komiseri Slifçinko, Türkistan Frontu Voenmy Sovyetinin verdiği talimata uygun olarak, ikinci taraftan ise Müslüman Askeriyenin asker başı Muhammet Emin Bek, işbu **ittifakı** akdediyoruz. Ben, Muhammet Emin Bek, kendi askerlerim ve korobaşım ve yardımcılarımın bu hususta göstermiş oldukları kabullerine uygun olarak törenle bildiriyorum ki; Sovyet hükümetini tahkik ederek, onun diyanetli bir hizmetkârı olacağım ve emrettikleri fermanlarla buyruklarını aşağıdaki şartlarıma göre yetire getireceğim. Şöyle ki:

1] Sovyet hükümeti, Türkistan Eyaletinin yaşantısını düzenlerken, çalışan fakirlerin haklarını muhafaza ederek şeriat kurallarını devamlı olarak koruyacak ve şeriata göre hüküm verilmesine hak tanıyacak; yani, Müslümanlığın adetlerine göre amel edecektir.

2] Atradım'a daimi ikamet yeri olarak Nemangan tayin edilecektir.

3] Sovyet hükümetinin dahili ve harici düşmanlarından muhafaza edilmesi hususunda, bu işin geçici olarak yapıldığı Fergana cephesinden diğer bir fronta geçmeksizin sadece Fergana'da yapılması konusundaki sorumluluğu üzerime alıyorum.

4] Atradımda hizmet eden Rus asıllılar hizmetten affedilecek, bunlar kendiliklerinden hizmete devam etmek isterlerse atradımda kalacaklardır.

5] Bu yılın 13 Martından geç olmamak üzere bizzat kendim yardımcılarımın birlikte, kendisine tabi olduğumu göstermek için Taşkent'e giderek rivolutsionniy voyenniy sovyetin huzuruna çıkacağım.

Müslüman Askeriye asker başı Muhammet Emin Bek

İştâb'ın naçalniği Bilkin, imza ederek mühürlerini bastılar.

Rusya Sovyet Federasyonu Türkistan Cumhuriyeti Matbaası

Kaynak: Fritz Vviiilfort, *Turkestanisches Tagebuch 6 Jarhe im Russisch - Zeutralasien Vviiilheim Braumüller Universitats, Verlagsbuchhandlung, Wien und Leipzig, 1930, s.324 (272-273).*

METİNDEKİ RUSÇA KELİMELERİN AÇIKLAMASI:

istrilkovay [*doğrusu* strelkoviy] - Avcı.

diviziya - Tümen.

voyenniy - Askerî.

komandovaniye - Kumandanhk.

naçalnik - Başkan, âmir.

sovyet - Sovyet, şûra, konsey.

front-Cephe.

revolutsionmy [revolyutsionniy] - İnkılabî, devrimsel.

atrad [otryad] - Müfreze.

iştâb [ştâb] - Kurmay.

faiitçeskiy [polittçeskiy] - Siyasî.

METİNDEKİ KİŞİ ADLARININ DOĞRU YAZILIŞLARI:

Viruvkin - Veryovkin (*doğrusu*) **Roholskiy** - Rohalskiy

Slifçinko- Slivçenko **Bilkin** -Belkin

3. Medeminbek'le yapılan antlaşmanın tercümesi.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ
 صَلَاةً تُنَجِّنَا بِهَا مِنْ جَمِيعِ الْأَهْوَالِ وَالْآفَاتِ وَتَقْضِي
 لَنَا بِهَا جَمِيعَ الْحَاجَاتِ وَتُطَهِّرُنَا بِهَا مِنْ جَمِيعِ
 الْمَسِيَّاتِ، وَتَرْفَعُنَا بِهَا أَعْلَى الدَّرَجَاتِ وَتَبْلِغُنَا بِهَا
 أَقْصَى الْغَايَاتِ مِنْ جَمِيعِ الْخَيْرَاتِ فِي الْحَيَاةِ وَبَعْدَ
 الْمَمَاتِ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ. حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ
 الْوَكِيلُ، نَعْمَ الْمَوْلَى وَنَعْمَ النَّصِيرُ، غُفْرَانِكَ رَبَّنَا
 وَالْيَكْمُ الْمَصِيرُ

SALATEN TÜNCİNA

LÂTİNCESİ

"Allâhümme salli alâ seyidînâ Muhammedin ve alâ âli seyidînâ Muhammed .Salâten Tüncinâ bihâ min cemil ahvâli ve'l-âfât (Bunu derken avuçlar ters çevrilir) Ve takdi lenâ bihâ cemial' hâcât .Ve tütahhirunâ bihâ min cemii's-seyyiât. Ve terfeunâ bihâ indeke a'ledderecat ,Ve tübelliğuna bihâ aksa'l ğâyât.Min cemii'l-hayrâti fil hayâti ve ba'del memât .Amin yâ mücibeddeavât ve'l-ham-dü lillâhi rabbi'l -âlemin ".Amin denilir ,eller yüze sürülüp dua bitirilir

MANASI

Allah'ım! Efendimiz Muhammed'e (sav) ve onun ehli beytine salât et. Bu salâvat o derece değerli olsun ki: Onun hürmetine bizi bütün korku ve belalardan kurtarsın. Bizim ihtiyaçlarımızı o salâvat hürmetine yerine getirsin, bizi bütün günahlardan bu salâvat hürmetine temizlersin, o salâvat hürmetine bizi derecelerin en üstüne yüceltirsın, o salâvat hürmetine hayatta ve öldükten sonra düşünölebilecek bütün hayırlar konusunda gayelerin en sonuna kadar ulaştırsın. Ey merhametlilerin merhametlisi bize bunları merhametinle nasip et. Alla Tealâ bize kâfidir ve ne iyi bir dost, ne iyi bir vekildir. Ey Rabbimiz, senin mağfiretini dileriz, dönüş yalnız Sanadır.

4. "Salâten Tüncina" duası ("Salât-ı Münciye").

5. Doğu Türkistan haritası.

6. Alihan Töre Saguni. 1940'lı yıllar.

7. Alihan Töre'nin büyük oğlu Gaffarhan. 1940'lı yıllar.

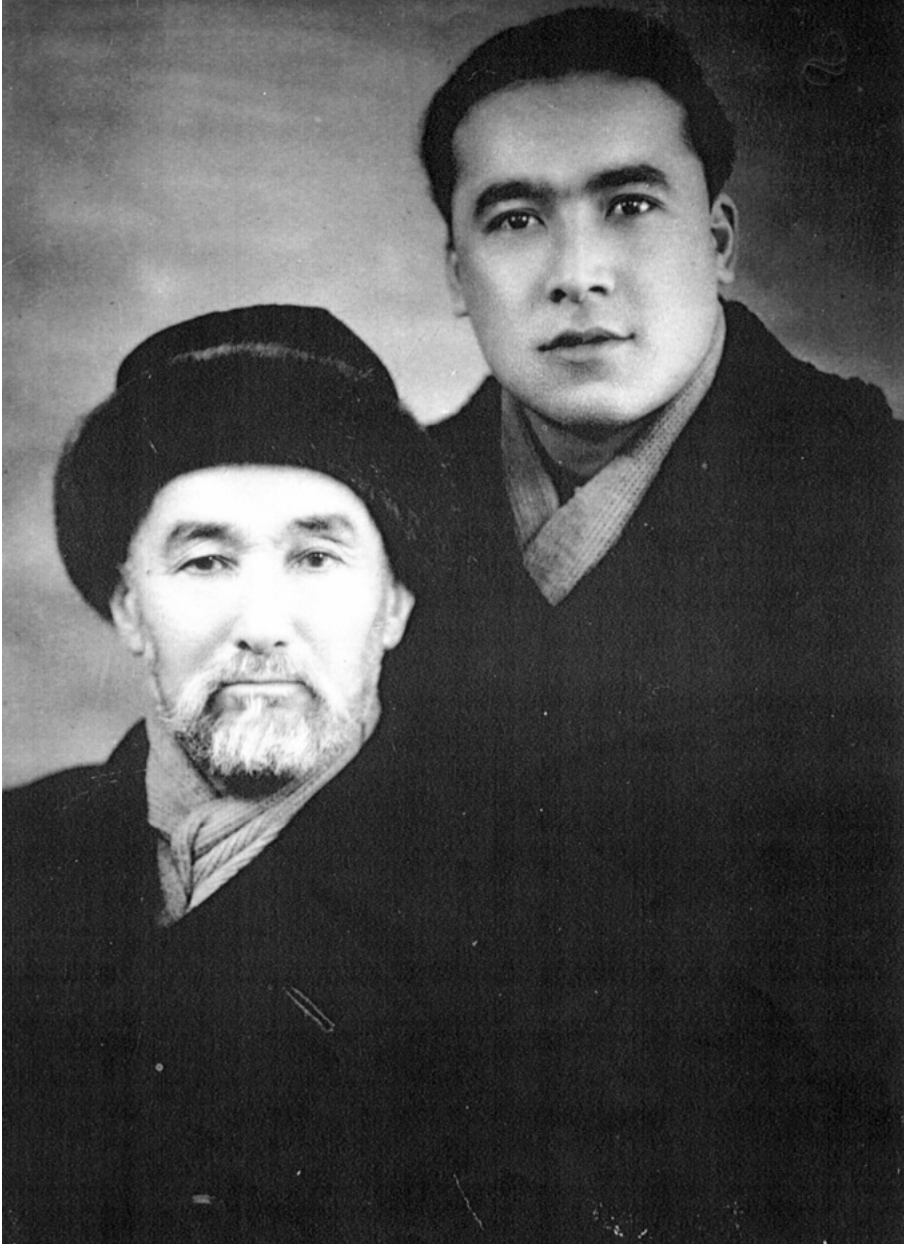
8. Soldan sağa: Kasımcan Kamberi (Yarkent valisi), Nebican Yusufi (Hoten valisi), Seyfeddin Azizi, Abdülkerim Abbas, Asılhan (Alihan Töre'nin ikinci oğlu). 1940'lı yıllar.

9. Oturanlar (soldan sağa): Muhammedyar (Alihan Töre'nin üçüncü oğlu), Seyit Ahmet Yarkendi. Ayakta olanın kimliği tespit edilememiştir. 1940'lı yıllar.

10. Alihan Töre'nin ailesinin bir kısmı. Ayakta ortada: Büyük oğlu Gaffarhan. Sağda (fötr şapkalı): İkinci oğlu Asılhan. Ortada (kucığında bebek olan): Eşlerinden Keramet Hanım. Fotoğraf 1947 yılına aittir.

11. Alihan Töre, sürgünün ilk yıllarında Taškent'te oğlu Muhammedyar ile.

12. Alihan Töre Saguni, doğduğu topraklar olan bugünkü Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Issık-Ata beldesinde ağabeyi Alimhan Töre'yi (Alihan Töre'nin solunda siyah elbiseli) ziyareti esnasında.1953 yıl.

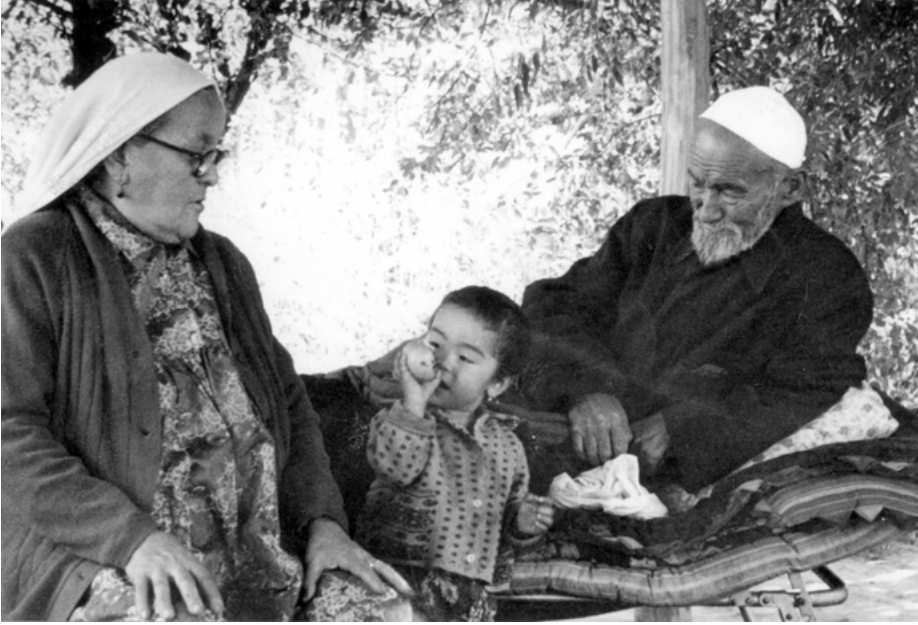
13. Soldan sağa: Alihan Töre Saguni, ikinci oğlu Asilhan, ikinci oğlu Kutlukhan, yeğeni Yusufhan (sağ arkada) ve büyük oğlu Gaffarhan. 1960'lı yıllarda.

14. Alihan Töre Saguni. 1970'li yılların başında damadı, oğulları (Asilhan ve Ahmetyar), yeğeni ve torunu ile beraber bahçede.

15. Uygur vatanperverlerinden Yusubek Muhlisov Alihan Töre'yi ziyaret ediyor. 1970'li yılların başı.

16. Alihan Töre Saguni hayatının son yıllarında eşi Keramet Hanım ve torunu Handane ile bahçede.

17. Alihan Töre Saguni torunu Handane ile (1975 yılı).

18. Alihan Töre Sağuni'nin tabutu omuzlar üzerinde (29.02.1976).

19. Alihan Töre Saguni'nin Şeyh Zeynüddin Baba kabristanındaki ebedi istirahatgâhı (Taşkent).

İndeks

- “29 Mayıs Faciası” 295
Abbas Damla 210, 211, 273
Abdukerim Abbas 238, 239, 248, 249, 260, 273
Abdulla Ahun 191, 192, 208, 209, 210
Abdulla Salmabaş Hacı 242
Abduniyaz 183
Abdurahim Efendi 185, 250, 253
Abdurahim Yusuf 257
Abdurazzak Mavlan 182, 184
Abdurrahman 45, 126, 127, 142, 202
Abdülkadir 126, 230, 289
Abdülmüteâli Halfe 251
Abdürrezzak 32
Abikan 200
Adilbek Eke 243
Afrasiyab 10, 20
Ağayev 24
Ağu kenti 19
Ahad 164, 165, 166, 172
Ahmet 238, 286
Ahmet Efendi 273, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 290, 292
Ahuncan 32
Akkozi 200
Akpeşin 11, 12
Aksu 33, 60, 61, 62, 93, 108, 109, 113, 116, 117, 118, 120, 145, 155, 179, 183, 195, 197, 202, 204, 205, 206, 208, 209, 211, 212, 214, 217, 219, 220, 224, 225, 229, 263, 268, 270, 271, 272, 273, 280, 281, 285, 294, 302
Alança Han 261
Alatav 14, 34
Albay Abdulgafur 294
Aleksandr Romanov 238, 244
Alihan Töre 3, 5, 44, 164, 178, 189, 196, 206, 227, 232, 237, 240, 241, 268, 271, 279, 280, 290, 291, 299, 300, 301, 302, 303, 304
Alimhan Töre 24, 33, 37, 68, 158, 161, 163
Alma Ata 81, 82, 83, 88
Almalık 11, 13, 14, 46, 90, 91, 94, 96, 97, 130
Alman Doğu Enstitüsü 4
Altay Dağları 97
“Altı Hırsız” 235
Altınhan 48
Altışehir 20, 23, 45, 113, 139, 179, 182, 203, 204, 205, 217, 223, 224, 277
Altışehir Ayaklanması 183, 184
Aman Pelvan 32
Andican 20, 32, 33, 36, 44, 45, 113, 118, 150, 158, 162, 170, 172, 173, 175, 187, 243, 264, 275
Annenkov 36, 100, 108
Arafathan 158
Aral Tepe 128, 129
Arhangelsk 79, 162
Asılhan 3, 125, 127, 156, 158, 186, 189, 190, 206, 208, 210, 247, 268, 275, 279, 286, 288, 290
Askeri İşletme 257
Askeri Lojistik 257, 283, 285, 287, 288, 290
Askeri Mahkeme 238, 273
Askeri Şura 242, 243
Astın Artuş 19, 20, 21
Astrahan 194
Asuh Kalesi 263
Asuk 116, 155, 206, 208, 209, 212, 215, 269, 271, 272
Atbaşı 14, 26, 70, 72, 177
Aykan 61
Aysa Hacı 169, 171
Aysabek 281, 286
Ayşe 61
“Azatlık Cemiyeti” 232, 234, 236, 237, 238, 239
Azizepaşşe 111
“Bağımsızlık Bildirgesi” 240
Bağımsız Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti 235, 240, 241, 247, 254
Balasagun 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 20, 33, 43, 44, 45, 51, 90, 97
Barbaros Hayrettin Paşa 219
Basmacı 21, 32, 36, 37, 38, 39, 40
Başkonsolos 234, 235, 279
Batı Türkistan 17, 23, 50, 88, 99, 122, 147, 174, 185, 199, 203, 212, 287, 292
Bay 154, 178, 183, 212, 228, 261, 265, 268, 269, 273
Bay Cucang 116
Bay Savrun 62, 67

- Bekir 278
 Belaşuv 14, 16
 Beşbalık 9, 10, 11
 Beşköpir 200
 Bibi Hanım 46
 Binaket 10, 11
 Biruni 20
 Bolşevik 7, 15, 21, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 33,
 36, 37, 38, 39, 48, 70, 84, 101, 109, 112,
 138, 169, 174, 238, 303
 Boyanday 88
 Bōribay 200
 Buralday 14
 Burana Minaresi 11
 Burhan 57, 182, 185, 279, 281, 290
 büfer devlet 303
 Büyük Britanya 23
 Cam 205, 211, 212, 224, 263, 264, 269
 Cangcung 100, 101, 103, 104, 105, 106,
 107, 111, 113, 116
 Caniy Yoldaş 239
 Cayırbek 184, 258
 Cemal Karşî 12, 44
 Cengiz 11, 12, 14, 24, 28, 45, 90, 91, 94, 95,
 96, 97, 119, 133, 138
 Cennethan 175
 Ceta 91
 Cetigen 34
 Cing Şurin 106, 107
 Circis Hacı 115
 Cuma Ahunbay Hacı 242
 Cungarya bölgesi 83
 Çadirköl 17
 Çağatayca 3
 Çan Bahşı 294
 Çankayşi 102, 105, 122, 123
 Çapkın Suyu 199
 Çapku Suyu 192
 Çatral Dağ geçidi 23
 Çımkorgan 69
 Çitalça kenti 19
 Çilpanza 163, 167, 168, 169, 174, 176, 177,
 258
 Çımkorgan 14
 Çin Konsolosluğu 80
 Çolpan 174
 Çöçek 105, 106, 179, 198, 222, 223, 258,
 259, 275, 283, 291, 292, 299
 Çu Suyu 13
 Çüy ırmağı 51
 Damla Rozi 260, 263, 264
 Daraz 160
 Darubay Akalakçı 184, 294
 Davud Hacı 9, 24, 76
 Delilhan 291
 Derviş 200
 Deşt-i Kıpçak 37, 131
 Devlet Bankası 243
 Dicle 48
 Dobaşın 234
 Doğu Türkistan İhtilali 254, 272, 294
 Doğu Türkistan Kurtuluş Savaşı 233
 Doğu Türkistan ordusu 257, 260, 293
 Doğu Türkistan'ın hürriyeti 50, 265, 285
 Dolgan boyu 224
 Dörmen Bağ 296
 Duku Han 10
 Dungan İnkılabı 199
 Dutov 36, 100, 108, 238, 242
 Ebi Bekir 97
 Ebulhayır Töre 236, 237, 239
 Edikut 10, 13, 51
 Edikut eli 45, 62
 Egeday 138
 Ekber Batur 239
 Ekbertacı 184
 Ekmel İkrarov 212, 213
 Emir Timur 45, 46, 53, 54, 93, 112, 194
 emperyalist devlet 304
 Ergeş 32
 Ermeniler 24
 Evliya Ata 11, 44
 Eyüp Ahun Usta 126
 Eyüp Halfe oğlu İsmail 246
 Eyyüp Halfe 253
 Fahriddin Hoca 257
 Farabi 19, 20, 31
 Fatih 239, 277, 281, 282
 Fergana Muhtariyeti 38
 Feyzulla Hocayev 212, 213
 Gaffarhan 127, 128, 129, 130, 176, 186, 283
 Gangul 171
 Gani Batur 235, 238, 239, 259, 276, 277,
 278, 280, 281
 Gansu 7, 20, 102
 Gençlik Teşkilatı 257, 287
 General Kolpoçevskiy 215
 Go Siling 102, 103, 104, 105, 106, 107, 111,
 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120,
 121

- GPU 26, 29, 45, 49, 68, 76, 81, 109, 110,
145, 158, 159, 161, 176, 186, 248, 249,
274
- Grajdandar Cemiyeti 288
- Gunan Coza 144, 145, 148, 149, 150, 154
- Habip Yunusi 239
- Hadamuz 204, 216, 217, 218, 224
- Hâkim Cabbar 242
- Hakimbek Hoca 240, 250, 251, 274, 275,
277, 279
- Halhoca 32, 35, 39
- Halife Abdülaziz 88
- Halim Hacı 102
- Hantengri Dağları 96, 97
- Harem Bağ 108
- Harezmi 10, 11, 19, 28, 155
- Hasanım Şanhay 242
- Haşim Ahun Halfetim 121
- Haşim Aksakal 276
- Hitay Kuhan 10, 13, 97
- Hitay Pazarı 171, 172
- Hıyaz Müteveli 81
- Himalaya Dağları 97, 147
- Hiya Halfe 79
- Hoca Niyaz 99, 103, 104, 105, 112, 113,
114, 116, 117, 118, 121, 147, 177, 178,
179, 180, 182, 183, 184, 233, 276
- Hüsrev 9
- Issık Köl 9, 10, 12, 33, 45, 62, 67, 87, 97
- İbni Sina 19, 20, 177
- İbragimov 188
- İç Moğulistan 303
- İdris 293
- İfarlık Çayı 217, 218
- İli bölgesi 85, 88, 90, 96, 97, 106, 113, 115,
132, 301
- İliho 90
- İlyas Hoca 45, 91, 93, 131
- İmam Sekkaki 97
- İmam Turdikâri 264
- İmin Mahsum 278
- İrtiş Suyu 45, 93, 132
- İshakbek 113, 182, 183, 184, 244, 273, 279,
283, 290, 291
- İshaza 79
- İskender 10, 271
- İsrail Ahun 164, 165, 166, 167, 168
- “İsâr” 138
- Kadımlar Cemiyeti 257, 265
- Kadir Hacı 182, 208
- Kalibek Batur 244, 288, 289
- Kalinin 40
- Kalmak Kura 202, 219, 220, 230
- Kalmuklar 130, 132, 133, 136, 138, 155,
193, 194, 197, 198
- Kanuni Sultan Süleyman 18, 219
- Kapçığay Dağı 199
- Kapsalan Suyu 154
- Kara Sultan Devleti 88
- Kara Teke Geçidi 17
- Karagav Koçkar 14
- Karakonguz 8
- Karaşehir 110, 131
- Kasım Cucang 212, 215
- Kasım Sofi 241, 262, 268, 270
- Kasımcan Kamberi 185, 233, 237, 238, 239,
242, 249, 250, 260, 273, 278, 279, 281,
290
- Kasimovcular Teşkilatı 162
- Kassap Pazarı 172
- Kaş 97, 171, 192, 193, 198, 236, 294
- Kayser 9
- Kazak Şamşi 185
- Kazak Türkleri 13, 244, 261, 289
- Kazakistan 8, 11, 36, 42, 73, 74, 81, 87, 155,
163
- Kazançı Mahallesi 181
- Keramethan 164, 175
- Kerim Hacı Dungan 240, 283
- Keyanî 10
- KGB 76, 293, 297
- Kırgız Ayaklanması 177
- Kırgız Osman 114, 117
- Kırgız Türkleri 13, 14
- Kırgızistan 7, 21, 42, 44, 49, 73, 74, 81, 87
- Kızay Kazakları 130
- Kızıl Kura 224, 261, 265
- Kızıl Moğolistan 94, 178, 291, 292
- Kızıl Ordu 108, 110
- Kızıl Uyğuristan 101, 154, 281
- Kiçik Kemin 51, 59, 160
- Koçkarov 264, 271
- Kodorgu Dağı 63, 66
- Kolçak 36
- Korgas Suyu 84, 167
- Kozlov 243, 244, 274, 279
- Kök Uyrak ırmağı 60
- Kölbay 200
- Köne Turfan 149

- Kuça 98, 110, 112, 116, 132, 138, 139, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 153, 179, 183, 192, 195, 197, 199, 209, 211, 212, 214, 218, 263, 268, 271, 281, 287
- Kul Hoca Ahmet 124, 147
- Kulustay 171, 236
- Kumul 98, 99, 100, 103, 104, 177, 178, 179, 183, 184
- Kura 85, 88, 89, 106, 169, 171, 177, 215, 255, 294
- Kurbağaabat 56
- Kurbantay Kari 89
- “Kutadgu Bilig” 12, 44, 241
- Kuteybe bin Müslim 20
- Kutlukhan Şakirov 3
- Kuvakı 14
- Küçlükhan 11, 14
- Künes 46, 97, 127, 128, 171, 191, 192, 193, 196, 198, 199, 201, 210, 231, 232, 236, 244, 258, 259, 294, 295
- Langşang 237, 241, 244, 251
- Lantayza 171
- Lenin 7, 15, 26, 29, 255, 296
- Leningrad 69
- Lobindi 239
- Lobnor Gölü 147
- Londra 140
- Lu Siling 183, 184
- Mabufang 102, 114, 178
- Macarov 291
- Macuying 178, 179, 180, 182
- Mağar 80
- Mahdum Damla 210, 211
- Mahkembay 242
- Mahmud Ahun Halfetim 121
- Maksut Akalakçı 184
- Makulbalık 9, 13
- Malik Hacı 293
- Mamaza 80
- Mamut Ahun 102
- Mançu 90, 101, 178, 294
- Mançurya 101, 102, 105, 122, 126, 178
- Mansur Efendi 182, 184, 186, 275
- Mao Zedung 146, 289, 293, 294
- Marks 6, 98, 255, 296
- Maveraünnehir 10, 12, 20, 45
- Maydamtal 14, 67
- Maytağ 197, 285, 288
- Maytağ Bankası 285
- Medeminbek 32, 36, 38, 39
- “Medeniyet-i İslamiye” 31
- Mehemmet Emin Hazret 281
- Merkezi Çin 90, 94, 105
- Merkezi İdare 238, 241, 242, 246, 247, 248, 254, 255, 273, 276, 281
- Merki 12, 33, 44
- Mesut Efendi 281, 293
- Metniyaz 126, 147
- Mevlan Hacı 257
- Minavar Hoca 185, 285
- Minguy Tapınağı 212
- Mircelal Hacı 175
- Mirza Haydar Köregen 12, 44
- Mirza Uluğbek 45, 93, 131
- Mirzabek 196
- Mogolistan 45, 91, 126, 131
- Mongol Kura 224, 258, 260, 261
- Moskalev 239
- Muhammed Emin Hazret 180
- Muhammedcan 113, 212, 239
- Muhammedyar Töre 3
- Muhammet Han 17
- Muhiddin Ahun 237, 239, 287
- Musa Sayramı 155
- Musabay 170, 171, 237, 239, 241, 258, 288
- “Mushaf-ı Osmanî” 48
- Mübeşşirhan 48
- Münevver Hoca 264, 269
- Narın şehri 14
- Nasırhan Töre 48, 49
- Nasirov 264, 267, 271, 273
- Nasr Samani 20
- Nayman Türkleri 11, 14
- nefir-i âmm 245, 246, 248, 254, 271
- Nılkı 127, 230, 231, 235, 236, 238, 277
- Nikolay 169
- Nikolay Arhipoviç 244, 245
- Nogay 46, 95, 203, 219, 224
- Nogayto 171, 253
- Nuriddinbek 237, 238, 239, 243, 275, 278, 280, 281, 286, 287
- Oğlanhan 45, 131
- Oğuz Han 11, 45, 62, 97, 146, 240, 241, 247
- Oğuz Türkleri 9, 11, 12, 13, 33, 44, 45
- Orda Mahallesi 170
- Osman Batur 244, 258, 261, 285, 288, 290, 291, 292
- Osman Kâri Eke 190, 191
- Osman Kârim 126
- Otrar 33

- Ömer Ahunbay 119
 Özbek 3, 4, 28, 33, 42, 46, 56, 75, 78, 95,
 113, 140, 146, 157, 174, 178, 207, 209,
 227, 250, 251, 262, 264, 277, 299
 Özbekistan 3, 6, 14, 21, 27, 28, 32, 37, 40,
 41, 42, 44, 55, 56, 57, 73, 74, 75, 90, 93,
 105, 141, 296, 299
 Pamir Dağları 244
 Panislamizm 275
 Pantürkizm 275
 Paris Üniversitesi 77
 Petersburg 48, 95, 299
 Pişpek 7, 8, 27, 29, 45, 49, 76, 110, 158
 Polat Ahun 232, 233, 276
 Polinov 179, 199, 237, 238, 271
 “reziller medeniyeti” 32
 Roza Ahunbay 224, 225
 Rozi Muhammed Hacı 170, 178
 Rus Kazaçileri 26, 101
 Saadet 294
 Sabir Hocayev 239, 294
 Sabir Rahimov 264
 Sabit Ahunum Kızılbuya 121
 Sabit Damla 113, 117, 179, 180
 sahipkiran 133
 “Salâten tuncina” 35
 Salay Damlam 143
 Salıcanbay 239, 249
 Samanoğulları Devleti 20
 Sarbağış 139
 Sarı Özek 81, 87, 163, 164
 Sart Kalmukları 46
 Satuk Buğra Han 20, 241
 Sav Cucang 212, 213, 214
 Sayak 34, 67, 72, 261, 265
 Sayram 154, 155, 183, 212, 234, 235, 262,
 269, 284
 Seyfeddin Azizî 57
 Seyid Ebrarhan 162
 “Sihah-ı Cevherî” 12, 97
 Siriderya 33, 97
 Sofi Ahun 259, 260, 261, 262, 263, 264,
 266, 269, 270, 271, 272
 Sokırtanık 200
 Sokuluk 7, 8, 9, 33, 48, 68, 76, 80, 81, 83,
 108, 109, 127, 160, 161, 162, 163, 189
 Solovki 79
 Solta 139
 Sovyet Rusya 95, 98, 99, 101, 105, 106, 107,
 111, 113, 114, 115, 117, 118, 121, 122,
 155, 287
 SSCB Yüksek Şurası 259
 Stalin 29, 178, 180, 182, 184, 222, 233, 234,
 235, 239, 243, 269, 274, 275, 296
 Sufi Allahyar 221
 Sultan Mahmut 10, 11
 Sultan Sancar 10
 Süleyman bin Abdülmelik 20
 Süydüng 85
 Sven Hedin 47
 Şadiyev 264
 Şadman Batur Hacı 51
 Şah Mansur 113, 117
 Şahalil Eke 175
 Şahidayet Kari Eke 221
 Şakırhan Töre Hacı 29
 Şamçi Mahallesi 172
 Şatı 178, 203
 Şav sicang 270
 Şehit ve Gaziler Cemiyeti 281, 282, 283,
 284
 Şehrisebz 46
 Şemsiddin Damla 121
 Şerafiddin Alam 257
 Şeref Aksakal 189
 Şerifhan Töre 182, 185, 198, 290
 Şeyh Havend-i Tâhur 56
 “Şifâü'l-İlel” 129
 Şiho 197, 255, 281, 283, 285, 287, 288, 290,
 292, 302
 Şing Duben 101, 102, 105, 106, 107, 108,
 111, 113, 121, 122, 145, 154, 155
 Şingcan 180, 289, 296
 Şırmatkör 32
 Şortepe 13, 26, 50, 163
 “Şûra-yı İslâm” 177
 Tacikistan 93
 Tağarğar 13
 “Taklidi (yüzeysel) iman” 104
 Tanrısızlar Cemiyeti 26
 Tarançı 83, 84, 88, 106, 160, 170, 247, 274,
 275, 276, 277, 279
 Tarbagatay 106, 179, 258, 291, 292
 “Tarih-i Emniye” 155
 “Tarih-i Kâmil” 13
 “Tarih-i Muhammediye” 300
 “Tarih-i Reşidi” 12, 44
 Tarım Irmağı 147

- Taşkentli Naibcan 190
 Taşnak Partisi 24
 Taşrabat 14, 16, 17
 Taştan 198
 Tatar Margup 284
 Tay Savrun 62
 Tayanku 11
 Taygak 14
 Taysahun 184
 Tazlenger 211
 Tekes Dağları 97, 131
 “Temirlik” 295
 Timur Cucang 117
 Terekmazar 169
 Tıraz 11, 33, 90
 Tibet 23, 47, 148, 303
 Tibetliler 289
 Tilaçi 171
 “Timur Tüzükleri” 92, 93
 Tiyanşan 14, 33, 51, 62, 97, 127, 130, 131,
 132
 Toğrak Cangalı 147
 Toğrsuv 203
 Tokal 200
 Töpedöng 108, 237, 256
 Törem Mahallesi 108, 169, 172
 Törtköl 11
 Tuğ Meydanı 260, 293
 Tuğluk Timurhan 46
 Turan 10, 45, 46, 56, 58, 66, 91, 94, 98, 132,
 241
 Turanhan 257, 265
 Turdı Ahun Bek 89
 Turdı Ahunbay 107, 122, 123, 124, 168,
 169, 172, 178, 179, 184
 Turgavut Kalmukları 130, 139
 Tursun Palvan 294
 Türk birliği 303
 Türkmen Aksakal 72
 Türksıb 81
 Uçevatkin 297
 Ugrin 188
 Ukurtay 138
 Ulastay 171, 236
 Uluğ Türkistan 6, 74
 Umarcan 237, 239
 Urumçi Savaşı 140
 Uygur Milli Kurtuluş İnkılabını 215
 Uyguristan 14, 20, 23, 25, 88, 100, 105, 113,
 114, 122, 139, 141, 142, 145, 275
 Üç Vilayet İhtilali 292
 Üçturfan 145, 183, 206, 209, 210
 Văcingho 255
 Vahid 242, 274, 275, 278, 294
 Vang Cucang 259
 Vang Kadır Bağı 260
 Volodya 248, 249
 Vrangel 36
 Wilhelm Radloff 300
 Yakupbek 18, 88, 115, 155
 Yasiling 196
 Yelank 14
 Yeni Şehir 119
 Yolbars 184
 Yusuf (a.s.) 30
 Yusuf Ahun Bayveççe 178
 Yusuf Hacıp 12
 Yusufcan Korbaşı 117
 Zarif 211
 Zekihan 290, 291
 Ziraat Bankası 243
 Zirahun 160
 Zunun Tayip 239
 Züleyha 30

ORIENT-INSTITUT
ISTANBUL

ISTANBULER TEXTE UND STUDIEN

1. Barbara Kellner-Heinkele, Sigrid Kleinmichel (Hrsg.), *Mir ‘Alīšīr Nawwā’i. Akten des Symposiums aus Anlaß des 560. Geburtstages und des 500. Jahres des Todes von Mir ‘Alīšīr Nawwā’i am 23. April 2001*. Würzburg 2003.
2. Bernard Heyberger, Silvia Naef (Eds.), *La multiplication des images en pays d’Islam. De l’estampe à la télévision (17-21 siècle). Actes du colloque Images : fonctions et langages. L’incursion de l’image moderne dans l’Orient musulman et sa périphérie. Istanbul, Université du Bosphore (Boğaziçi Üniversitesi), 25 – 27 mars 1999*. Würzburg 2003.
3. Maurice Cerasi with the collaboration of Emiliano Bugatti and Sabrina D’Agostiono, *The Istanbul Divanyolu. A Case Study in Ottoman Urbanity and Architecture*. Würzburg 2004.
4. Angelika Neuwirth, Michael Hess, Judith Pfeiffer, Börte Sagaster (Eds.), *Ghazal as World Literature II: From a Literary Genre to a Great Tradition. The Ottoman Gazel in Context*. Würzburg 2006.
5. Alihan Töre Şagunî, Kutlukhan-Edikut Şakirov, Oğuz Doğan (Çevirmenler), Kutlukhan-Edikut Şakirov (Editör), *Türkistan Kaygısı*. Würzburg 2006.
6. Olcay Akyıldız, Halim Kara, Börte Sagaster (Eds.), *Autobiographical Themes in Turkish Literature: Theoretical and Comparative Perspectives*. Würzburg 2007.
7. Filiz Kırıl, Barbara Pusch, Claus Schönig, Arus Yumul (Eds.), *Cultural Changes in the Turkic World*. Würzburg 2007.
8. Ildikó Bellér-Hann (Ed.), *The Past as Resource in the Turkic Speaking World*. Würzburg 2008.
9. Brigitte Heuer, Barbara Kellner-Heinkele, Claus Schönig (Hrsg.), „Die Wunder der Schöpfung“. *Mensch und Natur in der türksprachigen Welt*. Würzburg 2012.
10. Christoph Herzog, Barbara Pusch (Eds.), *Groups, Ideologies and Discourses: Glimpses of the Turkic Speaking World*. Würzburg 2008.
11. D. G. Tor, *Violent Order: Religious Warfare, Chivalry, and the ‘Ayyār Phenomenon in the Medieval Islamic World*. Würzburg 2007.
12. Christopher Kubaseck, Günter Seufert (Hrsg.), *Deutsche Wissenschaftler im türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945*. Würzburg 2008.
13. Barbara Pusch, Tomas Wilkoszewski (Hrsg.), *Facetten internationaler Migration in die Türkei: Gesellschaftliche Rahmenbedingungen und persönliche Lebenswelten*. Würzburg 2008.

14. Kutlukhan-Edikut Şakirov (Ed.), *Türkistan Kaygısı. Faksimile*. In Vorbereitung.
15. Camilla Adang, Sabine Schmidtke, David Sklare (Eds.), *A Common Rationality: Muʿtazilism in Islam and Judaism*. Würzburg 2007.
16. Edward Badeen, *Sunnitische Theologie in osmanischer Zeit*. Würzburg 2008.
17. Claudia Ulbrich, Richard Wittmann (Eds.): *Fashioning the Self in Transcultural Settings: The Uses and Significance of Dress in Self-Narrative*. Würzburg 2015.
18. Christoph Herzog, Malek Sharif (Eds.), *The First Ottoman Experiment in Democracy*. Würzburg 2010.
19. Dorothée Guillemarre-Acet, *Impérialisme et nationalisme. L'Allemagne, l'Empire ottoman et la Turquie (1908–1933)*. Würzburg 2009.
20. Marcel Geser, *Zwischen Missionierung und „Stärkung des Deutschtums“: Der Deutsche Kindergarten in Konstantinopel von seinen Anfängen bis 1918*. Würzburg 2010.
21. Camilla Adang, Sabine Schmidtke (Eds.), *Contacts and Controversies between Muslims, Jews and Christians in the Ottoman Empire and Pre-Modern Iran*. Würzburg 2010.
22. Barbara Pusch, Uğur Tekin (Hrsg.), *Migration und Türkei. Neue Bewegungen am Rande der Europäischen Union*. Würzburg 2011.
23. Tülay Gürler, *Jude sein in der Türkei. Erinnerungen des Ehrenvorsitzenden der Jüdischen Gemeinde der Türkei Bensiyon Pinto*. Herausgegeben von Richard Wittmann. Würzburg 2010.
24. Stefan Leder (Ed.), *Crossroads between Latin Europe and the Near East: Corollaries of the Frankish Presence in the Eastern Mediterranean (12th – 14th centuries)*. Würzburg 2011.
25. Börte Sagaster, Karin Schweißgut, Barbara Kellner-Heinkele, Claus Schönig (Hrsg.), *Hoşsohbet: Erika Glassen zu Ehren*. Würzburg 2011.
26. Arnd-Michael Nohl, Barbara Pusch (Hrsg.), *Bildung und gesellschaftlicher Wandel in der Türkei. Historische und aktuelle Aspekte*. Würzburg 2011.
27. Malte Fuhrmann, M. Erdem Kabadayı, Jürgen Mittag (Eds.), *Urban Landscapes of Modernity: Istanbul and the Ruhr*. In Vorbereitung.
28. Kyriakos Kalaitzidis, *Post-Byzantine Music Manuscripts as a Source for Oriental Secular Music (15th to Early 19th Century)*. Würzburg 2012.
29. Hüseyin Ağuıçenoğlu, *Zwischen Bindung und Abnabelung. Das „Mutterland“ in der Presse der Dobrudscha und der türkischen Zyprioten in postosmanischer Zeit*. Würzburg 2012.
30. Bekim Agai, Olcay Akyıldız, Caspar Hillebrand (Eds.), *Venturing Beyond Borders – Reflections on Genre, Function and Boundaries in Middle Eastern Travel Writing*. Würzburg 2013.
31. Jens Peter Laut (Hrsg.), *Literatur und Gesellschaft. Kleine Schriften von Erika Glassen zur türkischen Literaturgeschichte und zum Kulturwandel in der modernen Türkei*. Würzburg 2014.

32. Tobias Heinzelmann, *Populäre religiöse Literatur und Buchkultur im Osmanischen Reich. Eine Studie zur Nutzung der Werke der Brüder Yazıcıoğlu*. In Vorbereitung.
33. Martin Greve (Ed.), *Writing the History of "Ottoman Music"*. Würzburg 2015.

